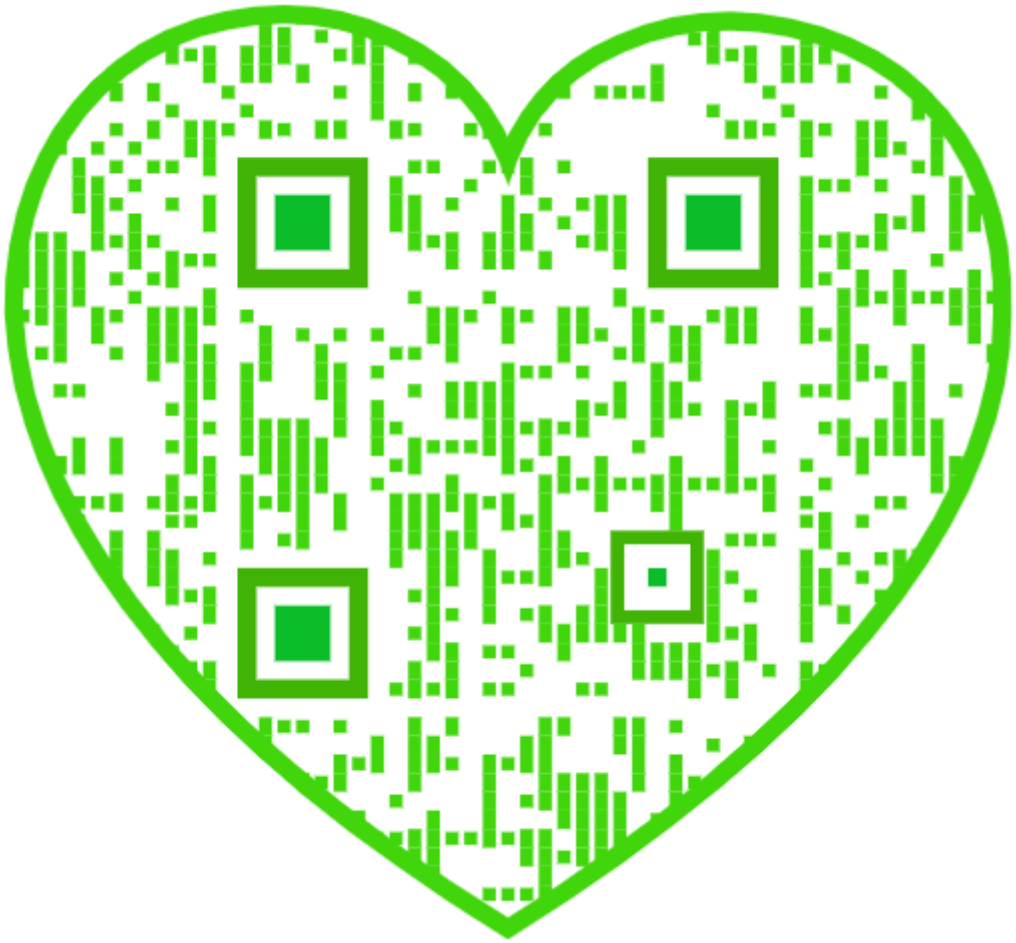

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-ZEVENTIENDE DEEL.

(N.B. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt.)

Bladz.

***Aan Jesus Christus** 1
Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

Het jaar Onzes Heeren negentienhonderd. 4
A. M. C. VAN COOTH.

Richard Wagner 26
Eerste levenshelft. 1813—1849.
I. Geboorte en eerste levensjaren in zijn vaderland Saksen. 1813–1833 38
II. Eerste reisperiode. 1833—1839 49
III. Oponthoud te Parijs. 1839—1842 159
IV. Dresden. 1842—1849 164
W. P. H. JANSEN.

Katholicisme en litteratuur bij onze naburen 57
M. A. P. C. POELHEKKE.

***Morgenstond** 73
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

Moleculen en atomen. (Vervolg van Dl. CXV, bl. 351 vv.)
II 85
III 401
J. M. L. KEULLER.

Een oprechte bekeering 98
F. J. POELHEKKE.

Bladz.

Moderne poëtiek (Intermezzo) 114
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

Probabilisme of Aequiprobabilisme
I 129
II 439
L. M. WOUTERS, Congr. SS. Red.

***Vertolking van een gedicht van Z. H. Leo XIII** . . . 139
A. N. MUTSAERS, Pr.

***Annuntiatio** 141
C. R. DE KLERK.

***Sprookjes** 142
ALB. S.

Een zielkundig verschijnsel: het vooroordeel 149
V. A. SPRENGERS.

Het Katholieke Amsterdamsche Patriciaat der XVIIe en XVIIIe eeuw. (Vervolg van Dl. CXVI, bl. 43 vv.).
III. Petrus van Opmeer, Amsterdammer, en zijne *Historia Martyrum Batavicorum* (met portret) 197
BERNARD J. M. DE BONT.

***Visitatio** 211
C. R. DE KLERK.

***Indruk** 212
J. ENDEPOLS.

Een Madonna-relief uit Wedderen te Zoeterwoude (met afbeelding) 229
Dr. A. H. L. HENSEN.

De universiteiten in de middeleeuwen 242
I. Het onstaan der middeleeuwsche universiteiten . . . 249
II. Haar inrichting of organisatie 354
Dr. G. BROM.

Bladz.

August Reichensperger. 1805—1895 261
F. J. GRIBLING.

***Gethsemani** 281
C. R. DE KLERK.

***Lijdenskreet** 282
P. M. J. LURASCO.

***Ziels alleen-zijn** 283
H. J. M. DONDERS.

O. L. Vrouwe van Lourdes 313
A. M. C. VAN COOTH.

Twee litanieën der H. Maagd 329
Dr. L. J. SICKING.

Ludwig Windthorst. 337
I. Jeugd en studietijd 341
E. J. JANSEN, Ord. Praed.

Het jongste werk van Paul Bourget. 348
M. A. P. C. POELHEKKE.

***Nieuwe lente** 385
ALB. S.

***Gelijk de zon** 386
W. DE VEER S.J.

***Uit Moses** (Fragmenten) 387
C. W. SNELDERS.

De profetie der Pausen van den H. Malachias 418
J. C. V. D. LOOS.

***Visioen** 475
ALB. S.

Boekbeoordeeling:

Bladz.

H. PESCH, *Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung* 74
Mr. P. J. M. AALBERSE.

G. F. J. DOUWES, *Ons Vaderland* (1849—1898). — L. DELPLACE, *La Belgique sous Guillaume I* 79
J. G. VAN HEESWIJK.

Nieuwe uitgaven:

L. J. JANSEN, *Een Apostel van Noord-Amerika* 143
J. C. v. d. LOOS.

V. CATHREIN, *Philosophia moralis.* — THOMAE A KEMPIS, *De Imitatione Christi* (ed. H. GERLACH) 145
V. T.

TH. FAMULUS, *Godloochenaarswijsheid* 213
v. N.

H. ERMANN, *De Paus* (Derde gedeelte) 214
J. C. v. d. LOOS.

H. BOEDDER, *Psychologia rationalis* (Editio altera) 217
V. T.

P. J. BERTHIER, *Compendium theologiae; Sententiae et exempla biblica* 218
v. N.

Dr. EHRHARD und Dr. J. P. KIRSCH, *Forschungen zur christlichen Litteratur- und Dogmengeschichte* 219
Dr. B.

J. SPILLMANN, *Die englischen Martyrer* 222
Dr. A. H. L. HENSEN.

Lente en Herfst en *Een kleine vertelling*. Novellen naar het Duitsch van FREIIN v. BRACKEL 224
M. A. P. C. POELHEKKE.

Bladz.

F. J. P. G. VAN ETTEN, *Disquisitio chronologica quo tempore et quamdiu Verbum incarnatum homo vixerit inter homines in terra* 284
D. A. W. A. SLOET.

Dr. J. ROHR, *Paulus und die Gemeinde von Korinth.* — L. FONCK, *Streifzüge durch die Biblische Flora* 287
J.

P. EINIG, *Tractatus de Deo creante et de Deo consummante; Tractatus de Verbo incarnato* 289
v. N.

C. M. KAUFMANN, *Die Sepulcralen Jenseits-denkmäler der Antike und des Urchristentums* 291
J. VAN GILS.

D. A. W. H. SLOET, *Bollands verweer* 294
Dr. A. C. M. SCHAEPMAN.

M. A. P. C. POELHEKKE, ***Het te-kort der katholieken in de wetenschap*** 297
A. M. C. VAN COOTH.

Dr. A. S. KOK, *Van dichters en schrijvers.* — SELMA LAGERLÖF, *Wunder des Antichrist* 306
M. A. P. C. POELHEKKE.

H. J. A. COPPENS, *Algemeen overzicht der Kerkgeschiedenis in Noord-Nederland* 395
G. A. MEIJER, Ord. Praed.

P. MAG. J. V. DE GROOT, *Levenswijding* 477
B.

A. VACANT, *Dictionnaire de Théologie Catholique.* — J. SOUBEN, *L'Esthétique du Dogme Chrétien.* — BAINOEL, *La foi et l'acte de foi* 478
v. N.

Bladz.

Dr. HALLER VON ZIEGESAR, *Rollo van Moerland*. 482
A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

Dr. F. A. STOETT, *Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden, naar hunnen oorsprong en beteekenis verklaard* 486
M. A. P. C. POELHEKKE.

A. DECHEVRENS, *Nazareth et la famille de Dieu dans l'humanité.* 487
A. M. C. v. C.

Rectificatie 225
J. L. JANSEN, Cong. SS. Red.

AAN JESUS CHRISTUS.

»Jesus Christus is gisteren en heden,
dezelfde en in eeuwigheid."
S. PAULUS.

Gij, die geen gistren kent, geen morgen,
Slechts 't Heden, dat in U bestaat,
Dat, in Uw heerlijkheid verborgen,
In de eeuwigheden niet vergaat,
Gij, toch het gistren der historie,
Van 't heden 't eenig volle licht,
Gij, in uw matelooze glorie,
Der eeuwen toekomst en gericht,

Der Schepping Schepper, Wet en Orde,
Gij, heilig Woord en heilge Daad,
Gij, op wiens koninklijk: »het worde"
De Tijd de vleuglen open slaat,
Gij, die de onweegbare oogenblikken
Stofdeelen, vallende in het stof,
Tot harmonieën saam kunt schikken,
Tot eeuwen jubelend Uw lof,

Voor U buigt heel een eeuw de knieën,
Bij 't sluiten van haar levensrond,
De hooge keurschaar der genieën
Doet Uwe Koningshoogheid kond;
Zij buigt voor Uwen zetel neder,
Die gloriet in het vlekloos blaauw,
En geeft in volle klanken weder
Der eeuw belijdnis, bede en rouw.

Rouw om zóo nameloos vermeten
Als 't hoofd soms door de sterren stak,
En in zijn trotschen waan van weten
Als dorrend hout Uw wetten brak;
Rouw om 't verspillen grootscher gaven,
Tot grootsche daden toegerust,
Die millioenen deden slaven
Om éene weelde en éenen lust!

Rouw over 't onrecht, hoogverheven,
In 't zonnekleed van 't recht getooid,
Dat alle machten van het leven
Naar d'ijsren wil der reuzen plooit,
Dat liefde en vrede heen doet varen
Uit 's levens sombre woestenij;
Alleen in 't lied der martelaren
Spreekt nog 't geweten, hoog en vrij.

Rouw om zooveel, dat werd geboren
Tot levenslicht en levensmoed,
Dat in de diepten ging verloren
In wanhoopskilte of hellegloed.
O eeuw, der eeuwen Magdalene,
Kniel voor Uw Heer in ootmoed neêr,
Hij hoort Uw bidden, ziet Uw weenen,
Barmhartigheid geeft reinheid weêr.

Dan rijst de kinderlijke bede
Dan ruischt het lied van lof en dank,
Geheel de wereld zingt het mede
Bij psalmakkoord en orgelklank;
De bergen brengen 't aan de dalen,
De dalen aan de bergen weêr:
Gij, zeetlend in der glorie stralen,
Gij zijt de Koning, Gij de Heer.

U lieven, loven en belijden
Met iedere gave, iedre kracht,
Dat is de vaste wet der tijden,
Der schepping van Uw eeuwge macht,
Aan U behoort verleden, heden,
En morgen, altijd, altijd door,
Tot eens in 't lied der eeuwigheden
Zal opgaan aller eeuwen koor.

DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

HET JAAR ONZES HEEREN NEGENTIEN-HONDERD.

»Les coursiers du soleil hennissent vers l'espace,
Et leurs naseaux déjà s'embrument de carmin.
L'aurore radieuse émerge en leur chemin,
Parmi les univers les astres leur font place.

»Très-pâle, la nuit fuit devant eux; elle est lasse
De voir, toujours pareil, surgir le lendemain,
Elle porte l'oubli dans le creux de sa main,
Et le montre en pleurant au dieu rieur qui passe.

»Et tandis que là-bas, sur le globe agité,
Aux premières rumeurs que la nature entonne,
Se traînent la douleur et la mort et l'automne,

»Lui, tourné vers l'abîme ouvert à sa clarté,
Pousse le haletant quadrige et l'aiguillonne,
Ivre de renouveaux et d'immortalité" [1]).

Deze dageraadsverzen, indrukwekkend door hun sobere en machtige plastiek, zijn, dunkt me, een passend begin — een »Stimmungsbild", als ge wilt — voor een artikel bij den aanvang van het jaar Onzes Heeren negentienhonderd, dat ons maandschrift in vernieuwden en verjeugdigden vorm intreedt.

Wanneer de Koninklijke Akademie van Wetenschappen geweigerd heeft advies te geven omtrent het jaar, waarin de nieuwe eeuw *eigenlijk* begint, omdat »de zaak geen wetenschappelijke

[1]) H. Vacaresco, *L'Ame sereine.*

quaestie kan worden genoemd" [1]), dan kunnen ook wij die vraag veilig aan chronologen en gezaghebbenden ter beslissing laten. Maar dit is zeker: voor ons heeft achttienhonderd afgedaan, en voortaan zal negentienhonderd de signatuur der vlotte jaren zijn een eeuw lang. En nadat *De Katholiek* zoo gestadig en zoo menigmaal, sedert 1842, zijne afleveringen met het merk van achttienhonderd mocht teekenen, heeft onze redactie gemeend, dat bij het nieuwe eeuwteeken een vernieuwde en verjeugdigde vorm passend was.

Een bewijs, dat we geenerlei neiging gevoelen om ons aan te sluiten bij die »nuit très-pâle", die in tranen heenvlucht voor den levenslustig rijzenden dageraad, omdat zij geen ander heilmiddel in de hand heeft dan levensmoede vergetelheid. Neen voorwaar! Want het is laster — de laster van laffe ontzenuwing! — dat *enkel en alleen* smart en dood en vergaan, »la douleur et la mort et l'automne", het erfdeel zijn van deze ongestadige aarde. Veeleer gevoelen wij in ons iets van die »ivresse de renouveaux et d'immortalité", die in het verouderend lichaam de getuigenis der onsterfelijke ziel is, omdat deze in de wisselende, maar zich gedurig hernieuwende vergankelijkheid het tijdelijk beeld van het onvergankelijke en eeuwige aanschouwt.

Niet met weeke tranen, niet ons idealen scheppend in een vervlogen verleden, dat nimmer terugkeert, maar met kloeken moed God dankend, dat Hij Zijn vergankelijke schepping door hernieuwing van jaren en seizoenen in steeds terugkeerende jeugd onderhoudt, willen wij de nieuwe eeuw tegemoet gaan, wat zij ook brengen moge. »Beaucoup perdent à regretter le passé des forces qu'ils emploieraient plus utilement à préparer l'avenir", heeft P. Etourneau met recht gezegd in zijne *Conférences* van verleden jaar [2]). Want »rustige rust" mogen we in ons geen geval voorspellen. Daar zijn stormboden aan den gezichteinder, en 't verwondert ons geenszins, dat menigeen met een angstig voorgevoel een verschiet tracht

---

1) September-vergadering van de wis- en natuurkundige afdeeling, 1899.

2) *Quatrième conf.* p. 12.

te peilen, dat hem zwart en dreigend voorkomt. De maatschappij verzet evenmin als onze aarde hare lagen zonder schokken; en noch de juiste tijd noch de uitwerkselen daarvan zijn vooruit te berekenen.

Maar juist daarom en de ernst des tijds ten volle beseffend, wensch ik bij 't begin van dit jaar negentienhonderd onze lezers bepaaldelijk te wijzen op het vertrouwen, dat wij, katholieken, mogen putten uit ons verleden. Niet enkel uit het verre verleden van negentien eeuwen, gedurende welke meer dan eens het aanschijn der aarde vernieuwd is, zonder de Katholieke Kerk van haren grondslag te rukken, maar ook uit het naastbijgelegen verleden van deze onze eeuw.

* * *

Hoe was de toestand in 1800? De tegenstelling is welsprekend en inderdaad bemoedigend. Stippen we enkele punten aan, de uitwerking aan onze lezers overlatend.

Vergelijk toen en thans het *inwendig* leven der Kerk: haar onderlinge éénheid en hare samenwerking met haar middelpunt van kracht, den Paus; — haar geloofsleven door den levensadem van godsvrucht en gebed; — de vermenigvuldiging en den bloei van hare veelvoudige liefdewerken. Is er reden tot mismoedigheid?

Maar ook het *uiterlijk* aanzien van de Kerk en van haar zichtbaar Opperhoofd heeft geen vergelijking te schromen. In 1800: Pius VI als gevangene van de Fransche revolutiemannen in het graf gezonken; in 1900: Leo XIII, wel tot zijn vorstelijk Vaticaan beperkt, maar door zijn woord alom vermogender dan ooit. Herinner u daarbij de velen, die de Katholieke Kerk in deze onze eeuw van buiten tot zich getrokken heeft: bekeerlingen, onder wie iedereen namen kan optellen van mannen, die zonder tegenspraak de eer van hun geslacht en van hun tijd zijn geweest. Let op den invloed, die feitelijk door haar wordt uitgeoefend: 't is waar, bijna overal, ook en voornamelijk in de zoogenaamde katholieke rijken, is hare medewerking door de machthebbers in den Staat smadelijk afgewezen, om niets ergers te zeggen,

maar zij heeft zich tot het volk zelf gewend en is des te meer een sociale macht geworden in plaats van een politieke. Is dit geen vingerwijzing des tijds?

En vergeten we daarbij niet, dat de Kerk geheel deze eeuw lang het hoofd heeft moeten bieden aan saamverbonden machten, die gewoon zijn iederen wederstand te breken en daarom ook haar ondergang of althans haar beslissende nederlaag met zekerheid voorspelden. De zoo verlichte negentiende eeuw zou het einde zijn! De teraardebestelling was aangekondigd en de dragers stonden gereed. De wetenschap zou de Kerk eenvoudig overbodig maken en de »Kulturkampf" — sprekende naam! — bood zich aan om de uitvaart te »maszregeln" en den inventaris van het overschietende op te maken.

Zóó was besloten in den raad van de wijzen en de machtigen dezer eeuw. En ziet! thans schrijven we 1900. Zelfs de meest verbitterde vijand van de Katholieke Kerk zal dit ten minste moeten erkennen, dat zij in deze eeuw een alle verwachting te boven gaande levenskracht heeft ontwikkeld en degenen, die haar ten grave zouden dragen, met eere overleeft.

Dit tafereel heeft zijne schaduwzijden, ik weet het en ben geenszins van plan een vergeefsche poging aan te wenden om het tot een apotheose van louter lichtstralen om te werken. Veeleer houd ik mij overtuigd, dat diegenen der onzen, die in den laatsten tijd hier en elders de schaduwzijden en leemten met den vinger hebben aangewezen, in den grond der zaak, een beter werk verrichten dan velen, die gewoon zijn alles in goedkoope rhetoriek op te hemelen.

Maar vergeten we niet, dat wij van den eigen tijd, waarin wij leven en ons bewegen, het onvolkomene en gebrekkige, dat ons hindert, het levendigst gevoelen. Daarom is het goed bij wijlen ons te verheffen boven het gewoel en gedrang van iederen dag om met ruimer uitzicht de groote schreden gade te slaan, waarmede de geschiedenis voorttreedt, naar het »wikken" der menschen en naar de »beschikking" van God. Niet bij het uur geeft de geschiedenis hare lessen maar bij de eeuw.

* * *

Doch ook wanneer wij ons alleen tot onze eigen levensdagen en onze persoonlijke ervaring bepalen, vinden we reden tot goeden moed. Wie evenals de ondergeteekende omstreeks de helft van deze negentiende eeuw zijn eerste wetenschappelijke opleiding ontving en langzamerhand uit eigen oogen leerde zien, zal erkennen, dat er toen reden was om zich met eenige bezorgdheid af te vragen: waar gaan wij heen? De leuzen: stof en niets dan stof; — proefondervindelijke ervaring alleen is de bron van alle wijsheid; — reëel is wat geteld en gewogen kan worden, en wat daarbuiten valt is hersenschim; — meer andere in denzelfden trant alhoewel met onderscheid van *isme* — schenen niet alleen alles te overstemmen, maar werden aangeheven en voortgeplant met de zegebewuste overtuiging en verzekering, dat de oplossing van alle levensvragen langs dien weg eenvoudig een quaestie van tijd was.

Doch veel is sedert veranderd! En deze onmiskenbare, steeds duidelijker aan het licht gekomen verandering in de geestesrichting des tijds is, dunkt mij, het allermerkwaardigste, wat wij beleefd hebben [1]). Een eervolle getuigenis is 't voor de menschelijke wetenschap, dat zij van doolwegen terug weet te keeren, en te hoog van afkomst is om algemeen te kwader trouw in dwaling te volharden. De afgod, die door menschelijke handen ten voetstuk was geheven als DE wetenschap, moge aan stukken zijn gevallen, dat is het eind van alle afgoden. Maar in plaats van den ijdelen overmoed, zichzelf genoegzaam en alvermogend in zijn waan, is getreden een machtige aandrift om in alle richtingen, met al de verbeterde hulpmiddelen des tijds en met inspanning van alle krachten te zoeken naar de waarheid, die het levensbrood der ziel is. Wie luisteren wil, kan allerwegen, al duidelijker en dringen-

---

[1]) Een van de oude garde, die pal staat, is de welbekende Dr. E. Haeckel van Jena. Doch 't loont de moeite in de uitmuntende redevoering, waarmede Dr. A. Kuyper onlangs het rectoraat aan de Vrije Universiteit heeft overgedragen (20 October 1899), de meesterlijke afstraffing te lezen, die aldaar aan dezen starren veteraan wordt toegediend (bl. 45). »Laat men eerlijk zijn", is wel de allerminste eisch, die aan een man van wetenschap mag gesteld worden.

der, de kreet der versmachtende ziel vernemen boven het wereldgewoel uit! Voor velen mogen de doolwegen uitgeloopen zijn op scepticisme, dáár is de eindpaal niet. Hongeren en dorsten naar de waarheid is eenmaal ingeschapen aan de redelijke natuur: »*Expellas furca, usque recurret*". Laat zeker slag van »wetenschap" ophouden den Antichrist te spelen, en de gemeenschappelijke streving der redelijke natuur zal ons weder nader brengen tot elkander.

Daarbij komt als tweede eigenaardig sprekende karaktertrek, dat in de laatste jaren dezer eeuw de eischen der sociale rechtvaardigheid sterk op den voorgrond zijn gekomen. Hooghartige onverschilligheid voor de gevolgen van het recht der sterksten, ja toejuiching daarvan, heeft plaats gemaakt voor bekommering om het lot der zwakken, wier schrikbarend aangroeiend proletariaat een steeds luider en steeds dreigender aanklacht wordt tegen een staatsbeleid, dat telkens meerderen tot ellende doemt. De overtuiging heeft veld gewonnen, dat ook bij het eigendomsrecht *summum ius* en *summa iniuria* vlak bij elkander liggen; dat het recht op uitsluitend bezit nog geen recht op uitsluitend gebruik — laat staan misbruik — is; dat in geen geval de tegenstelling tusschen overdadig uitspattende weelde van enkelen en uiterste ellende van velen een door God gewilde orde vertegenwoordigt, maar eene ontaarding. Er is meer dan vroeger goede wil om recht te laten wedervaren en de zaak van de »kleine luyden" ter hand te nemen.

Beide teekenen des tijds zijn naar onze overtuiging de hoop der toekomst en geven goeden moed om zelfs van een dreigend verschiet goede eindverwachting te koesteren. Dáár staat een ruim veld open, waar allen, die van goeden wil zijn, kunnen samenwerken, ieder op eigen wijze en naar eigen beginsel, doch voor één en hetzelfde doel: voor waarheid en recht! Die leuze mag des te oprechter welkom zijn aan ons, omdat wij roem dragen op ons geloof in de bovennatuurlijke openbaring van God, die de levensbron van waarheid en recht is. Wij erkennen, dat Hij ons daaromtrent »een plicht

heeft opgelegd ten opzichte van onzen naaste". In den strijd daarvoor moeten wij onder de eersten en besten geteld worden.

* * *

En onder dit opzicht blijft er altoos nog iets goeds te doen overig, bepaaldelijk op het gebied des geestes. Want, waar het de practijk geldt, laat ik zeggen de sociale quaestie, worden wij naar behoort in het front en onder de eerste gelederen gevonden. Doch wanneer iemand de levende kracht, den werkdadigen invloed, die van ons, katholieken, uitgaat op sociaal en op wetenschappelijk gebied met elkander vergelijkt, dan vertoont zich een onderscheid, dat grooter is dan uit het verschil in den aard van de twee werkkringen alleen kan verklaard worden.

Velerlei omstandigheden en oorzaken van buiten zijn hierbij in aanmerking te nemen, bepaaldelijk voor ons vaderland [1]). Een verdrukking en geringschatting van eeuwen her en de voogdij, die de Staat zich nog, onder de leus van vrijheid, over de wetenschap aanmatigt, tellen mede daaronder. Bovendien mist ons vaderland voor de verstrooide krachten een middelpunt, zooals een Katholieke Universiteit van zelf aanbiedt [2]). En zoo blijft hier inderdaad voor ons, Nederlandsche katholieken, nog heel wat te wenschen en vooral te doen over in de komende eeuw.

Doch ook buiten ons vaderland is in den laatsten tijd herhaaldelijk op de noodzakelijkheid gewezen om ons op dat gebied meer te doen gelden, en G. Freiherr von Hertling heeft in

---

1) Vgl. daaromtrent o. a. de *Studiën* (1899) Dl. LIII, bl. 283 vv.

2) Bijna gelijktijdig werden in 't afgeloopen jaar twee rectorale redevoeringen gehouden: de eene aan de Katholieke Universiteit te Leuven door den Rector magnificus Mgr. Hebbelynck op 17 Oct. 1899, en de andere op 20 Oct. daaraanvolgend te Amsterdam door den aftredenden Rector der Vrije Universiteit, Dr. A. Kuyper. Uit beide kan iemand ter dege leeren, welk een vermogende en steeds vermeerderende invloed op 't gebied des geestes van zulk een middelpunt naar alle zijden uitgaat. De Leuvensche Rector heeft natuurlijk ook niet verzuimd een woord van hulde te wijden aan de nagedachtenis van Mgr. de Harlez en van den Chanoine Carnoy, beiden erkende grootmeesters in hun eigen vak van wetenschap en in 't afgeloopen jaar aan de *alma mater* ontvallen.

zijne *Grundsätzliche Erörterungen* [1]) met vrijmoedige onpartijdigheid in het licht gesteld, wat er over en weer hapert, en welke »Hindernisse" uit den weg geruimd en te boven gekomen moeten worden. Ik weet wel, dat het gemakkelijk is, bij zulke beschouwingen, de kleuren wat aan te zetten en niet zonder onbillijkheid te veralgemeenen. Maar dit mogen wij in geen geval vergeten, dat levendige deelneming aan den arbeid des geestes op ieder gebied van wetenschap en letteren ons, katholieken, als een dringende eisch des tijds wordt aangewezen door het geëerbiedigd Opperhoofd der Kerk Paus Leo XIII zelf. Ziehier zijn eigen woorden:

> »Si fuit unquam aetas, quae, ad rei catholicae defensionem, doctrinae et eruditionis copiam maxime postularet, ea profecto nostra aetas est, in qua celerior quidam ad omnem humanitatem cursus occasionem aliquando praebet impugnandae fidei christiani nominis hostibus. Pares igitur vires afferendae sunt ad horum impetum excipiendum; praeoccupandus locus; extorquenda e manibus arma, quibus nituntur foedus omne inter divina et humana abrumpere... *Sapientibus debitores sumus* non minus quam *insipientibus,* ita ut cum illis in acie stare, hos debeamus labantes erigere et confirmare" [2]).

---

1) *Das Princip des Katholicismus und die Wissenschaft. Grundsätzliche Erörterungen aus Anlasz einer Tagesfrage.* Von Georg Freiherrn von Hertling. Vierte Auflage. Freiburg, Herder, 1899. In deze door onze dagbladen reeds besproken brochure worden zeker behartigenswaardige en »zeitgemäsze" wenken gegeven.

2) Vertaling: »Als er ooit een tijd geweest is, die ter verdediging van de katholieke zaak een ruime mate van wetenschap en ontwikkeling met aandrang vereischte, dan is 't ongetwijfeld onze tijd, waarin zekere wedloop naar alle menschelijke beschaving aan de vijanden des christendoms niet zelden gelegenheid geeft om het geloof aan te randen. Gelijke krachten moeten alzoo gebezigd worden om hun aanval te weerstaan; vooruit moet het terrein bezet worden; de wapenen, waarmede zij ieder verbond tusschen het goddelijke en menschelijke pogen te verbreken, moeten hun uit de hand worden gewrongen... *Aan wijzen zijn wij schuldenaars* niet minder dan *aan onwijzen*, zoodat we met genen in slagorde moeten staan en dezen bij het wankelen moeten oprichten en steunen". Uit de Encycliek *Militantis Ecclesiae* van 1 Aug. 1897 naar aanleiding der Canisius-feesten. Herder, Freiburg, 1899, p. 11.

En inderdaad, als we rondom ons een verlangend zoeken en tasten naar waarheid als teeken des tijds gewaar worden, hoe zouden we dan verantwoord zijn met louter belangstellende toeschouwers te blijven? Zullen wij niet pogen de hand te reiken, al was het maar aan één enkele van die zoekers, die daar rondgaan, soms in de benauwdheid hunner ziel?

Niet alsof wij van de geopenbaarde waarheid ook maar het allerminste kunnen prijsgeven. Mag een zoo kostbaar talent niet in den grond begraven worden — al is het nog zoo veilig en nog zoo rustig en nog zoo gemakkelijk — veel minder mag er iets van uitgeleverd worden aan den vijand. Ook zou het leergezag, dat wij allen eerbiedigen, zulk een ontrouw niet gedoogen. En wij weten, dat een levend leergezag onafscheidelijk is van het *wezen zelf* der openbaring, omdat deze anders toch onvermijdelijk weer eigen vondst wordt in plaats van openbaring Gods. Daarom houden wij ons onwrikbaar en met gemakkelijke onderwerping aan dat levend leergezag. Maar wat de hoogste drager daarvan eischte in de geloovigen der eerste eeuw, datzelfde vraagt Paus Leo XIII van ons: »Weest altoos bereid tot verantwoording aan ieder, die u rekenschap vraagt van de hoop, die in u is" (I Petri, III, 15). En wil die verantwoording doel treffen, dan moet zij noodwendig beantwoorden aan de rechtmatige eischen van onzen eigen tegenwoordigen tijd en aan de behoeften van onze tijdgenooten tegemoet komen. De waarheid blijft onveranderlijk dezelfde, maar de wisselende eeuwen werpen er ieder haar eigen licht op; juist in dat licht wordt zij gezien en moet zij te voorschijn treden; onmogelijk daartoe mede te werken, wanneer wij op de hoogte zijn van een verleden tijd en niet van den onzen.

Juist daarom wordt naar onze overtuiging door den tijd, dien wij beleven, en door de geestesstrooming, die zich daarin vertoont, aan alle verdedigers der geopenbaarde waarheid een dubbele eisch gesteld, waaraan wij ons niet zonder schade kunnen onttrekken.

* * *

Vooreerst is meer dan ooit het levendig besef noodig, dat de openbaring van God aan de menschen, door ons menschen alléén met zuivere, onvervalschte, eerlijke waarheid kan gediend, kan verdedigd en gehandhaafd worden. Dat spreekt vanzelf, hoor ik den lezer zeggen; wie onzer zou iets anders willen of ook maar durven? Ongetwijfeld. Doch het zij geoorloofd hier een woord aan te halen van den bekenden Abbé de Broglie, een man, die bijna zijn geheele werkzame leven gewijd heeft aan de verdediging der geopenbaarde waarheid met de geesteswapenen van onzen eigen tijd, en die voor een paar jaar zoo ontijdig uit zijn werkkring is weggerukt. In zijne verhandeling: *Transcendance du Christianisme* [1]) lezen wij:

»Vous connaissez, Messieurs, ces livres d'histoire superficiels qui ont pour but de donner une démonstration de la religion chrétienne. Leur procédé est très simple. Selon eux, tout est clair et évident dans la doctrine chrétienne, tout est parfait dans les écoles où elle est professée; la doctrine est absolument sans obscurité; on ne peut la nier que par une insigne mauvaise foi. Les chrétiens en général et surtout le clergé et les ordres religieux, possèdent toujours toutes les vertus; qui conteste, même en un seul point, cette assertion, est nécessairement un calomniateur. Les peuples chrétiens sont tous prospères et heureux: il règne chez eux une moralité pure et une paix profonde et durable. C'est à peine si l'on concède qu'il y ait quelque tache dans cet admirable tableau, que, dans de rares circonstances, les reproches des adversaires puissent être fondés, qu'il y ait dans le monde d'autre mal que celui qui consiste à s'éloigner de

---

1) Zij werd oorspronkelijk gehouden als »leçon à l'ouverture de la seconde année du cours d'histoire des cultes non catholiques à l'Institut catholique de Paris" reeds in 1880; zij verscheen in druk bij Putois-Cretté in 1885; en nadat de schrijver het slachtoffer was geworden van den bekenden onzinnigen moordaanslag, werd zij ten tweede male uitgegeven in een bundel (Lecoffre, 1897) door C. Piat, prof. à l'Institut catholique de Paris.

la vérité dogmatique et à combattre l'Eglise, source de tous les biens sans exception.

»En revanche, tout doit être mauvais et corrompu en dehors du royaume de la vérité.... Le christianisme catholique est la pleine lumière, le règne du bien absolu et de la verité sans nuage; le paganisme, les hérésies et les schismes sont la nuit profonde, le règne du mal absolu, de l'erreur et du mensonge perpétuel....

»Quand on se place sur ce terrain, on est certain d'avance d'échouer dans sa démonstration ou de ne pouvoir la construire qu'en abandonnant la vérité scientifique et l'impartialité historique. Il n'est nullement vrai qu'il y ait dans l'histoire du christianisme cette perfection continuellement évidente, ni que les cultes erronés et les sociétés au millieu desquelles ils sont pratiqués soient dépourvus de toute lumière et de toute vérité.

»Sans doute, la doctrine de l'Eglise est pure et sans tache; mais elle est souvent mystérieuse, obscure et pleine de lacunes, Dieu n'ayant pas voulu tout révéler aux hommes. Il y a dans l'Eglise une admirable floraison de saints; mais il y a aussi des désordres et des abus sans cesse renaissants, malgré des réformes toujours renouvelées. Cet écart entre l'idéal et la réalité est constamment attesté par les paroles mêmes des conciles et des papes....

»Tout louer dans l'histoire du christianisme, tout blâmer dans les cultes erronnés, c'est donc s'écarter de la vérité, c'est faire une histoire religieuse inexacte et substituer à l'étude de la réalité des idées préconçues.

»Or, malheureusement, cette tendance est celle de certains défenseurs de la religion. Ils se croient obligés, pour produire une impression plus forte sur leurs lecteurs, de forcer ainsi les couleurs de part et d'autre....

»Combien de fois n'arrive-t-il pas que ces livres, faits pour défendre la religion, ne font qu'en affaiblir les preuves? que ces histoires édifiantes sont destructives de la croyance qu'elles devaient soutenir?" (p. 132—35).

Deze woorden zijn, dunkt mij, aandachtige overweging waard. De lijnen zijn wat scherp getrokken om ze beter te laten uitkomen, maar denkbeeldig en geheel onjuist kunnen ze niet genoemd worden. Want niet zelden ziet men ijverige »verdedigers der waarheid" oprijzen, die wat al te haastig schrijven en dikwerf onder de lichtgewapenden — zonder veel wetenschappelijke *impedimenta* — behooren gerangschikt te worden.

Geen oogenblik willen wij de volkomen goede trouw van die verdedigers in verdenking brengen, en wij geven hun ook volgaarne de getuigenis van den Apostel: »dat zij ijver voor God hebben, maar... niet naar kennis" (Rom. X, 3). Want ook de reden is in den grond dezelfde als die, welke de Apostel daar aanvoert, namelijk, dat wij zoo gemakkelijk onze *opvatting* van de waarheid stellen boven de *waarheid* zelve. Naar onze oppervlakkige wijsheid zouden wij de goddelijke openbaring ingericht willen zien. Liefst zouden wij willen, dat God onmiddellijk tot ieder van ons in 't bijzonder sprak op zinnelijk waarneembare en tegelijk op blijkbaar goddelijke wijze. En wanneer bemiddeling van menschen en menschelijke dingen ook hier, evenals in de natuur, de klaarblijkelijke wil van God is en de orde, door Hem gesteld, dan zouden wij ten minste in die bemiddeling de hoogste volkomenheid onder alle opzichten willen aantreffen en aanwijzen.

Maar anders is de wijsheid van God. Hij zendt ons Zijn Eeuwig Woord allereerst in de windselen der meest hulpbehoevende kindsheid. Daarom ook hebben »de zijnen" Hem niet ontvangen. Zij wisten 't beter! Maar het feit blijft, en ieder jaar knielen we bij de kleine kribbe van Bethlehem. Zulk een begin is ongetwijfeld kenmerkend ook voor het vervolg. God laat Zijn licht en Zijne kracht onvergankelijk uitschijnen in het zwakke en gebrekkige, in het menschelijke. Ja meer nog — menigmaal in weerwil van openbare ergernissen en boosheid der menschen. Zullen wij 't beter willen weten? Toch onze eigen wijsheid doordrijven? Luisteren wij naar het woord, dat nog onlangs tot de kerk van Frankrijk werd gericht, door Paus Leo XIII:

»Parce que l'Eglise, qui continue parmi les hommes la vie du Verbe incarné, se compose d'un élément divin et d'un élément humain, ce dernier doit être exposé par les maîtres et étudié par les élèves avec une grande probité. Comme il est dit au livre de Job, »Dieu n'a pas besoin de nos mensonges" [1]).

»L'historien de l'Eglise sera d'autant plus fort pour faire ressortir son origine divine, supérieure à tout concept d'ordre purement terrestre et naturel, qu'il aura été plus loyal à ne rien dissimuler des épreuves que les fautes de ses enfants, et parfois même de ses ministres, ont fait subir à cette Epouse du Christ dans le cours des siècles. Etudiée de cette façon, l'histoire de l'Eglise, à elle toute seule, constitue une magnifique et concluante démonstration de la vérité et de la divinité du christianisme" [2]).

Mogen deze edele woorden diep geprent staan in den geest van ieder, die zich in onzen tijd aangordt om in het openbaar als verdediger der geopenbaarde waarheid op te treden: eerlijkheid, loyauteit en waarheidsliefde bovenal vermogen veel meer dan de groote woorden en het goed-praten van alles, dat aan het twistgeschrijf tusschen politieke partijen eigen is.

* * *

En hiermede hangt samen het tweede, wat ik voor den tijd, dien wij beleven en tegemoet gaan, zou willen aanbevelen. Laten we streven naar een onze beperktheid te boven stijgende opvatting van Gods werking, zoowel in de natuur

---

1) »Numquid Deus indiget vestro mendacio?" Job, XIII, 7.

2) *Lettre encyclique aux Archevêques, Evêques et au clergé de France* (8 Sept. 1899). Tekst in de *Collationes Brugenses*, Nov. 1899, p. 567. Uit dit woord kan tevens blijken, dat iemand, die, na de Kerk verlaten te hebben, zijne ontevredenheid lucht door allerlei leelijke dingen, waar of onwaar, uit haar verleden op te diepen, een vergeefschen arbeid verricht. 't Is een weinig edel bedrijf en in geen geval afdoende.

als veel meer nog in de bovennatuurlijke openbaring, en niet uit het oog verliezen, dat zelfs de grootste menschelijke opvatting nog ver beneden de werkelijkheid blijft.

Wanneer wij ons van de werking Gods eene voorstelling samenknutselen naar onze begrippen en begripjens — d. i. naar hetgeen wij menschen, die „broos en van korten levensduur en van weinig doorzicht" (Sap. IX, 5) zijn, zouden verwachten op dit stipjen aarde van ons — en wanneer we aan zulk eene voorstelling onze levensbeschouwing en zelfs ons geloof ondergeschikt maken, dan eischt *zulk een geloof*, dat wij ons zorgvuldig binnen den engen kring van onze eigenwijsheid opgesloten houden. Tegen de werkelijkheid daarbuiten is dat geloof niet bestand.

Neem bij voorbeeld alleen maar het gewone bestuur van Gods voorzienigheid in de natuurlijke orde. Daar zijn er, die zich dat wereldbestuur voorstellen ongeveer als het beheer over een zeer ingewikkeld en gebrekkig werktuig, waar de maker telkens zijn vinger tusschen moet steken, omdat het anders niet voortgaat of in het ongereede raakt. Maar zulk eene gedachte is zoowel het werk als den Maker onwaardig.

Wanneer de Schepper Zijn wonderbare schepping voor de oogen van onzen geest heeft uitgespreid, opdat wij daar iets van Zijne gedachten zouden lezen, dan moeten we, dunkt mij, uit Zijn wereldbestuur, bepaaldelijk wat de zedelijke orde betreft, vooral dit opmaken: dat de proef met de menschelijke vrijheid in koninklijk grooten stijl wordt genomen. »God schiep den mensch in den beginne en liet hem in de hand van zijn eigen wil" (Eccli. XV, 14). Dit is menigmaal een ergernis voor kleingeloovigen, die telkens voorzienigheidje willen spelen om de straffende hand der gerechtigheid over anderen uit te strekken of hun onnoozele voorspellingen van zegepralen der goede zaak, naar eigen bekrompen opvatting, te verwezenlijken. Maar met die ergernis wordt blijkbaar hoegenaamd geen rekening gehouden. Juist het meer dan koninklijke groote in Gods bestiering maakt, dat veel ons begrip te boven gaat, dat de bijzonderheden menigmaal lijnrecht tegen onze verwachtingen indruischen, dat het geheel

maar volstrekt niet passen wil in onze wijsheid, die naar tijd en ruimte is afgeperkt. Zullen wij daarom betwijfelen, dat Gods wijsheid zich in 't eind schitterend rechtvaardigt? »Wat dorperheid is dit?" zou Vondel zeggen.

Datzelfde moet nog veel meer gelden voor de bovennatuurlijke openbaring van God, waar geen wetenschap maar geloof van ons gevraagd wordt. Van de geloofsgeheimen erkennen wij dan ook allen aanstonds, dat zij niet met de maat onzer wijsheid te meten zijn. Doch niet enkel in datgene, wat ons geopenbaard wordt, maar ook in de wijze der openbaring moet veel ons doorzicht te boven gaan. Is er bij voorbeeld iets meer boven en tegen alle menschelijke verwachting en berekening dan het optreden van den Apostel Paulus, die door den Heer zelf tot bekeering wordt gebracht, door den Heer zelf wordt onderwezen (Gal. I, 12), even nadat Hij Zijn verlossingswerk op aarde voltooid had, de Kerk gesticht, de Apostelen had gezonden in Zijne plaats? Toch heeft niemand welsprekender dan St. Paulus de noodzakelijkheid betoogd om in het levend verband van de ééne zichtbare Kerk te zijn opgenomen.

Een zoo geheel buitengewone uitverkiezing en zending kan natuurlijk geen norm zijn voor gevolgtrekkingen, maar bij de stichting zelve der Kerk is het een zeer karakteristiek feit en mag te denken geven aan hen, die meenen, dat alles, om zoo te zeggen, in de vakjes van een letterkast moet passen.

De geopenbaarde waarheid is grooter dan al onze stelsels, en zelfs onze woorden kunnen haar slechts onvolkomen uitdrukken. Stelsels zijn altoos menschenwerk. Daarom zijn ze ook helder en duidelijk; de onderdeelen sluiten overal goed aaneen, en in een ommezien kunnen de stukken uit elkander genomen en weer in elkaar gezet worden: voor ons verstand en begrip zijn ze heilzaam en noodzakelijk. Het eenige is maar, dat de waarheid, laat staan de bovennatuurlijke waarheid, er niet altoos gaaf in past.

* * *

Daarom dan zijn wij aan de groote zaak, die wij dienen, een waardige opvatting schuldig. Voorwaar het mag een groote en schoone taak geacht worden de banier van Gods openbaring in en door Zijn Menschgeworden Zoon de twintigste eeuw in te dragen! Nog altoos is die Zoon des menschen de »Opgang uit den hooge" over de raadselen van 's menschen bestaan en over de verwarde paden van 's menschen geschiedenis. Aan Zijn eigen licht wordt Hij gekend; want de evangeliën teekenen ons Zijn persoon in al de verheven grootheid van het allereenvoudigste verhaal. En die evangelie-verhalen — 't is van overwegend belang! — drijven niet als losse bladen op den stroom der geschiedenis, zoodat wij ze moeizaam verzamelen en stuk voor stuk onderzoeken moeten, maar zij worden ons in handen gegeven door die Kerk der eeuwen, die — zooals onlangs een ongeloovig schrijver opmerkte — alleen zeggen kan: ik ben er zelf bij geweest [1]). Zóó leven Zijne woorden en daden onder ons voort in al die werkelijkheid en eigenaardig wonderbare kracht, waardoor ze éénig en zonder wederga zijn. Want Hij heeft woorden gesproken, zooals geen ander mensch ooit sprak, ware levenswoorden voor de menschelijke ziel: »Ik ben de verrijzenis en het leven" (Joan. XI, 25). Hij heeft daden verricht van zoo reine en grootmoedige en alle gedachten te boven gaande liefde, dat alleen het denken daaraan de ziel boven zich zelve verheft. En hoe meer wij doordringen in die woorden en daden, des te meer gevoelt de ziel en wordt zij zich bewust, dat dààr het licht te vinden is, waarheen zij met zoo groot

---

1) »I was at the door of the sepulchre myself", bij 's Heeren verrijzenis. Aldus W. H. Mallock in een artikel van *The Nineteenth Century* (Nov. 1899, p. 753 vv.) getiteld: *The intellectual future of catholicism.* De wetenschap — betoogt de schrijver — werkt vernielend op de geloofsbeginselen van het Protestantisme maar vindt in de Katholieke Kerk een machtig organisme, dat reeds vroeger in staat is gebleken ook datgene, wat haar vreemd is — de leer van Plato en Aristoteles bijv. — zóó te verwerken, dat het in haar eigen zelfstandigheid kan opgenomen worden. De grondgedachte is juist, maar 't zal wel overbodig zijn te zeggen, dat het artikel overigens allerminst aanspraak maakt op orthodoxie. *Non defensoribus istis.*

en machtig verlangen streeft. Wanneer goede wil en genade de nevelen van hartstocht en vooroordeel uiteendrijven, dan keert zich de ziel even vaardig daarheen, als de stoffelijke oogen zich in de duisternis vanzelf heenwenden naar 't aanbreken van den dag. 't Is als een onmiddellijke aanraking met Hem, die »de weg, de waarheid en het leven" is.

Daarom ligt er, dunkt mij, iets bijzonder treffends in de toewijding van de wereld aan het Goddelijk Hart des Heeren ter voorbereiding van de hulde, die Hem bij den overgang der eeuw als Verlosser en Koning over de geheele aarde door de zijnen wordt geboden. Want dat Goddelijk Hart is voor ons het symbool eener liefde, te groot om in woorden te worden uitgesproken. En die liefde straalt aan den hemel des geestes met onverstoorbaar rustige majesteit als de voor allen beschikbare, nooit falende, nooit verminderende, door niets te verduisteren levenszon, waar ieder menschenkind, dat den levensweg heeft te gaan, licht en gloed kan ontleenen, niet voor het leven der zinnen, maar voor het hooger leven der ziel, die niet van brood en zingenot alleen kan leven.

En ziedaar juist de eisch en de behoefte des tijds! Een geslacht, dat, door nooit bevredigde critiek, aan alles — aan zichzelf en zijn redelijke natuur incluis — is gaan twijfelen, moet door de liefde weder in het rechte spoor geleid worden. Het oppervlakkig materialistisch ongeloof der machtigen en staatslieden heeft Christus uit het openbare leven verbannen en de voor-christelijke slavernij in het moderne proletariaat weder ingehaald. De liefde des volks moet Hem in triomf terugvoeren. Dien weg moet het uit, al schijnt de verwezenlijking nog zoo ver, en al gaat de beweging voor 't oogenblik grootendeels in tegenovergestelde richting. Want die richting is een doodloopend pad: haat kan wel vernielen maar niet bouwen. Doch wat er woelt en gist en in geen geval meer te onderdrukken is in de volksstreving des tijds, dat kan allen ten zegen worden in plaats van ten verderf, wanneer Christus' liefde zegeviert over haat en nijd aan de eene zijde en over gevoellooze eigenbaat aan de andere. Zijne liefde is »Opgang uit den hooge" voor de komende eeuw.

De prediking van die liefde in woord en daad is meer dan ooit eisch des tijds: zij zal ons verder brengen dan eeuwen van de meest verbitterde godsdiensttwisten.

Hoe klein, hoe leeg van inhoud, hoe onbeduidend voor levenskracht en levensmoed is, daarbij vergeleken, wat de menschelijke wijsheid als nieuwer en beter heeft aanbevolen. Voorwaar, eene vergelijking in het volle licht der nieuwe eeuw hebben wij niet te vreezen! Het gaat niet aan deze wonderbare schepping voor één groote, doelloos domme logen uit te maken! En iemand moet aan de menschelijke natuur ten eenenmale vertwijfelen om in goeden ernst te kunnen beweren, dat eene Persoonlijkheid, zooals ons in onze evangeliën geteekend staat, en eene stichting, zooals Zijne Kerk van twintig eeuwen, geen anderen achtergrond hebben dan een weefsel van dwaze lichtgeloovigheid, van zinsbegoocheling en van opzettelijk bedrog.

Niet alsof er geen moeilijkheden — noem ze onverklaarbaarheden, als ge wilt, — overblijven. Te dikwerf hebben wij ons te troosten met het woord van den Apostel: »Wij zien thans door een spiegel in een raadsel" (I Cor. XIII, 12). Maar die moeilijkheden komen van de beperktheid, en voor een goed deel van de bekrompenheid, de stelselzucht, de hartstochten van de menschen over en weer. Hoe meer wij peuteren in het klein, des te meer moeilijkheden en des te donkerder gezichtsveld; hoe ruimer onze blik is, des te meer licht.

* * *

En daarom, wanneer wij ons waardig achten om, onder hoede en gezag der Kerk, dragers te zijn van Gods openbaring voor onzen tijd en voor de komende eeuw, gelijk onze vaderen geweest zijn vóór ons, dan moeten wij ons van die taak een groote en waardige opvatting vormen. Tijden en eeuwen gaan voorbij, maar Gods openbaring blijft. De Kerk, die daarvan de bewaarster en vertolkster is, staat vast genoeg in de wenteling der eeuwen om ons vertrouwen in te boezemen als »zuil en grondvest der waarheid". Wie haar gezag verwierpen, hebben in het geschreven woord van God hun eigen

»letter" en hun eigen openbaring gevonden in de bontste verscheidenheid. Maar de Kerk heeft aan alle geslachten der menschen, »die elkander opvolgen als de bladen aan de boomen", één en dezelfde openbaring van God in Zijn levend Woord verkondigd. Aan ieder geslacht in zijn eigen taal en naar zijn eigen bevattelijkheid en overeenkomstig de behoeften des tijds. Zóó zal het geschieden voor de komende eeuw en tot de voleinding der tijden.

Het geloof, dat de H. Willibrord hier voor duizend jaar predikte, is ons geloof; maar 't wordt ons op ietwat andere wijze verkondigd en toegelicht dan aan de strijdbare maar weinig lettervaste dienaren van Wodan. Evenzoo is de geloofsinhoud dezelfde gebleven, alhoewel onze latere voorvaderen de wetenschappelijke overtuiging hadden, dat de aarde het middelpunt was, waar heel het firmament zich omheen bewoog, terwijl wij de wetenschappelijke zekerheid hebben, dat onze aarde een der kleinere planeten is van een zonnestelsel, dat zelf maar een zeer bescheiden plaats inneemt aan het uitspansel. Doch die wetenschap heeft geenszins de strekking om ons te verhoovaardigen en daarentegen spreekt het woord van den Psalmist: »De hemelen vermelden de heerlijkheid Gods en het uitspansel verkondigt Zijner handen werk" (Ps. XVIII, 1), tot ons in heel wat verhevener majesteit dan tot het voorgeslacht. En hebben wij in deze onze eigen dagen onzen hoogvereerden Opperherder Paus Leo XIII voor nieuwe omstandigheden geen nieuwe woorden openlijk hooren uitspreken?

Zoolang wij ons aan de leiding van zijn woord houden, gaan wij veilig, ook langs nieuwe wegen. Juist omdat wij op God vertrouwen, hebben wij ook goed vertrouwen op de menschelijke wetenschap, goed vertrouwen op de ontwikkeling van de menschelijke maatschappij, omdat beide, in weerwil van alles, vooruitgaan aan de hand van God. Met den grooten Kerkvader der oudheid [1]), met den grooten Paus van het

---

1) »Quisquis bonus verusque Christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicunque invenerit veritatem" (S. Augustinus, *De doctrina christiana*).

heden [1]) willen wij iedere waarheid, waar en hoe ook gevonden, en iedere verbetering in de maatschappelijke toestanden opvorderen als het wettig eigendom van onzen goddelijken Meester. Dat is een hulde, die wij Hem allerzekerst verschuldigd zijn. Doch daartoe is het onvermijdelijk noodig, dat wij het volle geestesleven van onzen eigen tijd medeleven en dat er onder de werkers op ieder gebied des geestes katholieken worden gevonden, die meetellen onder de kundigsten en besten. Juist daartoe spoort ons dan ook het woord van Paus Leo XIII aan: »Pares vires afferendae sunt" [2]). Moge dit meer en meer door alle katholieken erkend worden als een eisch des tijds en een noodzakelijke voorwaarde van welslagen.

* * *

Van voorspellingen der toekomst zullen wij ons wijselijk onthouden: »Wie kan in de zaadkorrels des tijds zien, wat zal opkomen, wat niet?" Dit alleen wilde ik aantoonen, dat wij, katholieken, in ieder geval alle reden hebben om voor die toekomst moed te scheppen uit ons verleden, en dat het een dwaasheid zou zijn, ons in een verleden, dat voorbij is, als afgeleefden, terug te trekken.

Toen de Romeinsche beschaving onder de woeste aanvallen der barbaren ineenzonk, toen de schuld daarvan openlijk geweten werd aan het Christendom, toen Augustinus, de groote verdediger van het door zoo geduchte ketterijen verscheurde Christendom, den geest gaf in zijne bisschopsstad, aan alle zijden door de Vandalen besprongen en tot het uiterste gebracht — toen mocht inderdaad de toekomst hachelijk en het verschiet dreigend genoemd worden. Dit heeft den grooten Kerkvader niet belet de onvergankelijke grondlijnen der *Civitas Dei* met vaste hand te teekenen. En de zoo geduchte bar-

---

[1]) »Edicimus libenti gratoque animo excipiendum esse quidquid sapienter dictum, quidquid utiliter fuerit a quopiam inventum atque excogitatum" (Leo XIII, Encycl. *Aeterni Patris*).

[2]) Zie boven bl. 11.

baren van zijn tijd hebben aan die *Civitas Dei* gebouwd op eene wijze als zelfs een Augustinus met geen mogelijkheid kon voorzien.

Zulk een verleden is geen zandgrond, die door vlagen wordt weggespoeld. Het eenvoudig weg te willen terugvoeren in geheel veranderde omstandigheden, zou een even onzinnige als vruchtelooze onderneming zijn. De maatschappij ontwikkelt zich, evenals de mensch zelf, in tijdperken, die niet terugkeeren [1]). Zóó heeft ook onze tijd zijn eigen eischen.

Veel, wat wij gedurende den loop der negentiende eeuw als wijsheid hoorden inhalen, is proefondervindelijk dwaling gebleken en als zoodanig erkend. Er *moeten* nieuwe wegen ingeslagen en gebaand worden: voor hoogst gewichtige belangen is eene beslissing ter eene of ter andere zijde in de naaste toekomst onvermijdelijk. Daartoe krachtdadig mede te werken is een onafwijsbare eisch voor allen, die van goeden wil zijn. En wanneer dit geschiedt onder de leuze: voor waarheid en recht! dan mogen wij, katholieken, de eersten zijn om ons daarover te verblijden. Dat kan geen vijandige leuze zijn! Zij ligt geheel opgesloten binnen die hoogere liefde, welke Christus als het eigen merk der zijnen heeft aangewezen en door woord en voorbeeld heeft gepredikt op eene wijze, waarbij al het andere, om zoo te zeggen, in het niet verzinkt. Het ruwe woord van den geweldenaar: »Laat u eerst kruisigen" is hier van volle toepassing.

De felle bestrijding, die de bovennatuurlijke openbaring gedurende deze geheele negentiende eeuw van den kant van het naturalisme heeft ondervonden en — niet te vergeten! — zegevierend heeft doorstaan, is oorzaak geweest, dat behoedzaamheid en waakzame zorg om den vijand buiten de veste te houden het meest noodig geacht werden. Maar wij weten, dat die veste toch ook het »huis Gods der laatste dagen" is, dat »op de kruin der bergen is gebouwd en waarheen de

---

[1]) Merkwaardige beschouwingen daaromtrent van Father Cuthbert, O. S. F. zijn vertaald te vinden in de *Nederlandsche Katholieke Stemmen* van 26 Nov. 1899.

volkeren samenstroomen"[1]). Wie onzer zou haar anders willen zien in de toekomst? Het woord: »Komt allen tot mij" geldt niet minder thans dan in den beginne. Voor de Kerk van Christus, de Kerk aller eeuwen, zijn wij onfeilbaar zeker »de renouveaux et d'immortalité" [2]).

A. M. C. VAN COOTH.

---

1) Mich. IV, 1; Is. II, 2.

2) Dit artikel was reeds gezet en op het punt van afgedrukt te worden, toen mij het verslag der lezing, door den heer M. A. P. C. Poelhekke dezer dagen te Amsterdam en te Groningen gehouden, in handen kwam (vgl. *Het Centrum* van 18 Dec. 1899). Ik teeken dit daarom aan, wijl het den schijn kon hebben, alsof in bovenstaand artikel toespelingen op die lezing voorkomen, en dat is het geval niet. Wel echter kan eruit blijken, dat ik mij van harte aansluit bij Poelhekke's gloedrijke opwekking om de vingerwijzing van den »*Paus der Wetenschap*" te volgen. Des te liever en met des te meer vertrouwen, omdat ook onder dit opzicht eene vergelijking tusschen 1800 en 1900 ten duidelijkste uitwijst, dat er in alle geval niet over *stilstand* te klagen valt. Wij ouderen deelen volgaarne de geestdrift der jongeren voor hetgeen nog te doen valt, maar herinneren ons wellicht beter, dat er ook iets gedaan is. Intusschen moet dit niet als een bedekt verwijt worden opgevat. De bedoeling en krachtige poging om op wetenschappelijk gebied de plaats te veroveren, die ons toekomt, mag zich in alle geval verzekerd houden van onze volkomene en onverdeelde instemming en medewerking.

18 Dec. 99. v. C.

RICHARD WAGNER.

Een enkel woord vooraf.

Richard Wagner's naam is jaren lang een wachtwoord geweest voor den heftigsten en vinnigsten strijd, dien men zich uit kan denken: een strijd op het overigens zoo vreedzame gebied van de kunst.

Nu die strijd vóór of tegen Wagner, welke gedurende de laatste levensjaren des Meesters reeds aanmerkelijk bedaard was, na zijn dood, nu 16 jaar geleden, al meer en meer aan scherpte en bitterheid verloren heeft, nu de gemoederen tot meer kalmte gekomen, de uitingen in 't vóór- of nadeel van Wagner redelijker en bezadigder geworden zijn, is, dunkt ons, het oogenblik niet ongunstig om een onbevangen, onpartijdig oordeel uit te spreken over den persoon, het leven en de werken van den man, die zooveel beroering in de wereld der geesten heeft veroorzaakt.

De heftigheid, de lange duur van den strijd wijzen er op dat hij, die aanleiding daartoe gaf, geen onbeduidend mensch moet geweest zijn.

Inderdaad, wel mogen we hem tot de uitverkoren geesten, tot de zeldzame, geniale verschijnselen onzer eeuw tellen, den man, die den 13^{en} Februari 1883, in zijn zeventigste jaar wel is waar, maar toch vol nieuwe plannen, vol frissche scheppingskracht, vrij plotseling, verre van zijn vaderland, dat hij boven alles liefhad, in de oude Doge-stad Venetië, aan zijn familie, aan zijne kunst en kunstvrienden ontrukt werd.

Zeker, in Wagner stierf een man van hoogst zeldzame gaven, wiens werken »epochemachend" zijn in de geschiedenis der beschaving en kunst, een man, wiens streven en werken èn bijval vonden èn tegenspraak; tegenspraak vooral, niet

alleen wegens de nieuwe richting, die hij aan de dramatische kunst wilde geven en gaf, en die tegen allerlei sleur en tegen de bestaande opvatting van drama en opera indruischte, maar ook door de wijze, waarop hij enkele malen optrad om voor zijn denkbeelden propaganda te maken. Want het is een eigenaardigheid in dezen kunstenaar en in meer anderen van den nieuweren tijd, zooals Berlioz, Liszt, Schumann — om alleen musici te noemen —, dat zij niet onverdienstelijk ook de pen hanteerden, hetzij om over muziek en andere kunsten te schrijven en aldus hun ideeën en principen onder de menschen ingang te doen vinden, hetzij om zich tegenover hun aanvallers te verdedigen; bij geen enkelen musicus is dat schrijverstalent zoo vruchtbaar geweest als bij Wagner. Dit maakt dan ook, dat wij bij het beoordeelen zijner kunstleer en zijner kunstwerken hem zelven kunnen ondervragen over zijne bedoelingen en inzichten, en aldus den juisten maatstaf kunnen aanleggen bij het vormen van onze meeningen.

Wagner — en dit wenschen wij voorop te stellen als een onomstootbare waarheid — was zich, ten gevolge van veel nadenken, van veel ervaring ook en teleurstelling op het gebied der dramatische kunst, ten volle bewust geworden van hetgeen hij wilde; en door zijn buitengewone begaafdheden als woord- en toondichter en door zijn veelvuldige oefening was hij in staat om in nieuwe tooneelstukken — woord-toon-drama's, gelijk hij ze noemde — te belichamen wat hij wilde. En nadat hij zich eenmaal zijn doel duidelijk voor oogen had gesteld, ging hij ook recht op dat doel af. Zijn idealen lagen zeer hoog, onbereikbaar hoog, zouden wij bijna zeggen; maar hij deinsde voor niets terug, en zelfs ten tijde, dat het den schijn had, alsof het door hem ontworpen kunstwerk, dat met alle vroegere traditie en met alle bestaande sleur brak, nooit tot practische uitvoering zou komen, werkte hij met stalen vlijt en rusteloozen ijver aan dat kunstwerk voort. Wij mogen ons hem gaarne voorstellen als een Titan, die den Olymp bestormde om een schat meester te worden, die eigenlijk voor menschen niet bestemd is, als een anderen Prometheus, die het vuur uit

den hemel roofde, om zijn scheppingen een leven in te storten, dat lang, lang zou duren [1]).

Hoe jammer — deze gedachte is menigwerf in ons opgerezen bij de studie en aanschouwing zijner werken — hoe jammer, dat zulk een superieure geest moest blijven omdolen in de duisternissen van een valsche wijsbegeerte, van pessimisme en van ongodsdienstigheid! Want al is er grond om met den abbé Marcel Hébert te bekennen, dat het onmogelijk schijnt »de méconnaître son retour progressif au sentiment chrétien" [2]), een positief christelijk geloof had Wagner niet, —

---

1) P. Schmid, S. J. in de *Stimmen aus Maria-Laach,* Bd. XXV, S. 3, over Wagner sprekend, zegt: »Dass Wagner auf ganz eigenen, höchst exorbitanten Bahnen zu solcher Höhe gelangte; dass er sich Ziele und Kräfte zugetraut habe, die ihm wirklich versagt waren; dass er aber auch *das* erreicht hat, was er selbst, die *verkörperte Prätension*, nicht einmal hoffen wollte". Als een bewijs dat Wagner zich voelde, dat hij van zich zelven volstrekt geen geringe gedachten had, deelen wij hier mede eenige regels uit een (Franschen) brief van hem aan Liszt, over Berlioz, gedagteekend 22 Mei 1860. Hij zegt daar: »Mais c'est précisément cette manifestation morbide de sa [de Berlioz] folie, qui m'a fait sentir que *l'homme exceptionnellement doué ne saurait avoir d'autre ami véritable qu'un homme d'une valeur également exceptionnelle.* Ainsi je me suis trouvé amené à me dire que dans le monde actuel, nous trois, et nous trois seuls, nous constituions une vraie famille: car seuls nous sommes des égaux, je veux dire: Toi, — Lui, — et moi!" (Uit een onuitgegeven brief, door Chamberlain medegedeeld in de *Revue des deux Mondes*, 15 Juillet 1896, p. 439). Toen Wagner dit schreef, was hij nog niet de alom gevierde man.

2) Marcel Hébert, *Le sentiment chrétien dans l'oeuvre de Wagner,* Préface, p. IX. De abbé voegt er bij: »Ce retour s'est opéré avec une pleine spontanéité, sans discussions laborieuses, *par pure intuition de génie.* C'est ce qui en fait, à notre avis, la valeur. L'exemple de Wagner confirme l'observation souvent répétée: l'homme est chrétien par ce qu'il est de meilleur, de plus noble en lui. Portez à leur point le plus élevé les exigences morales, les aspirations idéales de l'âme et mettez-vous en face de l'Evangile. Ne sentez-vous pas alors une parfaite concordance, une harmonie divinement préétablie? C'est toujours la vieille preuve de Tertullien: »le témoignage de l'âme instinctivement chrétienne".

En Alfred Ernst (*L'art de Richard Wagner, L'oeuvre poétique*) schrijft: »Wagner, malgré ses négations, ne pouvait échapper au christianisme. On doit dire de son âme, très particulièrement, ce que l'on a si bien dit de l'âme humaine en général: elle était naturellement chrétienne. — En un sens, l'on peut considérer Wagner comme un candidat au christianisme. Il a beau s'efforcer de rendre ses opinions sur la vie indépendantes du dogme et de l'enseignement religieux formel: c'est de ce foyer qu'insensiblement il se rapproche, et l'artiste, en lui,

zelfs had hij eenigen tijd Boeddistische neigingen, en hij heeft zich vaak genoeg tegen alles, wat dogma is, hard en bitter uitgesproken; vooral het katholicisme kon geen genade vinden in zijn oogen, ofschoon we moeten bekennen, dat hij met al zijn genialiteit niets anders daartegen in wist te brengen dan de meest »landläufige" objecties. Wat zou hij, in het spoor van den eenen, waren godsdienst loopende, zich een kostbaren tijd hebben uitgespaard, dien hij nu heeft zoek gebracht door zich in allerlei onvruchtbare speculatiën te verdiepen! Wat zou zijn kunst reiner, wat zouden zijn kunstscheppingen idealer zijn geweest, indien hij zijn hoofd had kunnen buigen voor den gekruisten Christus, indien hij zijn hart had kunnen vervullen van de eenige ware liefde en indien zijn lippen in christelijken eenvoud en ootmoed het credo der katholieke Kerk hadden kunnen stamelen! Wat had hij het *echt-religieuse* drama, waaraan onze tijd zoo'n groote behoefte heeft, niet tot een ongekende hoogte kunnen brengen, terwijl hij nu verkeerde philosophie verheerlijkt, de grofste onzedelijkheid ten tooneele voert en eerst op het laatst van zijn leven een zoogenaamd godsdienstig drama gemaakt heeft, waarvan men nog vragen mag of het niet veeleer een be-

---

plus prompt que le penseur, va toujours du premier coup à la tradition chrétienne, à la solution chrétienne du problème, la seule claire, la seule complète, logique jusque dans le mystère, merveilleusement adaptée à notre nature. — Et l'on sent jusqu'à l'évidence, en étudiant la suite de cette prodigieuse carrière, que Wagner n'aurait plus écrit, dans le dernier tiers de sa vie, certains jugements qu'il formula jadis en sa correspondance. Les témoins de ces dernières années racontent que sa pensée revenait sans cesse sur le fait de la vie et de la mort du Sauveur, sur la délivrance morale qui en résulte infailliblement pour tout homme qui veut y chercher le principe du salut. Il admirait volontiers que tous nous sentions le besoin d'être rachetés, et qu'Un seul se fût trouvé, libre de cette nécessité mystérieuse, et apportant la rédemption aux autres. Il a cité et approuvé la définition de Schiller, confessant que le christianisme est vraiment, au sens moral, à la fois saint et humain, »l'unique religion esthétique", et il a écrit cette phrase essentielle: »Le fondateur de la Religion Chrétienne ne fut pas sage mais divin" (p. 305, 306). Men overschatte deze woorden niet. In het geschrift, waaraan deze laatste woorden ontleend zijn, nl. *Religion und Kunst,* komt al op zeer eigenaardige wijze aan den dag, welk een christelijken godsdienst Wagner er op na hield: men denkt daarbij onwillekeurig aan het woord der H. Schrift: *Evanuerunt in cogitationibus suis.*

spotting is dan een verheerlijking van het heiligste, dat de ware godsdienst van Christus bezit [1]). In een latere studie zullen wij hierop uitvoeriger terugkomen. Stellen wij nu vast, dat de man, met wien wij ons in dit opstel gaan bezighouden, de aandâcht ten volle waardig is, dat hij eene groote is onder de grootsten, dat hij een universeele ontwikkeling had, welke maakte dat hij zich op alle gebied gemakkelijk bewoog. Maar van den anderen kant moeten wij ook niet uit het oog verliezen, dat Wagner een wonderbaar complex van eigenaardigheden was, dat hij een man was van tegenspraken, een man van idealen en toch practisch, een man van het woord en van de daad tevens, een man, die in zekeren zin ongeloovig was, tegen het Christendom uitvoer, en toch in sommige zijner werken duidelijk uitingen van den christelijken geest opnam, ja die er zelfs behagen in schept om katholieke plechtigheden te verheerlijken en de figuren van Maria Magdalena, van Joannes den Dooper, ja, van Christus zelven — al is het dan ook bedekt en onder andere namen — ten tooneele te voeren; een man, die revolutionnair was en toch koningsgezind, die slechts absolute alleenheerschers als vorsten wilde en toch later Ludwig II van Beieren zoo trouw aanhing; een man, die in de kunst een nieuwe, volgens hem alléén goede richting opende en toch den raad gaf om niet Wagneriaansch te componeeren [2]) . . .

---

1) Misschien hebben wij in den Belgischen toonkunstenaar Edgar Tinel den christelijken, den katholieken Wagner te begroeten. Vgl. P. Schmid's studiën over Tinel's drama *Godeleva* in de *Stimmen aus Maria Laach*, Bd. LIV, S. 69 figg. en *Alte und neue Welt*, 32er Jhrg. S. 93 figg. Het Wagnersche in Tinel's muziek wordt hier te lande ontkend door Viotta. Of echter dezes blik geheel onbevangen is?

2) Aan de Fransche componiste Augusta Holmès zeide Wagner: »Vor allem gehören Sie keiner Schule an, auch nicht der Wagnerischen". We weten wel, dat W. zelf niet wilde, dat men hem een zekere nieuwe richting toeschreef, en dat hij met bijtend sarcasme over die zoogenaamde Wagnersche richting spot, maar dit is niettemin een feit, dat hij boeken en boeken geschreven heeft, waarin zijn ideeën over kunst, die betrekkelijk nieuw waren, uiteengezet worden en wel zeer breedvoerig, en dat zijn dramatische kunst een tegenvoeter was van de tot dusverre bestaande en algemeen gebruikelijke. Dat W. een eigen richting of school had, is ook het gevoelen van den Wagneriaan Hugo Nolthenius, die

Voor de lezers zal het, na hetgeen wij gezegd hebben, niet twijfelachtig meer zijn, dat wij niet *alles* in Wagner goedkeuren en schoon vinden [1]), en dat zij niet met een Wagneriaan *à tort et à travers* te doen hebben. Neen, terwijl wij de gaven van het genie met blijdschap en dankbare verrukking erkennen, terwijl wij een open oog en hart hebben voor het vele, zeer vele ware, goede en schoone in des Meesters werk, terwijl wij hem in hoogere, ja de hoogste sferen zien zweven met al de majesteit van den adelaar, die als onbetwist heerscher boven in den hemel op zijn pennen hangt, terwijl wij in stomme verbazing opstaren naar die duizelingwekkende vlucht, blijven wij toch ook zijne gebreken zien; er is in Wagner's kunstwerken een en ander, wat den toets der aesthetiea niet kan doorstaan, er is in zijn geloofs- en zedenleer een en ander, ja te veel, wat indruischt tegen de christelijke openbaring, dan dat wij als geloovige katholieken onvoorwaardelijke bewondering zouden kunnen koesteren voor *alles*, wat zijn machtig genie heeft voortgebracht.

Dit ons standpunt meenden wij duidelijk en onbewimpeld te moeten preciseeren: ons oordeel over Wagner zal het oordeel zijn van een katholiek, maar daarom, zoo hopen wij, niet

---

in zijn *Weekblad voor muziek* (1898, n. 11) schrijft: »Het is toch opvallend, dat alleen zij ons werkelijk iets te zeggen hebben, die het maar ruiterlijk bekennen tot de school van den grooten hervormer te behooren". Dus W. een *hervormer*, die een *school* heeft. Overigens bemerke men het exclusivistische des Heeren N.: wie niet van W's school is, en daar ruiterlijk mee voor den dag komt, heeft als componist niets te zeggen. Om van de levenden niet te spreken, hebben al de componisten vóór W. ons niets te zeggen gehad? Is dat alles nog geen eigenlijke kunst?

[1]) Volgens von Hagen moet Wagner's kunst als »einzige Kunst angesehen werden, welche ganz auf Besonnenheit, Vernunft und Geist beruht". Een *beetje* aanmatiging moet men door de vingers zien bij de Wagnervereerders: de Meester gaf het voorbeeld. Van dienzelfden von Hagen zijn de volgende woorden: »Für unzarte und rohe Naturen, für kleinliche, unbesonnene und unweise Menschen ist das Aesthetische nicht lehrbar. Möchten daher doch alle groben und rohen Menschen der Kunst überhaupt fern bleiben, namentlich die »deutschen Flegel", sowie auch die sogenannten vornehmen Frauen, welche dem zarten, wahrhaft gebildeten und milden Philosophen gegenüber rüde Knötinnen sind". Dit is inderdaad zeer »mild" uitgedrukt, en den Meester niet geheel onwaardig!

minder objectief. Wel vreezen wij, dat, wanneer wij ons in deze zaak op katholiek standpunt plaatsen, dit ons geen genade zal doen vinden in de oogen der volbloed-Wagneristen, en dat onze beschouwingen om die reden onder de *curiosa* [1]) zullen worden gerangschikt, maar dat mag voor ons geen reden zijn om ons op dit standpunt niet te handhaven. Gaarne maken wij de woorden van Lichtenberger tot de onze: »Comme je n'ignore pas qu'il n'est pas possible même avec la meilleure volonté du monde, de faire entièrement abstraction de ses sentiments particuliers, je crois devoir avertir le lecteur, que je goûte et admire profondément l'oeuvre de Wagner" [2]).

---

1) In een studie over de littérature Wagnérienne en Allemagne (*Revue des deux Mondes*, 15 Juin 1894, p. 808) — aan deze studie is veel ontleend door een zekeren Albert Mareuil, wiens artikel vertaald voorkomt in het *Weekblad voor Muziek* 1898, blz. 123 vv.) — schrijft Jean Thorel het volgende: »Parmi les innombrables *curiosa* qui peuvent et doivent se rattacher à la littérature Wagnérienne, mais que j'ai dû prendre le parti de négliger complètement, peut-être, faut-il au moins signaler un livre de M. Theodore Schmid, de la Compagnie de Jésus, intitulé *L'art de l'avenir et son maître Richard Wagner*. C'est un examen de l'œuvre de Wagner, fait «du point de vue de l'église catholique", comme le dit l'auteur. M. Schmid admire Wagner comme artiste et reconnaît aussi toute l'importance que sa conception de l'art peut avoir pour l'humanité; mais justement à cause de cela il n'hésite pas à le condamner sans rémission". Men moet, als men over Wagner schrijft, zeer voorzichtig zijn om zijn aanhangers niet te hinderen; en dat doet men al zeer gauw. Wagner's werk schijnt in hun oogen een monumentaal werk niet alleen, maar ook een menschelijk werk zonder gebreken, en de schepper dier werken schier een god, waardoor de Wagner-*vereering* al meer en meer den vorm schijnt te gaan aannemen van Wagner-*vergoding*. Wie het waagt op godsdienstige, moreele of aesthetische gronden iets op zijn werk aan te merken, geeft, althans volgens hen, bewijs, dat hij den Meester niet begrepen heeft, ook al bewijst hij, dat deze het mis had of met zichzelven in tegenspraak was. Nu heeft P. Schmid, niettegenstaande hij het groote genie van Wagner ten volle erkent, aanmerkingen gemaakt op Wagner's systeem en werken, en de gronden dier aanmerkingen aangegeven; en ziedaar, nu wordt zijn studie, die dan toch van ernst en degelijkheid getuigt, bij de *curiosa* geteld.

2) Henri Lichtenberger, *Richard Wagner, poète et penseur*, Introd. p. 16, 17. Overigens zien wij niet in, waarom, indien Wagner's vurigste partijgangers bij hun beoordeeling van den Meester den maatstaf aanleggen van zijn en hun ongeloof en valsche philosophie, de katholiek van zijn kant het recht zou missen om hem en zijn kunst van katholiek standpunt uit te beoordeelen. Is dit niet meten met twee maten?

Ofschoon het ons aanvankelijk plan was, het leven, de kunstleer en de kunstwerken van den grooten Meester in één opstel te omvatten, is bij de voorbereidende studie de stof zoo ontzettend aangegroeid, dat wij het beter achten, ieder der genoemde onderwerpen afzonderlijk te behandelen in verschillende studiën. In dit eerste opstel zullen we alleen een beeld geven van Wagner's levensloop, waaruit zal blijken, hoe en onder welke omstandigheden hij de groote man en de hervormer op dramatisch gebied is geworden en hoe hij de verwezenlijking van zijn gedroomde idealen na veel strijd en moeite toch nog heeft mogen aanschouwen.

Wel weten wij, dat het zijn nadeelen heeft de beschouwingen over een genie en zijn werken aldus te verbrokkelen, daar niet zelden levensopvattingen, stelsels en geestesvoortbrengselen een gevolg zijn van het »milieu" en de omstandigheden, waarin het genie geleefd heeft, en dat die levensomstandigheden vaak een eigenaardig licht werpen op deszelfs werken, hun ontstaan en ontwikkeling, maar het heeft ook zijn goede zijde, en voornamelijk dit voordeel, dat men, bij het stuksgewijze behandelen van ieder aangegeven deel, meer bijzonder zijn aandacht dáárop zal kunnen vestigen, hetgeen bij onderwerpen als dit niet van belang ontbloot is [1]).

---

1) Niettemin zijn wij het volkomen eens met den Heer de Wyzewa, die, in de *Revue des deux Mondes* (15 Janvier 1896, p. 220) het groote werk van Stewart Houston Chamberlain over Richard Wagner besprekende, de volgende, zeker zeer behartigenswaardige woorden zegt: »Autant il est commode d'établir des distinctions de ce genre dans un resumé, et que l'on destine à la vulgarisation, autant une pareille méthode est fâcheuse lorsque l'on veut pénétrer à fond dans l'intimité d'une œuvre ou d'une vie. Il n'est point de création si objective qui ne demande, pour être bien comprise, d'être reportée à la date où elle fut produite, et être considérée au contact des circonstances parmi lesquelles elle est née. J'admets volontiers que, de toutes les influences dont on a prétendu faire dériver la genèse des œuvres d'art, aucune, ni la race, ni le milieu, ni le tempérament, n'agisse d'une façon immédiate et nécessaire; mais chacune d'elles a sa petite part d'action, et davantage encore l'influence du moment et des circonstances. Et je souhaiterais qu'au lieu de séparer l'étude d'une œuvre de l'étude de la vie de son auteur, on rapprochât, on mêlât ces deux études plus étroitement qu'on ne l'a fait jusqu'ici; qu'on essayât de reconstituer aussi exactement que possible la naissance de l'œuvre en rattachant à des événements

Het is ons onbekend, of er onder de lezers van dit tijdschrift enthousiaste Wagnervereerders zijn; zoo ja, dan is misschien een waarschuwend woord tegen de Wagner-*mode* hier op zijn plaats. Hoeveel echte en hooge kunst er ook in Wagner's werken schuilen moge, hoe groote aantrekkelijkheid zij daardoor ook bezitten en hoeveel bewondering zij ook verdienen mogen, het is maar al te waar, dat velen er een *mode*-zaak [1]) van maken om Wagnerist of Wagneriaan te zijn, en dat sommigen vol geestdrift (?) schreeuwen over dingen, waarvan het bij nader onderzoek wel eens zou kunnen blijken, dat zij geen juist begrip hebben. En daarom dit: Wagner's geschriften bevatten, behalve een zeer pessimistische wijsbegeerte, veel zaken die *gevaarlijk* kunnen zijn voor het geloof van een katholiek, vooral van leeken. Wagner's kunstwerken zijn *hier en daar zeer zinnelijk* en als

---

extérieurs, aux sentimens, aux pensées de l'artiste chacune des phases successives de sa production. A cette condition seulement la biographie des grands hommes aurait une raison d'être; et notre connaissance de l'œuvre elle-même y gagnerait en solidité, sans que la liberté de nos jugemens en fût le moins du monde entravée".

1) Ons zijn opgevallen de woorden die *l'Illustration* van 21 Aug. 1897 in een overigens geheel anti-Wagner artikel: *De retour de Bayreuth* opgenomen heeft. Daar lezen wij o. a. het volgende: »Le public a semblé plus mêlé que d'habitude. L'élément profane prend décidément le dessus; je ne puis croire que toutes ces femmes et ces jeunes filles, qui formèrent la plus grande partie de l'auditoire, soient des adeptes bien convaincues de la religion wagnérienne; d'ailleurs j'ai pour moi l'opinion de certains fanatiques, catéchumènes de la première heure; ils déploraient avec amertume la frivolité du pèlerinage de 1897. Que de lorgnettes, s'écriaient-ils, on se croirait au spectacle!" Het citaat (van Alfred de Lostalot) drukt de waarheid uit. »Femmes et jeunes filles" stroomen in de laatste jaren naar Bayreuth — ook andere bladen bevatten klachten — »pour voir et pour être vues". Wij zelven zagen er kinderen van 8 à 9 en 12 jaar; maar misschien waren dat muzikale of dramatische »wonderkinderen"! Of Wagner zich zulk een auditorium heeft voorgesteld, toen hij zijn »Festspielhaus" bouwde? Misschien dat de nabuurschap van Karlsbad en Marienbad veel verklaart. Aangaande deze quaestie vonden wij in Nolthenius' *Weekblad voor Muziek*, 1899, blz. 55, een uitlating, die den schrijver, dunkt ons, eenige pijn moet gedaan hebben, toen hij ze neerschreef. Sprekende van Hans Sommer, een hoogst begaafd componist, die geheel en al in Wagner's stijl denkt en schrijft, en zich beklagende, dat deze toondichter nog zoo weinig geëerd en geliefd wordt, zegt hij: »Voor mij zelven heb ik al eens de conclusie gemaakt, *dat al die Wagnervereering veel meer uiterlijk is, en voor een modekwestie moet doorgaan, dan voor waarachtig gevoeld en begrepen*".

men *Lohengrin* en *Die Meistersinger von Nürnberg* uitzondert, niet vrij van erotische tooneelen, die voorstellingen geven van daden en verhoudingen, rechtstreeks strijdend met het 6de en 9de van Gods geboden, zoodat vaak het werk van den ernstigen Duitscher lichtzinniger is en zedeloozer dan de wufte stukken der frivole Fransche tooneelliteratuur. Dergelijke dingen trachten de Wagneristen natuurlijk te ontkennen, en zoo bijv. noemen zij zonder blikken of blozen Wagner's *Tristan und Isolde* »de apotheose der liefde, het hooglied der menschelijke liefde"; wanneer men nu weet dat dit drama niets is dan de meest hartstochtelijke — in woord en muziek! — verheerlijking van echtbreuk, dan weet, dunkt ons, een katholiek genoeg.

Wat de bronnen aangaat, die door ons geraadpleegd zijn bij dit opstel en bij de volgende, we hebben ons moeten bepalen tot hetgeen ons als het beste werd aangeprezen. Immers de litteratuur over Wagner is zoo groot, dat de heer Oesterlein te Weenen een cataloog van over de 20,000 nummers heeft kunnen samenstellen [1]: inderdaad »une mer à boire"! De hoofdbron zijn natuurlijk de tien deelen van Wagner's *Gesammelte Schriften und Dichtungen* [2], een elfde deel met *Nachgelassene Schriften und Dichtungen*, zijn dramatische werken in klavieruittreksel, zijn correspondentie met Liszt, Uhlig, Fischer, Heine, Röckel enz. Van de opsomming van verdere bronnen willen wij ons onthouden; de lezer zal er naar verwezen worden, waar dit noodig mocht zijn. Alleen wenschen wij een uitzondering te maken voor de twee werken van Houston Stewart Chamberlain, nl. zijn groot, getiteld *Richard Wagner*, en zijn klein, *Das Drama Richard Wagner's* [3],

---

1) De collectie der Heeren Oesterlein is, naar wij vernomen hebben, aangekocht door het bestuur der stad Eisenach en daar geplaatst in het reeds bestaande Wagner-Museum, dat een onderkomen gevonden heeft in de vroegere villa van Fritz Reuter.

2) Wij zullen die deelen aanhalen met de letters *G. S.* De geciteerde editie is de kleine van 1887.

3) Door ons zal eerstgenoemd werk worden geciteerd als Chamberlain I en het andere als Chamberlain II. De schrijver wordt door den Heer de Wyzewa in de *Revue des deux Mondes* genoemd: »la seule autorité en matière de Wag-

omdat beide deze werken meesterlijk zijn en verreweg het beste van al wat er over den Meester geschreven is, en voor twee Fransche werken: Alfred Ernst, *L'art de Richard Wagner, l'oeuvre poétique* [1]) en: Henri Lichtenberger, *Richard Wagner poète et penseur*. Op die werken echter en ook op die van von Wolzogen, Nietzsche, Glasenapp, Pohl, Schuré, Alfred Ross Parsons enz. is de opmerking van toepassing, die wij van Wagner's geschriften zelve gegeven hebben, dat zij namelijk voor den katholiek *gevaarlijk* zijn; en daarom is het na de lezing dier boeken nuttig eens een bad te gaan nemen in de studie van P. Schmid over Wagner en zijn kunst, een

---

nérisme"; dit woord moge wat overdreven zijn, maar het is te verontschuldigen in wie, na lezing van Chamberlain's verschillende geschriften over Wagner en vooral na bestudeering van zijn lijvig boek, een passende qualificatie zoekt. Om den auteur beter te doen kennen en waardeeren — en dat verdient hij — schrijven we een passage over van dienzelfden de Wyzewa:

»M. Chamberlain s'est fait depuis quelques années une situation tout-à-fait à part dans la littérature wagnérienne. Sans se piquer d'avoir été l'ami de Wagner, il s'est consacré tout entier à l'étude de son œuvre et de sa vie. Anglais d'origine, il s'est installé en Allemagne, et, pour mieux comprendre les écrits de Wagner, il s'est mis lui-même à penser, à écrire en allemand. Il a oublié ses idées, ses opinions personnelles, pour rechercher quelles avaient été au juste, sur tous les sujets, les idées, les opinions de Wagner. Et il est ainsi parvenu à un degré d'érudition wagnérienne quelque peu effrayant. Je ne serais point surpris qu'il connût jour par jour la vie de Wagner, et page par page les onze gros volumes de ses écrits. Et comme lui-même écrit avec une clarté, une précision remarquables, comme il entretient en outre des relations constantes avec Mme Wagner et le petit monde de Bayreuth, chacun des articles qu'il publie dans les revues allemandes fait aussitôt autorité parmi tous ceux qui s'occupent de Wagner" (*Revue des deux Mondes*, 15 Nov. 1893, p. 452).

En elders getuigt dezelfde schrijver van hem (l. c. 1 Janvier 1896, p. 218):

»Pour parler et écrire l'allemand avec une perfection absolue, il n'en a pas moins gardé de son origine anglaise une netteté de vues, un besoin constant de clarté et de précision, un sûr et solide bon sens qui le préservent des hypothèses fantaisistes, des complications inutiles, et le conduisent d'instinct vers la réalité. Sans compter que dès le premier jour il s'est proposé pour unique objet, dans ses études wagnériennes, non point la justification d'une thèse, ni le développement d'une idée préconçue, mais la recherche patiente et impartiale des faits, la reconstitution aussi fidèle et aussi complète que possible de la vie, de la pensée et du caractère de Richard Wagner".

1) Het tweede deel, *l'œuvre musicale*, reeds in 1893 als bijna voltooid aangekondigd, was in 1898 nog niet gereed, toen de auteur onverwacht stierf.

studie die, na in de *Stimmen aus Maria Laach* verschenen te zijn, ook afzonderlijk bij Herder te Freiburg is uitgegeven en, als wij ons niet vergissen, ook in het Fransch vertaald is.

* * *

> Le signe distinctif de cet artiste extraordinaire a toujours été la domination exclusive, absolue d'une ideé sur toute sa vie. C'est plus qu'une obsession, c'est une possession complète, tout le reste y est subordonné, sacrifié.
>
> Edouard Schuré, *Richard Wagner.*

»Weinige kunstenaars hebben een zoo veelbewogen leven gehad als Richard Wagner", aldus Chamberlain in de inleiding tot het leven des grooten Meesters; en hij voegt er aan toe:

> »Schon hierin — wie in so manchem anderen — erinnert Wagner an die Künstler der italienischen Blütezeit. Durch seine Adern fliesst ein Blut so heiss und ungestüm wie selten bei einem Nordländer. Von Stadt zu Stadt, von Land zu Land jagte er seinem Ziele zu. Heute Musikdirector an einer deutschen »Provinzschmiere", morgen in der Weltstadt Paris dem Hungertode nahe; heute Hofbeamter des sächsischen Königs, morgen ein steckbriefverfolgter Flüchtling in der Fremde; heute des letzten Hoffnungsschimmers bar, nur noch ein Schritt entfernt vom Tode aus letzter Verzweiflung, morgen der erklärte Freund und Schützling eines mächtigen Monarchen; heute in tiefster Einsamkeit der Alpen, ein Weltflüchtiger, der einzig seinem Schaffen lebt, morgen der Erbauer des Bayreuther Festspielhauses, welcher Kaiser und Könige zu Gast empfängt und begeisterte Scharen aus allen Weltteilen um sich versammelt sieht... Wagner's Leben ist also schon an und für sich ein spannendes Drama: kein Jahr, das nicht des Interessanten voll wäre" [1]).

Dit veelbewogen leven laat zich echter — de heer Cham-

[1]) Chamberlain I, S. 25.

berlain heeft dit opgemerkt — zeer symmetrisch in twee gelijke tijdvakken verdeelen.

Wagner werd geboren in 1813 en stierf in 1883, leefde alzoo 70 jaar. Juist op de helft van dien tijd, in zijn 36ste jaar, kwam er een beslissend keerpunt in zijn leven en in zijn levensbeschouwing. Tot 9 Mei 1849 had hij als alle andere menschen geleefd in de samenleving, ten slotte min of meer tevreden met het ambt van kapelmeester. Maar van bovengenoemden datum af heeft Wagner nooit meer een ambt bekleed en wel uit princiep niet: »Ich kehrte mit Entschiedenheit einer Welt den Rücken, der ich meinem Wesen nach längst nicht mehr angehörte" [1]). Door »Welt" moet men hier verstaan de wereld van de kunst; aan deze wereld keerde hij den rug toe, om in het vervolg onafhankelijk te werken en zichzelf te zijn; van zoogenaamde kunst, die als een handwerk beoefend werd, wilde hij niets meer weten; van dat oogenblik af streefde hij naar verwezenlijking der kunstbegrippen, die reeds lang in zijn geest sluimerden en gaandeweg tot grooter klaarheid zouden komen, om eindelijk in zijn latere kunstscheppingen vorm en leven te vinden.

Ieder van beide genoemde levenshelften van 35 jaar laat zich onderverdeelen in vier perioden, die wel is waar van verschillenden duur zijn, maar gemakkelijk kunnen onthouden worden, daar, zooals Chamberlain opmerkt, »jede einzelne Periode in der zweiten Epoche mit der entsprechenden in der ersten parallel geht und zugleich mit ihr kontrastiert".

Wij zullen deze achtereenvolgens behandelen.

* * *

EERSTE LEVENSHELFT. 1813—1849.

I. GEBOORTE EN EERSTE LEVENSJAREN IN ZIJN VADERLAND SAKSEN. 1813—1833.

Wilhelm Richard Wagner, »dieser deutscheste aller Künstler" [2]), werd den 22sten Mei 1813 te Leipzig geboren.

---

[1]) *G. S.* IV, S. 334. [2]) Chamberlain I, S. 26.

In dat zelfde jaar, een paar maanden na Wagner's geboorte had de bekende volkenslag bij Leipzig plaats. Chamberlain zoekt een verband tusschen dien slag en Wagner's verschijning op de wereld: »Damals wurde der welsche Feind vom vaterländischen Boden vertrieben; sein Geist aber herrschte noch mächtig in Deutschland weiter; Keiner hat nun gegen diesen Bann, der nicht mit Kanonen zu brechen war, und der namentlich auf der deutschen Bühnenkunst wie ein Fluch lastete, gewaltiger angefochten, als Richard Wagner. Jetzt beherrscht deutsche Kunst — deutsche Dichtung, deutsche Musik und vor allem das *deutsche Drama* — die ganze Welt; jährlich pilgern ungezählte Tausende aus allen Weltteilen nach Deutschland um seiner Kunst willen, und der Franzose holt in Bayreuth sich das Gesetz. Heerführer und Sieger in dieser zweiten Völkerschlacht ist Richard Wagner" [1]). En Glasenapp, Wagner's groote biograaf, laat het »dem combinirenden Scharfsinne eines musikalischen Fachgelehrten" over, om het moeielijke vraagstuk op te lossen, of er een, en zoo ja, welk causaal verband er bestaat »zwischen dem Kriegslärm der Befreiungsschlachten und der dem Tondichter oft genug vorgeworfenen geräuschvollen Instrumentation" [2]).

De knaap werd eerst drie maanden na zijn geboorte, den 16en Augustus gedoopt, wat zeker niet wijst op een intensief godsdienstig leven bij de familie Wagner; en daar er ook in het verdere verloop van zijn jeugd geen spoor van godsdienst te vinden is, moet men er zich niet meer over verwonderen, dat Richard Wagner in zijn later leven voor alle positief Christendom slechts verachting koesterde en een

---

1) Chamberlain I, S. 26.

2) Ook Viotta in zijn werk *Richard Wagner* zinspeelt op den bevrijdingsoorlog: »In die dagen van nationale geestdrift, nadat bij Lützen en Bautzen de eerste slagen waren gevallen en de kans van den wereldveroveraar verkeerde, werd te Leipzig de man geboren, die Duitschland zou doen zegevieren op een ander veld dan dat der bloedige slagen; die de vaderlandsche kunst zou bevrijden van de heerschappij der Fransche mode, en wiens roeping het was, niet de wereld te *veroveren*, maar haar *gelukkig* te maken door de gaven van zijn geest" (blz. 2). Elders: »Voor het wiegelied zorgden de Fransche en Duitsche kanonnen" (blz. 6).

afschuw had van alwat dogma heette, gelijk hij zelf verklaart.

Wagner's levensbeschrijvers hebben zijn stamboom op weten te voeren tot het jaar 1643 toe; voor ons is dat van minder belang. Wij willen hier alleen mededeelen, dat zijn vader Friedrich Wagner, die een half jaar na de geboorte van zijn zoon Richard stierf, bij al de drukte van zijn ambt als »Polizei-Aktuarius", een hartstocht had voor het tooneel, tooneelspelers onder zijn intiemste huisvrienden rekende en zelf niet zonder succes optrad in goede dilettanten-voorstellingen.

Een oom van Richard, nl. Adolf Wagner, die een grooten invloed heeft gehad op den knaap in zijn ontwikkelingsjaren, was letterkundige en had een veelzijdige kennis van wetenschap en kunsten. Van Richard's moeder is weinig anders bekend dan dat zij een voortreffelijke vrouw en moeder was — in zooverre men dit althans kan zijn zonder iets te doen voor de godsdienstige ontwikkeling der kinderen. Zij werd door haren zoon Richard boven alles bemind; de gedachte aan haar gaf hem kracht en sterkte in al de stormen zijns levens, en nog op den avond voor zijn dood heeft hij van haar verteld. Na het overlijden van haar eersten man, trad zij andermaal (1814) in het huwelijk met den niet onvermaarden portretschilder Ludwig Geijer, die ook als tooneelspeler veel gaven had en zeer gevierd was [1]). Tengevolge van deze echtverbintenis trok moeder Wagner met haar kinderen naar Dresden, waar Geijer aan het tooneel verbonden was; een ander gevolg was, dat Richard van zijn jeugd af in tooneelkringen verkeerde, al zeer vroegtijdig den schouwburg bezocht en door zijn stiefvader dikwijls ook medegenomen werd naar de repetities; en daar bovendien thuis door het verkeer met andere tooneelspelers uit den aard der zaak het theater dikwijls ter sprake kwam, kan men zeggen, dat èn Richard's verstand èn zijn verbeeldingskracht van zijn jongste jaren af geconcentreerd zijn geweest op het tooneel.

Reeds in 1821 stierf Geijer; intusschen was Richard's

---

[1]) Geijer was een der beste vrienden van Richard's vader, en had zich op diens raad aan het tooneelspel gewijd. Als portretschilder bracht hij o. a. de koninklijke familiën te München en te Dresden op het doek.

broeder Albert, die 14 jaar ouder was, ook tooneelspeler en zanger geworden, terwijl zijne zusters Rosalie, Louise en Klara mede de theaterloopbaan gekozen hadden, zoodat de omgeving en de indrukken van den jeugdigen knaap nog steeds dezelfde bleven.

Den dag voor den dood zijns stiefvaders had de kleine Richard op diens verzoek piano gespeeld en daarbij gehoord hoe de stervende met zwakke stem vroeg: »Sollte er vielleicht Talent zur Musik haben?" En toen den volgenden morgen, na het afsterven van Geijer, de moeder bij haar kinderen kwam, zeide zij tot Richard: »Aus dir hat er etwas machen wollen", een woord dat hem lang bijbleef. Wagner is echter nooit een goed pianospeler geworden, evenmin als hij ooit een schilder werd, een vak dat zijn stiefvader voor hem bestemd had, daar zoowel de techniek van het teekenen als die van het klavierspel met zijn moeielijke vingerzettingen en vingeroefeningen hem een afschuw waren. Van zijn pianomeester wilde hij niets meer weten; toch leerde hij heimelijk, maar gelijk wel niet anders te verwachten was, »mit dem gräulichsten Fingersatze" verschillende operaouvertures, o. a. die van de *Freischütz* van Weber, den beroemden toonzetter, die toen te Dresden woonde en dien hij, zoo dikwijls deze zijn huis voorbijkwam, met den diepsten eerbied beschouwde.

In deze jaren bezocht hij regelmatig de Kreuzschule te Dresden, waar Latijn, Grieksch, mythologie en oude geschiedenis de hoofdvakken waren. Ook begon hij toen zich op de poëzie toe te leggen, met het gevolg, dat op elfjarigen leeftijd reeds een gedicht van hem — een treurzang op een gestorven medeleerling — werd gedrukt. Dit gaf hem zulk een hooge gedachte van zijn poëtisch talent, dat hij treurspelen in den trant der antieken wilde gaan dichten. In 't algemeen hebben de oude schrijvers een diepen indruk bij Wagner te weeg gebracht, een indruk, die naderhand ook nog zou nawerken. In de klasse der tertia had hij reeds 12 boeken van Homerus' *Odyssee* vertaald en hij gold bij zijn leeraren voor »einen guten Kopf in litteris".

Destijds leerde hij ook Engelsch, alleen om Shakespeare

te kunnen lezen, welke toen zijn voorbeeld bleef: voorwaar een goede keuze voor den toekomstigen dramaturg! Het resultaat van zijn Shakespeare-studiën was, dat hij een treurspel ontwierp, samengesteld uit Hamlet en Koning Lear; het plan was grootsch, maar de dood heerschte epidemisch in het stuk, daar twee en veertig personen in den loop van het drama stierven, zoodat hij zich bij de uitwerking van zijn plan genoodzaakt zag om de meesten terug te laten komen als geesten, omdat anders in het laatste bedrijf de personen zouden ontbroken hebben. Men ziet, Wagner wist zich te helpen. Bij de vermelding van dit feit teekent Schuré het volgende aan:

> »Telle fut chez lui la première saillie de l'instinct dramatique. Il lui venait, non de l'observation du monde réel, mais d'une profonde émotion du dedans, d'un élan passionné vers un idéal entrevu, et du besoin de le manifester dans tout son éclat, en un mot, de le mettre en action. Chez lui, pas trace de langueur sentimentale, de lyrisme maladif. Dans ses rêves d'adolescent il voit flotter devant lui des êtres étranges, fées radieuses, héros sublimes, âmes débordantes d'amour. Le contraste de ces visions éblouissantes avec la réalité ne provoque pas chez lui cet abattement qui chez la jeunesse succède, le plus souvent, aux rêveries solitaires, mais un fier sentiment de révolte et de défi. Ces visions sont sa réalité à lui; il y croit, il en parle à ses amis, et déjà les voit marcher sur la scène. Aspiration profonde vers un monde idéal et besoin irrésistible de l'imposer aux autres, intensité nerveuse, ardeur de l'âme dans la conception et sauvage énergie dans l'enfantement, voilà les deux forces qui frappent le plus dans cette organisation d'artiste" [1]).

Terwijl Richard met dit drama bezig was — hij arbeidde er twee jaar aan — keerde zijn moeder met de familie naar Leipzig terug, waar de knaap aan het Nicolai-gymnasium

1) Schuré, *Richard Wagner*, p. 6.

kwam. Hij werd er echter achteruitgezet: van de secunda, waarop hij te Dresden geweest was, plaatste men hem op de tertia terug, hetgeen tot gevolg had, dat hij zijn belangstelling in de klassieken verloor en »faul und lüderlich" werd [1]).

In Leipzig ontwaakte ook zijn muzikaal bewustzijn: de beroemde „Gewandhauskonzerten" leerden hem Beethoven kennen, en de werking van die muziek in zijn gemoed was geweldig. Wij willen nogmaals het woord geven aan Schuré:

> »Un jour il entend une symphonie de Beethoven, il écoute et reste fasciné. Cette musique l'étonne, le trouble, le remue de fond en comble, le transporte; pour un tempérament musical, en effet, les symphonies de ce géant de la musique sont la plus étourdissante des révélations. Un élève sculpteur, qui n'aurait jamais vu que les timides créations de la statuaire moderne, et qu'on placerait subitement devant les marbres tragiques de Michel-Ange, n'éprouverait pas un tel saisissement. Quelle langue, fût-ce la langue d'Homère, a fait parler les voix de la nature avec une magie plus insinuante que la *Symphonie pastorale*, depuis le murmure du ruisseau jusqu'au fracas de l'orage? Quel poète a chanté la liberté avec une éloquence plus entraînante que l'auteur de la *Symphonie en* ut *mineur*, où l'âme d'un Prométhée semble tour à tour pleurer et rugir, consoler ses frères ou rompre leurs chaînes? Le poète de quinze ans ne fut pas seulement subjugué par ces accents prophétiques; il vit s'ouvrir un monde nouveau, le monde illimité de la musique, où l'homme, delivré des entraves d'une langue particulière, s'exprime avec toutes ses énergies dans un idiome universel. Il crut entendre des voix humaines dans ces instruments dont les plaintes désespérées et les cris de joie s'appellent, se répondent, se combattent ou s'élancent d'un même essor; il crut voir se dérouler toute une épopée dans chaque symphonie. Désormais, il le sent

---

1) *G. S.* I (*Autobiographische Skizze*) S. 6.

tout de suite, la poésie ne lui suffira plus. A côté de ces vibrations éclatantes et victorieuses de l'âme qui font la puissance de la musique, le langage poétique lui paraît pauvre, froid, incomplet. Pour donner issue aux sensations vastes qui le débordent, il lui faut dorénavant la langue de Beethoven. Cette conversion fut comme un coup de foudre, une terrible et bienfaisante apparition de la Muse nouvelle qui s'emparait du jeune homme: »Un soir, dit-il lui-même, j'entendis exécuter une symphonie de Beethoven, j'eus dans la nuit un accès de fièvre, je tombai malade, et après mon rétablissement je devins musicien". Ce fut une révolution décisive dans la vie de Richard Wagner. Shakespeare avait réveillé son tempérament dramatique, Beethoven réveilla son âme, toucha le fin fond de sa nature et donna des ailes à ces aspirations gigantesques qui vont par delà le réel. L'art du fort magicien s'allume à l'art du puissant prophète. Comme une onde magnétique, il sent monter de son coeur à son cerveau l'envie de dompter les grands Démons de la nature. A son tour il saisit d'une main ferme le sceptre évocateur. Merveille et joie! ils obéissent; un à un ils sortent de l'abîme... A partir de ce moment Beethoven devint la grande étude de Richard Wagner. A toutes les époques de crise et de renouvellement il y revint pour s'y retremper; si bien que l'essence de la mélodie et de l'harmonie beethovienne passèrent dans le suc et le sang de sa musique... Une fois initié à Beethoven, R. Wagner tiendra la clef de deux mondes distincts: de la poésie, qui se concentrera pour lui dans le drame, et de la musique, dont il aura pénétré les arcanes par la symphonie beethovienne. Sa vie se passera à chercher l'union de ces deux mondes" [1]).

Na het aanhooren van Beethoven's *Egmont* besloot Wagner dadelijk om zijn treurspel van dergelijke muziek te voorzien,

---

1) Schuré, p. 6 suiv. Vgl. *G. S.* I, 91.

iets waarin hij toen niet de minste moeielijkheid zag. Dit oogenblik is van beslissende beteekenis in Wagner's leven: het idee van muziekdrama was bij hem opgekomen en werd door hem aangegrepen. Wel stond het hem nog niet voor den geest in den vorm, waarin hij het naderhand zou uitwerken — zijn eerste pogingen waren dan ook niets anders dan gewone opera's — maar toch voelde hij reeds in zich het vermogen van de vereenigde zusterkunsten poëzie en muziek.

Voordat hij zich echter aan het componeeren zette, achtte hij het toch dienstig, zich eerst de beginselen van de compositieleer eigen te maken; de moeilijkheden, aan die studie verbonden, wel verre van hem te ontmoedigen, boeiden en prikkelden hem, en hij besloot zich in zijn verdere leven geheel aan de muziek te wijden. In stilte componeerde hij een sonate, een kwartet en een aria, en wilde daarmede in het openbaar optreden. Ofschoon zijn huisgenooten deze nieuwe neiging voor de muziek als een gril beschouwden, te meer daar Wagner op geen enkel instrument eenige vaardigheid had, besloot men toch ten laatste hem een degelijk muziekonderwijzer te geven in den persoon van Gottlieb Müller. In die dagen raakte hij ook verdiept in de lectuur van Hoffmann's romantische novellen [1]); een mystisch-phantastische stemming was het gevolg daarvan, en evenals Hoffmann's »Kapellmeister Kreisler" [2]) had hij in zijn slaap visioenen, waarin grondtoon, terts en kwint in levende lijve voor zijn oog verschenen en hem hun gewichtige beteekenis openbaarden. Zijn muziekmeester, die met hem te doen had, verklaarde hem, dat, wat hij voor gestalten en gedaanten hield, intervallen en akkoorden waren.

Zijn lust voor de klassieke studiën verflauwde al meer en meer, terwijl hij zich bezig hield met ouverturen voor groot orkest te componeeren, waarvan er eens een uitgevoerd werd in den schouwburg te Leipzig onder leiding van H. Dorn.

---

[1]) Zie over Hoffmann: *De Gids* 1898 (Jan. blz. 162).

[2]) Aan dat phantastische personage hebben wij ook Schumann's opus 16 *Kreisleriana* te danken.

Deze ouverture noemde hij later in zijn *Autobiographische Skizze*, waaraan deze bijzonderheden ontleend zijn, »das Kulminationspunkt meiner Unsinnigkeiten" [1]); immers daarin kwam alle vier maten regelmatig een paukenslag, en wel fortissimo, terug; het publiek aanvankelijk verwonderd over deze halstarrigheid van den paukenist, toonde allengs zijn onverholen misnoegen, om eindelijk in een voor den componist grievende hilariteit uit te barsten.

Dit gebeurde in 1830, een jaar van beteekenis voor Wagner, niet alleen wegens de eerste openbare uitvoering van een zijner werken, maar ook omdat hij toen het gymnasium verliet, om aan de universiteit philosophie en aesthetica te gaan studeeren. Doch deze studie haalde bitter weinig uit; integendeel gaf hij zich over aan allerlei »Studentenausschweifungen" [2]), en wel zoo geheel en al, dat ze hem spoedig tegenstonden [3]).

Datzelfde jaar 1830 met zijn Juli-revolutie maakte hem ook tot revolutionnair, gelijk hij zelf verhaalt; slechts met politieke schrijvers hield hij omgang en zelfs begon hij aan een ouverture, die een politiek thema behandelde. Doch spoedig gevoelde hij behoefte om de studie der muziek ernstiger ter harte te nemen. en hij vond een uitstekenden meester in Theodor Weinlig, cantor aan de vermaarde Thomasschule te Leipzig. Onder de leiding van dien meester, die hem de kunst spelende leerde, bracht hij het in minder dan een half jaar tijds zoo ver in de uiterst moeilijke studie van het contrapunt, dat hij de meest ingewikkelde problemen daarvan met het grootste gemak wist op te lossen. »Das was Sie sich durch dieses trockene Studium angeeignet haben, heisst: Selbstständigkeit", voegde hem Weinlig als afscheidswoord toe. Gedu-

---

1) *G. S.* I, S. 7.

2) Volgens Glasenapp moest dit zoo gebeuren »damit ihm nichts Menschliches fremd sei". Inderdaad zeer fraai, en een mooi excuus! En daarmede is met alle moraal voor goed afgedaan.

3) »Die phantastische Lüderlichkeit des deutschen Studentenlebens war mir, nach heftiger Ausschweifung, bald zuwider geworden". Uit *Eine Mittheilung an meine Freunde*, *G. S.* IV, S. 253.

rende dien tijd bleef hij ook voortdurend bezig met de studie der werken van Mozart en vooral van Beethoven, dien hij om zoo te zeggen van buiten kende; vruchten daarvan waren een ouverture en een symphonie, waarin Wagner met succes gestreefd had naar klaarheid en kracht, eigenschappen van beide bovengenoemde heroën der toonkunst.

Met zijn symphonie bij zich reisde hij in den zomer van 1832 naar Weenen, om deze op muzikaal gebied zoo beroemde stad te leeren kennen; maar hij vond zich in zijn verwachtingen bitter teleurgesteld, want waar hij ook kwam, overal en altijd hoorde hij de *Zampa* en potpourris uit die opera. Spoedig keerde hij dan ook terug, doch toefde eenigen tijd te Praag, waar hij kennis aanknoopte met Weber — toenmaals directeur van het Conservatorium aldaar, die eenige van zijn composities, o. a. zijn symphonie deed uitvoeren — en met Tomaschek. Na zijn terugkeer te Leipzig werd diezelfde symphonie ook uitgevoerd in het Gewandhaus onder leiding van Pohlenz. Een opera, door hem te Praag gedicht, nl. *Die Hochzeit*, waarvan hij de eerste nummers, o. a. een groot sextet, componeerde, kon de goedkeuring van zijn zuster niet wegdragen, reden waarom hij dat werk vernietigde. Dat was reeds de tweede maal, dat hij zich op dit gebied waagde, want hij had op 15-jarigen leeftijd, onder den indruk van Beethoven's *Pastoral-Symphonie*, een »Schäferspiel"gedicht en gecomponeerd, waarvan hij in het geheel geen schets had gemaakt, maar muziek en tekst gelijktijdig geschreven had, ten einde aldus de situatiën uit het muziek- en verzenmaken te laten ontstaan, een feit, dat zeer kenteekenend is voor Wagner met het oog op zijn latere werken [1]).

In navolging van Chamberlain willen wij op het einde van deze eerste periode van Wagner's leven op twee bijzonderheden wijzen: vooreerst dat Wagner gedurende zijn eerste 20 levensjaren bijna voortdurend in aanraking is geweest met het tooneel en tooneelspelers, en vervolgens dat hij van alle waarlijk groote toonkunstenaars de eerste is geweest, die een

---

1) *G. S.* IV, S. 252.

degelijke klassieke opvoeding genoten heeft, waardoor hij niet alleen zijn gymnasiale studiën voltooide en dus bekend werd met de oude klassieken en deze leerde liefhebben en bewonderen, maar ook eenigen tijd lang de academische college's van philosophie en aesthetica volgde.

Deze laatste opmerking heeft niet tot doel een blaam te werpen op een Bach, een Mozart, een Beethoven, maar wordt alleen gemaakt om te doen zien, dat deze kunstenaars wegens hun uitsluitend muzikale opvoeding zich alleen met succes op muzikaal gebied konden bewegen, hetgeen vooral voor Mozart, die zich zeer bijzonder aan de dramatische kunst wijdde, niet voordeelig was. Hoe geheel anders zou Mozart, indien hem een klassieke opvoeding ten deel ware gevallen, zich zijn drama-teksten gekozen hebben! En met hoeveel gezag zou hij zijn libretto-dichters, indien hij ze noodig had gehad, den weg gewezen hebben! Aan deze opmerkingen voegt Chamberlain het volgende toe:

> »Die volle Bedeutung dieser frühzeitigen Beschäftigung mit den Autoren des klassischen Altertums erfasst man aber erst dann, wenn man sie im Lichte jenes andern und bestimmendsten Einflusses betrachtet: jenes frühzeitigen Vertrautheit mit dem Theater. Gerade die dramatischen Autoren, Aeschylos und Sophokles, fesselten den Knaben, und im Alter von nur dreizehn Jahren erlernte Wagner auf eigene Faust das Englische, um Shakespeare in der Ursprache kennen zu lernen. Dieses auf der Bühne aufgewachsene Kind begriff eben sofort einen Sophokles und einen Shakespeare, wenn auch nicht in ihrem tiefsten so doch in ihrem wahrsten Wesen: nicht als Zierden der Litteratur, sondern als Bühnendichter, als künstlerische Schöpfer, die einzig von der Bühne aus ganz zu begreifen sind. Für ihn waren diese Männer nicht ferne Gestalten, die man anstaunt und philologisch »kommentiert", sondern gerade was diese redeten, war für ihn das Allernächste, das Allerverständlichste. Auf der anderen Seite bewirkte aber die frühe und innige Bekanntschaft

mit den grössten Dramatikern aller Zeiten eine Idealisierung seiner eigenen kindlichen Theatereindrücke: sie lehrte ihn ahnen, dass die Bühne eine unermessliche künstlerische Macht sei und die Fähigkeit zu vielem Höchsten in sich schliesse".

En eenige regels verder heet het:

»Hier genüge es festzustellen, dass Wagner von Anfang an Dichter — Dichter in Worten und in Tönen — gewesen ist, und dass er, ohne jemals nach rechts oder nach links abzuschweifen, ohne die Möglichkeit eines anderen Entscheides auch nur in Betracht zu ziehen, sich von früh an als zweifellos einzig und allein für die Kunst — und zwar für die Bühnenkunst — bestimmt betrachtet hat" [1]).

* * *

II. Eerste reisperiode. 1833—1839.

In het jaar 1833 ging Wagner naar Würzburg, waar zijn broeder Albert als tooneelspeler, zanger en regisseur aan den stadsschouwburg verbonden was; gedurende zijn verblijf aldaar nam hij den post waar van »Chorrepetitor" en deed in die qualiteit zijn eerste ondervindingen op als dirigent. Behalve verschillende stukken, die hij voor zijn broeder toonzette, dichtte en componeerde hij toen ook zijn eerste grootere drama, nl. *Die Feeën* [2]), waarvan hij de stof ontleend had aan een sprookje van Gozzi *La donna serpente* (de vrouw als slang). Bij de behandeling dier stof week hij echter, om hoogere dramatische werking te verkrijgen, van zijn auteur af in de ontknooping en leverde daarmede een onbetwistbaar

[1]) Chamberlain I, S. 35, 36.

[2]) Over Wagner's dramatische werken wordt in dit levensoverzicht niet meer gezegd dan hoog noodig is; in een latere studie zullen zij uitvoeriger worden besproken.

bewijs van zijn aanleg als dramatisch dichter [1]). Wat de muziek van dit drama aangaat, volgde hij hier Beethoven, Weber en Marschner; in de ensemblestukken was veel goeds en vooral de finale van het tweede bedrijf was van groote werking, zoodat dan ook fragmenten van deze opera, op concerten te Würzburg ten gehoore gebracht, zeer in den smaak vielen. Het ontstaan van dit werk geeft aan Schuré de volgende woorden in de pen:

> »A partir de ce moment, le poète et le musicien, éclos successivement dans le même individu et développés isolément, se joignent pour ne plus se quitter. Un instinct irrésistible, un charme magnétique les attire l'un vers l'autre. Marchant de front, ils tendent à ne plus former qu'un seul et même artiste et à s'unir indissolublement dans un même idéal. Telle sera la grande originalité de Richard Wagner, qui lui réserve une place hors des cadres modernes dans l'histoire de l'art. Nous ne sommes pas ici en présence d'un musicien pur et simple; ceux qui le regardent comme tel ne le voient que par un côté et le jugent à faux. Pour apprécier sa valeur et sa hardiesse, il ne faut pas oublier que c'est à la fois un grand poète et un grand musicien. Mais en lui le musicien et le poète rêvent, conçoivent, travaillent, créent ensemble. On ne peut dire où l'un finit, où l'autre commence. Ecrit-il un vers dans le feu de l'inspiration, la mélodie chante déjà à son oreille, et lorsque il ébauche un fragment symphonique, il voit se dérouler d'avance le tableau scénique qui l'accompagnera, ou la vision idéale qui lui correspond. Organisation exceptionnelle, unique dans son genre, où deux courants impétueux, l'invention poétique et le besoin d'expression musicale, loin d'aller

---

1) Niet zonder eenig zelfbehagen deed Wagner later (in 1851) aan zijn vrienden opmerken dat deze »Zug" niet van gewicht ontbloot was: »Hier lag schon im Keime ein wichtiges Moment meiner ganzen Entwicklung kundgegeben". *G. S.* IV, S. 253.

en sens opposé, convergent au même but et se joignent en un seul torrent" [1]).

Naar Leipzig teruggekeerd in het begin van 1834, bood hij aan den directeur van den schouwburg aldaar zijn opera ter uitvoering aan; doch ofschoon men hem aanvankelijk hoop gaf, kwam er ten slotte toch niets van. Hij was daarover zeer ontstemd en schrijft daarover in zijn *Autobiographische Skizze:* »Ich musste jedoch sehr bald dieselbe Erfahrung machen die heut' zu Tage jeder deutsche Opernkomponist zu gewinnen hat: wir sind durch die Erfolge der Franzosen und Italiener auf unserer heimathlichen Bühne ausser Kredit gesetzt, und die Ausführung unserer Opern ist eine zu erbettelnde Gunst". De regisseur Franz Hauser veroordeelde het werk, omdat hem »die ganze Richtung zuwider war", en gaf als grond voor zijn oordeel op, dat Wagner leed »an gänzlicher Unkenntniss der Handhabung der Mittel", en dat bij hem »nichts aus dem Herzen Gedrungenes zu finden sei".

Als het ware om hem schadeloos te stellen voor deze teleurstelling hoorde hij toen ter tijd voor het eerst de beroemde actrice Wilhelmine Schröder-Devrient in Bellini's opera *Romeo und Juliette.* »Ich war erstaunt — zoo zegt hij zelf — in einer so durchaus unbedeutenden Musik eine so ausserordentliche Leistung ausgeführt zu sehen". De voordracht van de groote zangeres bewerkte een omkeer in Wagner's kunstsmaak: »Ich gerieht in Zweifel über die Wahl der Mittel, die zu grossen Erfolgen führen können; weit entfernt war ich Bellini ein grosses Verdienst zu zu kennen; nichts destoweniger schien mir aber der Stoff, aus dem seine Musik gemacht war, glücklicher und geeigneter, warmes Leben zu verbreiten, als die ängstlich besorgte Gewissenhaftigkeit, mit der wir Deutsche meist nur eine erquälte Scheinwahrheit zu Stande brachten. Die schlaffe Charakterlosigkeit unserer heutigen Italiener, sowie der frivole Leichtsinn der neuesten Franzosen

---

[1]) Schuré, p. 12, 13.

schienen mir den ernsten, gewissenhaften Deutschen aufzufordern, sich der glücklicher gewählten und ausgebildeten Mittel seiner Nebenbuhler zu bemächtigen um es ihnen dann in Hervorbringung wahrer Kunstwerke entschieden zuvor zu thun".

Pater Schmid zegt van Wilh. Schröder-Devrient: »Durch ihr künstlerisches Spiel lernte er [Wagner] die hohe Bedeutung *des dramatischen Ausdrucks* kennen. Der Eindruck war ihm unauslöschlich. Was sie in der Darstellung gezeigt, das wollte er in der Composition erreichen. Im dramatischen Ausdruck ist er jedenfalls der *eigentliche Meister* geworden" [1]). Maar hij voegt er een zeer groote waarheid bij: »Ein Anderes aber sah er der Künstlerin nicht ab: das künstlerisch-weise Genügen und Mässigen. Die Schröder-Devrient hatte keine aussergewöhnlich starke, noch umfangreiche Stimme. Sie war aber ihrer eigenen Mittel sich völlig bewusst, überbrauchte sie *nie* und schuf desshalb immer Vollendetes. Wagner hat das Erstere nicht selten vergessen, und so das andere bisweilen geradezu vereitelt" [2]). In zijn geschrift *Ueber Schau-*

---

1) Schuré, *Richard Wagner*, p. 13, zegt over haar het volgende: »Cette femme de génie était l'opposé de ce qu'on nomme ordinairement une cantatrice. Douée d'une voix admirable, elle n'en était pas moins actrice avant tout, non virtuose. Elle vivait dans le drame, non dans le public. Richard Wagner, qui plus tard la connut intimement et lui confia plusieurs rôles, trouvait en elle la perfection du talent mimique. Elle était le naturel, la grâce, l'expansion même dans la vie de tous les jours. Versée dans toutes les langues de l'Europe, entourée de grands personnages de tous pays, elle savait prendre avec chacun le ton qu'il fallait, riant de bon coeur avec ses compagnons de théâtre, qu'elle dominait de si haut, discutant avec les gens du monde et confondant les sots d'un trait d'esprit ou d'un éclat de rire. Du reste, nature généreuse, prodigue, d'une vraie noblesse, sa vie réelle ne fut guère qu'un tissu de déceptions. D'autant plus intensement vivait-elle de sa seconde vie sur la scène. Sitôt qu'elle y mettait le pied, cette femme se transformait, elle *devenait* le personnage qu'elle représentait. Alors elle oubliait tout, passé, présent, avenir, pour épuiser une destinée en quelques heures. C'était une absorption, une métamorphose, le sacrifice complet d'une grande individualité pour la vérité de l'art. Elle dramatisait les rôles les plus ingrats, et par une sorte d'irridiation magnétique elle communiquait l'illusion à la salle entière. Dans ces douloureux ravissements de la transfiguration scénique, son âme passionnée consumait sa vie à belle flamme".

2) *Stimmen a. M. L.* Bd. XXV, S. 11.

spieler und Sänger, heeft Wagner haar allen dramatischen kunstenaars tot voorbeeld gesteld [1]).

Tengevolge van het hooren van Auber's *Muette de Portici*, een tragische opera, die geheel verschillend was van de gewone, waarin èn de handeling beter doorliep èn de muziek vol was van levendige, bevallige melodiek, kernachtige harmonieën, schitterende en karakteristieke instrumentatie, schreef Wagner in de *Zeitung für die elegante Welt* een artikel over de Duitsche opera, die volgens hem dringend hervorming behoefde. »Wij hebben — zoo schreef hij — wel is waar een veld in de muziek, dat ons in bijzonder eigendom toebehoort, en dit is de instrumentale muziek; maar een *Duitsche opera* hebben wij *niet*, en de reden hiervan is, dat wij geen nationaal drama bezitten. Wij zijn veel te abstract en te geleerd om echt menschelijke, dramatische personen te kunnen scheppen.... Ik wil volstrekt niet, dat de Fransche en Italiaansche muziek de onze zal verdringen, maar ik wensch, dat wij trachten het *ware* in beide te leeren kennen en ons voor zelfzucht en huichelarij in acht te nemen. Wij moeten ons onttrekken aan de drukkende heerschappij eener eenzijdige kunstopvatting, wij moeten veel geaffecteerd contrapunt op zij zetten, geene visioenen van verboden quinten en overmatige nonen hebben en eindelijk *menschen* worden... Wij moeten den tijd vatten en zijne nieuwe vormen degelijk trachten te ontwikkelen; en hij zal de meester zijn, die niet in Italiaanschen of in Franschen — maar ook niet in Duitschen trant schrijft" [2]).

Hij wilde dus, dat de Duitschers in de leer zouden gaan bij Franschen en Italianen en de middelen, welke aan deze beiden ten dienste stonden, zelf zouden leeren gebruiken om daarna beiden te overtreffen in de kunst: iets, wat hij zelf dan ook heeft nagestreefd.

Intusschen wendde hij zich, gelijk hij zelf verhaalt, van de instrumentale muziek af, daar Beethovens 9e symphonie hem

---

[1]) *G. S.* IX, S. 219 flg.

[2]) Viotta, *Richard Wagner*, blz. 22.

toescheen als de sluitsteen van een groot tijdvak van kunst »über welchen hinaus Keiner zu dringen vermöge, und innerhalb dessen Keiner zur Selbstständigkeit gelangen könne". Met des te meer vuur wierp hij zich op de dichtkunst, welke in die dagen beheerscht werd door »Jung Deutschland". Van zijn vroeger mysticisme sloeg hij nu over tot het materialisme: »Schönheit des Stoffes, Witz und Geist waren mir herrliche Dinge". Het scheen hem toe, of alles om hem heen in gisting was, en daaraan mede te doen dacht hem het natuurlijkste. Een uitvloeisel van zijn veranderde gezindheid was een nieuw drama, waartoe hij het plan ontwierp gedurende een zomeruitstapje in Bohemen (1834) nl. *Das Liebesverbot.* De stof daartoe had hij ontleend aan Shakespeare's *Measure for measure,* nochtans met dit verschil »dass ich ihm den darin vorherrschenden Ernst benahm und ihn so recht im Sinne des jungen Europa modelte: *die freie, offene Sinnlichkeit erhielt den Sieg rein durch sich selbst über püritanische Heuchelei*". Inderdaad, een zeer eigenaardige bekentenis! Bij die woorden maakt Glasenapp de volgende opmerking: »Dem heiligen Ernste seiner ursprünglichen Empfindungswesens trat hier, durch Eindrücke in Kunst und Leben veranlasst, eine kecke Neigung zu wildem, sinnlichem Ungestüm entgegen".

»Wagner zelf is de eerste geweest om te erkennen, dat de schoone strekking van Shakespeare's tooneelstuk in zijne opera verloren was gegaan. Hij had in het stuk slechts den duisteren zedenmeester voor oogen gehad, die zelf in liefde ontbrandt voor de schoone novice, welke hem genade komt smeeken voor haren veroordeelden broeder. Het was hem ontgaan, dat deze motieven bij Shakespeare slechts daarom zoo rijk ontwikkeld waren, omdat zij later des te zwaarder zouden wegen op de weegschaal der gerechtigheid. Het was zijn oogmerk geweest, alleen het zondige der huichelarij en het onnatuurlijke der wreede zedenwetten aan de kaak te stellen; dientengevolge was het »measure for measure" in zijne opera geheel vervallen: de huichelaar werd door de zich wrekende liefde gestraft" [1]).

---

1) Viotta, blz. 27.

In den zomer van datzelfde jaar werd Wagner aangesteld tot muziekdirecteur bij den schouwburg te Maagdenburg. »Die praktische Anwendung meiner musikalischen Kenntnisse für die Function eines Dirigenten glückte mir sehr bald: der wunderliche Verkehr mit Sängern und Sängerinnen hinter den Coulissen und vor den Lampen entsprach ganz und gar meiner Neigung zur bunten Zerstreuung". Terwijl hij nu begon aan de compositie van *Das Liebesverbot*, wist hij door zijn talenten de uitvoeringen der Maagdenburger opera flink te bezielen en nieuwe werken voor het voetlicht te brengen. Kort voordat deze instelling bankroet ging, had hij zijn opera voltooid, en de leden zouden aanblijven totdat het werk ingestudeerd was, hetgeen dan ook na twaalf dagen ongeveer gereed was gekomen. De eerste uitvoering [1]) was tengevolge van onvoldoende voorbereiding niet gelukkig. Van de tweede, waarvan Wagner zich meer succes voorstelde, kwam echter niets, daar er vlak voor het ophalen van het scherm een formeele vechtpartij ontstond tusschen twee zangers van hoofdrollen en zij dientengevolge niet in staat waren om te zingen.

Weldra verliet Wagner, na ontbinding van deze theateronderneming, Maagdenburg, beproefde te vergeefs in Berlijn en Dresden zijn *Liebesverbot* te doen opvoeren en werd orkestdirecteur aan den schouwburg te Königsberg, nadat hij onder hoogst moeielijke financieele omstandigheden in het huwelijk was getreden met Minna Planer, een tooneelspeelster, die hij te Maagdenburg had leeren kennen. Doch ook te Königsberg ging de schouwburg spoedig te gronde, en nu vertrok hij naar Riga, waar Karl von Holtei een operagezelschap had weten te vereenigen en waar Wagner, op voorspraak van zijn vriend Heinrich Dorn, orkestdirecteur werd. Hier bleef hij van Augustus 1837 tot het einde van Juni 1839 en deed zijn best om, wat hij naderhand ook te Bayreuth zou doen, reeds hier te verwezenlijken, nl. alle operasleur en routine uit te

---

[1]) De regeering der stad, die aanstoot had genomen aan titel en tekst, was echter tevreden gesteld toen Wagner den titel veranderd had in *Die Novize von Palermo*.

roeien; hij wilde bij elke uitvoering de grootst mogelijke volmaaktheid bereiken en martelde zangers en instrumentalisten met repetities op repetities af, wat echter tot gevolg had, dat de uitvoering, onder zijn leiding, van Mozart, Méhul enz. zeer volmaakt was, voor zoover de hem ten dienste staande krachten dit toelieten. Toen evenwel von Holtei zijn ontslag nam als directeur, besloot ook Wagner een reeds lang gekoesterd plan ten uitvoer te brengen en naar Parijs te gaan, teneinde daar zijn geluk te beproeven met een nieuwe groote opera *Rienzi* [1]), waarvan hij den tekst geheel gedicht, en ook de muziek voor de twee eerste bedrijven reeds gecomponeerd had.

> »Die hiermit abgeschlossene Wanderperiode an kleinen Provinzialbühnen war für Wagner's fernere Laufbahn nicht ohne Bedeutung gewesen: er hatte viel praktische Theatererfahrung gesammelt; er hatte die deutsche Bühnenwelt dort kennen gelernt, wo die Talente entstehen und sich bilden; er hatte gesehen, was die Künstler in ihrer Entwicklung fördert, und was sie hemmt; er hatte das »Material", über welches der deutsche Bühnendichter zur Verwirklichung seiner Werke verfügt, gründlich studiert. Ausserdem aber hatte er überhaupt sein deutsches Vaterland und seine deutschen Landsleute in den verschiedensten Gauen, von dem Main bis zur Düna, kennen gelernt und dadurch die Grundlage zu seiner genauen Kenntnis deutschen Wesens gelegt" [2]).

Hageveld. W. P. H. JANSEN.

---

1) Naar Bulwer's roman van dien naam.
2) Chamberlain I, S. 40.

KATHOLICISME EN LITTERATUUR BIJ ONZE NABUREN.

Als ik het wel heb, werd de schuilnaam Veremundus tot nog toe in dit tijdschrift niet genoemd. Toch heeft hij bij onze naburen genoeg beweging gemaakt, dan dat het overbodig zou zijn er te dezer plaatse een korte vermelding van te geven.

Tegen het eind van het jaar 1898 verscheen bij Franz Kirchheim in Mainz een lijvige brochure met den veel-verwachting-wekkenden titel: *Steht die Katholische Belletristik auf der Höhe der Zeit? Eine litterarische Gewissensfrage von Veremundus.* Als een bom viel dit boekje in het letterkundig en letteroefenend kamp, en rechts en links vernam men weldra kreten, die de uitwerking van dit projectiel deden kennen of vermoeden.

Met ongewone vrijmoedigheid sprak Veremundus tot zijn geloofsgenooten. Wie hij was, wist niemand, maar het bleek duidelijk uit elken regel van het degelijk geschrift, dat hij op de hoogte van zijn taak stond. Er gingen kreten op van verontwaardiging, betuigingen van protest, insinuaties zelfs bleven niet uit, maar evenmin lieten zich de stemmen wachten, die van bijval getuigden. »Het geschrift maakt ons werkelijk op zwakke en wonde plekken, op gebreken en verzuimen opmerkzaam en zijn hoofdverwijt moeten wij als gegrond erkennen . . . De letterkundige critiek het geweten gescherpt, de algemeene belangstelling op dit gebied, waar werkelijk nog veel te doen is, te hebben geleid, blijft op zich-zelf reeds een verdienste". Zoo sprak niemand minder dan Mgr. Dr. Paul Wilhelm v. Keppler, Bisschop van Rottenburg. De *Kölnische Volkszeitung* erkende, dat Veremundus »in de

hoofdzaak den spijker op den kop had geslagen". De *Germania* getuigde: »De schrijver heeft over het geheel met kennis van zaken en groote belezenheid en critische scherpzinnigheid zijn taak vervuld. Overgevoeligheid past niet bij zulk een gewichtige vraag". Elders, in het *Correspondenz-Blatt für den Kath. Oestereichs*, heette het: »In allen gevalle is de schrijver een scherpzinnige, in het letterkundige leven van den tegenwoordigen tijd grondig ingewijde persoonlijkheid, en de reformatorische beweging zijner brochure kan niet hoog genoeg geschat worden". Jos. Seeber, de ook in ons land bekende dichter van *Der Ewige Jude*, zei: »Wij begroeten de brochure als giststof, die de geesten aan het werk brengt... Trots onze aanmerkingen, stemmen wij zonder voorbehoud met hem in, wanneer hij onze belletristische litteratuur inferieur noemt en begroeten het in het belang der katholieke belletristiek, dat hij eindelijk eens vrijmoedig de oorzaken aangeeft, welke den vooruitgang tot nu toe tegenhielden . . . Wij bevelen zoowel het publiek als de schrijvers de oplettende lezing der brochure aan. Zij verlangt iets groots, stelt de hoogste eischen aan de scheppende kunstenaars — met recht!"

Wij geven maar enkele uitspraken. Natuurlijk kwam er ook verzet! Wie zou dit niet verwachten. Wanneer allen het direkt eens waren geweest met Veremundus, was de toestand nooit dus geworden, dat hij zoo krachtig zou hebben moeten spreken. Maar, blijken van instemming en die van verzet, toejuichingen en protesten, lof en blaam, getuigen alle voor de belangrijkheid der brochure, die veel meer inhoudt dan de titel te verwachten geeft. Wat men ook mocht zeggen, niemand kon ontkennen, dat Veremundus niet de eerste de beste was, en wie b.v. alleen maar las het tweede hoofdstuk *Zur Charakteristik der epischen Prosadichtung*, kwam daardoor reeds tot de overtuiging, dat de schrijver een helder inzicht had in het wezen der litteratuur.

Na gehandeld te hebben over het wezen van den *roman*, want daarover gaat het vooral (niet den roman als uitspanningslectuur, maar als kunstwerk), en het goed recht op diens bestaan als zelfstandig kunstverschijnsel, dat in zijn objec-

tiviteit, zijn plastiek en psychologische diepte, recht heeft op de waardeering, die elke hooge kunst toekomt, gaat Veremundus na, wat de Katholieken »deutscher Zunge" van zulke werken bezitten, en komt tot het hard klinkende besluit: »De letterkundig gevormde Duitsche Katholiek [men ziet, dat hierdoor al weer uitspanningslectuur is buiten gesloten], wiens behoeften verder reiken dan hetgeen b. v. de Bachem'sche uitgeversfirma verstrekt, die de Duitsche litteratuurproducten van den tegenwoordigen tijd in het algemeen kent, en misschien ook door zekere grootsche scheppingen uit het buitenland wat veeleischender is geworden, hoe staat hij met den mond vol tanden, als hem gevraagd wordt, waar de werken zijn, waarin katholiek geestes- en gemoedsleven het middelpunt vormen van inderdaad artistiek belangwekkende, op de hoogte der moderne verbeeldingskunst, psychologie en techniek staande romans? En al name hij zelfs het geheel onletterkundig en onartistiek standpunt in, den vorm van den roman als lokmiddel gebruikt te willen zien, om katholieke ideeën ook buiten eigen kring bekend te maken, zooals men dit opzet wel hier en daar in Coloma's *Aristocraten in Madrid* mag veronderstellen, waar zijn dan ook *die* werken, welke zich krachtens hun, ik wil nu maar eens zeggen, technische deugden [dit zal *schriftstellerische Vorzüge* wel het naaste weergeven] den toegang ook tot niet-katholieke kringen baanden, zooals het de roman van den Spaanschen Jezuïet deed, en zooals het die van enkele katholieke schrijvers in Frankrijk, Italië en Polen nog doen? W ij h e b b e n n i e t s, a b s o l u u t n i e t s!" (blz. 34).

Men hoort het, Veremundus spreekt duidelijk. Nog meer doet hij dit in 't vierde hoofdstuk: *Moralische und Künstlerische Kritik*, dat uitstekende ideeën bevat, maar die men in haar geheel en in het juiste verband moet lezen. Daarom citeer ik er hier niets uit. Want daarin wordt een der meest moeilijke vragen behandeld, ruimer en grondiger dan in dit overzicht gebeuren kan. Ik raad de lezing van dit hoofdstuk bijzonder sterk aan. Daarbij houde men in het oog, dat n e g a t i e f werken *alleen* niet voldoende is; zoowel in de

opvoeding van het kind als van het volk, moet ook p o s i t i e f gehandeld worden. Ook hier kan wegloopen schuldig zijn. Alleen ontkennen verwijdert het gevaar niet. Volle waarheid bevat het woord van Goethe: »*Erziehung heiszt die Jugend an die Bedingungen gewöhnen, zu den Bedingungen bilden, unter denen man in der Welt überhaupt, sodann in besonderen Kreisen existieren kann*". Men ziet, dat hier moeilijk algemeene regels te geven zijn, en dat zeer ernstig rekening moet gehouden worden met het individu.

En men geloove wel, dat noch Veremundus, noch schrijver dezes den ernst der vraag, wat de jeugd in handen zal krijgen, ontkennen, maar men vergete evenmin, dat hier 1°. niet over jeugd-litteratuur gesproken wordt, maar over hooge kunst, en 2°. dat ook in het stuk der vorming van zelfstandige, overtuigde Katholieken, *die de wereld in moeten*, te ver gedreven voorzichtigheid kwade gevolgen kan hebben.

* * *

In het vijfde hoofdstuk behandelt Veremundus de oorzaken dezer letterkundige achterlijkheid. Hij noemt er *zeven*. 1°. Gebrek aan belangstelling (wat ook von Hertling in zijn jongste vlugschrift ten opzichte der profane wetenschap wraakt, en niet ten onrechte). 2°. Achteruitzetting. Hierbij zij opgemerkt, dat deze geschiedkundige factor wel gedeeltelijk verontschuldigt, maar toch niet van den plicht ontslaat, naar het beste te streven en te doen wat wij kunnen. 3°. De bekrompenheid, waarmee men *te uitsluitend* het oog houdt op de geschiktheid van een kunstwerk als leesboek voor de jeugd, en waarmee men door het alleen veronderstellen van een niet- of halfontwikkeld publiek den dichter de behandeling zijner stof verzwaart en gedeeltelijk onmogelijk maakt. 4°. Eene letterlijk ongeloofelijke preutschheid. Hier zuige men geen gift uit, door er meer in te zoeken dan er in ligt. Wat Veremundus hiermee bedoelt? Het zoeken van kwaad, waar het niet bestaat. Moralisten zullen hem geen ongelijk geven, als hij beweert, dat dit even gevaarlijk kan worden

als het tegenovergestelde. En dat komt voor. 't Is nog niet zoolang geleden, dat iemand zijn abonnement op het Zondagsblad van een onzer katholieke bladen opzei, om de onzedelijke platen, daarin voorkomende. Bedoeld was o. a. een plaat, waarop een dame in fietscostuum. Ik heb nog niet vernomen, of die persoon reeds midden op de hei is gaan wonen.

Zulke feiten worden door Veremundus bedoeld. Verre blijft hem de bedoeling het woord op te nemen »ter verdediging eener zedelijke ongebondenheid in de dichtkunst".

't Is mij onbegrijpelijk, hoe sommige zijner critici hem daarvan hebben kunnen en durven beschuldigen. »*De katholieke roman en de zedelijke roman moeten een zijn*", zegt hij op blz. 57 en even duidelijk op blz. 60: »*Wij zijn er ver af de een of andere liederlijke litteratuur aan te prijzen*". Maar hij wijst er uitdrukkelijk op, dat ook het schoon der zinnen door den Schepper is geschapen, een bewering, die, dunkt me, door niemand zal bestreden worden.

Als vijfde oorzaak wordt genoemd: de gebrekkige toestanden op het gebied der critiek. Veremundus toont aan, dat een onbevangen critiek niet bestaat, dat iets, wat van goede strekking is, daardoor alleen reeds kan rekenen op lof, op besprekingen waarbij de epitheta: schoon, meesterlijk, heerlijk, onovertroffen, echte kunst en dergelijke kwistig worden toegevoegd.

Juist als bij ons, moeten wij erkennen. Er komt gelukkig verbetering. Ieder heeft dat bespeurd, maar de toestand is nog verre van ideaal. Is het nu nog niet zoo gesteld, dat er bij ons personen zijn, die geheel schotvrij schijnen voor de pijlen der critiek? Is het niet een feit, dat men vaak niet durft te zeggen wat men denkt? Komt het niet voor, dat men de beoordeelaars in intieme gesprekken vaak andere meeningen hoort verkondigen dan die ze in het openbaar uiten, omdat er rekening moet worden gehouden met zooveel gevoeligheden? Dat is verkeerd. In zake kunstcritiek moet de waarheid bovenal gelden. Waar dit niet het geval is, draagt de beoordeelaar mee de schuld der mislukking van

menig talent. Want behalve dat flinke, oprechte critiek van veel meer waardeering getuigt dan de zoetsappige, die met iedereen goeie vriendjes wil blijven, is het een feit, dat ware critiek niet afbrekend werkt, maar integendeel sterkend, evenals zeebaden, die vaak ook eerst hevig het gestel aangrijpen, maar op den duur heilzaam werken. Wie daar niet tegen kan, blijve weg. Aan hem is niets verbeurd. We hebben mannen noodig, geen zwakkelingen. Vooral lette men niet op de eerste plaats op de bedoeling, maar op de uitvoering. »Een auteur — zegt Veremundus — die vooruit weet, dat hij aanbevolen en geprezen wordt, wanneer zijn bedoelingen maar goed zijn, zal òf uit walging liever zijn pen breken òf, wanneer het succes bij den grooten hoop hem hoofdzaak is, niet al te streng tegen zichzelf zijn". Zoo doet de slappe critiek het peil der litteratuur dalen. Waar zij op kan bouwen, door soms af te breken, breekt zij af, terwijl ze zichzelf wijsmaakt, dat ze opbouwt. Dat is liefde, die blind is. Apenliefde!

Zoo verliest de beoordeeling het vertrouwen, niet alleen bij de tegenpartij — en dat maakt betrekkelijk minder uit, daar het om haar bijval niet te doen moet zijn, — maar in eigen kring. Want de groote menigte, welke ook hare gebreken moge zijn, redeneert gewoonlijk wreed-logisch. Wie eens liegt, blijft bekend als leugenaar. Wie alles prijst, rijp en groen, wordt niet meer geloofd, ook waar hij volgens recht prijzen mag. Zoodat het wel duidelijk is, dat flinke, eerlijke critiek, door bevoegden geschreven en onderteekend, om maar vooral tot oprechtheid te sporen, een allernoodzakelijkst, maar ook allerkrachtigst middel is om tot goede belletrie te geraken.

Als zesde oorzaak noemt Veremundus, »dat wij [de Duitschers] geen belletristisch orgaan bezitten, hetwelk zijn lezers uitsluitend bij ontwikkelde volwassenen zoekt", en zou ik er willen bijvoegen, dat hen stelselmatig op de hoogte der belangrijkste verschijnselen en verschijningen houdt. Ook in dit opzicht hebben wij in Nederland nog niet de volmaaktheid bereikt.

Ten zevende wordt vermeld „de geringe ondernemingsgeest van vele uitgevers". Hoe is het daarmee in ons land? Alles rozengeur en maneschijn?

* * *

Behalve de genoemde zeven oorzaken, zegt Veremundus, zijn er nog meer. Maar aan deze heeft men al vast stof genoeg ter overweging en mogelijk voor debat — als men bij dit laatste maar niet verzuimt eerst het vlugschrift te lezen. En wie hem mocht verwijten, dat hij afbreekt door illusies te verscheuren, antwoordt hij: »*Illusionen zerstören ist nicht gleichbedeutend mit Vernichtung des Idealismus und schöner Lebensauffassung*". Hij richt het woord tot de ± 5 pct. ontwikkelde Katholieken, voor wie op de eerste plaats zijn geschrift is bestemd. Hun verlangen naar goede, echt-katholieke, maar ook aan-de-hoogste-eischen-voldoende litteratuur moet worden bevredigd. Dan kan hun veredelde smaak werken op anderen. Waar zooveel wordt gedaan voor het volk, is het toch billijk ook te zorgen voor den meer ontwikkelde, die evenzeer recht heeft meegeteld te worden. En men vergete niet, dat evenzeer als het maatschappelijk bederf vaak van boven begonnen is, ook van boven zuivering kan komen. Ieder weet, welken goeden invloed het voorbeeld van een hooggeplaatst persoon uitoefent, die zich als voorbeeldig Katholiek gedraagt. En doordat voor de meer ontwikkelden te weinig gedaan wordt, hebben velen zich van ons afgewend.

Wij moeten positief werken. Wie aan den weg blijft staan en alleen maar afkeurt, blijft eenzaam achter. Protesteeren alleen is niet voldoende. En toch hebben wij ons daartoe te veel bepaald. Den grooten strijd onzer dagen aanschouwen alleen afkeurend en niet, *waar het kan en mag*, waardeerend en niet meewerkend, is: daarop allen invloed verliezen. »Om een krachtige beweging in het goede spoor te leiden, bestaat er geen ander middel dan er zich midden in te werpen", zegt Veremundus Professor von Hertling na. En zelf beeldt hij zijn streven uit: »Zooals men een vurig paard slechts dan

in zijn macht heeft, wanneer men het vooruitstrevende ros zelf-vooruitstrevend op den rug zit en de teugels houdt, zoo ook kunnen wij met onze grootsche levens- en wereldbeschouwing de vaak met ongebondenheid, maar steeds met groote kracht voortgaande letterkundige beweging alleen beheerschen door mee te doen aan *hetgeen zij goeds heeft*". D a t i s o n z e p l i c h t!

* * *

Gelijk de eerlijkheid en het belang der zaak geboden, heeft Veremundus het masker afgeworpen. Het bleek, dat zijn ware naam is Karl Muth, in de Duitsche letterkundige wereld bekend genoeg, zoo zelfs, dat een van Veremundus' tegenstanders in zijn bestrijding van het vlugschrift verwees naar eene vroeger door Karl Muth geschreven studie, waaruit, zooals hij zei, Veremundus kon leeren, hoe hij over de moderne letterkunde had te denken. Een feit, 'twelk aantoont, dat ook hier alweer oppervlakkig, vluchtig lezen aanleiding werd tot verkeerd begrip. Want in het wezen hebben Muth's ideeën zich niet gewijzigd.

De titel van het eerste vlugschrift was een vraag, die van het tweede klinkt stelliger: *Die litterarischen Aufgaben der deutschen Katholiken.* Wat we te verwachten hebben, wordt dan nader aangeduid: *Gedanken über katholische Belletristik und litterarische Kritik, zugleich eine Antwort an seine Kritiker.*

Hier sta allereerst een zeer krachtige aansporing tot allen, die in de vraag belang stellen, om van dit geschrift kennis te nemen. Hier vinden wij veel meer de puntjes op de i's gezet dan in de eerste brochure en, daar er aanmerkingen zijn gemaakt, heeft Muth aanknoopingspunten tot een dikwijls nog actueeler bespreking dan Veremundus. Toch is hier het theoretische fundament niet weggelaten. Integendeel. In het eerste hoofdstuk *Der Glaube an die Kunst* wijst de schrijver er op, hoe dat geloof vooral bij de Romantieken levendig was — en wie waren vuriger Katholieken dan zij? — en hoe ook thans dit geloof op de allereerste plaats moet leven in de ziel des dichters. Daardoor zal hij kunnen komen tot

positief meewerken op zijn eigen terrein aan de oplossing der groote vragen van den tijd. Niet door tendenzromans — Muth erkent elders hun recht van bestaan, maar rekent ze niet tot het hoogste — niet door werken, waarin de godsdienst wordt verlaagd tot aesthetisch geliefhebber, maar door werken, opgegroeid uit den bodem van een echt katholiek geloof, dat sterk genoeg is alles te doordringen, zoodat de *daden* spreken, zonder door *woorden* te moeten worden toegelicht. »*Wir wollen keine abstrakt-theologisierenden Dichtungen, sondern christliche, die in ihrem Wesen* [vgl. Shakespeare] *eben katholisch sind!*" En zulk een kunst behoeft niet, zooals door de *Köln.-Zeitung* beweerd werd, noodzakelijk inferieur te zijn aan andere. Neen, integendeel. Als ééne kunst algemeen kan zijn, van alle tijden en alle volken, als één kunst den mensch kan geven in zijn geheele wezen, zijn uiterlijk en innerlijk, zijn val en opstanding, zijn zoeken, weifelen en twijfelen, zijn willen en niet kunnen, gehinderd door het eigen-ik; als één kunstenaar al de verwarring, die leven kan en leeft in het menschenhart en de menschenmaatschappij, kan zien, zooals een kunstenaar zien moet, en weergeven, zooals een kunstenaar alles weer moet geven, d. i. als objectief beschouwer, die toch alles begrijpen kan, omdat hem geen diepten of plooien van het menschenhart vreemd zijn, maar tevens omdat hij de geheime wisselwerking ziet van de Goddelijke Voorzienigheid en de Menschelijke Vrijheid, die hem in al dien warboel, in den chaos van botsingen der hartstochten, in dien schijnbaren of waren val, in die gehuichelde of echte grootheid, de ééne, ware grondidee weet te toonen, de ééne harmonie doet opdelven, den éénen band bespeuren, die dat alles voor uiteenspatten behoedt; — als één dat kan, dan is dat de kunstenaar, wiens denken en voelen, schouwen en uitbeelden opgroeien uit het katholieke geloof.

Is zulk een ideaal niet hooger dan dat eener controverskunst?

Het is te hoog, is er geantwoord. Is niet noodzakelijk ieder ideaal iets bijna onbereikbaars? antwoorden we. En wordt niet steeds, waar men de eischen lager stelt, het ge-

leverde minder waard? »Of we hebben een letterkundig ideaal, òf we hebben er geen, en dan zegge men dit liever ronduit". Maar in kunstzaken geldt als onverwrikbare wet *Excelsior*! Stilstand is achteruitgang. Zoo zegt Muth ook niet te meenen, dat alles bereikt is, wanneer de katholieke roman op de hoogte van den niet katholieken onzer dagen zal zijn. Neen hij moet daarboven staan! Dat kan hij krachtens onze beginselen. Wij, en alleen wij, hebben de harmonie, die de hoogste voorwaarde der hoogste kunst is. Maar als onze kunst mettertijd hooger zal staan, moet zij zich eerst tot dezelfde hoogte opwerken. Alleen het genie komt van het laagste tot het hoogste in één sprong. Talenten moeten geholpen worden door het banen van een pad, door het wijzen van den weg, door het toonen van het einddoel.

Dit verhindert echter niet, dat Muth bij de beoordeeling van de waarde der tegenwoordige katholieke litteratuur rekening houdt met de toestanden. En niemand zal, dunkt mij, kunnen ontkennen, dat hij dit doet met kalmte en ernst, al merken we soms een enkelen keer een blik van verontwaardiging over blijkbaar opzettelijk misverstaan, of een licht ironisch glimlachje, waar hij aantoont, dat de een of andere tegenstander zelfs niet eens de kracht kent der vaktermen, waarvan Veremundus zich had bediend. Een zoo'n term wordt door Muth wat nader beschouwd. *Hartstocht* heet hij. Velen, die de meening hooren verkondigen, dat geen kunstwerk mogelijk is zonder hartstocht, fronsen de wenkbrauwen, daar zij hier het woord in den zin nemen, dien het in de omgangstaal heeft. Dezulken raad ik aan bl. 31 vlg. eens welwillend te bestudeeren, waar Muth zijn uiteenzetting op het gezag baseert van niemand minder dan van St. Thomas van Aquino. Onder hartstocht in de kunst verstaat hij: »*Eine konstante, vorwiegende und unwiderstehliche Neigung der Seele oder des Gemütes, eine starke seelische Potenz, unter deren zwingender Gewalt bei aller Freiheit des Willens, oft mit, aber auch wohl hin und wieder gegen die Vernunft und den Selbsterhaltungstrieb ein Mensch handelt*". Daaruit volgt terstond, dat er goede en verkeerde hartstochten

zijn. Af te keuren is het derhalve en getuigend van onbevoegdheid, in een letterkundigen twist den zin der woorden te verwarren. Dan wordt polemiek niet alleen noodzakelijk onvruchtbaar, maar metterdaad wanhopig-ontmoedigend. Want de groote menigte, die alleen de gewone beteekenis van het woord kent, en slechts op den klank afgaat, zal in een geval als het gegevene onmiddellijk partij kiezen. En hoe goed het ook moge oefenen tegen den stroom op te roeien, een mensch blijft maar een wezen met beperkte kracht. En allermoeielijkst wordt de taak, wanneer zij, die beter moesten weten, zulk een begripsverwarring doen voortduren.

* * *

Een andere term, waarvan het gebruik eenig gevaar schijnt mede te brengen, is *modern*. Dit woord deelt met nog een menigte andere een merkwaardig lot. Als we een Noodlot erkenden, zouden we, dunkt mij, er gemakkelijk toe kunnen komen te gelooven, dat sommige klankencombinaties onder den zwaren vloek van zulk een onwrikbare, koude en hartelooze macht zuchten. En, wat de zaak soms tragisch maakt, is dat het juist vaak de verwoordingen der eerbiedwaardigste begrippen zijn, als Waarheid, Godsdienst, Schoonheid, Menschelijkheid, Recht, enz., welke onder dien ban schijnen te liggen.

De vloek uitgesproken (?) over het woord *modern* is al van een heel bijzondere soort, te welks verklaring voor mijn part de physiologen in vereenigde wetenschappelijke zittingen met psychologen en philosophen menig zwaar-op-de-hand dispuut mogen houden. Me dunkt, ik hoor reeds, hoe de hooggeleerden in den vollen luister hunner kaalhoofdigheid, gedoken achter dikke folianten of gebogen in scherp turen door microscopen of op den thermometer, in reageerbuizen of distillatiekolven ... ik hoor reeds aan hun honigvloeiende lippen theorieën ontsnappen, gebaseerd op hersenlocalisatie, ethertrillingen of bacteriologische verschijnselen, waarbij mij arme, niet als zij verzonken in exacte wetenschappen, in mijn

beklagenswaardige onexactheid al de haren op mijn gelukkig nog welig begroeiden schedel te berge rijzen!

Want dit schijnbaar zoo dood-ordinaire woordeke *modern*, is niet meer of minder dan een kameleon onder zijn gelijken, want het wisselt zijn kleur even vlug en onnaspeurlijk als het langtongige dier in zijn eeuwige metamorphose. Alleen daarin verschilt het van zijn dubbelganger, dat het, evenals de onmeetbare getallen naar één grens trekken, altijd streeft naar de bereiking van één en dezelfde kleur.

Druk het met roetzwarten inkt of met teedervioletkleurigen, met paars of met groen, met blauw of met geel, steel uit het spectrum de fijnste schakeeringen . . . als het eenmaal de wereld is ingegaan, zult ge tot uw verbazing hooren, dat er honderden ja duizenden zijn, die, met een bedenkelijk gezicht het arme wurm bekijkende, zullen zweren, dat het ROOD is!

En och arme! dan gaat het hiermee als met de roodbonte koeien bij Hildebrands »philosophischen boer, die geen beest om zijn haar wil verachten", maar die toch »de brandrooie voor zijn oogen niet zien mocht". En het arme woord in zijn violette of groene of blauwe of paarse of gele onnoozelheid ondergaat het gruwelijke lot, bij gezegden Hildebrand beschreven. Betreurenswaardig slachtoffer van optisch bedrog!

Ja, wat is al niet modern geweest! En hoeveel moderns is later niet dood- dood-ouderwetsch geworden, zoodat iemand die zeven modes achter is, het zou versmaden er nog mee voor den dag te komen. Is niet het begrip moderniteit vaak heel relatief? Was onze goeie Hildebrand niet ijselijk modern in de oogen zijner degelijke oom en tante Stastok, toen hij zoo branieachtig met een chambercloak aan de onbijttafel verscheen, en bewees zijn eerzame moei niet op welsprekende wijze het betrekkelijke aller nieuwigheid, toen zij in een opsomming verviel van al de verschillende chambercloaks, die nog steeds in mummieachtige onbeweeglijkheid »boven in een kast" hingen, en die toch ook eens tot de *high fashion* hadden behoord? En was diezelfde Hildebrand, voor wien wij allen in zijn welverdiende rust zooveel eerbied hebben, niet

bijster modern, toen op dien gedenkwaardigen dag in de Haarlemmerhout zijn allernieuwste vest, waarop hij voortdurend lonkjes van welbehagen wierp, door zijn beminlijken neef Nurks werd gefixeerd en gecritiseerd?

Dat was maar in zijn kleeding, hoor ik zeggen!

Eilieve — om nu eens een term te gebruiken, die ook al modern is geweest, hoe beschimmeld hij er nu ook uitziet — eilieve, was die Hildebrand soms in zijn letterkundig werk geen u l t r a-moderne, toen hij ging drinken uit, ja ging zwemmen in den brakken tranenvloed van Byron's Muze? Vraag excuus voor 't onsmakelijke beeld, maar was 't niet zoo? Ik zou zelfs uit zijne *Camera Obscura* bladzijden kunnen aanhalen, die menigeen, als hij ze buiten het werk las, geschreven zou denken door een der jongeren van onze dagen! Werd in de *Letteroefeningen* niet dapper op hem gescholden, werd zijn onsterfelijk boek niet, naar schrijvers eigen getuigenis, *soeperig* genoemd, werd Beets niet tegelijk met Thijm, Toussaint, ten Kate (dat verwaande jongmensch, zeiden de *Letteroefeningen*), Hasebroek, van den Bergh, van Lennep, Haverschmidt e. t. q. veroordeeld als alleronmogelijkst modern en pedant, van welke pedanterie zij toen uit tegenbeleefdheid de slaande bewijzen gaven door de eerzame *Letteroefeningen* om te doopen in *Leuteroefeningen?*

Die mannen vormen nu de oude garde. En niet ieder van hen herinnerde zich zijn jeugd, toen deze schoone tijd van wel eens te groote voortvarendheid, maar toch ook van levenslust en geestdrift, voorbij was. En niet ieder begreep, dat elk jong geslacht op zijn beurt het recht heeft jong te zijn, en van dat recht gebruik wil maken en zal maken, ondanks wien ook. O! J. J. L. ten Kate, is, toen Cornelis Paradijs ook aan u, vooral aan u, zijn spotlust botvierde, is toen niet voor u verschenen de geest van Braga, met opgeheven wijsvinger roepende: »Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook aan anderen niet!" en hebt gij toen niet begrepen, dat Paradijs de wettige nakomeling was van den Noorschen strafrechter? Wel u! — alweer een ex-moderne uitdrukking — zoo gij toen niet alleen hebt begrepen, maar

ook u hebt verheugd in het feit, dat er nog overbruisende levenslust heerschte bij dat opkomende geslacht.

Het zou gemakkelijk vallen, boekdeelen te vullen met voorbeelden, waaruit moest blijken, dat er steeds wisseling van nieuw en oud is geweest, dat dit natuurlijk is en noodzakelijk, dat *overdreven* conservatisme steeds op den duur moest wijken voor het met geestdrift verkondigde nieuwe, maar evenzeer dat de *wijze* grijsheid tot haar voordeel het nooit heeft versmaad te leeren, ook van de groene jeugd. Want zij zag het goede, ook waar dit overwoekerd werd door minder goeds, zij bleef niet bij het uiterlijk, maar drong door tot de kern, zij zag de verbindende schakel van oud en nieuw en greep die, waardoor het oude, verbonden met het nieuwe, daarop niet allen invloed verloor, zooals anders zou geschied zijn. Onwrikbaar, wat het vasthouden aan de hoogste, onomstootelijke waarheden betreft, begreep zij, dat er ook waarheden voor zekeren tijd alleen maar gelden, dat nieuwe ervaring tot ander inzicht kan voeren, dat gewijzigde omstandigheden tot andere daden kunnen dwingen.

* * *

Zeker, waar aan modern de beteekenis wordt gegeven, die wij lezen in *Die Gesellschaft* van Augustus ll.: »*In Zola und Ibsen ist das ganze innerste Wesen der Moderne gegeben; sie stellen nur zwei verschiedenen Seiten möglicher Gestaltung dar... Dieses Wesen aber ist die Zerstörung der Illusion der Willensfreiheit*". Waar een dergelijke definitie van het begrip moderniteit wordt gegeven als *de* beste, daar maken wij als één man front tegen de modernen. En niemand zal dan meer de eer verlangen van in het voorste gelid te staan dan Veremundus.

Maár is die definitie de eenige, *de* alles omvattende? Is zij niet eenzijdig? Ons dunkt van ja. Er *is* een modernisme, dat onder bovenstaande definitie valt. Maar er zijn, zooals wij boven aantoonden, ook velen modern genoemd, welke het allerminst zijn in dien zin, maar die het goede van hun tijd willen aannemen. De geleerde Benediktijn Dr. P. Albert Kuhn

getuigt, dat zelfs de religieuse kunst »*sich an die berechtigten Forderungen des Zeitgeistes anzuschlüssen habe*". Want »*es giebt in der* modernen *Kunst nicht blosz Verirrungen, sondern auch* groszе *und* herrliche *Errungenschaften*" en »*was die moderne Kunst auf den einzelnen Gebieten hervorgebracht hat, das fordert zu der grösszten Achtung heraus... Wenn die religiosen Künstler so wenig Einflusz und Ansehen haben, so kommt das einmal daher, dasz ihre Kunst zu wenig zeitgemäsz ist, das sie zu wenig eine den Zeitgenossen verständliche Sprache redet. Wer auf die Zeitgenossen Einflusz gewinnen will, der musz aus der Gegenwart, aus dem Vollen schöpfen*".

Ziedaar wel een onverdachte getuige, in wiens gezelschap we veilig zijn.

* * *

Het is mijn plan niet — de ruimte ertoe zou mij trouwens ontbreken — alles te noemen, wat vermeldenswaard is in Veremundus' geschrift. Men moet het in zijn geheel lezen. Daartoe wek ik de belangstellenden op. En dan vertrouw ik wel, dat ieder het ten slotte omtrent de hoofdzaak met hem eens zal zijn. Men kan in bijzonderheden met hem verschillen — door bv. te meenen dat hij in zijn waardeering van de idee der Renaissance te ver gaat — maar men zal, dunkt me, moeten toegeven, dat hij gelijk heeft te zeggen, dat de kunst der Katholieken niet op de hoogte staat, waarop zij staan kon en moest en dat het hoog tijd wordt pogingen aan te wenden om dezen toestand te veranderen. De eerste en noodzakelijkste is de intellectueele krachten wakker te schudden. De schrijvers en de critiek. En ook de meer ontwikkelden onder ons, die niet voortbrengen maar gebruiken. Het besef, dat we niet zijn wat we konden wezen, moet levendig worden, dan komt het verlangen naar verbetering vanzelf. »*The will to do well is the next thing to having the power*", zegt Dickens.

Zoo zal — al kan men geen genieën uit den grond stampen — de hechte overtuiging kunnen voeren tot inspanning aller krachten. Ook voor de talenten bestaat een taak. En door

hun grooter aantal kan hun werk ook groote gevolgen hebben. Doch men vergete niet, dat het niet om het vele te doen is, maar om het goede. Dat ieder dus moet streven naar het hoogst bereikbare voor hem. Men houde steeds voor oogen, dat den geloovigen een grootsche taak wacht. Dat is de kunst door daden te wijzen op het geloof. Niet door tendenz-werken, maar door kunst, opgegroeid uit een door en door geloovigen bodem. »*Sans de hautes certitudes, il est impossible de mettre un mors à ces sociétés que l'esprit d'examen et de discussion a déchâinées et qui crient aujourd, hui: »Menez-nous dans une voie où nous marcherons sans rencontrer des abîmes*", zegt De Balzac treffend.

Dat voor die groote taak krachtig dient gewerkt te worden, spreekt van zelf. Dat ijdelheidjes, persoonlijkheden, gevoeligheden, bekrompenheid niet mogen geteld worden, evenzeer. Niets groots wordt bereikt door voortdurend angstvallig naar het kleine te zien.

Uit kleinzielige begrippen komt geen krachtige daad voort, maar, zooals Shakespeare zegt: »Strong reasons make strong actions".

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

Verbetering. In het artikel over S. Lee's boek in de laatste aflevering van den voorgaanden jaargang beging ik blz. 489 een onbillijkheid jegens den schrijver: »But while it is possible" beteekent: »Maar terwijl het mogelijk is" en niet *dewijl*, zooals ik verkeerdelijk las. Dat daardoor de tirade, regels 20—27, geheel ongegrond wordt, is duidelijk. Natuurlijk verandert dit echter niets aan het feit, dat Lee geen enkel bewijs tegen Shakespeare's katholiek-zijn geeft. P.

MORGENSTOND.

Uit: SAMSON.

In 't morgenuur, als sterren ondergaan
Voor 't groote licht, dat langzaam op zal zweven,
En langs de luchten droef komt aangedreven
Der neevlen zee, al deinende af en aan:

Zie ik mijn Samson in de wijngaard staan,
Vast, hoog en fier, àl golvende van leven,
Het lokkig hoofd met forschen zwaai geheven,
Staaroogend, ver naar 's hemels wijde baan.

Snel-klarend de ochtend stijgt: hoèver begrauwd,
Plots overal de lucht rondomme blauwt,
Eènsklaps de zon streelt langs de wijngaardranken:

En àl 't jong groen, zoo teederlijk bedauwd,
Trilt zachtjes in den kus van 't zonnegoud
Zijn weelden uit met tinkelende klanken.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

BOEKBEOORDEELING.

HEINRICH PESCH, S. J. *Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung.* Zweiter Theil. *Die philosophischen Grundlagen des ökonomischen Liberalismus.* Erste und zweite Auflage. Freiburg im Breisgau. Herder'sche Verlagshandlung, 1899. [Die Sociale Fragen beleuchtet durch die »Stimmen aus Maria-Laach".] (3 M.)

Drie volle jaren heeft Pater Pesch ons op het tweede deel laten wachten van zijn omvang- en inhoudrijk werk: *Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung.*

Eindelijk verscheen het, en . . . met des te grooter vreugde, met des te meer warmte, met des te dieper gevoelde dankbaarheid ga ik aan dat tweede deel enkele regelen wijden.

Een geschrift van Pater Pesch recenseeren is moeilijk en gemakkelijk tevens.

Gemakkelijk . . . omdat men het niet beter kan doen, dan door een kort overzicht van den inhoud te geven. Lofprijzing kan dan achterwege blijven, het werk looft den maker.

Maar moeilijk tevens . . . omdat deze bij uitstek deskundige schrijver in luttel bladzijden zoo onbegrijpelijk veel weet te zeggen. Hoe van dien rijkdom in weinige regelen ook maar een overzicht te geven?

Doch het worde beproefd: een overzicht.

Tot recht verstand een korte terugblik eerst.

De schrijver heeft zelf in enkele eenvoudige woorden aangewezen, welk *doel* hij met zijn werk nastreefde. Ik licht uit zijn »Vorwort" deze zinsneden:

»Es ist wiederholt, insbesondere um den jüngern Mitgliedern des katholischen Clerus ein gründliches Studium der socialen

Frage zu ermöglichen, der Wunsch geäuszert worden, es möchten aus dem Gebíete der Philosophie, der Jurisprudenz, der Moral, der Nationalökonomik und der Geschichte alle diejenigen Lehren unter einem einheitlichen Gesichtspunkte in einem einzigen Werke zusammengestellt werden, welche für ein tieferes Verständnisz der Kämpfe der Gegenwart unentbehrlich sind.

»Diese Aufgabe ist jedenfalls eine schwierige. Insbesondere wird die innere Abrundung des überaus vielseitigen Stoffes zu einem einheitlichen Gusz hierbei nothwendigerweise manches zu wünschen übrig lassen. Allein der *praktische* Werth einer derartigen Zusammenstellung ist unverkennbar, da nicht jedermann über eine gröszere Bibliothek verfügt, noch weniger aber Zeit finden kann, um selbst aus der höchst reichhaltigen Literatur die nöthige Belehrung zu schöpfen. Trots aller systematischen Bedenken habe ich darum geglaubt, wenigstens den Versuch einer Zusammenstellung wagen zu sollen".

Een verdeeling van deze zeer omvangrijke stof vond de schrijver in de verhouding, waarin de verschillende strijdende partijen staan tot het voorwerp van den strijd. Ter eene zijde scharen zich de vertegenwoordigers van de christelijke ordening der samenleving, ter andere de vertegenwoordigers van het Liberalisme en van het Socialisme. Zoover het 't maatschappelijk leven betreft, luidt het wachtwoord van het Liberalisme: vrije concurrentie, »Freiwirtschaft". De verdedigers van de christelijke tradities daarentegen eischen eene met de tegenwoordige omstandigheden in overeenstemming zijnde, naar den maatstaf der gerechtigheid en van het algemeen welzijn gebonden, niet absoluut-vrije, ordening der maatschappij. De Socialisten ten slotte zien alleen heil in de volledige afschaffing van de economische zelfstandigheid der individuen, in maatschappelijken eigendom en maatschappelijke voortbrenging.

De tegenstelling echter tusschen Liberalisme, Socialisme en Christendom is geenszins beperkt tot het economisch gebied. Integendeel. De onderlinge vijandschap vindt eerst haar diepere verklaring en oorzaak in de algemeene leer der samenleving, zooals zij door de strijdende partijen wordt opgevat.

Goed beschouwd is het juist de verscheidenheid van wereldbeschouwing, welke een niet te overbruggen kloof tusschen de vertegenwoordigers eenerzijds van het Christendom, anderzijds van het burgerlijk en sociaal-democratisch Liberalisme doet gapen.

Uit deze beschouwing volgt de bij uitstek logische indeeling van het geheele werk in drie deelen.

Het *eerste* deel behandelt philosophisch en historisch eenige hoofdstukken van de christelijke leer der samenleving (de christelijke opvatting van den Staat, zijn oorsprong, macht en verhouding tot het individu, de maatschappij en het recht; — de rechtsorde; — het privaateigendomsrecht; — de »Freiwirtschaft"; — het sociale karakter van den arbeid; — doel en grenzen der sociale wetgeving; — de ordening naar beroepsstanden; — de leer der geschiedenis: de oudheid en de middeleeuwen).

Het *tweede* deel is gewijd aan de liberale leer der samenleving en de liberale staathuishoudkunde.

Het *derde* deel zal omvatten de leer van het oudere en nieuwere Socialisme, vooral uit sociaal en economisch oogpunt beschouwd.

Ziedaar de groote lijnen van dezen reuzenbouw.

* * *

Gelijk dus beloofd was, worden in het thans verschenen tweede deel behandeld: »die philosophischen Grundlagen des ökonomischen Liberalismus".

Niets ligt dan ook meer voor de hand, dan dat de Schr. aanvangt met den tijd der »Aufklärung", dezen behandelend kort en klaar in een drietal paragrafen: »Der Geist der Neuerung", — »Kampf gegen Christenthum und Vernunfterkenntnisz", — »Verfall der Ethik und der Gesellschaftslehre".

Na deze bladzijden, die als eene welkome inleiding voor de volgende te beschouwen zijn, komt in het tweede en derde hoofdstuk het groote middenstuk van dit werk — de eigenlijke uiteenzetting van de grondbeginselen — toch meer de wijsgeerige dan de economische — van het economisch Libera-

lisme — en wel in het tweede hoofdstuk de beginselen, ontleend aan het Naturalisme, en in het derde hoofdstuk de beginselen, steunend op de ontwikkelingstheorie, op het Evolutionisme.

Achtereenvolgens worden het mercantilisme (§ 1) — de leer der physiocraten (§ 2) — en de moraal-philosophische beginselen van Adam Smith (§ 3) behandeld. Zoo is de basis gelegd voor het volgend betoog over Adam Smith's staathuishoudkundige theorieën, speciaal over diens opvatting van het »eigenbelang" en de persoonlijke vrijheid (§ 4) en vervolgens over de »natuurwetten" der economie, in den zin der klassieke, oud-liberale staathuishoudkunde (§ 5).

Na het Naturalisme het Evolutionisme (Derde Hoofdstuk).

Actueeler onderwerp is in onze dagen moeilijk denkbaar. Alles wordt door evolutie verklaard — ook de sociaal-economische verschijnselen.

Bevatte Pater Pesch' tweede deel ook niets anders dan dit derde hoofdstuk, ik zou met schier even grooten aandrang en warmte tot de lezing, of liever de bestudeering, ervan willen opwekken.

Wie kan in onze dagen over sociologische onderwerpen nog medespreken, zonder kennis van de philosophie van August Comte en Herbert Spencer, van de sociologisch-economische theorieën van Gustave de Molinari en Benjamin Kidd?

In de beide eerste paragrafen van dit derde hoofdstuk vindt men hun leer met groote juistheid en degelijkheid en daardoor des te meer te bewonderen beknoptheid uitéengezet — in de derde en laatste paragraaf aan een uitvoerige critiek onderworpen.

Het Darwinisme is een onbewezen hypothese, en — de Königsbergsche professor Dr. Ernst Koken heeft het, aan het slot van zijn zeer opmerkingswaardig boek: *Die Vorwelt und ihre Entwicklungsgeschichte* (Leipzig 1893) voor eenige jaren kloek getuigd — »*immer schärfer ertönt der Widerspruch gegen die Annahme desselben*". Maar juist op deze onbewezen en onhoudbare Darwinistische hypothese berust de geheele voorhistorische ontwikkelingsdroomerij. De directe

historische getuigenissen over de oudste tijden zijn lijnrecht in tegenspraak met de phantasieën van het praehistorisme. De indirecte conclusies, getrokken uit het bestaan en de verhoudingen der hedendaagsche zgn. »natuurvolken", en waarmede men langs inductieven weg de Ur-toestanden van het menschelijk geslacht wil verklaren, zij zijn samen te vatten in het éene woord: mystificatie.

Niet slechts de basis van het Evolutionisme is onhoudbaar — het lijdt bovendien aan innerlijke tegenspraak. De mensch zou van het dier *in wezen* onderscheiden zijn, maar toch, tegelijk, van het dier of van een dierlijken toestand zijn oorsprong afleiden. De evolutie echter kan slechts accidenteele veranderingen bewerken, geen onderscheid in wezen veroorzaken. Het gaat niet aan, bovendien, eenerzijds den mensch te prijzen als door zijn voortbrengingskrachten boven de geheele stoffelijke wereld verheven, en anderzijds de hoogste ontwikkelingswetten der menschheid met de ontwikkelingswetten van het planten- en het dierenrijk te vereenzelvigen. De evolutionistische theorie, ten slotte, hecht te veel waarde aan de idee van organisme bij hare »biologische" toepassingen op de maatschappij, maar tegelijk verliest zij die idee door hare ontwikkelingswetten (strijd om 't bestaan enz.) wederom geheel uit het oog.

Een dergelijke theorie, verkeerd in opzet, met zich zelf in tegenspraak, moet leiden tot practisch en theoretisch totaal absurde gevolgtrekkingen. De natuurwetten van de ontwikkeling der beschaving voeren noodzakelijkerwijze tot algeheele oplossing der samenleving. De band, welke burgers van een staat tot een eenheid samensnoert, de plichtmatige samenwerking tot bereiking, behoud en vervolmaking van het algemeen maatschappelijk welzijn der burgers, wordt verbroken. De staatsburger is slechts wereldburger. De begrippen vaderland, staat, staathuishoudkunde, gaan op in ijlen rook. De enkeling staat ónmiddellijk tegenover de geheele wereld, onbeschermd, door geen grenzen belemmerd of weerhouden, alleen bedacht op eigen voordeel. De plichtmatige solidariteit tusschen de leden derzelfde natie moet wijken voor de internationale solidariteit van belangen.

De oplossing der samenleving is de ondergang der volkeren.

De moderne evolutie-theorie, op Darwinistischen bodem opgebouwd, is dus onmachtig om de ontwikkelingswetten van het menschelijk geslacht vast te stellen. Wetten, welke de volkeren, de deelen der menschheid, in 't verderf storten, kunnende de altijd voortschrijdende ontwikkeling van het menschdom niet verklaren. Zulke »ontwikkelingswetten" bestaan alleen . . . in de getroubleerde fantaisie harer uitvinders.

Ziedaar in enkele trekken den loop aangegeven van Pater Pesch' redeneering,

Wanneer velen van ons jongeren zich niet zullen laten meesleepen — vooral ook niet op sociaal-economisch gebied — door de schijnbare juistheid van de ontwikkelingstheorieën — ik geloof, dat wij het later aan deze degelijke en heldere bladzijden van Pater Pesch zullen dank weten.

Een laatste hoofdstuk, getiteld: »Theorie oder Wahrheit", en waarin voornamelijk behandeld worden de »neue Richtungen in der Nationalökonomie", verhoogt de actualiteit van dit deel van Pater Pesch' arbeid.

Moet na dit alles nog een aanbeveling volgen? een aansporing om dit boek — niet te *lezen*, daar zal men weinig aan hebben, — maar te *bestudeeren*? . . .

Neen, geen aanbeveling. Hier passen tot slot slechts twee woorden, die niet louter zijn »*words*": Hulde. Dank.

Leiden. MR. P. J. M. AALBERSE.

G. F. J. DOUWES. *Ons vaderland* (1849—1898). Chronologisch overzicht met aanteekeningen en toelichtingen. Deel I. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1899. Prijs *f* 1.80.

Wie onze geschiedenis der laatste 50 jaren uitvoeriger wil bestudeeren, dan in de meeste leerboeken het geval is, of wie hetgeen hij vroeger daarover geleerd heeft, of zelfs wat hij ervan beleefd heeft, in zijn geheugen wil terugroepen, hij make kennis met het werk van Douwes: *Ons vaderland.*

Naar wij weten, bestond een dergelijk werk bij ons nog niet. En voorzoover wij er nu al over kunnen oordeelen (het eerste deel is pas verschenen) heeft de schrijver een zeer bruikbaar en nuttig stuk werk geleverd. Zijn doel was een volledig en uitvoerig overzicht te geven onzer geschiedenis onder de regeering van Willem III en het Regentschap. Daartoe verdeelde hij zijne stof in vier deelen: de staatkundige geschiedenis, de cultuurgeschiedenis, Oost- en West-Indië en merkwaardige personen. Deze indeeling nu schijnt ons eene zeer gelukkige toe, en ook de wijze van behandeling in dit eerste deel geeft alle reden om te verwachten, dat het een echt practisch handboek zijn zal. De schrijver heeft den kroniekvorm daartoe gekozen, en terwijl wetten en feiten den eigenlijken tekst vormen, wordt deze verduidelijkt door een groot aantal, dikwerf uitgebreide, aanteekeningen en toelichtingen, die tevens alles tot een doorloopend geheel verbinden.

Dat bij het naslaan onze gids dikwerf te kort zal schieten, gelooven wij niet. Eerder vinden wij op sommige plaatsen eene al te groote zorg om toch niets te laten ontsnappen. Zoo bijv. vinden wij de uitvoerige vermelding der reizen van onze Koningin en de daarbij plaatshebbende postduivenvluchten en gymnastiekoefeningen enz. wel wat overbodig. En dat de Keizer van Oostenrijk nu juist een kwartier in het hotel onzer Koninginnen verbleef, en dat een talrijke menigte bij het heengaan een Hoch uitbracht, behoefde nu eigenlijk ook niet aan de nakomelingschap te worden overgeleverd. Dat er echter bij het beoordeelen van het al of niet merkwaardige van een feit moeilijk eenstemmigheid zal te krijgen zijn, spreekt wel van zelf, en hoofdzaak is, dat van het noodige niets ontbreekt.

Bij een werk als dit is de wijze, waarop het gedrukt is, zeker van meer dan gewoon belang, en nu heeft het daardoor werkelijk nog in bruikbaarheid gewonnen. De verschillende lettersoorten, het openlaten van ruimten wit, het vooruitspringen van data enz. maken het overzicht en het zoeken gemakkelijk. Graag echter hadden we boven iedere bladzijde

gevonden, wat nu slechts boven een gedeelte ervan staat, n.l. het jaar waarin wij ons bevinden.

Hopen wij, dat het uitgebreide debiet den schrijver moge beloonen voor zijn naarstigen, accuraat uitgevoerden arbeid, en dat het hem aanspore spoedig de volgende deelen af te werken.

J. G. VAN HEESWIJK.

L. DELPLACE, S. J. *La Belgique sous Guillaume I, Roi des Pays-Bas.* Louvain, J. B. Istas, 1899. Prix: 3 frcs.

Al is het werk van den Belgischen Pater op de eerste plaats bestemd voor Belgische lezers, ook bij ons verdient het bekendheid. Zijne studie toch omvat een belangrijk stuk onzer vaderlandsche historie, al is het nu juist niet ons roemrijkste tijdvak. En de geschiedenis van 1815—1830 moge al meerdere malen geschreven zijn, meer dan tot dusver geschied was, heeft Delplace aan de godsdienstkwestie zijn aandacht geschonken.

In twee vroeger verschenen werken deed hij hetzelfde met twee andere belangrijke tijdvakken uit de geschiedenis van België. In *Joseph II et la révolution brabançonne* behandelde hij den strijd der Belgische Katholieken tegen Joseph II en diens Jansenistische en Febroniaansche raadslieden. In *La Belgique sous la domination française* ging hij na, hoe ook de verdrukking van het Fransche tijdvak de traditioneele gehechtheid der Belgen aan het Katholicisme niet heeft kunnen verminderen. Is dit ook zoo gebleven onder den nieuwen calvinistischen vorst, vraagt hij zich thans af. En met kalmte, zonder partijgeest, en zonder poging om er een apologie van te maken, tracht hij deze vraag te beantwoorden.

Dat de schrijver zelf daarbij zoo dikwerf op den achtergrond treedt en de geschriften en documenten uit die dagen doet spreken, is ongetwijfeld een zijner grootste verdiensten. Het omvangrijk bibliographisch aanhangsel was waarlijk niet noodig om ons te doen zien, dat hij bronnen in overvloed

gebruikt heeft. Waar het slechts eenigszins mogelijk is, laat hij de tijdgenooten zelf aan het woord, en aanhaling op aanhaling, bladzijden achtereen, bewijzen, met wat zorg hij tot krantenartikels en vergeten brochuurtjes voor zijn doel heeft weten te gebruiken.

Dat zijn oordeel over Willem *den koppigen* gunstig zal luiden, kunnen wij natuurlijk niet verwachten. Een sympathiek persoon is hij ook voor ons niet; en kunnen wij nog wijzen op hetgeen hij deed voor onze stoffelijke welvaart en voor het herleven onzer nationaliteit, de Belgen hebben al heel weinig reden om te roemen op zijn vaderlijke zorg. En zeker niet in 't geen hun 't naast aan het hart lag, den godsdienst. Hadden immers verschil in taal, volksaard en zeden de vereeniging van beide landen ongewenscht gemaakt, onoverkomenlijk waren de bezwaren misschien niet geweest, toen nu eenmaal het drijven van Engeland en het intrigeeren van Willem die unie hadden doorgevoerd. Maar dat die verzoening niet tot stand kwam, geen wonder, toen een soort Kulturkampf tegen de Katholieken werd begonnen, toen vrijheid van onderwijs hun ontnomen, toen hun geestelijke orden vervolgd, hun leiders verbannen werden, toen pers en loge aan het werk werden gezet om België te protestantiseeren of minstens er een soort van katholieke staatskerk te stichten. Of alle kansen dan vervlogen waren, zoo vraagt ook Delplace zich af, dat de Koning nog komen zou tot een uitvoering der grondwet in minder anti-katholieken geest? Of het voor het katholieke België niet beter zou geweest zijn deel uit te maken van een protestantsch land, waar het Katholicisme vooruitging, dan onder den invloed te komen van de Fransche beschaving, die het geloof deed verminderen? Wie zal het uitmaken! Maar zeker is het, dat de toestand treurig was, en dat het verbond met de liberalen, hetwelk den opstand ten gevolge had, zoo niet te verdedigen, dan toch zeker eenigszins te verklaren is.

Toch waren de Katholieken van 1830 niet meer dezelfde van 1815. In dit kort tijdsbestek had er een groote wijziging in hun ideeën plaats gegrepen. Wilden zij in 1815 niets weten van vrijheid van godsdienst en in het algemeen van alles, wat

wij onder moderne constitutioneele vrijheden verstaan, na 15 jaar zien wij hen geheel en al veranderd, en eischen zij voor zich en geven zij anderen die vrijheid, die zij vroeger zoo verwerpelijk achtten. Hoe die verandering geleidelijk plaats greep en hoe o. a. de invloed, die op velen der geestelijkheid uitging van een machtige persoonlijkheid als Lamennais, daartoe meewerkte, gaat de schrijver in bizonderheden na en de ontleding van deze wijziging van opinie behoort tot de belangrijkste punten uit zijn werk.

Natuurlijk komt de vrijmetselarij, waartoe de kopstukken der Belgische liberalen behoorden, ook ter sprake. Ook deze moest meehelpen om den hartewensch des Konings: »le plus parfait amalgame des deux nations", te vervullen. Met dit doel wist Prins Frederik de Noord- en Zuid-Nederlandsche loges te vereenigen, en inderdaad broederlijk werkten zij samen, als het er om te doen was den invloed van het Katholicisme te verminderen. Maar van den anderen kant had de grootmeester heel wat tegenwerking te verduren, toen hij een soort hervorming der orde beoogde, en zich beroepend op het zg. *Charter van Keulen*, een oud handschrift, dat op geheimzinnige wijze in zijn bezit gekomen was, en allerwaarschijnlijkst vervalscht was, o. a. alle graden behalve de drie lagere wilde afschaffen. Over den strijd, die daaruit ontstond, en waarin de hoogere graden zelfs het grootmeesterschap aan kroonprins Willem aanboden, geeft hij ons verschillende interessante, niet algemeen bekende bizonderheden, die hij meest aan de *Annales de la maçonnerie* zelf ontleend heeft [1]).

Nog heel wat belangrijke punten, de eedskwestie, de houding van het episcopaat [2]), het petitionnement enz. komen in het werk van Delplace ter sprake, en maken het tot een

---

[1]) In het werk van P. Jansen: *De Vrijmetselarij* lezen we, dat de afgevallen priester Saint-Martin een der eerste Belgische vrijmetselaars was, die zich burgerlijk liet begraven. Het schijnt echter, dat juist de weigering der geestelijke overheid om dezen, zonder sacramenten overleden, priester een kerkelijke begrafenis te geven, de hartstochtelijke woede der vrijmetselaars opwekte.

[2]) Met genoegen zien wij ook door D. de verdiensten gehuldigd van den bisschop van Luik, Mgr. Van Bommel, den oud-regent van Hageveld.

boek van meer dan alledaagsche waarde. Ons doel was dan ook niet een bloote aankondiging, maar er een aanbeveling van te schrijven, waarmee we natuurlijk niet willen beweren, dat nu het laatste woord over de Belgische kwestie gesproken is. Eerst de toekomstige geschiedschrijver toch zal er een beslissend oordeel over kunnen uitspreken, en voor goed vaststellen, welk aandeel ieder der partijen gehad heeft, aan het jammerlijk mislukken der poging om de landen van den ouden Bourgondischen Kreits te hereenigen.

J. G. VAN HEESWIJK.

MOLECULEN EN ATOMEN?

(Vervolg van Dl. CXV, bl. 351 vv.)

II.

In de »Versammlung Deutscher Naturforscher und Aertzte" te Dusseldorf gehouden (19—24 September 1898) sprak prof. E. Fischer uit Berlijn over »Purin en zijne Methylderivaten":

> »Door de ontdekking van het Purin was het hem mogelijk geworden de constitutie van het Urinezuur vast te stellen; maar bij dit onderzoek kwam hij tot het verrassende resultaat, dat er van het Urinezuur meer derivaten bestaan, dan men met behulp der formule kan construeeren. Hieruit volgt nu — en prof. van 't Hoff en prof. von Bayer zijn van dezelfde meening — dat onze opvattingen over structuurchemie breeder uitgezet moeten worden. Of deze uitzetting naar de zijde der mechanische opvatting of naar den kinetischen kant (bewegungsbildlich) zal moeten geschieden, — of wel dat men zich meer op het empirisch onderzoek zal moeten toeleggen, kan men voorshands nog niet beslissen. *Wij zijn genoodzaakt in bescheidenheid te bekennen, dat de molecule een ding is, waarvan wij den bouw niet kennen*". Aldus het verslag in de *Naturwissenschaftlicher Rundschau* (1898, S. 549).

Ofschoon wij in zake van moleculen en atomen nooit dat geloof hebben gehad, hetwelk vele leerboeken en handleidingen van ons eischten, hebben we toch min of meer een Sysiphus-

gevoel gehad, bij het lezen der door ons gecursiveerde woorden.

Lang heeft dat gevoel niet aangehouden, want vooreerst komt er geen sentimentaliteit in de natuurwetenschappen te pas en ten tweede verwondert ons die uitspraak niet, wijl er in de theorie der moleculen en atomen der scheikunde veel is, waarmee wij ons niet kunnen vereenigen.

Wij wenschen in dit opstel onze bezwaren tegen de scheikundige theorie der atomen en moleculen te bespreken. Daar echter ons artikel over de moleculen en atomen in de physica reeds aan eenige onzer natuurkundige en medische vrienden »pijn gedaan" heeft, willen wij beginnen met te zeggen, wat wij wél gelooven.

Het staat voor ons vast, in de eerste plaats, dat de scheikundige verbindingen volgens vaste gewichtsverhoudingen plaats grijpen.

Binnen de grenzen der waarneming levert de weegschaal daarvoor het bewijs.

De bekende roode verfstof cinnaber, eene scheikundige verbinding van zwavel en kwikzilver, bevat op 100 dl. steeds 86,2 kwik en 13,8 zwavel. Elke hoeveelheid cinnaber zal bij ontleding 86,2 pCt. kwik en 13,8 pCt. zwavel leveren, en omgekeerd zal men tot het vervaardigen van 100 dl. cinnaber steeds 86,2 kwik en 13,8 zwavel noodig hebben. Gebruikt men andere verhoudingen, dan blijkt een of ander der samenstellende zelfstandigheden niet aan de verbinding deel te nemen of wel men krijgt, geheel of ten deele, iets anders dan cinnaber.

Het scheikundig *feit* is dus: cinnaber *ontstaat* uit bepaalde gewichtshoeveelheden zwavel en kwik en levert bij ontleding wederom dezelfde gewichtshoeveelheden zwavel en kwik. Evenals cinnaber gedragen zich nu vele lichamen, die overigens uit de meest verschillende elementen bestaan en van elkander in eigenschappen geheel en al afwijken. Proust drukte dit algemeen scheikundig feit — dat nl. de verbindingen »naar gewicht geordend" zijn — uit door de wet: »Elke chemische verbinding heeft eene constante samenstelling".

Binnen de grenzen der ervaring mag men gerustelijk aan-

nemen, dat ook het kleinste deeltje cinnaber uit zwavel en kwik volgens de bovenstaande verhouding zal ontstaan en zich daarin zal splitsen. Wanneer men echter buiten de grenzen der ervaring gaat en kleine deeltjes fingeert, die door geen weegschaal te bepalen en door geen zintuig waar te nemen zijn, dan *mag* men wel het ervarene geldig verklaren, waar elke ervaring onmogelijk is, en handelt men zoodoende zeer redelijk, maar men *moet* het niet; het besluit, de theorie volgt niet met noodzakelijkheid uit de praemissen, de ervaring; is het *bestaan* dier deeltjes reeds hypothetisch, dan is de *wijze van zijn* het evenzeer.

Hetzelfde voorbehoud moet men bij eene andere scheikundige wet, die van Dalton, maken.

Behalve het cinnaber namelijk bestaat er nog eene andere verbinding van kwikzilver en zwavel, die zwart van kleur is en kwiksulfuur of mercurosulfide heet. Hare procentische samenstelling is 92,6 kwik en 7,4 zwavel.

Oppervlakkig beschouwd, leeren ons deze cijfers niets meer dan de vorige; wanneer wij echter uitrekenen hoeveel zwavel er tot beide verbindingen bij *dezelfde* hoeveelheid kwik (100 dl. b.v.) noodig is, vinden wij:

in cinnaber zijn op 100 dl. kwik, 16 dl. zwavel; in kwiksulfuur zijn op 100 dl. kwik 8 dl. zwavel gebruikt.

Op dezelfde hoeveelheid kwik komen hoeveelheden zwavel, die tot elkander staan als 1 : 2.

Dergelijke regelmatigheden in de samenstellende gewichtsverhoudingen heeft men wederom bij zeer vele scheikundige verbindingen ontdekt, en deze scheikundige feiten beantwoorden aan de wet, welke Dalton er uit afleidde. »Wanneer twee stoffen [in ons voorbeeld kwik en zwavel] meer dan ééne verbinding aangaan, zullen de gewichtshoeveelheden der ééne [8 en 16], die zich met eene zelfde hoeveelheid der andere [100] verbinden, zich altijd verhouden in reden van eenvoudige getallen [1 : 2]".

Aangenomen nu, dat wij hier met werkelijke wetten te doen hebben, kan men onderzoeken, of er niet een getal is, dat als grondslag kan dienen bij de berekening van elke hoeveelheid

kwik, die aan eene scheikundige verbinding deel neemt, van elke hoeveelheid zwavel, die een scheikundig lichaam helpt opbouwen.

Het is hier de plaats nog niet, om de methoden van dat onderzoek te bespreken; wij moeten echter er op wijzen, dat wij naar geene gewichten in grammen of milligrammen moeten gaan zoeken, maar slechts van betrekkelijke hoeveelheden kunnen spreken en derhalve de hoeveelheid, waarmede ééne der grondstoffen in de scheikunde voorkomt, als punt van uitgang dienen te nemen. Gemakshalve kiest men dit punt van uitgang daaruit zoo, dat de betrekkelijke gewichten grooter dan de eenheid worden.

Wanneer waterstof als eenheid wordt genomen, is dit getal voor zwavel 32 en voor kwik 200. Verbindt men nu de voorstelling van het gewicht 32 met het teeken voor zwavel S = 32; en evenzoo voor kwik (Hydrargyrum) Hg = 200, dan kunnen wij bovenstaande feiten uitdrukken door de volgende formules:

$$\begin{aligned} Hg + S &= \text{cinnaber of vermillioen} \\ 2\,Hg + S &= \text{kwiksulfuur.} \end{aligned}$$

Wil men het feit, dat tusschen twee elementen eene verbinding heeft plaats gehad uitdrukken door de letters naast elkander te plaatsen dan worden de formules:

$$\begin{aligned} Hg + S &= HgS \\ 2\,Hg + S &= Hg_2S. \end{aligned}$$

Hiermede is voorloopig niets anders gezegd dan: 200 gew. dl. kwik verbinden zich met 32 gew. dl. zwavel tot 232 gew. dl. eener verbinding, die HgS tot teeken heeft en vermillioen heet. Op dezelfde wijze zegt de omgekeerde formule: HgS = Hg + S slechts dit: de scheikundige verbinding met het letterteeken HgS, die vermillioen heet, wordt ontleed zoodanig, dat 232 gew. dl. vermillioen 200 dl. kwik en 32 dl. zwavel opleveren.

Evenzoo kan men de andere formule vertolken.

Een paar andere feiten, welke de waarneming en de proefneming ons aan de hand doen, en welke tot volledig begrip der bovenstaande formules noodig zijn, moeten hier vermeld

worden. Het ééne is, dat dezelfde scheikundige verbinding steeds uit dezelfde grondstoffen — en uit geen andere — kan bereid worden en steeds in dezelfde — en in geen andere — kan ontleed worden; het tweede, dat, zooals de weegschaal ons leert, de gewichtshoeveelheid, die aan de scheikundige werking deelneemt en die, welke als resultaat der scheikundige werking optreedt, steeds dezelfde zijn. Is het totaalgewicht van de stoffen vóór de verbinding 232, dan is ook het totaalgewicht ná de verbinding 232.

De wetten van Proust en van Dalton kan men, wanneer men de boven besproken getalwaarden verbindingsgewichten noemt, aldus samenvatten: »De hoeveelheden der verschillende grondstoffen, die in eene scheikundige verbinding aanwezig zijn, staan tot elkander in reden van hare verbindingsgewichten of van de eenvoudige veelvouden der verbindingsgewichten" [1]).

Dit mag als de grondwet der scheikunde gelden en, wanneer ook bij eene herziening dier grondwet, met het oog op de ontdekkingen der organische zoowel als der anorganische scheikunde, de »eenvoudige veelvouden" kortweg »veelvouden" zullen worden, dan blijft er toch tusschen de oude en de nieuwe lezing geen principieel verschil.

De scheikunde mag nu de wet, die voor vele gevallen direct door de waarneming bevestigd is en nog door geene feiten werd weerlegd, gerustelijk voor geldig verklaren voor elke weegbare hoeveelheid stof, en zij handelt niet onlogisch, wanneer zij ze uitstrekt ook tot die kleine hoeveelheden, welke wij zouden kunnen wegen, indien wij nauwkeurigere weegschalen bezaten.

Hetzelfde voorbehoud, dat we boven maakten geldt ook hier met betrekking tot de noodzakelijkheid dezer conclusie.

Hetgeen er gebeurt bij scheikundige werkingen is echter

---

[1]) Nernst, *Theoretische Chemie* (1898). Wij hadden willen schrijven: »die tot eene schkd. verb. samenwerken" in pl. van »in eene schkd. verb. aanwezig zijn". Daar wij echter dit onderscheid vooral moeten bespreken, zien wij er geen bezwaar in, de gewone uitdrukkingen der chemici te behouden.

niet uitsluitend vorming en ontleding van scheikundige lichamen; men neemt hierbij tevens eene verandering in den warmtetoestand waar. Nu eens — en dit is vooral bij verbindingen het geval — stijgt de temperatuur (exothermische reacties), dan weder — en dit heeft meestal bij ontledingen plaats — daalt de temperatuur (endothermische reacties) of, om het juister te zeggen: afgezien van den warmtetoestand, die noodig is om eene scheikundige werking mogelijk te maken, zijn er reacties, waardoor er energie in den vorm van warmte beschikbaar wordt, en andere, waardoor zulke energie schijnbaar verbruikt wordt.

Bij de oplossing van zink in zwavelzuur b. v. — eene scheikundige werking — zal men gewaar worden, dat de temperatuur van de vloeistof merkelijk rijst. Zulke warmtehoeveelheden kan men — eene, overigens willekeurige éénheid tot maat aangenomen — in cijfers uitdrukken.

De eenheid is die hoeveelheid warmte, welke 1 gram water 1 graad in temperatuur doet stijgen; men noemt deze eenheid eene calorie (cal.). Deze warmtehoeveelheid kan men in de scheikundige formulen opnemen en schrijven b. v.

$$(S) + (O_2) = (SO_2) + 71080 \text{ cal.}$$

of wat op hetzelfde neerkomt:

$$(S) + (O_2) - (SO_2) = 71080 \text{ cal.}^{1}).$$

De beteekenis dezer formule is: 32 gram zwavel leveren bij verbinding met 2×16 gram zuurstof 64 gram zwaveldioxyde (de naam van het gevormde SO_2) en tevens zooveel warmte als noodig is om 71080 gram water 1^0 te doen stijgen in temperatuur. Wil men deze formule volgens een andere gewichtseenheid lezen, dan behoeft men daarin geene cijfers te veranderen maar slechts voor de zoogenaamde gramcalorie eene met de nieuwe gewichtseenheid overeenkomstige in de plaats te stellen.

Ook deze nieuwe formule is slechts de uitdrukking van feiten,

---

1) O beteekent 16 gewichtsdeelen zuurstof.

en men begaat geene logische fout, wanneer men ze voor kleine gewichtshoeveelheden als waar beschouwt, mits men dan alles (ook de warmtehoeveelheid) in de kleine, zij het ook betrekkelijke, eenheid uitdrukt of volgens die eenheid leest.

Hiermee is de waarde eener scheikundige formule, als uitdrukking van hetgeen er gebeurt, niet uitgeput. Het is bekend, dat het stroomen van electriciteit langs een draad o. a. kan veroorzaakt worden door scheikundige ontledingen in eene galvanisch element, in eene cel; en omgekeerd, dat een electrische stroom scheikundige veranderingen kan bewerken. Veronderstelt men nu, dat men eene maat voor de electrische hoeveelheden gevonden hebbe, dan moet het mogelijk zijn, in eene formule uit te drukken, wat er aan electriciteit noodig is om scheikundige werking tusschen bepaalde gewichtshoeveelheden van verschillende stoffen, in een of andere richting, tot stand te brengen. Zulke formules bestaan, maar wij moeten den lezer, die daarmee nader wil kennis maken, naar de werken over »Algemeene scheikunde" (Ostwald) of over »Theoretische chemie" (Nernst) verwijzen.

Tot hiertoe gaat in deze ons geloof en wij zijn van meening, dat wij met dit geloof in de nieuwere scheikunde een heel eind kunnen komen.

Maar nu komt juist de vraag, of wij aan atomen gelooven?

Wij zien er geen bezwaar in, kleinste deeltjes aan te nemen en daaraan een bepaald gewicht toe te kennen op zoodanige wijze b.v. dat het gewicht 32 het kleinste gewicht is, hetgeen voor het bestaan van een deeltje zwavel als zwavel geëischt wordt. Zulk een gewicht is dan 32 met betrekking tot eene willekeurig gekozen éénheid, maar zou, als we fijne weegschalen hadden, in onderdeelen van een milligram of in onderdeelen van een mikron uitgedrukt kunnen worden. Maar aan het bestaan van een deeltje zwavel, dat uitgebreidheid bezit, wijl het een lichamelijk iets is, en toch ondeelbaar is, aan het bestaan van een atoom, in den volstrekten zin van het woord, kunnen wij niet gelooven; uitgebreidheid en deelbaarheid behooren onafscheidelijk bij elkander.

Intusschen is dit bezwaar niet strikt scheikundig, wijl het voor de scheikunde volmaakt onverschillig is, of zij met kleinste deeltjes werkt, die theoretisch ondeelbaar zijn, of met zulke, die, voor zooverre zij aan scheikundige werkingen deelnemen, niet verdeeld worden maar één geheel blijven vormen.

Het euvel, waaraan de atoomtheorie in de scheikunde lijdt, is van anderen aard.

Zooals de natuurkunde aannam, dat in de lichamen, onverschillig of zij vast, vloeibaar of gasvormig zijn, de kleinste deeltjes — hier de moleculen — *naast* elkander blijven bestaan, zoo eischt de scheikunde, dat in de verbindingen de atomen — onderdeelen der moleculen — *naast* elkander blijven. Het scheikundig teeken HgS drukt niet slechts uit, welke elementen (kwikzilver en zwavel) de stof, die wij vermillioen noemen kunnen, vormen of in welke elementen vermillioen ontleed kan worden, maar volgens de scheikundigen wil deze formule tevens zeggen, dat in het vermillioen het atoom kwikzilver blijft wat het is en het atoom zwavel evenzeer. Slechts dit gebeurt er volgens hen bij de scheikundige verbinding: het atoom zwavel gaat vast naast het atoom kwikzilver liggen, eene zekere kracht (affiniteit) houdt die twee heterogene atomen samen; ten gevolge der innige aaneenligging werkt het eene atoom op het andere, en ten slotte is er een geheel nieuw lichaam ontstaan, met nieuwe eigenschappen, die zich van die der samenstellende lichamen onderscheiden, zonder dat n.b. de samenstellende deelen wezenlijk gewijzigd zouden zijn. Credat Judaeus Apella, dat geloove wie wil.

't Heeft ons altijd bevreemd, dat de hand- en leerboeken der scheikunde in de inleiding op den voorgrond plaatsen: »De Chemie is de wetenschap, welke zich bezig houdt met de verschijnselen, die in stoffelijke veranderingen der lichamen hunnen oorsprong hebben, met de verschijnselen, *waarbij de substantie der lichamen eene verandering ondergaat*" [1]); »De ervaring leert ons, dat uit homogene stoffen, in verschillende omstandigheden, andere, evenzeer homogene stoffen

---

1) Graham-Otto's *Ausführliches Lehrbuch der Chemie*, 5e Aufl. Einleitung, S. 4.

kunnen ontstaan, met eigenschappen, die van de eigenschappen der oorspronkelijke stoffen *wezenlijk verschillen*" [1]); en dat dezelfde leerboeken deze »verandering, welke de substantie ondergaat" (de »wezenlijk verschillende eigenschappen") willen verklaren door de naast elkander ligging der noch in wezen noch in eigenschappen veranderde atomen.

Het feit, dat er werkelijk nieuwe eigenschappen ontstaan, verschillend van de eigenschappen der samenstellende deelen, is ook voor hem, die zijne eerste les in de scheikunde pas gehad heeft, volkomen duidelijk. De beoefenaar der scheikunde leert wel is waar tevens een eigenschap kennen, die onveranderd uit de componenten in de verbinding overgaat — het gewicht n.l. of de eigenschap op dezelfde wijze aan de werking der zwaartekracht onderworpen te blijven — en later zal hij nog van additieve eigenschappen hooren [2]), bij gelegenheid, dat er reacties besproken worden, die tot het grensgebied van natuur- en scheikunde behooren (warmtecapaciteit van mengsels b.v.); maar wat in de geheele scheikunde op den voorgrond blijft staan is: verandering van eigenschappen bij het ontstaan van scheikundige verbindingen.

Wie nu overtuigd is, dat het handelen, het actief zijn, het reageeren, om scheikundig te spreken, in overeenstemming moet zijn met het wezen, het zijn: »agere sequitur esse" zeiden de ouden — moet redeneeren: ander gedrag, wezenlijk andere eigenschappen, dus ook wezenlijk veranderd *zijn*.

Het vermillioen *is* niet meer kwik en zwavel innig naast elkaar gelegd, het is iets nieuws, iets geheel anders, het is in elk zijner deeltjes vermillioen, al kunnen wij het slechts in kwik en zwavel ontleden en al is het slechts uit kwik en zwavel te maken.

De fout der scheikunde is, dat zij haar gebied verlaten heeft, het gebied der ervaring, der redeneering op de ervaring steunende en der hypothesen aan de ervaring ontleend, om

---

[1]) Ostwald, *Lehrbuch der allgemeine Chemie* (1885) I, S. 1.

[2]) Additieve eigenschappen zijn die, waarbij de eigenschap van het nieuwe lichaam de som is van de eigenschappen der componenten.

zich te begeven op het terrein der reine wijsbegeerte, waar zij niets te maken heeft.

Volkomen terecht kon Kekulé, naar wij meenen, zeggen: »De scheikunde leert ons het verleden en de toekomst van een scheikundig lichaam, van het tegenwoordige weten wij niets"; m. a. w. wij kennen het gebeuren maar niet het zijn.

Is daarmede nu het gebruik van scheikundige formules, zooals de nieuwere leerboeken ze geven, veroordeeld? Volstrekt niet. Vooreerst zijn zij de beknopte voorstelling der feiten, in den zin als wij boven uiteenzetten; maar verder zijn ze uitstekende hulpmiddelen voor het geheugen, iets, wat ieder terstond inziet. Daarenboven zijn ze ook zeer nuttige symbolen, beelden, die tot de werkelijkheid zich verhouden op dezelfde wijze, maar veel minder adaequaat als in de wiskunde eene lijn van den tweeden graad tot eene vergelijking van den tweeden graad. Op zich zelf is, in de wiskunde, de vergelijking van den tweeden graad, een geheel ander iets dan eene der kromme lijnen: ellips, hyperbool, parabool of cirkel; en toch kan men zulke kromme lijnen door een vergelijking voorstellen — en zulks zonder gebruik te maken van *alle* eigenschappen der kromme — en, heeft men eens de vergelijking, dan kan men deze discussieeren, het resultaat van dit algebraisch onderzoek in meetkundige taal omzetten en zoodoende eene nieuwe eigenschap der lijn ontdekken. Maar daarom is de vergelijking nog niet het juiste beeld der lijn en leert de vergelijking ons het wezen der lijn nog niet kennen.

Op overeenkomstige wijze is het in de scheikunde met behulp der formules mogelijk een beeld te ontwerpen, dat ons de studie van de afgebeelde verbinding vergemakkelijkt, ons wellicht ook in staat stelt voor de verbinding een nieuwe bereidingswijze te vinden, maar daarom nog geen aanspraak mag maken de uitdrukking te zijn van het wezen van het scheikundig lichaam. En om de vergelijking — die de niet mathematici onder de lezers ons mogen vergeven en waarbij de mathematici er aan gelieven te denken, dat »omnis comparatio claudicat: elke vergelijking mank gaat" — eenigszins

volledig te maken, voegen wij er bij dat de abcissen en ordinaten der kromme, waarvan er eenige gegeven moeten zijn om de vergelijking der lijn te vinden, terwijl dan al de overige uit de vergelijking kunnen afgeleid worden, eenigszins overeenkomen met de ontledingsprodukten of de samenstellende deelen, waarvan er eenige met zekerheid, door de ervaring, bekend moeten zijn, om dienst te doen bij het opstellen der chemische formule, die ons dan somtijds in staat stelt iets nieuws te vinden.

Ofschoon het thans besproken voordeel der scheikundige formules vooral in de synthese der organische chemie aan den dag treedt, is het toch mogelijk door een eenvoudig voorbeeld aan te toonen, dat ook de triomfen der synthese niet in staat zijn aan de leer der »innig aan elkander gelegen atomen" eene onbetwiste heerschappij te verzekeren.

Aangenomen:

1°. het scheikundig feit, dat zwavel en ijzer zwavelijzer geven, volgens de formule $Fe + S = FeS$

2°. dat ijzeroxyd eene verbinding is die uit ijzer en zuurstof ontstaat $Fe + O = FeO$

3°. dat zwavelig zuurgas, hetgeen bij het verbranden van zwavel ontstaat, bij zijne vorming en ontleding beantwoordt aan het teeken SO_2,

zou men ook, zonder de ervaring te raadplegen, de volgende formule kunnen opstellen:

$$2\ FeO + 3\ S = 2\ FeS + SO_2.$$

Komt nu de ervaring ons leeren, dat wij werkelijk, bij verhitting van ijzeroxyd met zwavel, zwavelijzer en zwavelig zuurgas (beter: zwaveldioxyd) krijgen, dan is daarmee nog niet de proef op de som geleverd, waardoor wij zeker zijn, dat *in* het zwavelzuur de atomen onveranderd aanwezig zijn. Het feit, dat eene scheikundige verbinding slechts uit dezelfde grondstoffen ontstaat en slechts in dezelfde grondstoffen ontleed kan worden, is voldoende om de nieuwe formule te doen opstellen; wij hebben de hypothese der onveranderde atomen *in* de verbinding daartoe niet noodig.

Wij hebben 't steeds vreemd gevonden, dat men meende nader bij de verklaring der eigenschappen van de elementen te komen, door dezelfde eigenschappen onveranderd aan kleine deeltjes toe te schrijven, en nog vreemder, dat men, bij het ontstaan der verbindingen, het *verschil* in eigenschappen in verband wilde brengen met het *gelijkblijven* der eigenschappen in de samenstellende deelen.

Wij houden 't met Nernst: wanneer wij de atomen als bouwsteenen willen beschouwen, waaruit de molecule ontstaat — en vergete men niet, dat het slechts hypothetische steenen zijn — en ons dan trachten voor te stellen, hoe de gebouwen er uitzien, dan »kunnen wij ons niet verhelen, dat wij ophouden in nauwe betrekking met de ervaring te blijven" [1]).

Wat meer is, wij gelooven, dat onze formules, zoodra ze niet als nuttige symbolen, maar als de uitdrukking van het wezen der verbindingen moeten gelden, zeker *niet* aan de feiten der ervaring beantwoorden.

In den beginne was de hypothese, welke van moleculen en atomen sprak, verlokkend door hare eenvoudigheid. Hoe meer echter de scheikunde vooruitging, hoe noodzakelijker het werd aan de atomen in de molecule nieuwe hypothetische eigenschappen toe te dichten, totdat ten laatste . . . de met veel zorg en moeite naar boven gesleepte steen weer naar beneden rolde, en de scheikunde als een andere Sysiphus moest bekennen, 't is vergeefsche moeite geweest: »wij zijn genoodzaakt in alle bescheidenheid te bekennen, dat de molecule een ding is, waarvan wij den bouw niet kennen".

Men versta ons echter wel, wij noemen de moeite slechts vergeefsch in zooverre men meende den bouw en het wezen der scheikundige lichamen erkend te hebben; volstrekt niet met betrekking tot het vele goede, dat wij aan het gebruik der moleculen- en atomen-theorie danken. Op dezelfde wijze heeft de emissie-theorie in de optica en de phlogiston-theorie in de scheikunde nut gesticht zoowel voor de praktijk als

---

[1]) O. c. S. 199.

voor de theorie zonder daarom den aard van het licht of het wezen der scheikundige lichamen verklaard te hebben.

Terecht durft dan ook Dr. Nernst niet bevestigen, dat »deze hypothese [de moleculaire] aan de werkelijke omstandigheden en verhoudingen beantwoordt", en vraagt hij zich af, of zij »misschien slechts ontstaan is tengevolge van ons onvermogen om, van eene andere zienswijze gebruik makend, een beter *inzicht* in de natuurverschijnselen te verkrijgen", en of »wellicht eene verdere uitbreiding der energie-leer ons tot eene andere en duidelijkere opvatting der stof zal brengen". Maar toch blijft hij aan de hypothese houden en meent hij dat vooreerst de tijd nog niet gekomen schijnt om de waarde eener andere hypothese te onderzoeken.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

(Slot volgt.)

EENE OPRECHTE BEKEERING.

J. K. HUYSMANS, *Pages catholiques. Préface de M. l'Abbé Mugnier.*

De Eerwaarde heer A. Mugnier heeft zich niet geschaamd zijn naam te plaatsen onder dien van den bekenden *romancier* op den omslag van diens laatstverschenen boek; en nu is het mij bekend, dat genoemde priester in alle opzichten zijn kleed met eere draagt. En wij mogen hem erkentelijk zijn, dat hij de zeer loffelijke taak op zich nam om deze door en door katholieke bladzijden van Huysmans bij het ontwikkeld katholieke volk in te leiden.

Daarmede had hij, naar hij in zijn *Préface* ons zegt, een tweevoudig doel: een boek aan te kondigen van Huysmans, dat men uit geen enkele boekerij behoefde te weren, en degenen, die nog over de oprechtheid van des schrijvers bekeering twijfel opperden, geheel gerust te stellen.

Deze bladzijden, voornamelijk uit de twee laatste boeken des schrijvers: *En Route* en *La Cathédrale*, met zorg en *met medewerking van den auteur zelf*, gekozen en van alles, wat eenigen aanstoot zou kunnen geven, gezuiverd, zullen zelve spreken, zullen van den bekeerling en zijne bekeering getuigenis geven.

Beter kon het niet! Met bijzonder genoegen heb ik voor mij deze uitgave begroet. Meermalen toch had ik reeds de pen in de hand ter verdediging van den Franschen bekeerling (met wien ik de eer had persoonlijk kennis te mogen maken) tegen allerlei dwaze en onchristelijke meeningen en beweringen, die ook hier te lande over zijn persoon en over zijne laatste boeken geopperd werden, zelfs daar, waar men het niet zou

verwachten en waarvoor het ook de plaats niet scheen. Maar was mij het voornaamste wapen, een verwijzing naar de boeken zelve, niet reeds terstond uit de hand geslagen? Eene verdediging met een paar citaten, al ware de aanhaling nog zoo eerlijk geweest, ware allicht even gebrekkig uitgevallen als de aanval met citaten, die overigens erg uit hun verband waren gerukt, zooals wij verder zullen zien.

Wat ik had moeten doen, en toen niet vermocht, is nu echter gebeurd; ik heb slechts dit nieuwe boek, deze uitmuntende bloemlezing aan te kondigen en aan te bevelen. De bekeerling verdedigt hier zich zelf op de beste, de waardigste wijze. Inderdaad, beter kon het niet!

De bekeeringsgeschiedenis van den heer Huysmans is, behalve om de gewone redenen, die iedere bekeeringsgeschiedenis altoos gewichtig en aantrekkelijk maken, zoowel om de tegenstelling van 'tgeen hij vroeger was en schreef als om nog vele andere bijzondere redenen, buitengewoon belangrijk. Niet het minst ook om de wijze, waarop zij ons in een allernauwkeurigst verhaal werd voorgedragen. Terecht schrijft Mugnier, na de boeken *En Route* en *La Cathédrale* en het later nog te verschijnen *l'Oblat* als eene trilogie (mystiek, symboliek, liturgie) gekarakteriseerd te hebben:

> »Ainsi doit s'achever l'acte de foi le plus sincère en la divinité de l'Eglise dont un artiste soit capable, et formulé dans une langue qui n'était pas habituée à s'élever jusqu'à de pareils sentiments. Qui aurait jamais pensé que le naturalisme se transformerait un jour et qu'en la personne d'un de ses représentants les plus obstinés, il contribuerait, à sa manière, à renouveler l'apologétique?"

Eene eigen bekeeringsgeschiedenis, geschreven volgens de naturalistische methode? Of dat pikant is? En toch niet juist om deze pikantigheid werd deze stijl gekozen. Niet uit ijdele aanstellerij of alleen maar om kunst te maken. 't Is eenvoudig *zijn* stijl. Niet zoozeer omdat hij dien nu eenmaal heeft

aangeleerd en een onbetwistbaar meesterschap er in heeft weten te bereiken, als wel zeer voornamelijk omdat deze stijl, deze kunstvorm, het meest met zijn karakter, met geheel zijn wezen en persoonlijkheid strookt. Wij zouden zeggen, hij kon niet anders; dit moest zoo: *Le style c'est l'homme.*

Men trekke nu niet bedenkelijk de wenkbrauwen op met een: hoe zal dat terecht komen! Dat komt wezenlijk heel goed terecht. Neem en lees maar de *Pages catholiques.* Wat sommigen, die te veel aan de letter bleven hangen om den geest te kunnen vatten, in de vroegere uitgaven in de war bracht, is hier met zorg verwijderd. En 't snoeimes heeft niet te druk werk gehad; 't waren maar: »*certaines irrévérences et bizarreries de langage*", zooals Mugnier het zacht noemt. Deze dingen zal zeker geen vriend van Huysmans willen verdedigen. Maar deze dingen, die nu zonder schade, zelfs met voordeel, konden verwijderd worden, zullen dan zeker toch wel niet tot het geheel behooren, tot het wezen zelf van den stijl. En toch, sommigen zijn daardoor zoozeer in de war gekomen, dat zij meenden het recht te hebben, alleen reeds om den stijl den heer Huysmans gezamenlijk met zijne twee laatste boeken, en al haast met een boek, dat nog niet eens geschreven was, zonder voegelijk proces te veroordeelen.

Daar heerschte in het brein dezer beangstigden eene zonderlinge verwarring. Zij verwarden de methode met de zaak: den stijl, den vorm met den inhoud. Kan dan immers de methode van schrijven, de wijze van de dingen te zien en te zeggen, kan de stijl op zich zelf iets onzedelijks wezen? Is psychologische analyse noodzakelijk analyse van den mesthoop? Is realisme pornographie? En als Huysmans in de boeken, waarin hij ons zijne bekeeringsgeschiedenis verhaalt, dezelfde methode gebruikt als — ja laten wij den man maar noemen — als Zola in diens pornographische producten, schrijft hij dan pornographie? Een bevestigend antwoord op deze gewettigde vragen zou waarlijk — laten we maar zeggen »verrassend nieuw" zijn. Op dien grond heeft men Huysmans aangevallen en veroordeeld.

Maar laat dit dwaas en onredelijk zijn, was dan toch deze

methode wel passend bij de behandeling van dusdanig onderwerp? Waarom niet? O zeker, wellicht niet voor den eersten schrijver den beste; er zal wel meer dan gewoon talent voor gevorderd worden. Maar heeft de schrijver getoond, dat dit pogen zijn krachten te boven ging? Men leze bijv. de »*photographie sans retouches*" van broeder Siméon in het Trappistenklooster van Igny. De schrijver zegt: »*Je l'ai peint d'après la méthode naturaliste, tel qu'il est, ce bon saint!*" Is het er minder om geworden? Maar men sla de eerste bladzijden van *Pages catholiques* open, over de kerkelijke kunst, den gregoriaanschen zang, de beschrijving van de indrukken eener *De profundis*, van het *Dies irae*, en men oordeele opnieuw, wat het talent van een Huysmans met deze methode vermag. Iemand zegge, of hij, in welke taal ook, heel veel bladzijden kan aanwijzen, waar het Gregoriaansch, deze echt kerkelijke muziek, zoo diep begrepen en gevoeld en tegelijk op zoo treffende wijze besproken en verheerlijkt wordt. Hoe gaarne schreef ik hier ook de bladzijden 121—124 uit *Pages catholiques* over, waar Durtal (d. i. Huysmans) den indruk weergeeft van een, door de monniken gezongen *Salve Regina* in het Trappistenklooster, waar hij met zooveel kloekheid zijne eerste geestelijke afzondering hield en zijne bekeering tot stand bracht. »*Ah! le véritable créateur de la musique plane; l'auteur inconnu qui a jeté dans le cerveau de l'homme la semence du plain-chant, c'est le Saint-Esprit, se dit Durtal malade, ébloui, les yeux en larmes*", zoo besluit hij. Hoe is het mogelijk, vraagt men zich hier af, dat men ooit dezen schrijver heeft kunnen verwijten, als zou bij hem vooral de kerkelijke kunst het moeten ontgelden? Alleen hen kan men dat nog doen gelooven, wie men eerst gewaarschuwd heeft om 't vooral toch niet te lezen, omdat het zoo slecht is.

Tallooze bladzijden in 't aangekondigd boek zullen den lezer tot betere gedachten brengen. Menschen van kennis zullen dan ook gaarne toegeven, dat deze schrijver met deze methode zich niet onmachtig zelfs behoeft te rekenen om het leven te schrijven van een heilige als de mystieke H.

Liduina, de maagd van Schiedam, gelijk hij in *En Route* reeds aankondigde en wat bij zekeren heer Abbé zooveel ongepaste hilariteit wekte.

Men leze de bladzijden 45—47 om zich te overtuigen, hoe de schrijver zelf over zulk een arbeid denkt, welke hooge eischen hij daarvoor stelt. Laten we dan afwachten wat de heer Huysmans de katholieke wereld met zijn *Vie de Sainte Lydwine de Schiedam* eenmaal schenken zal. Laten we hem rustig arbeiden in zijn »éremitage: *Maison de Notre Dame*", dat hij te Ligugé in de schaduw van een oud Benedictijner klooster zich liet bouwen en waar hij zijne ernstige studie afwisselt met het bijwonen van de schoone liturgische plechtigheden en gezangen in de kerk zijner kloostervrienden, ik schreef haast klooster-*broeders*. Gunstiger *milieu* kon hij al vast voor zijn taak moeilijk vinden. En laten wij vooral het boek niet veroordeelen vóór het geschreven is.

De Benedictijnen behooren tot zijn oudste vrienden, tot de eersten, die hem begrepen en vertrouwden. 't Was de Abt van het Trappistenklooster te Igny, Dom Augustin, die aan den Eerw. Mugnier over het boek *En Route* schreef: »*Ce livre fera du bien à ceux qui n'en lisent pas ordinairement de bons*", welke voorspelling inderdaad door talrijke bekeeringen in Frankrijk en ver daarbuiten zóó treffend in vervulling is gegaan, dat de laffe spot van zekere zijde over „heeren met een druk leven achter den rug" gelukkig diep beschaamd gemaakt wordt. Mugnier schrijft in zijn bovengenoemde *Préface* de treffende woorden: »*S'il est vrai que l'arbre se juge par ses fruits, que dirons nous d'un livre qui, malgré tant d'imperfections, a valu, à lui seul, toute une armée de missionaires et qui, chaque jour encore, en France et à l'étranger, détermine des retours à Dieu et fait éclore des vocations*".

Nu men toch eenmaal van Huysmans' vrienden en bewonderaars gesproken heeft, kunnen we nog zeggen, dat de eerbiedwaardige Benedictijnen lang niet de eenigen waren van den aanvang af. Tot de eersten behoorde ook, na de verschijning van *En Route*, de bekende abbé Klein, die scherp-

zinnig genoeg was om te durven schrijven: »*c'est une conversion sérieuse que celle de l'écrivain Durtal*".

Eenzelfde psychologische kennis en scherpe blik toonde Mgr. d'Hulst toen hij over pas genoemd werk zeide »*qu'il y a des états d'ame qu'on n'invente pas*". Dit was tegen hen gezegd, die den schrijver beschuldigden, als zou hij deze geheele bekeeringsgeschiedenis gefingeerd hebben, als zou hij een zekere comedie spelen, een eerlijk man en een groot talent ten eenenmale onwaardig.

Tegen deze leelijke voorstelling komt ook de Jesuïet Pacheu niet minder krachtig op, waar hij in zijn boek *De Dante à Verlaine* schrijft:

> »Confondre la droiture de Durtal avec les fumisteries d'un sauteur, ne mérite pas un brevet de perspicacité surnaturelle. S'acharner, deux ans après En Route à mettre en doute la sincérité personnelle de l'auteur c'est étrange et si j'osais dire en toute carrure de franchise, cela manque absolument de sens".

Inderdaad vreemd, zeer vreemd is de hardnekkigheid, waarmede sommigen in dit bekeeringsgeval aan valsch spel vasthouden. Kan het soms wezen, dat men een vroegere al te groote lichtgeloovigheid nu door een ander uiterste weer goed waant te maken?

Sommige hypercritici maken 't ons zelfs wat moeilijk om aan hun goede trouw te gelooven.

Zeker Fransch abbé, wiens naam wij liever maar ongenoemd laten, maar wiens diffameerende vonnissen ons, in 't Hollandsch, als veel gezaghebbend zijn voorgesteld, maakt het ons al zeer moeilijk.

Deze schrijver heeft hooren zeggen, dat de besproken boeken van Huysmans »de bewonderenswaardige gave bezitten om in te palmen en dan te bekeeren heel een kategorie van menschen.... de ongehuwde heeren met een druk leven achter den rug", en begint dan met eerst dat »talent van inpalmen" verdacht te maken.

Dat talent, zegt hij, wordt zeer in twijfel getrokken, o. a door hen, »die met den besten wil begonnen *La Cathédrale* te lezen en 't niet verder dan tot p. 182 konden brengen". Dit zullen we nu maar eens daarlaten; daar zijn er wel, die in een ernstig boek, vooral als het over kunst en symboliek en archaeologie en mystiek handelt, misschien niet eens over de derde bladzij heen kunnen komen. En dit boek nu noemt terecht de Fransche Pater Noury: »*le livre le plus sérieux qui soit sortie de la plume de M. Huysmans. C'est une oeuvre artistique, archéologique et mystique*".

Maar wij willen de aandacht meer vestigen op hetgeen volgt. Want de criticus vraagt terstond daarna: »En hoe zou 't boek zoo aantrekkelijk wezen, als de schrijver zelf bekent, zich onder 't schrijven van *La Cathédrale* tot *berstens* toe verveeld te hebben?"

Verbazend aardig! Hoe uiterst vervelend moet dat boek dan wel niet zijn?

Minder aardig evenwel is hier vooreerst de handigheid, waarmede twee geheel verschillende boeken met elkaar verward worden.

Van *La Cathédrale* is nooit gezegd, dat het zooveel bekeeringen had uitgewerkt. Daar is niets van bekend. Maar wel degelijk is dat bekend van *En Route*. Deze twee boeken verschillen inderdaad zeer veel van elkander.

En Route bezit eene geheel andere aantrekkelijkheid. Daar volgen wij de zielsgeschiedenis, de fijn uitgeplozen psychologische analyse van een uit de zonde bekeerd merkwaardig schrijver, een bij al zijn afdwalingen in den grond nobel karakter. Hier kon de uitwerking zijn, wat zij inderdaad geweest is, en zoo juist geteekend wordt door Mugnier:

> »Ce fut en effet, d'un bout de l'Europe à l'autre, comme un tressaillement dans le monde des pécheurs. Beaucoup, qui gisaient au fond de l'abîme, conprenaient enfin qu'ils pouvaient en sortir, que Durtal leur tendait une maine fraternelle et que sa conversion était pour eux une promesse de salut".

La Cathédrale is een geheel ander boek. Hier treedt de geschiedenis van Durtal (d. i. Huysmans) op den achtergrond. Gelijk immers de titel aanduidt, is eigenlijk de beroemde kathedraal van Chartres de hoofdzaak. Men kan dit boek beschouwen als een aanvulling van *En Route*, van wat daar meer als bijzaak behandeld wordt. Werd daar meer de mystiek (en waarlijk niet die van de *Figaro*) en de Gregoriaansche zang besproken, hier vindt de symboliek, in al haar rijken rijkdom van vormen, en de naieve, zinrijke, grootsche religieuse kunst der middeleeuwen haar plaats. Verhaalt het eerste ons van Durtal's geweldigen zielestrijd, van zijn onuitsprekelijk leed en nog veel onuitsprekelijker vreugde na zijne bekeering, het andere behandelt een verschijnsel, dat aan de kenners van het geestelijk leven bekend is onder den naam van *geestelijke dorheid* der ziel, waaraan hij toen leed en waarvan 't verhaal ons diepste medelijden wekt, maar wat bovenbedoelde abbé gelieft te noemen een bersten van verveling.

Zeker ja, dat woord is niet uit de lucht gegrepen; werkelijk zegt Durtal op zijn eigenaardige wijze van spreken (p. 220): »*Je m' ennuie à crever*".

Maar wat deze *ennuie* beteekent, wordt ons eenige bladzijden verder zeer juist, volgens de gewone regels van het geestelijk leven door den kanunnik van Chartres, Gévresin, verklaard, als hij de godvruchtige Mme Bavoil, op haar belangstellende vraag, wat Durtal dan toch mankeeren mocht, geruststelt met de woorden:

> »L' épreuve des sécheresses le lamine. Il subit une opération douloureuse, mais sans danger. Du moment qu'il conserve le goût de la prière et ne néglige aucun de ses exercices religieuses, tout va bien. C'est là la pierre de touche qui nous sert à discerner si, dans ce genre d'affection, l'origine est divine."

Wij kunnen niet aannemen, dat een abbé met dit verschijnsel in het geestelijk leven, waarvan hier sprake is,

onbekend zou zijn; maar hoe moeten wij dan zijn geschrijf verklaren? Zijne ongepaste aardigheid?

Zoo hij verder heeft gelezen dan p. 182, dan moet hem ook de verklaring van deze *ennuie* bekend zijn geweest, en hoe kan hij dan *te goeder trouw* aldus gaan schrijven?

Heeft de schrijver het boek niet gelezen of slechts met den Franschen slag doorbladerd, welk eene lichtzinnigheid dan bij zulke strenge vonnissen. En welke waarde dan te hechten aan diens oordeel? En waarom op het eene boek toegepast wat eerst in een volgend boek behandeld wordt?

Met zulke goocheltoeren kan men, vooral bij een publiek, dat niet gemakkelijk narekent, den eerlijksten naam wel bezoedelen. Of men dat verantwoorden kan?

Ik heb op deze zaak moeten insisteeren, omdat 's mans geschrijf, in het Nederlandsch vertaald, in katholieke kringen, zooals ik uit ervaring weet, niet weinig kwaad heeft gedaan aan den goeden naam van den heer Huijsmans. Misschien is dit voor sommigen van weinig belang; 't is immers maar een artist?

Laat ons eens zien. Men kan meenen, dat beide besproken boeken niet voor iedereen te lezen zijn, en men kan zich ook op een geheel bijzondere wijze geroepen achten om een waarschuwing te laten hooren aan het groote publiek; waarom niet? Maar daarom hoeft men niet den boeman te spelen en allerlei overdreven en verschrikkelijke dingen te vertellen, die den toets der waarheid niet kunnen doorstaan. Daarom plege men niet zulke eigenaardige handigheden, die veel gelijken op iets, waarvoor in onze taal geen woord bestaat maar wat de franschen noemen *perfidie*. Of zou ook zoo'n klein perfidietje in dit geval er wel mee door kunnen? 't Is immers maar een meer populaire behandeling van de zaak? Om 't afschrikken is het toch te doen. En als men dan niets degelijks voor den dag kan brengen en niets heeft aan te halen, waarin de schrijver òf tegen de katholieke zedeleer òf tegen de dogmatiek heeft gezondigd, wat dan anders te doen? 't Is ook zeer gemakkelijk te zeggen: »Hij onderwerpt zich niet aan de Kerk, maar wil, dat de Kerk zich

regele naar de beginselen, die hij uitspreekt in *La Cathédrale*", maar zou het bewijs daarvoor even gemakkelijk wezen? Zulk een beschuldiging wordt maar, zonder éénig bewijs of schijn van bewijs, daar klakkeloos neergeschreven. Ik meen dit boek goed en geheel gelezen te hebben, maar te vergeefs heb ik gezocht naar eenig bewijs, eenigen grond voor deze grove beschuldiging. Wat nut beoogt men er toch mede om een bekeerling, bij zijn terugkeer tot de Kerk, zulke irriteerende behandeling te doen ondergaan? Maar, 't is waar ook; men hield *a priori* deze bekeering niet voor echt, men beschouwde den schrijver als een kunstenmaker.

Van hoe weinig doorzicht men hier echter blijk gaf, dat mogen de bovenaangehaalde woorden van den geleerden Jesuïet Pacheu duidelijk maken.

En thans kan dit voor iedereen, niet slechts op achtenswaardig getuigenis maar ook uit de *Pages catholiques* duidelijk worden. Deze toch bevatten de quintessens dier beide boeken; en iedereen mag ze lezen.

En iedereen zal ze met stichting lezen, ook al is men met alle meeningen van den schrijver, op terrein van kunst en muziek met name, 't niet volkomen altoos eens. De ontwikkelde lezer zal ook, niet zonder verrassing, de beteekenis dezer boeken in de letterkunde van onzen tijd begrijpen. Hierop wees reeds vroeger in dit tijdschrift [1]) de heer J. R. van der Lans, bij zijne bespreking van Huysmans' werk *En Route*, met deze woorden:

> »Zijn bekeeringsgeschiedenis is een apologie des Christendoms uit het oogpunt van het schoone; iets als *Le Génie du Christianisme* van Chateaubriand, maar beknopter samengevat, minder breed, maar veel dieper, veel juister en zuiverder ook, omdat de schrijver hier tot een scherper afscheiding van beginsel komt, dan waartoe Chateaubriand onder den invloed van zijn tijd in staat was".

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. CIX, bl. 121—131.

Dat men, ook in Frankrijk zelve, deze beteekenis begrijpt en waardeert, blijkt wel duidelijk uit de verrassende overeenkomst van een oordeel, dat wij later in het belangrijk tijdschrift *La Quinzaine* (1 Maart 1898) mochten lezen:

> »C'est du Chateaubriand, mais plus profond, plus intime, plus vrai, une page détachée d'un nouveau *Génie du Christianisme*, écrit, cette fois, non plus avec la seule imagination d'un poète, mais avec l'âme tout entière d'un artiste chrétien, et pour en célébrer la beauté totale, non plus le luxe d'apparat" [1]).

Hiermede is aan de laatste werken van den heer Huysmans een zeer hooge, zeer ware, de juiste plaats in de geschiedenis der letterkunde van 't laatst dezer eeuw aangewezen. Dit gaat nog iets hooger dan de verheffing van de naturalistische methode, waarvoor wij, in 't begin van dit opstel den schrijver prezen.

Nu moet mij nog een woord van 't hart. Ik ben namelijk nu nog vooral voor één ding bezorgd.

't Kan gebeuren, dat men, na de aanprijzing van dit boekje, dat slechts uittreksels bevat van de beide grootere, soms, onder den indruk van al het kwaad er van verspreid, al te erg ging denken over de compleete.

Zeker ja, 't zijn geen boeken voor *iedere* huis- of leesbibliotheek; maar met hoevele andere, zelfs heiliger boeken, hebben zij dit gemeen? Er blijft dus, ook na deze waarschuwing, toch noch wel een zekere klasse van lezers over, voor wie ze niet gesloten behoeven te blijven.

Vooral *En Route* is voor den psycholoog, den priester en zielzorger zeer belangrijk. Door deze belangrijkheid aan-

---

1) Wij duiden het den heer v. d. Lans geenszins ten kwade, dat hij op deze, voor hem zeker wel vleiende overeenkomst wijst in *Het Dompertje* (32ste Jaarg. No. 13). Een groote voldoening voor den schrijver, evenals het geheele verloop van deze merkwaardige bekeeringsgeschiedenis. Wij hebben nooit behoord tot hen, die zijne (v. d. L.) meeningen toen, een viertal jaren geleden, zoo »gewaagd" vonden.

getrokken schreef de Dominicaan Claude des Roches, in de *Revue Thomiste* (September 1898) een magistraal artikel, onder het opschrift: *Le cas Durtal.* En geenszins overdreef Mugnier toen hij van deze bladzijden schreef: »*C'est un théologien qui analyse un romancier et jamais l'itinéraire de la grâce en l'âme de M. Huysmans n'a été décrit avec plus d'exactitude et de délicatesse*".

Moge deze studie misschien niet tot het schoonste behooren, zeker is het toch wel het degelijkste van het vele, wat over den vermaarden bekeerling is geschreven. De schrijver houdt zich streng aan zijn opschrift; hij behandelt als 't ware niet zoozeer het boek als wel het *geval*, in dat boek met meer dan photographische juistheid en uitvoerigheid voorgedragen, de zielsgeschiedenis eener echte bekeering. Wie nog aan de echtheid twijfelen mocht, raad ik aan, deze prachtige studie te lezen; zijn twijfel zal genezen, vooral als hij daarbij nog vernemen mag, hoe het verdere leven van dezen Durtal, Gode zij dank, de onmiskenbare oprechtheid zijner bekeering voortdurend meer en meer blijft bevestigen. Inderdaad is hij in den tijd zijner beproeving, bij de geestelijke dorheid der ziel, met onbezweken moed aan zijne geestelijke oefeningen trouw gebleven. Het echte goud is uit den smeltkroes des lijdens in nog zuiverder glans te voorschijn gekomen.

Thans leeft onze Durtal in zijn *éremitage* in de schaduw van het oud Benedictijner-klooster en schrijft, afgezonderd van de wereld, in gebed en overweging, dagelijks verkwikt en opgewekt door de heerlijke plechtigheden der R. K. Kerk en in den zoeten omgang met deze goede en zeer ontwikkelde monniken, zijne beste vrienden, zijn leven van de H. Liduina van Schiedam, en meent zich, gelijk hij mij nog dezer dagen in kinderlijke dankbaarheid schreef, als een bedorven kind van den goeden God.

* * *

Er zijn opmerkelijke punten van overeenkomst in de bekeeringsgeschiedenis van Huysmans en die van den duitschen dichter Clemens Brentano.

Menige treffende uitdrukking, menige zielekreet van den laatsten zou door den eersten kunnen geschreven zijn.

Moge de Franschman kloeker van karakter wezen, in eerlijkheid en openhartigheid en een zekere vasthoudendheid dingen ze om den palm. Maar het merkwaardigste is hun beider vereering van eene mystieke Heilige.

Wat voor onzen Clemens de gestigmatiseerde Catharina van Emmerik was, dat is voor Joris Karel Huysmans de reeds verheerlijkte en nu op de altaren verhevene Heilige Liduina van Schiedam. Beide bekeerlingen gevoelden zich op bijzondere wijze aangetrokken door de hoogere sferen der mystiek.

Mocht Brentano uit Catharina's mond zelf hare hooge visioenen opteekenen en zijn geheele latere leven, al zijn uitgebreide kennis en eigenaardig, rijk talent toewijden aan deze godvruchtige maagd; Huysmans wijdt ook het beste deel zijns levens, zijn *vita nuova*, al zijne eenzame studie en niet minder eigenaardig talent, aan eene levensbeschrijving der reeds gezaligde en verheerlijkte Liduina.

Brentano verhaalt ons het groote lijden van een Catharina; Huysmans zal ons het nog veel grooter, het nameloos lijden der gestigmatiseerde van Schiedam met treffende kleuren schilderen.

Beiden verheerlijken met een talent, dat ze vroeger misbruikten, hemelreine maagden, die beide door God verkoren waren tot vrijwillige slachtoffers voor de hooggaande boosheid der wereld; een echte, God verzoenende wereldsmart.

Maar hier ook stellen beiden de letterkundige wereld, die buiten zich en haar kringetje geen andere letterkunde pleegt te erkennen, en wie haar afvalt dood verklaart, met noodlottige zekerheid geweldig te leur. 't Is te denken, dat de heer Huysmans ook het lot van Brentano deelen zal in de miskenning en hooghartige verachting van den kant dier groote mannen, de uitdeelers van den roem, nu ook hij de dwaasheid begaat van zijn eigen weg te volgen en zelfs het leven te schrijven eener domperige Heilige (misschien noemt men ze nog wel erger) der R. K. Kerk. Het zal er wel toe

komen, dat hij met een paar regelen van Heine tot hen zal moeten zeggen:

»Nur wenn wir im Koth uns fanden
Dann verstanden wir uns gleich".

Want zij zullen hem en zijne kunst niet meer begrijpen. Zij zullen meenen alles te hebben verklaard en uitgemaakt met een enkel woord: *piëtisme*. En dat is een van de verschrikkelijkste dingen, die mogelijk zijn. Dat is een letterkundige zelfmoord.

Zij zullen openlijk, en oprecht wil ik gelooven, dit verlies voor *de* letterkunde betreuren en bejammeren; maar onze Joris Karel, die wel Hollander van oorsprong maar toch Parijsenaar van geboorte en inborst en de man er niet naar is om zich in piëtistische kwezelarij te versuffen, zal, denk ik, deze mondaine jammerklachten met zijn gullen lach tot zwijgen brengen en, den hemel dankend, nog eens de woorden herhalen, waarmede hij, na zijn gezegende afzondering in het klooster te Igny, te Parijs teruggekeerd, zijn bekeeringsververhaal in *En Route* besloot:

»Si ceux-là, reprit-il, pensant à ces écrivains qu'il lui serait sans doute difficile de ne pas revoir, ci ceux-là savaient combien ils sont inférieurs au dernier des convers! s'ils pouvaient s'imaginer combien l'ébriété divine d'un porcher de la Trappe m' intéresse plus que toutes leurs conversations et que tout leurs livres. Ah, vivre, vivre à l'ombre des prières de l'humble Siméon, Seigneur!"

Men ziet, dat Huysmans onherroepelijk verloren is, dat hij, evenals Brentano, »*eingeschlossen, ja eingemauert in seinen Katholicismus*" is. Deze mannen des ongeloofs zijn gewoonlijk, op dit punt van zeer fijne voelsprieten voorzien; zij hebben het reeds gespeurd, toen verscheiden katholieken nog twijfelden. Zij kennen hun mannen wel!

Maar gelukkig zijn er ook onder de katholieken geweest, die van fijn gevoel op dit punt getuigenis gaven en bij zich zelf zeiden: wie zóózeer de heiligheid ook van den eenvoudigsten monnik begrijpt, liefheeft, vereert, en dit openlijk in Parijs zóó durft zeggen, hij moet zijne bekeering wel op vaste grondslagen gevestigd hebben; zulk een man kan geen rol spelen. Zulk een man brengt iets ten offer.

En dat is ook gebleken. Terwijl vroeger — hoe de tijden veranderen! — een man als Louis Veuillot tot *chef de bureau* aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken werd aangesteld na zijn *Rome et Lorette*, kon de heer Huysmans, na zijn *La Cathédrale*, deze zelfde functie, die hij 32 jaar vervulde, nederleggen. Deze prijs is voor onwaardig komediespel toch wel wat hoog!

Blijkt hier niet, dat Huysmans, gelijk vader Vondel weleer, inderdaad gevonden had:

»De perle, die verborgen lag,
Waarvoor men 't al met winst verliest"?

Ook, wat men ook moge zeggen, met winst voor zijn talent! Want gelijk Vondel door zijn terugkeer tot de Kerk van Christus zijn genie niet uitdoofde maar juist in ruimer sfeer, in hooger gloed, ja tot de hoogste ontwikkeling en volmaaktheid bracht, zoo mogen wij ook met zekerheid verwachten, dat onze Fransche schrijver er niet minder op zal worden, vooral als hij bij de katholieken waardeering vindt en steun, waar de vriendschap der anderen hem ontvalt. Wij zien dit reeds in 't geen hij ons al ten beste gaf, en, met tegemoetkoming aan sommiger bezwaren, in de hier besproken uitgave op nieuw weer schonk; wij verwachten op goede gronden nog veel meer in zijn *Vie de Sainte Lydmine*, dat in aantocht is.

't Is voornamelijk om dit boek, door verwijdering van alle vooruitgaande verdachtmaking omtrent den schrijver, een gunstiger weg te bereiden, dat ik de pen opnam om deze regelen te schrijven. Want wij mogen ons waarlijk verheugen

dat, al zij 't ook niet door een Nederlandsche pen, een waardige hulde gaat gebracht worden, een hulde van oprechte, goed beslagen godsvrucht en tegelijk van hooge letterkundige beteekenis, aan haar, die tot de ware gloriën gerekend moet worden van ons vaderland en van de stad, waar zij geboren werd en zoo wonderbaar leefde, leed en stierf.

't Is een liefelijk verschijnsel, dat de christelijke kunst zich eindelijk eens van dit vruchtbaar onderwerp meester maakt. Want ook hier te lande blijven wij niet geheel ten achter. Terwijl de heer Huysmans ginds met groote liefde en toewijding beproeft een kunstwerk van hagiographie tot stand te brengen, is hier het devoot penseel van onzen landgenoot Jan Dunselman met uitmuntend succes bezig om de schoone kapel der Heilige Liduina, in de O. L.-Vrouwe-Visitatie-Kerk te Schiedam met hoog opgevatte en diepgevoelde tafereelen uit haar leven op te luisteren.

De schilder met de pen en de schilder met het penseel treden hier in edelen wedstrijd ter verheerlijking van een echt katholiek, diepzinnig, hoog dichterlijk onderwerp. Zal men ons van overschatting beschuldigen indien wij dit verschijnsel onder de heilspellende teekenen rekenen bij het opgaan naar een nieuwe eeuw?

Schiedam. F. J. POELHEKKE.

MODERNE POETIEK.

INTERMEZZO.

Als een voor ondergeteekende zeer aangenaam intermezzo van zijn studie over moderne poëtiek, moge hier bescheiden en eerbiedig, zooals het den jongere en den leerling past, een bespreking volgen der 5de, vermeerderde uitgave van Dr. Schaepman's *Verzamelde Dichtwerken.* Een tusschenspel, waarvan de melodie echter zal gebouwd zijn op het oude thema: ronddartelend als een spelende vlinder, heen en terug, in de hoogte en in de laagte, dezelfde bloemen langs, die reeds ontbloesemden en oprankten, die straks — hopen we, al is het met vreeze — naar alle zijden uitbloeien, dragende in gouden hart vruchtbaarheid en leven voor de toekomst.

Weer zullen we dus spreken over moderne poëtiek, maar nu in tegenstelling en vergelijking met een dichtbundel, die gezegd wordt tot »de oude school" te behooren. Want het lied, dat, naar we ons voorstelden, reeds geheel afgewerkt moest zijn, is nog lang niet uitgezongen. En de lust er toe begaf ons reeds. Maar nu onze orkestmeester bij uitnemendheid, Dr. Schaepman, al is het ook uit de verte, onze eigene melodie even in zijn inleiding-fantasie heeft aangeroerd, nu worden we weer opgewekt om voort te zetten, wat we begonnen waren.

Want dàt is juist het zeer merkwaardige van deze vermeerderde uitgave, dat er een inleiding aan vooraf gaat, wier slot een oordeel brengt over moderne poëtiek. Reeds vroeger had Dr. Schaepman zijn meening veropenbaard, doch de officieele waarheid kenden we noch uit interviews noch uit couranten-verslagen. Enkel uit de verzen, die hij in de laatste

jaren zong, wisten we, dat zijn lied nog was het oude op oude wijs. Niet, dat wij daarom den dichter of ons zelven beklaagden. Integendeel wij waren oprecht blij, toen we van een nieuwe uitgave der *Verzamelde Dichtwerken* vernamen: en blij, niet enkel om de inleiding, die vooraf zou gaan (reden anders van verheugende verwachting), maar blij om de oude gedichten alleen. Echter die nieuwe uitgave was toch tevens een bewijs weer, dat Dr. Schaepman nog niet »bekeerd" was. Ja! zij kon voor de jongeren de beteekenis erlangen van een protest. O! indien een of ander letterkundig heer, geboren en getogen in vroeger dagen, die zich dichter voelt, als hij wil, en zijn verzen laat drukken, als hij kan: indien zulk een mensch, oud, gerimpeld en onvast op zijn dichterbeenen, er plezier in vindt tijdzangen te zingen over halve en heele eeuwen, hun geboortestonde en hun stervensure enz.: hij zinge en late drukken! Bundels na bundels moge hij doen aanrukken, en hij verzamele zijn dichterlijke verpoozingen zoo nauwkeurig als hij wil: wij vinden dat alles heel best en zullen rustig blijven: al lezende dommelen we heerlijk in! Maar als een man gelijk Dr. Schaepman, zoo ernstig, zoo rijp, zoo wereldkundig; voor iedere uiting van schoonheid geestdriftig en dankbaar; alles rijk meêlevend iederen dag; als zulk een man zijn gedichten uitgeeft, die naar hij zelf bekent, echte verzen zijn uit de oude school, verzen van voor dertig jaar; als zulk een man zulke verzen uitgeeft voor de vijfde maal, en wel »vermeerderd" met gedichten van nog ouder datum en ouder zangwijs; uitgeeft als een feestgave aan een jubileerenden Bisschop — dan voelen we uit de zwarte stijve letters, die vierkant recht op den grijzen omslag dezer uitgave, zonder eenige aangename omlijsting, ons tegengrijnzen, een wel dichterlijker en smaakvoller, maar toch even scherp protest tegen de moderne richting ons toeklinken, en ja, moeten we zeggen: Dr. Schaepman is tegen de moderne poëtiek.

* * *

Inderdaad zijn oordeel is een vonnis:

»Welke verdiensten de nieuwe poëzie, waar het den kunstvorm betreft, ook moge bezitten, zij is nog niet de echte, de heilige poëzie van Gode voor het volk. Om van haar ideeënwereld te zwijgen, alleen reeds de vorm maakt dit onmogelijk".

Wel wordt eerst toegegeven:

»Onbetwistbaar heeft de moderne kunst aan de kunst als zoodanig groote diensten bewezen. Zij heeft de beeldspraak weêr tot de natuur teruggevoerd. Zij heeft de verhouding van het beeld tot het verbeelde wéer tot waarheid gemaakt, in harmonie met de werkelijkheid gebracht".

Doch dadelijk volgt er op:

»Maar of het beeld daardoor verstaanbaarder, duidelijker, zichtbaarder wordt? Of het verbeelde sneller komt tot het gemoed, den geest, de ziel van den lezer?

»Het is mogelijk, maar voorhands blijf ik het betwijfelen. Wat ik elders reeds heb uitgesproken mag ik hier herhalen: voor mij ontbreekt aan de nieuwere kunst het sociale. Zij is geen kunst voor de gemeenschap, voor het volk".

Ziedaar de getuigenis van Dr. Schaepman.

Bescheiden, maar toch openbaar, geven we hier dadelijk onze vreugde te kennen, dat ons vorig artikel hetzelfde der nieuwere poëzie verweet: dat zij niet was voor het volk, wijl zij zong van dingen, die het volk niet kende, niet begreep, niet genoot. Echter we kunnen het toch niet heel en al ééns zijn met Dr. Schaepman. Want wel geven we dat niet-sociale toe, wat de gedachte betreft: de stoffen, die onze moderne dichters bezingen; maar wat den vorm aangaat, we

zijn nog altoos van meening, dat deze de beste is, waarin onze Hollandsche poëten hun verzen kunnen gieten. Hij is wel degelijk sociaal.

Dr. Schaepman geeft toe, dat de moderne school de beeldspraak weer tot de natuur heeft teruggevoerd, weer het beeld heeft gemaakt tot iets, wat wezenlijk was gezien en gevoeld. Als zij dit inderdaad gedaan heeft, dan zou men reeds dadelijk willen beweren, dat, wat den vorm betreft, de moderne school de poëzie meer sociaal heeft gemaakt, meer toegankelijk voor het volk, dat in zijn wijden kring, over het algemeen, natuur en waarheid meer begrijpt, dan onnatuur en leugen.

Dr. Sch. ontkent echter — en wel met een vraag, waarop de betwijfeling volgt:

> »Maar of het beeld daardoor verstaanbaarder, duidelijker, zichtbaarder wordt? Of het verbeelde sneller komt tot het gemoed, den geest, de ziel van den lezer?"

Dr. Sch. betwijfelt het, en inderdaad wij betwijfelen het voor zeer velen, die van af de dagen hunner jeugd levenslang nooit andere Hollandsche verzen lazen dan die, waar rhetorica onder den mantel van poëzie haar geraamte verborg. Ze kunnen niet meer denken of voelen zonder eerst door rhetorische galmen opgewekt en geprikkeld te moeten worden.

Doch niet voor het volk betwijfel ik de overwinning van natuur en waarheid. En indien Dr. Sch. in zijn twijfelingen inderdaad onbetwijfelbaar zou zijn, dan nog zou ik durven vragen: waar ligt de schuld, dat het volk niet meer gevoelt, wat natuur en waarheid is?... Dat zijn smaak door rhetorische verzen gedurende twee eeuwen bedorven is. Doch moeten we daarom door blijven gaan met oude verzen en oude beeldspraak te schrijven. Om wille van de sloffende schare, gedurig weer aan, denzelfden sleurgang treden in het oude cirkelpad, waar we telkens weer ontmoeten dezelfde beelden, dezelfde dichters. Is niet veeleer het wettig besluit

geoorloofd, neen noodzakelijk ons, die het misschien kunnen bewerkstelligen, ten strengste opgelegd: dat we het volk weer leeren moeten, luistergraag te worden naar het echte, het natuurlijke, het ware. Gaan we door met rhetorische verzen te geven, wij bederven nog meer: en al veroveren we ons voor het oogenblik een gemeende populariteit bij hen, die 't zóó gewoon zijn, het nageslacht, dat, hopen we, weer terug zal keeren tot de echte bronnen aller Schoonheid en Poëzie, zal ons werk, als modderaanslib, van zijn frissche wateren weren met dammen zijner versmading.

Wij hebben waarlijk een te hooge gedachte over het rechte kunstgevoel van ons volk, om te twijfelen aan zulk een nageslacht. Waar in onzen tijd reeds, Vondel, onze grootste, onze beste, na eeuwen van miskenning al langzamerhand meer en meer wordt gewaardeerd: blanke zon, die rijst en rijst, brekend door al de grauwe nevelen heen: daar verwachten we vol blije hope, den vollen middag — weer nieuw stralend — der oude Poëzie. Want wij gelooven wel aan »de volledige overwinning der jongere poëzie", wijl deze inderdaad dezelfde poëzie blijkt te zijn, die was en is en blijft altoos. »Verjonging dier oude poëzie": ziedaar ook ons ideaal! Niet wij wenschen onze krachten en onze talenten te verspillen met droomen na te jagen, die nevelen blijken te zijn; niet ook willen wij bouwen hoog in de lucht schitterende zonnepaleizen, die maar één dag duren kunnen; wij willen geen dwalende dwazen zijn, die strijden tegen windmolens: wij zullen handhaven het erfdeel onzer vaderen:

»De schoone, hooge en heilige Poëzie"!

* * *

Heb ik nu, met appèl aan te teekenen op dit vonnis van Dr. Schaepman, zelf niet eenigszins het vonnis gestreken over Schaepman's eigen gedichten? Als het zoo ware, zou ik me zelven willen uitlachen, en ik zou hartgrondig mijn duren tijd beklagen, dien ik aan deze bladzijden besteed. Ik zal echter zóó jong-dwaas niet wezen, om storm te gaan loopen tegen een granieten zuil, die nog wel staan zal, vast

en onbewegelijk, als het zand van mijn graf reeds naar alle hemelstreken is weggestoven....

Weest gerust, wie ongerust mochten zijn, en laat me even stil voortschrijven: dadelijk, hoop ik, zal wel iedereen uit de dissonanten der vorige bladzijden de gewenschte harmonie hooren opklinken.

't Is waar: Dr. Sch. stelt duidelijk genoeg zijn dichtwerken tegenover »moderne poëzie". Ja hij maakt er zelfs een gewetensvraag van, of deze verzen nog wel levenskrachtige poëzie aan de wereld bieden!

Toen Pater Koets, wien Schaepman, nog twijfelend, zijn *Paus* ter lezing gaf, hem antwoordde: »Alles wel, mijn jongen, maar meer kortheid, meer kortheid", begreep de dichter volstrekt niet, wat de Pater met »meer kortheid" bedoelde. »Voor mijn doen, dacht ik, waren er in mijn pudding nog al aardig wat rozijnen", zegt Dr. Sch. in schertsende beeldspraak. Maar later is hem eindelijk het licht opgegaan. »Pater Koets was niet in den eigenlijken zin een dichter van de oude, min of meer rhetorische school. Hij behoorde reeds tot een andere richting, die frisscher was, natuurlijker, eenvoudiger. Kortheid wilde dan zeggen: meer natuurlijkheid, meer werkelijkheid, meer menschelijke, minder dichterlijke taal".

Of die les nu heel en al door Dr. Schaepman is beaamd, weet ik natuurlijk niet; doch, waar hij hier de oude school verdedigt tegen de nieuwe critici, en verklaart, dat »ook onder rhetorische vormen de geest kan leven en het hart kloppen", meen ik wel, dat hij tot die school ook zijn eigen dichtwerken rangschikt.

Ik vind dat onderscheid maken tusschen oude en nieuwe school niet altoos gerechtvaardigd. Vooral bij inderdaad mooie verzen. Wat kan mij het deren, of dat mooie vers uit een oude of een nieuwe school is, of het Vondel, da Costa of Verwey gezongen heeft... als het mooi is en echt. Iets anders is het onderscheid tusschen rhetorische en niet-rhetorische verzen: want hier geldt het een levensvraag. Verzen, die rhetorisch moeten heeten, zijn geen verzen...

En nu ben ik andermaal zoo vermetel met Dr. Sch. van meening te durven verschillen. Deze gedichten zijn *geen* rhetorische. Als onder rhetorische vormen — zoo gezegd — geest leeft en hart klopt: ik bedoel: als men onder die vormen geest *ziet* leven en hart *hoort* kloppen, dan zijn die vormen geen rhetorische meer. Want wat zijn de »vormen" in een vers? Woorden, klanken, rhythme. Is dat alles maar iets bijkomstig? O neen: ze behooren bij de gedachte, bij den inhoud, als het lichaam bij de menschenziel . . .

Hier raakt men het groote beginsel der modernen, wat een waar en een goed beginsel is: »Vorm en inhoud één!"

Kloos licht met zijn gewone helderheid het beginsel toe:

> »Vorm en inhoud bij poëzie zijn één, in zooverre iedere verandering in de woorden een gelijk-loopende wijziging geeft in het beeld of de gedachte, en iedere wijziging in deze eene overeenkomstige nuanceering van de stemming aanduidt. En aan de stemmingen kent men de ziel".

Waar dus de stemming der ziel gevoeld, gehoord wordt uit de woorden, de klanken, de rhythme, daar is de ware éénheid, die voor alle poëzie noodig is. Is deze er niet, dan moge de vorm op zich zelven welgevormd, en de inhoud op zich zelven allertreffendst zijn: de bruîgom is zijn bruid kwijt, en de bruiloft kan niet worden doorgevierd.

Rhetorisch nu is een vers, dat die éénheid wil toonen, maar niet bezit. Woord, klank en rhythme mag dan een schitterende koningsmantel wezen: hij bedekt alleen de magere schouders van een berooiden bedelaar.

* * *

Waar mijn eigen gevoel overeenstemt met dat van mannen, wier edele smaak niet te betwijfelen valt, kan ik veilig zijn en uit eigen naam spreken.

Welnu in deze gedichten van Dr. Schaepman voel en hoor ik het hart kloppen, het groote hart van een jong-vurig-strijd-

vaardig Roomsch priester, en hoor ik het herhaaldelijk, in bijna iederen regel . . . En daarom zijn deze verzen geen rhetorische.

Deze bundel met verzen is een »boek van jeugd". Ik kan het niet helpen, dat ik alweer den dichter moet tegenspreken. Dr. Schaepman »kan het zoo gereedelijk niet toegeven. Zeker zijn deze verzen uit mijn jongeren tijd. Zij vallen tusschen de jaren 64 en 74, wat voor mij beteekent tusschen de twintig en dertig. Maar inhoud en vorm toonen toch genoeg, dat men hier niet met jonge verzen heeft te doen. Zij zijn ook niet jong. Zij zijn niet, wat den vorm betreft, uit het hart geweld of uit de borst ontsprongen" . . .

Gelukkig dat er bij staat »wat den vorm betreft", want anders was een mooie illusie verloren over den dichter mijner jonkheid . . . Want deze verzen moeten zijn verzen der jeugd. Of zouden alle jeugdgedichten onbeholpen van vorm zijn? Waarlijk, wie zoo heerlijk dwaas is om zijn eerste verzen uit te geven, is altijd nog niet zoo ontzind, dat hij zich zelven niet eerst oefene en beproeve! De echte jongensgedichten geeft iemand niet uit: doch jongenstijd is nog geen jeugd.

Maar hoe? is *De Paus* geen lied der jeugd? Moet men niet jong, gloeiend jong zijn om een lofdicht op Vondel te beginnen met dat in zijn verbeelding ontzaggelijke:

»Rijs nog eenmaal voor onze oogen
Fiere, heerlijke Amstelstad,
Die de schatten eener wareld
In uw grachtengordel vat" . . .

niet jong, om *De Eeuw en haar Koning* tot stoffe te nemen van een lyrisch heldendicht? . . .

En wie waagt later, als hij ouder wordt en wijzer, naar hij meent, deze verzen te schrijven?

»Nog eenmaal 't koningslied, nog eenmaal 't lied des Heeren,
Bij 't schokken van den grond, bij 't dreunen van de sferen,
Bij 't loeien van den storm, gezongen! Slaat de zee
Door dam en dijken heen en voert ze tronen meê

En koningen; weêrstraalt, bij 't felle bliksemjagen,
In somber rossengloed de logen onzer dagen
Als licht der werelden; brult immer nog de stem,
Die opgaat tegen God en raaskalt: weg met Hem?
Geen nood, er gaat door 't hart des jongelings een trilling
Die naar gevaren hijgt, als naar der lusten stilling
En die met iedren tocht, die van zijn lippen vliet,
Des kruises glorie zingt en Pius' koningslied!"

Ja — dit boek is waarachtig het boek van Schaepman's heerlijke jeugd, opvlammende als pas ontstoken vuur!... Zóó wil ik, zóó moet ik deze verzen lezen — anders weet ik geen weg met al die schitterende zonneglorie en die immer bewogene sferen... Zóó, met het beeld voor me van den jongen priester, desnoods in wat gloeiender licht dan inderdaad glansde — maar toch in den van jubel trillenden morgenstond der stijgende geestdrift... En omdat ik bij een der verzen van dezen bundel dat morgenlicht niet meer zie, lees ik dat gedicht niet: het hoort hier in dit boek niet thuis.

* * *

Verzen der jeugd! En dáárom — hoe parodoxaal het klinke — geen rhetorische! We geven toe, dat vaak het woord te kleurig, de beeldspraak te schitterend is; dat telkens wederkeeren dezelfde beeldenreeksen. Maar dit laatste bewijst in een jeugdbundel niets voor rhetorica: bewijst alleen, hoe overvol de dichterziel was van geestdrift voor hetzelfde heilige ideaal, zonder nog al de klanken van haar speeltuig te kennen. En wie zal hier het bonte woord en de hèlglanzende beeldspraak rhetorica noemen, waar telkens gevoeld wordt — tenminste door ieder goed Roomsch hart — hoe de jonge priester door het Oneindige, het Goddelijke van zijn heerlijke Idealen voortdurend leeft, zweeft in sferen, wier lichtende tinteling onze aardsche oogen te ongewoon zijn. Ook voor den dichter zelven moest het vaak een pogen blijven; doch waar hij in eindige woorden en aardsche beel-

den het oneindige en het hemelsche vertolken wil, en dan te hoog grijpt en te wijd omvademt, daar mag niemand hem een leugenaar noemen — integendeel daar toont hij — jong dichter, die van goddelijke dingen zingt, — zich waarachtig...

Verzen der jeugd — maar uit de jeugd van een priester, en daarom Roomsche verzen, zingende van God en Zijn Heiligen, van Gods Kerk en haar Paus! In de taal, die wij, Katholieken, verstaan; met woorden en beelden, die wij, Katholieken, hebben geleerd van onze eerste jaren af; in de taal der H. Schrift: der Psalmen en der Evangeliën. En dáárom geen rhetorische verzen! Ja, wie God en het Christendom zelf rhetorische figuren noemen wil en alles van Bijbel en Liturgie rhetorica schelden durft; wie ons, die door natuur en genade Christenen zijn, verlagen wil tot Germanen, »die voelen onzen grond, onze lucht, onze lusten en verbeeldingen", en »geen slaven zijn van dien wil, die uit de Joden kwam"; ja, wie zulk een natuurmensch is of worden wil, hij schelde met een Willem Kloos — die als een andere Heine, geloof, hoop en liefde stelt in de oogen zijner zooveelste beminde — onzen Roomschen dichter een rhetor; hij sluite als Mr. v. Hall — fluweelige don Juan, die met iedere moderne richting lieflacht — Dr. Schaepman buiten den kring der dichters van dezen tijd! Maar wij, die gelooven in God, en hopen op den Hemel, en liefhebben onze H. Kerk, wij hebben ook lief den Zanger onzer Heiligdommen, den Dichter, die zingt van en voor de Eeuwigheid. Neen! geenszins »koud en leeg, leeg en hoog staat het Godsbegrip uitgewoond, uitgeleefd: een bewonderenswaardige ruïne"; leest, als gij kunt lezen, gij — natuurmenschen — deze verzen, en erkent, hoe dat »Godsbegrip" deze klanken bezielt en krachtig maakt.

Ik zal deze *Gedichten* niet openslaan om er stil en zoet bij weg te mijmeren op de zachte wiegeling van wonderbare rhythme; of om er eenige nieuwe fantasieën in te vinden, die mij te pas komen bij een wandeling op een koelen zomeravond, vol heimwee en melancholie; ik zal ze niet lezen om er aardige tooneeltjes te aanschouwen van moedervreugd en

kindergeluk en liefdeverrassing; niet, om er in te hooren de geweldige smartenkreten van een menschenziel vol teleurgestelde verwachtingen; ik zal deze verzen lezen, als ik mij zelven wil stalen en versterken; als ik mij voelen wil meer dan gevoelig mensch alleen: een Christen, een Katholiek, die bidt en zingt.

* * *

Op een donkeren namiddag van November, wanneer vaalgrauwe en nattige nevelen langs de wegen dwalen als schimmen van dooden, wordt van zelf heel uw stemming triestig en somber. Doch ge weet, dat droeve mijmering verkeerd, en dat de schoone poëzie het licht des harten is. En ge zult gedichten lezen. Zie... daar staan ze in bonte rij voor u... de keuze is moeilijk. Ge zijt kind van uw dag: en het nieuwste trekt u aan. Ik blader en blader: hoe komt het, dat vanmiddag Kloos me niet helpt, dat zijn wondere rhythme en zijn vogelwiekende klanken me van middag nog ellendiger maken? Dat Boutens met zijn zij-zachte melodieën mijn herfstnevel nog grauwer doet worden?... Neen ik kan ze niet verder lezen, die moderne verzen: van middag, nu het daar buiten en hier binnen zoo grijs is en doodstil... Neen, neen! ik moet andere liederen lezen — zangen, die »zingen" van lente en zonne en hemel... Verzen, die niet droomende glijden — als rozenblaren op den stroom — maar die opbruisen en uitspatten als waterval op waterval...

En ik grijp mijn oude lieve boek... *De Verzamelde Dichtwerken* van Dr. Schaepman. Niet de nieuwe uitgave: ik ben er niet in thuis... maar die, met den gelen omslag, wier bladeren uit elkaar hangen, nu alleen bijeen gehouden door mijn liefkozende vingeren... Want ik houd zooveel van dat boek... Nu van middag voel ik alweer dien grooten jubel, die me eenmaal een gansche week blij deed zijn, omdat ik al de groote gedichten van Dr. Schaepman bij elkaar had! Dat gevoel, wat eenmaal den dichter zelven doorgloeide, toen hij van zijn vader den heelen Körner ontving!...

O heerlijkheid! Men had hier en daar in bloemlezing een enkel vers gelezen: honderdmaal; men had telkens met hooge jongensgeestdrift over Dr. Schaepman hooren spreken, zijn metalen klanken door forsche declamatie hooren galmen; de naam alleen van Schaepman deed u een visioen rijzen van stralenden strijd en victorie: ziedaar nu al zijn gedichten bij elkaar!... O wie jong en geestdriftig is geweest, begrijpt die vreugde...

En nu ging men lezen — lezen, weken achtereen; en hoe vond men alles, alles mooi en groot en koninklijk! En op allerlei wijze werd het lied nagezongen der lofpredikers. »Met Vondel en Bilderdijk, naast da Costa moet Schaepman genoemd worden, en met deze vier mag geen vijfde in éénen adem genoemd". Men had voor dat stoute woord zijn leven geofferd. — »Schaepman was de koning en zijn taal koninklijk": men had hem, die het betwijfelen dorst, er om kunnen haten. Alles was koninklijk van dezen dichter... »zijn versificatie eenig, zijn alexandrijnen onovertroffen: kloeke, stoere zouaven in den strijd". Ja waarlijk hij was de dichter, het genie, de grootste! En in het beeld, waarmêe Dr. Schaepman eenmaal da Costa's heerschappij over Nêerlands taal had geteekend, rees onze dichter telkens voor ons op: »de Zeeuwsche leeuw, die daar met geweldige kracht in en tegen de bruischende golven worstelt. Op het goud der manen blinkt het parelend schuim, als de diamanten aan de koningskroon, en hoog klinkt boven de spattende baren en de schuimende wateren de fiere leuze: »Luctor et Emergo: ik worstel en verrijs"... En als we dan lazen, dat onze dichter niet populair was noch kon zijn, we waren in onze matelooze geestdrift dadelijk met het gevleugelde woord des dichters zelven slagvaardig: »op het gebied der poëzie is eene eigenschap oneindig hooger dan de populariteit — de onsterfelijkheid"...

O heerlijke tijd vol jonge, zoete dweeperij!... Nu dezen middag herleef ik er in, en alles voel ik weer opnieuw... En hardop moet ik mijn oude lievelingsverzen weer lezen: hardop, alsof ik ze voorlas aan den vriend, die hooren wilde en niet lachte... Daar klinkt weer:

»De Paus. Europa, zie, u wordt de keus gegeven
Of voor, òf tegen hem! Bij hem is licht en leven,
Is kracht, die eeuwen tart, is wijsheid, die den geest
Zijn sluiers afrukt en den matten blik geneest;
Bij hem is alles wat de menschheid derft"...

Weer galmt het:

»Hoor, daar klinken blijde zangen,
Antwoord op de dichterbeê!
En de stemmen van het heden,
Van de toekomst zingen meê:
»Ja, de Dood is wereldkoning
En 't heelal zijn rijksgebied,
Maar genieën zijn onsterflijk,
Ware dichters sterven niet".

En op de toen wondere rythme golft weer dat immer geliefde:

»Koning der harten!
Heeler der smarten!
Kom in mijn zwoegende, hijgende borst"...

toen alleen overtroffen door het telkens herhaalde:

»Op de zeëen gezeten
In 't purper gewaad,
Met de zege op 't gelaat,
Die zich uit in haar kreten
Vol wellust en haat"...

met dat nooit vergeten slot:

»Aan mijn arm de victorie,
Mijn harte de min
Van der Vorsten gezin,
Mij omlauwer' de glorie
Als wereldvorstin"...

En dan dat »oorlogslied":

»Het lied des oorlogs dan! Een lied van lauwerkransen
En palmen eeuwig groen!
Een lied van tranen ook, die niet als paarlen glansen,
Maar 't loover dorren doen!
Het lied des oorlogs dan! Een lied van trotsche puinen,
Waarop geen klimop bloeit,
Maar om wier zwartgerooste en vaalgeschroeide kruinen
De scherpe kruitdamp stoeit.

. . . . . .
. . . . . .

Een reuzig heldendicht in stroomen bloeds gegoten
Langs 't grensloos worstelveld,
Waar straks de Koning Dood met de ijzige genooten
Zijn oogst van lijken telt!
Voeg al de letters saam, uit de ongebleekte beenen
Door 't grillig spel gevormd,
Door 't vale licht der maan als weifelend beschenen,
Terwijl de nachtwind stormt;
Lees, lees het bleeke schrift in 't somber uur der wake:
»Geslachten gaan te niet,
Maar eeuwig blijft de Heer, maar eeuwig blijft zijn wrake"
Dat is het oorlogslied".

O, ik kom van middag weer in mijn oude jubelstemming en ben, als toen ik jongen was, zoo blij... En ik zou weer willen zingen tot den dichter, wat hij zelf zong tot da Costa:

»Gelukkig hij, die Uwe woorden
In 't omgewoelde harte ving,
Of op de vlucht van Uw akkoorden
Mocht stijgen tot een hooger kring;
Gelukkig, wie in breede baren
Den koninklijken Oceaan

Van uw ideeën aan zag varen
En langs zijn ziele voelde gaan...
Gelukkig, wie U voor zag rennen
Op de ongemeten hooge baan"...

Neen, liever nog, wat Schaepman zong van Vondel...

»Ziet hoe triomfeerend
Hij verrijst,
Met zijn hand den tijd bezwerend,
Met zijn kroon den nijd braveerend
Met zijn blik, die opwaarts wijst"...

* * *

De stemming, hier in deze bladzijden eenigszins weergegeven, is niet enkel een persoonlijke. Zij was in de jaren 70—80 de stemming der katholieke jeugd. Voor haar was Schaepman de dichter.

Nieuwe tijden, nieuwe menschen, nieuwe dichters — maar ondanks het nieuwe, dat komt en gaat, blijven deze *Dichtwerken* van Dr. Schaepman het gedenkboek van het dichterlijk leven der Katholieken in het midden der 19de eeuw.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

PROBABILISME
OF AEQUIPROBABILISME.

Wij hebben in den vorigen jaargang van *De Katholiek* de voornaamste moraal-systemen, het Probabilisme en het Aequiprobabilisme, besproken, en ons beslist voor laatstgenoemd stelsel verklaard. Het zij ons geoorloofd andermaal daarop terug te komen, en nog een kort woord met voor- en tegenstanders te wisselen.

Als de groote Leeraar der Moraal-theologie, de H. Alphonsus, naar eigen getuigenis, bijna dertig jaren lang, de verschillende moraal-systemen bestudeerd [1]), en zelf voortdurend daarover geschreven heeft; als hij aan het stelsel, wat hij ten slotte met hart en ziel aanhing, zooveel waarde hechtte, dat hij zijne onderdanen gelastte het aan te nemen [2]), en uitdrukkelijk verklaarde geen jurisdictie te zullen verleenen aan hem, die zou weigeren het te volgen [3]), dan duide men het een zijner

1) »Ik heb bijna dertig jaren lang ontelbare schrijvers, die over dit onderwerp handelen, voorstanders van de strenge en de meer toegeefelijke richting, gelezen; ik heb daarenboven gedurende al dien tijd niet opgehouden het licht des hemels af te smeeken, ten einde het systeem op te zetten, wat ik zonder gevaar van dwaling zou kunnen volgen. Eindelijk heb ik, gelijk ik bij den aanvang van dit werkje verklaarde, mijn systeem vastgesteld". (*Dichiarazione del sistema,* n. 49).

2) »Gelijk ik geen verlof tot biechthooren durf geven aan hen, die N. volgen, zoo zou ik het evenmin durven geven aan een der onzen, die de meening zou willen volgen, welke als *zeker minder waarschijnlijk erkend was* ... Ik spreek van het *algemeen systeem*, wat ik *beveel* aan te nemen, opdat de leden van ons Instituut niet een waar laxisme omhelzen". (*Lettere: Corrisp. spec.* CLXXXVIII).

3) »Ik ben zoozeer van de waarheid van mijn systeem overtuigd, dat ik, als iemand in mijn diocees de *minder waarschijnlijke* meening zou willen volgen, hem de jurisdictie zou weigeren. Evenmin zou ik ze geven aan hem, die de absolutie weigeren zou aan een biechteling, die de *even waarschijnlijke* zou willen volgen". (*Lettere: Corrisp. spec.* CCXVII).

volgelingen niet ten kwade, dat hij andermaal, ter verdediging van hetgeen hij als een vaderlijk erfgoed beschouwt, in het krijt trede.

Het heeft mij daarenboven toegeschenen, dat het bewijs, wat wij in bovenvermeld artikel, tot staving van het Aequiprobabilisme, opzetten, nog duidelijker voorgesteld en vollediger kan uitgewerkt worden.

Wij wenschen verder aan de bewijsvoering, welke wij vollediger willen voorstellen, eene nieuwe beschouwing ten gunste van het Aequiprobabilisme toe te voegen.

Wij beloven evenwel, dat wij wederom kort zullen zijn, zoodat het geduld van den lezer niet lang op de proef zal worden gesteld. Trouwens, kortheid, duidelijkheid en min of meer syllogistische bewijsvoering zijn o. i. noodzakelijke voorwaarden, om, waar het betwiste vraagstukken geldt, iets verder te komen. Zonder deze is geen succes te verhopen, en blijft het volkomen waar, dat alle dispuut uit den booze is. De wetenschap zou er dan ook, o. i. niet onder lijden, als sprekers, die van lange, maar weinig zeggende redevoeringen, en schrijvers, die van woorden-, maar niet gedachtenrijke artikelen houden, althans aan het einde in min of meer syllogistischen vorm den korten zin van het lange lied weergaven.

Gaan wij nu tot onze zaak over.

Het Aequiprobabilisme, waarvoor we andermaal den strijd aanbinden, kan in de volgende stellingen samengevat worden.

Ten eerste: Men mag bij volslagen twijfel aangaande het bestaan eener wet, de meening volgen, die voor de vrijheid pleit[1]).

Ten tweede: Betreft die twijfel de ophouding of de vervulling der wet, dan is men tot de onderhouding daarvan verplicht[2]).

---

1) »Cum autem opinio, quae stat pro libertate est *aequalis* momenti, tunc adest dubium *strictum de existentia* legis; ac propterea, sicut probavimus, non adest tunc obligatio amplectendi opinionem strictiorem, nec servandi legem, de qua *omnino* dubitatur an ipsa existat, vel non existat". (S. Alph. *Theol. Mor.* Lib. I, n. 67).

2) »Si lex est *dubie condita*, vel *dubie promulgata*, non obligat, quia possessio non stat pro ipsa, sed pro libertate. Contra vero, si lex est *certe condita*, et *certe promulgata*, et deinde oritur dubium, an sit *abrogata* vel *revocata* aut *dispen-*

Ten derde: Is de meening, die voor de wet pleit, o. i. zeker waarschijnlijker, dan die, welke de vrijheid voorstaat, dan is men gehouden eerstgenoemde te volgen [1]).

De eerste stelling wordt, dank vooral den geschriften van den H. Alphonsus, niet meer in twijfel getrokken.

De tweede wordt voorloopig buiten het debat gehouden.

De derde, die vooral bestreden wordt, moet bewezen worden.

We hebben alzoo beweerd en beweren andermaal, dat men eene o. i. minder waarschijnlijke meening, die de vrijheid voorstaat, niet volgen mag, als de meening, die het bestaan der wet verdedigt, o. i. waarschijnlijker is.

Opdat men het bewijs, dat wij, ter verdediging van deze stelling, volledíger wenschen voor te stellen, des te beter begrijpe, herinnere men zich, dat wij in ons vorig artikel een tweevoudig *zedelijk* en *onzedelijk* onderscheidden, het *rechtstreeksch* en het *niet-rechtstreeksch zedelijke*, het *rechtstreeksch* en het *niet-rechtstreeksch onzedelijke*.

En opdat hetgeen we daarover schreven, niet tot misverstand of woordenstrijd aanleiding geve, moge een juiste

---

sata, est observanda, quia tunc ipsa possidet... Id quod de lege dictum est dicendum est etiam de voto;... hinc si quis dubitat, an emiserit votum, non tenetur illud implere;.... contra vero si quis est certus de voto, et dubitat de satisfactione, tenetur quidem ad votum, quia tunc votum possidet". (S. Alp. *Theol. Mor.* Lib. I, n. 27).

1) »Ubi adest opinio *probabilior* pro lege, tunc lex est moraliter promulgata, ideoque obligat, non obstante illo dubio lato pro opione benigniori; ubi enim veritatem certam non invenimus, illam sequi debemus opinionem, quae *magis* veritati appropinquat; contra vero, ubi opiniones sunt *aeque probabiles*, lex est vere *dubia dubio stricto*, ita ut nullo modo tunc lex dici possit sufficienter promulgata". (S. Alph. *Theol. Mor.* Lib. I, n. 88).

»Ik zal daarenboven openlijk verklaren, dat de meening, die voor de vrijheid pleit, moet gevolgd worden, als ze *waarschijulijker* is, en dat ik het *Probabilisme volstrektelijk* verwerp. Dit alleen beweer ik, dat de wet niet verplicht, als de meening, die de wet voorstaat, *geheel en al twijfelachtig is*, omdat in dat geval niet de wet maar alleen de twijfel kenbaar gemaakt is". (*Lettere: Corrisp. Spec.* CCLXXXIV).

omschrijving van den zin, waarin wij die woorden opvatten, hier hare plaats vinden.

Eene *rechtstreeks*, of zoo ge wilt, eene *absoluut*, of *objectief zedelijke* daad, is eene daad, die *uit zich zelve, krachtens haar voorwerp, onafhankelijk van alle menschelijke beschouwing, of opvatting*, zedelijk is. Eene daad van rechtvaardigheid is eene *rechtstreeks zedelijke* daad.

Eene *niet-rechtstreeks zedelijke* daad is eene zoodanige, die *niet uit zichzelve, niet krachtens haar voorwerp, niet onafhankelijk van alle menschelijke beschouwing*, zedelijk is. Eene bepaald onrechtvaardige daad, welke iemand te goeder trouw stelt, is niet krachtens haar voorwerp, maar om de opvatting van hem, die ze stelt, zedelijk.

Eene *rechtstreeks onzedelijke* daad is eene daad, die *krachtens haar voorwerp* onzedelijk is. De haat, dien men zijn evenmensch toedraagt, is eene *rechtstreeks onzedelijke* daad. De liefde, welke iemand, tegen de stem van zijn dwalend geweten in, jegens dezen of genen koestert, is niet krachtens haar voorwerp, maar slechts om zijn verkeerde opvatting onzedelijk.

En nu het bewijs der stelling, die wij in bovenstaande regelen opzetten.

Het is onzedelijk het *rechtstreeksch onzedelijke* meer dan het *rechtstreeksch zedelijke* na te streven. Dat nu doet men, als men de *minder waarschijnlijke* meening, die de vrijheid voorstaat, volgt, terwijl men de meening, die het bestaan der der wet verdedigt, *waarschijnlijker* acht [1]).

---

1) Daar het zijn nut heeft moeielijke zaken op verschillende wijzen voor te stellen, wil ik nog de volgende vormen van bewijsvoering aangeven.

Men moet het rechtstreeksch zedelijke *zooveel mogelijk* nastreven, en het rechtstreeksch onzedelijke *zooveel mogelijk* vermijden; welnu dat doet men alleen dan, wanneer men niet de *minus probabilis pro libertate* maar de *probabilior pro lege* volgt.

Wil men de eeuwige wet tot uitgangspunt nemen, dan redeneere men aldus: God kan niet toelaten, dat men meer de *overtreding* dan de *vervulling* nastreve van de orde, die Hij, onafhankelijk van alle menschelijke beschouwing of opvatting, vaststelde. Dat nu zou hij toelaten, indien Hij veroorloofde de meening te volgen, die voor de vrijheid pleit, terwijl men de meening, die het bestaan der wet verdedigt, *waarschijnlijker* acht.

Wat den *Major*, den eersten term onzer sluitrede betreft, het komt ons voor, dat menigeen hem slechts aandachtig behoeft te lezen, om daarmede in te stemmen.

Ik ga verder, en zeg: als de stelling, in den Major vervat, valsch ware, m. a. w. als men het *rechtstreeksch onzedelijke* meer dan het *rechtstreeksch zedelijke* mocht nastreven, wat zou mij dan nog beletten eene daad te stellen, die m. i. *allerwaarschijnlijkst* (probabilissime) ja *zeker* (certe) rechtstreeks onzedelijk is? Immers, neemt men eenmaal aan, dat men het *rechtstreeksch onzedelijke* meer dan het *rechtstreeksch zedelijke* mag nastreven, dan moet men, om consequent te wezen, ook aannemen, dat het rechtstreeksch onzedelijke in zich niets besluit, waarom het vermeden, het rechtstreeksch zedelijke daarentegen niets, waarom het nagestreefd moet worden. Maar als dat het geval is, dan houdt alle reden op, waarom ik niet zou mogen doen, wat m. i. *allerwaarschijnlijkst* ja *zeker* rechtstreeks onzedelijk is. Staat alzoo de Major onzer bewijsvoering: *het is onzedelijk het rechtstreeksch onzedelijke meer dan het rechtstreeksch zedelijke na te streven.* Dat nu doet men, als men de *minder waarschijnlijke* meening, die de vrijheid voorstaat, volgt, terwijl men de meening, die het bestaan der wet verdedigt, *waarschijnlijker* acht. Immers, wie eene *z. i. minder waarschijnlijke* meening volgt, stelt eene daad, die *z. i. waarschijnlijker rechtstreeks onzedelijk* dan *rechtstreeks zedelijk* is; welnu, wie zulk eene daad stelt streeft klaarblijkelijk het *rechtstreeksch onzedelijke* meer dan het *rechtstreeksch zedelijke* na.

Wij hebben gemeend deze bewijsvoering, of, beter gezegd, deze wijze van bewijs-voorstelling den lezers van *De Katholiek* niet te mogen onthouden.

Wat nu de moeielijkheden betreft, die door onze tegenstanders gemaakt worden, wij meenen, dat bovenstaand bewijs zelf ons het wapen aan de hand doet, om alle aanvallen, die vooralsnog gedaan worden, af te slaan.

Zegt men: de minder waarschijnlijke meening, welke de vrijheid in bescherming neemt, kan toch in den vollen zin des woords waarschijn-

lijk wezen; dan antwoord ik: ze moge nog zoo waarschijnlijk wezen, dat neemt niet weg, dat ze, gelijk wij veronderstellen, nog *waarschijnlijker* valsch is. En als ze nog *waarschijnlijker* valsch is, dan streeft men door haar te volgen meer het *rechtstreeksch onzedelijke* dan het *rechtstreeksch zedelijke* na. Dit nu kan, gelijk boven werd aangetoond, door niets gerechtvaardigd worden.

Bemerkt men met Pater Lehmkuhl, Cathrein, van Gestel en zooveel anderen, dat eene wet, die *slechts waarschijnlijker* bestaat, maar ook *waarschijnlijk* niet bestaat, nog niet *genoeg bekend* is, om te verplichten; dan *ontken* ik vooreerst deze bewering, die in den grond slechts een *petitio principii* is [1]), en bewijs vervolgens het goed recht dezer ontkenning aldus: De wet, die *m. i. waarschijnlijker* bestaat, is *in zoo verre* bekend, dat men ze niet kan overtreden zonder het *rechtstreeksch onzedelijke* meer dan het *rechtstreeksch zedelijke* na te streven. Dit nu is, gelijk wij gezien hebben, onzedelijk.

De scherpzinnige lezer zal zelf uit het gezegde wel afleiden, dat de wet, die *slechts waarschijnlijker* bestaat, niet *rechtstreeks* met volkomen zekerheid bindt (evenmin als de »*probabilissima*" en de »*fere certa*") maar *zijdelings*, krachtens het princiep, waarom het geheele debat zich bewegen moet: het is onzedelijk het rechtstreeksch onzedelijke meer dan het rechtstreeksch zedelijke na te streven.

Ja, om geheel juist te spreken, moet men zeggen, dat genoemd *princiep zelf* de wet is, de meer algemeene wet, die gebiedt *de meening, die voor het bestaan eener particuliere wet pleit, en ons waarschijnlijker voorkomt, te volgen.* Men richte zich alzoo tegen dat princiep, zoo men het Aequiprobabilisme bestrijden wil. Daarop beroepen wij ons en zullen wij ons, zoolang het door onze tegenstanders niet weerlegd is, blijven beroepen. Het zij ons daarom geoorloofd het voor de zooveelste maal nog eens met nadruk

---

1) Pater Victor Cathrein zegt daarvan: »Das ist das ganze Geheimnisz des so viel verschrieenen Probabilismus" (*Moralphilosophie*, Dl. I, bl. 401).

herhalen: Het is onzedelijk het rechtstreeksch onzedelijke meer dan het rechtstreeksch zedelijke na te streven.

Men zegge dus niet meer: *de meening, die tegenover een meer waarschijnlijk gevoelen staat, kan toch waarschijnlijk wezen:* noch met andere voorstanders van het Probabilisme: *de wet, die slechts waarschijnlijker bestaat, is nog twijfelachtig:* Dat alles snijdt geen hout en raakt het bewijs, wat wij hebben uiteengezet, niet. Ja, het zou slechts toonen, dat men, ik zeg niet de *kracht*, maar zelfs *den zin* daarvan niet doorschouwd heeft. Men dringe dieper, tot in het hart van dit diepe vraagstuk door, als men den strijd tegen het Aequiprobabilisme met eenig succes wil voortzetten.

Ziedaar, wat wij ter verduidelijking en aanvulling van het artikel, wat we in een vorige aflevering plaatsten, gemeend hebben in het midden te moeten brengen. En hoe men nu ook over het door ons aangevoerd bewijs denke, men zal toch waarschijnlijk, na lezing van dit alles, wel toegeven, dat het niet aangaat met een der voornaamste voorstanders en verdedigers van het *Probabilisme* aan het *Aequiprobabilisme alle intrinsieke waarschijnlijkheid* te ontzeggen. »Aequiprobabilismus... quatenus negat liceitatem benignioris sententiae, si haec est minus probabilis, habet aliquam probabilitatem extrinsecam, concedo; habet aliquam probabilitatem intrinsecam, nego [1]). Zie, dat gaat al te ver, en als hij, die deze woorden neerschreef, niet Pater Victor Cathrein ware, zou ik er bijvoegen, dat het hem, die eene zoo stoute bewering aandurfde, niet gelukken mocht tot op den bodem van dit diepgaand vraagstuk door te dringen.

Nog een enkele beschouwing, alvorens tot een andere beschouwing ten gunste van het Aequiprobabilisme over te gaan.

Als Pater van Gestel in de *Studien* het Probabilisme verdedigd, en zich op de dissertatie, welke de H. Alphonsus in 1755 uitgaf, beroepen heeft, gaat hij aldus voort:

---

[1]) Cathrein, *Philosophia moralis in usum scholarum* (n. 208).

»Zij [genoemde dissertatie] is het arsenaal, waaraan de probalisten hunne beste wapenen ontleenen. Willen hunne tegenstanders het laatste woord hebben, dat zij ze dan wederleggen, maar de verhandeling zelve niet ignoreeren". (bl. 393).

Ik zeg thans op mijn beurt: willen de *probabilisten* het laatste woord hebben, dat zij dan het bewijs weerleggen, wat wij aan de latere geschriften van den Heilige ontleend hebben [1]), een bewijs, dat het hoofdargument van bedoelde dissertatie, van Pater van Gestel en van alle probabilisten rechtstreeks bestrijdt.

Wij willen ons echter met deze verdediging van het Aequiprobabilisme nog niet tevreden stellen, maar thans nog een ander geschut tegen het Probabilisme in het veld brengen.

Opdat men het *Probabilisme* in praktijk moge brengen, moet men *ten volle* van dat systeem *overtuigd* wezen, m. a. w. opdat men de *minus probabilis* moge volgen, moet men *volstrekt zeker* zijn, dat ze gevolgd mag worden. Geen godgeleerde die dit ontkent. Maar hoe zal men *zeker* zijn van eene bewering, die door zooveel geleerden bestreden wordt; van eene bewering, die een bewijs tegen zich heeft, wat tot dusverre nog door geen enkelen probabilist is weerlegd, om

---

1) *Lettere: Corrisp. spec.* CCXIX; — *Dichiarazione del sistema,* n. 2; — *Theol. Mor.* Lib. I, n. 56. Wij zijn zelfs van gevoelen, dat de H. Alphonsus nooit, zelfs niet, toen hij dat zoo hoogelijk geprezen arsenaal voor de verdedigers van het Probabilisme oprichtte, uit algeheele overtuiging, maar meer, onder den invloed van de bevelen zijner zielbestuurders, genoemd systeem omhelsd en verdedigd heeft. Hij schreef in 1748 onder zijne geestelijke aanteekeningen: »Den 24sten October beval Mgr. Falcoja mij de waarschijnlijke meening te volgen, gelijk zooveel anderen doen. Daarenboven Don Paulus Cafaro heeft mij bevolen daarover niet angstvallig na te denken en mij geen gewetensangsten te scheppen."

En als hij in 1756 van eene gevaarlijke ziekte hersteld was, zeide hij tot de communiteit, die hem met zijn herstel gelukwenschtte: »Eene zaak slechts beangstigde mij, toen ik in stervensgevaar verkeerde, nl., dat ik de waarschijnlijke meening omhelsd heb; maar de gehoorzaamheid, welke ik mijn zielbestuurder moest bewijzen, vorderde het."

niet te zeggen, is aangetast geworden? Hoe zal men van zulk een bewering, of, wat hier hetzelfde is, van zulk een systeem *zeker* wezen? De vraag is gewichtig, is dringend, eischt een antwoord... En het antwoord? Men zegt misschien: *Die zekerheid behoeft geen rechtstreeksche te wezen; eene zekerheid, door middel van een zeker reflex-beginsel verkregen, is voldoende.* Ik geef dat toe; maar waar is dat *zeker* reflex-beginsel, wat mij *zekerheid* geven moet, dat ik de *minus probabilis* mag volgen? Juist *dat beginsel*, waarop de Probabilisten zich beroepen, wordt in den zin, waarin zij het opvatten, door zooveel geleerden ontkend; juist *dat beginsel* wordt door onze bewijsvoering bestreden ... Ik meen dus, zonder onbescheiden te zijn, te mogen besluiten, dat het Probabilisme niet *zeker waar*, en het Aequiprobabilisme niet *zeker valsch* is, m. a w. dat het niet *zeker* is, dat men de *minus probabilis* mag volgen; maar als dat niet *zeker* is, dan mag ze ook niet gevolgd worden. Wat viel aan te toonen.

Wij hopen intusschen, dat onze artikelen hen, die van een ander gevoelen zijn, zullen opwekken in het vervolg hunne aanvallen te richten tegen het eigenlijke bewijs, tegen het bolwerk van het Aequiprobabilisme, d. i. tegen het princiep, wat wij aan de latere geschriften en brieven van den H. Alphonsus ontleend, en, naar best vermogen, toegelicht en verdedigd hebben. Mocht dit het uitwerksel wezen van den pijl, door ons in het kamp onzer geachte tegenstanders geworpen, dan zouden wij onze studie reeds overvloedig beloond achten.

Een woord, wat de H. Alphonsus, ten jare 1777, in een zijner brieven schreef, moge dit artikel besluiten: »Mijne meening, die ik in vele moreele werken uiteenzette, is deze: het is niet geoorloofd eene meening te volgen, die de vrijheid voorstaat, als deze slechts op den grondslag der waarschijnlijkheid steunt. Maar de meening, die voor de wet pleit, moet noodzakelijk gevolgd worden, zoo dikwijls deze *waarschijnlijker* is dan het tegenovergesteld gevoelen. En daarom bevestig ik andermaal, dat ik noch *Rigorist*, noch *Probabilist* ben, maar een zoodanig systeem ben toegedaan, dat ik *Proba-*

biliorist [1]) dien genoemd te worden. En daar datgene, wat op deze stof betrekking heeft, en wat vroeger duister en ingewikkeld was, thans is opgehelderd, aarzel ik niet er bij te voegen, dat dit systeem van dien aard is, dat het door allen moet gehouden worden" [2]).

Amsterdam. L. M. WOUTERS, Congr. SS. Red.

---

[1]) Natuurlijk slechts in dien zin, dat hij het volgen der *probabilior pro lege* verplichtend acht.

[2]) *(Lettere: Corrisp. spec.* CCCXV.)

VERTOLKING VAN EEN GEDICHT VAN Z. H. LEO XIII.

OMSCHRIJVING.

Daal van uw hoogte in 't West, waar zich tot aan de wolken
De kruin van d' Apennijn verheft, en kom,
Kom, helder nat! vergeet den bergreus, dool langs kolken
En steil gesteent niet langer toomloos om;
Reis, ijl naar hier, volg kalm door de Umbrische gewesten
Langs lager grond het overwelfde pad;
Bestijg, u reppend, dra den schoonen berg, de vesten,
Den koningsburg [1]) der sterke Torenstad,
En stort u, plotsling uit het duister schuiloord schietend,
In 't ruime bekken, 't eelste kunstgewrocht,

[1]) Sommige Romeinsche munten uit den keizerstijd bevatten den titel: *doorluchtig (keizerlijk) Perugia.*

PARAPHRASIS

E colle occiduo, qua nubifer Apenninus
Attollit frontem, candida lympha, veni.
Oblita aërei montis praerupta vagari
Per saxa infrenis praecipitesque vias,
Huc iam flecte iter, huc propera, tranquilla per Umbram,
Labere substructo fornice planitiem;
Mox celerans cursum, regalia moenia et arces [1])
Fortis Turrenæ scande et amoena iuga.
Tum subito e latebra erumpens, decurre peramplum
In labrum, excellens nobilis artis opus;

[1]) Nonnulla Imperii romani numismata titulum præferunt *Perusiae augustæ.*

Om, afgedaald, de stede uit bronnen, immer vlietend,
Een schat te biên van zuiver, heilrijk vocht;
Bezoek paleis en stulp, om beide een dronk te laten,
Die aan den disch èn heil èn blijheid schenkt.
Gegroet, o vocht! dat al wat ademt pleegt te baten,
Dat, frisch en zoet, wat kwijnt verkwikking brengt,
Ja gruwbre smetten weert en krankten af doet deinzen,
Gij telg der steeds weldadige natuur!
Gegroet, o menschlijk brein, ook gij! Uw vruchtbaar peinzen
Sterkt wonderbaar Hygea's zacht bestuur.

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

Subiectæque urbi iugi ac prædivite vena
Provida defer opes, candida lympha, tuas,
Inque domos deducta, patrumque humilisque popelli
Perge salutifero rore hilarare dapes.
Prodesse o cunctis assueta animantibus, o quæ
Frigidula et dulcis languida membra levas,
Depellis morbos, prohibes contagia dira,
Salve naturæ filia lympha piæ!
Tuque o mens hominum salve, quæ lenis Hygeæ
Miris usque modis provehis imperium!

NEANDER HERACLEUS.

Nota. Dit gedicht is nog kort geleden door Z. H. Leo XIII gemaakt en in de plechtige zitting der *Accademia degli Arcadi* 17 Dec. 1899 door Mons. Bartolini voorgelezen. Neander Heracleus is de naam, dien Leo XIII in Arcadië droeg. Ofschoon het stukje slechts eene omschrijving is van een Italiaansch sonnet van Prof. Frontini, kwam het mij merkwaardig genoeg voor om het aan de lezers van *De Katholiek* voor te stellen, tevens als een bewijs, hoe wonderbaar frisch en speelsch nog altijd de geest is van den hoogvereerden negentigjarigen grijsaard.

Het bezingt de waterleiding van Perugia.

Het water, dat te Bagnara nabij Nocera in overvloed uit de rotsen der Umbrische Apennijnen springt, is door bekwame ingenieurs niet zonder groote moeilijkheden naar Perugia geleid. Die waterleiding doorloopt de uitgestrekte vlakte van Assisi en stijgt weer tot den top van Monte Ripido, een zeer hoogen heuvel, die boven Perugia uitsteekt. Daar ontlast zich het water in een reusachtig bekken, een groot kunstwerk solied en sierlijk tevens. Van daar wordt het door verschillende buizen naar de stad afgevoerd en voedt o. a. de monumentale fontein op het Domplein. De Torenstad is Perugia, Hygea de godin der Gezondheid. M.

ANNUNTIATIO

In roerloos zien knielt neêr de Maagd Mariëe,
Als witte wolkjes in een zomerlucht,
Hangt hoog en stil haar blanke droomenvlucht
Bij 't stadig staren, of Gods Heil geschiëe.

Een licht-gezicht wordt elke profetiëe;
Als 't leliehart in wijd-stil zongenucht,
Ademt in 't hemelsche haar zielezucht
Naar 't Woord der woorden heilger Poeziëe.

Dan waaien geestenwieken langs haar neer,
Die wekken 't weten van heure aardschheid weer
En op haar blanke wezen beeft ontroering...

Dáár weet zij zich Gods God-bevruchte Bruid...
De Moederbloeme in Goddelijke vervoering
Om 's harten Bloeipracht sidderend zich sluit...

Amsterdam. C. R. DE KLERK.

SPROOKJES.

Goudharig zusje met haar roode wangen
Staat, om verhaaltjes beedlend, aan mijn schoot,
De guitige oogjes glinstrend van verlangen.
'k Vertel haar dan van reuzen, wondergroot,

Die zich van bloesemboomen ruikers rapen,
Van dansende elfen, die bij zomernacht
Stil in den kelk der witte leliën slapen,
Van lichtpaleizen, vol van droomenpracht.

Maar strakjes klaagt zij, dat zij al die dingen
Graag wou bekijken en toch nimmer ziet;
En 'k zeg haar lachend, als ze door blijft dwingen:
»Och, kindlief, 't zijn maar sprookjes, anders niet".

* * *

Wij ook, we luistren, stil en opgetogen
Naar al wat de verbeelding ons verhaalt.
Met bonzend hart, met vochtig glanzende oogen
Hebben wij vaak in 't wonderland gedwaald.

Als kleine kindren dwingen wij van 't leven
Om 't fraaie speelgoed, dat illusie heet,
En treuren, dat het ons niet werd gegeven:
»Het zijn maar sprookjes" klinkt het koud en wreed.

Goddank! daar zijn nog wondere verhalen,
Zoo oud, zoo schoon, zoo vol van zonneschijn,
Die 't onbekende, verre Land ons malen,
't Land van Geluk — en die geen sprookjes zijn.

ALB. S.

NIEUWE UITGAVEN.

L. J. JANSEN C. SS. R. *Een Apostel van Noord-Amerika. De eerbiedwaardige Joannes Neumann.* — Amsterdam, G. Borg, 1899.

De held van bovengenoemd werk is geen alledaagsch man, zooals we er bij menigten ontmoeten langs wegen en straten maar een hoogst belangwekkend figuur,

»Die rustloos vol vuur den kamp heeft meegestreden
In elken strijd vooraan, waar Christus moest beleden" [1]).

Immers Joannes Neumann, de groote zoon der Boheemsche bergen, was in den volsten zin des woords een kind zijner eeuw. Zijn heldere geest nam kennis ook van die wetenschappen, welke onze tijd zoo gaarne als zijn eigendom bestempelt; en niettemin stond hij in den strijd onzer eeuw voor het katholiek onderwijs, als de voornaamste kampioen der Kerk van Noord-Amerka, in de eerste gelederen. Dit nederig kind van Sint Alphonsus wist te genieten van de moderne vrijheden, zonder in het minst te heulen met eene onverschilligheid, die én den geest én de waarheid van het Evangelie weerspreekt. En zoo rijst deze Apostel van Amerika volgens 's Pausen woord, ons voor den geest als een bode des hemels, een heerlijk voorbeeld nalatend aan priesters en kloosterlingen, missionarissen en bisschoppen, bizonder aan edele jongelingen, die Gods genade tot het priesterschap of missieleven geroepen heeft. Want alle de moeielijkheden en teleurstellingen, die dezen zoo menigwerf in hun voorbereiding tot dien staat

[1]) *Gedichten* v. Binnewiertz, bl. 81.

ondervinden, in dat alles is de eerbiedwaardige Neumann door zijn voorbeeld hen voorgegaan.

Wie na de lezing van dat leven een wijle peinzen blijft op Neumann's beeltenis vooraan in het boek, erkent daarin den man van degelijk karakter, diepte van opvatting en ijzeren wilskracht. Vriendelijkheid en ernst beide stralen uit zijn bescheiden oogopslag, uit zijn ascetisch gelaat. Onder dat priesterlijk gewaad klopt een zuiver en eenvoudig hart, dat hoog-opvlamt, waar het de verbreiding geldt der glorie Gods. Uitwendige gaven, om gemakkelijk aan de wereld te behagen, bezat hij niet; zijne predikatiën, zegt Clarke, waren eenvoudig en zonder vertoon, niettemin welsprekend door de kracht der waarheid en den geest des geloofs.

Voeg hierbij een volmaakte beoefening der deugden, die den kloosterlijken staat versieren: reinheid, zelfverloochening, nederigheid, armoede en gehoorzaamheid, giet ten slotte over die kloeke ziel den balsem, dien zij zich gekocht heeft in sombere levensdagen en strijdvolle uren, met het oog gevestigd op haar devies: *Passio Christi, conforta me: Lijden van Christus, versterk mij*, en Joannes Nepomucenus Neumann is, naar mijn beste kunnen, u geschetst.

Is het wonder, dat deze held Gods in zijn levensperioden: als jongeling, als priester en bisschop, naar 's pausen woord, ter overweging en navolging wordt voorgesteld?

Er is meer, waarom dat boek onze belangstelling verdient.

Het toont ons, katholieken, die van huis uit, door woord en daad, prijsstellen op de edele toewijding van den missionaris, het arbeidsveld, waarop deze Apostel van Amerika zwoegend en zweetend gewerkt heeft, zoolang het dag was. Bovendien hebben met hem »geleden en gestreden" Neêrlandsche mannen, ons ganschelijk niet onbekend: Pater Bernard uit Amsterdam, Pater Smulders uit Eindhoven, Pater Giesen uit Horst, Pater Claessens uit Sittard en Pater Rijckevorsel uit Rotterdam, wier dierbare gedachtenis een bescheiden plaats in dit boek wordt ingeruimd; redenen waarom deze levensschets ook de aandacht trekken zal van vele onzer landgenooten.

De stijl is eenvoudig; conventioneele natuurschilderingen, gemoedsuitstortingen in woordenpraal, zoekt men vergeefs. Het doel, wat 's schrijvers pen bestuurde: zijn held te teekenen en hem alleen, door aaneenschakeling van losse bescheiden, bleef hij trouw tot 't eind'. Zoo staat de schrijver op den achtergrond en spreken feiten en gebeurtenissen voor zich zelve. Mocht soms iemand bemerken, dat in het verhaal met al te kwistige hand het woord »trouwens" is uitgestrooid, ik geef het toe, maar toch erkenne hij, dat Pater Jansen's *Een Apostel van Noord-Amerika* een belangrijk, troostend en verheffend boek is voor velen!

De heer G. Borg, zooals we van hem gewoon zijn, zorgde voor handig formaat, flinke letter en net papier. De prijs maakt het toegankelijk voor een ieder.

Zoeterwoude. J. C. v. d. Loos, Pr.

V. Cathrein S. J. *Philosophia moralis*. Editio tertia, ab auctore recognita. Friburgi, Herder, 1900. M. 4.

Dat dit boek van den roemrijk bekenden wijsgeer en socioloog P. Cathrein binnen een betrekkelijk korten tijd reeds drie uitgaven mocht beleven, dat het in talrijke scholen tot algemeene bevrediging als handboek wordt gebruikt: deze feiten bewijzen meer dan voldoende de voortreffelijkheid, de degelijkheid, de bruikbaarheid van het werk. De rijkdom van inhoud, de deugdelijkheid der op scholastieken grondslag steunende leer, de methodische indeeling en de heldere betoogtrant, waarin de belangrijke vragen der moraalphilosophie uiteengezet en opgelost worden, rechtvaardigen mede de stellige verwachting, dat deze *Philosophia moralis* veel zal bijdragen tot bestrijding der valsche stelsels op zedenkundig gebied, tot krachtdadige weerlegging van die dwaalleeren, waarvan de noodlotttige gevolgtrekkingen en verderfelijke toepassingen in het individuëele en het sociale leven met den dag een ruimeren en schrikbarender omvang aannemen.

Overbodig achten wij het, dit werk nader te bespreken of dringender aan te bevelen. Slechts willen wij wijzen op enkele opmerkingen en aanvullingen, welke de schrijver ten behoeve van grootere klaarheid en volledigheid in deze derde uitgave heeft ingelascht, o. a. waar gesproken wordt van de norma proxima et ultima honestatis, van de actus deliberati in individuo indifferentes, van de bindende kracht der natuurwet, van het volkenrecht, van mendacium et falsiloquium, van het eigendomsrecht, van de doodstraf enz.

Edoch, het bevreemdt ons ietwat, dat de schrijver bij de vraag over probabilisme en aequiprobabilisme het *audiatur et altera pars* niet voldoende heeft toegepast, en geen kennis genomen heeft *van*, of ten minste geen rekening gehouden heeft *met* de degelijke redeneering van P. Jansen en P. Wouters, C. SS. Red. (in *De Katholiek* van 1899, tegen Arendt en Bachelet S. J. *La Question Liguorienne*) m. a. w. dat hij het onderscheid tusschen het rechtstreeksch en het niet-reehtstreeksch zedelijke, *honestum directum et indirectum*, uit het oog heeft verloren.

De schrijver had o. i. ten minste moeten trachten, om de bewijsvoering zijner tegenstanders te ontzenuwen, en aan hun betoog een plaats, hoe bescheiden dan ook, moeten inruimen tusschen de anders zoo talrijke en vaak overbodige tegenwerpingen.

Toch durven wij beweren, dat Cathrein's *Philosophia moralis* een goed en aanbevelenswaardig handboek is voor dezen belangrijken tak der philosophische wetenschap en in den *cursus philosophicus* een waardige plaats inneemt.

V. T.

THOMAE A KEMPIS, *De Imitatione Christi ll. 4.* Textum edidit, *considerationes* ex caeteris ejusdem Th. a K. opusculis collegit et adjecit HERM. GERLACH, Canonicus Eccl. Cath. Limburgensis, Jur. Utr. Dr. — Opus posthumum. Editio altera. XVI-464 p. M. 2.40. Friburgi, Herder, 1900.

Het ware ongetwijfeld uilen naar Athene dragen, indien wij wilden uitweiden over de ongeëvenaarde voortreffelijkheid en

de ascetische waarde, welke aan dit »gulden boek" eene geheel bijzondere eereplaats in den kring der geestelijke literatuur verzekeren.

Van een zuiver letterkundig, aesthetisch of wijsgeerig standpunt kon zelfs Busken Huet de *Imitatio* waardeeren en aan de onvergankelijke schoonheden ervan recht laten wedervaren. »Geen ander geschrift is den tijdgenooten toegeschenen, ook buiten de kloosters, de gemoederen zulk een vast steunpunt aan te bieden. De hoofdinhoud is eene wijsbegeerte, die uit de samenleving naar de eenzaamheid lokt, door zelfbetrachten het gemoed verstaalt, en voor elke ontbering schadeloos stelt door eene inwendige bovenaardsche vreugde" (*Land van Rembrand*, I, 176).

Onder een christelijk, ascetisch oogpunt beschouwd, wordt de *Navolging* door de leeraren van het geestelijk leven onvoorwaardelijk ter lezing en ter betrachting aanbevolen.

Onder de ontelbare edities van dit heerlijk werkje munt door volledigheid en nauwkeurigheid uit die van P. Henricus Somalius S. J. (Antwerpiæ a. 1607), welke tevens een complete uitgave der overige schriften van den Agnietenberger heeft bezorgd. Uit deze laatste editie heeft Canonicus Gerlach den Latijnschen tekst der *Imitatio* overgenomen, alsmede de »considerationes", die op de verschillende hoofdstukken volgen, verzameld. Voorzeker een nuttige en verdienstvolle arbeid, die niet vruchteloos mocht blijven, die evenwel in groot gevaar verkeerde van verijdeld te worden, toen de vrome canonicus in 1886 door een plotselijken dood werd weggerukt.

Gelukkigerwijze vond het werk van Dr. Gerlach een voortzetter en voltooier in den »Geistlichen Rath Dr. Laur. Werthmann". En zoo kwam deze *Imitatio* als opus posthumum 1889, drie jaren na den dood van haar bewerker, in het licht: zoo verscheen onlangs de boven aangekondigde tweede uitgave, die wij aan ontwikkelde leeken, en meer bepaaldelijk aan de eerw. heeren geestelijken zonder voorbehoud en dringend aanbevelen, als een voortreffelijk gebedboek, als een onuitputtelijke bron van vrome beschouwingen en zalvingvolle zielsverheffingen, als een kostbaar vademecum, als een practisch

»manuale sacerdotum", dat met een netten, duidelijken druk, met een geringen prijs (M. 2.40) alle vereischte hoedanigheden van een geestelijk handboek vereenigt.

Moge dan deze *Navolging* met hare innig vrome, door eenvoud en diep gevoel uitmuntende »beschouwingen" bij velen vurige liefde voor den Goddelijken Zaligmaker wekken, echte christelijke vroomheid bevorderen: moge zij bij de eerw. geestelijken levendigen zielenijver en werkdadig streven naar de volmaaktheid onderhouden en vermeerderen.

Dit was de bedoeling van den vromen schrijver, dit het eenig verlangen van den uitgever; dit is ook onze vurige wensch en stellige verwachting.

V. T.

EEN ZIELKUNDIG VERSCHIJNSEL: HET VOOROORDEEL.

»Waarom erkent gij mijne spraak niet? Omdat gij mijn woord niet kunt hooren", zegt Christus tot de Joden. (Joan. VIII, 43). »De slechte gemoedsgesteltenis der Joden heeft hunne ooren als het ware gesloten, zoodat zij niet kunnen hooren of begrijpen; het niet *kunnen* is derhave het gevolg eener oorzaak, welke zij zouden kunnen verwijderen, indien zij wilden; maar zoolang zij vrijwillig die oorzaak aanhouden, wordt met recht van hen gezegd, dat zij niet *kunnen* hooren" [1]).

De Joden hadden een vooroordeel tegen Christus, en dat vooroordeel hadden zij lief, van daar dat het zich telkens, wanneer de geest wilde oordeelen, uit hun bedorven hart opwierp.

Wat de Joden niet konden ten overstaan van de leer van Christus zelf, dat kunnen velen, die buiten de R. K. Kerk staan, niet ten overstaan van hare leer, die dezelfde is als van Christus.

* * *

»De ware volmaaktheid van het verstand is: *goed* te oordeelen. Oordeelen is: bij zich zelf uitspraak doen over hetgeen waar of valsch is; *goed* oordeelen is: uitspraak doen met grond en kennis. Het behoort tot een goed oordeel te twijfelen, als het te pas komt. Die als zeker oordeelt wat zeker is, en als twijfelachtig wat twijfelachtig is, is een goed oordeelaar. De ware *regel* om goed te oordeelen is: nooit te oordeelen dan wanneer men helder inziet, en het *middel*

[1]) Knabenbauer, *Comm. in Joan.*

om dit te doen is: oordeelen na rijpe overweging... zijne aandacht op iets vestigen, het van alle kanten bezichtigen; want hij, die iets alleen beschouwt van den kant, die hem aanstaat, hoelang hij ook overwege, is toch niet in werkelijkheid aandachtig. Het is geheel iets anders aan eene zaak *gehecht* te zijn en iets anders op eene zaak zijne aandacht te vestigen. Er gehecht aan zijn is: aan die zaak, tot welken prijs ook, zijne gedachten en verlangens willen geven, en dit maakt, dat men ze alleen van de aangename zijde beschouwt; maar er aandachtig op zijn is: ze willen beschouwen om er goed over te kunnen oordeelen en daarom het voor en tegen te kennen... De *oorzaak* van *slecht* oordeel is de onbedachtzaamheid, ook overhaasting genoemd. *Overhaastig oordeelen* is: oordeelen voordat men kennis van de zaak genomen heeft. Dit gebeurt of door trotschheid, of door ongeduldigheid, of door vooringenomenheid... Deze vooringenomenheid komt van buiten, als wij te spoedig gelooven op de mededeeling van een ander, zonder te bedenken, dat hij bedriegen kan of zelf bedrogen kan zijn; van binnen, als wij zonder reden geneigd zijn de eene zaak eerder te gelooven dan de andere. De *grootste ongeregeldheid des geestes* is: de zaken te gelooven, omdat men verlangt dat zij zijn, en niet omdat men gezien heeft, dat zij werkelijk zoo zijn. In die fout doen ons onze driften vallen" [1]).

* * *

»Het is een erkend feit, dat men aan de vrijheid van elken mensch een soms zeer groot deel van verantwoordelijkheid in zijn geloof en oordeel moet toeschrijven, als het vraagstukken betreft, die de zeden aangaan. De drift kan genoeg verwarring in mijn geest brengen, om hem te beletten datgene te zien, wat hij helder zou zien met een weinig kalmte" [2]).

»Kan men de waarheid haten? Het schijnt niet, want het menschelijk verstand is gemaakt voor de waarheid. Men kan

---

1) Bossuet, *De la connais. de Dieu et de soi-même*, Chap XVI.

2) Farges, *Le cerveau, l'âme et ses fac.* p. 319.

de waarheid *in het algemeen* niet haten, doch men kan *zekere* waarheid haten, omdat zij in strijd is met datgene, wat men als een goed beschouwt: men zou willen, dat hetgeen waar is niet waar was. Men kan ook de *kennis* van eene waarheid haten, welke men liever niet kent, om niet gehinderd te zijn in het najagen van hetgeen men bemint. Wij kunnen ook de kennis haten, die een ander van de waarheid heeft, als die kennis hem zekere voortreffelijkheid geeft boven ons, of hem eenige waarde geeft die hem in tegenstelling brengt met hetgeen ons behaagt" [1]).

* * *

»Een vooroordeel is eigenlijk: een oordeel dat reeds vooruit gemaakt is, d. i. gevormd voordat men het bizonder vraagstuk, dat ons is voorgelegd, bestudeerd heeft" [2]). Newman maakt ons verder op het volgende opmerkzaam.

Het is geheel natuurlijk, dat personen, die nooit anders dan kwaad over de Katholieken gehoord hebben, een slechte gedachte van hen hebben.

Een vooroordeel, dat gelijk staat met eene meening, eene gissing, een vermoeden, kan geheel *onschuldig* zijn. Maar als men aan die meening zoo gehecht is, dat men niet eens wil luisteren naar hetgeen tegen die meening wordt ingebracht, dan handelt men niet meer redelijk, en het vooroordeel tegen een persoon wordt *schuldig*. Zulk een vooroordeel verwijt Newman aan vele Engelsche Protestanten. »Er zijn er, die zich verheugen in de slechte beschrijving, die men hun van ons gegeven heeft; die verlangen ons met goede redenen en volle bewustzijn te haten; die niet uit den droom geholpen willen zijn en zich vertoornen tegen de gedachte, dat men hen van eene zoo aangename dwaling zou willen berooven" (p. 277).

Alles, wat tegen de Katholieken gedrukt staat, is voor zulk een bevooroordeelde volle waarheid. Verschijnt er eene volkomene, onweersprekelijke wederlegging, hij leest ze niet.

---

[1]) Gardair, *Les passions et la volonté*, p. 106.

[2]) Newman, *Le Catholicisme travesti par ses ennemis*, p. 270.

Als de laster door iedereen erkend wordt, dan toornt hij zeggende: »Het *moet* waar zijn; en al zou het valsch zijn, zijn er geen vijftig gelijke geschiedenissen, die waar zijn?" (p. 282). »Het is zoo dikwijls gelukt fabels tegen de Katholieke Kerk als waarheid ingang te doen vinden, dat men kwaad wordt als dit eens niet gelukt. Als iemand een slot niet kan openen, dat hij honderd maal geopend heeft, dan weet gij, hoe ongeduldig hij zich kan maken; hij draait herhaaldelijk, en maakt zich gereed het te verdraaien; men zou zeggen, dat de wederstand, die hij ondervindt, eene beleediging is hem aangedaan. Gij kent ook allen de verbazing van de wesp of elk ander insect, dat niet door de ruiten heen kan vliegen. Ziedaar wat een bevooroordeelde ondervindt, als wij onze tegenwerpingen hernieuwen" (p. 283).

»Wij hebben misschien wel eens gedacht: wat zullen zij weten te antwoorden, de leugen is voor altijd beschaamd? IJdele hoop! Het vooroordeel hangt in het geheel niet af van tijd of plaats, van getuigenis, van gewaarwording der zintuigen, van feit of mogelijkheid; *het hangt alleen af van den wil*" (p. 284).

»Hoor en wederhoor is een algemeen aangenomen regel bij de Engelschen; er is echter één zaak, omtrent welke zij vaste vooroordeelen hebben, en zij wijzen elke manier van beschouwing af, behalve die, welke zij van hunne kinderjaren af hebben aangenomen. Rome is hun Nazareth; zij meenen de quaestie opgelost te hebben door te vragen: kan er iets goeds uit Nazareth komen?" (p. 37).

»Il y a là, *un phénomène psychologique* facile à expliquer. Le raisonnement, la logique qui ne s'adressent qu'à l'esprit peuvent très bien le frapper, sans, pour cela, toucher le coeur. Or la conversion étant plus encore le changement du coeur que celui de l'esprit, les opérations de ce dernier n'influent pas nécessairement sur le premier. Il n'y a guère que les vérités mathématiques, que l'homme admet sans hésitation, parce que leur admission n'entraîne, pour lui, la rupture avec aucune des attaches du coeur... Notre volonté a une grande part dans ce que nous croyons et dans ce que nous faisons.

Selon qu'elle est droite ou intéressée notre conduite est méritoire ou coupable. Lorsque l'évidence a ouvert de force les portes de notre esprit, nous pouvons encore lui fermer celles de notre coeur, *de peur des conséquences* qui résulteraient, pour nous, de son admission" [1]).

De bekeerling Hor. Chapman schrijft in zijne bekeeringsgeschiedenis, dat zijn vader hem leerde: »De Katholieke Kerk is uitwendig zeer schoon, zij houdt den gouden beker zuiver in hare handen; *zij heeft een groot getal Heiligen*".

Welk logisch besluit verwacht gij, geachte lezer? Waar de vrucht heilig is, moet de boom toch ook heilig zijn?

Neen. De vader van Chapman trekt de conclusie: »Maar zij is vol tooverij en ongerechtigheid" [2]).

»Onze broeders, die ons verlaten hebben, kunnen niet verdragen, dat wij devotie hebben voor Maria, noch dat wij gelooven, dat zij, *na* Jesus Christus, de voornaamste medewerkster is tot onze zaligheid! Dat zij ons zeggen, waarom God zijn Engel tot Maria zendt. Kon Hij zijn werk in haar niet verrichten, zonder hare toestemming? Is het niet klaarder dan de dag, dat het een raadsbesluit des Vaders geweest is, dat zij, door hare gehoorzaamheid en liefde, zou medewerken aan ons heil en aan de Menschwording van Zijn Zoon? Indien nu die moederlijke liefde zooveel bewerkt heeft tot ons geluk in het mysterie der Menschwording, zou zij nu onvruchtbaar zijn geworden en niets meer tot onze gunst bewerken? Wie zou dat kunnen gelooven? Indien wij derhalve meenen, dat zij ons hulpt verleent, welke misdaad begaan wij dan toch, met die van haar te vragen? Is het daarom, onze dierbare broeders, dat gij de eenheid verbroken hebt en de gemeenschap hebt opgezegd, in welke uwe vaders in des Heeren liefde gestorven zijn?" [3]).

Het waarom op dit en dergelijke vooroordeelen vinden wij in de belijdenis van Chapman: »Ik was Protestant en had

---

1) Romain, *L'Egl. Cath. et les Protestants* (Ed. 1897) p. 23.
2) Bij Ragey, *L'âme anglicane* (Ed. 1899) p. 55.
3) Bossuet, *III Sermon pour la fête de l'Annonciation.*

niet de minste kennis van de katholieke leer en den katholieken eeredienst... Ik had met alle Protestanten gemeen, dat de devotie tot de H. Maagd mij hinderlijk was. Brachten de Katholieken haar niet een eeredienst en omringden zij haar niet met eene liefde, die den dienst en de liefde tot Onzen Heer overtrof? Dan weer stelde mijn geest zich die monsterachtige leer over de aflaten voor, door welke men voor een som geld, alle zonden kan bedrijven, die men maar wil. Onnoodig te zeggen, dat het juist *mijn aanmatiging en mijn stijfhoofdigheid* waren, die verhinderden dat mijn verstand eenig punt van de katholieke leer begreep. Indien ik werkelijk verlangd had het geloof en de gebruiken der Katholieke Kerk te kennen, de eerste de beste priester, dien ik ontmoette, zou het mij gezegd hebben. Maar helaas! *het is maar zelden, dat eigenlijk de waarheid de zaak is, die wij zoeken*" [1]).

Als voorbeeld voor dit gezegde kan dienen, wat hij verder zegt: »Ik zal tot een anglikaan zeggen: gij beweert, dat de aflaten een met geld gekochte vrijbrief zijn om te zondigen. Daar moet toch zeker een andere verklaring zijn. Onmogelijk dat mannen als Lacordaire, Montalembert in Frankrijk; als Wiseman, Newman, Manning in Engeland, zulk een monsterachtige fabel zouden aannemen. Ik vermoed, dat gij geen goed gegrip hebt over de aflaten. De anglikaan zal mij antwoorden: welnu! de Kanunnik Newlicht is mijn gezag. Hij heeft, zoo als gij weet, wijd en breed alle aanmatigingen van Rome weerlegd. Hij heeft *zeker* gelijk. — Maar ik heb juist een artikel gelezen van Pater Drepweel, waarin hij kanunnik Newlicht ten bloede toe geeselt en al zijn dwalingen bloot legt. Gij hebt toch zeker ook dat artikel gelezen? — Ik kan niet zeggen dat ik het gelezen heb, maar ik zou het kunnen lezen, als ik er tijd toe heb" [2]).

Wij kunnen niet zeggen, dat deze anglikaan werkelijk de waarheid zocht. Hij is veel meer gelijk aan Chapman zelf voor zijne bekeering. Immers hij bekent: »Ik was zeer blij

---

1) Ragey, o. c. p. 144.
2) By Ragey, o. c. p. 299.

dat te denken [dat aflaten een vrijbrief waren om te zondigen] dewijl ik gevoelde, dat ik, zoolang ik dit geloofde, een degelijk argument kon aanhalen, waarom ik niet tot de Katholieke Kerk overging" [1]).

Duidelijker nog toonde een officier, die van zijn vriend het werk van Nicolas: *Etudes philosophiques*, ter lezing had ontvangen, hoe hij zijne vooroordeelen lief had; hij bracht het boek terug zeggende: »Ik vind het te overtuigend, ik ben bang dat hij mij zal bekeeren" [2]).

* * *

De vooroordeelen kunnen zoo sterk zijn, dat zij den bevooroordeelde werkelijke hallucinaties doen ondervinden.

Chapman bekent, dat, als hij op zijn wandeling tegenover het Jesuïeten-klooster te Rochampton kwam, hij liep wat hij loopen kon, uit vrees van door een geheim middel in hunne handen te vallen [3]).

Een Engelsche dame hield zich overtuigd te Rome een monument gezien te hebben van Pausin Joanna; ja zelfs het opschrift gelezen te hebben: »Joanni Papissae" [4]).

De anglikaansche herder van Leicester bekeert zich en wordt katholiek priester. Hij gaat een reis maken naar Rome. De inwoners van Leicester verbeelden zich hun vroegeren pastoor zittende in de gevangenis der Inquisitie. Zij sturen een petitie op naar Pius IX om de verlossing van hun pastoor te vragen. Pius IX liet M. Anderson (den pastoor) roepen en zei hem glimlachend: »Zie eens wat ik ontvangen heb; haast u terug te keeren naar Engeland, om te toonen dat gij uw volle vrijheid hebt, en dat de heeren der ingebeelde Inquisitie u niet op de pijnbank gelegd hebben" [5]).

Een Engelsche dame, bij Leo XII in particuliere audiëntie

---

1) By Ragey, o. c. p. 298.
2) Lapeire, *A. Nicolas sa vie et ses oeuvres* (Ed. 1892) p. 161.
3) By Ragey, p. 292.
4) Newman, o. c. p. 296.
5) *Rev. des Rev. de Liege*, T. III, Vol. I, p. 367.

ontvangen, wierp aanhoudend angstige blikken onder zijn toog om zijn voeten te kunnen zien. De Paus vroeg haar, wat zij toch zoo nieuwsgierig zocht? Eindelijk bekende zij, dat zij altijd geleerd had, dat de Paus bokkenpooten had [1]).

* * *

Bestaan er bij Katholieken vooroordeelen tegen de Protestanten?

Ja, *sommige* Katholieken meenen, dat *alle* of bijna alle Protestanten in kwade trouw dwalen.

Dat is niet waar, zelfs niet bij Protestanten, die de katholieke werken en geschriften lezen. Kardinaal Manning verklaarde omtrent Gladstone, dat hij, zelfs in zijn hevigste aanvallen tegen de Kath. Kerk, nooit opgehouden had te goeder trouw te zijn. Hetzelfde moet gezegd worden van Pusey. Ook Manning en Newman waren voor hunne bekeering in de vaste meening dat de Engelsche Kerk een deel was van de Katholieke Kerk; eerst later werd het hun duidelijk, dat zij niets was dan eene nationale instelling [2]).

De bekeerling Reinhold Baumstark zegt: »Het bestaan van talrijke, voortreffelijke en deugdzame Protestanten is zeer wel mogelijk; zij bezitten die eigenschappen niet *door*, maar *trots* hunne belijdenis" [3]).

„On n'estime pas toujours à leur vraie valeur les préju gés *immenses* qui ont été amassés dans les esprits contre l' Église et la foi chrétienne, et par là quelques personnes sont exposées á juger *trop sévèrement* ceux qui vivent hors du vrai bercail, comme si le seul fait d'en être encore séparés était une preuve de leur mauvaise foi et de leur déloyauté" [4]).

Welk verschil is er tusschen de vooroordeelen, die een Protestant en een Katholiek in onwetendheid aanhangen?

»Dat Protestanten van hunne jeugd af onze diepe bedorvenheid geleerd hebben en dat zij nooit de gelegenheid

---

1) *Univ. Cath.* T. XVI, p. 91.
2) Zie *Univ. Cath.* T. XX, p. 394—399.
3) By Rosenthal. *Gal. v. h. bek.*
4) Coleridge, *La vie de notre vie,* T. VIII, p. 325.

hebben gehad om anders te leeren, — daar gaat hier de quaestie niet over. Zij hebben nooit *verlangd*, dat wij beter zouden zijn, nooit iets anders gehoopt...; zij vinden er leed in, als een of ander punt wordt opgehelderd; zij hebben veel liever dat wij schuldig zijn, dan dat zij zich bedriegen in ons schuldig te denken; zij hebben niet het minste verlangen, dat wij geen heiligschennende huichelaars, domme afgodendienaars enz. zijn". Dit zegt Newman van *zeer veel* Engelsche Protestanten [1]). Zou dit ook van *sommige* Hollandsche Protestanten gezegd kunnen worden?

Zeker kunnen wij zeggen, dat alle oprechte Katholieken gaarne, met innige blijdschap hun vooroordeel tegen de Protestanten afleggen en met voldoening luisteren naar de bekeerlingen uit het Protestantisme, die zeggen, dat er ook veel Protestanten in goede trouw verkeeren.

Waartoe ik echter geen enkel Hollandsch Protestant in staat zie, dat is, tot de laagheid, aan welke nog onlangs, de Engelsche zendelingen in Oeganda zich hebben schuldig gemaakt. Zij hebben namelijk een prentje gemaakt van Leo XIII, hem voorstellende met handen als klauwen, druk bezig kleine kinderen op te peuzelen, terwijl de hoopen schedels, die voor zijn huis opgestapeld liggen, moeten dienen, om te bewijzen, dat hij er reeds velen opgegeten heeft [2]).

* * *

Misschien denkt een Protestant: waarom verwijt men ons, dat wij niet onderzoeken, of de R. K. Kerk de eenige ware Kerk is; en waarom kunnen wij dit zelfde verwijt niet doen aan Katholieken, dat zij niet onderzoeken of wij soms de ware Kerk zijn?

Omdat de Katholieken geen enkel geloofspunt in de Protestantsche Kerk kunnen vinden, dat zij niet reeds in de Katholieke Kerk bezitten. »La religion catholique croit tout ce que les sectes croient; ce point est incontestable. Ces

---

1) O. c. p. 310.

2) *Annalen van het Missiehuis Rosendaal*, Juni 1899.

sectes, quelles qu'elles soient, ne sont donc point des religions: ce cont des *négations*, c'est-à-dire *rien* par elles-mêmes; car dès qu'elles affirment, elles sont catholiques. Il suit de là une conséquence de la plus grande évidence: c'est que le catholique qui passe dans une secte apostasie véritablement, parce qu'il change de croyance et qu'il nie aujourd'hui ce qu'il croyait hier; mais que le sectaire qui passe dans l'Église n'abdique au contraire aucun dogme, il ne nie rien de ce qu'il croyait; il croit au contraire ce qu'il niait, ce qui est bien différent" [1]).

* * *

Welke middelen zal men het best aanwenden om de vooroordeelen der Protestanten weg te nemen?

Zeer zeker zullen geschriften, waarin die vooroordeelen duidelijk weêrlegd worden, hun invloed uitoefenen, vooral als zij geschreven zijn in den geest, waarin Leo XIII ons voorgaat tot onze afgescheiden broeders te spreken.

Maar om die bijna onoverwinnelijke vooroordeelen te vernietigen is er meer noodig. Leo XIII zegt ons in zijn brief tot de Eng.: »Het vertrouwen, dat wij op eene gelukkige uitkomst hebben, vestigen wij bovenal op de wondervolle macht der genade Gods". Die groote en moeielijke zaak moet vooral door gebed tot de gewenschte uitkomst voeren.

Zulk een wederlegging van vooroordeelen zal den meesten invloed hebben. »Ik twijfel er niet aan; velen zouden wederom terugkeeren op den weg der zaligheid, wanneer de kloosterlingen van beider geslacht, de ijverige geestelijken, de heiligen uit alle staten allen te zamen hunne goede werken tot deze intentie opofferden" [2]).

V. A. SPRENGERS.

---

[1]) Jos de Maistre, *Lettre à une dame prot.* (9 Dec. 1809).

[2]) Berthier, *Réfl. in Ps. XXIV.*

RICHARD WAGNER.

(Vervolg van bl. 26 vv.)

III. Oponthoud te Parijs. 1839—1842.

Reeds lang had Wagner het voornemen gemaakt om, als hij weer een opera zou schrijven, er eene te maken, die slechts opgevoerd zou kunnen worden op het tooneel van een wereldstad; hij had daarbij bijzonder Parijs op het oog — waar hij van Riga uit ook reeds onderhandelingen had aangeknoopt met den bekenden librettodichter Scribe — en hoopte van den toen zeer gevierden Meijerbeer een aanbeveling te krijgen. Zonder eenige toezegging echter verliet hij Riga om met een zeilschip naar Londen te gaan en vandaar naar Parijs. De vaart van 3½ week, die onderbroken werd door hevige stormen, langs de kusten van Noorwegen, maakte op zijn gemoed een onuitwischbaren indruk en gaf hem het eerste denkbeeld voor zijn latere opera *Der Fliegende Holländer*.

Te Londen verbleef hij slechts acht dagen, waarna hij zich over Boulogne-sur-Mer naar Parijs begaf. Te Boulogne maakte hij persoonlijk kennis met Meijerbeer, die, nadat hij Wagner's *Rienzi* gezien had, beloofde hem in Parijs te helpen en te beschermen. Dit baatte echter evenmin als de kennismaking met Scribe, Halévy, Berlioz, Habeneck, om den Duitschen componist de deuren der Parijsche Grand Opéra te ontsluiten. Het zou ons te lang ophouden, indien wij het treurige wedervaren en den dikwerf uitersten nood van Wagner te Parijs moesten beschrijven gedurende de 2½ jaar die hij daar doorbracht; wie daarover meer wil weten, leze Wagner's reeks

van opstellen, getiteld: *Ein deutscher Musiker in Paris,* waarin hij zich zelven heeft geteekend [1]). Het zij ons genoeg hier mede te deelen, dat zijn *Liebesverbot*, in het Fransch vertaald, uitgevoerd zou worden in het théâtre de la Renaissance, toen die instelling juist bankroet ging, en dat hij op onedele wijze werd gedwongen om het ontwerp voor een nieuwe opera *Der Fliegende Holländer* tegen een schadevergoeding van 500 francs af te staan aan de directie der Groote Opera, die het toen door een Franschen pruldichter en dito componist liet bewerken [2]). Over deze onwaardige behandeling wreekte hij zich schitterend op eigenaardige kunstenaarsmanier, doordat hij zelf binnen zeven weken tijds èn tekst (Duitsch) èn muziek van die naderhand beroemd geworden opera afwerkte, op de ouverture na [3]).

Om in zijn levensonderhoud te voorzien moest hij voor den uitgever Schlesinger allerlei arrangementen van opera's schrijven, Fransche liederen componeeren, die echter niet in den smaak vielen enz. Uit dezen tijd dagteekent ook de bekende *Faust-ouverture*, die ontstaan is onder den invloed van Göthe's *Faust.* De pessimistische aard van Wagner's karakter, nog ontwikkeld door den bitteren nood, waarin hij verkeerde, openbaart zich ten volle in dit toongedicht, dat zich aansloot bij de programma-muziek van Berlioz. Aan het hoofd van deze ouverture, die de eerste »Satz" moest zijn voor een later volledig uit te werken Faustsymphonie, schreef Wagner het volgende motto, aan Göthe's *Faust* ontleend, dat zijn toenmalige bittere stemming genoegzaam openbaart:

---

1) *G. S.* I, S. 90.

2) *Le vaisseau fantôme*, tekst van Fouché, muziek van Dietsch. Dit werk heeft zich echter niet staande kunnen houden op het tooneel.

3) Hij deed dit te Meudon bij Parijs. Eigenaardig is het te lezen wat hij zelf schrijft, toen hij daar eindelijk een piano had weten te krijgen en de compositie zou beginnen. »Ich miethete ein Piano. Nachdem es angekommen, lief ich in wahrer Seelenangst umher; ich fürchtete nun entdecken zu müssen, dass ich gar nicht mehr Musiker sei. Mit dem Matrosenchor und dem Spinnerlied begann ich zuerst; Alles ging mir im Fluge von Statten, und laut auf jauchzte ich vor Freude bei der innig gefühlten Wahrnehmung, dass ich noch Musiker sei. In sieben Wochen war die ganze Oper komponirt". *G. S.* I, S. 18.

»Der Gott, der mir im Busen wohnt,
Kann tief mein Innerstes erregen;
Der über allen meinen Kräften thront,
Er kann nach aussen nichts bewegen;
Und so ist mir das Dasein eine Last,
Der Tod erwünscht, das Leben mir verhasst" [1]).

Wat hem in die dagen veel kracht gaf, was de opofferende liefde en de heldhaftige trouw zijner echtgenoote. Chamberlain zegt daarvan: »Während dieser schweren Pariser Jahre zeigte sich Wagner's junge Gattin, Wilhelmine, im vorteilhaftesten Lichte. In der Folge stellte es sich heraus, dass sie für ihres Gatten Kunst wenig Sympathie und für sein ganzes Wesen nur geringes Verständniss besass; hierdurch wurde diese — durch keinen Kindersegen beglückte — Ehe für sie zu einer unglücklichen, für den Meister aber zu einer wahrhaft tragischen Schicksalsfügung. Dass Wagner nun diese Frau trotzdem bis zu ihrem Tode, im Jahre 1866, zärtlich geliebt hat, würden wir kaum begreifen ohne diese Pariser Episode, in der sie so viel Mut und Hingebung und praktische Klugheit gezeigt hat, dass die Dankbarkeit für ihr Benehmen während dieser Zeit gewiss unauslöschlich bleiben musste" [2]).

Opmerkelijk is ook, dat in dezen tijd (1840) de eerste revolutionnaire ideeën bij Wagner opkwamen, niet juist op politiek of sociaal gebied, maar op dat der kunst. »Ich betrat nun eine neue Bahn, die der Revolution gegen die künstlerische Oeffentlichkeit der Gegenwart" [3]). Zijn gemoed van dramaticus

---

[1]) Vgl. *Stimmen a. Maria Laach* Bd. XXV, S. 252, 253.

[2]) Chamberlain I, S. 41, 42.

[3]) *G. S.* IV, S. 262. Hij voegt er het volgende bij: »Das Gefühl der Nothwendigkeit meiner Empörung machte mich zunächst zum Schriftsteller. Der Verleger der Gazette musicale gab mir, neben den Arrangements von Melodieen, um mir Geld zu verschaffen, auch auf, Artikel für sein Blatt zu schreiben. Ihm galt beides vollkommen gleich: mir nicht. Wie ich in *jener Arbeit* meine tiefste Demüthigung empfand, ergriff ich *diese*, um mich für die Demüthigung zu rächen". Een bladzijde verder schrijft hij over de muziek deze interessante regels: »Ueber das Wesen der Musik habe ich mich neuerdings zur Genüge ausgesprochen; ich will ihrer hier nur als meines guten Engels gedenken, der mich als Künstler bewahrte, ja in Wahrheit erst zum Künstler machte von einer Zeit an, wo mein empörtes Gefühl mit immer grösserer Bestimmtheit

en musicus kwam in opstand tegen alles wat hij èn in Duitschland èn in Parijs op dramatisch gebied te zien en te hooren kreeg; en het was geen wonder dat »all dieses Kunstwesen, das die Welt ausmachte.... ihn zu tieffster Verachtung anwiderte" [1]). Uit dezen revolutionnairen geest op kunstgebied vloeide acht jaren later zijne »Empörung gegen die ganze gesellschaftlichen Zustände" voort. Wel beproefde hij nog eenige jaren zijn invloed ten goede te doen gelden op de bestaande schouwburgen, maar in 1849 keerde hij, toen hij het vruchtelooze van al zijn pogingen inzag, voor goed aan heel die kunstwereld den rug toe.

Wat hij echter in Parijs geleerd heeft, dat is de volmaaktere techniek van het tooneel, die in de Grand Opéra voornamelijk zeer hoog stond, en de correctheid van muzikale uitvoeringen.

---

gegen unsere ganzen Kunstzustände sich auflehnte. Dass diese Auflehnung nicht ausserhalb des Gebietes der Kunst, vom Standpunkte weder des kritisirenden Litteraten, noch des kunstverneinenden, sozialistisch rechnenden, politischen Mathematikers unserer Tage aus geschah, sondern dass meine revolutionäre Stimmung mir selbst den Drang und die Fähigkeit zu künstlerischen Thaten erweckte, dies verdanke ich, wie gesagt, nur der Musik. Soeben nannte ich sie meinen guten Engel. Dieser Engel war mir nicht vom Himmel herabgesandt; er kam zu mir aus dem Schweisse des menschlichen Genie's von Jahrhunderten; er berührte nicht mit unfühlbar sonniger Hand etwa den Scheitel meines Hauptes; in der blutwarmen Nacht meines heftig verlangenden Herzens nährte er sich zu gebärender Kraft nach Aussen für die Tageswelt. — Ich kann den Geist der Musik nicht anders fassen als in der *Liebe*. Von seiner heiligen Macht erfüllt gewahrte ich, bei erwachsender Sehkraft des menschlichen Lebensblickes, nicht einen zu kritisirenden Formalismus vor mir, sondern durch diesen Formalismus hindurch, erkannte ich, auf dem Grunde der Erscheinung, durch sympathetische Empfindungskraft das Bedürfniss der Liebe unter dem Drucke eben jenes lieblosen Formalismus."

[1]) *G. S.* IV, S. 261. »Il lui apparut bien vite que les compositeurs français les plus en vue, comme Auber et Halévy, avaient plus de savoir-faire que de génie et qu'au lieu de poursuivre un idéal artistique, ils se préoccupaient surtout d'exploiter fructueusement leur talent en flattant adroitement le goût du public... Il arriva à cette conclusion, que l'art à Paris était traité sans sérieux, sans respect; que les compositeurs cherchaient à remplir leur poche, les artistes à briller pour leur propre compte au lieu d'interpréter loyalement les oeuvres des musiciens; que le public enfin, subissant la contagion délétère de ce milieu corrompu, avait perdu toute notion sérieuse de l'art et ne trouvait plus plaisir qu'à suivre les tours de force des virtuoses ou à contempler les splendeurs d'une mise en scène luxueuse" (Lichtenberger, pp. 59, 60).

Dit laatste heeft vooral grooten indruk op hem gemaakt, toen hij daar de »concerts du Conservatoire" onder leiding van Habeneck bijwoonde. De uitvoering van Beethoven's negende symphonie — na driejarige studie! — en van diens quartetten, tot in de fijnste bijzonderheden onberispelijk voorgedragen, deden hem uitroepen: »Hier fiel es mir wie Schuppen von den Augen, was auf den Vortrag ankäme" [1]).

Een laatste gevolg van Wagner's verblijf in Parijs was, dat hij zich volkomen bewust werd wat *Duitsch* is, en dat wel voornamelijk door de voortdurende aanraking met hetgeen *niet-Duitsch* was [2]). Toen ontwaakte in hem die gloeiende liefde tot zijn Duitsch vaderland en het bewustzijn, dat zijn kunst enkel en alleen in Duitschen bodem wortel kon schieten en tieren. *Die Feen* waren ontworpen naar een sprookje van Gozzi, *Das Liebesverbot* naar Shakespeare, *Rienzi* naar een roman van Bulwer; in de dagen van zijn Parijschen nood doemde daarentegen als troostende (?) gestalte, naast Beethoven, Göthe op; de *Faust* van dezen dichter bracht hem tot de Duitsche sage; in Parijs ontving hij de eerste kiemen voor zijn latere drama's *Tannhäuser* en *Lohengrin*; in Parijs legde hij den grondslag voor zijn kennis van de Duitsche mythen; in Parijs schreef hij *Der Fliegende Holländer*, een werk dat »Saiten berührt, die nur bei den Deutschen zu erklingen im Stande sind" [3]).

Nadat Wagner door tusschenkomst van Meijerbeer verkregen had, dat *Der Fliegende Holländer* aan de Berlijnsche Hofschouwburg zou worden opgevoerd, en hij ook toezegging had gekregen, dat *Rienzi* te Dresden tot uitvoering zou komen, verliet hij in het voorjaar van 1842 Parijs en begaf zich terug naar zijn vaderland. »Zum ersten Male sah ich den Rhein, — mit hellen Thränen im Auge schwur ich armer Künstler meinem deutschen Vaterlande ewige Treue" [4]).

---

[1]) Vgl. zijn studie over die negende symphonie: *G. S.* IX, S. 231.

[2]) De vraag, wat eigenlijk Duitsch is, heeft hem tot 't laatst van zijn leven bezig gehouden. Zie *G. S.* X, S. 36.

[3]) Chamberlain I, S. 43, 44.

[4]) *G. S.* I, S. 19.

IV. DRESDEN. 1842—1849.

In het begin van Mei kwam Wagner te Dresden, waar onder zijn leiding *Rienzi* in studie werd genomen; hij vond daar veel steun en enthousiasme bij den koordirecteur Fischer en den beroemden tenor Tichatschek. De eerste uitvoering viel op den 21sten October van datzelfde jaar; het succes was ondanks den langen duur — zes volle uren! — zeer groot, hetgeen voor een deel ook toe te schrijven was aan de uitstekende kunstenaars die de rollen vertolkten, zooals Wilhelmine Schröder-Devrient, Tichatschek, Dettmer, Mitterwurzer en Henriette Wüst. Reeds begon men in Wagner een beroemdheid te zien. Aangespoord door dit welslagen, besloot de intendance van den schouwburg nu ook Wagner's *Fliegende Holländer* ten tooneele te brengen, hetgeen dan ook den 2den Januari 1843 geschiedde. Ofschoon de uitvoerende kunstenaars weder voortreffelijk hun best deden, en vooral Wilhelmine Schröder-Devrient in haar rol van Senta zichzelve overtrof — »vielleicht das Originellste leistete, was sie je producirt," — ofschoon vele gedeelten van dit werk stormachtig werden toegejuicht, vond het in zijn geheel toch niet dien bijval, welke aan *Rienzi* ten deel was gevallen, en wel hierom, omdat Wagner in dit werk reeds min of meer afgeweken was van den gewonen en bestaanden vorm der opera [1]) en ook in muzikaal opzicht dit werk minder onder Franschen en Italiaanschen invloed stond, maar meer Duitsch was (speciaal in Weber-schen geest). Wagner zelf, hoezeer ook hierover teleurgesteld, zag toch in, dat het alleen daarvandaan kwam, dat men hem en zijn bedoelingen niet begreep, en dat de tijd en een beter begrip van zijn streven en werken de meening van het publiek wel zouden veranderen.

Door den dood van Rastrelli kwam de betrekking van Koninklijk Saksisch Hofkapelmeester open, en op aanraden

---

[1]) In de opera's was het streven hoofdzakelijk om muziek te maken en te hooren, terwijl op de dramatische handeling minder gewicht werd gelegd. In W's *Fliegende Holländer* nu trad het dramatische, de actie, reeds veel meer op den voorgrond. Wij komen hierop later uitvoeriger terug.

zijner vrienden solliciteerde Wagner naar dit ambt, dat hem een vast bestaan zou verzekeren. Toch had hij niet dan met tegenzin toegegeven aan den drang zijner vrienden, daar hij bespeurd had, dat ook te Dresden aan het hoftheater de oude sleur bij opera's nog heerschte, en hij, hoe goedgezind overigens ook, zich niet bij machte voelde op den duur te reageeren tegen onmuzikale en ondramatische gewoonten en toestanden, die hij, de gevoelige dramaticus en musicus, niet kon uitstaan. Evenwel deed hij zijn uiterste best om de Dresdener tooneeluitvoeringen veel te verbeteren, en liet hij bijv. Gluck, Mozart en Weber met veel geest en fijne nuancen opvoeren.

Terwijl toen reeds een koor van recensenten Wagner begon te bekladden, waren er ook vele onpartijdige critici, die zijn groote gaven openlijk erkenden en vooral hulde brachten aan den *dirigent* Wagner, meer nog dan aan den componist. Inderdaad moet hij in dit opzicht meer dan buitengewoon zijn geweest, te oordeelen naar hetgeen men daarover lezen kan. Ofschoon hij op geen enkel muziekinstrument iets dragelijks kon uitvoeren, laat staan het tot zekere virtuositeit had gebracht, was het orkest *zijn* instrument, dat hij als geniaal virtuoos wist te behandelen en te bezielen. Als leerlingen van hem op dit gebied mogen misschien alleen Hans von Bülow en Hans Richter genoemd worden.

Een zijner hoogste triomfen als dirigent behaalde hij op Palmzondag 1846 bij de uitvoering van Beethoven's negende symphonie; deze onovertroffen compositie, welke den Dresdenaren tot dusverre had toegeschenen »als das verfehlte Werk eines tauben Meisters", werd onder zijn leiding »ein menschliches Evangelium". In 't algemeen was Beethoven's muziek zijn *fort*; dáár was hij met heel zijn ziel in doorgedrongen, en vooral die negende symphonie was voor hem zelven ook een »evangelie", een revelatie, gelijk wij naderhand misschien nog in de gelegenheid zullen zijn om aan te toonen. Daar dit werk echter zeer moeielijk te begrijpen is en gewoonlijk ook verkeerd begrepen werd, gebruikte hij een, overigens zeer origineel, middel om het verstaanbaar te maken: hij schreef namelijk een programma, dat de sym-

phonie stuk voor stuk verklaarde, en waarin hij, om de hoofdgedachten aan te geven, plaatsen uit Göthe's *Faust* aanhaalde, zooals bijv. bij het eerste deel de woorden: »Entbehren sollst du, sollst entbehren" [1]). Dat Beethoven zelf dergelijke gedachten gehad heeft, kunnen wij moeielijk aannemen.

---

1) *G. S.* II, S. 56 flgg. Zoo werd Beethoven's toonschepping tot een soort van *programma-muziek* gemaakt, gelijk deze Meester zelf reeds eenigermate gedaan had met zijn *Pastoralsymphonie*, waarin hij bij ieder deel met een opschrift aangaf wat hij zich bij het componeeren er van gedacht had en de hoorder moest voelen.

Aangezien het in onze dagen een strijdvraag is of programmamuziek een gerechtigde kunstvorm is, volge hier hetgeen Viotta in zijn *Lexicon der Toonkunst* (III, blz. 170) daarover mededeelt: »Programmamuziek noemt men elk muziekstuk, welks inhoud de componist tracht te verklaren door een bijgaand program of door een of anderen tekst. De programmamuziek is reeds vrij oud; reeds in de 16e eeuw vindt men er sporen van o. a. in *La bataille de Marignan* van Jannequin (1545)... Hoe meer de instrumentale muziek zich ontwikkelde, des te grooter werd ook het uitdrukkingsvermogen van het orkest en des te meer kwam de programmamuziek in zwang. In onze eeuw heeft Berlioz veel op dit gebied geleverd, doch uit zijn werken, hoe gevierd zij ook mogen zijn, blijkt opnieuw, dat de instrumentale muziek alléén niet bij machte is daden en gebeurtenissen zoodanig voor te stellen, dat de toehoorder er zich een duidelijk begrip van kan vormen, zelfs al heeft men de handeling in een afzonderlijk programma [dat dan ook aan het auditorium wordt verstrekt] door woorden aangeduid". De muziek op zich kan geen handelingen of gebeurtenissen aanduiden; wèl kan een componist door een handeling of een voorval in een gemoedsstemming raken, die min of meer vaag aangeduid kan worden. Men kan hierover interessante beschouwingen vinden in Hanslick's werk »vom Musikalisch-Schönen", dat te zijner tijde nog al tegenspraak heeft uitgelokt — niet geheel en al ten onrechte! — doch waarin naast enkele overdrijvingen en minder juiste beschouwingen veel gezonde begrippen en gedachten over muziek gevonden worden. (Ook Jungmann in zijn *Aesthetik* en Hennig in zijn *Aesthetik der Tonkunst* zijn lezenswaardig.) Vooral bij Wagner's aanhangers staat Hanslick in kwaden naam, waarschijnlijk wel omdat bij Wagner hier en daar scherp onder handen neemt, wat altijd min of meer in discrediet brengt bij de Wagneristen, die in hun meester de volmaaktheid zien. Over een en ander vergelijke men *Caecilia* 1898, nos. 3, 5, 6.

Wagner zelf heeft ook aan programmamuziek gedaan (n'en déplaise aan den heer Hugo Nolthenius, die in het *Weekblad voor muziek* 1898, blz. 104, zegt: »zoogenaamde programmamuziek valt eigenlijk buiten de Wagnersche opvatting van muziek"), daar hij als motto boven zijn Faustouverture een woord uit Göthe's *Faust* schreef. De Dresdenaars dachten bij de eerste uitvoering dier ouverture, den 22 Juli 1844, aan Mephistopheles, Gretchen enz., iets wat Glasenapp hun zeer kwalijk neemt, daar zij Wagner's muziek zoodoende be-

In dezen tijd valt ook de compositie der »Biblische Scene" voor mannenkoor en orkest — *das Liebesmahl der Apostel* — bestemd voor het algemeene muziekfeest der Saksische mannenzangvereenigingen in den zomer van 1843. Het werk werd uitgevoerd in de »Frauenkirche". De muziek van dit opus is in den beginne geheel vocaal, en de woorden »Seid getröst, ich bin euch nah, und mein Geist ist mit euch" liet Wagner door een koor van 40 uitstekende zangers van boven uit den hoogen kerkkoepel zingen. De uitwerking hiervan (die eenigermate herinnert aan de zoogenaamde zilveren bazuinen in Rome's Sint Pieter) was buitengewoon en werd nog grooter, toen bij de woorden »Welch Brausen erfüllt die Luft? Welch Tönen? Welch Klingen?" het orkest ingreep.

---

schouwden als Berliozsche programmamuziek. Maar waarom — aldus ongeveer P. Schmid — mochten de Dresdenaars dat niet doen? Is het dan aan Wagner zelf wel geoorloofd in Beethoven's negende symphonie Faustgedachten te vinden, en aan de Dresdenaars niet om in een Faustouverture aan de personen van Göthe's drama te denken? (*Stimmen a. M. L.* Bd. XXV, S. 252, 253). Tot welke ongerijmdheden men komen kan in de compositie van programmamuziek bewijzen vele dergelijke toondichtingen, o. a. Smetana's symphonie *An mein Vaterland*, waar in een van de deelen de muziek moet uitdrukken hoe ergens een *koude* en een *warme* bron ontspringen, hoe ze straks inéénvloeien, en hoe men ten slotte *in de verte de stad Praag ziet liggen!* Iets dergelijks hebben wij, om een vaderlandsch voorbeeld te nemen, in het evengenoemde *Weekblad voor muziek* 1898, blz. 100; daar vindt men een verklaring van Averkamp's symphonische ballade *Elaïne en Lancelot*, van haar inhoud en motieven; o. a. leest men daar, dat door het aanwenden van twee ter plaatse afgedrukte motieven weergegeven wordt *het optreden van Lancelot in het tournooi* en nog wel nota bene *met de kleuren van Elaïne!* Later vindt men, dat de basklarinet een fragment van het Elaïne-motief doet hooren, *als het ware klagende, dat de vurige, maar reine liefde van Elaïne niet door Lancelot beantwoord wordt!* Zoo is er ook een motief, dat *onheilspellend aan Elaïne komt voorzeggen, welk leed haar beschoren is.* Ondanks al onzen eerbied voor de groote muzikale gaven des heeren Averkamp, moet het ons toch van het hart, dat hier het onmogelijke gevorderd wordt: tot zoo iets is de instrumentale muziek alléén niet in staat. »Aan het voortbrengen van een bepaalden inhoud denkt de instrumentale toonzetter niet; doet hij het toch, dan stelt hij zich op een verkeerd standpunt, meer *naast* dan *in* de muziek; zijn kompozitie wordt de overzetting van een programma in tonen, welke dan ook zonder dat programma onverstaanbaar blijven" (Hanslick-Kiehl, blz. 82). Zie ook *Caecilia* 1898, blz. 19 en 1899, blz. 27; en Naumann, *Der moderne musikalische Zopf*, S. 64—89.

Niettemin werd het naturalisme van dergelijk effectbejag gelaakt, maar de Meester zelf heeft dien machtigen indruk niet vergeten en paste later een dergelijken koepelzang toe in zijn *Parsifal*, waar hoog in den koepel van den Graaltempel een koor van jongelingen en hooger nog een koor van knapen een geheimzinnig klinkende muziek zingen, wat inderdaad een hoogst belangwekkend effect te weeg brengt. Glasenapp beschouwt dat werk in een soort van profetisch vèrgezicht en meent: »Wagner habe damit den Anbruch der neuen Zeit, die er ersehnte, in der Darstellung des Pfingstfestes und der Ausgiessung des Heiligen Geistes über die versammelten Jünger begeistert verkündigt". Inderdaad een subtiele exegese!

Intusschen werden *Rienzi* en *Der Fliegende Holländer* hier en daar opgevoerd maar verspreidden zich toch niet zoo snel als Wagner gaarne gezien had. Hamburg, Riga, Kassel en ook Berlijn zagen *Der Fliegende Holländer* ten tooneele; hij zelf reisde naar verschillende plaatsen in verband met die uitvoeringen en kwam daardoor in kennis met verscheidene muzikale grootheden van die dagen, zooals bijv. Spontini, den componist van *La Vestale*. Vermelding verdient ook nog, dat hij in 1844, bij gelegenheid der overbrenging van Carl Maria von Weber's stoffelijke overblijfselen van Engeland naar Dresden, de voor die plechtigheid noodige muziek gecomponeerd of liever gearrangeerd heeft naar motieven uit Weber's *Euryanthe*, en een grafzang dichtte en op muziek zette; Wagner had namelijk van zijn jeugd af steeds eerbied en bewondering voor Weber gevoeld en behouden.

Nog altijd liep Wagner rond met het plan voor een nieuwe opera, nl. *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf dem Wartburg*. Reeds in zijn jeugd had hij Tieck's bewerking van ridder Tannhäuser leeren kennen, maar in Parijs had een diepere studie van de Tannhäusersage bij hem het plan doen rijpen die stof dramatisch te bewerken. Tegelijkertijd echter wilde hij ook een *historisch* drama scheppen aan Duitschland's geschiedenis ontleend. »Hij vond de stof er voor in het tijdperk der Hohenstaufen. Zijn held was Manfred, zoon van

Keizer Frederik II, die zich aan een toestand van moedeloosheid en traagheid ontrukte en zich naar Luceria -- de stad, die zijn vader den uit Sicilië verdreven Sarracenen tot woonplaats aangewezen had — begeeft, om met hulp der zonen van Arabië het hem door den Paus en de Welfen betwiste rijk te veroveren; met zijne kroning eindigt de dramatische schets. Er komt een Arabisch meisje in voor, een natuurlijke dochter van Frederik II (»herstammend aus seinem friedlichen Aufenthalte in Palästina"). Zij had van den val der Gibellijnen gehoord. Zij begeeft zich vol geestdrift naar het hof van Manfred, verschijnt daar als profetes, spoort hem tot daden aan en voert den zoon des Keizers van overwinning tot overwinning naar den troon. Zij houdt hare afkomst voor Manfred verborgen, doch deze bemint haar en wil haar het geheim ontlokken; te vergeefs. Bij een aanslag op zijn leven offert zij zich voor hem op en bekent stervende, dat zij zijne zuster is" [1]). Deze gedachte van een broeder en zuster, die elkaar als geliefden beminnen en met elkaar willen huwen, vinden wij ook in *Der Ring des Nibelungen* (Wagner's groote werk) terug bij Siegmund en Sieglinde, met dit verschil, dat van deze twee Sieglinde bovendien reeds gehuwd is en het bij haar werkelijk tot een huwelijksvereeniging komt met haar eigen broeder, waarvan de held Siegfried de vrucht is. Of dergelijke verhoudingen immoreel zijn, is voor Wagner en, laat ons er bijvoegen, voor de Wagneristen geen bezwaar: als er maar gedramatiseerd en muziek gemaakt kan worden dan is er ten minste kunst [2]). De moraal van het *Christendom* is immers een »overwonnen standpunt", om nog niet eens te spreken van een »*natur*widrig" huwelijk tusschen twee nauwe bloedverwanten.

Het plan voor dit drama, te Parijs opgevat, en in Dresden uitgewerkt, kwam echter niet tot verdere uitvoering, eensdeels omdat Wilhelmina Schröder-Devrient met het karakter der

---

1) Viotta, *Richard Wagner*, blz. 80, 81; vgl. *G. S.* IV, S. 271.

2) Pogingen om dat huwelijk voor noodzakelijk te verklaren en daardoor te verontschuldigen, zooals er bijv. gedaan worden in no. 48 v. h. *Weekblad voor Muziek*, moeten als absoluut »misslungen und verfehlt" beschouwd worden.

heldin, een rol, bijzonder voor haar bestemd, niet ingenomen was, anderdeels wijl de romantische stof van ridder Tannhäuser Wagner veel meer aantrok; »want Manfred is eene figuur, die slechts belangrijk is met betrekking tot de periode der geschiedenis, waaruit zij genomen is; Tannhäuser daarentegen is onafhankelijk van een of ander tijdperk; hij is geen staatsburger, maar *mensch*, en daarom ten allen tijde begrijpelijk, daarom ook oneindig beter geschikt om als held van een dramatisch muziekstuk te dienen en zich in de taal van het *algemeen menschelijke* uit te drukken, dan de historische held Manfred" [1]).

Het *algemeen menschelijke*, waarvan hier sprake is, vervult inderdaad een groote rol in de werken van Wagner en is als het ware de kern in zijn philosophie van het muziek-drama. We zijn dus genoodzaakt, tot beter begrip van Wagner's streven, een oogenblik het verhaal van zijn leven te onderbreken en een korte uiteenzetting te geven van 's Meesters gedachtengang, gelijk die in latere jaren, toen de zaak hem geheel klaar was geworden, door hem is uiteengezet.

In een muziek-drama werken dicht- en toonkunst samen tot bereiking van één doel.

Rijst de vraag: is elk onderwerp, van welken aard ook, geschikt om door de vereenigde hulpmiddelen van poëzie en muziek in een drama belichaamd te worden? Om die vraag te beantwoorden, moeten wij den aard, de werking en de hulpmiddelen van beide zusterkunsten nader beschouwen.

Het doel van de dichtkunst, meer bijzonder van het drama, is altijd hoofdzakelijk, de menschelijke ziel of, om Wagner's woorden te gebruiken, »den innerlijken mensch" te schilderen, nl. zijn gevoelens, zijn zielsaandoeningen, en op die wijze in de ziel van den toeschouwer een daaraan beantwoorde aandoening op te wekken. Het overbrengen echter van deze aandoeningen heeft niet rechtstreeks plaats, maar geschiedt door het voertuig van het woord, dus door bemiddeling van het verstand. De zielsaandoeningen der personen van het

---

[1]) Viotta, blz. 81.

drama worden omgezet in woorden, die, door de toehoorders opgevangen, wederom in zielsaandoeningen omgezet worden. Tusschen de aandoening echter, die het eerst bestond, en het woord, dat daarvan het teeken is, bestaat geen noodzakelijk en natuurlijk verband: het woord kan wel de oorzaken uitdrukken van een zielsaandoening, van een genoegen, van een smart, of er de uitwerkselen van ontleden, of ook nog nauwkeurig de omstandigheden bepalen, waarin deze aandoening aan den dag is gekomen, maar het is buiten staat om die aandoening, die vreugde, die smart op zich zelve uit te drukken, voelbaar te maken. De dichtkunst brengt dus niet onmiddellijk die eerste zielsaandoening over in de ziel van den toehoorder; zij doet niets anders dan een soortgelijke aandoening wekken door het woord, dat op het verstand en vandaar op de verbeelding werkt.

Wat is, van den anderen kant, de muziek? Op deze vraag is geen zeker antwoord te geven; de zin van de muziek is een door het verstand niet te achterhalen mysterie, en het zou ijdele moeite zijn, om aan iemand, die het tegendeel zou beweren, te willen aantoonen dat zij iets uitdrukt. Echter heeft bijna ieder mensch een vaag gevoel, dat er een innige band bestaat tusschen de wereld der zielsaandoeningen en het rijk der tonen, dat de muziek in staat is om, door de onmiddellijke werking der zintuigen, in ons wel is waar zeer onbepaalde maar toch zeer krachtige aandoeningen op te wekken.

Uit dit feit trekt Wagner het besluit, dat de muziek voor de zielsaandoeningen die adaequate en onmiddellijke uitdrukking is, welke het woord niet in staat is om te vinden. De dichtkunst gaat uit van het hart en *door bemiddeling* van verstand en verbeelding spreekt zij ook tot het hart; de muziek echter gaat eveneens uit van het hart maar spreekt *onmiddellijk* tot het hart, zonder andere bemiddeling dan het zintuig van het gehoor. Ieder van die beide kunsten vindt dus in de andere haar natuurlijke aanvulling. Het zuivere gevoel, dat het woord niet meer kan uitspreken, streeft er naar om zich naar buiten uit te storten door middel van de muziek, welker doordringende taal uitnemend geschikt is om

onze innigste vreugde en droefheid te vertolken. Maar de muziek heeft op haar beurt de hulp van het woord noodig om met juistheid te bepalen wat zij zeggen wil; wanneer zij over niets anders te beschikken heeft dan over haar eigen hulpmiddelen, kan zij ons niet uit de vage sfeer der elementaire aandoeningen doen gaan; zij is dan een vertrouwelijke stem, vol uitdrukking, die de intiemste vezels van ons hart doet trillen, zonder echter iets tot ons verstand te zeggen. En daarom is Beethoven, nadat hij in zijn acht eerste symphonieën de muziek alles had laten zeggen, wat zij kon, door een genialen inval op de gedachte gekomen om tegen het einde der negende symphonie de menschelijke stem te paren aan het orkest: met profetischen blik had hij gezien, dat de muziek haar hoogste doeleinden niet kan vervullen dan verbonden met de dichtkunst.

Hieruit ziet men, hoe woord en toon zich zullen kunnen vereenigen in het lyrische drama. De dichter zal de uitwendige omlijsting van de handeling moeten verschaffen; aan hem alleen komt het toe de personen van het drama op te stellen, hen te plaatsen in den tijd en in de ruimte, nauwkeurig aan te geven, wie ze zijn, wat ze doen, wat ze willen. De toondichter zal ons dan verder ontsluieren wat er plaats grijpt in het binnenste hunner zielen, hij zal ons doen deelnemen aan hun inwendig leven, hij zal ons éénstemmig doen trillen met hunne vreugden en hunne smarten. Uit de vereeniging van het woord met de muziek zal aldus het artistieke beeld ontstaan van het hoogste, het meest volledige leven, dat men zich kan uitdenken. Maar, aldus vervolgt Wagner, deze vereeniging kan slechts dán vruchtbaar zijn, wanneer de taal der muziek zich komt verbinden met datgene, wat in de gesproken taal het meest met de muziek verwant is; de juiste plaats, waar de verbinding der twee kunsten plaats grijpt, is het punt, waar zich in het gesproken woord een onwederstaanbaar streven openbaart om een zielsaandoening werkelijk en zinnelijk waarneembaar uit te drukken. Dit punt nu wordt bepaald door den inhoud zelven van hetgeen uitgedrukt moet worden, in zooverre die inhoud overgaat van het gebied des verstands tot dat van het gevoel. Een onderwerp, dat alleen

voor het verstand te vatten is, kan ook alleen door de taal van het woord medegedeeld worden; hoe meer het echter doortrokken wordt van aandoeningen, des te meer eischt het, om op adaequate wijze uitgedrukt te worden, uitdrukkingsmiddelen, welke slechts de taal der muziek in voldoende hoeveelheid hem verschaffen kan. Hieruit laat zich van zelf de natuur bepalen van datgene, wat de dichter-componist heeft uit te spreken, nl. het *eeuwig(=rein)-menschelijke*, losgemaakt van alle conventie [1]).

Het begrip »*eeuwig-menschelijk*" wordt door Chamberlain nader bepaald als volgt:

> »Das »Rein-menschliche" ist »das, was das Wesen der menschlichen Gattung als solcher ausmacht", es ist »das von aller Konvention, von allem historisch-formellen

---

[1]) Lichtenberger, p. 2—5. Hier volgen nog Wagner's eigen woorden, gelijk ze door Chamberlain (II, S. 26, 27) medegedeeld worden, n.l. tot beter begrip afgedeeld door cijfers: (1⁰) Das in der musikalischen Sprache Auszudrückende sind nun aber einzig *Gefühle* und *Empfindungen:* sie drückt den von unserer, zum reinen Verstandesorgan gewordenen Wortsprache abgelösten Gefühlsinhalt der rein-menschlichen Sprache überhaupt in vollendeter Fülle aus. (2⁰) Was somit der absoluten musikalischen Sprache für sich unausdrückbar bleibt, ist die genaue Bestimmung des Gegenstandes des Gefühles und der Empfindung, an welchem diese selbst zu sicherer Bestimmtheit gelangen; (3⁰) die ihm nothwendige Erweiterung und Ausdehnung des musikalischen Sprachausdruckes besteht demnach im Gewinne des Vermögens, auch das Individuelle, Besondere, mit kenntlicher Schärfe zu bezeichnen, und (4⁰) dieses gewinnt sie nur in ihrer Vermählung mit der Wortsprache. (5⁰) Nur aber dann kann diese Vermählung eine erfolgreiche sein, wenn die musikalische Sprache zu allernächst an das ihr Befreundete und Verwandte der Wortsprache anknüpft; genau da hat die Verbindung vor sich zu gehen, wo in der Wortsprache selbst bereits ein unabweisliches Verlangen noch wirklichem, sinnlichem Gefühlsausdrucke sich kundgiebt. (6⁰) Dies bestimmt sich aber einzig nach dem *Inhalte* des Auszudrückenden, in wiefern dieser aus einem Verstandes- zu einem Gefühlsinhalte wird. Ein Inhalt, der einzig dem Verstande fasslich bleibt, bleibt einzig auch nur der Wortsprache mittheilbar; je mehr er aber zu einem Gefühlsmomente sich ausdehnt, desto bestimmter bedarf er auch eines Ausdruckes, den ihm in entsprechender Fülle endlich nur die Tonsprache ermöglichen kann. (Folgerung aus diesen Prämissen:) Hiernach bestimmt sich ganz von selbst der Inhalt dessen, was der Wort-Tondichter auszusprechen hat: es ist »*das von aller Konvention* [*von allem Historisch-formellen*] *losgelöste Reinmenschliche*" (*G. S.* IV, S. 317, 318). Vgl. Viotta, blz. 137—139, Schuré, *Richard Wagner*, pp. 287, 288.

Losgelöste", es ist das, woraus »alles Partikularistische, Zufällige entnommen" wurde. Eine »rein-menschliche Handlung" ist eine, aus deren Motiven alles Kleinliche und Unbestimmte ausgeschieden, aus deren Inhalt alles von aussen her Entstehende, pragmatisch Historische, Staatliche und dogmatisch Religiöse hinweggenommen wurde. — Ein historisches Drama ist also Z. B. kein »rein-menschliches" Drama, ebensowenig gebührt diese Bezeichnung einem Bühnenstück, dessen Angelpunkt von einem konventionellen Ehrbegriff gebildet wird. — Hiermit wird ja keine »absolute Kritik" gegen Dichter wie Shakespeare und Calderon ausgesprochen, die von Niemandem glühender als von Wagner bewundert wurden; festgestellt wird aber, dass: »Ein Inhalt, der einzig dem Verstande fasslich ist, einzig auch *nur der Wortsprache* mitteilbar bleibt", und dass nur eine dichterische Absicht, die »vollstandig aus dem Verstande an das Gefühl mitgeteilt werden kann", die Mitwirkung jenes – von Shakespeare selbst als so übermächtig anerkannten — Korrelats der Wortsprache, der Tonsprache, gestattet und erheischt. Das Reinmenschliche ist aber das Höchste, das Allgemeinwahre, und »wo es den unmittelbarsten und doch sichersten Ausdrück des Höchsten, Wahrsten, dem Menschen überhaupt Ausdrückbaren gilt, da muss eben auch der ganze, vollkommene Mensch beisammen sein, und dies ist der mit dem Leibes- und Herzensmenschen in innigster, durchdringendster Liebe vereinigte Verstandesmensch — keiner aber für sich allein" (*G. S.* III, 66).

Diesen Hinweis auf das »Reinmenschliche" als auf das Einzige, was in dem *höchsten* dramatischen Kunstwerk ausgesprochen werden darf und kann, halte ich für eine der grössten Thaten Wagner's; vielleicht die grösste. Denn mit dieser klaren Erkenntnis ist die ganze Lehre des neuen Dramas gegeben, einer Kunst, in der nach Wagner's Versicherung »ewig neu zu erfinden sein wird". Zwar hat man im Aristoteles die nämliche Lehre jetzt nachträglich entdecken wollen, und Wagner knüpft selber

direkt an Aeschylos und Sophokles an, deren »reinmenschliche Kunst das schönste Ergebnis hellenischer Geschichte sei"; wir Modernen hatten aber jedenfalls das Wissen von diesem Gesetz der notwendigen Beschränkung auf das Reinmenschliche (sobald wir das höchste Kunstwerk uns zum Ziele setzen wollen) gründlich verloren" [1]).

Bij het bespreken van *Rienzi* zegt Lichtenberger over deze zelfde zaak:

> Wagner crut voir que les sujets historiques ne pouvaient convenir au drame musical et cela parce qu'il était presque impossible de réaliser, dans ce cas, cette harmonie de la musique et des paroles à laquelle doit tendre le poète-musicien. Assurément il est possible de trouver dans un grand événement historique la matière d'un drame où s'entrechoquent des passions éternellement humaines et susceptibles d'être rendues par la musique; c'est ainsi, par exemple, que les sentiments généraux qui forment en quelque sorte la base du drame de Rienzi, le patriotisme, l'amour de la liberté, peuvent être exprimés à la fois par la poésie et par la musique. Mais tout drame historique contient forcément, outre cet élément universellement humain, un élément spécifiquement historique et contingent; à ce point de vue, Rienzi doit être un tableau historique de la vie romaine au XIVe siècle, une description pittoresque des hommes de cette époque, avec leurs moeurs, leurs partis pris, leurs préjugés moraux et sociaux. Or, tout ce qui est conventionnel, contingent, tout ce qui varie selon les époques et selon la mode peut être exposé par la parole et compris par la raison; il est impossible par contre de le rendre immédiatement sensible au cœur par la musique. L'auteur d'un opéra historique se trouve donc pris entre deux nécessités également fâcheuses: d'une part, il lui faut éliminer le

---

[1]) Chamberlain I, S. 186. Vgl. ook S. 202 en 203.

plus possible tout l'élément contingent, mais alors l'intérêt historique risque de s'évaporer; d'autre part, s'il veut conserver à son œuvre un cachet historique, il est obligé d'y introduire de longs passages où les paroles seules importent et ne demandent pour être pleinement comprises aucun accompagnement musical; mais alors si le compositeur s'obstine malgré tout à les mettre en musique, cette musique n'a plus avec l'action et les paroles aucun lien nécessaire; elle n'est qu'un ornement postiche, surajouté au texte qui pouvait parfaitement se suffire à lui-même" [1]).

Ziedaar Wagner's gedachten over het eeuwig-menschelijke. Of hij zich in de dagen van Dresden zijner latere richting al zóó bewust was, dat hij tengevolge dáárvan *Manfred* verwierp om *Tannhäuser* af te werken, is een vraag, die wij niet gaarne bevestigend zouden willen beantwoorden, vooral na hetgeen hij zelf in de *Mittheilung an meine Freunde* geschreven heeft [2]); wat we wèl willen, is toegeven, dat zijn aard en aanleg, zijn »Genius", hem er op onbewuste wijze toe gebracht heeft om liever een stof, aan de romantiek, aan de volkssage ontleend, te bewerken dan een historische.

Met al de energie, die hem eigen was, wanneer een plan bij hem vaststond, wierp Wagner zich nu op het uitwerken der schets van *Tannhäuser*, die hij na zijn terugkomst uit Parijs, bij gelegenheid van een zomeruitstapje naar Teplitz in Bohemen, ontworpen had, en verbond aan de sage van dien ridder den bekenden wedstrijd der minnezangers op den Wartburg [3]); en de dichter-componist heeft uit beide met kundige hand een allerkostelijkst werk geschapen, vol pak-

---

1) Lichtenberger, pp. 52, 53.

2) *G. S.* IV, S. 272, waar hij o. a. zegt dat hij bij de keuze van *Tannhäuser* »gänzlich ohne Reflexion verfuhr".

3) Die wedstrijd heeft waarschijnlijk plaats gehad in het geboortejaar der H. Elisabeth, welke dan ook door Wagner in dit drama wordt ten tooneele gevoerd, maar reeds als volwassen. Een prachtig fresco van *Schwind* in den gerestaureerden Wartburg geeft een denkbeeld van dit schitterende feest.

kende tooneelen en hoogst dramatische toestanden. Alleen tegen het eerste deel dier opera, met de allerzinnelijkste scène in den Venusberg kan men met grond ernstige bedenkingen van moreelen aard inbrengen, al kan ook een decente mise-en-scène het hinderlijke wel iets verminderen, evenals in een dergelijk tooneel van *Parsifal* met de bloemenmeisjes. Tengevolge van die scène werd al aanstonds bij haar eerste verschijnen aan *Tannhäuser* het verwijt van »Schlüpfrigkeit" gedaan.

Wat Wagner gevoelde, toen hij na het voltooien van den tekst zijn werk op muziek zette, wat al zinnelijk gevoel hem geheel en al doordrong, blijkt het best uit zijn eigen woorden: »Es war ein verzehrend üppige Erregtheit, die mir Blut und Nerven in fiebernder Wallung erhielt, als ich die Musik des Tannhäusers entwarf und ausführte. Meine wahre Natur, die mir im Ekel vor der modernen Welt und im Drange nach einem Edleren und Edelsten ganz wiedergekehrt war, umfing wie mit einer heftigen und brünstigen Umarmung die äussersten Gestalten meines Wesens, die beide in *einen* Strom: höchstes Liebesverlangen, mündeten" [1]). Tot beter begrip dezer laatste woorden diene, dat hij in die dagen een ontzettend verlangen naar liefde in zich voelde, waarvan hij zelf zegt: »Was konnte diese Liebessehnsucht, das Edelste, was ich meiner Natur nach zu empfinden vermochte, wieder Anderes sein, als das Verlangen nach dem Hinschwinden aus der Gegenwart, nach dem Ersterben in einem Elemente unendlicher, irdisch unvorhandener Liebe, wie es nur mit dem Tode erreichbar schien? Was war aber dennoch im Grunde dieses Verlangen Anderes, als die Sehnsucht der Liebe, und zwaf der wirklichen, aus dem Boden der vollsten Sinnlichkeit entkeimten Liebe, — nur einer Liebe, die sich auf dem ekelhaften Boden der *modernen* Sinnlichkeit eben *nicht* befriedigen konnte?" [2]) En nadat hij verklaard heeft, dat het dichten en componeeren van *Manfred* een stap zou geweest

---

1) *G. S.* IV., S. 279.
2) T. a. p.

zijn van het standpunt, door hem met *Der Fliegende Holländer* bereikt, terug naar *Rienzi*, zegt hij verder, dat de dramatiseering van *Tannhäuser* hem verder bracht op den weg — d. i. zijn eigen kunstrichting — met *Der Fliegende Holländer* ingeslagen: »Ich hatte mit dieser Arbeit einen neuen Entwickelungsweg in der mit dem »fliegenden Holländer" eingeschlagenen Richtung zurückgelegt. Mit meinem ganzen Wesen war ich in so verzehrender Weise dabei thätig gewesen, dass ich mich entsinnen muss, wie ich, je mehr ich mich der Beendigung der Arbeit näherte, von der Vorstellung beherrscht wurde, ein schneller Tod würde mich an dieser Beendigung verhindern, so dass ich bei der Aufzeichnung der letzten Note mich völlig froh fühlte, wie als ob ich einer Lebensgefahr entgangen wäre" [1]).

Daar de compositie van *Tannhäuser* hem al te zeer had ingespannen, ging hij, na de rollen onder de zangers verdeeld te hebben, in den voorzomer van 1845 tot herstel zijner geschokte gezondheid naar Mariënbad in Bohemen; doch zelfs tijdens dezen rusttijd kon hij den arbeid niet staken en maakte hij het plan voor een drama van lichteren aard, een komische opera. Het was ook op aandrang zijner vrienden, dat hij daartoe het plan opvatte, »weil diese Oper mir den Zutritt zu den deutschen Theatern verschaffen, und so für meine äusseren Verhältnisse einen Erfolg herbeiführen sollte, dessen hartnäckiges Ausbleiben diese allerdings mit einer bedenklichen Wendung zu bedrohen begonnen hatte" [2]). Het onderwerp voor zijn nieuw drama wilde hij ontleenen aan den tijd der *Meistersinger,* en dezen naam draagt dan ook dit muziekdrama, dat werkelijk tot stand kwam, al is het ook een tijd later. Voor het oogenblik voelde hij zich nog meer aangetrokken [3]) door een andere stof, die hij te Parijs had leeren kennen tegelijk met de *Tannhäuser*-sage, nl. de sage van *Lohengrin*, den zwaanridder. Nauwelijks had hij dan ook

---

1) T. a. p., S. 284.
2) T. a. p., S. 284.
3) T. a. p., S. 289—291.

de schets voor *Die Meistersinger* gereed, of hij wierp zich vol enthousiasme op de *Lohengrin*, die dan ook vóór *Die Meistersinger* werd afgewerkt.

Maar de repetitiën voor *Tannhäuser* riepen Wagner van Mariënbad naar Dresden terug. Geen moeite, geen kosten werden gespaard om het werk goed te doen slagen; evenwel was het gevolg bij de eerste opvoering, den 19den October 1845, gering. Men begreep Wagner niet; nadat men eenmaal zijn *Rienzi* gezien had, verwachtte men iets in *dien* geest van hem; dat was al tegengevallen met *Der Fliegende Holländer*, en nu viel het weer tegen met *Tannhäuser*. Deze opera week dan ook nog al af van de tot dusverre bestaande, en het publiek verlangde geen drama maar muziek en melodieën. Wel was Wagner zich zeer goed bewust, dat hij met zijn laatste werk zich al meer en meer verwijderde van de richting, die hij met *Rienzi* had ingeslagen, maar hij had van den beginne af een »*deutsche Original-oper*" willen schrijven, waarin niets zou zijn, dat aan Italianen of Franschen zou herinneren. Overigens is het opmerkenswaardig, dat Wagner naderhand vele passages van dit werk geheel omgewerkt en veranderd heeft en dat o. a. in zijn eersten vorm *Tannhäuser* het zoo pakkende slot miste dat het later verkregen heeft [1]).

---

[1]) Eigenaardig is het te lezen wat Wagner zelf hierover schrijft aan Liszt (30 Jan. 1852): »Die erste Bearbeitung [n.l. het slot van het laatste bedrijf] beruhte auf einer Täuschung über das Wesen der Scene, über die mich leider erst die erste Aufführung in Dresden belehrte: nichts, was irgend in den Mitteln der Darstellung vorhanden ist, soll auf der Scene nur gedacht oder angedeutet, sondern Alles ausgeführt werden. Der blosse Beleuchtungsspuk des Venusbergs war aber nur eine Andeutung: wirklich wahr wird der Zauber nur, wenn Venus selbst erscheint und sich vernehmen lässt. Diess ist so richtig, dass gerade diese nachgeholte Situation mir einen grossen Reichthum für meine Musik auch zugeführt hat: betrachte die Scene mit der Venus im letzten Akte, und Du wirst mir Recht geben, dass die frühere Ausführung zu ihr sich wie der Kupferstich zum Oelgemälde verhält. Ganz so ist es mit dem Erscheinen der Leiche der Elisabeth: wenn Tannhäuser an dieser hinsinkt und seufzt: »Heilige Elisabeth, bitte für mich!" so ist hier ausgeführt, was dort nur angedeutet war." (*Briefwechsel*, I, S. 163). En Alfred Ernst (*L'art de Richard Wagner*, p. 36) zegt naar aanleiding van deze woorden: »Ce texte est de haute importance. Il montre bien en Wagner le dramaturge réaliste, exprimant l'intime humanité de son

Ten gevolge van het matige succes zijner nieuwe opera [1]) overmande Wagner een »Gefühl der vollkommensten Einsamkeit"; doch hij trachtte zich te troosten op een hem zeer eigenaardige wijze: want daar er, ondanks alle tegenspraak, toch enkelen gevonden werden die in zijn werk belangstelling schenen te toonen, kwam hem deze belangstelling voor als »die gutmüthige Theilnahme befreundeter Menschen an dem Schicksale eines theuren Wahnsinnigen" [2]). Maar, gelijk ons uit de *Mittheilung an meine Freunde* blijkt, zijn ideeën gaf hij niet op. Hem was het onmogelijk om in de bestaande opera, waaraan het publiek zich vergaapte, een *kunst*uiting te zien, daar hier alles op muziek en zangersvirtuositeit aankwam; *zijn* streven daarentegen was een geheel ander: hij wilde drama's, en geen opera's, en langzamerhand werd hem al duidelijker wat de eigenlijke stof voor een muzikaal drama kon zijn en tevens moest zijn; wij hebben daarover reeds een en ander gezegd, maar wenschen hier toch ook nog even aan te stippen, dat, gelijk uit de *Mittheilung an meine Freunde* blijkt, de gedachten, welke hij naderhand breed heeft uitgewerkt in zijn groote theoretische tijdschriften over kunst, zich gedurende de Dresdener jaren al sterker en sterker aan hem opdrongen en zich al helderder en klaarder ontwikkelden; ook werd hem duidelijk, dat er tusschen zijn streven en het verlangen van het operapubliek geen overeenstemming bestond noch bestaan kon.

Een poging om *Tannhäuser* te Berlijn te doen opvoeren in de hofopera mislukte; Wagner kreeg ten antwoord, dat hij beproeven moest zijn werk aan den koning bekend te maken door stukken er van te arrangeeren voor militaire muziek,

---

œuvre par des faits typiques aussi caracterisés, aussi frappants que possible. Wagner, avec un minimum d'incidents, veut porter l'intensité des sensations à son maximum, sachant que l'effet direct sur les sens du spectateur est indispensable à l'art le plus élevé".

1) Volgens Richard Pohl (*Richard Wagner*, S. 153) zou zelfs Wilhelmina Schröder-Devrient Wagner niet begrepen en na die eerste uitvoering tot hem gezegd hebben: »Sie sind ein Genie, aber Sie schreiben doch zu tolles Zeug. Man kann's ja kaum singen". De critiek ontzegde aan Wagner geschiktheid voor melodievorming, en brak zoowel de muziek als de handeling af.

2) *G. S.* IV, S. 293.

welke dan bij de wachtparade voor den koning zou kunnen worden geblazen; terecht teekent Wagner hierbij aan: »Tiefer konnte ich wohl nicht gedemüthigt werden!"

Toch kon het slechte succes van zijn jongste werk den inwendigen drang om steeds nieuw en beter te scheppen bij hem niet betoomen. Ondanks het bewustzijn, dat hij als kapelmeester aan de opera niet op zijn plaats was, werkte hij het gedicht en de muziek van *Lohengrin* af, een meesterwerk van den eersten rang [1]), dat echter toen niet te Dresden, maar eerst later, in 1850, onder directie van Liszt te Weimar zou worden opgevoerd.

Tegelijkertijd vatte hij weer twee andere plannen voor nieuwe drama's op, één historisch, nl. *Friedrich der Rothbart* en een aan de Duitsche (Noorsche) mythe ontleend, nl. *Siegfried.* Voor de laatste maal kwam hier bij Wagner's zoeken naar een geschikte stof, de historie met de sage in strijd. Edoch bij diepere studie van beide onderwerpen moest hij weldra *Friedrich* opgeven, daar het hem hoe langer zoo meer duidelijk werd, dat in historische stukken het menschelijke niet als rein(algemeen)-menschelijk aan den dag kan komen, maar alleen als historisch-conventioneel, terwijl slechts in de mythe, de sage, het zuiver-menschelijke zich openbaart [2]).

Ook was hij in die dagen vervuld van het plan om een drama te maken *Jesus von Nazareth.* Dit zou, volgens

---

[1]) »Diese so geistvoll erfasste, so sinnig und formgewandt ausgeführte, zur idealen Vollendung emporgehobene Kunstschöpfung", aldus P. Schmid in de *Stimmen a. M. L.* XXV, S. 262, die ook het volgende woord van den bekenden muziekhistoricus en criticus Ambros aanhaalt: »Der Partitur des Tannhäuser und des Lohengrin hätte Wagner getrost beischreiben können, was jener griechische Maler seinen Gemälden beischrieb: »Man wird es leichter tadeln als nachahmen". Mit diesen Partituren unter dem Arme mag sich Wagner seine Stelle bei jenen suchen, welche den Ehrennamen Künstler im edelsten Sinne verdienen".

[2]) »Als ich den »Friedrich" aufgab, um desto bestimmter und gewisser in Dem, was ich wollte, den »Siegfried" vorzunehmen, hatte ich eine neue und entscheidenste Periode meiner künstlerischen und menschlichen Entwickelung angetreten, die *Periode des bewussten künstlerischen Wollens* auf einer vollkommen neuen, mit unbewusster Nothwendigkeit von mir eingeschlagenen Bahn, auf der ich nun als Künstler und Mensch einer neuen Welt entgegenschreite". *G. S.* IV, S. 320.

Glasenapp, geworden zijn een Schopenhaueriaansche »Tragödie der Verneinung des Willens zum Leben",. een gedicht van het meest besliste verlangen naar den dood, zooals Wagner zelf dat toenmaals in zijn ziel droeg, en de uitdrukking der Faustsche stemming:

»Und so ist mir das Dasein eine Last,
Der Tod erwünscht, das Leben mir verhasst" [1]).

---

1) Om goed te begrijpen wat hij bedoelde, moeten wè weten dat het verlossingswerk van den Christus van Wagner niets anders was dan *het verlangen naar het niet-zijn*. We vinden deze zaak van zooveel belang om Wagner te leeren kennen, voor zooverre hij met Christus en het Christendom iets heeft uit te staan, dat wij zijn eigen woorden moeten aanhalen:

»Meine vereinsamte traurige Stellung als künstlerischer Mensch, musste mir aber gerade heran wiederum zum schmerzlichsten Bewusstsein kommen, und der nagenden Wirkung dieses Schmerzens konnte ich nur durch Befriedigung meines rastlosen Triebes zu neuen Entwürfen wehren. Es drängte mich Etwas zu dichten, das gerade dieses mein schmerzliches Bewusstsein, auf eine dem gegenwärtigen Leben verständliche Weise mittheile. Wie ich mit dem »Siegfried" durch die Kraft meiner Sehnsucht auf den Urquell des ewig Reinmenschlichen gelangt war, so kam ich jetzt, wo ich diese Sehnsucht dem modernen Leben gegenüber durchaus unstillbar, und von Neuem nur die Flucht vor diesem Leben, mit Aufhebung seiner Forderungen an mich durch Selbstvernichtung, als Erlösung erkennen musste, auch an dem Urquell aller modernen Vorstellungen von diesem Verhältnisse an, nämlich dem menschlichen *Jesus von Nazareth*. Zu einer, namentlich für den Künstler ergiebigen Beurtheilung der wundervollen Erscheinung dieses Jesus' war ich dadurch gelangt, dass ich den symbolischen Christus von *ihm* unterschied, der, in einer gewissen Zeit und unter bestimmten Umständen gedacht, sich unserem Herzen und Verstande als so leicht begreiflich darstellt. Betrachtete ich die Zeit und die allgemeinen Lebenszustände, in denen ein so liebendes und liebebedürftiges Gemüth, wie das Jesus', sich entfaltete, so war mir nichts natürlicher, als dass der *Einzelne*, der eine so ehrlose, hohle und erbärmliche Sinnlichkeit, wie die der römischen Welt, und mehr noch der den Römern unterworfenen Welt, nicht vernichten und zu einer neuen, der Gemüthssehnsucht entsprechenden Sinnlichkeit gestalten konnte, nur aus dieser Welt, somit aus der Welt überhaupt hinaus, nach einem besseren Jenseits, — nach dem Tode, verlangen musste. Sah ich nun die heutige moderne Welt von einer ähnlichen Nichtswürdigkeit, als die damals Jesus umgebende erfüllt, so erkannte ich jetzt nur, der charakteristischen Eigenschaft der gegenwärtigen Zustände gemäss, jenes Verlangen in Wahrheit als in der sinnlichen Natur des Menschen begründet, der aus einer schlechten, ehrlosen Sinnlichkeit sich eben nach einer edleren, seiner geläuterten Natur entsprechenden Warnehmbarkeit sehnt. Der Tod ist hier nur das Moment der Verzweiflung; er ist der Zerstörungsakt, den wir an uns ausüben, weil wir ihn — als Einzelne — nicht an den

Van het plan kwam verder niets:

»Zwei überwältigende Bedenken hielten mich aber von der Ausführung des Entworfenen ab: diese erwuchsen einerseits aus der widerspruchvollen Natur des Stoffes, wie er uns eben vorliegt; andererseits aus der erkannten Unmöglichkeit, auch dieses Werk zür öffentlichen Ausführung zu bringen. Dem Stoffe, wie er nun einmal durch das religiöse Dogma und die populäre Vorstellung von ihm dem Volke sich eingeprägt hat, musste ein zu empfindlicher Zwang angethan werden, wenn ich mein modernes Bewusstsein von seiner Natur in ihm kundgeben wollte; an seinen populären Momenten musste gedeutet, und mit mehr philosophischer als künstlerischer Absichtlichkeit geändert werden, um sie der gewohnten Anschauungsweise unmerklich zu entziehen und in dem von mir erkannten Lichte zu zeigen" [1]).

Ons behoeft het niet te spijten, dat we een Christus-drama, in Wagnerschen zin opgevat, moeten missen [2]). Den *historischen* Christus, gelijk de vier Evangelisten Hem ons doen kennen, zouden we zeker niet gekregen hebben, maar een

---

schlechten Zuständen der uns zwingenden Welt ausüben können. Der Akt der wirklichen Vernichtung der äusseren, wahrnembaren Bande jener ehrlosen Sinnlichkeit ist aber die *uns* obliegende gesunde Kundgebung dieses, bisher auf die Selbstvernichtung gerichteten Dranges. Es reizte mich nun, die Natur Jesus', wie sie *unserem*, der Bewegung des Lebens zugewandten Bewusstsein deutlich geworden ist, in der Weise darzuthun, dass das Selbstopfer Jesus' nur die unvollkommene Aeusserung desjenigen menschlichen Triebes sei, der das Individuum zur Empörung gegen eine lieblose Allgemeinheit drängt, zu einer Empörung, die der durchaus Einzelne allerdings nur durch Selbstvernichtung beschliessen kann, die gerade aus dieser Selbstvernichtung heraus aber noch ihre wahre Natur dahin kundgiebt, dass sie wirklich nicht auf den eigenen Tod, sondern auf die Verneinung der lieblosen Allgemeinheit ausging". *G. S.* IV, S. 331, 332. Vgl. *Stimmen a. M. L.* XXV, S. 260.

1) *G. S.* IV, S. 332.

2) Het uitvoerig geschetste ontwerp kan men evenwel vinden in de »Nachgelassene Schriften und Dichtungen" van Wagner. Een studie hierover heeft Marcel Hébert in zijn werk: *Le sentiment religieux dans l'œuvre de R. Wagner.*

mythischen, een *symbolischen*, in Wagner's geest opgevat, evenals hij de oorspronkelijke stof van *Lohengrin* had opgevat en omgewerkt; wat in *Lohengrin* echter niet hindert, zou ons in den Verlosser der Wereld zeer zeker wel gehinderd hebben.

Het is intusschen wel de moeite waard een oogenblik te beschouwen, hoe Wagner zich die Lohengrin-sage volgens zijn ideeën en principen omwerkt; ook hier willen wij 't liefst zijn eigen woorden gebruiken.

> »Das mittelalterliche Gedicht brachte mir den Lohengrin in einer zwielichtig mystischen Gestalt zu, die mich mit Mistrauen und dem gewissen Widerwillen erfüllte, den wir beim Anblicke der geschnitzten und bemalten Heiligen an den Heerstrassen und in den Kirchen katholischer Länder empfinden. Erst als der unmittelbare Eindruck dieser Lektüre sich mir verwischt hatte, tauchte die Gestalt des Lohengrin wiederholt und mit wachsender Anziehungskraft vor meiner Seele auf; und diese Kraft gewann von Aussen her namentlich auch dadurch Nahrung, dass ich den Lohengrinmythos in seinen einfacheren Zügen, und zugleich nach seiner tieferen Bedeutung, als eigentliches Gedicht des Volkes kennen lernte, wie er aus den läuternden Forschungen der neueren Sagenkunde hervorgegangen ist. Nachdem ich ihn so als ein edles Gedicht des sehnsüchtigen menschlichen Verlangens ersehen hatte, das seinen Keim keinesweges nur im christlichen Uebernatürlichkeitshange, sondern in der wahrhaftesten menschlichen Natur überhaupt hat, ward diese Gestalt mir immer vertrauter, und der Drang, um der Kundgebung meines eigenen inneren Verlangens willen mich ihrer zu bemächtigen, immer stärker, so dass er zur Zeit der Vollendung meines Tannhäusers geradesweges zur heftig drängenden Noth ward, die jeden anderen Versuch, mich ihrer Gewalt zu entziehen, gebieterisch von mir wies" [1]).

---

1) Hoezeer het *algemeen-menschelijke* zich toen reeds in Wagner's geest vastgezet had, moge blijken uit de woorden, die hij op de bovenaangehaalde laat

Pater Schmid teekent hierbij aan :

> »Also erst, nachdem der tiefere Inhalt des Kunstwerkes seinem heimathlichen Boden entfremdet, nachdem er »wagnerisch" zurechtgelegt worden, wird ihm die künstlerische Form angemessen, nicht um seiner selbst willen, sondern »um der Kundgebung meines eigenen inneren Verlangens". Das sind Worte, welche wir bei keinem der folgenden Werke des Dichter-componisten vergessen dürfen. Wagner verwechselt den Inhalt des Kunstwerkes mit der Tendenz des Meisters. Die kalleotechnische Conception ist ihm nicht die künstlerische Gestaltung objectiver Wahrheiten zur kunstschönen Darstellung, sondern nur das subjectivste Raisonnement, welches der objectiven Wahrheit die Form entnimmt, um sie in kunstschöner Umgestaltung zur Darstellung des eigenen inneren Verlangens zu benützen" [1]).

Ondanks al zijn arbeid te Dresden werd toch zijn toestand daar al meer en meer onhoudbaar; hij gevoelde zich niet thuis aan het hoofd van een kunstinstelling, waar, volgens *zijn* begrip, niet op kunst maar alleen op geldverdienen werd gelet. Voegen we daarbij nog, dat zijn financieele toestand alles behalve rooskleurig was en dat hij, bij de pogingen om dezen te verbeteren, door nl. zijn werken aan verschillende schouwburgen ter voorstelling aan te bieden, teneinde bij

---

volgen: »Auch *Lohengrin* ist kein eben nur der christlichen Anschauung entwachsenes, sondern ein uralt menschliches Gedicht; wie es überhaupt ein gründlicher Irrthum unserer oberflächlichen Betrachtungsweise ist, wenn wir die spezifisch christliche Anschauung für irgendwie urschöpferisch in ihren Gestaltungen halten. Keiner der bezeichnendsten und ergreifendsten christlichen Mythen gehört dem christlichen Geiste, wie wir ihn gewöhnlich fassen, ureigenthümlich an: er hat sie alle aus den rein menschlichen Anschauungen der Vorzeit überkommen und nur nach seiner besonderen Eigenthümlichkeit gemodelt. Von dem widerspruchsvollen Wesen dieses Einflusses sie so zu läutern, dass wir das rein menschliche, ewige Gedicht in ihnen zu erkennen vermögen, dies war die Aufgabe des neueren Forschers, die dem Dichter zu vollenden übrig bleiben musste". *G. S.* IV, S. 288, 289.

[1]) *Stimmen a. M. L.* XXV, S. 262.

eventueele uitvoering de tantièmes te kunnen ontvangen, bijna overal het hoofd stootte, en men dikwijls zijn partituren als ongeopende pakketten terugzond, en men kan zich denken in welk een gemoedsgesteldheid hij verkeerde; de *Mittheilung an meine Freunde* deelt het overigens uitvoerig mede. Geen wonder dan ook, dat, toen de revolutiestorm van 1848 ook over Duitschland losbrak, Wagner, die door zijn revolutionnaire begrippen in zaken van dramatische kunst ook in heel zijn levensbeschouwing hervormende verlangens koesterde, van een ommekeer van zaken veel heil verwachtte, ook voor de kunst. Wanneer we het woord revolutionnair (op politiek gebied) in den eigenaardigen zin opvatten, dien Wagner daaraan hechtte, dan is het niet meer zoo geheel en al bevreemdend dat hij, de kunstenaar, die droomde van een totale reactie en revolutie in de dramatische kunst, schrijven kon: »Elsa [een hoofdpersoon in *Lohengrin*] hat mich zum vollständigsten Revolutionär gemacht. Sie war der Geist des Volkes, nach dem ich auch als künstlerischer Mensch zu meiner Erlösung verlangte" [1]). Deze woorden worden nader verklaard door de volgende: »Auf dem Wege der Nachsinnens über die Möglichkeit einer gründlichen Aenderung unserer Theaterverhältnisse, ward ich ganz von selbst auf die volle Erkenntniss *der Nichtswürdigkeit der politischen und sozialen Zustände hingetrieben, die aus sich gerade keine anderen öffentlichen Kunstzustände bedingen konnten, als eben die von mir angegriffenen.* Diese Erkenntniss war für meine ganze weitere Lebensentwickelung entscheidend" [2]).

Toen dan ook de gisting der revolutie te Dresden was doorgedrongen, hield Wagner, voordat het tot een uitbarsting was gekomen, in de »Vaterlandsverein", den 14^{den} Juni 1848, een redevoering, waarvan het onderwerp was: »Wie verhalten sich republikanische Bestrebungen dem Königthume gegenüber?" Uit die rede blijkt, dat Wagner toen een aanhanger van het koningschap was, een onverzoenlijk vijand echter van

---

1) *G. S.* IV, S. 302.
2) *G. S.* IV, S. 308.

het constitutionalisme, verder dat hij alle heil voor Duitschland verwachtte van een krachtig verwerpen der »fremdartigen undeutschen Begriffe", van de »Emanzipierung des Königthums" uit democratische dwaalleeringen, en van het herstel der oudgermaansche betrekkingen tusschen den vorst en het vrije volk. »An der Spitze des Freistaates wird der erbliche König eben das sein, was er seiner edelsten Bedeutung nach sein soll: der Erste des Volkes, der Freieste der Freien! Würde dies nicht zugleich die schönste deutsche Auslegung des Ausspruches Christus sein: »Der Höchste unter Euch soll der Knecht Aller sein"? Denn indem er der Freiheit Aller dient, erhöht er in sich den Begriff der Freiheit selbst zum höchsten gotterfüllten Bewusstsein". Deze rede, verwekte algemeenen toorn; maar in een uitvoerigen brief aan den generaal-intendant von Lüttichau rechtvaardigde Wagner zich en zeide: »dass das Königthum immer der heilige Mittelpunkt bleiben könnte, um den sich alle nur erdenklichen volksthümlichen Institutionen errichten liessen".

Het volgende jaar geraakte Dresden van 3 tot 9 Mei in opstand; dat Wagner zich aan den kant der opstandelingen bevond, is aan geen twijfel onderhevig; welk aandeel hij er in gehad heeft, kan men bij Chamberlain vinden. Echter blijkt uit zijn gedrag niet, dat hij wegens deelname aan den opstand reden had om te vluchten, nadat Dresden door de Pruisen was ingenomen; wel begaf hij zich toen naar Chemnitz om daar bij zijn zwager het einde der wanordelijkheden af te wachten, maar niet met de meening om te vluchten. Deze zwager echter meende, dat de vlucht voor hem noodzakelijk was, en bracht hem naar Weimar in Thuringen. Ook daar was Wagner niet bezorgd, dat hij zijn vaderland zou moeten verlaten, en zonder besef van schuld wandelde hij er vrij rond, niet twijfelende, of het misverstand, indien er al een bestond, zou zich wel ophelderen. Toen echter het bericht kwam, dat een »Steckbrief" tegen hem was uitgevaardigd, meende hij, dat het veiliger was zich buitenlands te begeven, en, geholpen door Liszt, die toen voor de eerste maal beslissend in zijn leven ingreep en hem een pas wist te

bezorgen op een anderen naam, nam hij de wijk naar Zwitserland [1]).

Toch zegende hij het lot, dat hem uit Dresden verjoeg: als kunstenaar met eigen, gevestigde overtuiging was het voor hem daar niet meer om uit te houden. Hij schreef dan ook

---

1) Om de nauwe betrekking waarin Wagner tot Liszt heeft gestaan, moge het volgende hier een plaats vinden over dezen grooten pianovirtuoos.

Franz Liszt was 22 October 1811 te Raiding in Hongarije geboren en katholiek. Hij huwde in 1834 met de fransche gravin d'Agoult, beter bekend onder haar *nom de plume* Daniel Stern; uit dat huwelijk zijn drie kinderen gesproten: de oudste dochter werd later de gemalin van den franschen staatsman Emile Olivier; de zoon Daniel stierf te Berlijn; de jongste dochter was Cosima, die in 't huwelijk trad met Hans von Bülow. Liszt liet zich van zijn echtgenoote scheiden — zij stierf in 1844 — en was toen in druk vriendschapsverkeer met vorstin Caroline von Sayn-Wittgenstein, geb. von Iwanovska; deze vrouw, die geheel opging in Liszt, had zich laten scheiden van haar echtgenoot, vorst Nicolaas von Sayn-Wittgenstein-Sayn, terwijl zij haar eenige dochter Marie bij zich mocht houden; haar eenig verlangen was met Liszt te huwen. In 1848 kwam zij te Weimar, waar ook Liszt reeds vertoefde, die, na aan zijn virtuosenloopbaan vaarwel gezegd te hebben, daar het ambt van kapelmeester had aanvaard. De vorstin huurde het slot Altenburg, waarvan zij Liszt een zijvleugel deed betrekken, terwijl zij voor hem zorgde, allen last van hem wegnam, zoodat niets hem in het scheppen zijner kunstwerken — hij had zich toen op de compositie toegelegd — kon hinderen. Deze toestand duurde, totdat haar dochter Marie met prins von Hohenlohe huwde en te Rome ging wonen; en daar de moeder zonder haar dochter niet leven kon, volgde zij haar naar die stad, waar zij verbleef tot haar dood. Een jaar na dat huwelijk ging ook Liszt naar Rome en gedurende zijn verblijf aldaar — hij woonde op de aan den prins von Hohenlohe toebehoorende villa d'Este — bracht hij der vorstin dagelijks een bezoek; van een huwelijk kon echter niets komen. Liszt, die een tijd lang het Saint-Simonisme heeft aangehangen, schijnt in zijn latere jaren tot de ware godsvrucht teruggekeerd te zijn; ook heeft hij zich te Rome de tonsuur laten toedienen en droeg hij sedert dien dag het geestelijk kleed. Pogingen van vorstin Caroline, om Liszt tot een hoogere clericale orde te brengen, mislukten.

Liszt is te Bayreuth gestorven en begraven.

Als vriend van Wagner zal zijn naam steeds in één adem genoemd worden met dien van den Bayreuther meester. Vroegere vluchtige kennismakingen te Parijs hadden geen ernstige gevolgen gehad. Eerst toen Liszt Wagner leerde kennen als componist van *Rienzi* en *Der Fliegende Holländer* kreeg hij groote achting voor den toonzetter, een achting, die tot bewondering steeg bij de inzage van *Tannhäuser*. Weimar was dan ook de eerste stad na Dresden, waar reeds 19 Februari 1849 *Tannhäuser* onder Liszt's bezielende leiding ten gehoore werd gebracht in de hofopera. Daar ook leerde Wagner Liszt voor

aan zijn vriend Uhlig: »Dies Dresden wäre, wenn ich dort geblieben, das Grab meiner Kunst geworden" [1]).

En, terwijl het hem veel kostte het vaderland vaarwel te zeggen, dat hij vóór 6 jaar pas had teruggezien en waaraan hij toen eeuwige trouw gezworen had, was het hem toch eene verlichting den rug toe te kunnen keeren aan een wereld »der ich, meinem Wesen nach, längst nicht mehr angehörte", gelijk hij zelf zegt; en dan voegt hij er aan toe:

> »Mit Nichts kann ich das Wohlgefühl vergleichen, das mich — nach Ueberstehung der nächsten schmerzlichen Eindrücke — durchdrang, als ich mich frei fühlte, frei von der Welt marternder, stets unerfüllter Wünsche, frei von den Verhältnissen, in denen diese Wünsche meine einzige, verzehrende Nahrung gewesen waren! Als mich, den Geächteten und Verfolgten, keine Rücksicht mehr band zu einer Lüge irgend welcher Art, als ich jede Hoffnung, jeden Wunsch auf diese jetzt siegreiche Welt hinter mich geworfen, und mit zwanglosester Unumwundenheit laut und offen ihr zurufen konnte, dass ich, der Künstler, sie, diese so scheinheilig um Kunst und Kultur besorgte Welt, aus tiefstem Grunde des Herzens verachtete; als ich ihr sagen konnte, dass in ihren ganzen

---

't eerst beter kennen als dirigent op een repetitie van *Tannhäuser*, en aanstonds erkende hij in hem een verwante ziel. »Was ich fühlte — schrijft Wagner — als ich diese Musik erfand, fühlte er, als er sie aufführte; was ich sagen wollte, als ich sie niederschrieb, sagte er, als er sie ertönen liess" (*G. S.* IV, S. 340); en verder: »Durch dieses seltensten aller Freunde Liebe gewann ich in dem Augenblicke, wo ich *heimathlos* wurde, die wirkliche, langersehnte, überall am falschen Orte gesuchte, nie gefundene *Heimath für meine Kunst*" (Ibidem).

Liszt is steeds voor Wagner een trouw vriend gebleven, die hem gesterkt heeft in vele moeilijkheden, ook geldelijk hem dikwerf ter hulp is gekomen, en veel heeft bijgedragen om Wagner's kunst in Duitschland bekend te maken en ingang te doen vinden. Zijn werk *Lohengrin et Tannhäuser de Richara Wagner*, later onder Wagner's eigen toezicht in het Duitsch vertaald, is nog altijd een van de heerlijkste pleidooien voor de kunst van den Bayreuther Meester, en met gloed en enthousiasme geschreven. (Vgl. over de verhouding tusschen Wagner en Liszt o. a. *De Gids* 1899 September, blz, 542, vv.).

1) *Briefe an Theodor Uhlig* u. s. w. S. 247.

Lebensadern nicht ein Tropfen wirklichen künstlerischen Blutes fliesse, dass sie nicht einen Athemzug menschlicher Gesittung, nicht einen Hauch menschlicher Schönheit aus sich zu ergiessen vermöge; — da fühlte ich mich zum ersten Male in meinem Leben durch und durch frei, heil und heiter, mochte ich auch nicht wissen, wohin ich den nächsten Tag mich bergen sollte, um des Himmels Luft athmen zu dürfen" [1]).

Het jaar 1849, waarin hij brak met de oude opera als dramatischen kunstvorm, was het middelpunt van zijn leven, ook van zijn kunstenaarsleven.

Hageveld. W. P. H. JANSEN.

AANHANGSEL. Wij wenschen in dit aanhangsel nog een en ander mede te deelen over Wagner's dramatische schets *Jesus von Nazareth* en over zijn revolutionnaire ideeën. Ofschoon deze zaken niet onmiddellijk in verband staan met Wagner's ontwikkeling als dramatisch dichter en toonzetter — een ontwikkeling, die wij ons vooral voorstelden te doen kennen in zijn levensloop, — is het, met het oog op zijn latere drama's, niet onbelangrijk, zijn opvattingen over den goddelijken Zaligmaker nader te leeren kennen, te hooren welke onzinnige leeringen hij Hem doet verkondigen en tevens te zien, hoe hij zich in de Dresdener dagen de revolutie voorstelde. Wij willen daartoe eenige bladzijden ontleenen aan het reeds genoemde werk van Lichtenberger, *Richard Wagner, poète et penseur.*

I. Over het drama *Jesus von Nazareth.*

Jesus von Nazareth, l'oeuvre la plus curieuse de cette époque, contient l'exposé le plus intéressant et le plus complet du *credo* révolutionnaire de Wagner.

Wagner se proposait de nous montrer en Jésus-Christ le prophète inspiré de la société future, le représentant de l'humanité idéale, pure de toute souillure et de tout péché, qui descend parmi les hommes dégénérés, met à nu les vices d'une civilisation corrompue et prêche le retour au bien, la régénération par l'amour. »Je vous délivre du péché en vous annonçant la loi éternelle de l'esprit; cette loi, c'est l'amour: quand vous agirez par amour, jamais vous ne pécherez" [2]).

---

[1]) *G. S.* IV, S. 334.

[2]) Wagner, *Nachgelassene Schriften,* S. 65. De woorden, hier en verder, tusschen aanhalingsteekens geplaatst, zijn letterlijk aan Wagner ontleend.

Cette parole que Wagner met dans la bouche du Christ, résume toute l'ideé philosophique du drame. Wagner admet que Dieu et l'homme ne font qu'un à l'origine, que les premiers hommes vivaient, par suite, innocents et inconscients, conformément à la loi divine, ou, ce qui revient au même, à la loi de nature. Peu à peu la conscience leur vint: ils distinguèrent l'utile du nuisible et appelèrent l'utile le bien, le nuisible le mal. Alors ils opposèrent le bien au mal; ils crurent que le bien seul venait de Dieu, que le mal venait de l'imperfection de la nature humaine. Et, au lieu de suivre la loi divine, qui les eût conduits, par d'incessants changements, de progrès en progrès, jusqu' à la plus haute félicité, ils instituèrent des lois humaines par lesquelles ils prétendirent fixer avec précision le bien et le mal, le juste et l'injuste; et ils créèrent l'Etat, afin qu'il veillât à l'observation des lois parmi eux. Mais ces lois, incomplètes, imparfaites en leur rigidité, devinrent la cause des pires douleurs de l'humanité, car elles affaiblirent parmi les hommes la conscience de la loi divine avec laquelle elles se trouvaient souvent en conflit, et donnèrent ainsi naissance à la notion du péché.

Voyez, par exemple, la première de ces lois humaines, celle sur qui repose la famille, la loi du mariage. Elle est bien, à l'origine, une conséquence de la loi de l'amour. L'union librement consentie de l'homme et de la femme, où chacun trouve en l'autre son complément naturel, est la source de la plus haute satisfaction concevable pour les deux époux, et il est bon, par suite, que cette union soit durable. La loi divine veut donc que l'homme et la femme unis par l'amour s'appartiennent l'un à l'autre jusqu' à ce que la mort les sépare [1]). De là aussi les lois humaines proclament la sainteté du mariage, les droits et les devoirs qu'il confère aux époux. Mais ne voit-on pas que ces lois peuvent entrer en conflit avec la loi divine qui leur a donné naissance! Elles proclament l'union indissoluble du mari et de la femme; or cette union, légitime quand elle a pour base un amour réciproque, devient la plus inique des tyrannies dès que l'amour est absent. La loi humaine est impie lorsqu'elle proclame que la femme qui a épousé un homme sans amour lui doit une éternelle fidélité, car elle entre en conflit avec la loi naturelle qui veut que la femme aime et cherche parmi les hommes celui à qui elle peut donner le bonheur et par qui elle peut le trouver. »La loi dit: »Tu ne commettras point l'adultère!" Mais moi (c. a. d. Jésus-Christ), je vous dis: »Vous n'épouserez pas sans amour. Un mariage sans amour est rompu sitôt conclu, et qui a épousé sans amour a rompu la foi du mariage. Si vous suivez ma loi, comment la violerez-vous jamais, puisqu'elle vous ordonnera de faire ce que désirent votre coeur et votre âme? Mais, si vous vous unissez sans amour, vous vous liez contre la loi de Dieu, et ce péché vous conduit à transgresser la loi humaine et à rompre la loi du mariage" [2]).

Impie, de même, est la seconde des lois fondamentales de la société, la loi de la propriété. Chaque homme, de par la loi divine, a le droit de jouir de la nature et d'y chercher la satisfaction de ses besoins; mais la loi de la propriété consacre seulement le droit de jouissance *exclusive:* or c'est là un crime contre la loi divine. »C'est une bonne loi que: »Tu ne déroberas point" et tu ne »con-

---

1) T. a. p., S. 65—67.
2) T. a. p., S. 66—68.

voiteras point le bien de ton prochain". Celui qui la transgresse commet un péché; mais moi je vous préserve du péché en vous enseignant: »Aime ton prochain comme toi-même", et, par suite: ne cherche pas à amasser des trésors et à dépouiller ainsi ton prochain, à le mettre dans le besoin, car, en plaçant ton bien sous la protection de la loi des hommes, tu induis ton prochain à pécher contre la loi... Celui qui amasse des trésors que les voleurs peuvent dérober, celui-là a le premier transgressé la loi, car il a pris à son prochain ce qui était nécessaire à celui-ci. Qui donc est alors le voleur? Celui qui a pris à son prochain ce dont celui-ci avait besoin, ou celui qui a pris au riche ce dont le riche n'avait pas besoin?" [1]).

Ainsi les lois humaines ont apporté dans le monde le scandale et le péché. C'est pourquoi Jésus est venu pour les abroger, pour abolir le péché et proclamer la loi d'amour. »Le monde n'est point souillé de péché; il est parfait comme Dieu qui le créa et qui le conserve; pure est toute créature qui vit en l'univers, car sa vie est l'amour de Dieu, et la loi selon laquelle elle vit est la loi de l'amour. Ainsi vécut, lui aussi, l'homme jadis au temps de son innocence, mais la connaissance du bien et du mal, de l'utile et du nuisible, le fit sortir de lui-même et il vécut selon des lois qu'il se fit lui-même pour sa perte. Et maintenant je fais rentrer l'homme en lui-même et non plus au dehors de lui: mais Dieu est la loi de l'amour; et quand nous saurons cela et que nous agirons selon cette loi, ainsi que chaque créature agit mais sans le savoir, nous serons Dieu lui-même: car Dieu est la conscience de soi" [2]).

Que l'homme vive donc selon la loi d'amour, comme le lui enseigne la nature entière. La plante naît d'un germe qui constitue en quelque sorte son individualité; ce germe se développe, puis il fructifie et se multiplie, et marche ainsi vers sa propre destruction, qui est acheveé par la mort. Suivant le même rythme s'accomplit la destinée de l'homme: pendant sa jeunesse, il est réceptif, égoïste; il emprunte au monde extérieur ce qu'il lui faut pour développer son moi physique et spirituel; puis, quand il a atteint sa maturité, il est poussé par la loi de nature à repandre hors de lui sa sève et sa vie, à se multiplier, à se déprendre ainsi de lui-même et à vivre pour les autres; enfin, quand il s'est dépensé tout entier, quand il a consumé sa force au profit des autres, alors le cycle de son existence individuelle est accompli, et il meurt après avoir restitué à l'univers ce que l'univers lui avait donné. Il faut que l'homme prenne conscience de cette loi suprême qui règle sa vie consciente comme l'inconsciente évolution de la plante, et qu'il accepte sans inutile révolte le sacrifice naturel et nécessaire de son égoïsme. La nature d'ailleurs ne nous a pas rendu cette résignation trop difficile. Quant aux âges primitifs, le patriarche, après avoir donné la vie à une nombreuse lignée, arrivait, chargé d'ans, au terme naturel de ses jours, il s'endormait sans regret dans la paix de la tâche accomplie. La mort n'est devenue terrible que quand l'homme s'est révolté contre cette loi suprême de toute existence finie, quand, arrivé à l'âge viril, il a cherché sa satisfaction non plus dans l'accomplissement de l'évolution naturelle mais dans

---

[1]) T. a. p., S. 69.
[2]) T. a. p., S. 78.

l'acquisition de la richesse et de la puissance; la mort alors lui apparut, au terme de ses jours, comme la destruction brutale d'un égoïsme qui cherche à se prolonger hors des limites naturelles. Mais, si l'homme rentre dans l'ordre, si connaissant mieux sa destinée il abdique son égoïsme au profit de sa famille, puis, étendant sans cesse le cercle de ses affections, au profit de sa patrie, et enfin du genre humain tout entier; alors, au soir de ses jours, il pourra, comme l'antique patriarche, accueillir la mort le front serein et l'âme apaisée, car il se sera dépris de sa vie individuelle pour vivre de la vie universelle de l'espèce elle même [1]).

Telle était la loi nouvelle que Jésus apportait aux hommes. Mais les hommes, endurcis dans le mal, ne l'écoutèrent point. Sa destinée, dans le drame de Wagner, c'est l'histoire du juste qui se révolte contre la méchanceté et la sottise de ses contemporains, mais qui, seul contre tous, doit nécessairement succomber dans la lutte, et qui, finalement, aspire à la mort non par dégoût de la vie mais parce que la mort est la seule protestation que l'individu isolé puisse opposer au triomphe du mal. Dans *Lohengrin* Wagner avait chanté ses tristesses d'artiste isolé et incompris, cherchant en vain à trouver parmi les hommes l'amour confiant dont il avait besoin. Dans *Jésus de Nazareth* il nous dit ses déceptions de réformateur, sa douleur en face du spectacle du mensonge et de l'hypocrisie, le sentiment déprimant de son isolement, de son impuissance à régénérer, sans être secondé par personne, une société frivole et corrompue, et ses aspirations vers la mort, qui, aux heures sombres, lui semblait être le seul dénouement possible de sa révolte obstinée contre la société entière" (Lichtenberger pp. 156—161).

Niet zonder recht schrijft Hébert (in zijn vroeger vermeld werk, p. 75), dat Wagner in zijn dramatische schets *Jesus von Nazareth* is »partisan d'un optimisme ou plutôt d'un *méliorisme* naturaliste dans lequel, en somme, la *Nature* est tout". Van die natuur maakt hij een God. »Et cette Nature — aldus vervolgt Hébert — n'est pas, comme pour Spinoza, une substance parfaite qui mérite le nom de Dieu, bien que, par une inexplicable contradiction, elle revête une infinité de modes imparfaits; c'est une essence soumise à un perpétuel passage d'un moindre degré d'être à un degré supérieur, un éternel *fieri,* une *indéfinie perfectibilité,* nullement une *infinie Perfection*".

Behoeft het ons te spijten, dat Wagner's plan niet tot uitvoering is gekomen? Zijn zelfde ideeën heeft hij echter in andere drama's uitgewerkt.

II. Wat aangaat Wagner's aansluiting bij de revolutie, vinden wij bij Lichtenberger een enthousiastisch artikel van Wagner, dat hij den 8 April in de *Volksblätter* van zijn vriend Röckel heeft geschreven.

»Oui, le vieux monde va tomber en poussière, et le nouveau monde va sortir de ses ruines, car la sublime déesse de la Révolution accourt sur l'aile des tempêtes, la tête ceinte d'une auréole d'éclairs, l'épée d'une main, la torche de l'autre, l'oeil sombre, courroucé, le regard glacé ... Elle sème la terreur dans le coeur de ceux qui se cramponnent anxieusement au passé, courtisans, fonctionnaires, gens de bourse, hommes d'Etat ou bourgeois craintifs. Malheureux, crie

---

[1]) T. a. p., S. 82.

Wagner à ce troupeau d'égoïstes effarés, lève les yeux, et regarde là-bas sur la colline, où des milliers et des milliers d'hommes sont assemblés et attendent, le coeur tressaillant de joie, l'aurore d'un jour nouveau. Regarde, ce sont tes frères, tes soeurs, ces infortunés, ces miséreux qui de la vie n'ont connu encore que la souffrance, étrangers jusqu' alors sur cette terre faite pour la joie; eux tous attendent cette révolution qui t'angoisse comme la libératrice qui les arrachera à ce monde de misère et qui créera un univers nouveau où tous trouveront le bonheur... Ce sont les ouvriers des fabriques, qui produisent en abondance les objets les plus variés, et qui pourtant vivent dans le dénuement, car les produits de leur travail ne sont pas à eux, mais au Riche qui possède le capital. Ce sont les paysans qui cultivent patiemment la terre féconde et pourtant meurent de faim, car les fruits de leur labeur appartiennent au Puissant qui possède la terre. Tous ces déshérités de la vie, aux visages creusés par les chagrins, pâlis par la misère, écoutent avec transport le bruit de la tempête qui leur apporte le salut de la Révolution: »Je suis la vie, leur crie la déesse, la vie qui sans cesse crée et sans cesse transforme toute chose! Où je ne suis pas est la mort! Je suis le rêve, la consolation, l'espoir de ceux qui souffrent! Je viens à vous pour briser toutes les chaînes qui vous oppriment, pour vous délivrer de l'étreinte de la mort et verser dans vos membres une nouvelle vie. Tout ce qui subsiste doit disparaître, c'est la loi éternelle de la nature, la condition de la vie, et moi, l'éternelle destructrice, j'accomplis la loi et crée la vie nouvelle. Je détruirai de fond en comble cet ordre de choses, car il est né du péché, et sa fleur est la misère, et ses fruits sont le crime. Je détruirai toute domination d'un homme sur d'autres, des morts sur les vivants, de la matière sur l'esprit; je briserai le pouvoir du Puissant, de la Loi, de la Propriété. Que l'homme ait pour seul maître sa *propre* volonté, pour seule loi son *propre* plaisir, pour seul avoir sa *propre* force; car il n'y a rien de sacré que *l'homme libre,* et rien n'est au-dessus de lui... Je détruirai cet ordre de choses qui divise l'humanité en peuples ennemis, en puissants et en faibles, en privilégiés et en déshérités, en riches et en pauvres, car elle fait de tous des malheureux. Je détruirai cet ordre de choses qui fait de millions d'êtres humains les esclaves de quelques-uns et de ces quelques-uns les esclaves de leur propre puissance et de leur propre richesse. Je détruirai cet ordre de choses qui sépare la jouissance du travail, qui fait du travail un fardeau et de la jouissance un péché... Debout donc, peuples de la terre, debout les misérables, les opprimés! Il n'y a plus désormais que deux peuples: l'un qui me suit, l'autre qui me résiste. L'un, je le conduis au bonheur; l'autre je le balayerai dans ma marche triomphale, car je suis la Révolution, je suis le principe de vie toujours agissant, le Dieu unique que tous les êtres reconnaissent, qui gouverne tout ce qui est, qui répand partout la vie et le bonheur" (Lichtenberger, pp. 162—164).

De vriendschap met den uit Rusland verdreven nihilist Bakounine, die in die dagen naar Dresden was uitgeweken, heeft er zeker niet toe bijgedragen om Wagner's revolutionnaire beginselen te verzwakken.

W. P. H. J.

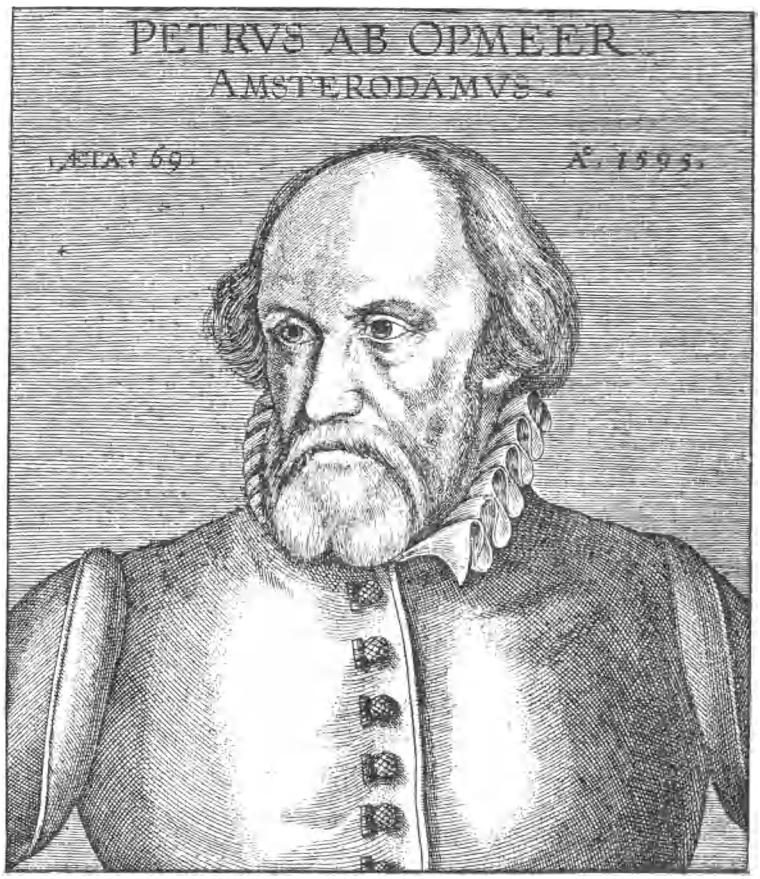
PETRVS AB OPMEER.
AMSTERODAMVS.
ÆTA: 69.
Æ. 1595.

HET KATHOLIEKE AMSTERDAMSCHE PATRICIAAT DER XVIIE EN XVIIIE EEUW [1]).

(Vervolg van Dl. CXVI, bl. 43 vv.).

III. PETRUS VAN OPMEER, AMSTERDAMMER, EN ZIJNE »HISTORIA MARTYRUM BATAVICORUM".

Adrianus Valerius [2]), ook genoemd Adriaan Wouters, was, indien wij ons niet vergissen, de eenige biograaf van den vromen, edelen Amsterdammer, Petrus van Opmeer. Paquot, v. d. Aa, Jacobus Kok e. a. hebben hunne mededeelingen over Van Opmeer bij Valerius geput; terwijl de historieschrijvers van Amsterdam al zeer weinig licht over hem hebben verspreid. De meeste dier historici tellen hem ten eenenmale niet onder de groote mannen der 16^e eeuw, en slechts enkelen noemen zijn naam ter loops. Een goede uitzondering maakt Jan Wagenaar, die hem een plaats gunt onder »Amsterdams vermaarde persoonaadjes" en eenige regels aan zijne nagedachtenis wijdt. Ter Gouw, in zijne *Geschiedenis van Amsterdam*, weet niet anders van hem te verhalen dan dat hij zich afsloofde »in vergeefschen strijd tegen de Hervorming" [3]).

Ofschoon van Opmeer in zijn werken voortleeft en geen

1) In mijn vorig opstel (*De Katholiek*, Dl. CXVI, bl. 46, eerste alinea) schreef ik: »Daar deze biographie niet in den handel, maar in handschrift bestaat" enz. Dit is onjuist. De biographie is »als handschrift" uitgegeven bij C. L. v. Langenhuysen 1866. Ook zijn nog te verbeteren drie drukfoutjes op bl. 60: Rieholt lees Rickholt; Poel lees Poll; De Dever lees De Roever.

2) *Martelaarsboek ofte Historie der Hollandse Martelaren*, bl. 1.

3) Dl. VI, bl. 398.

lauwerkrans meer behoeft, zoo vermeenen wij toch, nu de jongste geschiedschrijver van Amsterdam dien geleerden Amsterdammer — die inderdaad met Cannius, van Apherden, Crocus en Alardus mee van de schoonste namen van het katholieke Amsterdam vertegenwoordigt — spottenderwijze heeft behandeld, dien edelen balling en schrijver van vele geleerde werken nader bekend te moeten maken.

Het geslacht Van Opmeer is, even als dat van Ruysch, Boelens en tal van andere geslachten, welke zich te Amsterdam gevestigd hebben, van West-Frieschen oorsprong en waarschijnlijk afkomstig van het dorp Opmeer, eene heerlijkheid, gelegen tusschen Hoorn en Medemblik. Dit geslacht werd in de 14e eeuw, om zijn trouw aan zijn wettige vorstin, door de diep ongelukkige, maar helaas niet smettelooze Jacoba van Beieren in den adelstand verheven. Het tijdstip waarop de van Opmeeren naar Amsterdam zijn getrokken is niet bekend, daar de geschiedboeken ons daarvan niets verhalen. De eerste, dien wij daar ontmoeten, is Pieter, de zoon van Hendrik, de vader van hem, wiens naam als titel voor deze studie strekt.

Pieter Hendrikszoon is geboren in het einde der 15e eeuw. Hij huwde de godvruchtige, liefdevolle Maria van Akersloot, van wie Paquot [1]) getuigt: »Elle était une dame également distinguée par sa piété et par sa naissance: zij was eene beschaafde vrouw, even uitmuntend door godsvrucht als door geboorte". Daar Valerius haar »een adellijke matrone" noemt, zoo was zij waarschijnlijk een telg van het adellijk Haarlemsch geslacht van Akersloot, dat tot wapen voerde: in rood een zilveren zwemmende visch, vergezeld van drie gebladerde gouden eikels. Het wapen van haar man was: in blauw een zilveren sirene, houdende in de rechterhand een met goud omlijsten spiegel, in de linker een blauwen gecirkelden aardbol, waarop een goud kruisje. Zijn zoon voerde hetzelfde wapen, waaronder zijn kleinzoon, ook genaamd Pieter, de spreuk plaatste *Op-Meer-min*, zijnde eene toespeling op den familienaam en op het heraldieke figuur in het wapen: de sirene = de meermin.

---

1) *Memoire pour servir à l'hist. litt. des XVII Provinces des Pays-Bas*, T. IV, p. 30.

Pieter Hendrikszoon [1]) was van 1515 tot 1553 regent van het Nieuwe Zijds Huiszittenhuis en het is waarschijnlijk aan zijne milddadigheid te danken, dat genoemd huis begiftigd werd met de zoogenaamde Opmeer-huisjes [2]), een verblijf voor bedaagde vrouwen en maagden. In 1525 toog hij, met nog andere Amsterdammers, naar het H. Land.

In Amsterdam bestond reeds in de 14e eeuw een Broederschap van Jerusalemvaarders, welke »naest de Oloffs-Capelle noch een ander capelle daer neffens gemaeckt hadde nae(r) der capelle van Jherusalem met onses L. Heeren graff" [3]). Die Broederschap werd genoemd »die ridderlijcke broederscap van den Heylighen Lande". Zij bestond uit aanzienlijke burgers, die te Jerusalem tot ridders geslagen waren en daarmede het recht verkregen hadden de Jerusalem-veer te dragen. In het klooster der Nieuwe Nonnen te Amsterdam hing vóór de de Hervorming een gildestuk, waarop elf Amsterdamsche »Jerusalemsheeren" der 16e eeuw met de Jerusalem-veer in den arm waren afgebeeld. Zij knielen ter wederzijde van een tafel, welke overdekt is met een kleed, waarop het wapen van Jerusalem gestikt is. Hunne namen, waaronder dien van *Pieter Henricxzn van Opmeer Ao 1525*, stonden onder, hunne wapens boven de schilderij. Lelong [4]), die dit stuk nog in wezen heeft gezien, noemt het een »heerlijk konst-tafereel", dat »door ouderdom in geringe toesicht reets na(ar) den ondergang helt". Aan zijne kunstliefde dankt het nageslacht een reproductie van deze schilderij, welke hij »soo goeds als mogelijk verkleynt in 't koper" heeft laten brengen. »Jammer — zoo zegt Lolong — is het, dat het [de schilderij] soo hoog en als uyt het oog hangt". Uit deze jammerklacht vermeenen wij te moeten opmaken, dat het »heerlijk konst-tafereel", ergens hoog in de lucht, misschien in een der gangen van het stad-

---

1) Zijn broeder Dirk huwde Wynanda Hollesloot, wier kinderen en kleinkinderen zich vermaagschapten met Occo, Stuyver van Ravensberg, den Otter, Sandelyn en Bam.

2) Wagenaar, Dl. VI, bl. 269.

3) De anonymus achter Pontanus, *Beschr. van Amst.* Bl. 359.

4) *Beschr. der Reformatie*, bl. 490.

huis was opgehangen, toen Lelong het liet graveeren. Waar de schilderij is gebleven, weet men tot heden niet. Zeker is het, dat zij niet in bezit is gekomen van den kunstlievenden Jacobus Marcus, den vriend van Lelong, den ijverigen verzamelaar van oud-Amsterdam en den bezitter van het familiestuk bekend onder den naam van *Heyman Jacobse van den Ouden-Amstel*[1]), afkomstig uit het Agnietenklooster. Laat ons hopen, dat de »Jerusalemvaarders" nog eenmaal, evenals Jacob Corneliszoon's kunstwerk, teruggevonden mogen worden; tenzij de calvinistische vroedschap der 18e eeuw deze schilderij tot plankjes heeft laten verzagen.

Keeren wij terug naar Pieter Hendriksz., uit wiens huwelijk met Maria, voor zoover mij bekend, slechts een zoon, genaamd Pieter, geboren werd. Dat kind kwam ter wereld te Amsterdam in het jaar 1526 op den feestdag van den heiligen abt en leeraar der kerk, van den teederminnenden Maria-vereerder, den H. Bernardus[2]) De geleerde Jesuïeten-pater Andreas Schottus zegt in zijn opdracht van »Crocus' vrome werkjes"[3]), dat Pieter Pietersz. te Delft geboren is. Deze mededeeling is niet juist, daar hij te Amsterdam, zooals hiervoor gezegd, het levenslicht zag. Ook Valerius, zijn biograaf, vergist zich, als hij schrijft, dat Pieter »naulijks de kindsche jaren doorgeworsteld" was, toen hij zijn vader verloor. Immers wij lezen in een post uit de oude thesauriers-rekeningen, dat Pieter Hendriksz. van Opmeer in Maart 1555 door de Burgemeesteren van Amsterdam naar Emden gezonden werd om verslag uit te brengen over den handel dier Hanze-stad. Indien Pieter Pietersz. derhalve geboren is in 1526, dan moet hij minstens dertig jaar geweest zijn bij den dood zijns vaders. Niet alleen zal dus zijne moeder, de godvruchtige Maria van Akersloot, zooals Valerius getuigt, maar ook zijn vader het zijne er toe bijgedragen hebben om hun »eenige(n) soon seer sorgvuldig

---

1) Zie mijn *Een oud-Amst. Familiepaneel* (*Jaarb. Alb Thijm,* 1893).

2) *Het leven van Petrus Opmeer* door Valerius.

3) Zie de belangrijke studie van Pater Allard over Crocus in het *Jaarb. van Alb. Thijm* 1892, bl. 61.

en godvrugtig" op te voeden en een echt katholieke en wetenschappelijke opvoeding te geven.

Pieter werd op zeer vroegen leeftijd in de leer gedaan bij den kundigen, godgeleerden wijsgeer Alardus van Amsterdam, bijgenaamd Doove Ellen, van wien Erasmus zegt, dat hij met de tong goed maakt, wat hem aan de ooren ontbreekt. Toen deze geleerde man in 1539 naar Keulen vertrok, bezocht de dertienjarige Pieter het college van den niet minder bekwamen Cannius, den »prior van XI dusent maegden binnen Amstelredamme" [1]), den boezemvriend van Alardus. Nadat hij bij Cannius, wien hij zijn »seer lofweerdige(n) leermeester" noemt, zijne eerste studiën [2]) met de grootste vlijt volbracht had, begaf hij zich naar de Hoogeschool te Leuven, toegerust met »een levendig, wakker en vaardig vernuft, insgelijks een groote lust en begeerte tot kennis en wetenschap" [3]). Hij bezocht daar het college van Busleider, ook genaamd dat der Drie Talen. In die wijdberoemde school deed men zijn humaniora, en legde zich ook toe, na de rhetorica voltooid te hebben, op de grondige studie der oude talen. Onder leiding van Justus Lipsius en van den Alkmaarschen professor Petrus Nannius verbleef hij een jaar te Leuven. Van Nannius zegt Martinus Schook — die door Vossius betiteld wordt met den naam van *impudentissima bestia* — dat hij smaak gevoelde voor de calvinistische leer en haar zelfs beleed. Paquot in zijne *Memoire* werpt echter deze beschuldiging ver van zich af en zegt: »C'est une ignorance ou une malice grossière: tous les écrits de Nannius respirent la catholicité" [4]). Doch niet alleen Schook maar ook de Haagsche geneesheer Justus Velsius, in zijn naijver op Nannius, verhaalt van hem de grofste lasterpraatjes over zijne rechtzinnigheid. In een brief aan den vromen dichter-priester Cornelis Musius verzoekt Nannius: »Gelieve toch in eenig vers of brief te schrijven

---

[1]) Zie mijne *De voormalige Amst. Vrouwenkloosters*: *Bijdr. B. v. H.* Dl. XXIII, bl. 43.

[2]) *Mart. boek*, bl. 125.

[3]) Valerius.

[4]) Tome XIV, p. 62.

wat gij van mijne werken gevoelt, want Velsius heeft eenige ongeleerde boeven opgedragen schempdichten van mij uit te strooien, bijna van desen inhoud, alsof ik geregtig van den Bisschop verlaten was" [1]). Geen grooter *démenti* kon dien lasteraars gegeven worden dan de getuigenis van Van Opmeer zelf, die Nannius noemt: de eer van zijn vaderland, een volmaakt redenaar en godgeleerde.

Van Opmeer, na een kort verblijf te Leuven, begaf zich naar Doornik om zich aldaar in de Fransche taal en in de »mathematische konsten" te bekwamen. Vol geest en vernuft, mocht Pieter op twintigjarigen leeftijd zijn studiën afgedaan rekenen. Hij keerde overdekt met roem, geliefd en geëerd door zijne leermeesters in den vreedzamen kring zijner familie terug, geen grooter, geen ander doel voor oogen hebbende dan moedig het hoofd te bieden aan de onheilspellende stormen, welke weldra ook in zijn vaderland troon en altaar tot op hunne grondvesten zouden doen sidderen. Zijn strijd zou wezen tegen de ontluikende Hervorming, tegen de libertijnen en reformatoren, op wie het gedicht van den grooten Da Costa zoo van toepassing is:

»Om vrijheid schreeuwen die verwaten,
Om vrijheid, bandloos als de orkaan,
Die uit zijn kerker losgelaten
Een halve wereld doet vergaan!
. . . . . .
Neen! weg met tronen en altaren!"
. . . . . .

Pieter »op het sterk aanhouden van syn moeder" [2]) huwde »op 21-jarigen leeftijd de voortreffelijke en adellijke maagd Sophia, dogter van Pieter Sasbout", burgemeester van Delft. Zij stamde uit »een van de ouste edele schiltboortige geslagten van Rynland, alwaar sy ter vierschare met de graven

---

1) *Martelaarsboek: Leven van Cornelis Musius*, bl. 125.
2) Valerius.

van Holland, en naderhant met desselfs balliuwen over eenige eeuwen altyts onder de welgeboorne zyn verschenen" [1]).

Na zijn huwelijk heeft Pieter zich te Delft metterwoon gevestigd, waar hem, onder meer kinderen, een zoon, Pieter genaamd, in 1551 geboren werd, over wien wij later eenige mededeelingen zullen doen.

De huiselijke haard was voor Van Opmeer volstrekt geen reden om zijne weetgierigheid te temperen of om zijne studiën aan den kapstok te hangen, integendeel, zegt Valerius, »hij liet geen tijd voorbijgaan, die(n) hij niet aanleide tot de studiën, soo met lezen als schrijven, om alles te weten 't geen hem eenigsins kon nut of voordeelig sijn".

Oppervlakkig beschouwd, denkt men aan wispelturigheid als men Van Opmeer zijne studiën ziet maken, nu in de Rechtsgeleerdheid, dan weder in de Geneeskunde, de Mathesis en eindelijk in de Gewijde Wetenschappen. Het groote vernuft van Van Opmeer — zoo schrijft Valerius — tot alles bekwaam, kon niet besloten blijven binnen de enge palen van enkele wetenschappen. Vooral gevoelde hij zich getrokken tot de H. Godgeleerdheid, toen hij, bij eigen ondervinding, den jammerlijken toestand leerde kennen, waarin zijn vaderland door de zoogenaamde Hervorming verkeerde. Hij wilde zijne medeburgers bewaren voor afval van het H. Geloof, hen wapenen tegen de drogredenen van een »mandenmaker" en van enkele priesters, die ten schande waren van hun H. Bediening, en die zich ten laatste »entpupten" als zoogenaamde verkondigers van het zuivere evangelie. Vast in zijn geloof, gesterkt door de Heilige Schriften, waarvan hij de studie vlijtig beoefende, onmetelijk rijk, zijn geld bestedende voor de armen en voor arme studenten, die hij op scholen plaatste en later aan een eervolle betrekking hielp, streefde Van Opmeer het heilig doel, dat hij zich gekozen had, met onwrikbare standvastigheid tot het eind zijns levens na. Het eerste boek, dat hij uitgaf (Haarlem 1561), was eene vertaling uit het Latijn, getiteld: *Vincentius Lirinensis: een seer schoon boeckxen voor die outheyt*

---

[1]) *Batavia Illustrata,* p. 1107.

ende waerheyt des gemeene christen gheloofs teghens die godloose niewicheyden alder Ketteryen, beschreven over duysent jaar door Vincentium Lirinensem Gallum, ende nu ut den Latyne in onse Nederduytsche sprake overgheset. Ook vertaalde hij eenige twistschriften van »Leo Empacius, een afvallig priester" [1]), welke hij in 1568 te Delft liet drukken. Kort daarna verscheen zijn *Officium Missae,* gericht tegen Empacius en opgedragen aan den Hertog van Alva [2]). Musius, van Afferden, Bucherus en ook Martinus Duncanus, de welbekende pastoor der Nieuwe Kerk te Amsterdam, bezingen in vers den lof van den schrijver.

In die dagen van onverkwikkelijken strijd tegen Empacius, die zich ook niet onbetuigd liet tegenover zijne bestrijders, zocht Van Opmeer afleiding in den vriendschappelijken omgang met den geleerden Musius, den nonnen-pater van het S. Agathaklooster te Delft. Met Musius, die zijn »vrind niet geworden was door een slaafsen en gesogten dienst, maar door mededeelgenootschap der liberale konsten en ware godsdienst" [3]), beoefende hij de fraaie kunsten en letteren. Op het gebied der kunsten stonden beide mannen in nauwe betrekking met de voortreffelijke schilders Maarten Heemskerk, Langen Pier, Antonio Moro, Frans Floriszoon e. a., op dat der letteren met Montanus, Bajus, Nannius, Heuterus, Duncanus enz. Ook hadden zij in hunne vriendschap opgenomen Paulus Tapheus, pastoor der Nieuwe Kerk te Delft, Cornelis van Veen, den Leidschen Burgemeester »een seer gheleert man, hebbende de cunste van verscheyde talen" [4]), en Huibert Adriaansz., pastoor te Lier, een heerlijkheid bij Delft, waar Opmeer »geen onaangename Land-hoeve besat" [5]), en

---

1) V. d. Aa, *Biogr. Wbk.*

2) Mijne verzameling oude boekjes bevat o. a. genoemd werkje met het inschrift *Ex dono D. Petri ab Obmeer.* Ook van zijn vriend, den priester-martelaar, Cornelis Musius, bezit ik een boek met tal van kantteekeningen en met een eigenhandig inschrift en onderteekening *Cornelij Musij.*

3) *Mart. boek,* bl. 128.

4) *Haarl. Bijdr.* X, 301.

5) Valerius.

waar hij, als hij zich »te landwaarts begaf", menigmaal zijn »besondere vrind" Huibert bezocht [1]). Vreeselijk lot was echter beschoren over twee uit dit viertal zijner vrienden. Musius en Adriaansz. ondergingen als geloofshelden een aller smartelijksten marteldood. Bij de beschrijving hunner marteling riep Van Opmeer uit, terwijl hij bittere tranen stortte: »O gij strijdbare helden voor de waarheid, wij hebben u levend geëerd, gij waart met Cornelis van Veen onze gemeene vrienden op de aarde, maar nu zijt gij onze voorspraak bij Christus. Gelukkige van Veen, wiens woning besprengd is geworden met het bloed van den grooten Musius. O gelukkig kamerke, dat gehoord, gezien en gevoeld heeft het lijden van dezen onoverwinnelijken Kruisheld van Christus" [2]).

Pieter van Opmeer was bij den marteldood van Musius niet tegenwoordig. Hij had Delft verlaten, toen de stad in handen was gevallen van den goddeloozen Lumey, door een protestantsch geschiedschrijver genoemd het »zwijn der Ardennen". Hij had zich »te goeder ure onttrokken aan de woede en het oproer der ketteren en de rebelje onser Vaderlyke Stad Delft" [3]), en zich te Leiden gesteld onder bescherming van Franciscus Valdez, overste in Spaanschen dienst, met wien hij in groote vriendschap leefde »in opsigt onser gemeene studiën" [4]). Uit Leiden, dat ook niet meer veilig bleef en door de Staatschen was aangegrepen, vluchtte hij naar Zuid-Nederland, alwaar hij echter door zijn vriend Pieter Pietersz. (Ruysch), Schout van Amsterdam, gebeden werd naar Amsterdam te komen »om syn medeburgers in het aloud en regtsinnig katholyk geloof te onderwysen en te versterken" [5]). Met zijn zoon Pieter vertrok hij toen onmiddellijk naar zijn geboortestad, alwaar zij einde 1571 of begin 1572 moeten zijn aangekomen. Bange, vreeselijke dagen

---

1) *Marteldood Huib. Adriaansz*, bl. 232.
2) *Marteldood Corn. Musius.*
3) *Brief* van V. Opmeer aan Tapheus.
4) *Marteldood Talesius*, bl. 160.
5) Valerius.

heeft hij alhier doorgebracht, en ook »huisselyke sorgen", dat wil zeggen angst voor het leven van zijn »huisvrouw, kinderen en het gantsche huisgezin" [1]), dat in Utrecht verblijf hield, drukten hem loodzwaar op het hart. In Amsterdam vond hij evenwel een breede rij vrienden, die naar deze »geheiligde schuilplaats" [2]) waren uitgeweken. Hij stond verbaasd daar zoovele »voortreffelijke belijders en kloekmoedige mannen" aan te treffen. »Gij soud(t) seggen — zoo schrijft hij aan Tapheus — dat den H. Mauritius was aangekomen met een geheel legioen Thebanen".

Van Opmeer bleef te Amsterdam tot na den dood van Wolfert Foppinga, die bij de overrompeling der stad door Ruyghaver en Helling, in het laatst van December 1577, verraderlijk werd doodgestoken. Hij was bij diens smartelijk uiteinde tegenwoordig, want bij de beschrijving dier «martelarye" zegt hij: »dese en veel andere ellende heb ik met myn oogen gesien en voor een groot gedeelte beproeft, en dit schryvende, bersten my de tranen ter oogen uyt" [3]). Waarschijnlijk was van Opmeer nog te Amsterdam, toen zij, »de lelie onder de doornen", verraderlijk op den 26en Mei 1578 voor Oranje gewonnen werd, want tot de vele ellenden, die hij »voor een groot gedeelte beproeft" heeft, behoorde »d'Amsterdamse afval" [4]). »Wie oit — zoo klaagt hij — soude gedacht hebben, dat het Heilige, het Goddelyke en het Wereldlyke in die stad, soo haast sou sijn 't onderste boven gekeerd, dat sooveel godvruchtige monniken, eerwaardige priesters, deftige raadsheeren en voortreffelyke borgers ter stad souden worden uitgejaagd en in de ballingschap versonden!"

Toen van Opmeer te Amsterdam »niet langer konde verblyven", is hij eindelyk »in 't stille na(ar) Delft geweeken, en heeft daar sijn verblyf genomen en droevig in 't midden

---

1) *Brief* van V. Opmeer aan Tapheus. *Mart. boek*, bl. 160.
2) Zie mijn *Amsterdam een geheiligde schuilplaats*: *Bijdr. Bisd. v. Haarl.*
3) *Mart. boek*, bl. 300
4) T. a. p. bl. 299.

der Kalvinisten geleeft, egter niet sonder veel vrugt, dewijl hij eenige behield by het katholyk geloof, anderen tot dwalingen vervallen, wederom bragt op de(n) regte(n) weg" [1]). Tot aan zijn dood bleef hij op post, en gelijk bij een schipbreuk de kapitein het schip, dat hem is toevertrouwd, niet mag verlaten, vóórdat aan allen de gelegenheid tot redding is gegeven, zoo bleef hij tot aan den laatsten snik, gebukt onder een hevig lijden, zoo naar ziel als naar lichaam, werkzaam voor het heil van anderen, totdat God zijn dienaar tot zich riep en hem opnam in de rei der Hollandsche Martelaren wier leven, lijden en sterven, hij zoo meesterlijk heeft beschreven. Zijn biograaf zegt: »Verbrooken, en door veel arbeids afgeslooft is hij binnen Delft overleden den 4^en^ November 1594 [2]), sijns ouderdoms 69, en begraven in de S. Hypolitikerk voor het choor aan de noordzijde. Hij was een man van voortreffelijk statuur, een vast lichaam, breed van aangesigt, wat roodachtig van wesen, 't geen een deftige majesteit verbeelde".

Zijn zoon Pieter, geboren te Delft in 1551, dien wij met zijn vader te Amsterdam hebben ontmoet, was naar Antwerpen uitgeweken, alwaar hij tot raad ter Admiraliteit werd benoemd. Een jaar na de »alteratie" werd hij door de uit oproer geboren Magistraat van Amsterdam ingedaagd [3]) om aldaar te verschijnen, doch hij bleef wijselijk in Antwerpen waar hij gehuwd was met Maria van den Broecke, vrouwe van Helmont, waaruit geboren zijn Jan, Hansken en Luijcken, jong gestorven, alsmede ridder Lucas van Opmeer, heer van Contich, Reeth, Waesloos, schepen van Antwerpen, die in de echt verbonden was met Maria Smeesters. Hunne drie dochters huwden de adellijke heeren Erard Frans de Cannart d'Hamale, Jean Baptiste de Robiano en Jacob Ferdinand, ridder de Villagas.

---

[1]) Valerius.

[2]) Beyerlinck zegt 9 Novb. 1595. Zie Opmeer's *Opus Chronogr. (Bijvoegsel)* T. a. p.. 216.

[3]) Jan Wagenaar, Dl. XI, bl. 383.

Pieter Pietersz. stierf in September 1635 en ligt begraven in de S. George-kerk te Antwerpen. Zijn grafschrift luidt:

D. O. M. S.

N.V. Petrus van Opmeer patria Batavus in exilio religionis causa sponte suscepto Philippe II Hisp. Regi. et Sereniss. Principp. Alberto et Isabellae in re nautica Fiscalis summa cum laude vixit. Obiit aet. 77 [1]).

Vol kinderlijke liefde en piëteit gaf hij de nagelaten werken zijns vaders uit, en wel:

1°. *Opus Chronographicum Orbis universi*, zijnde een geschiedenis der wereld van de schepping tot 1611. Van Opmeer had haar voltooid tot 1569. Na zijn dood werd zij voortgezet door Lucas Beyerlinck, Kanunnik te Antwerpen, en op kosten van Van Opmeër's zoon, Pieter, uitgegeven.

2°. *Dat schip van patientie ende penitentie.* Paquot zegt over dit werkje: »J'ignore la date de cet ouvrage, ou l'auteur prouve que la vraie Eglise n'est point chez les protestants, parcequ'on ne voit chez eux ni patience, ni pénitence". De eerste druk, welken ik van dit werkje bezit, is van 1593 [2]). In de voorrede schrijft hij, dat dit boekje »aerdich ende lustich bescreven is door een myn seer bekende, lieve ende beminde vrient, die tselfde een tyt lanc geleden aen my (om te overlesen) overghesondeu heeft"; verder zegt hij, dat hij het heeft laten drukken voor zijne »costen uit reverentie en liefde, die ick draghe totten autheur" (zijn vader).

3°. *Historia Martyrum Batavicorum, sive defectionis a fide Majorum Hollandiae initia* enz. De eerste uitgave van dit Katholiek Martelaarsboek verscheen achter de laatste uitgave van het *Opus Chronographicum* in 1625, dus 31 jaar na den dood des vaders en 13 jaar na dien van den zoon. Ofschoon Pieter dit werk zijns vaders niet meer heeft kunnen uitgeven, zoo

---

1) *Aant. over de voormalige Heerlijkheden Reeth. en Waerloos. Alg. Ned. Fam. blad* 1886, bl. 122.

2) 't Hantwerpen. Ghedruct bij Arnout s' Coninx.

is het ongetwijfeld zeker, dat hij na zijn dood zijne vrienden in de gelegenheid heeft gesteld dit belangrijk werk door druk te verspreiden. Van dit boek verscheen een Hollandsche vertaling te Antwerpen bij Petrus Pratanus 1700, in twee deelen. Het laatste deel vooral is merkwaardig, omdat het is de *Historie der Hollandse Martelaren, welke om de Christen Catholyke Godsdienst van de Hervormde Nieuwgesinden seer wreed syn omgebragt.* Over de belangrijkheid van dit Martelaarsboek, het eenige, dat bestaat over onze martelaren tijdens de Hervorming, valt niet te twisten, wel over de vraag: is dit werk, behoudens de beschrijving van den marteldood van Martinus van Velden, die in 1639 wreedaardig vermoord werd, geheel uit de pen van Pieter van Opmeer, den Amsterdammer, gevloeid?

In de degelijke studie van den Eerw. heer I. A. H. Thus over Cornelius Musius [1]) vinden wij, dat wijlen professor I. W. L. Smit den Latijnschen Opmeer noemde een zéér belangrijke en zeldzame bron, maar dat bij voorbeeld de »martelie van Musius uit zoo verward dooreenloopende stukken van verschillende berichtgevers is samengesteld, dat het zeer moeilijk is te onderscheiden, wat hierin eigenlijk van Van Opmeer, wat van anderen is".

Ongetwijfeld staan in het Hollandsche Martelaarsboek vele duistere zinnen, waaruit zelfs na zeer aandachtige lezing niet op te maken is, of de schrijver aan het woord is of wel zijne berichtgever. Dat van Opmeer het werk bijeenverzameld heeft, is zonder twijfel, doch niet, dat hij de eenige auteur is. In de voorrede van het boek zegt van Opmeer, dat, toen hij in Amsterdam woonde (van 1573—1579), hij in gezelschap van vele »voortreffelijke" mannen verkeerde, waaronder ook »de geleerde heer Bontius" [2]), die zeer ervaren was in de »Hollandsche geschiedenissen". Aan hem werd door Van Opmeer het verzoek gericht om »ter liefde Gods en uwes

---

[1]) *Bijdr. Bisd. v. Haarlem*, Dl. XX, bl. 404.

[2]) Waarschijnlijk wordt hier bedoeld Meester Jacob de Bont, die tot 1578 verbonden was als geestelijke aan de Oude Kerk. *Bijdr. Bisd. v. H.* Dl. XIII, bl. 220.

naasten", een boek te schrijven over »de seer Doorluchtige Hollandse Martelaren", hetgeen hij bereidwillig aannam. Voordat het boek voleindigd was, stierf echter Bontius te Groningen en Van Opmeer, daardoor aangezocht door vele »vrome mannen", nam het werk ter hand »in alle opregtigheid en met lust" en bracht het ten einde, »niet sonder eenig mede-lijden en bittere tranen".

Zonder een zweem van heftigheid of verbittering is het Martelaarsboek geschreven, niettegenstaande Van Opmeer zijne dierbaarste vrienden door de onmenschelijkste martelingen had verloren en zien sterven. Zij waren mij — zoo schrijft hij — niet alleen bekend wegens hunne voortreffelijkheid en geleerdheid, maar zij waren mij ook door onderlinge vriendschap ten nauwste verbonden.

BERNARD J. M. DE BONT.

VISITATIO.

Lichte Eng'len vleien om Maria henen,
Haar glorie-schoon met kuische wiek te strooken,
Maar stil laat zich de Lelie overlenen,
In halm-gewuif van stralen neêrgedoken,

Om 't Godd'lijk Leven vroom zich-zelf geloken,
Van klare extase 't teere blank doorschenen,
Wijl dauw van deemoed, drupp'lend uitgebroken,
Ligt op heur blaên heur weelden uit te weenen.

Voor ééne wil ze een wijl heur pracht ontpluiken,
Aan de gezegende, in wie mocht ontluiken
't Geluid der Roepstem, die wel uit wou varen,

Eer nog de Moederbloeme in 't aardsche leven
Haar Goddelijken Mei-schat òp doe beven,
Om 't glorie-schoon der Lelie te openbaren.

C. R. DE KLERK.

INDRUK.

Zich koep'lend hoogrond is het etherblauw.
De sneeuw der bergen flikkert in den glans,
Die nedergiet de zon uit hemeltrans:
Gewaden blank, bedekt met zilverdauw.

Smaragdgroen ligt in rust het stille meer;
Gestraal van goudlicht sprank'lend door de lucht,
Zich krullend even, als het windje zucht,
De golfjes kuivend, kussend zacht en teer.

Een trotsche zwane langzaam, langzaam trekt,
Zoo stil en kalm in 't water kringen voort,
Dat vonken drupp'lend, zijne veeren dekt.

En plots'ling schrillend krijschend scherp men hoort
Een gier zijn schreeuw uitsnerpen, naar omlaag
Hij schiet en dalend vleugelslaat hij traag.

J. ENDEPOLS.

NIEUWE UITGAVEN.

Godloochenaars-wijsheid, of eenige gewone opwerpingen tegen het Godsbestaan beantwoord door TH. FAMULUS. Amsterdam, G. Borg, 1900. Prijs: *f* 0.25.

Een mooi boekje, dat ik op den eigen dag, waarop het mij door den vriendelijken schrijver werd toegezonden, met het grootste genoegen in één stuk heb uitgelezen.

De inhoud is degelijk; telkens blijkt u, dat ge te doen hebt met een man, die zijn onderwerp meester is en zijn vijand kent. Geen oppervlakkig om-de-zaak-heen praten, geen vage of verwarde denkbeelden, waarbij ge, de wenkbrauwen fronsend, zegt: »ja wél, 't komt er wel *zoo wat* op neêr"; en ook geen slagen, die naast den vijand vallen of slechts het vermolmde geraamte treffen van een tegenstander uit vroeger eeuwen. Eenvoudige maar klare waarheid, die haar bestrijder van heden ferm in de oogen kijkt.

En de voorstelling? Inderdaad, »kwesties, als hier besproken worden, laten zich niet zoo gemakkelijk populair behandelen"! Maar aan Famulus is het best toevertrouwd: hij weet ook moeielijke dingen helder uiteen te zetten op een wijze, die niet vermoeit, en in een taal, die voor ieder verstaanbaar is. Men leze b.v. het zesde hoofdstuk.

't Is toch immers maar een volksboekje? Zeker, maar wie meenen mocht, dat er voor het schrijven van zulke volksboekjes niet veel anders noodig is dan goede wil en een zekere aanleg tot gezellig keuvelen, die moet het maar eens probeeren: het karweitje, zou Famulus zeggen, zal niet meevallen! Of neen, hij moet het liever maar niet probeeren. Overigens is de inhoud van dit volksboekje ook voor de

meeste »ontwikkelden" ernstig en hoog genoeg. Dit is allerminst een verbloemde aanmerking: met praatjes over de onderdeur komt men ook bij het volk niet verder. Populair is het werkje in den goeden, edelen zin, omdat wetenschappelijke termen vermeden zijn en het op lossen, behagelijken toon geschreven is, niet zwaar op de hand en niet preekerig.

Moge het boekje ruime verspreiding vinden en tevens moge God zijn verdienstelijken *dienaar* de kracht geven om onze apologetische litteratuur met nog tal van zulke volksboekjes te verrijken, want er bestaat werkelijk »groote behoefte aan dergelijke werkjes".

Kleine aanmerkingen, die een enkelen keer te maken zijn, laat ik daar; één verzoek slechts: zou de schrijver bij een volgende uitgave zoo goed willen zijn het lange citaat op blz. 12—14 te schrappen en den inhoud er van met zijn eigen woorden mee te deelen?

v. N.

H. Ermann S. J. *De Paus*. Derde gedeelte. Wed. J. R. v. Rossum.

Schijnbaar tegen verwachting des schrijvers is het vlugschrift *De Paus*, dat aanvankelijk in het kader van twee deeltjes zoude besloten zijn geworden, door den duur des tijds in kracht en omvang toegenomen, zoodat thans ten derden, straks ten vierden male op 's lezers welwillendheid en mildheid van beurs een beroep moet worden gedaan. En toch deze gezonde groei laat zich ten zeerste verklaren.

De thesis: Christus heeft aan Petrus en diens opvolgers het primaatschap in Zijn Kerk toevertrouwd, is van onzegbaren omvang. Zij zoekt hare bewijzen — en vindt die te over — in den gang van alle eeuwen; roept vromen en geleerden van allen rang en stand ter vierschaar, om den volke hun oorkonden over het Opperhoofd der Kerk voor te dragen. En als nu de vlugschriftschrijver, door den drang der omstandigheden, zoo breed een veld betreden moest, dat folianten te vergaren waren, wie zal het dan euvel duiden, dat rijke

overvloed de grenzen een weinig heeft verlegd, en 't vlugschrift eenige vellen druks meer in beslag heeft genomen? Zal de tegenstander niet des te inniger overtuigd, 's schrijvers thesis niet dieper hem in de ziel geslagen worden? Of zal nóg straks, als 't klaroen-gekletter is weggestorven, de stervende zuchtend klagen, dat veel moeilijks met opzet is voorbijgegaan? De Eeuwige Albestuurder, zou Horatius antwoorden, heeft over de toekomst een duisteren nevel heengetrokken.

In het derde gedeelte worden — in aansluiting met de beide eerste — vromen en geleerden uit de 10de tot de 2de eeuw opgevoerd, die, kalm en waardig, den regeerenden Opperpriester de echo verklanken van Christus' woord: »Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen". Ende dit alles geschiedt met de geëischte ordelijkheid, die immer duidelijkheid in haar gevolg heeft.

Te midden van zijn betoog heeft de schrijver gemeend een afzonderlijke paragraaf te moeten wijden aan Paus Gregorius den Groote (590—604). En niet zonder reden. Want sinds de dagen der Hervorming en den bloeitijd van 't Gallicanisme tot op de dagen der Oud-Katholieken, hebben de tegenstanders van het primaatschap met taaiheid zich vastgeklampt aan de meening, als zou deze beroemde Paus en Kerkleeraar de geestelijke oppermacht over de Kerk beslist van zich hebben afgewezen. Begrijpelijkerwijze is ook Ds. Veenhuijsen dat gevoelen toegedaan; hij houdt het vast met eigenaardige taaiheid en meent zelfs rechtens zich op Gregorius te mogen beroepen om den Paus den Antichrist te noemen. Wat wonder, dat de Ultramontaan, bewust van zijn kracht, den majesteitschenner is te lijf gegaan en 25 bladzijden van zijn beperkte ruimte heeft afgenomen, ten betoog, dat Gregorius de Groote een Paus is geweest in den echten zin des woords en het tevens naar plicht en geweten *wilde* zijn? 't Geldt hier immers een Opperherder, dien de geschiedschrijver Gregorovius de eenige Roomsche verschijning noemde in een tijdvak van bitter verval, over wien de redacteur van *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, te onbewaakter ure wellicht, het getuigenis zijn pen

ontglippen liet: »Groote bisschoppen, die God juist nu roept op den Stoel van Rome, mannen zooals Leo de Groote en Gregorius de Groote hebben het bewind gevoerd in rustelooze werkzaamheid. Kerkvorsten en Staatslieden tegelijk, hebben zij met vaste hand samenvattend wat het verleden aan krachten had geschonken, met scherpen blik doorziende wat op het oogenblik den invloed der Kerk kon vermeerderen, met een nog grooter toekomst voor oogen, den grond gelegd voor de wereld-heerschappij van het pausdom als een van de machtigste factoren voor de oplossing van de roeping, die de Kerk had te vervullen, ten aanzien van de germaansche wereld" [1]).

Het derde gedeelte van *De Paus* heeft door de bespreking van v. Harderwijk in actualiteit gewonnen. Deze oud-pastoor en de heer Bolland beiden hebben, zooals ge weet, verleden jaar hun denken over het Pausschap uitgezegd. De Hoogleeraar bleef onbeantwoord. 't Is te begrijpen. Zijn libel moest er van den inhoud een karakteristiek gegeven worden, ik lichtte uit *Germania's Dichtbloemen* deze twee coupletjes:

»Verlichtend trok hij door het land,
Met zijn lantarentje in de hand,
In weerwil dat de lieve zon,
Zoo helder scheen als zij maar kon.

Mijnheer — sprak hij — 't is een plicht
De dingen grondig te verstaan;
Beschouwt ze daarom in *mijn* licht
De *zon* — gelooft er niet meer aan!"

Van Hardewijk wordt te woord gestaan, terloops, maar krachtig en forsch. 't Is verdiend. In zijne brochure toch, die reeds jaren vóor hare geboorte is weerlegd, wordt niet zonder nadruk den Katholieken ten laste gelegd, dat zij opzichtens Cyprianus' geschriften tot kunst en vliegwerk, tot ontkenning

---

1) *Stemmen voor Waarheid en Vrede* (35ste Jg. Oct. 1898, bl. 911).

en vervalsching, hun toevlucht hebben genomen en met miskenning van Cyprianus' bedoeling plaatsen uit haar verband hebben gerukt. En deze strenge rechter, nu wordt hij zelf betrapt een plaats van Basilius den Groote uit haar verband te hebben gerukt, om met flikkerend wapengezwaai het oog zijner tegenstanders te kunnen verblinden. »L'occasion ne fait point le méchant, elle le manifeste", zou de Maistre zeggen.

Ziet, degenen, die om welke reden dan ook, deze brochure zich hadden aangeschaft, dienen ook thans, willen zij tot een oordeel gerechtigd zijn, het wederwoord te vernemen.

Gelukkig dat de schrijver achter het vierde en laatste gedeelte, wat reeds ter perse is, een nauwkeurige inhoudsopgave plaatsen zal van personen en zaken, die in den loop van het strijdschrift zijn besproken of behandeld. Zoo zal een latere raadpleging veel tijd en teleurstelling besparen.

Den schrijver dank voor zijn met warmte en geduld geleverd pleidooi: moge het vruchten voortbrengen bij velen!

Zoeterwoude. J. C. v. d. Loos, Pr.

B. Boedder S. J. *Psychologia rationalis.* Editio altera, aucta et emendata. M. 4. Friburgi, B. Herder, 1899.

Van dit werk, waarvan de eerste uitgave in 1894 verscheen, en in *De Katholiek* aangekondigd en besproken werd, begroeten wij thans de tweede vermeerderde en verbeterde editie.

Vermeerderd is deze hoofdzakelijk door bijvoeging van talrijke opheldering en, door oplossing van moeielijkheden, weerlegging van tegenwerpingen, welke het gebied zoowel van de empirische als van de rationeele psychologie bij de vleet oplevert; vermeerderd ook door korte en juiste verklaringen van de voornaamste gegevens der empirische en psychophysische zielkunde.

Verbeterd noem ik de tweede uitgave, om hare grootere klaarheid en duidelijkheid — hoedanigheden, welke in een leerboek »ad usum scholarum" allerminst mogen ontbreken, en welke in de eerste editie niet weinig te wenschen overlieten;

verbeterd tevens om de meer logische volgorde, waarin enkele gewichtige vraagstukken b.v. aangaande den oorsprong der begrippen, aangaande den aard en de taak der »species intelligibilis" behandeld worden.

Van harte wenschen wij, dat dit degelijk en inhoudrijk werk op het vaak nog duister gebied der zielkunde een helder licht moge verspreiden. Doch wij betreuren het tevens van harte, dat de al te korte duur der philosophische studie in onze seminaries ons niet veroorlooft, deze psychologie als handboek in te voeren.

V. T.

P. J. BERTHIÉR M. S. *Compendium Theologiae dogmaticae et moralis una cum praecipuis notionibus Theologiae canonicae, liturgicae, pastoralis et mysticae, ac philosophiae christianae.* Ed. 4a, aucta et emendata. 1898. 708 pag.

Sententiae et exempla biblica e Veteri et Novo Testamento excerpta et ordinata ad usum concionatorum moderatorumque animarum et praesertim juniorum clericorum seminariorumque alumnorum. Ed. 3a. 361 pag.

De E. Pater Berthier, die te Grave aan het hoofd staat van een Apostolische School, waar jonge mannen tusschen de 16 en 30 jaar, die vrij zijn van, of voldaan hebben aan hun militairen dienstplicht, tot missionarissen worden opgeleid — *Oeuvre des vocations apostoliques tardives* — heeft beide bovengenoemde werken *ten voordeele zijner stichting* uitgegeven. Bij den schrijver zelven besteld, kost het *Compendium* *f* 3.07½, de *Sententiae* *f* 0.60, beide franco.

Over de *Sententiae* behoef ik niets te zeggen; 't is eenvoudig een verzameling bijbelplaatsen onder alphabetisch gerangschikte hoofden.

Het *Compendium* is, blijkens den titel, de wereld in een doosje. De schrijver heeft het in hoofdzaak bestemd voor missionarissen die haast geen boeken hebben, en voor priesters,

die geen tijd hebben om uitgebreider werken te bestudeeren: als zij dagelijks twee of drie bladzijden van het *Compendium* lezen, komen ze in een jaar tijds »de heele theologie" door. Hooge idealen zijn dat zeker niet, maar menig nuchter practicus zal zeggen: lang niet te versmaden!

Overigens dient gezegd, dat de inhoud meevalt: het boek geeft, enkele partijen uitgezonderd, meer dan men zou verwachten en het legt bovendien een eervol getuigenis af èn voor de kunde èn voor de zeggingsgave van den schrijver.

v. N.

Dr. A. EHRHARD und Dr. J. P. KIRSCH, *Forschungen zur christlichen Litteratur- und Dogmengeschichte.* Mainz, Kirchheim, 1900. Verschijnt in 4 Afl. jaarlijks. Abonnementsprijs per deel 16 Mark.

Op het katholiek wetenschappelijk Congres te Freiburg, in 1897, besprak de algemeene secretaris, Mgr. Dr. J. P. Kirsch, professor der patrologie en christelijke archaeologie aan de staatsuniversiteit aldaar, met eenige vrienden het plan, om een nieuw tijdschrift op te richten. Zijn collega aan de hoogeschool te Straatsburg, Dr. Albert Ehrhard, had reeds eenigen tijd hetzelfde plan gekoesterd. Uit de samenwerking dezer twee jonge geleerden, door tal van eminente krachten in Duitschland, Zwitserland en Oostenrijk ondersteund, kwam bovengenoemd tijdschrift tot stand.

Welk is zijn doel en strekking? Het wil een doorloopende reeks losse studie's of monografieën in het licht geven, welke betrekking hebben op twee verschillende, maar nauwverwante hulp-wetenschappen der theologie.

Vooreerst de geschiedenis der christelijke litteratuur. In haar geheelen omvang. Van de oudste tijden af, door de middeleeuwen heen, tot op onze dagen. Een hoogst verdienstelijk en nuttig werk derhalve. Want over 't algemeen mag van de analytische methode, op de godgeleerdheid toegepast, of van de historische theologie, waar heeten, wat professor Bardenhewer in zijn *Patrologie* (S. 13) getuigt: dat zij slechts

door monografische onderzoekingen den eenmaal ingeslagen weg ten einde toe met succes kan vervolgen.

Allermeest geldt dit nog van de theologische litteratuurgeschiedenis der middeleeuwen. Nog immer wacht hier een ontzaglijk materiaal op een nauwkeurig onderzoek en zorgvuldige bewerking, evenals het gouderts, dat anders waardeloos in de mijnen verborgen ligt. Ook de ontwikkeling der liturgie kan, op die wijze toegelicht, verrassende resultaten brengen.

Maar de nieuwe tijd zal daarom geenszins worden verwaarloosd. Een vluchtige blik in den *Nomenclator* van Hurter overtuigt terstond, hoe weinig katholieke godgeleerden dezer eeuw door een ernstige critiek nog op hun juiste waarde geschat zijn. Toch moet zulk een schiftende en vergelijkende studie van machtigen invloed zijn, om de godgeleerde wetenschap voor reeds elders ondervonden gevaren te waarschuwen en tot steeds hooger vlucht aan te moedigen.

Ten slotte de protestantsche theologie, die zich tot de katholieke verhoudt als het schaduwbeeld tot het licht. De tegenstelling tusschen beide moet scherp worden afgeteekend, eenerzijds omdat men ook van zijne tegenstanders kan leeren, bovendien en vooral, omdat de superioriteit der katholieke godgeleerdheid alsdan onder logisch, systematisch en historisch opzicht des te voller aan den dag treedt.

De andere hulpwetenschap, waarop het nieuwe tijdschrift zich wil toeleggen, is de geschiedenis van het christelijk dogma. »Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass eine intensivere Arbeit von katholischer Seite auf dem Gebiete der katholischen Dogmengeschichte noth thut", zegt het voorwoord. Zooveel te heuglijker mag derhalve de verschijning van dit katholieke vakorgaan heeten, omdat het in zijn genre een eersteling is. Bovendien, wijl dit gedeelte der dogmatiek in den regel nog al eenzijdig en stiefmoederlijk wordt bedeeld. Niet overbodig was het, dat de beroemde apologeet fr. Albert Weiss onlangs in de *Hist. Polit. Blätter* (Bd. CXXV, S. 132) er met nadruk aan herinnerde: »dass die dogmengeschichtliche Aufgabe der Theologen nicht mit dem Jahre

325 oder mit Johannes Damascenus endigt, sondern dass sie auch das 19. Jahrhundert umfasst, und dass sie um so wichtiger und schwieriger wird, je weiter, sie herabsteigt". Op den weg der traditie zijn dan ook — men bedenke het wèl — voor de katholieke godgeleerdheid ontegenzeggelijk de meeste en zekerste triumfen te behalen.

Een uitgebreid veld, grootendeels nog onbearbeid, staat dus voor het nieuwe tijdschrift open. Maar de uitgevers, die reeds een tiental jaren met roem een leerstoel bekleeden, Dr. Kirsch in de patrologie en christelijke archaeologie te Freiburg, Dr. Ehrhard in de kerkgeschiedenis eerst te Straatsburg en thans te Weenen, hebben door hunne verbazende productiviteit, elk op zijn gebied, de wetenschap reeds met tal van even degelijke als oorspronkelijke gegevens verrijkt. Hun beiden is de grootsche taak, die zij met geestdrift op zich genomen hebben, wel niet boven de schouders gewassen, en talrijke bereidvaardige handen omringen hen, om den last te helpen torschen.

Dat de rechtmatige verwachting, die hun kloek optreden wekt, niet door de werkelijkheid zal beschaamd worden, hiervoor is reeds de eerste aflevering van het tijdschrift een waarborg. Zij brengt ons een doorwrochte studie van professor Kirsch over: *Die Lehre von der Gemeinschaft der Heiligen im christlichen Alterthum* (250 blz.). Dit bij uitstek katholieke leerstuk, dat veelal door de Protestanten wordt voorgesteld als een »menschelijke inzetting" van lateren tijd, vindt zijn overtuigend *argumentum ad hominem* juist in de oudste overlevering. Wat de H. Schrift hierover leert, wordt met bewijzen gestaafd, die ontleend zijn aan de Apostolische Vaders, aan de akten der martelaren, aan de Kerkvaders en andere geestelijke schrijvers, aan opschriften der Catacomben, aan de liturgie enz.

Zoo vervolgt Kirsch met zijne overstelpende eruditie, tot in de kleinste bizonderheden, de historische lijn, om te eindigen bij het beslissende kruispunt, waar de traditie zich uitdrukkelijk betuigt. Namelijk wanneer het geloofsartikel: »Sanctorum communionem"" met zekerheid wordt gevonden

deel uit te maken van het Apostolisch *Symbolum*, hetgeen in de kerk van Gallië plaats had omstreeks de tweede helft der 5e eeuw.

't Ligt geenszins in mijn bedoeling, dezen belangrijken eersteling der *Forschungen* hier nog verder te ontleden. Als een welgeslaagde proef van het ideale streven der beide hoogleeraren wensch ik het geschrift van Dr. Kirsch slechts aan te kondigen. De aanbeveling van dit nieuwe vakorgaan spreekt dan uit zichzelve.

In ons land, waar het aan wetenschappelijke tijdschriften voor katholieke godgeleerdheid nagenoeg mangelt, dient zulk een publicatie zeker niet onopgemerkt te blijven. Mogen derhalve, ook ten onzent, de *Forschungen* van Ehrhard en Kirsch bij bevoegde lezers de noodige belangstelling ondervinden. Het vertrouwen is gewettigd, dat alsdan menig nieuw en verrassend gezichtspunt aan de apologie van ons heilig geloof zal worden opengesteld.

Op den Katholiekendag van Krefeld, ten jare 1898, sprak professor Mausbach, van Munster, een stout, doch geenszins overdreven woord: »Jeder Kenner der Verhältnisse weiss, dass die Zügestandnisse der Gelehrten zu Gunsten der katholischen Kirche nicht dürftiger, sondern stets zahlreicher werden."

Een tijdschrift als het thans aangekondigde schijnt voor de verwezenlijking van dat woord een der aangewezen middelen.

Dr. B.

JOSEPH SPILLMANN, S. J. *Die englischen Martyrer unter Heinrich VIII und Elisabeth.* Herder, Freiburg. Prijs: 6 M.

Sinds pater Spillmann in 1887 zijne geschiedenis der Engelschen martelaars had geschreven, is er door katholieke en niet-katholieke geschiedvorschers zooveel betreffende deze geloofsgetuigen aan het licht gebracht, dat eene nieuwe uitgave noodzakelijk bleek. Deze is thans in twee handige deeltjes

bij Herder verschenen. De vroegere indeeling werd te recht behouden, maar de stof voor een deel om- en bijgewerkt, zoodat wij thans het bloedig drama onder Hendrik VIII in 250 blz. beschreven krijgen, het schrikbewind van zijn dochter Elisabeth uitvoeriger nog in ruim 400 blz. Tot gemak van den lezer volgt achter ieder der beide deelen een uitvoerig naamregister. Fisher's portret naar de schetsteekening in zwart en rood van Hans Holbein, dat aan het eerste deel voorafgaat, is ontleend aan de monografie van Bridgett; raadzamer zou het geweest zijn ook de afbeeldingen van den »Tower" uit dat werk over te nemen; daarmede valt het meer gemakkelijk zich te orienteeren dan met de oude teekening in vogelvlucht, welke achter het tweede deeltje van Spillmann is geplaatst. Met bescheidenheid noemt de schrijver zijn boek op het titelblad slechts »eene bijdrage" tot de kerkelijke geschiedenis dier dagen, en waarschuwt bovendien nog in de voorrede dat hier geene »quellenmäszige" geschiedenis van het treurig hervormingswerk der Tudors kon geleverd worden. Hoofdzaak bleef voor hem de geschiedenis van de martelaren en belijders zelf, en de tijdsomstandigheden zijn slechts aangegeven in zooverre deze tot toelichting en waardeering kunnen dienen voor hun heldhaftig lijden.

Compilatie-werken als dit hebben hun voordeel maar ook hun nadeel. Wie, de Engelsche taal machtig, het karakter van een Thomas More, een John Fisher, recht goed wil leeren kennen, en de volle beteekenis der strijdvragen waarin zij werden gewikkeld, raadplege veeleer de beide monografiën van father Bridgett, met zooveel piëteit, maar tevens met zulk eene breede echt wetenschappelijke opvatting bewerkt [1]). Ook valt het te betreuren, dat de schrijver geen gebruik heeft gemaakt van de vele stukken, welke Mgr. Ehses over de

---

[1]) Nu er zoovele stichtelijke boeken worden vertaald, zou het aanbeveling verdienen om na verkregen machtiging, vooral het eerstgenoemde werk van Rev. T. E. Bridgett: *Life and writings of Sir Thomas More*, 2 Ed. (London, Burns and Oates, 1892) in het Hollandsch uit te geven. Ik hoop echter, dat de toekomstige bewerker het snoeimes er niet al te diep in zal zetten.

beruchte echtscheiding publiceerde en door Bridgett niet meer konden benut worden, maar juist zooveel meer licht werpen over het begin der kerkscheuring, over Hendrik's echtscheiding en al de personen, die daarbij een rol hebben gespeeld. Een voortreffelijk gebruik is daarentegen in het eerste deeltje gemaakt van het standaardwerk, dat de geleerde Benedictijn, Francis Aidan Gasquet, over het onverantwoordelijk opheffen der kloosters door Hendrik VIII heeft geschreven. De waarde van Spilmann's arbeid ligt, naar ik meen, in het tamelijk beknopt overzicht, dat wij krijgen van de beide vervolgingen, welke in de jaren 1535—1583 over de kerk van Engeland zijn gekomen. Zoowel het plan van den schrijver, dat geen diep doordringen in dit veelbewogen tijdvak, geen breede uitwerking van zijn stof toelaat, als de heldere manier van voorstellen en vlotte verhaaltrant, waarover hij beschikt, werken tot deze uitkomst samen. En de meeste verdienste heeft onder dit opzicht zijn tweede deel, dat gewijd is aan de gelukzaligen, die onder Elisabeth zijn gemarteld. Uitvoerige monografieën bestonden hier niet; wanneer wij Edmund Campion uitzonderen zijn de bijzonderheden betrekkelijk slechts spaarzaam tot ons gekomen, doch al hetgeen in een aantal vertrouwbare berichten, door tijdgenooten opgesteld, verspreid lag, heeft pater Spillmann tot een bondig en aantrekkelijk geschiedverhaal vereenigd, daarbij vlijtig gebruik makende van de dikwerf verrassende toelichtingen, welke de nieuwere archiefstudiën op deze acta martyrum hebben geworpen.

Dr. A. H. L. HENSEN.

Lente en Herfst en *Een kleine Vertelling*. Novellen naar het Hoogduitsch van FERD. FREIIN VON BRACKEL. Almelo, J. T. Sommer, 1899.

Bij de schaarschte van goede litteratuur — goed, zoowel beschouwd van het standpunt der moraal als dat der kunst, — is alles, wat blijk geeft van een streven naar beter, welkom.

Daarom wensch ik hier een woord van aanbeveling te plaatsen voor bovengenoemde novellen, die in veel opzichten van vooruitgang getuigen en werkelijk een aanwinst mogen heeten. De uitgever Sommer heeft door het doen vertalen van deze werkjes den goeden weg ingeslagen, die wij hopen, dat hem tot het prijzenswaardige doel moge voeren: de Nederlandsche belletrie te verrijken met flinke lectuur, die door iedereen mag gelezen worden. En waar de productie te onzent niet ruim genoeg is, moet men het prijzen, dat vertalingen geleverd worden van het goede, dat bij andere volken te vinden is. Van harte hopen we, dat de uitgever door een flink debiet moge worden aangemoedigd voort te gaan en steeds meer werk — ook nog beter, want dat kan wel — op de markt brenge. Daarmee zal hij een goed werk verrichten.

Niet verzwijgen wil ik echter, dat de vertaling nog niet zoo is, als dat moest. Er komen veel Germanismen in, die ik hier wel niet zal gaan signaleeren, maar waarop ik toch de aandacht van den vertaler wil vestigen. Hoe meer zorg aan de bewerking besteed wordt, hoe loonender — in elk opzicht — deze zal blijken.

M. A. P. C. POELHEKKE.

RECTIFICATIE.

In de 5de afl. der *Studiën* (Dl. 53) heeft P. Kerlen S. J. eene door ons in dit tijdschrift (Dl. CXVI, bl. 279) geleverde beoordeeling van Cathrein's *Moralphilosophie* en onze brochure: *La question liguorienne* aan eene critiek onderworpen.

Terwijl wij hulde brengen aan de bedoelingen van den geachten schrijver, meenen wij toch eenige misvattingen, in zijne studie voorkomend, te moeten rectificeeren, te meer, daar in deze misvattingen de kracht zijner redeneering ligt. Daardoor zullen wij aan onze taak hebben voldaan. Wat P.

Kerlen's aanmerkingen op het artikel van P. Wouters C. SS. R. betreft, deze kan zich, desverkiezende, door zijn tweede artikel, hetwelk gelijktijdig met dat van P. Kerlen in *De Katholiek* is verschenen, van verder antwoord ontslagen achten.

Ten eerste dan: Het syllogisme, dat P. Kerlen bl. 466 als *ons argument* voorstelt, geeft *op verre na niet* onze redeneering, door hem zelven op bl. 461 vertaald, wêer. Wij schreven nl.: »Comme l'objet (en tant que connu) est la source première et essentielle de l'honnêteté d'une action, le principe primaire, dans la matière, qui nous occupe, doit être: Le choix d'une opinion, comme règle matérielle de conduite, doit se faire d'après la conviction personelle *concernant cet objet.* En d'autres termes: Il faut *avant tout* et *autant que possible* chercher l'honnêteté *directe;* et par conséquent, ce principe règle l'application légitime du principe *secondaire* et *libératif:* lex incerta non obligat" (*La question lig.* p. 7). P. K. laat in *zijn résumé* van ons argument dit princiep, waarvan alles afhangt, geheel weg.

Ten tweede: Nooit hebben wij beweerd, wat P. K. ons herhaaldelijk toeschrijft, dat men *krachtens de grootere waarschijnlijkheid* eener meening zou verplicht zijn haar te volgen. Steeds hebben wij geleerd, dat een *zeker reflex* princiep ons daartoe verplicht, nl. het zooeven *door P. K.* in zijn résumé *niet vermelde.* En P. K. geeft toe (bl. 467), dat men *vóór alles* en *zooveel mogelijk directe* zedelijkheid moet nastreven. Doch met deze concessie strijdt, wat hij er *implicite* bijvoegt: »Is de *directe* zedelijkheid niet *zeker*, dan behoeft men bij de keuze eener *norma agendi* er geen rekening mêe te houden". Immers, als het verstand boven strikten twijfel nog iets *ten gunste der wet* constateert, dan is het: »*zooveel mogelijk*", waarvan wij zooeven spraken, van toepassing.

Ten derde: Geheel onjuist is de volgende zinsnede van P. K.: »Nu leert P. Jansen, dat eene *op. probabilis* het geheel moet afleggen tegenover eene *probabilior*" (bl. 469). En P. K. noemt dit: »den diepsten grond van het aequiprobabilisme" (bl. 468). Verre echter van ons zoo iets te leeren! *Met alle wijsgeeren* geven wij gaarne toe, dat een

opinio minus probabilis, hetzij op zich beschouwd, hetzij zelfs met de *probabilior* vergeleken, waarlijk probabel kan blijven. Wij hebben *enkel dit* beweerd: als men in zijn verstand twee tegenstrijdige waarschijnlijke meeningen heeft, en ze *als tegenstrijdig*, nl. als *ja* en *neen* gelijktijdig geantwoord op ééne vraag *circa veritatem* beschouwt — (en dat men ze zóó beschouwe, vordert het onderzoek naar een *systema morale*) — *dan* vernietigen zij elkâar, gelijk iemand, die op *ééne* vraag, tegelijk *ja* en *neen* zegt, *geen* getuigenis aflegt, voor zoover n.l. zijne overtuiging bij het *ja* en het *neen* gelijkstaat. Als het eene het andere in dit opzicht overtreft, dan hecht men alleen aan het overtreffende de waarde van een formeel probabel getuigenis. *Alleen in dezen zin* spreken wij van *elisie* en heeft de vergelijking der weegschaal hare kracht. En *zóó* beschouwd, n.l. *als minder* waarschijnlijk, als *strijdig* met de probabilior, is de *minus* probabilis eenvoudigweg *probabiliter falsa*, de proba*bilior* eenvoudigweg *probabiliter vera*. Maar nu lette men op: daardoor is de *probabilior* nog *niet verplichtend!*

Dan eerst komt het bovenvermelde *zekere* reflexe princiep ons tot het *praktisch volgen* der *probabilior* verplichten.

Ten vierde: Eene gewichtige misvatting is het van P. K. te meenen, dat, als wij het: *lex dubia non obligat* tot den *strikten* twijfel beperken, wij niet alleen het Probabilisme, maar ook het Aequiprobabilisme en Probabiliorisme ondermijnen; wijl wij dan — *volgens P. K.* — geen *zeker* princiep hebben om in *dubio stricto* of zelfs bij eene *probabilior pro libertate* ons van de wet te ontslaan (bl. 479).

Wij antwoorden: 1° zulk een *zeker* reflex princiep bezitten wij; 2° het ligt op den bodem der moraal; 3° het staat in innig verband met het boven door ons aangehaalde, door P. K. in zijn résumé niet opgenomene.

Tot staving hiervan herhalen wij, wat wij in de *Revue Thomiste* van 1898 schreven: »Dans le doute *strict* positif, dans lequel, comme s'exprime S. Thomas, l'intellect humain »*nullo modo* assentit, cum nullo modo determinetur ejus judicium, sed *aequaliter* se habet ad diversa" (*In III Sent.* D. XXIII, Q. II, a. 2, sol. 1), il n'y a pas du tout de

conviction personelle positive quant à la question: »Cette action est-elle licite ou non?" Car le *oui* et le *non* étant supposés être de force égale, ce n'est ni le *oui* ni le *non*, qui a une *valeur pratique réelle* comme *réponse*... [vergelijk boven]. Dans ce cas il est permis à l'homme d'exercer à son gré sa liberté physique. Car il possède le droit d'exercer cette liberté physique aussi longtemps, que sa conviction ne lui manifeste rien de positif concernant une prohibition en la matière de l'action à poser; or dans le doute strict il y a absence complête de conviction personelle positive concernant cette prohibition... Il n'y a donc rien, dans cet état, qui constitue un empêchement moral, restreignant soit directement soit indirectement la sphêre de l'activité humaine" (p. 355).

Wij hopen en vertrouwen, dat de Probabilisten, voor een eventueel verder dispuut, van deze viervoudige rectificatie akte zullen nemen.

Wat den H. Alphonsus betreft, stippen wij, behalve het door P. Wouters en het in onze brochure gezegde, slechts dit nog aan: P. Lehmkuhl, in zijne 9de uitgave (Dl. I, bl. 77, noot), geeft als »*objectionem*, quae est propria *Probabilioristarum*" eene zinsnede, welke, bijna *woordelijk*, *het eenig argument is, dat de H. Alphonsus zelf in zijn laatste uitgaven* (vgl. ed. VIII) *ten gunste van zijn moraalsysteem* aanvoert. P. Kerlen herhaalt ze, als objectie, op bl. 473: »Maar eene *opinio probabilior* komt toch dichter bij de waarheid. Welnu, als men de waarheid niet met zekerheid ontdekken kan, is men gehouden het gevoelen te omhelzen, dat het dichtst tot de waarheid nadert, en het gevoelen te laten varen, dat zich verder van de waarheid verwijdert".

Een beter bewijs van *misvatting omtrent ons systeem*, maar ook van *afwijking van S. Alphonsus'* leer konden de geachte schrijvers bezwaarlijk geven.

Wittem. J. L. JANSEN, Cong. SS. R.

Madonna-relief uit Wedderen,
berustende te Zoeterwoude.

Hoogte: 41 c.M. Breedte: 21,5 c.M.

Doorsnede ongeveer 5 × 1 c.M.

EEN MADONNA-RELIEF UIT WEDDEREN TE ZOETERWOUDE.

Toen Albert Wormstall in 1896 zijne monographie uitgaf over Judocus Vredis [1]), een kunstenaar uit het Munstersche, wiens nagedachtenis in vergetelheid was geraakt, maar wel verdiende in eere te worden hersteld, uitte hij het vermoeden, dat behalve het door hem verzamelde er nog wel meer proeven van 's mans eigenaardig talent — het vervaardigen van reliefs in pijpaarde — zouden te voorschijn komen. Werkelijk is dit het geval geweest, want onderwijl zijn niet minder dan drie van deze kunstvoorwerpen, verschillende tafereelen voorstellende, alleen in ons vaderland aan het licht gekomen. Het is een bewijs te meer, welk een levendig verkeer er eertijds ook op het gebied der kunst tusschen Westfalen en de Nederlanden heeft bestaan. Ik ben echter voornemens hier slechts over één dezer vondsten, de laatste in de rij, te spreken, en moet mij voor de beide overige tot eene kantteekening bepalen [2]). Het relief, waarvan wij op nevengaande

1) *Judocus Vredis und das Karthaüserkloster zu Wedderen.* Münster, W. H. Schöningh.

2) a. *St. Barbara.* Origineel; wordt bewaard in het gesticht der Zusters van O. L. Vrouw te Amersfoort. In 1895 gevonden op terrein van het voormalig St. Barbara-klooster aldaar. De Heilige heeft een opengeslagen boek in de rechterhand, een palmtak in de linker, en den toren naast zich. Ook in drapeering groot verschil met de St. Barbara bij Wormstall (Tafel 8). Nis nagenoeg dezelfde als op het relief van Zoeterwoude, doch met overhuiving. Materiaal: witte pijpaarde. Was eertijds gepolychromeerd. Afmetingen: 37½ cm. × 19. Volgens vriendelijke mededeelingen van Rector J. Berendsen te Amersfoort.

b. *St. Catharina.* Afgietsel in het Stedelijk Museum van Oudheden te Utrecht; origineel in het South Kensington Museum te Londen. De Heilige steunt met de rechterhand op het slagzwaard, met de linker op een rad. Aan hare voeten

bladzijde den lichtdruk naar het origineel geven, werd door Deken Mosmans te Zoeterwoude in de woning van een zijner parochianen aangetroffen, en ging met den dood van den hoogbejaarden eigenaar, die er zeer aan gehecht was, in zijn bezit over. Met uitzondering van den neus, welke, zooals dikwerf bij oud beeldwerk voorkomt, een weinig was geschonden, bleek het brooze kunstwerk overigens voortreffelijk bewaard; de omstandigheid, dat het als voorwerp van godsvrucht steeds in bezit van katholieke huisgezinnen is gebleven, heeft ongetwijfeld daartoe bijgedragen. Alleen was het noodig de bonte beschildering, eerst veel later en door een ongeoefende hand daarop aangebracht, te verwijderen. Dit werd den heer J. Koene toevertrouwd, restaurateur in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, die met prijselijke omzichtigheid zijn taak heeft volbracht. Sporen van eene oorspronkelijke beschildering zijn daarbij niet gevonden, en men besloot daarom zeer terecht het tafereeltje ongepolychromeerd te laten. Nu bleef nog overig om in plaats van de smakelooze lijst, uit het begin dezer eeuw afkomstig, eene meer passende aan te brengen. Naar teekening van den heer Th. Molkenboer werd deze omlijsting in laat-gothieken stijl vervaardigd uit eikenhout, dat dof is verguld, met diepe inbuiging, om het tafereeltje des te beter te laten spreken, en door glas afgedekt, ten einde het ook voor de toekomst zooveel mogelijk te beschermen. Zoo, nagenoeg ongeschonden als het uit den vorm van Judocus Vredis is gekomen, prijkt thans dit schoone relief in de pastorie van Zoeterwoude, en kan het aldaar door ieder belangstellende bezichtigd worden, dank zij de welwillendheid van den tegenwoordigen eigenaar.

Alvorens eene nadere verklaring van het tafereeltje te beproeven, zal het dienstig zijn eenige bijzonderheden betreffende den vermoedelijken vervaardiger aan Wormstall's geschrift te ontleenen. Judocus Vredis, gelijk het merk op

---

Porphyrius. In de hoeken van het tafereel medaillons, vermoedelijk met de symbolen der evangelisten. Opschrift in het plat Duitsch, maar op een paar woorden na voor mij onleesbaar. Afmetingen $39\frac{1}{2} \times 21\frac{1}{2}$. Ik dank sommige van deze bijzonderheden aan den Heer Joseph Mengelberg.

sommige reliefs staat aangegeven, of Joest van Vreden, gelijk hij zich zelf in een officieel schriftelijk stuk noemt, was afkomstig uit het dorpje Vreden, in Munsterland gelegen. Het geboortejaar viel niet met zekerheid vast te stellen, maar voor het eerst vinden wij zijn naam vermeld in eene schenkingsoorkonde van het jaar 1507. Hij was toen procurator van den karthuis Mariënburg te Wedderen bij Coesfeld en Dülmen, het eenigste klooster, dat de zonen van Sint Bruno in Westfalen hebben bezeten. Een procurator had onder toezicht van zijn prior de tijdelijke belangen van het klooster te regelen; terecht leidt Wormstall uit het vervullen van dit ambt af, dat Vredis reeds veel vroeger dan 1507, waarschijnlijk in het voorlaatste decennium der vijftiende eeuw, karthuizer zal geworden zijn. Later werd hij te Wedderen vicarius, d. i. plaatsvervanger van zijn overste in geestelijke aangelegenheden, en in 1531 zelf prior, welke waardigheid hij negen jaar lang, tot zijn dood in December 1540, heeft bekleed. Gedurende het laatste tiental jaren der vijftiende eeuw en de eerste dertig of veertig van de zestiende eeuw moet derhalve Judocus Vredis de proeven van zijn kunst geleverd hebben. En eene vruchtbare werkzaamheid is dit geweest. In het boek van Wormstall vinden wij niet minder dan twaalf onderscheidene reliefs vermeld, welke zeker van hem afkomstig zijn, want ze dragen zijn naam voluit als merk; een vijftal andere mist wel zijne signatuur maar komt onder verschillende opzichten zoozeer met de voorgaande overeen, dat ze althans onder invloed van den kunstvaardigen karthuizer te Wedderen zijn ontstaan, terwijl ook nog de drie reliefs, welke in ons vaderland zich bevinden, hierbij in rekening komen. En hoeveel van zijn uiterst breekbaar kunstwerk is er misschien bij de plundertochten, welke het staten-leger op Allerheiligen 1589 en later tegen den karthuis van Wedderen heeft ondernomen, reddeloos verloren gegaan!

Dat al de voortbrengselen, welke de plastiek in Wedderen heeft opgeleverd, van godsdienstigen aard zijn, zal geen bevreemding wekken; wel mogelijk de omstandigheid, dat het boetseeren werd uitgeoefend door leden van eene bijzonder

gestrenge kloosterorde, welke dagelijks ongeveer acht uren aan gebed, overweging en andere geestelijke oefeningen had te wijden [1]). Doch arbeid was daarneven gebiedend voorgeschreven, natuurlijk zulk een arbeid, welke met het kloosterlijk leven overeenstemde, en afwisselde naar onderscheiden aanleg en bekwaamheden. Wie de talenten er toe bezat wijdde zich aan studie en stelde wetenschappelijke geschriften op als een Bartholomeus van Maastricht, een Dionysius van Rijckel, een Blomevenna, om eenige geleerde karthuizers van de vijftiende eeuw te noemen, die uit ons vaderland afkomstig zijn. Overigens hielden de meesten zich vòor het verspreiden van de boekdrukkunst bezig met het afschrijven van handschriften en al wat daarmede in betrekking stond, als: het vervaardigen van perkament, het corrigeeren, verluchten en inbinden der manuscripten. Toch liet de regel der karthuizers ook andere bezigheden toe. Onder hunne statuten, welke in het jaar 1510 zijn uitgegeven, wordt de volgende bepaling aangetraffen: »Mocht één onzer broeders eene andere kunst beoefenen — dat zelden voorkomt, want bijkans allen die wij aannemen, worden zoo mogelijk tot schrijven afgericht — dan zal men hem de noodige hulpmiddelen voor zijne kunst verschaffen". En toen de boekdrukkunst gedurende het verder verloop der zestiende eeuw het afschrijven in de kloosters al meer en meer begon te verdringen, trad daarvoor het uitoefenen van allerlei kunstrijk handwerk in de plaats. De vervaardiging van godvruchtige beeldjes in klei, gips of was schijnt eene eigenaardige voorkeur onder de karthuizers te hebben genoten. Geen wonder, want een dergelijke arbeid, welke noch zware inspanning noch veel toestel vorderde, eigende zich al bijzonder voor de werkzaamheid in een kloostercel. En ofschoon het boetseeren bijzondere talenten vorderde, voor het vervaardigen van beeltenissen met behulp van de reeds voorhanden vormen was niet meer dan eene zekere mate van behendigheid en ijver noodig [2]).

[1]) Mougel, *Denys le Chartreux*, p. 17.

[2]) Zou ook het Maria-beeldje, in blauwe pijpaarde, afkomstig van Diepenveen en door prof. Moll in zijn *Kalender voor de Protestanten in Nederland* (Jaarg.

In eene handleiding, ten dienste van novicen onder de karthuizers gedrukt in het jaar 1681, wordt dan ook onder meer als lichaams-ontspanning aanbevolen: »devotam aliquam imaginem typo fingere", dat, naar ik meen, hier moet beteekenen: het vervaardigen van een of ander godvruchtig beeldwerk met behulp van vormen. Het optreden van den karthuizer Judocus Vredis als beeldend kunstenaar is dus volstrekt niet eenig of zelfs iets buitengewoons, wel echter de gaven, waarmede hij bleek toegerust.

Laten wij thans het relief van Zoeterwoude wat nader beschouwen. Reeds aanstonds valt ons het zuiver gothieke karakter op in eene voorstelling, welke toch uit een tijdvak afkomstig is, toen renaissance-vormen reeds alom begonnen door te dringen. De strenge afzondering van het karthuizerleven, de miniaturen, door Vredis in zijne brevier, missaal en andere manuscripten te Wedderen aanschouwd, verklaren zulks voldoende. Het middeleeuwsche type van de »Gezegende onder de vrouwen" wordt hier nog volkomen bewaard: bevallige ronding van het gelaat, groote oogen, waarvan de leden meer dan half geloken zijn, sierlijk gebogen en teedere wenkbrauwen, een hoog gewelfd voorhoofd, haar, dat onder den diadeem vrij en ongedwongen op de schouders afdaalt. Zoò zag Vondel de nog schuldelooze moeder Eva getooid:

»in 't hangend hair, een goude nis van stralen,
Die schoon gewatert van den hoofde nederdalen,
En vloeien om den rugh".

Ook de drapeering is met het talent der middeleeuwers behandeld. Het nauw sluitend onderkleed, dat over de voeten heenreikt, hoog opgegord, en aan den hals uitgesneden,

---

1858, bl. 93 vv.) beschreven, niet een dergelijken oorsprong hebben? Hoewel voortreffelijk werk, heeft het met de voortbrengselen van Wedderen niets gemeens. Waarschijnlijk zal het beeldje uit een naburig klooster aan de nonnen geschonken zijn; zulke giften uit vriendschap of dankbaarheid kwamen meer voor, en konden des te gemakkelijker uitgereikt worden, wijl beeldjes als dat van Diepenveen uit een vorm, welke reeds bestond, zijn vervaardigd.

— een gewaad als nog in de dagen van Vredis werd gedragen — heeft een uiterst sober karakter; in tegenstelling daarmede is het vorstelijk opperkleed, een ruime mantel, voorzien van wijde afhangende mouwen en het boordsel met edelgesteenten afgezet. Deze mantel hangt los om de slanke schouders, omhult een groot gedeelte der gestalte en wordt met den linkerarm opgehouden; de vele en diepe plooien, welke zich aldus vormen, maken zoowel met haar bevallig spel van lijnen als door afwisseling van licht en schaduw een levendigen indruk. In kunst van drapeeren staat Vredis op gelijke lijn met de meesters der middeleeuwen; in behandeling van het menschelijk lichaam streeft hij meerdere hunner vooruit.

Wanneer wij nu vervolgens het Goddelijk Kindje beschouwen, dat de H. Maagd op haar rechterarm draagt, terwijl de slinksche hand het bovendien nog teeder beschermt, dan treft ons eene eigenaardigheid welke meer bij middeleeuwers — men denke slechts aan Jan van Eyck [1]) — voorkomt. Het Christus-kindje is evenals de Moeder voortreffelijk geboetseerd, heeft levende trekken, het ronde voorhoofd en de malsche lijnen van een kinder-gelaat — en toch ligt er iets strak's, iets ouwelijk's over dat gezichtje. Ik weet, hoe gevaarlijk hypothesen op kunstgebied zijn, en waag slechts schuchter de vraag te stellen: of meesters, die toch al het overige zoo treffend wisten weêr te geven, daarmede wilden aanduiden, dat Christus reeds als kind »vol van wijsheid" was [2]). Zeker wordt dit begrip op ons relief nader aangeduid door het boek, dat in de handen van het Christus-kind rust; met een teekenend handgebaar leeraart het hier, dat de voorspellingen in Hem zijn vervuld.

Ook de nis, waarin Maria is afgebeeld, verdient onze aandacht. In plaats van rijk gebloemd brocaat, dat Veris meestal bij zijne figuren gebruikt, heeft hij hier een geheel anderen

---

[1]) Bijv. op de »Vierge au donateur" in het Salon Carré van het Louvre; op een dergelijk tafereel met den kanunnik Van der Paelen in de Académie te Brugge.

[2]) Luc. II, 40: «puer... plenus sapientia".

achtergrond gekozen, ontleend aan de burgerlijke bouworde dier dagen. Om het langwerpig vierkant der nis te breken, werd op halve hoogte een plint aangebracht, met goudleer overtrokken, waarop lelies als zinnebeeld van de Koningin der Maagden zijn geperst. De plint is afgedekt met een fijn geschaafden rand, waarvan franje afhangt. Ook de bovenwand heeft aan de achterzijde hetzelfde goudlederen patroon. Aan beide zijden van de nis is een langwerpig raam met rond bovenraam ontworpen, het glas daarvan in lood gevat. En zelfs het houten gewelf, in het verkort weêrgegeven, met zijne ribben, planken en spijkerkoppen ontbreekt niet; als steunsel dienen twee slanke hoekpilaartjes. Men vergeve ons deze betrekkelijk geringe bijzonderheden; er blijkt uit, met welk eene nauwgezetheid ook de onderdeelen zijn bewerkt, en hoe volkomen de kunstenaar zijn onaanzienlijk materiaal beheerschte.

Wij komen thans aan de lijst welke de voorstelling insluit. Deze vormt daarmede één geheel. Wel steken sommige voortbrengselen van Vredis bovendien nog in eene afzonderlijke houten omlijsting, uit zijn tijd afkomstig, doch ter voltooiing van het tafereel was dit niet noodzakelijk, veeleer een maatregel van voorzorg bij den broozen aard dezer kunstvoorwerpen. Van welk een goeden smaak getuigt ook al wederom die omlijsting! Dat de verhoudingen juist gekozen zijn, is men van een middeleeuwsch kunstenaar gewoon. Doch er viel bovendien zoowel eentonigheid als overlading te vermijden; eene platte doodsche lijst beantwoordde niet aan het levendig karakter van de voorstelling, eene te kwistige versiering zou de aandacht van haar afgeleid hebben. Het komt mij voor, dat Vredis beide gevaren met talent heeft vermeden; de figuur van Maria blijft het tafereel beheerschen, en zij staat daar toch in eene haar passende omgeving. Ten einde afwisseling te brengen in de overigens zoo rustig gehouden lijst zijn verschillende hulpmiddelen gebezigd, welke op nagenoeg al de reliefs van Vredis terugkeeren. Daartoe behooren: verschillende profielen, welke het vlakke in de omlijsting breken en tevens het randschrift beter laten uitkomen; verder een aantal fijn gevormde sterren, een sieraad waarvan de kunste-

naar zich bij voorkeur bedient, en eindelijk de inscriptie zelve met haar krachtige gothieke letter, over de gansche lijst verdeeld.

Er blijft nog over de inscriptie's van het relief te verklaren. Alle deze, ook de randschriften, welke in de aureolen van Maria en het Goddelijke Kind werden aangebracht, heeft onze karthuizer-kunstenaar aan zijn brevier-gebed ontleend. Op ééne uitzondering na gebruikte hij echter niet Latijn, waarin zijne getijden waren opgesteld, maar bediende zich van eene omzetting in de volkstaal. Wij zullen eerst de teksten, in het Westfaalsch idioom van die dagen vervat, mededeelen, wijl daaraan geene moeielijkheden zijn verbonden, daarna het Latijnsch opschrift. Onder het tafereel leest men in twee regels: »O goedertierentte o sachtmod(i)ghe o soete maria bit den her vor ons". Het is eene vertaling der laatste woorden van de: Salve Regina, de antiphoon waarmede de kerkelijke getijden gewoonlijk sluiten. In den aureool van Maria staat: »ghegrut b(i)stu sterrne des meers goeds [1]) moed(e)r", eene letterlijke omzetting van de beginwoorden der hymne: Ave maris stella. Ook de woorden, welke het Christus-kindje in zijn aureool draagt: »o jhesu verlosser der me(n)schen" zijn ontleend aan den thans nog gebruikelijken lofzang; met de eerste vespers van het Kerstfeest wordt de hymne: Jesu Redemptor omnium aangeheven. Niet zoo gemakkelijk viel de Latijnsche inscriptie te ontcijferen, welke over drie andere zijden van de lijst is verdeeld. Er zal daar gelezen moeten worden: »Salve maria gem(m)a pudicicie [de] q(ua) m(u)ndo illuxit sol justicie salve pia mater chr(is)tianoru(m) succurre filiis ad fil(iu)m rege(m) angeloru(m) q(ui)a tu es solamen desolatorum" [2]). Onze meening, dat de praepositie: *de* in het randschrift is uitgevallen en de daarop volgende letter *q* gevoegelijk in *qua* moet opgelost worden, steunt op het terugvinden van den

---

1) God's.

2) »Wees gegroet Maria, pronkjuweel van kuischheid, uit welke de zon der gerechtigheid haar licht over de wereld heeft gegoten; gegroet o goedertierende moeder der christenen; wil uwe kinderen ter hulp komen bij uwen zoon, den koning der engelen, gij, die de troost zijt der verlatenen".

tekst elders. Gelijk bekend is, heeft Joannes Busch de »Apokalipsis", eene verzameling visioenen van den Windesheimer Hendrik Mande, in zijn *Chronicon* opgenomen. In één van deze ziet Mande den Heer Christus aan zijn lieve moeder een plaats bereiden naast zich op den troon van glorie; waarna gansch het hemelsche Hof nederknielt en het responsorie zingt: »Salve Maria, gemma pudicicie, *de qua*" etc. [1]). De vraag is nu, aan welk officie dit responsorium werd ontleend. Tot mijn spijt kon ik geen brevier van de karthuizers raadplegen. En in het kerkelijk getijden-boek dat wij, wereldgeestelijken, thans gebruiken, het *Breviarium Romanum* van Pius V, komt deze tekst niet voor. Wel echter is dit het geval geweest met de brevier, welke de geestelijkheid van het voormalig bisdom Utrecht heeft gebeden. Het *Breviarium Trajectense,* gedrukt door Jan Seversoen te Leiden in het jaar 1508, kan daarvoor getuigen. Er blijkt uit die editie, dat het responsorie moet ontleend zijn aan de eerste vespers van den octaafdag van Maria Hemelvaart. Daar echter de omvang van den tekst niet toereikend was om de drie zijden der lijst te vullen, heeft Vredis zelf, met dat gemak van beweging 't welk mede den middeleeuwer kenmerkt, een vijfden versregel eraan toegevoegd, gedeeltelijk ontleend aan den versiculus, welke op dat responsorie volgt. Ter verklaring van maat en rijm, welke in dit randschrift heerschen, zij ten slotte opgemerkt, dat zulk een rhythmus aan middeleeuwsche getijden meer dan aan de nieuwere officie's eigen was, en de Benedictijn Baümer heeft daarom een afzonderlijk hoofdstuk van zijn standaardwerk over de brevier aan de z.g. »Reimofficien" gewijd [2]).

Wormstall's monographie verdeelt de gezamenlijk reeliefs,

---

[1]) *Chronicon Windeshemense*, ed. Karl Grube, p. 130. Eene bemerking, welke Mgr. Spitzen eenmaal in ditzelfde tijdschrift heeft gemaakt over den beroemden schouwer van Windsheim, wordt hiermede tevens bevestigd. »De visoenen van Mande — zoo zegt hij aldaar (Dl. LXXXIX (1886), bl. 110) — zijn grootendeels vervat in voorstellingen, welke hij dagelijks of toch gedurig beleefde. Zijne Zaligen zingen liederen aan missaal of brevier ontleend". Ook op de kunst van Vredis is dit toepasselijk.

[2]) P. Suitbert Baümer, *Geschichte des Breviers* (Herder, 1895) S. 356—364.

waarvan hij het bestaan in musea's of bij particulieren wist op te sporen, in twee onderscheidene groepen. Tot de eerste behooren de reliefs, welke den naam van Judocus Vredis dragen, en dus ontwijfelbaar van hem afkomstig zijn; de tweede groep bestaat uit voortbrengselen van plastiek, welke niet met zijn naam zijn gemerkt, maar in stijl en manier van bewerken eene merkwaardige overeenkomst met de eerste soort bezitten, en uit hetzelfde materiaal zijn vervaardigd. Het tafereeltje van Zoeterwoude, dat de Munstersche geleerde niet kende, mist de signatuur van Vredis, gelijk uit de afbeelding blijkt, en moet derhalve — daar het overigens belangrijke punten van gelijkenis heeft met de gewaarmerkte reliefs — bij de tweede groep ingedeeld worden. Die gelijkenis zou eerst afdoende kunnen bewezen worden door het aanhalen van de lichtdrukken, welke het werk van Wormstall bevatten. Dit was natuurlijk hier onmogelijk; doch den lezer, die over de monographie mocht beschikken, verwijs ik onder meer naar het relief van de H. Margareta (Tafel 6); hij zal dan bemerken, welk eene groote overeenkomst, tot zelfs in de mantelplooien, er bestaat tusschen deze beide tafereelen [1]). Ofschoon tot heden geen ander Westfaalsch kunstenaar bij name is bekend, die reliefs in denzelfden stijl als de hier besprokene heeft vervaardigd, zullen wij toch de omzichtigheid van Wormstall tot voorbeeld nemen. Ons besluit is derhalve: heeft Vredis het relief van Zoeterwoude al niet zelf ontworpen, zeer zeker moet het onder zijn onmiddellijken invloed tot stand gekomen zijn.

Met meer beslistheid kan de karthuis te Wedderen als plaats van oorsprong aangewezen worden. In de jaren 1671—1676 is in Zoeterwoude pastoor geweest de bekeerling Johannes Dobbius (Dobbe) [2]). Later heeft hij ditzelfde ambt

---

[1]) Nog sterker spreekt de overeenkomst tusschen de H. Catharina van het Utrechtsche museum en Vredis' relief van dezelfde Heilige in het museum van Munster (Wormstall: Tafel 6). Slaafsch herhalen is ook hier vermeden; evenals bij het relief van Zoeterwoude verdwijnt het brocaat van den achtergrond, en wordt de nis niet meer in een halven boog, maar rechthoekig afgesloten.

[2]) *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*, Dl. V, bl. 187.

bekleed eerst in Den Haag, daarna te Zwolle, maar zonderde zich in 1682 geheel van de wereld af en werd karthuizer in het klooster te Wedderen [1]). Hoe lang hij daar vertoefde is niet meer te achterhalen, zeker echter meerdere jaren, want in de lijst der geprofesten, welke Wormstall mededeelt [2]), en waar hij staat aangeduid met den voornaam van Hugo — vermoedelijk zijn kloosternaam — wordt gemeld, dat hij vicarius van het klooster is geweest, eene waardigheid, gelijk wij hierboven zeiden, welke onmiddelijk op het prioraat volgde. De veronderstelling ligt nu voor de hand, dat Dobbius, reeds te Wedderen vertoevende, het tafereeltje aan één der vrienden of weldoeners, die hij te Zoeterwoude had achtergelaten, als geschenk zal toegezonden hebben [3]). Daarvoor pleit ook nog de omstandigheid, dat het zeker sinds meer dan honderd jaren in dezelfde Zoeterwoudsche familie werd bewaard, en als dierbaar erfstuk van het ééne lid op het andere is overgegaan.

Wanneer het Madonna-relief op die wijze naar Zoeterwoude is gekomen, valt er nog eene andere gevolgtrekking te maken; het is dan niet uit de hand van Vredis zelf voortgekomen, doch op het einde van de zeventiende eeuw bezat men te Wedderen nog den oorspronkelijken vorm door dezen vervaardigd of men had met behulp van dezen een nieuwen gemaakt, en daarmede zal dan één der medekloosterlingen van Dobbius gearbeid hebben. Zoo kan tevens gemakkelijker verklaard worden waarom de beschildering, welke op meerdere andere reliefs van Vredis voorkomt, hier achterwege is gebleven; de zin en ook

---

1) *Bijdr. v. h. Bisd. Haarlem,* Dl. VI, bl. 225.

2) *Judocus Vredis*, bl. 38 onder No. 86. Reeds was bekend, dat Dobbius later nog prior te Xanten is geworden; hier blijkt, dat hij aldaar gestorven is 10 October 1711.

3) In de lijst der geprofesten te Wedderen vind ik nog onder de nummers 79 en 81 twee karthuizers, die volgens de *Bijdr. v. h. Bisd. Haarlem*, Dl. VI, bl. 226, lid zijn geworden van de broederschap der H. Drievuldigheid. Deze broederschap was gevestigd in de tweede wereldlijke statie te Leiden, waarvan Dobbius pastoor is geweest. Wel een bewijs, dat hij in den karthuis zijne vroegere betrekkingen niet vergat.

het talent voor polychromeeren was onderwijl op den achtergrond geraakt. Het staat vast, dat de karthuizers van Wedderen, ook nog lang na den dood van dezen kunstenaar, zich met plastiek hebben afgegeven. Zelfs is door hen toen nog oorspronkelijk werk geleverd, dat natuurlijk niet meer het strenge karakter bezit, aan de reliefs van Vredis eigen, maar toch voortreffelijke eigenschappen vertoont. Hoofdzakelijk bleef men zich echter van de bestaande vormen bedienen, welke zoo noodig hernieuwd werden. Daarop wijst het jaartal en de initialen, door Wormstall op de achterzijde van sommige reliefs aangetroffen, welke toch zeker van Vredis afkomstig zijn Het tafereeltje van Zoeterwoude mist dergelijk soort van aanduidingen, gelijk ons bij onderzoek is gebleken.

Sluiten wij met een kort woord over grondstof en techniek. Voor het vervaardigen zoowel van de vormen als van de reliefs stond den kunstenaar een voortreffelijk materiaal ten dienste. In zijn geboorteplaats Vreden, niet verre dus van den karthuis, wordt een soort van witte pijpaarde gevonden, dat als klei groote lenigheid voor het boetseeren bezit, en gebrand zijnde de lijnen en figuren van het ontwerp met scherpte weèrgeeft. Al hetgeen van Judocus Vredis bewaard bleef, ook het relief van Zoeterwoude, is uit deze grondstof vervaardigd [1]). Volgens Wormstall heeft de kunstenaar eerst zijn model met de gewone werktuigen, als staafjes en naalden, in klei geboetseerd, vervolgens een vorm daarvan genomen in hetzelfde materiaal, en dit op voortreffelijke wijze — men weet niet waar — laten bakken Wel zullen voor de kleinere en dikwerf terugkeerende versiersels op het relief, als bijvoorbeeld de karakteristieke sterretjes, metalen stempels of platen zijn ge-

[1]) Misschien met ééne uitzondering. Te Berlijn wordt in particulier bezit een Madonna-relief bewaard, dat Wormstall op *Tafel* 8 heeft afgebeeld. Hoewel volgens hem eene »treffende" gelijkenis vertoonende met andere reliefs, welke zeker van Vredis afkomstig zijn, durft hij het toch niet onder de tweede groep rangschikken. Het bezwaar is, dat dit tafereeltje uit *roode* klei werd vervaardigd. Mogelijk zal de Munstersche geleerde na kennis te hebben genomen van onzen lichtdruk zijn schroom ter zijde stellen, want de overeenkomst tusschen de reliefs van Berlijn en Zoeterwoude is nog treffender, en de grondstof van het laatste bestaat uit witte pijpaarde, gelijk wij hierboven hebben vermeld.

bruikt, doch uit de manier van bewerken en vooral uit de lijnen geloofde Wormstall te kunnen vaststellen, dat klei, en niet hout of metaal, voor het vervaardigen van de vormen heeft gediend. Een modelleur verklaarde mij daarentegen, na aandachtig onderzoek van het origineel te Zoeterwoude, tot de meening te moeten overhellen, dat het relief aldaar uit een vorm van hout is te voorschijn gekomen; hij meende de nerf nog te kunnen onderscheiden. Ik moet het oordeel daarover aan meer bevoegden overlaten, doch deel het hier aan het eind van mijn artikel mede; misschien lokt dit meeningsverschil eene bespreking van deskundigen uit, dat aan de kennis van middeleeuwsche kunst niet anders dan ten goede kan komen.

DR. A. H. L. HENSEN.

DE UNIVERSITEITEN IN DE MIDDELEEUWEN.

Het valt niet te betwijfelen, dat tegenwoordig — onder de ontwikkelden althans — menig vooroordeel tegen de veelgesmade Middeleeuwen tamelijk wel is geweken, om hoe langer zoo meer plaats te maken voor eerbied en bewondering.

De gemeenplaats: »donkere nacht der Middeleeuwen" doet hoogstens nog opgeld in de... christelijk-historische pers. Maar overigens zijn het, ook ten onzent, volstrekt niet de Katholieken alleen, die zonder vrees voor tegenspraak verzekeren: »Wie in onze dagen de Middeleeuwen nog van onwetendheid durft beschuldigen, stelt slechts zijn eigen onkunde ten toon" [1]).

Heeft niet reeds de oude Jacob van Lennep volmondig erkend: »In den nacht der Middeleeuwen heeft meer licht geschenen en zijn grootscher dingen tot stand gebracht dan in onze dagen van zoogenaamde verlichting en beschaving"? En zag Busken Huet, de scherpe criticus, die over alles en nog wat den staf placht te breken, zich niet genoopt tot de bekentenis: »Er is in Europa vóór de uitvinding der boekdrukkunst even vlijtig gelezen als in den eersten tijd daarna"? [2]) Sterker nog — lezen wij niet in hetzelfde meesterlijke boek van zijn hand: »Wanneer men een klein aantal buitengewone vernuften van later uitzondert, dan waren in de middeleeuwen de Europeanen over het algemeen niet onkundiger dan tegenwoordig. Een aantal zaken, ons bekend, waren hun vreemd; een aantal andere, welke hun

[1]) *Geschiedvervalsching* (Utr. 1887) blz. 388.

[2]) *Het land van Rembrandt*, I. 484.

levendig voor den geest stonden, doen dat bij ons nog slechts schemerachtig, of in het geheel niet meer. Het beste bewijs, dat hun weten, hun denken, hun gevoelen niet te verachten was, is dat wij ons zooveel moeite geven er in door te dringen en dit vaak zulk een dankbaar werk is" [1]).

En om thans, na deze rijkbegaafde dilettanten in de geschiedbeoefening, nog een historicus van beroep en van naam aan het woord te laten, ook professor Dr. P. J. Blok achtte het overbodig: »aan te toonen, hoe in vele opzichten onjuist deze [»donkere nacht" enz.] voorstelling is en hoe weinig recht wij negentiende-eeuwers dikwijls hebben om op die »duistere tijden" met minachting of beklagend medelijden neer te zien" [2]).

Deze minachting maakte veeleer plaats voor eerbied en bewondering. Het eerst bij de geestdriftvolle dichters der romantische school, toen Friedrich Wilhelm Schlegel zong:

»Einst war Europa gross in grossen Zeiten
Ein Ritterthum schief Kämpfer und Genossen,
Für einen Glauben konnten alle streiten,
Die Herzen waren einer Lieb' entschlossen,
Da war auch eine Poësie erklungen
In *einer* Sprache, wenn auch tausend Zungen".

Daarna allerwegen in de kunst, in de wetenschap, en zelfs in de practijk des levens.

't Is niet enkel de idealistische kunst onzer dagen, die bezield wordt door een zeker »heimwee naar de mystieke aandoeningen der Middeleeuwen", zooals kort geleden nog een ongeloovige heeft aangetoond. Neen, ook voor de »reusachtige daadkracht, waarnaast de contemplatie kon bloeien" [3]), ontbloot men eerbiedig 't hoofd.

En de bewondering wordt klimmende zucht tot hernieuwing en navolging. »L'histoire se répète"! Men denke slechts aan de

---

[1]) T. a. p. 439.

[2]) *Historische Avonden.* (Gron. 1896) blz. 24.

[3]) G. H. Marius in *De Gids* 1897, Afl. V, opstel: »Idealisten, Henri Groux".

bouw- en versieringskunst, die vooral op kerkelijk, maar niet weinig óók op profaan gebied, tot middeleeuwsche vormen terugkeert.

Wat de wetenschap betreft, haar is door Paus Leo XIII als patroon en heirvoerder aangewezen de vorst der middeleeuwsche godgeleerden, Sint Thomas van Aquinen. De scholastische wijsbegeerte wint overal veld, ook zelfs in niet-katholieke kringen, terwijl de studie der fraaie letteren en de geschiedvorsching zich bij voorkeur in middeleeuwsche onderwerpen verdiepen.

Eindelijk, de brandende quaestie onzer dagen, het sociale vraagstuk. Valt ook hier geen sterke reactie waar te nemen naar middeleeuwsche betrekkingen tusschen werkgever en werkman, en tusschen de arbeiders onderling? De inrichting der oude ambachtsgilden wordt vlijtig bestudeerd, hunne wetten en keuren worden in het licht gegeven, de voor- en nadeelen gewikt en gewogen, — alles niet zoozeer uit streng wetenschappelijk oogpunt, als wel om te achterhalen, in hoeverre die maatschappelijke toestanden van weleer kunnen aangepast worden op onzen modernen tijd. Zonder overdrijving mocht graaf Albert de Mun, bij zijn intreêrede in de Académie française, dan ook getuigen: »In weerwil van het tegenspartelen der liberalen, in weerwil van de anathema's, die men tegen de instellingen der Middeleeuwen pleegt te slingeren, toch blijft het waar: »Le régime de l'association est proclamé". Hoezeer onze tijd zich daarover moge verbazen, ons *fin-de-siècle* kenmerkt zich het meest door een heimwee naar de sociale toestanden der dertiende eeuw" [1]).

Wat in Frankrijk geschiedt, zien wij allerwegen met meer of minder aandrang gebeuren. Het gevleugeld woord, dat Joseph Alberdingk Thym reeds in 1853 sprak, maar toen alleen over de wetenschap en de kunst, die hij zoo schitterend beoefende: »Wij moeten terug in ons verleden; niet naar ons verleden — men vleye er zich niet mee — maar slechts in den geest terug in de Middeleeuwen . . . om er de *begin-*

---

[1]) Verslag in den *Figaro* van 11 Maart 1898.

selen voor meerdere en zuivere kunst en wetenschap terug te halen" [1]) — datzelfde woord zal onder Katholieken of anders denkenden in ons vaderland maar weinig tegenspraak vinden, als men het óók toepast op de noodige reconstructie van zuiver sociale verhoudingen.

* * *

Met deze algemeene inleiding hoop ik genoeg de belangstelling te hebben voorbereid en opgewekt jegens mijn eigenlijk onderwerp: de universiteiten in de Middeleeuwen.

Want tot de machtigste factoren van wetenschap en beschaving behoort ontegenzeglijk de hoogeschool. Daar vindt de zucht naar kennis, welke den mensch ingeschapen is, haar ruimste bevrediging. De universiteiten zijn sedert haar ontstaan altoos de lichtbaken geweest der wetenschap, die haar schitterende stralen — helaas maar al te dikwijls ook als *dwaal*licht — uitzenden van de hoogste tot de laagste kringen der maatschappij.

Meer dan één, tot de natuurlijke orde behoorend verschijnsel in de middeleeuwsche cultuurgeschiedenis verdient derhalve de universiteit onze volle opmerkzaamheid.

De tijd is gelukkig voorbij, dat Heinrich Denifle moest klagen: »Ich erhielt den Eindruck, als habe man grade den wichtigsten Theil der Culturgeschichte des Mittelalters mit besonderer Nachlässigkeit und Oberflächlichkeit behandelt" [2]). Zijn epoche-makend boek gaf aan de geschiedvorsching een nieuwen, machtigen stoot, en sinds eenige jaren kan men bijv. in het *Historische Jahrbuch* van den »katholischen Goerres-Verein" met voldoening opmerken, dat in de »Novitätenschau" de rubriek: »Geschichte der Wissenschaften, des Unterrichts und der Erziehung" waardig vertegenwoordigd is. Bijna elke aflevering bevat 4 à 5 bladzijden druks, enkel met titels van boeken over deze veelzijdige stof, en het leeuwendeel hiervan komt toe aan de geschiedenis der universiteiten.

De gegrondheid van Denifle's klacht moge alzoo in de

---

[1]) *Volksalmanak*, Jaargang 1853.

[2]) *Die Entstehung der Universitäten*, S. 219.

sfeer der wetenschap grootendeels zijn opgeheven, geldt echter deze gunstige verandering óók voor de handboeken der algemeene, vaderlandsche en kerkelijke geschiedenis, waarin de middeleeuwsche universiteiten, volgens denzelfden gezaghebbenden zegsman, zoo stiefmoederlijk worden behandeld? [1]) Wij zouden hierop niet gaarne een bevestigend antwoord geven.

In elk geval, raadzamer dan tot iemand een rechtmatig of onverdiend verwijt te richten, komt mij een bescheiden poging voor, om in dit tijdschrift meer belangstelling te wekken voor de middeleeuwsche universiteit.

Den ganschen reuzenbouw in zijn ontwikkeling, omvang en verscheidenheid hier volledig weer te geven, zou een onbegonnen werk zijn. Onmogelijk kan ik meer beproeven dan een ruwe schets der grondtrekken of hoofdlijnen, terwijl hier en daar een teekenachtige bizonderheid ter karakteriseering van het geheel zal worden aangewezen.

Mijne schets dient zich derhalve te groepeeren om twee punten: I. Het ontstaan der middeleeuwsche universiteiten. II. Haar inrichting of organisatie.

Nog zou een derde gezichtspunt kunnen worden geopend; namelijk door afzonderlijk den invloed te beschrijven, welken de middeleeuwsche universiteiten hebben uitgeoefend op de wetenschap en beschaving in ons eigen vaderland. Doch eenerzijds moge hiervoor worden verwezen naar het verdienstelijk opstel van fr. G. A. Meyer: »Nederlanders aan middeleeuwsche universiteiten" [2]). En van den anderen kant beschouwd, moge het algemeene volstaan, om met oordeel des onderscheids op ons vaderland een afzonderlijke toepassing te vinden.

Het bestek van een paar korte opstellen slechts laat bovendien geen verdere uitbreiding toe. »Qui trop embrasse, mal étreint".

* * *

1) L. c. Einleitung, S. VIII.

2) *De Katholiek*, Juni 1895, Dl. CVII, blz. 405. Zie ook *Archief Aartsbisdom Utrecht,* Dl. XXVI, blz. 120 vv.: »Nederlanders aan de Hoogeschool van Parijs", waar belangrijke gegevens zijn ontleend aan het *Auctarium Chartularii Universitatis Parisiensis* van H. Denifle en Ae. Chatelain (Parijs 1894—'97) I en II.

Vooraf nog een woord over onze bronnen.

Nu de geschiedkunde niet meer hoofdzakelijk hare kracht zoekt in »histoire-bataille", in vechtgeschiedenis hetzij op het slagveld, hetzij op de kronkelpaden der diplomatie, doch veeleer hare voorliefde gaat schenken aan sociale geschiedenis, nu wordt steeds ernstiger aandacht gewijd ook aan de middeleeuwsche universiteiten, die, zooals gezegd, van onberekenbaren invloed zijn geweest op de ontwikkeling en beschaving van Europa.

Niet minder dan *drie* historici van beteekenis hebben in den laatsten tijd uitvoerige monografieën over de middeleeuwsche universiteiten op de boekenmarkt gebracht.

Eerst de beroemde geschiedvorscher, pater Heinrich Denifle O. P., onder-archivaris van den H. Stoel, die in 1885 het eerste deel uitgaf van zijn breed aangelegd werk: *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400* [1]).

Breed aangelegd noemde ik dit werk. Immers, wanneer het ooit geheel voltooid wordt [2]), zal het volgens plan van den auteur *vijf* deelen moeten uitmaken, elk waarschijnlijk niet minder lijvig dan het tot dusver alleen verschenen eerste deel, hetwelk ruim 800 bladzijden druks beslaat.

Dan komt in aanmerking: *Die Geschichte der deutschen Universitäten* [3]), door Georg Kaufmann, professor te Straatsburg, waarvan tot heden de twee eerste deelen, te zamen meer dan duizend pagina's van omvang, verschenen zijn.

Dan het geheel voltooide werk van Hastings Rashdall, professor te Oxford, die in 1895 drie boekdeelen tegelijk in het licht gaf, getiteld: *The University's of Europe in the middle Ages* [4]), te zamen beslaande ruim 1400 bladzijden druks.

---

1) Berlin 1885.

2) De onvermoeide geschiedvorscher meende beter te doen, de voltooiing van zijn werk te laten voorafgaan door een nauwkeurige studie en uitgave der voornaamste bronnen. Daarom bewerkte hij intusschen het reusachtig *Chartularium Universitatis Parisiensis* (Par. 1890—'97), waarvan reeds vier deelen in 4^0. zijn verschenen, en het bovengenoemde *Auctarium*.

3) Stuttgart 1888—1896.

4) Oxford 1895.

Slechts in het voorbijgaan wijs ik op de *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart* [1]), het meesterwerk van den Berlijnschen hoogleeraar Paulsen, dat reeds in tweede oplaag verscheen, wijl deze hooggeprezen monografie in twee deelen haar uitgangspunt neemt eerst bij het eind der middeleeuwen.

Wij bezitten derhalve drie grondig wetenschappelijke geschiedboeken, speciaal over de middeleeuwsche universiteiten.

Aan welk van de drie de eerepalm toekomt, durf ik niet beslissen. Onder verschillend opzicht heeft elk dezer drie monumentale geschiedwerken zijn eigenaardige superioriteit. Denifle is buiten kijf de eerste, de baanbreker op dit gebied, die met geniale intuïtie geheel nieuwe en verrassende gezichtspunten heeft geopend. Rashdall heeft naar Engelschen trant zijne taak meer practisch-wijsgeerig opgevat en getracht een aanschouwelijk beeld der middeleeuwsche universiteiten te doen herrijzen. Kaufmann, de Duitscher, heeft zijn onderwerp beperkt binnen de grenzen van het »grosse Vaterland", terwijl aan zijn geleerde bronnenstudie de bespiegeling niet vreemd blijft.

Intusschen kunnen wij dankbaar gebruik maken van de resultaten, waartoe deze drie meer dan alledaagsche geschiedvorschers gekomen zijn. En merkwaardig genoeg, elk hunner op een verafgelegen woonplaats en geheel onafhankelijk van den ander. Denifle, de katholieke ordesgeestelijke te Rome, van waar hij zijn geschiedkundig onderzoek heeft uitgestrekt over de meeste archieven en openbare bibliotheken van Europa. Professor Kaufmann, Protestant te Straatsburg woonachtig, waar hij uit de eerste hand kon beschikken over den rijkdom der »deutsche Geschichtsforschung". Hastings Rashdall, de Anglikaan te Oxford, die op den karakteristieken bloei der Engelsche universiteiten zijn bizondere aandacht heeft gevestigd.

---

[1]) Leipzig I—II, 1896.

Nog eens — zonder ons te laten ophouden door »l'embarras du choix" tusschen deze drie geleerden — zullen wij zooveel mogelijk ons voordeel doen met de gemeenzame resultaten van hun onpartijdig, streng wetenschappelijk en dus wèl vertrouwbaar onderzoek.

I.

De universiteit, gelijk wij haar tegenwoordig nog kennen als een openbare inrichting voor hooger onderwijs, waar in verschillende vakken van wetenschap academische graden behaald worden, de universiteit als zoodanig dankt haar ontstaan juist aan den zoogenaamden »donkeren nacht der Middeleeuwen".

Reeds in het jaar 1860 erkende de geniale William Gladstone: »'t Is een feit van hooge en leerzame beteekenis, dat de universiteit als zoodanig een christelijke instelling is" en dat zij moet worden gerangschikt »onder de grootste lichten en schitterendste eeretitels van het Christendom". [1]) Deze uitspraak van den »grand old Man" is door de latere geschiedvorsching hoe langer zoo meer bevestigd.

Niet minder stellig geeft Hastings Rashdall toe: »De universiteit is bepaaldelijk een instelling der Middeleeuwen, even-goed als het constitutioneele koningschap of het Parlement, en de gerechtelijke uitspraak door een jury . . . Grooter instellingen en van meer onvergankelijke waarde nog dan haar grootsche kathedralen zijn de universiteiten, die de Middeleeuwen ons hebben nagelaten" [2]). En Kaufmann getuigt van de universiteiten als van: »die grösste und vornehmste von allen Korporationen, die das Mittelalter erzeugte" [3]).

Wat nog meer zegt: »vele hedendaagsche universiteiten zijn een voortzetting der middeleeuwsche of er uit ontstaan" [4]). Zoo men liever een niet-katholieken getuige wil, dan kunnen wij

---

1) *Gleanings of past Years* (London 1879) VII, 4.
2) T. a. p. I, 5.
3) T. a. p. I, 186.
4) J. V. de Groot, *De Pausen en de beschaving*, blz. 248.

ons hier beroepen op een kerkhistoricus van onmiskenbaar gezag in ons vaderland. Prof. Dr. W. Moll sprak »dankbaar de erkentenis uit, dat de middeleeuwsche universiteiten een onmiskenbare schakel in den ontwikkelingsketen der hoogere geestesbeschaving zijn geweest en dat zij de grondslagen gelegd hebben voor menige wetenschap, die later tot hoogeren bloei kwam" [1]).

Vóór de 12e eeuw was dan ook een eigenlijk gezegde universiteit zoo goed als onbekend. Zelfs de Grieken en Romeinen hebben er geene — als blijvende instelling — gekend. Wel verhieven de keizers Theodosius II en Valentiniaan III Rome en Constantinopel tot brandpunten van wetenschap. Hier bloeiden voor eenigen tijd scholen met vijf faculteiten: grammatica, rhetorica, rechtsgeleerdheid, philosophie en geneeskunde. De openbare gehoorzalen en deftige hoogleeraren ontbraken zelfs niet. »Voor het ordelijk leven der studenten waren bepalingen gemaakt, die de prototypen voor het latere universiteitswezen mogen heeten" [2]). Maar deze scholen geraakten spoedig in verval, en meer dan de flauwe heugenis is er niet van overgebleven.

Doch hieruit volgt geenszins, dat er vóór de 12e eeuw volstrekt geen Hooger Onderwijs bestond. En evenmin, dat de universiteit in de 12e en 13e eeuw eensklaps met vollen wasdom te voorschijn is gekomen, als een gansch ontwikkelde instelling, gelijk Minerva uit het hoofd van Jupiter.

Men zou, aldus meenende, de vaste wet der historie vergeten, dat instellingen van duurzamen aard zich langzaam en geleidelijk moeten ontwikkelen. Dat zij evenals de reusachtige eik, die met zijn bladerrijken kruin eeuwen en stormen trotseert, moeten geworteld zijn in den bodem van het verleden. Dat zij een organisch geheel moeten vormen, hetwelk niet kunstmatig, niet met geweld of op een machtwoord der overheid, in elkander gezet kan worden, maar langzaam groeit en zich ontwikkelt.

---

1) *De idee der Universiteit in hare historische ontwikkeling*, Rede op den 21en Sept. 1874 uitgesproken door... Dr. W. Moll (Amst. 1874) blz. 17.

2) Moll, t. a. p. blz. 14.

Zoo is het inderdaad ook gegaan met de universiteiten. Wel bestonden er vóór de twaalfde eeuw allerwegen dom- en kloosterscholen. Aan iedere kathedraal of bisschopskerk behoorde een school te zijn verbonden, waar de aankomende klerken en ook andere leergierige knapen onderricht werden in de *artes liberales* of vrije kunsten: te weten het zoogenaamde *Trivium*, bestaande uit grammatica of spraakkunst, rhetorica of welsprekendheid, en dialectica of redeneerkunde, alsmede het zoogenaamde *Quadrivium*, bestaande uit muziek, reken-, meet-, en sterrekunde [1]). Wel bloeiden er, vooral in de abdijen der Benenictijner-orde, talrijke wijdvermaarde kloosterscholen, waar de godgeleerdheid onderwezen werd door gevierde leermeesters.

Wel bezat de stad Salerno sedert onheuglijke tijden — zeker reeds onder Karel den Groote — haar wereldberoemde school der geneeskunde. Wel had Bologna als rechtsschool reeds een Europeeschen naam door uitstekende rechtsgeleerden als Irnerius [2]), die het burgerlijke, en Gratianus [3]), die het kanonieke of kerkelijk recht onderwees.

Wel had de domschool van Notre-Dame te Parijs, die soms »de wieg der latere universiteit" wordt genoemd [4]), reeds in de eerste helft der 12e eeuw het toppunt bereikt van theologischen roem. Uit alle streken van Europa stroomden weetlustige scholieren derwaarts te zamen, vooral toen Abelard [5]), de stoutmoedige denker, de hartstochtelijke redetwister, thans nog onvergetelijk door zijn rampzaligen liefdehandel met de begaafde Heloïse, er een leerstoel had opgeslagen.

Maar dat alles was slechts de opkomende en veelbelovende dageraad. Een eigenlijke universiteit bestond nog geenszins. De volle, stralende zon van het universiteitsleven moest nog opgaan over Europa.

---

1) Rashdall I, 34; vgl. W. Moll, *Kerkgeschiedenis* I, 359 vv.

2) Hij bloeide van 1100—1130; vgl. Rashdall I, 121 vv. en 132.

3) Men denke aan het »Decretum Gratiani", ontstaan omstreeks 1150; vgl. *Kirchenlexikon* III, Sp. 1453.

4) Denifle, t. a. p. 675.

5) Rashdall I, 42, 48, 59 vv.; Denifle 677.

Eerst *in de tweede helft der 12e eeuw* begint van eigenlijk gezegde universiteiten sprake te komen. Het was de tijd, toen op alle gebied grootsche opvattingen, stoute idealen zich baan wisten te breken; de tijd der Kruistochten, die Oostersche en Westersche beschaving in nauwe wisselwerking bracht; de romantische tijd der geestelijke ridderorden en zwervende minstreelen; de tijd van den geweldigen kamp tusschen het »Sacerdotium" van den Roomschen Paus en het »Imperium" van den Roomschen Keizer; de tijd van de wondersnelle opkomst der steden met haar bloeiend gildewezen. In dien beweeglijken, van nieuwe daden zwangeren tijd ontstonden de universiteiten.

Niet echter haar *naam;* die zou eerst veel later gebruikelijk worden in de beteekenis eener inrichting van hooger onderwijs. En ziedaar een kardinaal punt, zonder welks afdoende verklaring de eerste ontwikkeling der universiteiten onverstaanbaar is. Reeds lang waren de universiteiten gevestigd en georganiseerd, reeds lang verkeerden zij in haar bloeiperiode, toen zij nog geenszins met haar tegenwoordigen naam van universiteit bestempeld werden.

Men kan zich heden ten dage moeilijk een universiteit anders voorstellen dan als een openbare inrichting van hooger onderwijs, waar in *alle* vakken van wetenschap gedoceerd en gegradueerd wordt. Nu en dan hoort men ten onzent stemmen opgaan, die ervoor pleiten, om aan elk onzer drie rijks-universiteiten niet alle faculteiten te laten voortbestaan, maar slechts één of twee. Bijv. om Leiden te maken tot de hoogeschool alleen voor rechten en medicijnen, Utrecht voor de theologie, Groningen voor de letteren en exacte wetenschappen.

Maar al pleiten die stemmen nòg zoo sterk op grond van bezuiniging der financiën of van beperktheid onzer leerkrachten, het blijven gewoonlijk toch stemmen eens roepende in de woestijn. Zóó vastgeroest is de algemeene overtuiging, dat aan een universiteit noodzakelijk, uitteraard, *alle* vakken van wetenschap moeten gedoceerd worden. Het woord immers zegt het reeds: een universiteit is een inrichting van

hooger onderwijs, waar *alle* faculteiten behoorlijk vertegenwoordigd zijn.

Toch leert in waarheid de geschiedenis geheel anders.

Bologna, de oudste der universiteiten, was reeds een wereldberoemde hoogeschool voor het kanonieke en burgerlijk recht, toen er nog geen enkele leerstoel bestond voor de geneeskunde. Deze werd eerst opgericht in het jaar 1260 [1]). De faculteit van godgeleerdheid werd daar eerst opgericht bijna een eeuw later, in het jaar 1352 [2]). Parijs bezat in den hoogsten bloeitijd geen faculteit van burgerlijk recht [3]).

Zoo was het oorspronkelijk bij de meeste universiteiten. Van de 46 hoogescholen, die tot het jaar 1400 opkwamen, waren er niet minder dan 28, dus bijna twee derden, bij wier stichting het onderwijs in de godgeleerdheid uitdrukkelijk bleef uitgesloten [4]).

Neen, de universiteiten legden zich oorspronkelijk in hoofdzaak, zoo niet uitsluitend, op één enkel vak of hoogstens een paar vakken van wetenschap toe. Zoo Parijs, Oxford en Cambridge op de theologie; Bologna, Padua, Orleans, Toulouse en de meeste hoogescholen in Spanje op het kanoniek en burgerlijk recht, terwijl de later opkomende Duitsche universiteiten voornamelijk de artes liberales of vrije kunsten — tegenwoordig de litterarische faculteit genaamd — in eere hielden en beoefenden [5]).

Maar wordt dan — zoo vraagt men wellicht — wordt door zulk een exclusieve en eenzijdige afbakening der verschillende vakken van wetenschap niet te kort gedaan aan de bestemming eener universiteit, die krachtens haren naam alle faculteiten moet vertegenwoordigen? Reeds merkte ik op, dat de *naam* »universiteit" hier niets afdoet; hij kwam eerst veel later in zwang, toen de *zaak* reeds tot volle ontwikkeling geraakt

---

1) Rashdall I, 236.
2) Rashdall I, 236, 251 v.v. en 261.
3) Rashdall I, 8.
4) Denifle 703.
5) Denifle 696.

was. Ja oorspronkelijk had de naam: »*universitas*" een geheel andere beteekenis dan er tegenwoordig onder verstaan wordt.

In de Middeleeuwen heette men doorgaans eene hoogeschool niet universiteit — hiermee bedoelde men iets anders — maar »studium generale", d.w.z. algemeene studie-inrichting. Nog vroeger werden zij kortweg »*studium*" genaamd, soms ook: »studium sollemne" [1]; ja in het laatst der 12e eeuw kende men nog geen andere benaming dan eenvoudig »*scolae*" of scholen. Intusschen, de meest gebruikelijke, men kan gerust zeggen, de officieele benaming was en bleef: »studium generale".

Wij hebben reeds zooeven gezien, dat deze naam: »studium generale", algemeene studie-inrichting, volstrekt niet de volledige vertegenwoordiging van alle faculteiten insloot.

Wat beteekent hij dan? »*Studium generale*" beduidde een openbare inrichting van hooger onderwijs, die voor *allen*, zonder onderscheid van nationaliteit, toegankelijk was. En wel zulk een inrichting, die krachtens oude gewoonte of krachtens privilege's der wettige overheid het recht bezat, om in een of ander vak van wetenschap academische graden te verleenen. Zulk een academische graad in zijn volheid, namelijk de doctorstitel, werd algemeen erkend, want hij gaf de »*facultas ubique docendi*", de volmacht om overal ter wereld als leeraar op te treden.

Men begrijpe dus goed: in de benaming: »*studium generale*" slaat het epitheton: *generale* niet op *studium*, niet op het studieplan, alsof dit algemeen zijn moest en alle takken van wetenschap omvatten. Maar *algemeen* slaat hier op de ter studie komenden, op de studenten. Dezen werden genomen in den meest algemeenen zin. Uit alle landen mochten zij opgaan tot het »*studium generale*". Voor geheel het beschaafde Europa in het algemeen, niet voor een of andere natie afzonderlijk, werd eeu »*studium generale*" opgericht. En wie daar zijn studie's bekroond zag met den hoogsten

---

[1]) De naam »academie" komt in de Middeleeuwen niet voor, wel: »gymnasium". Vgl. *Kirchenlexikon* Bd. XII, Sp. 317.

lauwer der wetenschap, met den doctoralen hoed, diens recht om overal te doceeren, zijn »facultas ubique docendi", werd algemeen erkend. Een doctor van Bologna had evengoed recht om in Oxford een leerstoel te beklimmen, en een doctor van Cambridge behoefde nergens te vreezen, zelfs niet in Praag of in Salamanca, dat aan zijn doctorale waardigheid het noodige respect en de behoorlijke rechtsingang zouden worden ontzegd.

Ziedaar de ware beteekenis van »*studium generale*", zooals de universiteiten oorspronkelijk genoemd werden [1]).

Maar wat dan beteekende oorspronkelijk het woord: universiteit? Niets anders dan: genootschap, vereeniging of corporatie. Zoo komt het aanhoudend voor in het *Corpus juris civilis*, het burgerlijk wetboek der Middeleeuwen. Zoo noemden zich oudtijds onze schepenen en raden eenvoudig: »universitas scabinorum et juratorum civitatis Trajectensis", het geheel der schepenen en gezworenen der stad Utrecht. Of wil men een eigenaardig voorbeeld uit het buitenland? Toen de burgers van Pisa in 1284 door Genua overwonnen werden, geraakte een aantal Pisanen in langdurige gevangenschap. Achttien jaren verzuchtten zij in den kerker. Maar dat langdurige, ofschoon geheel toevallige, samenzijn was voldoende om de gevangenen te maken tot een »universitas". En zij lieten een gemeenschappelijk zegel vervaardigen, waarvan het opschrift luidde: »Sigillum universitatis carceratorum Januae detentorum", — zegel van de universiteit dergenen, die te Genua gekerkerd zijn [2]).

Hoe dan is de naam »universiteit" met de hoogeschool zoo nauw in betrekking gekomen, ja op den duur geheel vereenzelvigd?

Aanvankelijk door den ingeschapen trek tot vereeniging, die in de Middeleeuwen sterker was dan ooit te voren of daarna. Men begreep toen naar waarheid: »Eendracht maakt mâcht", — »door eendracht worden kleine zaken groot".

---

1) Vgl. Denifle 2—21.

2) Rashdall I, 303.

Alles organiseerde, alles vereenigde zich toen. Steden en gemeenten, kapittels en broederschappen, ridderorden en kloosterorden, ambachtsgilden en koopmanschappen, ziedaar de slagaders van het overheerschende vereenigingsleven in de Middeleeuwen.

Zouden nu de mannen der wetenschap ieder voor zich *alleen* blijven staan, terwijl op elk gebied der burgerlijke en kerkelijke samenleving de verwante elementen zich aaneensloten tot een welgeordend geheel, om door eendracht des te sterker te zijn naar binnen zoowel als naar buiten?

Juist de aan een hoogeschool vertoevende leermeesters en studenten hadden de schutse eener vereeniging het meest noodig. Waren zij als vreemdelingen niet verstoken van het poortersrecht der ingezetenen? Stonden zij, alleen, niet rechten weerloos, om hun werkelijke of vermeende aanspraken tegenover anderen te doen gelden?

Daarom, evenals kooplieden in den vreemde [1]), te Londen of te Lübeck, zich tot een corporatie verbonden, om elkaar onderling bij te staan – en uit die corporatie van vreemde kooplieden is het machtige Hanzeverbond gegroeid, dat zijn vertakkingen heeft uitgebreid over geheel Noordwestelijk Europa — zoo moesten ook de studenten, de hoogleeraren in Bologna en Parijs zich wel vereenigen, om niet ieder voor zich te zijn overgeleverd aan de willekeur van den eerste den beste of aan de opgevijzelde voorrechten eener bepaalde gemeenschap.

Zoo ontstond *in het laatst der 12e eeuw* te Bologna een »universitas" of vereeniging van buitenlandsche studenten in in het recht — men lette wel op, een korps enkel van studenten, terwijl de professoren geheel buitengesloten waren [2]). Zoo ontstond terzelfder tijd in Parijs een »universitas" of vereeniging van professoren — men lette wel op, een korps enkel van professoren, terwijl de studenten geheel daarbuiten stonden [3]). Beide oorspronkelijk niets dan gilden: te Bologna

[1]) Vgl. Denifle 136.

[2]) Rashdall I, 164. Denifle 160.

[3]) Denifle, l. c. en Rashdall I, 290.

een gilde van studenten, te Parijs een gilde van leermeesters, ter bescherming van de toegetreden gildebroeders en hunne rechten.

Nóg bezaten deze universiteiten of studiegilden geen duidelijk omschreven rechten en verplichtingen; nòg waren zij niet ingedeeld naar de verschillende nationaliteiten; nòg was de bevoegdheid van den rector als algemeenen overste niet bepaald. Nóg waren de onderscheidene studiegilden aan éénzelfde hoogeschool niet tot één, groote »universitas" samengesmolten [1]).

Dat alles zou eerst langzamerhand volgen. Want volkomen juist is de opmerking: »De universiteit (als studiegild) is niet opeens gemaakt, maar van lieverlede gegroeid" [2]).

Intusschen, de kiem was er reeds, kerngezond en vol levensvatbaarheid. Door den nood der tijdsomstandigheden gedrongen, zouden die jeugdige studiegilden zich meer en meer ontwikkelen; onder begunstiging van het pauselijk en landsheerlijk gezag zich steeds ruimer uitbreiden; door de kracht der aaneensluiting allengs meer invloed winnen. Eindelijk hecht en stevig georganiseerd, fier op haar verworven privilege's, stoutmoedig door haar toenemend succès, zouden die corporaties van leermeesters of studenten geheel de hoogeschool gaan overheerschen. De »universitas" van studenten te Bologna en de »universitas" van leermeesters te Parijs werden allengs de beslissende grootmacht der hoogeschool. Zij werden ten laatste vereenzelvigd met *de gansche* instelling van hooger onderwijs, zoodat ook deze »universitas studii", volledige corporatie van studie werd genoemd, en ten slotte, vooral in Duitschland, geen andere naam behield dan: universiteit [3]).

Welnu, Bologna en Parijs, zijn de oudste en voornaamste der middeleeuwsche universiteiten. Naar ééne van beide modellen werden alle latere universiteiten gevormd. Uit ééne van beide zijn bijna alle latere hoogescholen min of meer voortgekomen [4]).

---

[1]) Rashdall I, 178.

[2]) Rashdall I, 290.

[3]) Soms golden die twee namen: »universitas" en »studium", als synoniem, bijv. te Oxford en Praag. Vgl. *Kirchenlexikon* Bd. XII, Sp. 317.

[4]) Rashdall I, 19 en 207 vv.

Vóór het jaar 1400 bestonden er in Westelijk Europa reeds 46 universiteiten; sommige (13) als vanzelf te voorschijn gekomen, krachtens oud, langzaam tot ontwikkeling geraakt, gewoonterecht: »ex consuetudine"; andere en wel de groote meerderheid, in het leven geroepen door een uitdrukkelijken stichtingsbrief van pausen, keizers of koningen [1]).

In de vijftiende eeuw verrezen er buitendien nog verschillende andere hoogescholen, voornamelijk in het Duitsche rijk. De lijst der middeleeuwsche universiteiten bij Rashdall beloopt totaal het aanzienlijke getal van 75. Maar de klassieke modellen waren en bleven òf Bologna òf Parijs, en wel in Midden- en Noordelijk Europa zoo goed als uitsluitend Parijs.

Hiermede nu zal, dunkt mij, het ontstaan der universiteiten in 't algemeen wel genoegzaam verklaard zijn.

* * *

Maar op één hoogst gewichtige omstandigheid wensch ik nog de aandacht te vestigen: te weten op het aandeel, dat de Katholieke Kerk heeft gehad bij het ontstaan der middeleeuwsche universiteiten, waarlijk een leeuwenaandeel.

Reeds hebben wij met Gladstone opgemerkt, dat de universiteit als zoodanig een christelijke instelling is, en het voorafgaande zal ons dit woord van den genialen staatsman duidelijk hebben gemaakt. Doch misschien niet ten volle.

Wie zijn het, aan wie de meeste universiteiten, zoo niet haar ontstaan, dan toch haren bloei en ontwikkeling danken? De Pausen van Rome. Niet minder dan 26 van de 46 hoogescholen, die tot het jaar 1400 ontstonden — dus wel de grootste helft — zijn in het leven geroepen door een uitdrukkelijken stichtingsbrief van den H. Stoel [2]). Maar alle zonder uitzondering, ook indien zij op andere wijze ontstaan zijn, alle zonder uitzondering stonden onder de hooge, machtige bescherming van den Paus. Hij bevestigde haar voorrechten; hij verleende telkens nieuwe en uitgebreide privilege's aan een opkomende universiteit; hij verdedigde haar belangen

[1]) Denifle 219 en 807; negen hieronder alleen op schrift.
[2]) Vgl. Denifle 807 vv.

tegen de willekeur van een tyrannieken vorst of van een naar overheersching strevende overheid; hij begiftigde ruimschoots de professoren en studenten, die meerendeels tot den geestelijken stand behoorden, met de inkomsten van kerkelijke beneficie's; hij moedigde door woord en daad het steeds toenemend bezoek der universiteiten aan.

Kortom, ofschoon de Kerk niet in eigenlijken zin de moeder van *alle* universiteiten geweest is, dan toch van de meeste. En *alle* middeleeuwsche hoogescholen hebben in haar een helpende, beschermende, tot ontwikkeling brengende pleegmoeder gevonden. Men kan dus gerust zeggen: met de moedermelk der Katholieke Kerk is het universiteitsleven gevoed, in haar armen gekoesterd en gekweekt, onder haar zorgvuldige leiding groot geworden tot aan de volwassenheid toe.

Treedt de geschiedenis hier niet op als een glansrijke apologie, dat de Katholieke Kerk geenszins aan wetenschap en beschaving in den weg staat, maar die veeleer op den rechten weg, met ongeëvenaarde drijfkracht, poogt te bevorderen?

Dat de Kerk in den loop der tijden, ook aan deze haar verheven roeping niet ontrouw geworden is, komt alweer — om zoo actueel mogelijk te blijven — schitterend uit onder het pontificaat van onzen roemvol regeerenden Paus Leo XIII, dien de groote oudheidkundige Giovanni Baptista de Rossi terecht heeft genoemd: »erfgenaam en hernieuwer der oude opvatting van Romeinsche grootmoedigheid, maar gelouterd door den goddelijken geest der christelijke leer en der katholieke algemeenheid" [1]). Onder zijn regeering kwamen de katholieke scholen van Washington in N.-A. en van Freiburg in Zwitserland tot stand, die beide reeds een vrij hoogen bloei mochten bereiken. Den 28 October 1899 werd te Benevento de nieuwe pauselijke universiteit plechtig ingewijd, daar opgericht bij bulle van 30 Juni des vorigen jaars. Ook deze hoogeschool begint met slechts twee faculteiten, voor godgeleerdheid en rechtswetenschap [2]).

---

1) *La biblioteca delta S. Sede,* p. 68.

2) *Het Centrum* 4 Nov. '99.

En dezer dagen nog vernamen wij van herhaalde pogingen, door baron von Hertling te Rome aangewend, om aan de academie van Straatsburg een katholieke faculteit voor theologie verbonden te krijgen. Ook in Oostenrijk wordt sedert eenige jaren gewerkt voor de oprichting van een katholieke hoogeschool te Salzburg. Het te dien einde gevormd comité onder voorzitterschap van prins Eduard Liechtenstein, ontving reeds in 1885 een aanmoedigende Breve van Leo XIII [1]).

Inderdaad, het woord van haar goddelijken Stichter: »Gaat en onderwijst alle volken", heeft de Kerk altoos in nog veel ruimeren zin opgevat en ten uitvoer gebracht dan voor de geloofs- en zedeleer alleen. Nergens komt deze waarheid zóó duidelijk uit als in de geschiedenis van het Hooger Onderwijs, dat tegenwoordig — van den ouden stam vervreemd — veelal niet beter weet dan Rome te beschouwen en te bejegenen als de vijandin van »het licht der wetenschap".

Toch mocht de universiteit, denkende aan haar bakermat, wel met onuitwischbare dankbaarheid zich het woord van Léon Gautier herinneren, dat allermeest op haar eigen oorsprong en eerste ontwikkeling toepasselijk is: »L'histoire du moyen-âge est l'histoire des efforts qu' a faits l'Eglise pour le bien".

(Slot volgt.) DR. G. BROM.

---

[1]) *Bien Public* 19 Février 1900.

AUGUST REICHENSPERGER.

1808—1895.

»Der Mensch soll alles was er kann; keine Saite soll ungespannt, kein Nerv unthätig bleiben".

Uit zijn dagboek.

»Ik ben nu eenmaal niet in den grooten stijl aangelegd", schreef Reichensperger eens aan zijn vriend de Montalembert. »De eenige manier, waarop ik de goede zaak kan dienen — en misschien ook eenigszins dien — is deze, dat ik in het kleine en allerkleinste onvermoeid werkzaam ben, en nooit een gelegenheid verzuim om een steen, of des noods maar een zandkorrel, voor ‚den bouw der eeuwigheid' aan te brengen". Zooals hij schreef meende hij het ook; hij had geen hoogen dunk van zich zelven, en wilde niet voor een beroemdheid gehouden worden. Het hinderde hem, dat de kranten, tijdens zijn laatste ziekte, hem zoo met pluimen bestaken. »Ik ben van jongs af een vijand van overdrijving geweest — zei hij tegen zijn dochter die hem dat voorlas — zij moesten zich liever aan de waarheid houden; nooit, en op geen enkel gebied ben ik iets buitengewoons geweest".

Dat was geen bescheidenheid, die bijna onbescheiden wordt, en ook geen gebrek aan zelfkennis. Hij heeft, zonder tegenspraak, veel en vruchtbaar werk gedaan; met Clemens August, den onwrikbaren bisschop, en den grooten Joseph von Görres, die het eerst, in 1837, voor de rechten der Kerk opkwamen; met zijn broêr Peter en Wilhelm von Ketteler, sinds 1848 zijn medestrijders voor kerkelijke en burgerlijke vrijheid; met Windthorst en von Mallinckrodt die vooral in het derde en

moeielijkste tijdperk van 1870 de overwinning bevochten, behoorde hij tot de zeven mannen aan wie, naar het oordeel der *Germania*, in het openbaar leven de eerste plaats toekomt onder Duitschland's Katholieken in de 19e eeuw.

Die eer is zeker niet gering; en toch, wie de geheele volheid van zijn leven en werken overziet, zooals Ludwig Pastor het in zijn monumentale boek [1]) heeft geteekend, zal erkennen dat hij in den grond gelijk had, en dat hij zich zelven met bescheidenheid, maar ook met juistheid heeft beoordeeld. Als schrijver was hij minder dan Görres, als rechtsgeleerde minder dan Peter, als redenaar minder dan Mallinckrodt, als staatsman minder dan Windthorst. Zoo waren allen misschien in een of ander opzicht zijn meerderen, en was hij »op geen enkel gebied iets buitengewoons". Zijn invloed lag in iets anders, maar was er niet minder om; hij was onder allen de veelzijdigste, zoowel in ontwikkeling als in werkzaamheid. Hij ging niet geheel op in het parlementaire leven, zooals de anderen, maar heeft nog op menig ander gebied, in wetenschap en kunst, werk van beteekenis gedaan. Zijn vele en groote gaven heeft hij voortdurend naar alle zijden meer ontwikkeld, en wat hij met rusteloozen ijver verzameld had, stelde hij, onvermoeid en belangloos, in boeken en redevoeringen, in tijdschriften, dagbladen, brieven, gesprekken, weer ten dienste van anderen.

Met die veelzijdigheid vereenigde hij een groote gematigdheid; hij was een vijand van overdrijving, en verfoeide alle eenzijdigheid, alle uitersten; hij wist in alles en iedereen het goede te ontdekken en te waardeeren, en kon daarom op de innemendste manier met iedereen omgaan: »Hij had veel tegenstanders, maar geen vijanden".

Hierin ligt het »buitengewone" van August Reichensperger: door zijn algemeene ontwikkeling en zijn gematigdheid kon zijn invloed zich verder uitstrekken en zich gemakkelijker

---

1) *August Reichensperger*, 1808—1895. Sein Leben und sein Wirken auf dem Gebiet der Politik, der Kunst und der Wissenschaft. Mit Benutzung seines ungedrukten Nachlasses dargestellt von Ludwig Pastor. Zwei Bände, gr. 8°. 20 Mk. (geb. 24 Mk.). Herdersche Verlagshandlung, Freiburg, 1899.

doen gelden. Is het niet opmerkelijk, dat hij in 't begin van zijn eigenlijk leven, in zijn moeielijkste jaren, zòò zijn levensplan had opgemaakt? »Harmonische ontwikkeling van alle krachten, naar alle zijden, dat is mijn eerste beginsel" schreef hij toen in zijn dagboek. »Daarom zal ik mij tegen alle eenzijdigheid, alle onverdraagzaamheid, alle bekrompenheid verzetten; maar alles, ook het geringste, is voor mij van belang, als het mij tot werkzaamheid prikkelt".

»Dat is een ideaal", voegde hij er achter; hij wist wel, dat het onbereikbaar zou wezen, maar het is toch duidelijk in zijn leven te zien, dat hij er altijd naar gezocht heeft, en dat hij het zoekend en strijdend zeer nabij is gekomen.

I. TUSSCHEN TWEE STROOMEN.

Van 't begin af bevond hij zich tusschen twee krachtige stroomen in, en 't was te voorzien, dat die harmonische ontwikkeling, met vermijding van alle eenzijdigheid, geen gemakkelijk werk zou wezen.

Hij was den 22^{en} Maart 1808 te Koblenz geboren, en behoorde dus tot »de generatie, die tusschen twee veldslagen ter wereld was gekomen": een druk, gevoelig, zenuwachtig geslacht. Zijn eerste optreden is in dat opzicht dan ook teekenend; als klein kind huilde hij voortdurend, om alles en om niets; vader beloofde hem mooie dingen, als hij zijn tranen een enkelen dag of ten minste een uur lang binnenhield; maar helaas! hij heeft zijn premie nooit kunnen verdienen.

Die overgevoeligheid, die zenuwachtigheid is gedurende een goed deel van zijn leven een ware last voor hem geweest. Door verharding en wilskracht werd hij langzamerhand meer meester over zich zelven, maar zelfs in de latere jaren komen nog telkens de klachten terug: »mijn zenuwen worden mij de baas", of: »als mijn zenuwen het maar uithouden".

Nu is zenuwachtigheid nog geen karakter, maar eenvoudig een aanleg, een temperament; men kan er alleen uit besluiten,

dat naar alle waarschijnlijkheid de jonge Reichensperger bijzonder vatbaar zal wezen voor vreemde invloeden, en hierin lag, juist voor hem, een wezenlijk gevaar. Want al terstond kwam hij onder twee geheel tegenstrijdige invloeden, die beiden krachtig en van heel nabij op hem inwerkten, die eigenlijk uitgingen van alles, wat hem in die eerste jaren omringde, maar die vooral van zijn eigen vader en moeder kwamen; men zou ze 't eenvoudigst de moderne fransche- en de oude duitsche geest kunnen noemen.

Koblenz, het oude duitsche Koblenz, was in die jaren een fransche stad; niet enkel omdat het deel uitmaakte van het groote keizerrijk, maar met de fransche bezetting en 't fransche bestuur, met ambtenaren en officieren was ook de moderne fransche geest, de vrijzinnige maar meestal ook godsdienstig-onverschillige geest binnen haar muren gekomen, en drong er de oude duitsche geest achteruit. En de kleine August kon bezwaarlijk buiten den invloed blijven, te minder daar ook zijn vader met de nieuwe richting was meêgegaan.

Frans Joseph Reichensperger was in vele opzichten een voortreffelijk man; maar, hoe duitsch van naam en afkomst hij mocht wezen, hij was toch geen Duitscher meer. Als fransch ambtenaar bekleedde hij een aanzienlijke betrekking bij de prefectuur, en met zijn oude nationaliteit had hij, naar 't schijnt, ook den ouden godsdienstigen zin verloren. Hij behoorde tot de onverschilligen, of liever, zooals August het uitdrukt, hij was een »Napoleontisch" katholiek, dat wil zeggen: katholiek omdat en voor zoover de keizer dat verlangde. Zijn kinderen hebben het nooit vergeten, dat vader Zondag's al brommend zijn uniform aantrok, om volgens reglement naar de Hoogmis te gaan.

Deze geest nu, die Reichensperger's vaderlijk erfdeel en tegelijk zijn eerste ontmoeting in het leven was, heeft op zijn vatbare natuur een invloed gehad, die na vele jaren wel gewijzigd en ten goede geleid, maar nooit geheel vernietigd is.

Een andere invloed stond gelukkig daar recht tegenover; dat was de oude duitsche, godsdienstige geest, die nog in zooveel kleine bijzonderheden van het dagelijksch leven achter-

gebleven was, en die vooral krachtig, levend, tot hem kwam door zijne moeder, Grethe Knoodt. Zij behoorde tot een oude, rijnlandsche, roomsche familie, die de rechte vaderlandsche zeden trouw bewaard had. Wel mogelijk, dat bij Grethe, sinds haar huwelijk en in de nieuwe omgeving, de scherpe lijnen van de oorspronkelijke type wat verflauwd waren; en misschien zou haar invloed op het gezin al minder zijn geworden, als niet de ontijdige dood van haar man en de geldelijke zorgen, die daaruit volgden, haar gedwongen hadden met de kinderen een toevlucht te zoeken in haar eigen ouderlijk huis te Boppard.

Zoo kwam August dan in dezelfde omgeving, waarin zijn moeder was gevormd, en waarin hij zelf spoedig een nieuwe vorming zou ondergaan. Voor hem was het letterlijk, of hij in een andere wereld kwam, wel honderd jaren terug, toen hij zoo onverwachts in het ouderwetsche, gezellige, gelukkige huishouden van grootmoeder werd overgeplaatst. Grootvader kwam maar weinig naar voren; dat was een stille, vrome man, die bij voorkeur alleen op zijn kamertje in de Kerkvaders studeerde. Doch grootmoeder was de moedige, krachtvolle vrouw, die dapper bestuur voerde over huis en hof, en over de verschillende generaties, ooms en tantes, kinderen en kleinkinderen, die zoo gemakkelijk een gastvrij t'huis bij haar vonden, zonder andere vergoeding dan de erkenning van haar oppergezag.

Een gemoedelijk en blijgeestig gezag was het trouwens, en de boog werd dikwijls genoeg ontspannen, vooral 's avonds als de rector van 't gymnasium kwam, die een oude huisvriend was, of pastoor en andere gasten. Dan zochten de kinderen hun fortuin, terwijl de oude heeren een politieke pijp rookten of een kaartje speelden; maar na het eten begon de pret eerst goed. »Dan speelden we zwarte Piet, en de ouderen deden ook meê, en lieten zich zwart maken, evengoed als de kinderen; tot slot dansten we dan een uitsmijt, en 't was om je ziek te lachen, als grootmoeder met haar grooten hoed op, dien ze bijna nooit afzette, en de oude pastoor met zijn pikzwarte pruik, allebeî met zwartgemaakte gezichten,

zoo tegenover elkaar stonden te huppelen en te springen. Neen, zulke dingen krijg je nergens ter wereld meer te zien".

Zeker zou hij te Koblenz, bij vader t'huis, zoo iets nooit gezien hebben, en evenmin zou hij daar zijn Kerstfeest ooit gevierd hebben, zooals het bij grootmoeder werd gevierd. »Vroeg in den morgen kwam onze Doortje met de lamp, en zonder roepen was ik, tegen alle gewoonte in, oogenblikkelijk mijn bedje uit. Vlug pakte ze mij in de feestkleêren — donkerrood met goud afgezet — even nog een kort herhalingsexamen in het misdienen, en dan trokken wij gezamenlijk naar de nachtmis; ik had er wel willen heenvliegen, in hoop en verwachting, dat ik met het zware zilveren wierookvat zou mogen staan. Ik kende mij zelven niet meer, als ik ten laatste, in gezelschap van de drie geestelijken in hun prachtigste miskleêren, met mijn wierookvat in die lichtzee kwam, die zich van het hoogaltaar met zijn tallooze kaarsen uitstortte over de volle menigte, die daar doodstil op de knieën lag. Op eens dreunde het gezang door de kerk, en het orgel begeleidde het met volle kracht. Ik diende de plechtige mis, en nog twee stille missen, maar ik voelde geen honger of koû".

II. NAAR ÉÉNE ZIJDE.

Temperament, afkomst, omgeving, dat alles is voor de vorming van een karakter wel niet beslissend, maar oefent toch een sterken invloed uit; een verstandige opvoeding heeft daarom op de eerste plaats daar een waakzaam oog over te houden.

Heeft August Reichensperger nu een verstandige opvoeding gehad? Of was die misschien te zwak, te uitsluitend in vrouwenhanden? Een prettig-eenvoudig, huiselijk-godsdienstig leven, zooals bij grootmoeder te Boppard, kan op zich zelf al een voldoende opvoeding zijn, wanneer 't een leidzaam, weinig saamgesteld karakter geldt, dat een kalme toekomst te wachten heeft. Doch hier was juist het tegenovergestelde

het geval, en 't is wel mogelijk, dat zijn goede moeder daar te weinig oog op had, en hem te onbezorgd aan zijn eigen groeikracht overliet.

Dit is tenminste zeker, dat hij al spoedig tusschen »de twee stroomen" zijn evenwicht verloor, en geheel naar ééne zijde werd meêgenomen; en ook, wat men misschien niet verwachten zoû, dat die ééne zijde niet was in de richting van grootmoeders huis. De invloed die van moeders kant uitging, bleek voorshands de zwakste, en zijn ontwikkeling van knaap tot man zou vermoedelijk geen andere geweest zijn, wanneer hij door zijn vader alleen was opgevoed.

Evenwel, om billijk te oordeelen moet men hierbij in aanmerking nemen, dat zijn opleiding op school ook tamelijk gebrekkig was, en volstrekt niet aanvulde wat men t'huis misschien te kort schoot.

Eerst op 't gymnasium te Boppard. Wel, den rector hebben wij al bij 't »zwarte-Piet" spel ontmoet: waarschijnlijk een braaf man, een beste tafelvriend, en een slechte opvoeder; August tenminste haalde op dat gymnasium veel dolle streken uit, maar leerde er niets. Toen naar Keulen. Hier was het nog erger, want buiten moeders oog, eigenlijk zonder eenig toezicht, had de oude deesem vrije werking: hij verzuimde zijn lessen, verkocht zijn leerboeken, bedwelmde zich met romans, verslond Byron en andere »modernen", en liep naar comedies; ten slotte kreeg hij lust om tooneelspeler te worden. De rector te Keulen gaf moeder dan ook in bedenking, of zij haren jongen niet liever een ambacht zou laten leeren!

Door overdaad maakte hij zelf onverwachts een einde aan 't feest: hij liep weg, samen met een neef, en op een goeden dag ontving moeder bericht, dat zoon-lief in alle vrijheid en blijheid langs de straten van Koblenz dwaalde. Nu was hij natuurlijk spoedig terecht gebracht en beter onder tucht gesteld, en daarmeê was die jonge dwaasheid voorbij; hij werd ernstiger, studeerde flink door, en maakte ten slotte nog uitstekende examens in de rechten.

Ongelukkig had die verbetering geen invloed op zijn godsdienstigen toestand, die al terstond bij zijn vertrek van

huis veel geleden had, en voortdurend nog ongunstiger werd.

Bij den gymnasiast ging het nog maar voor lichtzinnigheid door; in goed vertrouwen had men den vogel te vroeg losgelaten — 't was juist geen wonder dat hij van zijn vrijheid misbruik maakte. Toen hij vervolgens aan de hoogeschool kwam, werd het een meê-doen uit ijdelheid; het gaf nu eenmaal geen houding, als student naar de kerk te gaan; geen enkele bijna, die Zondags nog mis-hoorde; trouwens de ontwikkelden achtten zich toen algemeen boven allen godsdienst verheven. Hij dreef die aanstellerij zoo ver, dat hij opzettelijk van Bonn naar Heidelberg verhuisde, om maar niet verplicht te wezen de colleges in het kerkelijk recht bij den voortreffelijken Ferd. Walter, »een papenknecht", bij te wonen!

Ten slotte trok hij naar Berlijn, de sombere hoogeschool van 't ongeloof, om daar zijn studies af te maken — en zijn geloof geheel te verliezen. De uiterlijke godsdienstige plichten waren al sinds eenigen tijd verwaarloosd, en nu werd langzamerhand ook heel zijn jonge geloof van Kerk en Christendom, en van Openbaring zelfs, »weggefilosofeerd". Hij voelde dat wel bitter; hij bekende wel ronduit, dat hij er onder leed en in zijn kinder-vroomheid veel gelukkiger was geweest, maar het mocht niet anders; die heerlijke maar onware voorstellingen van een Vader in den hemel, die alles ten beste leidt, waren niet bestand tegen »de loep en 't ontleedmes der rede". Hij was langzamerhand een rationalist geworden.

Toch geen spotter; daar was hij te ernstig voor, en daarvoor bestond er ook te innig verband tusschen de eenvoudige vroomheid van een oprecht geloof en degenen, die hij op aarde het liefste had, zijn moeder bovenal. Wat hij gevoelde was eigenlijk meer een hoogmoedig medelijden met allen, die niet hoog genoeg stonden, zooals hij, om boven dat kinderachtige verheven te zijn. Het hinderde hem bijvoorbeeld, toen op zekeren dag een processie voorbij trok, dat die menschen »nog zoo onnoozel waren om hun bitter zweet daarheen te sleepen". Daarentegen zag hij met voldoening het landvolk des Zondags aan den arbeid: »Zij schijnen zich gelukkig met die

ascetische beginselen niet op te houden", schreef hij in zijn dagboek.

Met zijn geloof verloor hij tevens al zijn levenslust; tot nu toe was de opgeruimde Rijnlander, ondanks alles, een vroolijk student gebleven, die onder het werk door het blijde leven wist te waardeeren, maar te Berlijn was de somberheid op eens, als een neêrslaande mist, op hem komen vallen. Alleen met zijn corpus juris op de zwaarmoedigste kamer van de zwaarmoedigste stad in de wereld, zoo ver van de warme gezelligheid van grootmoeders huis, zonder afleiding van vriendenpret, had hij meer dan ooit behoefte aan dien godsdienstigen steun, waar hij zich boven verheven achtte. Hij werd neerslachtig, moedeloos, en, zenuwlijder van aanleg die hij was, begon zich ziek te voelen. Het baatte niet veel, dat de geneesheeren hem geruststelden, stellig verklaarden, dat het maar inbeelding was: inbeelding is dikwijls erger dan ziekte, en bij hem was zij erger. Hij voelde zich den pols, betastte zijn borst, en wist toen zeker, dat hij de tering had; hij was verloren en zou nooit weer gezond worden.

Zoo liepen zijn studies ten einde, en in een hopeloos zwarte stemming verliet hij Berlijn. Op zijn terugreis naar Boppard hield hij zich een paar dagen te München op, en vond daar gelegenheid een college van Schelling bij te wonen. Deze sprak toevallig over den zelfmoord, en »dat deed hem geen goed"; nu, dat is te begrijpen.

III. LANGZAAM TERUG.

Als een gebroken man kwam hij met zijn ellende bij moeder terug; hij schaamde zich bijna onder hare oogen te komen, nu hij haar, tot loon van alle zorgen en opofferingen, zoo'n vermagerd en half-uitgeteerd lichaam moest thuis brengen. Maar hij had zich noodeloos bezorgd gemaakt; er was in grootmoeders oude huis nog liefde genoeg, om hem op nieuw als een kind te koesteren, en rijnsche lucht en zonneschijn deden het overige om hem zijn ingebeelde ongeneeselijkheid vrij spoedig te doen vergeten; met nieuwe

levenskracht keerden langzaam aan ook nieuwe levensmoed en opgeruimdheid terug.

De andere ziekte, zijn ongodsdienstigheid, was ernstiger van aard, en zou moeder vrij wat meer kommer veroorzaken. Wat zou dat een zaligheid geweest zijn, als haar jongen weêr samen met haar had kunnen bidden en naar de oude Carmelieten-kerk gaan zooals vroeger, of als zij ten minste hun Paschen eens samen mochten houden! Maar 't gebeurde niet; het deed hem genoeg pijn, dat hij de lieve vrouw zoo moest teleurstellen, doch om harentwil zelfs mocht hij niet geloovig schijnen zonder te gelooven; naar hij meende, had hij voor goed met alle godsdienstigheid afgerekend.

Hij vergiste zich echter; het geloof komt nu eenmaal niet en gaat ook niet door »filosofeeren" alleen; boven den grond was de boom weggehakt, maar de diepe wortels leefden nog, en binnenkort zouden de teekens aan den dag komen.

Voor alles had de dorre grond regen noodig.

Bidden kon hij zelf ongelukkig toen niet, doch er waren zooveel anderen, die voor hem baden, God alleen weet hoe vurig en hoe lang! En hij verdiende zelf toch ook wel een weinig barmhartigheid; of was het niet buitengewoon, dat zijn hart bij alle afdwalingen van den hoogmoedigen geest zoo rein gebleven was? dat hij zich standvastig onthouden had van alles, wat laag en gemeen was? Daarbij kwam toen reeds zijn hooge opvatting van het leven; van zijn jonge lichtzinnigheid was geen spoor meer over, maar mannelijk ernstig zocht en vroeg hij zijn weg. »Ik onderzoek, zoo goed als 't gaat — schreef hij — en in alle oprechtheid kan ik getuigen, dat het mij alleen om de waarheid te doen is". Hij verdiende dat er regen kwam, en die kwam ook; druppelsgewijs eerst, en toen in overvloed,

Het heerlijke weêr-thuis-zijn bij moeder moest zelf al gunstig op hem werken; de invloed, dien zij vroeger op hem uitgeoefend had, was niet verloren, doch alleen tijdelijk door een sterker invloed ondergehouden; maar hier, in hare nabijheid, onder haar oogen, onder haar liefkozingen, voelde hij weêr de kracht, die zij onbewust van zich liet uitgaan.

Een vacantie-reis, die hij 't volgend jaar door België maakte, bracht het eerste gevoel van godsdienstig herleven over hem. In zijn duitsche omgeving had hij, tot nu toe, bijna niet anders ontmoet dan een beschaafde wereld, die ongodsdienstig was, en een geloovige wereld, die naar zijne opvatting te eenvoudig, te weinig ontwikkeld was. In België vond hij een krachtig, vooruitstrevend, katholiek volk; daar ontmoette hij, bij priesters zoowel als leeken, naast een oprechte godsvrucht ook liefde voor de vrijheid, verlangen naar ontwikkeling, een harmonische vereeniging van oud geloof en nieuwe strevingen, die eigenlijk het best aan zijn inwendig zoeken beantwoordde.

Nog een anderen gunstigen indruk bracht hij uit België meê; zijn liefde voor de kunst, voor de kerkelijke bouwkunst in 't bijzonder, lokte hem naar de heerlijke kathedralen. »Hier kost het werkelijk geen moeite, om Zondags naar de Hoogmis te gaan" schreef hij aan moeder, na zijn verblijf te Brugge en te Antwerpen. Dat eerste kerkbezoek bracht hem verder dan hij toen vermoedde, want de luister der oude kerken maakte jonge herinneringen in hem wakker, en riep verlangens op naar een vroeger, bijna vergeten geluk; na zijn terugkeer was hij meer geroerd, meer aarzelend en zoekend dan hij wilde bekennen.

De beslissing kwam voor hem, evenals voor vele jonge duitsche mannen, in 1837, 't jaar van de Keulsche troebelen. Het protestantsche Pruissen, door 't Weener congres met de roomsche Rijnlanden bedeeld, had zich voorgesteld, dat er over 't geheele rijk meer eenvormigheid zou komen in 't godsdienstige, als maar de summus episcopus van Berlijn ook in de katholieke provincies een weinig den hoogen kromstaf mocht voeren. Lang was er, uit gevoel van machteloosheid, uit vrees voor erger, en ook uit onverschilligheid gezwegen en gebukt; maar niet door Clemens August, den onwrikbaren aartsbisschop van Keulen: hij weigerde de reglementen van een protestantschen minister van eeredienst als roomsche kerkwetten te aanvaarden. Nu was het immers de weêrspannige bisschop zelf, die liefde en vrede verstoord had!

»Cet animal est bien méchant:
Si on l'attaque, il se défend".

Hij moest dan de gevolgen maar ondervinden; den 20 Nov. 1837 ruilde Clemens August zijn paleis met de gevangenis.

Maar dit alles had weêr een ander gevolg, waarop men te Berlijn niet gerekend had; de moedige bisschop had het voorzien en met een zucht van verlichting bij zijn gevangenneming voorspeld: »Geloofd zij Jesus Christus, nu gaan zij geweld plegen"; hij gevoelde, dat voor het katholieke volk het oogenblik der verlossing uit laffe gedweeheid en machteloos toegeven gekomen was. Het leven-wekkende, bezielende woord kwam van Joseph von Görres; als een onweêr trok zijn *Athanasius* over geheel Duitschland, geweldig en zuiverend; de asch stormde weg van het slapende vuur, en vroolijk sloegen de vlammen uit.

Dat was de stoot, waaraan Reichensperger juist behoefte had; moeielijk en lusteloos begon hij al wakker te worden, toen dat onweêr hem plotseling deed opstaan. »Ik weet niet, waar ik mijn vaandel planten zal", zuchtte hij nog kort te voren; nu wist hij het; het zou voorgoed aan de zijde der Roomsche Kerk staan.

Deze beslissing kwam nog niet uit vaste overtuiging; het was veeleer zijn rechtsgevoel, zijn afkeer van dwingelandij, zijn liefde voor de vrijheid, die hem partij deed kiezen tegen een aanmatigende regeering en vóór de Kerk, die haar eerlijke rechten verdedigde. Maar de eerste, de moeilijkste stap was gedaan; hij had zijn aarzeling en tevens zijn menschelijk opzicht overwonnen, en het overige volgde als een natuurlijke ontwikkeling.

Want openlijk en beslist begon hij nu deel te nemen aan het overal ontwaakte katholieke leven; niet met woorden enkel, maar met daden, niet met halve kracht, maar met de volle borst; eenmaal in de beweging, droeg zij hem verder; eenmaal in den strijd, werd hij er door bezield.

De Keulsche Dom bracht hem de eerste gelegenheid om zijn vlag te toonen. In 't begin dezer eeuw stond de halfvoltooide en reeds vervallen bouw als een bespotting. Men

verhaalde van het plan van bisschop Berthelot, in den franschen tijd, om het koor als een gothische ruïne te laten staan, en er populieren om heen te planten, ten einde 't schilderachtige te verhoogen. Tegen 't jaar 1840 was er bij de regeering weêr ernstig spraak van herstel, maar de katholieken bleven terug; het werd gezegd, dat men den Dom tot een simultaankerk wilde maken, een symbool van »overeenstemming in het godsdienstige". Toen heeft Reichensperger het plan gered; door zijn welsprekend geschrift »Eenige woorden over den dombouw", wist hij de angstigen gerust te stellen, de flauwen op te wekken, en de verdeelden tot eendrachtig samenwerken te brengen. Rusteloos is hij ook later de groote ijveraar voor het heerlijke werk gebleven, en de Dom heeft zijn herstelde glorie voor een goed gedeelte aan hem te danken.

Naar zijn eigen bekentenis dankte hij, wederkeerig, veel aan den Dom. »Mijn geheele leven is als 't ware samengegroeid met den Dom — schreef hij na de voltooiing in 1880 — en nimmer kan ik er God genoeg voor danken, dat Hij mij tot een hoofdleider in dien bouw gemaakt heeft, vooral wanneer ik terugzie op mijn jeugd, en aan mijne onwaardigheid denk". Door den Dombouw toch kwam hij in kennis en vriendschap met de voornaamste katholieken van Rijnland, die tot nu toe vreemden voor hem gebleven waren; zijn naam als schrijver en kunstkenner werd daardoor over heel Duitschland beroemd, als lid van het Dombouw-comité telde hij voortaan onder de »Roomschen-pur-sang", en zoo werd hij erkend soldaat in de gelederen van het machtige roomsche leger, waarvan hij jaren lang een van de beste aanvoerders zou zijn.

IV. IN EVENWICHT.

»Zou ik op mijn vader, of op mijn moeder gelijken?" — In de dagen, toen hij alleen nog »'t ontleedmes der rede" gebruikte, was die vraag onverwachts bij hem ingeslagen, en hij was tot het besluit gekomen, dat hij een middenevenredige tusschen beiden moest wezen.

Het antwoord was niet geheel juist, omdat hij zonder twijfel meer naar moeder overhelde; maar toch heeft hij tusschen hen beiden in zijn evenwicht gevonden.

Schijnbaar was hij geheel de oude Rijnlander weer, het kind van zijn moeder, en men zou willen vragen, of heel dat leven nu slingeren zal blijven, heen en weêr, en of straks misschien weêr een terugslag zal komen? Doch dat is de ware voorstelling niet: in werkelijkheid heeft hij aarzelend zijn eigen rustpunt gezocht en gevonden, en evenmin als in die langdurige afwijking moeders invloed geheel vernietigd werd, kan het na zijn terugkeer twijfelachtig zijn, of hij een kind van den nieuwen tijd, de zoon van zijn vader gebleven is,

Een echte ultramontaan was hij, en in zijn aderen had hij 't bloed der »Knoodten van Boppard", moeders roomsche bloed. Als erkend katholiek werd hij in 1848 door de kiezers naar Frankfort en naar Berlijn gezonden, om de burgerlijke en godsdienstige vrijheid in de nieuwe grondwet te helpen verzekeren, en ieder weet, dat hij van toen af, bijna een halve eeuw lang, de altijd strijdbare verdediger van de rechten der Kerk is gebleven. Zoo was hij op de tribune, en zoo was hij in 't bijzonder leven ook: oprecht godsdienstig, stipt op zijn plichten, mild voor de armen, voor de bisschoppen de man van vertrouwen.

Maar die ultramontaan had niets van een drijver, hij was een gematigde, een vijand van uitersten. De heftige katholieke bladen, die toen in Duitschland de taal en den hoogen toon van de *Univers* nabootsten, hadden zijn sympathie volstrekt niet. Wat ergerde hij zich dikwijls over »de partij van mijnheer Veuillot, die het met geweld er op schijnt toe te leggen om ons, ten minste in de landen van gemengden godsdienst, het leven moeilijk te maken", vooral over de Keulsche *Volkshalle*, die, zooals Mgr. von Ketteler schreef: »een pasklaar politiek systeem als 't alleenzaligmakende ineenzet, en allen uitbant, die 't daarmêe niet eens zijn". Hoever hij van zulke eenzijdigheid verwijderd was, blijkt genoeg uit de geheele inrichting van het Centrum, zoowel van het oude, waarvan hij de ziel, als van het nieuwe, waarvan

hij een der stichters was. Geen godsdienstige, maar een staatkundige partij moest het wezen, die zelfs voor onkatholieken openstond, indien zij de beginselen van het Centrum aanvaardden. Die beginselen eischten geen voorrechten, maar gelijk recht voor allen; handhaving van de grondwet, als waarborg van alle vrijheden, op de eerste plaats op 't stuk van godsdienst en onderwijs, en de verdediging van allen, ook van joden en ongeloovigen, zoo dikwijls hun grondwettige vrijheid bedreigd werd.

Die »ultramontaan" was tegelijk een »vrijzinnige"; van zijn eerste optreden af was zijn voorkeur voor een »gematigd, geleidelijk vooruitstrevend liberalisme", en men sprak van de »fractie Reichensperger" als van »de Rijnlandsche liberalen". Een liberaal in de tegenwoordige beteekenis is hij nooit geweest, want een bureaucratische, centraliseerende, almachtige Staat verfoeide hij evenzeer als elk ander absolutisme: hij was vrijzinnig in de beste beteekenis en is dat altijd gebleven. In 't begin was hij ongetwijfeld te ver gegaan, en men noemde hem een radicaal; doch waar de strijd ging tegen een stelselmatige willekeur, die nog trachtte vast te houden aan het beginsel, dat »het geweten der onderdanen eenvoudig moet opgaan in den wil der overheid", daar was het begrijpelijk, dat zelfs katholieken in een ander uiterste vielen, dat zij iedere monarchie dwingelandij noemden, en alleen in volkssouvereiniteit de vrijheid zeker achtten. Door Görres werd hij spoedig op de rechte baan gebracht, en later is hij nooit van 't echte katholieke standpunt afgeweken; maar hij bleef toch altijd een »verdediger der vrijheid". Zoolang de liberale partij vasthield aan de grondwettige vrijheid, kon zij op hem rekenen, en later, toen hij zich geheel van haar afscheidde, kon hij met recht verklaren: »dat hij liberaal was gebleven, dat zij integendeel het vaandel verlaten had, omdat zij, in plaats van vrijzinnig, even eenzijdig en tyranniek was geworden als de conservatieven van 1852".

Evenmin was hij een »liberaal katholiek"; hij was een ultramontaan die de vrijheid liefhad, die ze voor zich zelven

behoefde en aan anderen gunde; maar zijn vrijzinnigheid belette hem nooit, de katholieke beginselen ten volle te houden, te belijden, te verdedigen; met geestdrift had hij de woorden van de Montalembert tot de zijnen gemaakt: »Wij beminnen de vrijheid boven alles op aarde, maar onze katholieke godsdienst nog meer dan de vrijheid; wij willen geen heloten zijn onder een vrij volk".

Dat die twee voortreffelijke geesten, de Montalembert en Aug. Reichensperger, elkander ontmoeten zouden, was te verwachten; beiden hebben ze vooraan gestreden voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid, en beiden ook hebben op de ontwikkeling van het katholieke leven, de een in Frankrijk, de ander in Duitschland, een machtigen invloed uitgeoefend. Uit hun uitvoerige briefwisseling blijkt hun groote gemeenschap van denkbeelden omtrent kunst en politiek, maar blijkt tevens het verschil van karakter: Reichensperger is voorzichtiger, let beter op de grenzen, is gematigder. Toen de Montalembert de poolsche revolutie toejuichte, aarzelde zijn vriend geen oogenblik, hem »met allen eerbied" tegen te spreken: hij haatte alle uitersten, de willekeur eener demagogie niet minder dan vorstelijke dwingelandij.

Een zelfde verschil blijkt uit hun houding tegenover het vraagstuk der onfeilbaarheid.

Hoe de Montalembert tot kort voor zijn sterven daarover dacht, heeft hij zelf in harde woorden gezegd. Wat hij gedaan zou hebben, indien hij niet, voor hij zijn beslissend woord moest spreken, gestorven was? Dat weet God alleen, antwoordt Reichensperger terecht, en het is een vreugde te lezen, hoe hij den dooden vriend tegen Döllinger verdedigt, hoe hij diens goede bedoeling waarschijnlijk tracht te maken en zijn vast vertrouwen uitspreekt op zijn christelijk sterven. Maar hij zelf had zulk een verdediging niet noodig; ofschoon hij zich te voren tegen de opportuniteit der dogma-verklaring had uitgesproken, weigerde hij toch bepaald het bekende Döllinger-adres te onderteekenen. Dat hij na de afkondiging zonder aarzelen zijn Credo sprak, volgt van zelf; maar het teekent zijn karakter, dat hij in volgende jaren zijn vergissing

al meer inziet, en ten laatste eerlijk erkent, dat dit leerstuk inderdaad op den rechten tijd gekomen was.

»Aan u en aan von Görres heb ik mijn vorming te danken — schreef hij eens aan de Montalembert — gij hebt elkander in mij aangevuld". Men zou moeielijk zijn verhouding tegenover die twee mannen beter kunnen weêrgeven: hij is van beiden, doch gematigder dan zij. Want ook dit teekent: terwijl v. Görres zijn vurige pen niet inhield, al moest hij daarvoor in ballingschap gaan, heeft Reichensperger, zonder ooit te zwijgen, waar spreken plicht was, toch nooit vergeten, dat hij ook staatsambtenaar was, en hij ging niet verder »dan zijn ambt het veroorloofde".

* * *

In evenwicht — dat blijft ten slotte het karakter, het merkteeken van geheel zijn volgend leven, dat meer en meer aan de idealen van vroeger nabij kwam. Een veelzijdig leven moest het zijn, waarin al zijn vermogens tot de hoogste ontwikkeling zouden komen, en een rusteloos werkzaam leven, waarin iedere oogst opnieuw zaaigraan zou worden, waarin al wat hij kon vergaren weêr gebruikt zou worden voor een edele zaak. »Der Mensch soll alles was er kann; keine Saite soll ungespannt, kein Nerv unthätig bleiben". Maar zonder eenzijdigheid of overdrijving, in evenwicht tusschen de uitersten, met gematigdheid.

't Is niet te verwonderen, dat hij, met zulk een karakter, bij de »uitersten", ook in zijn eigen partij, niet in gunst stond; gematigdheid zal uit haren aard nooit populair zijn. »Het laveeren, waartoe wij verplicht waren, heeft onze fractie [het oude Centrum] bij de katholieken in discrediet gebracht; het volk verlangt oppositie, spektakelstukken". Daartoe kon hij zich niet leenen, en na een »votum van wantrouwen" trok hij zich in 1863 uit het parlementaire leven terug, naar hij meende voor goed. Maar de groote strijd moest nog komen: de »Culturkampf", de Meiwetten; toen kon men den beproefden aanvoerder niet missen, en met het volle vertrouwen van het katholieke volk begon hij 't zware leven op nieuw.

Wat ging hij weer geheel in de worsteling op; wat genoot hij van de moeielijk naderende overwinning! »Ik zou het tegenwoordige voor geen enkel tijdperk uit de drie laatste eeuwen willen ruilen", verklaarde hij. Doch hij was niet veranderd: in het nieuwe Centrum was hij dezelfde vijand van overdrijven, dezelfde gematigde als in het oude; nooit »ministrieel tot iederen prijs" maar evenmin »in de oppositie in elk geval"; zelfs in de hevigste dagen kon hij nog voeling houden met het hof, en zich op »een avondje" bij Bismarck vertoonen. Eens, 't was in 1884 bij de socialisten-wet, zag hij er zelfs geen bezwaar in, tegen het geheele Centrum te stemmen: »Niet om wille van den koning — schreef hij — maar toch ben ik blij, dat ik daarmeê den ouden heer genoegen heb gedaan".

Dat hij daarmeê zijn medeleden geen genoegen deed, en ze voor 't oogenblik nog al ontstemde is te begrijpen. Maar niemand verdacht hem ooit, dat hij 't om iets of iemand zou gedaan hebben; ieder erkende, dat hij man van karakter was gebleven; dat hij gematigd, toegevend was, niet om eer of voordeel, maar uit beginsel, uit vaste overtuiging, dat het de zekerste weg naar de overwinning was.

Met een opwekking daartoe nam hij afscheid van het leven en van den strijd, toen hij als eere-voorzitter van de keulsche katholieken-vergadering in 1894 voor 't laatst in 't openbaar sprak. Zijne gezondheid was toen al ongunstig, maar hij wilde niet wegblijven, in de hoop, »dat die vergadering de eenheid bevorderen" zou. »Mijne vrienden, gij hebt trouw vastgehouden aan onze spreuk: ‚voor waarheid, vrijheid, recht', en voor de practische toepassing hebt ge u altijd die woorden herinnerd: ‚in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas'; op dat: ‚in omnibus charitas' leg ik bijzonder den nadruk. Ten opzichte van iedereen moet men zich altijd afvragen, of hij van goeden wil is, en is hij van goeden wil, dan moet men zich die andere woorden ook herinneren: ‚vrede op aarde den menschen, die van goeden wil zijn".

* * *

Met volkomen oprechtheid, met de meest volledige nauwkeurigheid heeft Ludwig Pastor het beeld van zijn ouden vriend geteekend. Pia manu, ongetwijfeld: met een vriendenhand: warme genegenheid en hooge waardeering spreken door het geheele werk. Maar de geschiedschrijver van de *Levens der Pausen* behoeft niet te vreezen, dat zijn vriendschap zijn waarheidsliefde verdacht zal maken. »Alles wat tot de geschiedenis behoort, heb ik als geschiedenis behandeld", verklaart hij met zekere fierheid; en: »Men heeft mij in alle opzichten de volledigste vrijheid gelaten, mijn taak als geschiedschrijver te vervullen".

Dit boek is daarom niet enkel een levensbeschrijving, maar tegelijk een geschiedwerk van hoog belang. Door zijn vele gaven toch en zijn buitengewone werkzaamheid was August Reichensperger meer dan een gewoon menschenleven lang een van Duitschlands beste mannen, zoowel op 't gebied van staatkunde, wetenschap en kunst, als in den strijd voor de rechten der Kerk, en door zijne veelzijdige ontwikkeling en gemakkelijkheid in den omgang stond hij in betrekking met de eerste vertegenwoordigers van het geestesleven van iedere richting in de meeste landen van Europa. »Zoodat — besluit Pastor — dit levensbeeld in meer dan één opzicht een belangrijke bijdrage levert tot de geschiedenis der 19e eeuw".

Doch vóór alles blijft het, wat het wezen moest, een levensbeeld: de geschiedenis van het volle leven in zijn werken en denken en voelen van »een van de veelzijdigste, belangwekkendste en eigenaardigste verschijningen van onzen tijd".

Is hij geheel zooals wij dachten, zooals wij wenschten? Het zal met ons ideaal van voortreffelijkheid wel juist zóó gelegen zijn als met ons ideaal van devotie, waaromtrent de menschkundige St. Franciscus van Sales ons vóórlang reeds gekapitteld heeft: »Arelius peignoit toutes les faces des images qu'il faisoit, à l'air et ressemblance des femmes qu'il aimoit; et chascun peint la dévotion selon sa passion et fantaisie". Daarom zal de »gematigdheid" ook wel een minder

populaire hoedanigheid wezen; ze gelijkt te veel op halfheid, op onverschilligheid, lafheid, doch de waarde van een karakter licht niet in het soort, maar in den drager er van, en daarom is het misschien nuttig, ook eens een voortreffelijk »gematigd" man in zijn leven en werken te zien; want

»Grau, edler Freund, ist alle Theorie,
Doch grün des Lebens goldner Baum".

F. J. GRIBLING.

GETHSEMANI.

In slaap hun lauwe liefde ligt. —
Doodsangst betrekt Zijn aangezicht
En slaat zich om Zijn zuiv're leden
Als mist om witte lelieblaên.
O! voel de lucht beroeren gaan
En sidd'ren van Zijn huiver-beden!

In 't duister groeit een schimmen-zwarm,
Die slaan om Hem heur slangige arm:
De donker-gruwb're wereldzonden.
Zie, hoe dat sluipende geweld
Met kronkel-grepen prangt en knelt
En 't bloed Hem uitperst zonder wonden!

Zijn almacht nu Zijn menschheid dwingt
Te leven, waar Hij nederzinkt
En kreunend krimpt en kruipt op de aarde....
Och! of nu toch een Eng'lenvlaag
Mocht stormen door die schimmenhaag,
Dat heel de hof als Thabor klaarde!

. . . . . .

Aldoor in slaap hun lauwheid ligt
Voor Zijn doodsangstig aangezicht!...
O Dag, die rees van Bethlem's akker,
Hoe vond Uw morgen zielen wakker,
Hoe vindt Uw bloedig avondrood
De liefste zielen dof en dood!

Amsterdam. C. R. DE KLERK.

LIJDENSKREET [1]).

Zoo macht'loos als een kind, vraag ik uw moederzorgen,
Zelf kan ik niets meer: van den avond tot den morgen
En van den morgen tot den avond, altijd aan,
Moet ik in alles door u worden bijgestaan.
Groot is, voorwaar, de last, maar grooter de belooning:
Die loont, Hij is een rijk en edelmoedig Koning;
Als gij getrouw aan mij uw zware taak vervult,
Is 't zeker, dat gij eens mijn lamheid zeeg'nen zult.
Gods Zoon werd ook een kind, lag hulploos neer in doeken,
Hij strekt zijn armpjes uit om schreiend hulp te zoeken;
Doch nu niet meer voor zich: Hij heerscht bij God. Voor mij
Vraagt hij te Zijner liefde uw hulp en medelij.
In den geslagen knecht ziet gij uw Meester leven,
In mij moet gij aan Hem blijk uwer liefde geven.
O, ziet dan mij niet, maar ziet Jesus voor u staan;
Al wat gij aan mij doet, hebt gij aan Hem gedaan.

P. M. J. LURASCO.

---

[1]) Bovenstaand treffend gedichtje is ons van geëerbiedigde zijde ter openbaarmaking toegezonden: 't is een laatste zielekreet van berustende hulpbehoevendheid uit den mond van den zwaar geslagen priester, die in de verloopen maand, 13 Maart 1900, ter ruste is gegaan uit zijn voorbeeldig gedragen lijden van twintig jaren. Een paar weken geleden had hij het eenigst gebruik zijner toch reeds krachtelooze handen en armen verloren en dicteerde deze versregels aan de liefdezuster, die hem verpleegde.

ZIELS ALLEEN-ZIJN.

Soms is mijn hart... verlaten kind,
Dat langs de straten schreit
Als de avond valt en 't niemand vindt,
Die het naar moeder leidt. —

't Is... wen de Mei in bloemen-jeugd
Uitbloeit haar bonte pracht,
Waaruit de zonneheldre vreugd
Van mijn jong leven lacht.

't Is... wen uit lang-vervlogen tijd
Me een weerschijn tegenlicht,
Die als een pijnelijk verwijt
De laatre dagen richt.

't Is... wen in blauwen zomernacht
Met zilvren starrengloed
Een Edensdroom — àl toovermacht! —
Vervoert heel mijn gemoed.

. . . . . .

Dan is mijn hart verlaten kind,
Dat langs de straten schreit
Als de avond valt en 't niemand vindt,
Die het naar moeder leidt.

En bang in 't donker,... bang alleen,...
Vlucht het door wee en bêe
Naar 't Kruis met zijn wijde armen heen,...
Zoekend dáár — liefde en vrêe.

Groesbeek. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

F. J. P. G. VAN ETTEN. Ordinis Augustiniani, S. Theologiæ Magistro. *Disquisitio chronologica quo tempore et quamdiu Verbum incarnatum homo vixerit inter homines in terra.* Romæ, Descléc, Lefebvre et soc. 1900.

Dit Latijnsche werkje, ten eeuwgetij van Christus' geboorte neergelegd aan de voeten van den »Koning der eeuwen", geeft een systematische compilatie van de chronologische gegevens, die men verspreid vindt in het schoone *Leven van onzen Goddelijken Verlosser Jesus Christus* van denzelfden schrijver en die in hoofdzaak reeds waren samengesteld in het vierde deel (aanhangsel) van dat Nederlandsche werk.

De schrijver heeft een nuttig werk gedaan door zijn chronologisch systeem — hoewel meestendeels overeenstemmend met dat van Patrizi — een ruimeren kring van lezers ter bestudeering aan te bieden. Ook in onzen tijd, nu de modernen vernieuwde pogingen aanwenden om het leven van onzen goddelijken Zaligmaker te hullen in de nevelen der »legende", is de studie van de chronologische plaats, die dit gezegende leven in de geschiedenis inneemt, verre van overbodig. Zonder chronologie geen geschiedenis. Ook de geschiedenis van 's Heeren geboorte, leven en lijden moet door datums en jaartallen gesteund en bevestigd worden.

De chronologie, door den geleerden schrijver in dit boekje verdedigd, komt op het volgende neer. De algemeene »opschrijving", in het jaar 746 na de stichting van Rome (d. i. het jaar 8 vóór de christelijke jaartelling) door keizer Augustus bevolen, komt tegen het einde van het jaar 748 (d. i. 6 v. Chr.) in Palestina tot uitvoering onder Varus, proprætor

van Syrië, terwijl zij reeds door zijn voorganger Saturninus was voorbereid, doch wordt eerst een paar jaar later door Quirinius (Luc. II : 2), Varus' opvolger, ten einde gebracht. Christus wordt geboren tegen het einde (25 December) van hetzelfde jaar 748; hier wijkt de schrijver af van de in het *Leven* verdedigde meening, volgens welke Christus reeds in het jaar 747 (7 v. Chr.) geboren zoude zijn. Herodes sterft in het voorjaar van het jaar 750 (4 v. Chr.). Joannes de Dooper treedt op en Jesus wordt door hem gedoopt in het jaar 778 (25 n. Chr.), waarschijnlijk in de maand November; dit jaar was volgens schrijver het 15de van Tiberius' regeering over de wingewesten (Luc. III : 1) en het eerste der landvoogdij van Pilatus. Het eerste Paaschfeest van Jesus' openbaar leven (Joan. II : 13) was dat van het jaar 779 (26 n. Chr.), toen volgens schrijver het 46ste jaar van den Herodiaanschen tempelbouw (Joan. II : 20) loopende was. Christus is gestorven in het jaar 29 der christelijke tijdrekening (782 na Rome's stichting) op den feestdag van Paschen, 15 Nisan, d. i. volgens schrijver 18 Maart.

Dat het systeem goed ineensluit en behoorlijk rekening houdt zoowel met de profane geschiedenis als met de Evangelie-verhalen, valt niet te ontkennen. Toch schijnen de onderdeelen daarvan niet alle denzelfden graad van zekerheid te bezitten, hoezeer de schrijver ook van die zekerheid overtuigd schijnt. Zijne argumenten zijn niet altijd doorslaande en steunen soms op onderstellingen, die de schrijver, althans in *dit* werkje, verzuimt nader toe te lichten of te bewijzen. En ofschoon het werkje eenigszins omvangrijker zou geworden zijn, zou het daardoor toch in waarde en degelijkheid gewonnen hebben, vooral ook omdat er hier en daar wel iets voorkomt, wat tot nu toe juist niet *bewezen* was.

De stelling, dat Christus zijn openbaar leeraarsambt zou zijn begonnen in het jaar 25, is afhankelijk van de dubbele vraag: of dat jaar wel reeds als het 15de van Tiberius kon worden geteld en of Pilatus toen alreeds landvoogd van Judea was. De argumenten, die men voor een bevestigend antwoord op beide vragen aanhaalt uit de profane geschiedenis,

zijn van zeer twijfelachtigen aard. Tot dit antwoord *moet* men komen, wanneer men aanneemt, dat Christus' openbaar leeraarsambt vier Paaschfeesten omsluit, waarvan het laatste dat van het jaar 29 was. De bewijzen voor de vier Paaschfeesten zijn echter m. i. niet stringent, en de stelling, dat de Joden reeds op het Paaschfeest van het jaar 26 konden zeggen: »Zes en veertig jaren is aan dezen tempel gebouwd", terwijl zelfs de 45 jaren nog niet vol waren, acht ik minstens onwaarschijnlijk [1]). Veeleer wijzen de gegevens der geschiedenis gezamenlijk het Paaschfeest van het jaar 27 aan als het eerste van Jesus' openbaar leven. Wie dan meent *vier* Paaschfeesten te moeten behouden, kan zonder veel bezwaar 's Heeren kruisdood in het jaar 30 stellen, vooral als men daarvoor den 15den Nisan aanneemt; want in dat jaar viel die Joodsche datum veel waarschijnlijker op Vrijdag dan in het jaar 29.

Pater van Etten is, met velen, voor den 15den Nisan en geeft daarvoor de gewone bewijzen. Overtuigend zijn zij m. i. niet, en de oudste traditie pleit voor den 14den. In alle geval is het jaar 29 fataal voor de voorstanders van den 15den. Want zij moeten aannemen, dat de 1ste Nisan viel op den 4den Maart van dat jaar, een onbewezen en onwaarschijnlijke onderstelling ... ook na hetgeen onze geachte schrijver dienaangaande hier en elders in het midden heeft gebracht.

Dit neemt niet weg, dat ook ik den 18den Maart van het jaar 29 aanneem als den meest waarschijnlijken datum van 's Heeren dood, doch met dien verstande, dat deze dag de 14de Nisan was. Overigens kan ik mij met de hoofdresultaten van Pater van Etten — uitgenomen de vier Paaschfeesten — uitstekend vereenigen. Trouwens mijne meeningen in deze waren sinds lang gevestigd. Het jaar 748 na Rome's stichting acht ik nog te waarschijnlijker als het ware jaar [2]) van Christus' geboorte, omdat ik niet inzie waarom Saturninus,

[1]) Zoo er sprake was van regeeringsjaren van een vorst, zou het bezwaar misschien minder groot zijn.

[2]) Tegenover het fictieve jaar 754, dat ten grondslag ligt aan onze tijdrekening.

onder wien Tertullianus de »opschrijving" van Joseph en Maria laat geschieden, niet tot na het begin van het volgende jaar 749 proprætor van Syrië kan zijn geweest.

D. A. W. H. SLOET.

Biblische Studien, (IV Bd. 4 Heft) *Paulus und die Gemeinde von Korinth* von Dr. IGNAZ ROHR (M. 3.60). — (V Bd. 1 Heft) *Streifzüge durch die Biblische Flora* von LEOPOLD FONCK S. J. (M. 4) Freiburg, Herder.

»Niet ten onrechte — aldus Drach — neemt de brief van St Paulus aan de Corinthiërs, na den brief aan de Romeinen de eerste plaats in. Zooals deze van het hoogste belang is, wegens de diepe leerstellige onderwijzingen die hij bevat, zoo is gene van hooge waarde en van groot gewicht wegens de kwesties van kerkelijke tucht, welke er in behandeld worden". Maar wie den brief ter hand neemt en met behulp van commentaren wil bestudeeren, leert den brief niet verstaan vooraleer hij zich een beeld gevormd hebbe van den toestand der stad, van den aard harer bevolking en vooral van den oorsprong der Christen-gemeente, haar bestuur en de geschiedenis van de oneenigheden, die er waren ontstaan. Nu is 't wel waar, dat deze geschiedenis juist met behulp van den brief geconstrueerd kan worden en dat de toestand uit den brief blijkt, maar dat is vooreerst een zeer lastig werk en kan ten tweede zonder aan andere, zoowel gewijde als aan profane, bronnen te putten niet geschieden.

Veel moeielijker nog is het verstaan van den tweeden brief, die aan sommigen eene samenvoeging van twee afzonderlijke brieven toeschijnt en door anderen niet slechts als een eenheid maar als een oratorisch meesterstuk van den grooten apostel beschouwd wordt.

Veel meer nog dan voor den eersten is voor dezen tweeden brief kennis van plaatsen, personen en toestanden, absoluut noodzakelijk.

De monographie van Dr. Rohr, die men, wegens de voortdurende verwijzingen, dient te lezen met den tekst der H. Schrift er naast, leert ons: de voorbereiding en de vestiging van het Christendom in Corinthe, de organisatie der Christengemeente, de licht- en schaduwzijden van de Corinthische Christenen kennen, bespreekt den aard der charismata en geeft eerst een overzicht van de partijen in 't algemeen om later de partijen afzonderlijk te behandelen en vooral tamelijk in den breede over de zoogenaamde Christus-partij te handelen. Als positief resultaat meent Dr. Rohr van hen, die beweerden, »ego sum Christi" te mogen aannemen, dat zij in den beginne geene partij wilden vormen, maar door de misbruiken, die er bij de zoogenaamde aanhangers van Paulus, van Apollo en van Cephas ontstonden, er toe kwamen zich als beter dan deze te beschouwen en zoo tot partij werden zonder dat zij het wilden.

Over hetgeen er in den tijd tusschen den eersten en den tweeden brief van S. Paulus aan de Corinthiërs zoude gebeurd zijn, loopen de meeningen zeer uiteen. Dr. Rohr meent, dat er nog plaats is voor een bezoek van den H. Paulus aan Corinthe — waarvan de uitslag niet aan de verwachtingen van den Apostel beantwoordde, wijl hij om eene of andere reden niet de volle kracht zijner gaven konde of wilde ontwikkelen — en voor eene drievoudige zending der beide leerlingen Timotheus en Titus. De eerste zou tweemaal, de tweede eens in dien tusschentijd in Corinthe geweest zijn.

Met betrekking tot den tweeden brief houdt de schrijver de eenheid van den brief staande. Ofschoon hij meent, dat dit niet zonder bezwaar is, acht hij de bewijzen voor het tegendeel niet voldoende.

* * *

Het werk van Dr. Rohr eischt ernstige oplettendheid en voortdurend gebruik van den tekst; wie zich van die studie wil verpoozen neme de *Streifzüge* van pater Fonck ter hand, die in veel opgewekter vorm geschreven zijn en een onderwerp behandelen, dat ook hem, die de H. Schriftuur slechts

leest, zeer zal interesseeren. Want daar er zoovele planten zijn, waaraan de Heilige Schrijvers hunne beelden ontleenen, is het aangenaam te weten, welke planten in het H. Land groeien en hoe ze door hare eigenaardigheden de beeldspraak rechtvaardigen. En verder zijn er vele planten, waarvan de naam, die de Vulgaat heeft, niet de juiste plant, die bedoeld wordt, doet kennen, en vele andere, waarvan men niet met voldoende zekerheid kan zeggen, of deze dan wel eene andere plant in den tekst gemeend wordt, en waarvan men gaarne iets meer zou weten dan onze gewone uitgaven met noten ons aan de hand doen. Met veel genoegen hebben wij althans gelezen hetgeen de schrijver over de plant, die aan Jonas schaduw verleende, en over de manna-boomen mededeelt en zijn pleidooi voor de lelie ingezien.

Dat de schrijver in zijne keuze zich hier en daar, behalve door andere redenen, ook laat leiden door het beginsel, dat in de eerste plaats moet gezocht worden naar het »quid natura rerum habeat" en dat het wonder ook daar kan aansluiten, waar de natuur hetzelve te gemoet komt, zullen wij de laatsten zijn om af te keuren.

De eerw. schrijver heeft zich gedurende langen tijd met plantenkunde bezig gehouden en de *Streifzüge*, waarvan hij spreekt, zijn niet Streifzüge door boeken maar zijn eigene zwerftochten door het H. Land; en dit geeft aan het boek het onderhoudende en het leerzame, dat zich paart aan eene grondige kennis van de H. Boeken.

J.

P. Einig. S. Theol. et Phil. Doct. *Tractatus de Deo creante et de Deo consummante*, Treveris, 1898. 171 et 68 p. Pret. *f* 1.80.

Tractatus de Verbo incarnato. Treveris, 1899. 264 p. Pret. *f* 1.90. (Officina ad S. Paulinum.)

Wederom twee deeltjes van Einig's *Institutiones theologiae dogmaticae*, die zich waardig bij de vorige aansluiten.

De vorige heb ik (*De Katholiek* Dl. CX, blz. 455 en

Dl. CXIII, blz. 517) uit volle overtuiging hartelijk aanbevolen. Dus.....

Hier alleen een paar korte aanmerkingen.

Met Dr. E. ben ik van meening, dat de evolutie-theorie, toegepast op het menschelijk lichaam, slecht strookt met de openbaring; maar is de onderstelling, dat een redelijke ziel nà het dierlijk levensbeginsel zou gevolgd zijn, »uiteraard ongerijmd"? Vgl. S. Thomas, *Summa c. G.* II, 89.

Op blz. 51 (*De Deo Creante*) redeneert de schrijver tegen de evolutieleer uit de onmiddellijke vorming van Eva's lichaam, maar op de volgende bladzijde geeft hij te verstaan, dat die vorming misschien wel enkel in visioen zóó vertoond en niet in werkelijkheid zóó geschied zou kunnen zijn. Op die quaestie ga ik niet in; maar wie met P. von Hummelauer (*Comment. in Genes.* p. 149—150) bovengenoemde uitlegging van *Gen.* II, 21—24 voor mogelijk houdt, kan aan de schepping van Eva geen argument tegen de evolutie ontleenen. Dat v. Hummelauer het (p. 129) toch óók doet, kan ik niet helpen.

Overigens beroepen Einig, v. Hummelauer en ook Hoberg (*Die Genesis*, p. 36) zich hier ten onrechte op St. Augustinus. De plaats, die zij aanhalen (*De Genes. c. Manich.* L. II, c. 12, nº. 17), *kan* inderdaad zoo verstaan worden, alsof Augustinus zelf omtrent de opvatting van het bijbelverhaal in twijfel verkeerde. Mijns inziens is het echter waarschijnlijker, dat de groote leeraar deze zaak eenvoudig in het midden liet *tegenover de Manicheërs*, zoodat zijn bedoeling zou zijn: of ge *Gen.* II, 21—22 letterlijk neemt of alleen figuurlijk, het verhaal heeft in ieder geval een verheven beteekenis, en ge hebt dus geen recht er den spot mêe te drijven. Doch dit is van minder belang, want gesteld, dat St. Augustinus werkelijk zelf getwijfeld heeft, hij heeft in ieder geval dien twijfel later zeker en duidelijk teruggenomen.

Wat is de zaak? Om de Manicheën, die met de verhalen van *Genesis* spotten, zoodra mogelijk den mond te snoeren, schreef Augustinus spoedig na zijn bekeering en als het ware in haast zijn werk *De Genes. c. Manich.* Partijen, met welke hij, zoo ze letterlijk verstaan moesten worden, destijds

geen weg wist, verklaarde hij eenvoudig figuurlijk, maar, gelijk er uitdrukkelijk werd bijgezegd, »zonder op een betere en zorgvuldiger verhandeling te praejudicieeren", en in het volle bewustzijn, dat letterlijke verklaring overal, waar ze mogelijk was, verre de voorkeur verdiende. Welnu, in latere jaren kwam Augustinus, gelijk hij zelf verklaart ten gevolge van »zorgvuldiger beschouwing en overweging", op tal van die figuurlijke uitleggingen terug. Men leze *De Genes. ad litt.* L. VIII, c. 2; en *Retract.* I, 18.

En aangezien het nu vast staat, dat de groote Kerkleeraar in zijn latere werken, niet ééns maar herhaaldelijk (*De Genes. ad litt.* L. IX, c. 15 en 16; *De Civ. Dei*, L. XII, c. 21, 23, 27; *In Joan.* Tr. IX, nº. 10; *In Ps. 56*, nº. 11) de vorming van Eva's lichaam naar den letter verklaarde, gaat het niet aan hem om een vroegere en nog niet eens duidelijke uitlating als een twijfelaar aan te halen.

Maar de lezer zou gaan denken, dat ik Einig aan het afbreken was. En ik ben niet van plan iets terug te nemen van den lof, hem vroeger geschonken.

v. N.

C. M. KAUFMANN. *Die sepulcralen Jenseitsdenkmäler der Antike und des Urchristentums.* Beiträge zur Vita-Beata-Vorstellung der römischen Kaiserzeit mit besonderer Berücksichtigung der christlichen Jenseitshoffnungen. Mit 10 Tafeln und 30 Abbildungen im Text. Mainz, Verlag von Franz Kirchheim, 1900. Broschirt 15, gebunden 18 Mark.

Onder dezen titel is als eerste eener reeks »Forschungen fur monumentalen Theologie und vergleichende Religionswissenschaft" een boek verschenen, dat wij met groote vreugde begroeten en gaarne bij onze Nederlandsche katholieken inleiden.

Monumentale theologie, of theologie mede uit de monumenten opgebouwd, kan niet gezegd worden nieuwheid en frischheid te missen.

De opschriften en voorstellingen uit lang vervlogen tijden zijn getuigen, die nauwkeurig aangeven, wat in ver achter ons liggende eeuwen werd geloofd en gehoopt.

Boven alles merkwaardig worden epigraphie en plastiek, wanneer zij betrekking hebben op het »*waarheen*", wanneer zij »Jenseitsdenkmäler" zijn. Immers die »Jenseitshoffnungen" (waarom heeft onze taal die schoone woorden niet?) der volkeren geven den diepsten blik in heel het streven, het lijden en strijden van een volk, een menschenleeftijd ja van het menschelijk geslacht.

Het plan, een reeks werken over een aantal groote problemen, wier oplossing mede in de monumenten ligt, uit te geven, verdient volle toejuiching.

Wetenschap, belezenheid, critisch oordeel en wat al niet meer, worden geëischt om de zware taak naar behooren te vervullen. Wie het jongste werk van den jeugdigen, geleerden priester C. H. Kaufmann bestudeert, zal zien, dat die schrijver deze eigenschappen bezit.

Tal van publicaties gingen de »Jenseitsdenkmäler" vooraf en bereidden hun den weg. Zonder voorgangers kan men geen degelijk werk over »Jenseitsdenkmäler" schrijven, zonder de Rossi's reuzen-voorwerken zouden wij dit geschrift niet bezitten. De bouwsteenen voor de grafmonumenten waren gedeeltelijk daar, doch de monumenten zelven moesten nog opgetrokken worden: dit heeft Kaufmann gedaan.

Zoowel door zijne studiën te Freiburg en te Berlijn, zijn omgang met groote archaeologen, als door zijn reizen en vooral zijn langdurig verblijf in Rome, de metropolis der kunstwereld met haar katakomben, musea, reuzengebouwen, in een woord haar wereldhistorie, heeft Kaufmann gelegenheid gehad de archaeologie grondig te bestudeeren en een schat van wetenschap te verzamelen.

Zeer juist komt ons schrijvers opvatting voor, om vóór de christelijke »Jenseitsdenkmäler" de heidensche (grieksche en romeinsche) te behandelen; zóó alleen krijgt men een goed inzicht in de moeielijke christelijke epigraphie en plastiek.

Met een enkel woord willen wij den inhoud van Kaufmann's

werk aangeven, terwijl wij de priesters en ontwikkelde leeken aanraden nader met dit prachtwerk (dat ook den uitgever alle eer aandoet) kennis te maken.

In het eerste deel (bl. 1—38) wordt de idee der Vita Beata bij de *antieken* besproken. Wat zij geloofden en hoopten van hun Elysium en de eilanden der zaligen, wordt nauwkeurig nagegaan.

Veel uitvoeriger zijn de drie volgende deelen, die handelen over de *christelijke* monumenten. Het tweede heet »Das Jenseitsbild der christlichen Grabinschriften" en handelt over het Paradijs en de oud-christelijke grafgedichten. Vooral breed wordt het veel besproken, door den Sultan aan Leo XIII ten geschenke gegeven, Aberkios-inschrift behandeld.

Het derde deel loopt over de iconographische monumenten: de biddenden (oranten), de voorstellingen der zielen, den goeden Herder enz. In afzonderlijke paragraphen worden het symbool van het schip, den visch en het gastmaal besproken.

Eindelijk geeft een vierde zeer nuttig deel, dat men goed doet eerst te lezen, een kort overzicht van het behandelde, en ten laatste, zooals bij elk goed boek zijn moest, maar al te zelden is, geeft een uitvoerig register alle in het boek voorkomende namen en zaken aan.

Of wij dan niets aan te merken hebben op dezen verdienstelijken arbeid?

Gelijk geen menschelijk werk volmaakt is, zoo kleven ook dit werk onvolmaaktheden aan. Vooreerst hebben wij bezwaar tegen de schrijfwijze van eenige latijnsche namen. Wij kunnen niet goedkeuren (al is misschien de Duitscher in dit punt wat toegeeflijker dan de klassiek geschoolde Nederlander) dat geschreven wordt Aenaeas, Emolpiden (bl. 82) enz.

Op bl. 64 wordt het bewijs, dat de oudste christenen meenden, dat het Paradijs eene plaats van licht is, mede opgebouwd uit een grafschrift, dat slechts door emendaties van de Rossi dit zegt:

ACCIPE ME DIXIT DOMIN(e in tua *limina* Christe)
EXAVDITA CITO FRVITV(r modo *lumine coeli*).

Dit nu is mij te stout en schijnt mij tegen de regelen

eener bewijsvoering in te gaan. Ook kan ik schrijvers meening over den beroemden vatikaanschen Laocoon niet deelen: niet vertwijfeling, zooals hij wil, maar naamloos wee en duldelooze pijn spreken uit die onbeschrijfelijk schoone groep der rhodische meesters.

Ten laatste acht ik de vertaling, die Kaufmann van de opschriften des Vibiamaals geeft, niet juist; evenmin bevalt mij Garucci's conjectuur die hij overneemt. In den daar ter plaatse aangehaalden tweeden regel:

MANDVCA VIBE LVDE ET BENE ATME CVMVIBES
BENE FAC HOC TECVM FERES

zie ik niet, zooals hij, in het eerste deel een sardanapalisch motief, in het tweede een christelijk, maar het komt mij voor, dat de geheele regel betrekking heeft op de zaak, die Arrianus (*Anabasis*, II, 2, 5) beschrijft, het ἔσθιε καὶ πῖνε καὶ παῖζε van den assyrischen koning Sardanapalus.

Rome. J. VAN GILS.

D. A. W. H. SLOET, Pastoor, *Bollands Verweer*. — Enschede, G. Bruggeman, 1900. Prijs: *f* 0.90; fr. p. p. *f* 1.02½.

»*Roomsch Verweer* luidt de titel van het antwoord, dat de hoogleeraar Bolland zich verwaardigd heeft te geven op mijne brochure *Bollands »Lichtkogels*".

»'t Is een aanhangsel van zijn jongste pennevrucht, waarin hij meent ons »weder eens te hebben bijgelicht" met een »lichtkogeltjen over *Roomsche Historie*". Een echt dwaallichtjen uit moerassigen bodem.

»Aan het einde van het artikel *Roomsch Verweer* ontpopt zich het boek als een stuk »christelijk-historische" litteratuur van heel gewone soort".

Aldus leidt pastoor Sloet zijn jongste brochure *Bollands Verweer* in, welke als een goed boek mag worden aangekondigd.

Dit werkje is geen vlugschrift. Het is een boek, waarvan elke bladzijde het merk der wetenschap draagt.

Een eigenlijk gezegd verweerschrift is het niet: tegen een aanvaller, die altijd misslaat, verweert men zich niet.

En toch verdient het boek een plaats naast de beste apologetische werken. Men zou moeten zeggen: juist daarom. Want de beste apologeet is hij, die het bewijs levert, dat al het slaan des tegenstanders slechts een slaan in de lucht is:

» . . . . . Telumque imbelle sine ictu
Coniecit . . . " [1]).

Dit bewijs nu levert u in deze brochure pastoor Sloet, van het slaan des hoogleeraars Bolland tegen wat den katholiek dierbaar is.

»Bolland valt tegen". Aldus luidt het vonnis (blz. 4), zoowel wat des hoogleeraars wederwoord aan Dr. Schaepman, als wat de bladzijden betreft, die hij aan pastoor Sloet's brochure wijdde. »Het geheele stuk [dat het antwoord des hoogleeraars op de brochure van pastoor Sloet behelst] beslaat in den eersten druk elf, in den tweeden — dien hij ruim een maand later liet verschijnen — zestien bladzijden. Daarvan zijn in den eersten druk zeven en een halve, in den tweeden tien pagina's gewijd aan de eigenlijke bespreking mijner brochure. En daar staat alles in, wat hij *wist* te antwoorden; want hij behandelt daarin nog dingen, die, zooals hij zelf zegt, »weinig ter zake doen". De meeste der door mij besproken punten gaat hij met philosophisch stilzwijgen voorbij, en de gemoedelijke »christelijk-historische" lezer denkt, dat de aangeworven held weer eens een paap voorgoed heeft afgemaakt" (blz. 4). . . . »Van de quaesties, waar hij op ingaat, maakt Bolland zich dikwijls wat al te gemakkelijk af door een minder juiste voorstelling van mijne argumenten te geven of door maar een weinig afdoend gedeelte daarvan te bespreken" (blz. 5).

Op het stukje des hoogleeraars nader ingaande, wil nu pastoor Sloet »eerst eens zien wat hij zoo al *vezwijgt*, en dan moeten we de dingen bespreken die hij *zegt*" (blz. 6).

Wat de hoogleeraar Bolland *verzwijgt*? Niet minder dan

---

[1]) Virg. *Aen.* II, 544.

een-en-twintig punten, die pastoor Sloet hem in zijn brochure *Bollands »Lichtkogels"* had voorgehouden en waarop de hoogleeraar den strijd ontwijkt, blijkbaar omdat hij zich, op die *een-en-twintig* punten althans, van de nederlaag bewust is (blz. 6—10).

De eigenlijke inhoud van pastoor Sloet's brochure, namelijk blz. 10—120, bevat *zestien wetenschappelijke verhandelingen* over »wat Bolland *zegt*, verhandelingen, die, elk voor zich zelfstandig bewerkt, tintelen van den onderzoekenden, diep doordringenden geest, welke de ziel der wetenschap is, en dit vlugschrift verheffen tot een boek van blijvende waarde: 1. het boek Tobias enz. (bl. 10—34). — 2. De Eucharistie (bl. 34—66) — 3. Gen. III: 15 (bl. 66—68). — 4. De »Petraplaats" (bl.68—75). — 5. Lagere en hoogere wijdingen (75—76). — 6. De H. Geest mannelijk of vrouwelijk (76—77). — 7. De Moedermaagd (77—87). — 8. De profetie van de dertig zilverlingen (87—90). — 9. De Ebionieten (90—94). — 10. Johannes en Bolland (94—96). — 11. Amos IX : 11 —12 (96—92). — 12. Judas (99—106). — 13. I Joan. V : 7—8 (136—111). — 14. »Eli" ef »Cheli" (111—113). — 15. Tapeinôsis (113—115). — 16. Het Labarum (115—120).

Degelijke kennis der H. Schrift, veelomvattende eruditie en een helder oordeel zijn de zoeklichten, waarmede pastoor Sloet den in de duisternis om zich heen slaanden, maar niets of niemand derenden hoogleeraar aan uwe blikken toont:

»Imbellum avertis Romanis arcibus Indum" [1]).

Wie zal het wraken, als pastoor Sloet hem soms een gevoeligen tik geeft? Of waren de Argeiërs boos op Odusseus, die Thersites sloeg met den gouden scepter [2]), om de strafrede met eene welverdiende strafoefening te besluiten?

Vermoedelijk zal de hoogleeraar Bolland, minder gevoelig wellicht dan Thersites, andermaal op luiden toon volhouden:

» . . . Si quaeritis huius
Fortunam pugnae: non sum superatus ab illo" [3]).

---

1) Virg. *Georg.* II, 172.

2) *Ilias*, II, 265.

3) Ovid. *Metam.* XIII 89—90. Vertaling: «Vraagt gij, hoe deze strijd mij verliep: hij heeft mij niet overwonnen".

Maar dit zal niet kunnen verhinderen, dat de hoogleeraar Bolland ten aanschouwe van het wetenschappelijk Nederland *opnieuw* gestriemd staat . . . in naam der wetenschap.

* * *

Vooral de tweede verhandeling (over de Eucharistie) verdient uwe bijzondere aandacht. Zij bevat, bij een keur van uitspraken uit de eerste eeuwen der Christenheid, opheldernde bemerkingen, die, inzonderheid in de diepten van Tertulliaan, een verrassend licht geven. Het is een klare voorstelling, uiteenzetting en handhaving der dogmatische bijbelteksten en der meest gebruikelijke citaten uit de oudste kerkelijke litteratuur (alleen de aanhaling uit Justinus is niet volledig: in plaats van de vijf puntjes hadden de negen woorden hier beter gestaan). Terecht zegt pastoor Sloet, na eene voortreffelijke exegese eener moeielijk verstaanbare uitspraak van Tertulliaan (bl. 46—49): »Bolland bewijze nu, dat Tertullianus het anders bedoeld heeft, vooral tegenover diens andere, ondubbelzinnige, getuigenissen betreffende de Eucharistie!" — Op blz. 62 ziet zich pastoor Sloet door de onkunde van dezen hoogleeraar genoopt, een lesje in het Arameesch met deze woorden te besluiten: »Als ik Prof. Bolland een raad zou mogen geven, dan zou het deze zijn: zijne »kennis" van het »Semitisch" niet zoo te verraden!"

* * *

Wie de wetenschap liefheeft, verzuime niet zijn kennis te vermeerderen met den belangrijken inhoud van dit werkje.

Utrecht, 8 Maart 1900. Dr. A. C. M. SCHAEPMAN.

M. A. P. C. POELHEKKE, *Het te-kort der katholieken in de wetenschap*. Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1900.

In de leerboeken over de welsprekendheid wordt gewoonlijk een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan de behandeling der

oratorische voorzorgen (*cautio—précaution oratoire*) in verband met de oratorische welvoegelijkheid (*decorum—bienséance oratoire*) en het zedelijk karakter der rede (*mores oratorii*).

Wat de oude Grieken en Romeinen daaromtrent geleerd hebben getuigt van veel scherpzinnigheid en vooral van veel menschenkennis, en de H. Gregorius de Groote heeft het niet beneden zich geacht er zijn voordeel mede te doen in zijn gulden boekje over de *Regula pastoralis*. Zij willen den aankomenden redenaar leeren waarheden, die niet aangenaam zijn om te hooren, op zoo voorzichtige en passende wijze te behandelen, dat het gehoor niet ontstemd en verbitterd maar overtuigd en medegesleept wordt. Want 't is maar zóó: niet elke waarheid — zelfs niet de van God geopenbaarde waarheid! — wil op iedere wijze gezegd worden en nog minder door allen in denzelfden toon en trant.

De oude redenaars werden soms op gevoelige wijze daaraan herinnerd, niet enkel door gemompel en booze woorden, maar ook wel door zwaarder projectielen. Voor 't laatstgenoemde loopen onze hedendaagsche sprekers en schrijvers weinig gevaar meer. Maar toch geloof ik, dat de heer Poelhekke, als hij den ouden Quintiliaan — die wezenlijk een wijs man was in zijn geslacht — even geraadpleegd had [1]), aan zijn lezing en vlugschrift een anderen titel zou gegeven hebben en zijn geheele betoog op een andere leest zou hebben geschoeid. Dat zou aan de zaak, die hij voorstaat, ten goede zijn gekomen, door haar gereeder ingang te bezorgen. Want ofschoon ik de bedoelingen van den hooggeachten schrijver ten zeerste waardeer, en hoewel ik overtuigd ben, dat het aanprikkelen van de werkzaamheid der katholieken op ieder gebied des geestes volkomen beantwoordt aan de herhaaldelijk uitgedrukte wenschen en vermaningen van Paus Leo XIII, kan ik toch met de manier, waarop hier te werk wordt gegaan, niet van harte instemmen en zou, eerlijk gezegd, niet gaarne iets bijdragen om die aan te bevelen of te bevorderen.

Mijn grief is in hoofdzaak deze: het te-kort der katholieken

---

[1]) Bijv. *Orat. Institut.* Lib. XI, C. I.

in de wetenschap, dat, voorzoover het bestaat, als een door *gezamenlijke* inspanning te verhelpen *feit* moest besproken worden met de meest mogelijke objectiviteit, krijgt door de behandeling van den heer Poelhekke het karakter van een *verwijt*, dat uit eigen aard wrevelig maakt en vragen uitlokt.

Uitdrukkelijk zegt de schrijver, »dat het allerminst zijn bedoeling is te kwetsen"; redenen, die gedeeltelijk verontschuldigen, worden herhaaldelijk aangevoerd; de »diepste eerbied" wordt betuigd »voor het werk der mannen, die al gearbeid hebben of nog daarmee voortgaan, wier verdiensten te grooter zijn, naarmate hun aantal geringer is en de moeilijkheden talrijker zijn"; maar... de verontschuldigingen zijn »gedeeltelijk", het aantal werkers heet »gering", in één woord: het verwijt blijft. Dat ligt zoowel in den opzet als in de geheele wijze van behandeling. En door zulk een algemeen verwijt wordt de schrijver, zonder het zelf te willen of te weten, onbillijk en wekt bij velen onnutte wrevel in plaats van medewerking.

De heer Poelhekke behoort tot de vooruitstrevende jongeren, die zien, dat er nog veel te doen overig is en de handen aan het werk willen geslagen hebben. Uitmuntend! Maar hij ziet wat uitsluitend naar den éénen kant, die nog niet afgewerkt is. De ouderen onder ons weten beter, hoe het was, toen zij jong waren, waarlijk nog zoo lang niet geleden. De razernij van de April-beweging ligt nog geen halve eeuw achter ons: toen gold het niet *philosophari* maar *esse*. Zij hebben gelezen wat de hoogleeraar en schoolopziener Matthijs Siegenbeek nog ten jare 1840 durfde schrijven over de katholieken en hun onderwijs en wat een Broere en een Wennekendonk antwoordden. Zij hebben den fellen strijd om het lager onderwijs in al zijn wisselingen beleefd en weten hoeveel geestesarbeid en hoeveel opoffering daaraan ten koste zijn gelegd. Maar zij weten ook proefondervindelijk zeker, dat wij gestadig vooruit zijn gegaan, en dat wel door de onverdroten, soms vergeefsche maar nooit ontmoedigde inspanning van zeer veel verdienstelijke mannen, onze onmiddellijke voorgangers.

Met welke schier onoverkomenlijke bezwaren die baanbrekers

te worstelen hadden, kan men o. a. lezen in de geschiedenis van de stichting onzer seminariën, die in dit tijdschrift beschreven staat. Dientengevolge waren zij zelven allereerst zich volkomen bewust, dat zij nog veel te doen overig lieten, en wij zouden wel ontaard moeten zijn, als wij onder zooveel gunstiger omstandigheden niet op hun voetspoor vooruit wilden en meenden op hunne lauweren te mogen rusten. Wanneer wij daarom jongeren zien, vol van jeugdige geestdrift, bij het ongeduldige af, om op hunne beurt te werken, dan verheugen wij ons van ganscher harte en wenschen niets liever dan dat zij al hun voorgangers zullen overtreffen. Maar wanneer nu een van die jongeren eensklaps de zaak omkeert en, zonder zich te bekommeren om hetgeen gedaan is, ons in eens het nog niet afgewerkte gedeelte ter beschaming en ten verwijt komt voorhouden, dan gevoelen wij dit als een stoornis in onze gezamenlijke streving en zijn overtuigd, dat de zaak zóó aan het verkeerde eind wordt aangepakt. Een schrede vooruit en hooger op: volgaarne; maar, als ik u bidden mag, niet bovenaan beginnen!

Gaarne erken ik, dat dit voor een gedeelte eene terugwerking is tegen het zelfvoldane optimisme van sommigen, die meenen, dat zij hun geestverwanten — bij voorkeur de middelmatigen, die zich geen eigen baan breken — steeds door uitbundigen lof moeten bemoedigen. Inderdaad een standvastig ophemelen van allerlei prullen als kunstwerken en van zeer gebrekkige proeven als meesterstukken zou in staat zijn iemand den tegenovergestelden kant uit te drijven. Maar wij komen op die manier evenmin vooruit. In plaats van de gestadige en gezamenlijke inspanning onzer voorgangers wordt het een onderling gekijf, waarbij al spoedig grievende woorden en verdachtmakingen dienst doen in plaats van goede redenen. Laten we niet vergeten, dat Paus Leo XIII, die elke gelegenheid waarneemt om ons tot handeling en krachtsinspanning aan te sporen, telkens ook aandringt op onderlinge eenheid en op die orde en tucht, die ieder op zijn plaats houdt, wat in een levend organisme noodzakelijke levensvoorwaarde is.

Nadat ik aldus vrijmoedig mijn bezwaar heb ingebracht,

durf ik des te beslister aanraden om dit vlugschrift te lezen. Laat de titel u niet afschrikken! Er worden hier zaken behandeld van overwegend belang voor nu en voor de toekomst, die alle aandacht en overweging verdienen.

De Duitsche brochure, welke aan deze vaderlandsche ten grondslag ligt en den veel gelukkiger gekozen titel draagt: *Das Princip des Katholicismus und der Wissenschaft, grundsätzliche Erörterungen aus Anlasz einer Tagesfrage*, heeft in Duitschland algemeene waardeering gevonden en is door een bevoegd beoordeelaar, Zijne Doorl. Hoogwaardigheid Mgr. Dr. P. von Keppler, Bisschop van Rottenburg, genoemd: »*ein rechtes Wort zu rechter Zeit*".

Wil iemand nu beweren, dat de heer Poelhekke bij de toepassing op ons vaderland soms wat haastig is, aangezien de pariteit en de hulpmiddelen ontbreken [1]); dat in zijn statistieken nog andere factoren moesten opgenomen worden, wilden zij volle bewijskracht hebben; dat er voor het theoretisch aangewezen tekort van katholieke geneesheeren en rechtsgeleerden in de praktijk niet eens een werkkring te vinden is — dan zou ik tegen zoo iemand zeggen: goed, laat het zijn, gij behoeft de gevolgtrekkingen van den schrijver niet grifweg en zonder nader bezien te aanvaarden. Maar lees het vlugschrift en maak uw eigen gevolgtrekkingen; want daartoe is stof in overvloed. Juist daarin ligt voor mij het belangrijke van deze uitgave. Ik wil de aangevoerde stellingen niet allen onvoorwaardelijk onderschrijven of verdedigen, maar ik zou ieder van ons, die eenigerwijze bij wetenschap betrokken is, willen opwekken om deze bladzijden te lezen. Zij geven te denken voor nu en voor de toekomst. Laat ieder daarbij al het voorbehoud maken, dat hij noodig oordeelt. Zelfs in de hoofdgedachten mag men hier en daar wat juister of althans wat scherper omlijnde uitdrukking vragen. Zoo mocht bijv. op bladzij 17 wel wat duidelijker aangegeven zijn, dat de aldaar besproken evolutieleer is: de materialistische evolutieleer, die

---

[1]) Met nadruk is in de twee laatste afleveringen van *Het Dompertje* op dit te-kort en op de gevolgen daarvan gewezen.

alles in de hand van het bloote toeval legt,zooals Dr. A. Kuyper in zijn aangehaalde rede duidelijk uiteenzet. En wanneer de schrijver (op bl. 47) zegt, dat wij »in de Openbaring het Woord vernamen, dat de oplossing van alle raadselen geeft", dan mag dat tegenwoordige *geeft* niet strikt genomen worden, omdat wij die oplossing wel verwachten van de gelukzalige aanschouwing, maar niet reeds bezitten in ons geloof. De meeste lezers zullen de bedoeling wel vatten, maar bij dergelijke hoofdzaken is strikte juistheid noodwendig.

Doch wij zullen op dergelijke bedenkingen niet nader ingaan. In weerwil daarvan heb ik voor mij deze bladzijden met gespannen aandacht gelezen en eruit geleerd. Met onmiskenbaar ernstige bedoeling en met krachtigen greep wordt de aandacht — zij het dan een meer of minder welwillende aandacht — gevestigd op een belang, dat bij onze gunstig veranderde omstandigheden zeker meer dan vroeger op den voorgrond moet treden.

Een gelukkige gedachte van den schrijver was 't aan den Bisschop van Rottenburg, Mgr. Dr. P. von Keppler, verlof te vragen om de redevoering, waarmede Zijne Doorl. Hoogw. de algemeene vergadering der *Görresgesellschaft* opende (Augustus 1899), aan zijn eigen woord te mogen toevoegen. Een gelukkige gedachte, want laat ik den ouden Romein — hier een geheel onpartijdige — nog even mogen aanhalen: »Est quod principes deceat, aliis non concesseris" [1]). En bovendien ontwaart de lezer dadelijk, dat hier iemand aan het woord is, die de dingen van een hoog standpunt met onbevangen en scherpen blik overziet. Er wordt ter dege geschift en onderscheid gemaakt. Ik kan den lezer en mij zelf het genoegen niet onthouden een klein gedeelte aan te halen:

> »Wir müssen ferner viel mehr als bisher uns befassen mit den Geistes- und Kulturströmungen der Gegenwart,

---

[1]) »Wat in mannen van den eersten rang gepast is, zult ge soms anderen kwalijk nemen".

wie sie im Betrieb der Wissenschaft, Litteratur, Belletristik, Kunst zu Tage treten. Wir dürfen nicht alles unbesehen a limine abweisen, wir müssen darauf eingehen, ordnend, sichtend und richtend, gebend und empfangend, hemmend und fördernd, ablehnend und aneignend. Alle gesunden und lebensfähigen Faktoren moderner Kultur sollen der ewigen Wahrheit und der Kirche dienstbar gemacht werden. Das ist der grosze Lebensgedanke Leos XIII, und der Gedanke enthält ein ganzes Programm, ein echt katholisches Programm. Darin liegt das Korrektiv gegen einen trägen und zähen Konservatismus, der ohne selbständige Arbeit im Wesentlichen nur vom Geisteserbe der Vorzeit zehren möchte und der nicht selten viele Zeit und Kraft verschwendet an Versuchen, Leichen zu galvanisieren. Es liegt in diesem Satz auch schon die Remedur gegen einen ungesunden und trüben Neologismus. Es kann sich nicht darum handeln, dasz modernen Ideen ein Herrscherrecht in Kirche und Wissenschaft eingeräumt werde, sondern sie sollen dienstbar gemacht werden. Es handelt sich nicht darum, dasz die Kirche modernisiert werde, sondern dasz das Moderne christianisiert und katholisiert werde. Nicht darum, dasz wir dem uns drohenden geistigen Bankerott durch Anlehen zuvorkommen müszten, nein, sondern dasz wir die Kultur des ablebenden 19 und auflebenden 20 Jahrhunderts durch Darlehen aus unseren unerschöpflichen Fonds vor Bankerott bewahren und dadurch die Menschheit bewahren vor unberechenbarem Schaden und Elend".

Ziedaar nu, woorden die licht uitstralen en orde brengen in dingen, welke gewoonlijk — en soms opzettelijk — zóó door elkander gehaspeld worden, dat niemand er meer wijs uit wordt. Daarom is dit gezaghebbend woord van een bij uitstek bevoegde ook een verzoenend woord. Het wijst aan weerskanten klippen, die te vermijden zijn! En er ligt immers onverouderde waarheid in de oude fabel, dat wie de eene

ontzeilt gevaar loopt op de andere te stranden [1]). Laten we elkander niet verbitteren door wederzijdsche overdrijving!

Daarom is onze wensch bovenal, dat alle lezers van Poelhekke's vlugschrift, voorstanders en tegenstanders, het woord van den Doorluchtigen Kerkvoogd, dat er aan toegevoegd is, mogen ter harte nemen.

En laat dan diegenen der onzen, die beter dan anderen inzien, hoeveel er nog te doen overig is, daaraan de verplichting ontleenen, des te meer zelf te werken. Want op zelf-werken komt het ten slotte aan. Spreken is goed; aansporen nog beter; aanwijzen, dat er een te-kort bestaat, kan dienstig zijn; maar op zelf-werken komt het aan. 't Is als met een tijdschrift: dat het niet volmaakt is, kan niemand beter weten dan de redactie; komt nu iemand daarop wijzen en dientengevolge bekwame medewerking aanbieden, dan is hij van harte welkom; maar de enkel toekijkende raadgevers zijn een hatelijk geslacht. Aan onze voorgangers mogen we een voorbeeld van werken nemen: van werken, zonder veel ophef, maar gestadig, onverdroten, niet afgeschrikt door ongunstige omstandigheden en gebrekkige hulpmiddelen, niet ontmoedigd door onvolkomen welslagen. Daardoor zijn wij feitelijk gestadig vooruitgegaan. Vraag het aan onze tegenstanders.

Dat de heer Poelhekke tot die werkers wil behooren, heeft hij reeds daadwerkelijk getoond, en wanneer hij alzoo aan het eind van zijn betoog aanspoort om met kracht en geestdrift te arbeiden aan de taak, die de »Paus der Wetenschap" ons als de taak van onzen tijd aanwijst, dan vereenigen wij ons van ganscher harte daarmede en zijn tot alle medewerking bereid.

Ons voorbehoud betreft niet de zaak maar de wijze: het werken moet, naar ons inzien, noodwendig en bovenal *samen*werken zijn, wil het slagen. Ontevredenheid met zich zelf moge een vereischte en een voorwaarde zijn van gestadig opwaarts streven naar beter, die ontevredenheid wordt heilzamer opgewekt door te wijzen naar een ideaal, dat allen te zamen tot hooger inspanning bezielt, dan door de aandacht vooral

---

[1]) »Incidit in Scyllam qui vult vitare Charybdin".

te vragen voor een te-kort, dat eenigen als een getuigenis van verzuim en traagheid aan de gezamenlijke anderen voor oogen houden.

Voortreffelijk is gezegd, dat het Katholicisme uiteraard bij zijn eigen idealen ten achter blijft [1]). Dit geldt reeds van iedere menschelijke inspanning, die het groote en waarlijk ideale nastreeft. Reden tot zelfgenoegzame voldaanheid is er voor ons nooit. En de daarbij uitgedrukte wensch, dat een heilige ijver voor het gemeenschappelijk ideaal: »Instaurare omnia in Christo" ons allen tot eensgezinde samenwerking moge brengen, is ons uit het hart gegrepen. Met die leuze »Instaurare omnia in Christo", als openbaring van Gods herscheppingsplan, durfde de Apostel, toen hij nog bijna alleen stond met de twaalf, de geheele heidensche wereld aan. Laat zij voor ons een leuze zijn van vereeniging en niet van onderlinge verbittering. Een heilige ijver om samen te werken, met een weinigje verschooning van elkanders eigenaardigheden, is ten slotte toch heel wat vruchtbaarder dan een heilige ijver om elkander hetzij telkens eigenmachtig verdacht te maken in onze dierbaarste trouw, hetzij van traagheid en verzuim en tekortkoming te overtuigen. Samenwerken immers is nog iets anders dan ieder juist hetzelfde doen op juist dezelfde wijze. Laat er een weinigje ruimte zijn, dat ieder voor zich en allen gezamenlijk tot één doel hun volle kracht kunnen ontwikkelen: ieder voor zich naar zijn beste weten en kunnen, en allen te zamen in dat ordelijk verband, dat de eigenaardige bloei van vruchtdragend leven is. Moge dit de kerstening zijn van den ouden *labor improbus:* eene werking, die, uitgaande van het Hoofd, Christus en zijn

---

[1]) Door R. von Nostitz-Reineck S. J. in de *Historisch-politische Blätter*, aangehaald in *Het Centrum* van 22 Januari 1900. Dit geheele artikel: *Die Weltanschauung der Gegenwart und die Zukunft des Katholicismus,* waarvan het slot in de eerste aflevering van den loopenden jaargang 1900 voorkomt (Band 125, Heft I) is een meesterlijke tegenstelling tusschen de spraakverwarring der hedendaagsche ongeloovige wereldbeschouwing en de *philosophia perennis* van het menschelijk geslacht, die in de christelijke wereldbeschouwing sluitsteen en bekroning vindt. Een opwekkend en hoogst lezenswaardig artikel. *Non nova sed nove!*

Plaatsbekleeder, door alle geledingen en verbindingen en ledematen heen zich doet gevoelen, overal zoowel eigen werking als samenwerking teweeg brengend, »tot opbouwing van het lichaam van Christus".

A. M. C. VAN COOTH.

Van Dichters en Schrijvers. Studiën en schetsen van Nederlandsche Letterkunde, door Dr. A. S. KOK. Twee stukken. Culemborg, Blom en Olivierse. (*f* 4.—).

De heer Kok heeft in het voorbericht tot deze bundels de critiek vrijwel ontwapend met een citaat van niemand minder dan Gaston Paris. Voorziende, dat aan de belangrijkheid van meer dan één zijner schetsen zou kunnen getwijfeld worden, drukt hij diens woorden af: »Un vers, un mot parfois nous ouvre sur toute une manière de penser, de sentir et de vivre des vues que nous n'aurions pas soupçonnées".

Een goed schild. En inderdaad niet ten onrechte opgehouden. Want, al moge het werk des heeren Kok niet diep gaan, de verbazende belezenheid des schrijvers maakt, dat hij ons op veel belangrijks kan wijzen, dat wij meermalen met dankbaarheid kennis nemen van een ontdekking, door hem op het uitgebreide veld der litteratuur gedaan. Wel de belangrijkste daarvan is die betreffende Hooft's *Larissa*. Reeds Leendertz zocht in deze novelle een vertaling, maar uit welke taal en naar welken schrijver, was onbekend. Dr. Kok bewijst, dat Hooft haar ontleende aan het Latijn van den franschen dichter Théophile de Viau, dien de geleerde »arenlezer" elders in zijn werk nog eenige keeren kan noemen in verband met de nederlandsche letterkunde.

Wat hij over hem mededeelt is wel belangwekkend. Johan van Broekhuizen's *Morgenzang* blijkt ook een vertaling naar denzelfden franschen dichter.

Zeer lezenswaard zijn de artikelen over Cats, over Hooft en die over het Sonnet. De laatste behandelen een onder-

werp, waarover bij ons nog betrekkelijk weinig geschreven werd, en ieder beoefenaar der letterkunde zal met vreugde in het hoofdstuk: *Met Pieter Cornsz. Hooft in Venetië en Florence* een welkome bijdrage begroeten tot de meerdere kennis van den Muiderdrost. Vooral over zijn verhouding tot de Italianen en de studie, welke hij van hun letterkunde maakte, wordt veel belangrijks meegedeeld. Dit is van te meer gewicht, daar Hooft nog niet zoo bestudeerd is, als hij verdient. Wie eenmaal de noodzakelijke maar moeielijke taak zal ondernemen een *Leven van Hooft* te schrijven, deze voorname figuur waardig, zal zeker Dr. Kok dankbaar zijn.

In deze en de andere hoofdstukken bewijst schrijvers buitengewoon groote belezenheid hem veel diensten. Wel zijn nagenoeg alle artikelen meer schetsen dan studiën, wel is het werk niet zoo àf, dat de bijzonderheden, al naar haar belangrijkheid, op het eerste of tweede plan komen te staan en de lectuur een zoo scherp mogelijken indruk nalaat, maar wie het werk nu maar op de eerste plaats beschouwt als een verzameling inlichtingen, bijeengebracht uit verschillende talen over veel onderwerpen, zal het heel nuttig en bruikbaar vinden en met de mindere verzorgdheid van den stijl en het schetsmatige van het geheel vrede kunnen hebben. Zoodat ik het iederen beoefenaar onzer letterkunde aanbeveel, te meer, daar de registers het gebruik ervan als inlicht-boek gemakkelijk maken. Zeker zal Dr. Kok nog velen aan zich verplichten door voort te gaan »aren te lezen" op zoo uitgestrekte velden, als hij gewoon is af te zoeken.

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

SELMA LAGERLÖF. *Wunder des Antichrist.* Roman. Einzig autorisierte Uebersetzung aus dem Schwedischen von Ernst Brausewetter. Mainz, 1899, Verlag von Franz Kirchheim. Mk. 3.50.

Selma Lagerlöf! Wie eenmaal de betoovering heeft ondergaan, welke deze dichteres op hare lezers uitoefent, noemt dien naam niet anders dan met een gevoel van dankbaarheid

en bewondering tevens. Van het oogenblik af, dat zij voor weinige jaren haar eersten roman *Gösta Berlings Saga* het licht deed zien, gold zij in Zweden voor een der eerste schrijfsters van dat, toch aan talenten niet arme, land. »Een meesterstuk, een kunstwerk van den eersten rang" heette het in het *Nordisk Tidskrift.* Georg Brandes, de hooggeroemde deensche criticus, gaf de schrijfster het eervolle getuigenis, dat zij »een nieuwen en zelfstandigen toon" aansloeg en roemde de oorspronkelijkheid van den stijl. Toen daarna de novellenbundel *Osynliga Länkar* (Onzichtbare Schakels) uitkwam, steeg de roem der dichteres. En na het verschijnen van Selma Lagerlöf's jongsten roman werd zij algemeen geprezen: de eerste dichteres van haar land.

Die lof gewerd haar om den stijl, maar ook om den inhoud. Zooals Ernst Brausewetter in zijn boek *Nordische Meisternovellen* zegt, waait ons uit haar werk »das Bild einer grossen, weiten, freien und doch so ernsten lebensabgeklärten Gedankenwelt und eines warmen, innigen und reinen Gefühlslebens" te gemoet. Voor wie geen Zweedsch verstaan, werd dit al voldingend bewezen door de novelle, welke genoemde Brausewetter op aanwijzing der dichteres vertaalde en opnam in zijn boek. *De legende van het vogelnest* laat een der meest karakteristieke zijden van Selma Lagerlöf's kunst en karakter zien. Het kleine verhaal getuigt van een ruimen blik op de zaken der wereld, op een diepte van denken en voelen als slechts den echten dichter en denker gegeven werd. Daarbij heeft S. Lagerlöf dit groote voor op de meeste modernen, dat haar kunst ontspruit uit een vurig geloof, het geloof aan een Allesomvattende Liefde, die sterk genoeg is om allen te redden. Daardoor is haar werk optimistisch in den goeden zin van dit woord. Immers de echt-geloovige moet optimist zijn, daar hij weet, dat voor alle rampen des levens een blijde oplossing mogelijk is, voor wie deze oplossing met ernst zoekt. Haar werk preekt niet en is dus geen tendenzroman in den gewonen afkeurenswaardigen zin van het woord [1]),

[1]) Afkeurenswaardig als men van zuiver aesthetisch standpunt uit beschouwt.

maar door den geest die er in *leeft*, bereikt het datgene, waartoe alle groote kunst moet komen: het bouwt op, doordat de waarheid eener idee zich overweldigend aan den lezer opdringt, doordat het hem een reine schoonheid doet zien, die louterend en sterkend werkt. Bij Selma Lagerlöf wordt de geloofsovertuiging echte kunst door deze twee oorzaken: dat zij dichteres is bij Gods genade, en doordat zij een diep godsdienstig gemoed bezit. Zij behoort tot hen, die niet anders kunnen schrijven dan zij doen, door die geheimzinnig werkende inwendige kracht, welke onweerstaanbaar tot spreken dwingt, welke geen rust laat voor het in het diepste diep des harten ontvangen en met zorg gekweekte werk volgroeid is en het licht aanschouwen moet op den gestelden tijd.

In de bovengenoemde *Legende van het vogelnest* beeldt zij haar vertrouwen uit op een God, die de menschen lief heeft ondanks al hun zwakheden en gebreken, die ze sparen wil en lankmoedig is om wille der zwakken, der kleinen, der hulpbehoevenden, om wille van Zich-Zelf, daar Hij hen toch het aanzijn schonk en allen graag gelukkig wil zien. Wat een voorrecht dichter te zijn en dat heerlijke geloof te bezitten! Want nu moge alle ellende des levens zich vertoonen in volle naaktheid, nu moge de luide weeklacht van geslacht op geslacht ten hemel slaan, wie weet dat de Liefde leeft en blijft waken en alles bestuurt, zal — waartoe toch ieder waarlijk groot dichter moet in staat zijn — zich kunnen verheffen boven dat alles, opstijgen tot de hoogte vanwaar het leven zich toont in de juiste verhoudingen, waar de aarde niet vergeten wordt, maar evenmin de hemel, waar integendeel door het zien van de schakels die beide verbinden, het verdriet kan worden opgelost in vreugde, het donkere pessimisme kan verkeeren in het lichte optimisme, waar we overtuigd worden, dat hoezeer ook vaak sombere wolken het hemellicht verhinderen door te dringen tot de aarde, dit licht toch steeds blijft stralen met onverminderden glans.

»Ultramontanen sind lustige Leute!" Het woord van Windthorst heeft dieper zin dan oppervlakkig wel schijnt.

Het diepst beroerde water kan parelen opwerpen, de hevigste storm zwiepe de boomen, maar toont toch ook den zilveren onderkant der bladeren. En moge het den ongeloovige met J. Scherr nu en dan, ja zeer dikwijls, uiterst moeilijk vallen in de wereldgeschiedenis niet inplaats van een *Tragicomoedia humana* eerder eene *Tragoedia diabolica* te zien [1]), de geloovige herhaalt liever het woord van De Balzac: »Si Dieu nous a donné le sentiment et le goût du bonheur ne doit-il pas se charger des âmes innocentes qui n'ont trouvé que des afflictions ici-bas? Cela est, ou Dieu n'est pas, ou notre vie serait une amère plaisanterie" [2]).

Uit het geloof dus put Selma Lagerlöf zoo groote kracht haar heerlijke kunst harmonisch te doen zijn. En opmerkelijk is het, hoe de niet-roomsche schrijfster zich mettertijd meer en meer voelt aangetrokken tot het katholicisme. Heeft zij gezien, dat daar, en daarin alleen, de volledige oplossing van alles te vinden is? Er bestaat grond het te gelooven, al is het zeker, dat zij nog niet de volle waarheid heeft aanschouwd. Maar haar laatste roman *Wonderen van den Antichrist*, die in een geheel katholieke omgeving verplaatst, getuigt toch van meer dan gewone belangstelling in de roomsche leer. 't Is geen katholiek die dit boek schreef, dat bemerken we op zeer veel plaatsen, 't is een kunstenares die werd getroffen door hetgeen zij in het katholicisme zag, vooral door het schoone, dat zij aanschouwde, en die hierin de beantwoording zoekt van haar vraag: waartoe de steeds in kracht groeiende beweging onder het volk in dezen tijd voeren zal. Dan ziet zij in het socialisme den Antichrist en herinnert zich een sage, opgevangen uit den mond van het siciliaansche volk. »Wenn der Antichrist kommt, wird er ganz gleich Christus zu sein scheinen. Dann wird grosze Noth herrschen, und der Antichrist wird gehen von Land zu Land und den Armen Brod geben. Und er wird viele Anhänger gewinnen".

---

1) J. Scherr, *Menschliche Tragikomödie*, V, 120.

2) H. de Balzac, *Le lys dans la vallée*, éd. Calmann Levy, 274.

Op deze overlevering bouwt zij een roman. Een allegorie met diepe beteekenis. Zij verhaalt van een valsch Christusbeeld, dat, geheel gelijk aan een beroemd wonderkrachtig beeld, in diens plaats het volk trekt en de vereering vergeldt met weldaden, schijnwonderen, die den waren Christus verdringen uit de harten der menigte. Dat is het socialisme, zegt Selma Lagerlöf, de Antichrist die God naäapt, die brood schenkt aan de armen, maar die den waren God uit hun midden verdrijft, die ten slotte tòch machteloos staat tegenover wie àlles van hem verwachten.

't Is niet doenlijk in een paar bladzijden den inhoud van dit machtige kunstwerk te verhalen. Bovendien onvolledigheid zou licht voeren tot onjuistheid in de beoordeeling. Zelfs bij de lezing van het geheel komt meermalen de vraag op, hoe dat alles zal afloopen, of de schrijfster inderdaad wel juist gezien heeft, òf zij het katholicisme wel goed weergeeft. Vooral voor noordelijker volken als wij is het uiterst moeielijk het italiaansche volksleven onbevooroordeeld te waardeeren. Ook wij, katholieken, vinden veel gebruiken bij onze zuidelijke geloofsgenooten op het eerste gezicht vreemd, ook al vergeten we niet, dat alles, waar menschen ingrijpen, uit den aard der zaak onvolmaakt moet wezen. Toch dunkt mij, dat enkele figuren uit den roman niet geheel juist gezien zijn, dat met name omtrent de juistheid der schildering van Fra Felice en Pater Gondo twijfel billijk is. Maar den ontwikkelden lezer zal dit niet schaden. In diens handen kan het boek gerust gegeven worden. Hij zal den zin van het geheel kunnen vatten en niet door bijzaken van de hoofdkwestie worden afgeleid, noch alles onvoorwaardelijk aannemen wat de niet-roomsche schrijfster katholieke priesters en leeken laat zeggen en doen. Wanneer hij daarmede rekening houdt, zal hij echter genieten zoowel van de opvatting en dieperen zin van dit werk als van de schoone uitvoering. Hij zal kennis maken met een natuurbeschrijvend talent, dat met onweerstaanbare kracht den lezer dwingt onder de bekoring te komen. Zooals Selma Lagerlöf het grootsche Etna-landschap beschrijft, maakt het op den lezer een nooit-te-vergeten

indruk van overweldigend-majestueuse schoonheid. En dat zij in haar beschrijvingen van personen en daden ons zelfs het minder waarschijnlijke geloofwaardig maakt, dit doet ons in haar een kunstenares zien met meer dan gewone gaven toegerust. En niet de minste lof ligt voor haar in de erkenning, dat zij het werkelijke leven heeft weergegeven met vaak realistische nauwkeurigheid en toch een geheel wist te scheppen, dat ons opheft in de lichte sfeer der poëzie.

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

O. L. VROUWE VAN LOURDES.

J. B. ESTRADE, *Les apparitions de Lourdes*. Souvenirs intimes d'un témoin. Tours, A. Mame et fils, 1899. Un vol. in 12⁰ de XI—324 p. Prix: 2 fr.

De geschiedenis van O. L. Vrouwe van Lourdes behoeft niet meer geschreven te worden. Henri Laserre heeft, na zelf genezen te zijn, de taak van geschiedschrijver zoo nauwkeurig vervuld, en het voor ons vaderland bewerkte verhaal van Pastoor van der Horst [1]) is zoo algemeen verspreid en bekend, dat omtrent de hoofdzaken weinig meer valt mede te deelen. Dit zal ook de reden zijn, waarom het boekje, welks titel aan het hoofd van dit opstel is geplaatst, weinig de aandacht heeft getrokken. Toch geloof ik, dat het stof aanbiedt voor een nadere beschouwing, waartoe ik de lezers wensch uit te noodigen.

* * *

Het eigenaardige van dit werkje is aangegeven door den titel: »souvenirs intimes d'un témoin". De schrijver — ook bij Past. van der Horst vermeld [2]) — was in 1858 tijdens de verschijningen ambtenaar van den fiscus te Lourdes (receveur principal des contributions indirectes). Aanvankelijk hechtte hij niet de minste waarde aan de loopende geruchten en

[1]) Verleden jaar is het voor de derde maal uitgegeven met aanvullingen van Pastoor E. H. van der Heyde (Leiden, J. W. van Leeuwen, Hoogewoerd) en oorspronkelijk verscheen het in een reeks artikelen van dit tijdschrift (Dl. LVIII en LIX, 1870—71).

[2]) *De Katholiek*, Dl. LVIII, bl. 249 en 257. — Derde druk, bl. 67 en 76.

dreef er den spot mee. Hij was nog betrekkelijk jong, leefde samen met eene zuster, die zijn huishouden waarnam, en bekommerde zich weinig om godsdienstige zaken en belangen, zonder echter van het geloof te zijn afgevallen (p. 36).

Maar toen hij op aandringen zijner zuster, die niet alleen wilde gaan, bij de zevende verschijning op de plek zelve tegenover de grot tegenwoordig was en de kleine Bernardetta daar in gebed en extase zag [1]), maakte de overtuiging, dat er iets bovennatuurlijks plaatsgreep, zich zoo krachtig van hem meester, dat hij belang begon te stellen in alles, wat met Bernardetta en hare verschijningen in betrekking stond (p. 88). En om de heugenis van de zich snel en verrassend ontwikkelende gebeurtenissen te bewaren, begon hij, in vereeniging met zijne zuster (p. 2), aanteekeningen te maken zonder eenig plan echter om die ooit uit te geven [2]). Spoedig bovendien had deze zuster het vertrouwen en de genegenheid van Bernardetta zelve weten te winnen, zoodat deze er veel aan huis kwam en weldra gemeenzaam met beiden, broeder en zuster, verkeerde (p. 3). Zoo hadden zij gelegenheid de eerste indrukken uit haar eigen mond te vernemen en op te teekenen. De titel »souvenirs intimes" is derhalve ten volle gerechtvaardigd, en 't zal niemand verwonderen, dat hier vooral de veertienjarige Bernardetta, later Soeur Marie-Bernard, met eigenaardige aantrekkelijkheid in het licht treedt.

* * *

Doch niet alleen geeft deze titel den inhoud met juistheid aan, maar 't is ook, zouden we zeggen, bepaald een boekje voor de *intimes*. Dat wil zeggen, 't mag vooral aanbevolen worden aan hen, die reeds door Laserre of van der Horst overtuigd zijn, dat de verschijningen van de Onbevlekt Ontvangen Moeder aan de kleine Bernardetta van Lourdes werkelijk boven-

---

1) Dit was, naar men weet, het eenige, wat de steeds aangroeiende toeschouwers gewaar werden: de verschijning zelve bleef hun verborgen.

2) Herhaalde en krachtige aandrang is noodig geweest om den bejaarden schrijver thans daartoe over te halen.

natuurlijke gunsten zijn geweest en daarom levendig belang stellen in de manier en wijze van een zoo buitengewóne bevoorrechting.

't Is hier, hoe verschillend ook, een soortgelijk geval als het anatomisch onderzoek van de plotseling genezen beenbreuk, waar we een poos geleden gewag van gemaakt hebben [1]). Met alle recht is toen de aanmerking gemaakt [2]), dat *op zich zelf* dit anatomisch onderzoek niet kan uitmaken datgene, waar het voornamelijk op aankomt, namelijk het *plotselinge* van de genezing. Volkomen waar. Doch wanneer eenmaal dat plotselinge door onwraakbare getuigen met volkomen zekerheid vaststaat, zooals hier, en er alzoo eene meer dan bloot natuurlijke kracht als werkzaam moet aangenomen worden — juist dan is het belangwekkend en tegelijkertijd een eigenaardige tegemoetkoming aan den wetenschappelijken onderzoekingsgeest van onzen tijd nu eens anatomisch de manier en wijze te gaan onderzoeken [3]).

---

[1]) December-aflevering van 't vorig jaar (Dl. CXVI, bl. 474 vv.). Sedert is het artikel van de *Revue des questions scientifiques* afzonderlijk verschenen onder den titel: *Guérison subite d'une fracture.* Récit et étude scientifique par L. van Hoestenberghe, docteur en médicine, E. Royer, docteur en médicine, A. Deschamps S. J. docteur en médicine et en sciences naturelles (Librairie scientifique L. Lagaert, Bruxelles, 1900). Een vaderlandsch natuurvorscher, H. Bolsius S. J., heeft daaraan in de *Studiën* (Dl. LIII, bl. 495 vv.) een uitvoerig en zeer lezenswaardig artikel gewijd. Van niet minder bevoegde zijde is de bespreking en toelichting, die de aan onze lezers welbekende E. Wasmann S. J. van de zaak geeft in de Februari-aflevering van de *Stimmen aus Maria-Laach* (Jahrg. 1900, Heft II, S. 113 vv.).

[2]) Door »Medicus" in *Het Centrum* van 8 December 1899.

[3]) Dit onderzoek wordt op dit oogenblik nog *microscopisch* voortgezet, en heelkundigen van Brussel zijn, naar verluidt, een verificatie-onderzoek begonnen. Doch uit de bijgevoegde phototypieën staan nu reeds belangwekkende bijzonderheden vast: bijv. dat de twee stukken »kranig aan elkaar zitten"; dat in weerwil van de zichtbare verschuiving der twee stukken, die gebleven is, toch de as van het genezen been in gelijke lijn valt met die van het andere (een noodzakelijke voorwaarde voor een gelijkmatige overbrenging van 't gewicht des lichaams bij het loopen); dat van de twee uitspringende hoeken, die het gevolg van de verschuiving der stukken zijn, de hoek aan den voorkant afgerond is (ieder kan met de hand voelen, hoe weinig vleeschbedekking er aan dien voorkant des beens is, zoodat een hoek daar zeker verwonding zou veroorzaken) terwijl

Hier echter is geen spraak, natuurlijk, van *anatomisch* onderzoek maar van een *psychologische* toelichting. En ofschoon deze nog wel zoo merkwaardig is en heel wat dieper ingaat, zijn de resultaten niet van zichtbaren en tastbaren aard. Maar niet minder welkom zal zij daarom zijn, inzonderheid aan hen, die bij de leiding en bestiering der zielen menigmaal met eerbiedige aarzeling verlegen staan voor de wonderbare wegen van Gods genade, zoowel in de gewone bedeeling als in de buitengewone verschijnselen der *gratiae gratis datae*.

Onder dit opzicht is er voor een aandachtig lezer te leeren uit deze *Souvenirs intimes*. Maar iemand moet dat onderricht daar zelf gaan zoeken: 't wordt niet gegeven in woorden maar in feiten, en de vertolking daarvan blijft aan den lezer overgelaten. Met een paar aanstippingen kunnen we deze verzekering toelichten.

Dat God zich bij voorkeur aan de kleinen openbaart, weten wij uit het evangelie en uit heel de geschiedenis van de Kerk Gods. Daarom verwondert 't ons volstrekt niet in de jonge Bernardetta een eenvoudig kind te zien, dat heel wat te stellen heeft met haar catechismus-vragen en dan maar liever tot haar rozenkrans haar toevlucht neemt (p. 27).

Wat echter minder verwacht en daarom zooveel te merkwaardiger aan menigeen zal voorkomen, is het overigens doorloopend *gewone* in een kind, dat op zoo buitengewone wijze werd bevoorrecht.

De veertienjarige Bernardetta onderscheidt zich niet door in 't oog loopende godsvrucht van haars gelijken (p. 268). Na het tijdperk der verschijningen — die hoofdzakelijk van 11 Februari tot 7 April 1858 onder steeds grooter toevloed en geestdrift der menigte plaats hadden — keert de kleine tot het gewone leven der schoolkinderen terug, leerend en spelend

---

de hoek aan den achterkant zonder eenige afronding is gelaten (die was door het kuitvleesch genoegzaam bedekt en beschut); dat de twee beenen juist even lang zijn, ofschoon van het gebroken been een dood fragment weggenomen was bij de eerste geneeskundige behandeling. Werpen die anatomische bijzonderheden geen eigenaardig licht op de wijze van deze buitengewone genezing?

met de anderen [1]). Kort daarna, als zij tot de eerste H. Communie wordt toegelaten op 3 Juni 1858, nadert zij met ingetogen godsvrucht tot de Heilige Tafel; maar niets buitengewoons grijpt daarbij plaats, tot groote teleurstelling van degenen, die 't anders verwacht hadden [2]).

Ook in haar volgend leven blijft dat gewone kenmerkend. Wanneer zij in den zomer van 1866 na rijp beraad besloten heeft het kloosterleven te aanvaarden en op 't punt staat Lourdes en de reeds beroemd geworden grot voor goed en voor altoos te verlaten — een heldhaftig offer, onder dat opzicht! — dan veroorzaakt het afscheid van een zoo dierbaar geworden plek begrijpelijkerwijze een levendig gevoelde droefheid, die zich op zeer gewoon menschelijke wijze openbaart (p. 298). En in haar kloosterleven, waar zij 't geluk had een voortreffelijke leiding te vinden, kenmerkt Soeur Marie-Bernard zich door gewillige en stipte vervulling der plichten van haren staat [3]); maar zoek daar geen buitengewone gunsten, geen buitengewone verschijnselen [4]); alleen een buitengewoon aandeel aan 's Heeren kruis in lichaamssmart en in zielsbeproeving. Noch van het asthma, dat haar reeds in de vroege kinderjaren dikwerf den adem benam, noch van de hartkloppingen

---

1) »Quatre fois par jour, comme avant les apparitions, elle traversait une partie de la ville, causant et babillant avec ses camarades d'école" (p. 140).

2) »Quand vint le moment de se préparer à la première communion, rien de saillant ne distingua Bernardette des autres enfants. Comme ces dernières, elle avait tour à tour ses distractions et ses receuillements, ses étourderies et ses ferveurs. Auprès du confessionnal, sans être dissipée, elle ne prenait point des airs confits.... Bernardette, les mains jointes, s'avança vers l'autel, reçut son Dieu dans son coeur virginal et revint à sa place, sans donner d'autre signe que celui d'une immense et profonde félicité" (p. 278).

3) »D'une piété douce mais persévérante elle ne manifesta ni les ardeurs habituelles des novices ni les lassitudes et les découragements qui suivent les excès de zèle. Toujours simple et sans prétentions elle forçait les sympathies" (p. 302).

4) Wat daarvan verhaald wordt, verklaart de schrijver eenvoudig weg voor «récits fantaisistes" (p. 316). Eenige behoedzaamheid met dergelijke verhalen mag zeker aanbevolen worden. Eene inleiding daarvan als deze: »Mij werd o.a. het volgende te Lourdes verhaald en als waarheid verzekerd" dient zonder aarzelen met een flink vraagteeken aan het eind vervolledigd te worden.

en andere kwalen, die haar overvielen, is zij op wonderdadige wijze bevrijd. Eénmaal had het aanwenden van 't water van Lourdes een oogenblikkelijke verlichting ten gevolge bij een doodelijke benauwdheid, maar de beterschap was niet blijvend, geen wezenlijke genezing (p. 292). Evenmin bleef zieleleed haar bespaard. De zoo gewone bezorgdheid, die edelmoedige zielen pleegt te verontrusten door de gedachte, of zij wel *genoeg* aan de ontvangen genade beantwoorden, werd haar vooral in de latere jaren soms een troosteloos kwellend gevoel van algeheele onwaardigheid (p. 307).

En toen zij op 16 April 1879 haar kinderlijk rein gebleven ziel aan haren Schepper wedergaf, na eerst, met den dood voor oogen, aan de vertegenwoordigers der Bisschoppen van Tarbes en Nevers nogmaals onder eede haar getuigenissen te hebben hernieuwd en bekrachtigd (p. 308), was wel aan haar het eerste gedeelte der ontvangen toezegging vervuld: »Je ne promets pas de vous rendre heureuse dans ce monde", en mocht zij met vertrouwen de verwezenlijking van het andere »mais dans l'autre" tegemoet gaan. De mededeelingen omtrent de laatste ziekte en dood, die de schrijver overneemt uit de *Annales de Notre-Dame de Lourdes* (p. 302—315), zal niemand zonder ontroering kunnen lezen.

Uit dit weinige kan voldoende blijken, van welken aard de vingerwijzingen zijn, die hier worden gegeven: 't zijn geen zedenlessen maar eenvoudig medegedeelde feiten, die voor zich zelf spreken en dikwerf een verrassend licht werpen op de schemerachtige en niet altoos gemakkelijk te onderscheiden wegen van ons geestelijk en bovennatuurlijk leven tijdens den proeftijd dezer aarde.

* * *

Duidelijk ook wordt in deze *Souvenirs intimes* de voorzichtige terughouding bevestigd, waarmede de geestelijkheid van Lourdes en de Bisschop van het diocees (Tarbes) zich van overijlde instemming en bevordering onthielden. Maar als eenmaal de Bisschop, Mgr. Laurence, den tijd voor een officieel onderzoek gekomen acht, dan vaardigt hij een mandement

uit (28 Juli 1858), dat altoos een eervolle getuigenis zal blijven voor dezen even vromen als geleerden en verstandigen kerkvoogd [1]). Want zoowel de wijze van samenstelling der commissie van onderzoek als de regels, die bij dat onderzoek werden voorgeschreven [2]), geven de meest doorslaande bewijzen van den oprechten wil om de waarheid aan den dag te brengen, hoedanig zij ook wezen mocht. Het woord: »Nous désirons avant tout que pour arriver à la vérité aucun moyen ne soit omis" is de samenvatting van de geheele verordening.

Met recht heeft de schrijver dezer *Souvenirs* den officieelen tekst van dit stuk alsook den hoofdinhoud van het latere schrijven, dat na een onderzoek van *drie en een half jaar* het bisschoppelijk oordeel over de verschijning uitsprak, hier nog eens laten afdrukken. Deze twee officieele documenten van het bevoegde kerkelijke gezag in de zoo wonderbare geschiedenis van Lourdes zijn voor alle katholieken een even leerzame als weldadige lectuur: leerzaam, omdat het juiste standpunt tegenover zulke buitengewone verschijnselen er met groote helderheid in wordt afgeperkt, en weldadig om de eerlijke waarheidsliefde, die er onmiskenbaar in schittert [3]).

Dit treft des te meer tegenover het geweldige rumoer, dat van tegenovergestelde zijde tegen dit mandement werd aangeheven [4]). Men kan 't zich verbeelden! 't Was nog in den

---

1) De titel luidt: *Ordonnance de Mgr. l' Evêque de Tarbes mommant une commission chargée de constater l'authenticité et la nature des faits qui se sont produits, depuis environ six mois, à l'occasion d' une apparition, vraie ou prétendue, de la très Sainte Vierge dans une grotte sise à l' ouest de la ville de Lourdes,* en dat stuk werd op den Zondag daaraanvolgend in alle kerken van het diocees afgekondigd.

2) Art. IV o. a. bepaalt, dat geen getuigenis dan *onder eede* mag aanvaard worden (p. 259).

3) Beide documenten zijn in Nederlandsche vertaling te vinden bij Past. v. d. Horst (Derde druk, bl. 140—147 en bl. 208—223).

4) Bij Past. v. d. Horst kan men lezen, hoe de weergalm daarvan ook in ons vaderland werd vernomen en hoe de eerzame *Amsterdamsche Courant* zich onderscheidde door hare voorlichting (*De Kath.* Dl. LVIII, bl. 296. — Derde druk, bl. 128). Een leerzaam staaltje van de nauwkeurigheid der niet-katholieke pers in katholieke zaken. Het geldt hier een thans volkomen te controleeren zaak. Maar aanstonds reeds kon men toch gemakkelijk inzien, dat de insinuatie, alsof

besten tijd van het materialisme, in 1858. Een wetenschappelijk onderzoek naar bovennatuurlijke verschijningen midden in de verlichte negentiende eeuw! Vooral de Parijsche bladen — op een paar uitzonderingen na — spuwden vuur en vlam, zooals dat aan »de pers" is toevertrouwd. Zonder eenige uitkomst van het onderzoek af te wachten, maakten zij het mandement zelf uit voor een aanslag tegen de rede en een vergrijp... tegen het concordaat! [1])

Louis Veuillot, die nog leefde, had een kostelijken tijd voor zijn *Univers*. Onverbiddelijk en met vonkelend vernuft werden de »fétichistes des lois générales et immuables", die het »vrije onderzoek der wetenschap" ten voetstuk hadden geheven, aan de »onveranderlijke wetten" der logica herinnerd. Menig tegenstander zag zich onverhoeds aan een van die vlijmend scherpe woorden geregen, die zulk een duchtig wapen waren in Veuillot's hand. Met één trek was de »théologien de louage au service du *Siècle*" (p. 262) voorgoed van waardeering en keur voorzien.

* * *

Evenwel niet in zulk een stijl zijn deze *Souvenirs* geschreven, en met alle recht. Voor Louis Veuillot zelf heb ik allen eerbied: hij was een éénig polemist, wiens hooge gaven en meesterschap op alle wapenen des woords door zijn felste tegenstanders erkend zijn. Daar was altoos geest en vernuft en zekere massieve hoogheid in zijn vinnigheden. Maar zijn navolgers? Juist wat den stijl des meesters hoog stelde, valt in den regel boven het bereik van de navolgers, van wie de

---

een katholiek Bisschop samen met zijne geestelijkheid een valsche verschijning van de H. Maagd zou gaan fabriceeren, even onnoozel en belachlijk is als het vermoeden — we nemen een toelichting, die de heeren kunnen vatten — dat de President van de Nederlandsche Bank met de Commissarissen samenspant om valsche banknoten te maken. De Katholieke Kerk is geen openbare ver gadering van schurken: zooveel kan ieder althans veilig van ons aannemen.

1) Een vreemd verschijnsel toch die zucht van de »vrije" gedachte om de gedachten, die zich daartegenover durven staande houden, te knevelen. Niet lang geleden is weder eens aan de bij uitstek »vrije" universiteit van Brussel een groot spektakelstuk in dat genre opgevoerd tegen de katholieke studenten, die zichzelf durfden zijn!

oude Horatius in zijn dichtbrieven bij voorbaat een photographietjen in kleurendruk geleverd heeft [1]).

Doch in den schrijver dezer *Souvenirs* heeft juist dit mij aangetrokken, dat hij zich geheel en al weet te onthouden van die »intempérance de langage", die voor Fransche schrijvers — en ook soms voor niet-Fransche — zoo verleidelijk schijnt [2]). Die gematigdheid in taal en oordeel boezemen mij niet weinig vertrouwen in.

Reeds in de voorrede geeft Estrade daarvan een sprekend bewijs. Want ofschoon hij van nabij getuige is geweest van de slecht beraden en kleingeestige tegenwerking der keizerlijke staatsdienaren, schrijft hij toch al dadelijk op bl. 5 van hen: »Ces fonctionnaires que j'ai connus presque tous, n'étaient pas hostiles aux idées religieuses. Ils se trompèrent, j'en conviens, mais à mon avis de bonne foi, et sans croire faire injure à la Mère du Sauveur. Je parle de leurs actes avec indépendance;

---

1) »O imitatores, servum pecus, ut mihi saepe
Bilem saepe iocum vestri movere tumultus."
(*Epist.* L.I, Ep. XIX, 19, 20).

2) Père Etourneau, die dit jaar weer de *Conférences* in de Notre-Dame heeft gehouden, geeft in zijn tweede conferentie het volgende fijngeëtste tafereeltjen van de hedendaagsche Fransche maatschappij: »Il est certain que la société contemporaine est malade, tantôt profondément abattue, tantôt stérilement agitée, passant d'une crise à une autre, comme si elle était en proie à une fièvre perpétuelle. L'inquiétude grandit, personne ne peut prévoir ce qui se passera demain, tout est possible, tout est à craindre. On dirait que nous avons perdu la joie de vivre. Nous sommes devenus sombres, mornes, susceptibles, ombrageux, violents et même mauvais. Les mensonges, les médisances, les calomnies, les insinuations perfides, les soupçons, les injures pleuvent à torrents. Hélas! avouons-le, grandes et nombreuses sont nos erreurs, grandes et nombreuses sont nos fautes. Et devant toutes ces erreurs et toutes ces fautes, l'idée qui domine dans l'esprit insuffisamment évangélique de beaucoup de croyants n'est-ce pas celle d'un Dieu irrité, d'un Dieu justicier et vengeur? Je crains que nous ne lui prêtions un peu trop facilement toutes nos rancunes et toutes nos colères. La contradiction nous énerve, la lutte nous irrite, la défaite nous aigrit. Aurions-nous le zèle amer? Des lèvres du divin Crucifié ne ferions-nous plus tomber sur l'Humanité que l'anathème et l'outrage? Repousserions-nous au lieu d'attirer, blesserions-nous au lieu de guérir?" — Wij zullen ons wel wachten den eigenaardig Franschen geest van deze toespelingen te vervluchtigen door ze te onderstreepen of bij te lichten.

je m'arrête devant leurs intentions, qui n'ont été connues que de Dieu". Ook Laserre en van der Horst vallen deze ambtenaren niet al te hard en laten hun goede eigenschappen gelden.

Aan denzelfden geest blijft de schrijver getrouw. Hij geeft zijne herinneringen en aanteekeningen ten beste met feitelijke nauwgezetheid, maar zonder reclame en zonder hatelijkheden tegen wie ook. In den regel wordt aan den lezer zelf overgelaten, wat hij van de medegedeelde feiten denken wil, ofschoon de schrijver zijn eigen meening niet verbergt.

Daarbij geeft hij herhaaldelijk blijk van strikte eerlijkheid. Dit getuigt mede het aanhangsel, dat het boek besluit. Zelf was Estrade langen tijd van meening — zooals wel de meesten van ons — dat de zoo zegenrijke bron, van welke vroeger op die plek nooit iets vernomen was, aldaar te voren ook werkelijk in 't geheel niet bestond. Dit weerhoudt hem echter niet in zijn boekje als aanhangsel de studie te laten afdrukken van den abbé Richard, een zeer kundig en ervaren hydrogeoloog, die op wetenschappelijke gronden de meening verdedigt, dat deze bron wel op bovennatuurlijke wijze tot een genade-bron is gemaakt en als zoodanig aan Bernardetta is ontdekt en aangewezen, doch op diezelfde plek reeds, onder het zand verborgen, aanwezig was [1]).

Zulke bewijzen van gematigdheid en van waarheidsliefde, wekken hoogachting en vertrouwen voor den schrijver van deze *Souvenirs intimes*, en ofschoon zij, wat de hoofdzaak betreft, geen nieuws brengen, verlevendigen zij toch die tot overpeinzing stemmende — ik weet geen gelijkwaardig vaderlandsch woord voor het mooie *wistful* van over zee — en min of meer benieuwde bewondering, waarmede ieder, die nadenkt, getroffen moet worden door de zoo buitengewone

---

[1]) Deze studie werd in 1879 ook opgenomen in de *Annales de Notre-Dame de Lourdes*, een bewijs van onpartijdigheid, dat eervolle vermelding verdient. Al is de zaak niet met volkomen zekerheid uitgemaakt, er moet in alle geval met de meening van den abbé Richard rekening worden gehouden door hen, die over Lourdes schrijven en spreken. Ook bij het bisschoppelijk onderzoek is dit punt onbeslist gebleven.

geschiedenis van Lourdes midden in deze onze ten einde spoedende negentiende eeuw.

* * *

De verschijning van de Onbevlekt Ontvangene aan de veertienjarige Bernardetta Soubirous ten jare 1858 behoort niet tot ons katholiek geloof als zoodanig. Zij maakt geen deel uit van de door God geopenbaarde en door de H. Kerk voorgestelde waarheid, die wij verplicht zijn te gelooven. Niet alleen is zij geen geloofspunt of leerstuk des geloofs, maar zij kan dat ook met geen mogelijkheid ooit worden. Dit staat met volkomen zekerheid vast bij allen, die welonderwezen zijn in hun katholiek geloof.

Maar die wonderbare verschijningen aan een eenvoudig en onschuldig kind, met al de wonderbare en ontegensprekelijk voor ziel en lichaam zegenrijke gevolgen, die zij gehad hebben en tot op den dag van heden nog hebben in het volle licht der openbaarheid van dezen onzen eigen tijd — ziedaar dan toch contemporaine feiten, die zeker de aandacht verdienen en tot een onbevooroordeeld en wezenlijk »vrij" onderzoek uitnoodigen. En wie dit onderzoek aandachtig volgt — zoo althans is het mij gegaan en menigeen, die van aard volstrekt niet tot lichtvaardig geloof aan wonderen overhelt — gevoelt steeds dieper en vaster de overtuiging wortel schieten, dat zich hier een bovennatuurlijke tusschenkomst, *suaviter et fortiter*, zonder ophef maar met een eigenaardig zachte beslistheid, waarmerkt en imponeert aan eene eeuw, die meende het bovennatuurlijke te hebben uitgebannen [1]).

---

1) Dat is bedoeld van het *geheel* der feiten, niet van *ieder* feit *afzonderlijk*. Over den oorsprong der bron is boven reeds geproken. En wat de genezingen betreft, zeer velen daarvan — 't wordt onvoorwaardelijk erkend! — hebben geen strikte bewijskracht voor een bovennatuurlijke tusschenkomst. Al schijnt eene genezing nog zoo wonderbaar, er moet wel degelijk rekening gehouden worden met *alle* natuurlijke oorzaken, die daarbij werkzaam *kunnen* geweest zijn. Doch 't is evident, dat er onder de genezingen voorkomen, die met geen mogelijkheid door bloot natuurlijke oorzaken te verklaren zijn. Het geval van Pieter de Rudder staat onder dat opzicht niet alleen. En zoo krijgen ook de

Uit dit oogpunt beschouwd, geven de medegedeelde bijzonderheden, zelfs de kleinere, veel stof tot nadenken en dikwerf onverwachte leering. De wegen van God zijn zoo geheel anders dan die der menschen! Er ligt daarin eene wijsheid, die van den eenen kant de verwachtingen en berekeningen van onze wijsheid beschaamt en tegelijkertijd toch ons verstand en ons gemoed tot zich trekt en met stille bewondering vervult en opvoert boven het jammerlijk getwist en geharrewar, dat van het menschelijk streven naar waarheid onafscheidelijk schijnt.

Maar bovendien zijn vele bijzonderheden van deze wonderbare geschiedenis de aandacht en de studie waard, al beschouwt iemand ze enkel en alleen als »documents humains", om dat woord ook eens te gebruiken.

Neem bijv. de argelooze zekerheid, waarmede een kind uit het volk, weinig begaafd en ontwikkeld, spitsvondige strikvragen verijdelt, zoodra 't er op aankomt te zeggen wat zij gezien heeft, maar zich met de verklaring daarvan volstrekt niet inlaat. Menig antwoord is hoogst naïef in zijn afdoende kracht. Neem daartegenover — bij wijze van contrast, als ge wilt — de feitelijke reclame, die een schrijver als Zola op zijn luidruchtige manier voor Lourdes gemaakt heeft bij 't groote publiek. Want door zijn boek is althans de vroegere beschuldiging van »bedrog op groote schaal" verstomd en onmogelijk geworden, terwijl de verklaringen en verdraaiingen, die hij aan de feiten geeft, ze des te meer ruchtbaar hebben gemaakt [1]).

---

andere in meerdere of mindere mate het karakter van buitengewone gunsten, al zijn ze door bloot natuurlijke middelen, *onder gebed tot God*, verkregen. Overigens spreek ik hier alleen van een persoonlijken redelijken indruk en eerbiedig volkomen niet alleen het gezag maar ook de wijsheid van het decreet door Urbanus VIII gegeven. Eene *beslissing* staat niet aan ons, alleen een *redelijke overtuiging* op grond van de feiten. En deze feiten bewijzen voor het minst dit: dat de uitspraak van Dr. F. van Eeden in een zijner *Studies*: dat hij, met de begrippen hallucinatie, hypnotisme, suggestie en hysterie gewapend, alle wonderen van hemel en aarde staat (ik citeer uit het geheugen), ijdele grootspraak is op grond van gebrekkig onderzoek.

[1]) Dit blijkt o. a. uit het feit, dat de Londensche *New Review* naar aanleiding van Zola's *Lourdes* een artikel vroeg van Dr. Charcot, 't welbekende *Faith-*

Doch boven deze en dergelijke persoonlijke feiten wil ik nog even de aandacht van den lezer vragen voor een meer algemeen verschijnsel, dat hier opmerking verdient.

Ons, katholieken, wordt uit den treure verweten, dat wij zonder voldoend onderzoek gelooven, en dat, indien we al onderzoeken, de onpartijdigheid daarbij ontbreekt, aangezien we tot een vooruit vastgesteld besluit hebben te komen. Hoe dikwerf deze scheeve voorstelling ook wordt weerlegd en recht gezet, 't helpt niet, zij keert telkens in nagenoeg denzelfden vorm terug en maakt op jongeren nog wel indruk soms.

Doch ziehier nu in het gebeurde te Lourdes feiten, niet uit lang vervlogen eeuwen, maar midden in onzen eigen tegenwoordigen tijd, feiten, die door de openbaarheid en de hulpmiddelen van onze dagen volkomen onder het bereik liggen van een nauwkeurig onderzoek. Op 't eerste gezicht wijzen zij naar een bovennatuurlijke tusschenkomst. De onafwijsbare vraag is alzoo: met recht of ten onrechte?

En nu vertoont zich toch een zeer opmerkelijk verschil tusschen ons, katholieken, die heeten te gelooven zonder voldoend onderzoek, en onze tegenstanders, die zich beroemen de »vrije" onderzoekers bij uitnemendheid te zijn. Immers aan welken kant is hier een eerlijk en degelijk onderzoek ingesteld, dat klaarblijkelijk beoogde de waarheid aan het licht te brengen, hoe zij ook wezen mocht? En aan welke zijde is er òf volslagen weigering van onderzoek òf belachlijke onvoldoendheid van onderzoek en verklaring onder den invloed van het vooruit vastgestelde besluit, dat een bovennatuurlijke tusschenkomst niet kan en niet mag en niet zal aangenomen worden?

De feiten spreken hier zóó luid, dat wij het antwoord gerust aan onze lezers overlaten [1]). Maar 't is goed er op te

---

healing. Ook in ons vaderland werd het boek in verscheidene niet-katholieke tijdschriften, hoe dan ook, *besproken*. Prof. ten Brink hield er een lezing over te 's Gravenhage (5 Nov. 1894). Mede gaf 't aanleiding tot het werkje *Lourdes in het licht der nieuwere wetenschap*, door Justinus (schuilnaam van iemand, die toen nog niet katholiek was).

[1]) In de *Studiën* (t. a. p. bl. 500—15) toont H. Bolsius duidelijk aan, hoe weinig het onderzoek en de verklaringen van Dr. Charcot, in het zooeven vermelde *Faith-healing*, een man van zijn wetenschappelijke vermaardheid waardig

wijzen en er akte van te nemen, omdat daardoor weder eens duidelijk aan het licht komt, wat de groote woorden »vrijheid en onafhankelijkheid van onderzoek en van wetenschap", waarmede men ons, katholieken, zoo dikwerf in den hoek poogt te duwen, eigenlijk beteekenen, als ze op den keper bezien worden. En, zooals boven gezegd is, de twee officieele kerkelijke stukken in deze zaak — het bisschoppelijk mandement, waarbij de commissie van onderzoek wordt ingesteld, en *na een onderzoek van drie en een half jaar* de uitspraak: »que cette apparition revêt tous les caractères de la vérité et que tous les fidèles sont fondés [dat is *gerechtigd*, niet *verplicht*] à la croire certaine" — mogen door iedereen gezien worden en zijn voor ons, katholieken, een hoog te waardeeren bewijs van de redelijkheid en van de voorzichtigheid, waarmede het kerkelijk gezag in deze buitengewone zaak te werk is gegaan.

* * *

Om vele redenen alzoo heeft alles wat met O. L. Vrouw van Lourdes in betrekking staat — bepaaldelijk ook de »souvenirs intimes" — voor ons een eigenaardige aantrekkelijkheid.

Wie ter bedevaart naar Lourdes opgaat, al is 't zonder de bezielende gemeenschap eener gezamenlijke bedegang, geraakt van zelf toch onder den indruk van de oprechte en dikwerf treffend uitgedrukte godsvrucht, die er bij de grot heerscht: iemand kan daar leeren bidden, kan daar getuige

---

waren. Een onbevooroordeelde zal met het besluit: »'t Is pover" zeker instemmen.— E. Wasmann zegt van de drie doctoren, die een wetenschappelijke studie van de Rudder's genezing openbaar gemaakt hebben, het volgende: »Um so grössere Anerkennung verdient der Mut jener drei Aerzte, die ohne alle Menschenfurcht mit ihrem Namen und ihrer Autorität den Bericht der Heilung de Rudders und die wissenschaftliche Analyse desselben veröffentlicht haben (l. c. S. 127)". Dit wordt *nota bene* gezegd met het oog op »der groszen Mehrzahl unserer modernen Naturforscher und Aerzte". Is 't voor zuivere waarheidsliefde eigenlijk niet treurig, dat er *moed* noodig is om een proefondervindelijk wetenschappelijke analyse openbaar te maken? — Ook Justinus schrijft aan het slot van 't boven aangehaalde werkje over Lourdes: «Ach hoe weinigen hebben den moed om hunne aprioristische stellingen te wagen aan het loyaal en mannelijk onderzoek naar reine waarheid!" (bl. 227).

zijn van eenvoudig roerende naastenliefde, kan daar met honderd anderen leeren berusten in de uitdeeling van bijzondere gunsten, die — evenals de andere tijdelijke dingen — verkregen of niet verkregen worden zonder eenige nadere verklaring. Afgezien van het feit, of men daar getuige is van buitengewone genezingen, laat zich de ontvangen indruk misschien 't best omschrijven als een zich bewust worden van een zeer bijzondere genadewerking Gods bepaaldelijk voor onzen tijd.

En zoo wordt velerlei medegenomen in geest en hart, wat later stof geeft tot nadenken, tot verder onderzoek, tot overpeinzing van de wonderbare wijze, waarop soms de stralen van het bovennatuurlijke in dezen aardschen schemer vallen en de zielen der menschen tot zich trekken en opbeuren, als zij zich overgeven, zonder op haar vrijheid inbreuk te maken, als zij weerstand willen bieden.

Daarom wekt het ook geen verbazing of teleurstelling, wanneer bij dat alles tegelijkertijd veel menschelijks met zijn onvolkomenheid en gebrekkigheid te voorschijn komt. Het blijft hierbeneden altoos iets voorloopigs, dat niet af is, dat zonder eindvoltooiing geen zin geeft. Voeg daarbij de werking der menschelijke driften op velerlei wijze, den hartstochtelijken onwil van vooroordeelen, de boosaardigheid van wezenlijken haat. En dan ontmoet ge bovendien nog min of meer duidelijke sporen van een meer dan menschelijke kwaadaardigheid, die zich met al de middelen en listen der duisternis te weer stelt.

Op zulk een wijze vormt en rangschikt zich in den geest een geheel van feiten en indrukken, die elkander door gelijkenis en tegenstelling aanvullen en toelichten. En ofschoon die feiten niet tot ons katholiek geloof als zoodanig behooren, de redelijke overtuiging van hunne wezenlijkheid is ons toch inderdaad eene bevestiging in ons geloof en eene aansporing om met zooveel te liefdevoller vertrouwen de »Gezegende onder de vrouwen" te begroeten met die »Groetenis des Engels", waarmede wij, katholieken, tevens hare voorbede en bescherming vragen in leven en dood en op zoo kenmer-

kende wijze de voorspelling verwezenlijken: »Alle geslachten zullen mij zalig prijzen".

En dat is eene verwezenlijking, waarop wij, in het aangezicht van ongegronde beschuldigingen en verwijten, voor heel de wereld groot durven gaan. Want er ligt diepe en treffende waarheid in het welsprekend woord, dat in de laatste dagen nog van den kansel der Notre-Dame weerklonk omtrent haar, die de reinste en schoonste is van haar geslacht: »Partout où son influence rayonne, jeunes filles, n'êtes-vous pas respectées? épouses, n'êtes-vous pas chéries et honorées? mères, n'êtes-vous pas aimées et vénérées? Vierge Immaculée, vrai lis de cette vallée de larmes, plus éclatant dans votre candeur que Salomon dans toute sa gloire, longtemps encore, en vous portant envie, les filles des rois vous proclameront bienheureuse. Jeune et aimable Mère, qui dans la joie de votre maternité souriez perpétuellement au monde en lui présentant l'Enfant-Dieu, longtemps encore les filles du peuple chrétien vous répéteront les paroles d'Elisabeth: »Vous êtes bénie entre toutes les femmes et le fruit de vos entrailles est béni" [1]).

A. M. C. VAN COOTH.

---

1) P. Etourneau, *Quatrième Conférence,* p. 12.

TWEE LITANIEËN DER H. MAAGD.

DE IERSCHE LITANIE EN DE LITANIE UIT HET »OFFICIUM MARIANUM", UITGEGEVEN DOOR DULCIBELLI.

In een handschrift, bekend als het »boek van Clonsost" en berustende in de bibliotheek der Koninklijke Hoogeschool van Ierland, vond O'Curry, professor in het Keltisch aan de Katholieke Universiteit te Dublin, omstreeks 1860 een oud-Iersche litanie, toegewijd aan de Moeder Gods, welke hij uitgaf en die den 5 September 1862 door Pius IX met een aflaat van 100 dagen werd begiftigd.

Nadat zij in het jaar 1879 op nieuw was uitgegeven in oud-Ierschen tekst met Engelsche en Latijnsche vertaling, en in hetzelfde jaar in het Duitsch door Hattler S. J., werd zij ook nog in het tijdschrift: *Stimmen aus Maria-Laach* in Duitsche vertaling gepubliceerd, en vervolgens als voorbeeld eener zeer oude Maria-litanie besproken en in het Duitsch uitgegeven door Sauren in zijn werkje: *Die Lauretanische Litanei.*

De Jesuïet de Santi in zijn werk: *Le Litanie Lauretane* spreekt ook over deze litanie. Ziehier wat hij schrijft: »Sauren houdt voor eerste en oudste litanie den vromen en bevalligen lofzang van het *Leabhar Breac*, een codex van de 14de eeuw, toebehoorende aan de Koninklijke Iersche Academie. Dit handschrift bevat een verzameling van geschriften uit verschillenden tijd, bijna alle geschreven in de zuiverste oud-Iersche taal (in the purest style of Gaedhlic) naar prof. O'Curry verzekert, die de verschillende stukken toelichtte.

»Op bladzijde 121 van dat hs. — gaat de Santi voort — leest men een reeks van negen en vijftig loftuitingen der H. Maagd, besloten door een vurig gebed, om de voorspraak

der H. Maagd bij haar Goddelijken Zoon voor de zondaren in te roepen. Ook O'Curry noemt het geschrift rechtuit *litanie,* en meent, dat zij van de 8ste eeuw dateert (I believe it to be as old, at least, as the middle of the eighth century), en ofschoon hij ze een navolging noemt van gelijksoortige Latijnsche gebeden, gelooft hij toch niet, dat zij een vertaling, maar veeleer een oorspronkelijk werk is.

»Wij — zoo vervolgt de eerw. schrijver — kunnen haar niet als eigenlijk gezegde litanie aanvaarden, daar de vorm er geheel aan ontbreekt; men heeft hier te doen met eenvoudige loftuitingen tot de H. Maagd, gevolgd door een teeder gebed en niets meer.

»Laten wij er bijvoegen, dat die loftuitingen zeer veel overeenkomst toonen met de gewone titels, die men herhaald vindt in de latere lofzangen der middeleeuwen, reden waarom wij betwijfelen, of de Iersche lofzang wel zoo oud is als O'Curry meent".

In een noot voegt de Santi hieraan toe: »Op verzoek van Mons. Woodlock, Rector der Kath. Iersche Univ., keurde Pius IX dezen lofzang goed bij Breve van 5 Sept. 1862 en verleende daaraan een aflaat, tot dusverre niet opgegeven in de verzameling van Beringer. Zie den tekst der Breve en den lofzang in het werkje *Old irish litany* (Dublin, Gill and Son 1879)".

Over deze »litanie" het een en ander in het midden willende brengen, laten wij hier den tekst volgen:

Groote Maria. Maria grootste onder de Maria's. Grootste onder de vrouwen. Koningin der engelen. Vorstin der hemelen. Vrouw, vol van de genade des H. Geestes. Zalige en zaligste. Moeder der eeuwige glorie. Moeder der hemelsche en aardsche Kerk. Moeder der liefde en teederheid. Moeder van het gouden licht. Sieraad des hemels. Voorbode des vredes. Deur des hemels. Gouden arke. Troon van liefde en barmhartigheid. Heiligdom der Godheid. Sieraad der maagden. Vorstin der stammen. Bron der tuinen. Louteringvan zonden. Afwassching der zielen. Moeder der weezen. Voedster der zuigelingen. Toevlucht der ongelukkigen. Ster der zee. Dienstmaagd Gods. Moeder van Christus. Zetel der Godheid. Schoon als een duif. Liefelijk als de maan. Glanzend als de zon. Uitdelgster van den smaad van Eva. Hergeefster des levens. Volkomenheid der vrouwen. Eerste onder de maagden. Gesloten tuin. Verzegelde bron. Moeder Gods. Eeuwige maagd. Heilige maagd. Wijze maagd. Goedige maagd. Kuische maagd. Tempel van den levenden God. Troon van den eeuwi-

gen Koning. Woonplaats van den Heiligen Geest. Maagd uit den wortel van Jesse. Ceder van den Libanon. Cypres van den berg Sion. Purperen roos van het land van Jacob. Vruchtbaar als de olijfboom. Bloeiend als de palm. Verhevene Moeder. Licht van Nazareth. Glorie van Jerusalem. Sieraad der wereld. Edelste van het christen volk. Koningin des levens. Ladder ten hemel.

Gebed.

Hoor het smeeken der armen en veracht het lijden en den jammer der ongelukkigen niet. Breng ons gebed en onze zuchten voor het aangezicht van God, want wij zelven zijn om onzen onzaligen afval van God, niet waardig verhoord te worden.

O machtige Vorstin van hemel en aarde, delg onze misdrijven en zonden, roei onze boosheid en verdorvenheid uit; richt de gevallenen op, de zwakken en de gevangenen; bevrijd de veroordeelden; maak Gij goed, wat wij door onze zonden en ondeugden hebben misdaan; verschaf ons de bloesems en sieraden der goede werken en deugden; stil voor ons den toorn des Rechters door uw gebed en smeeken. Ter wille uwer barmhartigheid, gedoog niet, dat wij, van u gescheiden, de buit worden onzer vijanden; laat niet toe, dat onze zielen de verdoemenis ten deel vallen, maar neem ons als uw eigendom voor altijd in uwe hoede!

Ook bidden en smeeken wij, o heilige Maria, verkrijg ons door uwe machtige voorbede bij uw eeniggeboren Zoon Jesus Christus, den Zoon van den levenden God, dat God ons bescherme in alle gevaren en bekoringen. Bewerk ook voor ons, dat God de Schepper ons de vergeving en kwijtschelding van al onze zonden en gebreken wille verleenen en door uwe bemiddeling ons ook toesta in alle eeuwigheid te wonen in het rijk des hemels in de vergadering aller heiligen, waarin wij ons mogen verheugen door alle eeuwigheid. Amen.

De schrijver in de *Stimmen* deelt nog mede, dat de litanie waarschijnlijk in gebruik was in het klooster van den H. Berchan te Clonsost; de H. Berchan wordt gerekend onder de vier profeten van Ierland.

Wij zagen boven, dat O'Curry, haar eene navolging noemde van gelijksoortige Latijnsche gebeden, maar haar toch als een oorspronkelijk werk beschouwde; wij zijn evenwel van meening dit in twijfel te mogen trekken. De helft toch der titels, met welke de Moedermaagd wordt aangesproken, is niet alleen letterlijk, maar zelfs met behoud der rangorde op sommige plaatsen overgenomen uit de *Sermones dubii* van den H. Ildefonsus, den bekenden verdediger der maagdelijkheid van Maria.

Onder zijne werken n. l. vindt men eene verzameling van 14 lof- en leerredenen, waarvan er 13 aan de H. Maagd gewijd zijn.

Deze redenen zijn noch van Ildefonsus zelf, naar het schijnt, noch onderling van denzelfden auteur. Die, welke voor ons in aanmerking komen zijn de eerste en de vierde, die haren oorsprong aan denzelfden, maar onbekenden schrijver danken.

Wij zeiden zooeven, dat de helft der titels daaruit is overgenomen; merkwaardiger wijze vindt men de overgenomene bepaaldelijk in het tweede gedeelte onzer litanie.

Ten bewijze hiervan laten wij de overeenkomstige invocaties volgen uit dit gedeelte:

IERSCHE.	H. ILDEFONSUS.
Ster der Zee.	Stella maris.
Dienstmaagd van God.	Ancilla Dei.
Moeder van Christus.	Mater Christi.
Schoon als de duif.	Velut columba speciosa.
Helder als de maan.	Pulchra ut luna.
Schitterend als de zon.	Electa ut sol.
Uitdelgster der schuld van Eva.	Reparatio Evae.
Hergeefster des levens.	Introitus vitae.
Sieraad der vrouwen.	Decus mulierum.
Leidster der maagden.	Caput virginum.
Gesloten tuin.	Hortus conclusus.
Verzegelde bron.	Fons signatus.
Moeder van God.	Dei genitrix.
Altijd maagd.	Virgo ante partum, in partu, post partum.
Heilige maagd.	Virgo sancta.
Wijze maagd.	Virgo prudens.
Kuische maagd.	Virgo pudica.
Tempel van den levenden God.	Templum Dei vivi.
Heiligdom van den H. Geest.	Spiritus Sancti sacrarium.
Maagd uit den wortel van Jesse.	Virga de radice Jesse.
Ceder van den berg Libanon.	Cedrus Libani.
Vruchtbaar als de olijf.	Oliva fructifera.
Bloeiend als de palmboom.	Florens ut palma.
Glorievolle Moeder.	Gloriosa Dei genitrix.

Na deze opsomming vinden wij aanleiding tot enkele opmerkingen en gissingen.

Vooreerst blijkt duidelijk, dat onze litanie navolging is en niet omgekeerd de preek uit de litanie is genomen.

Immers pseudo-Ildephonsus schrijft naar de woorden der H. Schrift: *virga de radice Jesse,* de schrijver der litanie leest evenwel *virgo* en vertaalt *maagd.* Het tegenovergestelde is ondenkbaar.

Vervolgens wijzen wij er op, dat al is het eerste deel der litanie niet zoo rijk aan aanhalingen uit de beide preeken, het er toch ook eenige heeft, te weten:

Moeder der liefde en teederheid.	Mater pulchrae dilectionis.
Deur des hemels.	Janua coeli.
Gouden arke.	Arca inaurata.
Tempel der Godheid.	Conditoris templum.
Koningin der volkeren.	Regina gentiun.
Bron der tuinen.	Puteus aquarum viventium.

Verder zijn de preeken van Ildephonsus preeken ter eere der hemelvaart van de moeder Gods, en ook de litanie schijnt vooral Maria te eeren in hare verheerlijking; immers zij noemt Maria terstond: »Groote of (volgens Sauren) hoogverheven Maria", en gaat in dien geest voort. Koningin der Engelen, Vorstin des hemels, Moeder der eeuwige glorie, Moeder der hemelsche en aardsche Kerk, Eer des hemels, zoo heet de Moeder Gods in de niet nagevolgde titels, en aan het einde bevat nog het laatste woord: »Ladder ten hemel", een toespeling op het opstijgen naar den hemel.

Wat besluiten wij hieruit?

Dit: de negen eerste *Sermones dubii S. Ildephonsi* zijn bijna alle *De assumptione* en van verschillende onbekende auteurs. Uit twee ervan, die van ééne hand zijn, de eerste en de vierde rede, is de helft onzer litanie genomen, maar ook het overblijvende gedeelte wijst op een panegyriek, waarschijnlijk over de hemelvaart van Maria.

Is het nu niet waarschijnlijk, dat de schrijver onzer litanie nog een of meer preeken over hetzelfde onderwerp voor zich had en daaruit zijn gansche litanie heeft getrokken?

Ja, zelfs de zes overige *Sermones de assumptione* hebben familietrekken met onze litanie, die evenwel te flauw zijn om tot innige verwantschap te besluiten.

Van wien de negende *Sermo de assumptione* is, van denzelfden auteur als de eerste en vierde rede, of van een ander, is onzeker, maar eigenaardig is, dat het gebed aan het einde der Iersche litanie eenige sporen van overeenkomst met deze rede vertoont. Men oordeele:

LITANIE.

»Breng ons gebed en gezucht voor het aanschijn Gods. — Delg onze misdrijven en zonden uit. — Richt de gevallenen op, de zwakken en de *gevangenen*. — Stil voor ons den toorn des rechters. — Verkrijg ons te wonen in het rijk des hemels."

ILDEFONSUS.

»Admitte nostras preces intra sacrarium exauditionis. Sit per te excusabile quod male gessimus. Succurre miseris ad te confugientibus, sit tibi compassio super afflictionem *captivorum*. Potentiorem ad placandam iram judicis invenire non possumus. Et nos appareamus in gloria."

Deze overeenstemming trekt vooral onze aandacht, omdat de negende rede zeer kort is.

Ook in dit sluitgebed der litanie, vooral in de laatste woorden, meenen wij iets van een gedachte aan Maria's hemelvaart en glorie te vinden.

* * *

De andere litanie, welke wij in den titel dezer verhandeling vermeldden, wordt om haar vorm ook door pater de Santi onder de litanieën gerekend.

In zijn merkwaardige studie over de Litanie van Loretten spreekt deze schrijver over vier oude litanieën van Maria, waarvan er een is genomen uit een geschreven missaal van ongeveer 1500; een andere uit een *Officium B. Virginis*, gedrukt in 1513 te Venetië; een derde, de bovengenoemde, is bekend uit een *Officium Marianum*, gedrukt 1503 door Dulcibelli te Carpi; en een vierde werd eveneens gedrukt, in een werkje getiteld *Compendium orationum*, dat in 1561 het licht zag te Venetië.

Terwijl nu deze vier litanieën onder elkander sterk overeenkomen, heeft, wat opmerkelijk schijnt, de derde de invocaties in een geheel andere volgorde als de drie overige. De Santi, daaruit met recht tot haar later ontstaan besluitend, vraagt zich af, of dit toeval of gril is. De oplossing der kwestie is al zeer eenvoudig. De orde n.l. in deze litanie is . . . alphabetisch in de beginletter.

Een kleine bespreking zal dit duidelijk maken. Allereerst

volge hier de litanie, zooals zij te vinden is bij Sauren, *Die Laur. Litanei* (S. 61) en *Stimmen* (Bd. XLVIII, 579):

Sancta Dei Genitrix, o. p. n.
Sancta Virgo Virginum.
Causa nostrae laetitiae.
Mater Christi.
Mater inviolata.
Mater castissima.
Mater purissima.
Mater intemerata.
Mater amabilis.
Mater divinae gratiae.
Mater mirabilis.
Mater redemptoris.
Mater creatoris.
Mater salvatoris.
Mater humilitatis.
Mater obedientiae.
Mater sanctitatis.
Mater prudentiae.
Mater cum sanctissimo filio adjuva nos.
Janua regni coelorum, o. p. n.
Rosa vivifica.
Regina coelorum.
Regina angelorum.
Regina apostolorum.
Regina innocentium.
Regina martyrum.
Regina confessorum.
Regina monachorum.
Regina praedicatorum et levitarum.
Regina virginum.
Regina omnium sanctorum.
Speculum justitiae.
Sedes sapientiae.
Stella matutina.
Spiritus Sancti sacrarium.
Turris Davidica.
Turris eburnea.
Turris aurea.
Virgo suavis.
Virgo fidelis.
Virgo clementissima.
Virgo pulcherrima.
Virgo veneranda.
Virgo praedicanda.
Vas coronabile.
Vas redemptionis.
Jesu Christe, fili Dei vivi, miserere nobis!

De waarheid mijner bewering, men ziet het, is klaar, en de bezwaren zijn slechts schijnbaar.

De twee eerste invocaties hebben hare gewone plaats aan het hoofd der litanie behouden, omdat zij daar van oudsher ook in de litanie van alle Heiligen, waaraan zij ontleend zijn, stonden en een omzetting wat al te radicaal zou geschenen hebben.

Een ander bezwaar geeft: *Janua regni coelorum.*

Waarom werd hier de orde verstoord?

Gedurig en overal vindt men de Moeder van Jesus aangeduid als *Janua* of *Porta coeli.* Nu komt het mij allerwaarschijnlijkst voor, dat de maker dezer litanie schreef: *Porta coeli,* wat aan de alphabetische orde der titels voldoet, maar dat men bij den druk, zonder op de stoornis te letten, die nu in de volgorde ontstond, de voorkeur gaf aan *Janua regni*

coelorum, in welken vorm zich deze invocatie ook in de vierde litanie vertoont.

Misschien vond men dit mooier, misschien meer symmetriek met de voorafgaande langere invocatie, maar misschien ook, en dit komt mij aannemelijk voor, klonk *Porta coeli* den verbeteraar wat heidensch in het oor, daar Vergilius het gebruikt als hij in zijn *Georgica* (III, 261) Leander beschrijvend, die den Hellespont overzwemt, van hem zegt:

»... quem super ingens
Porta tonat coeli".

Dr. L. J. SICKING.

LUDWIG WINDTHORST.

»Wij begrijpen — zoo schreef Paus Leo XIII aan de voorzitters der beide Centrumfracties — dat gij een billijke en diepe smart gevoelt bij den dood van dezen man, wiens godsdienstzin, deugdzaamheid, doorzicht en overige eigenschappen inzonderheid aan u bekend waren, die hem als leider bij de vervulling eener zoo zware taak gevolgd zijt en zoowel in zijn offers en plannen als in zijne vereering gedeeld hebt. Immers, vertrouwend op uwe instemming, heeft hij in een tijd, voor den christelijken godsdienst en het openbaar welzijn allergewichtigst, gestreden voor de rechten der Kerk en de eenmaal opgenomen zaak der gerechtigheid kloekmoedig doorgezet, tot hij het onafgebroken nagestreefde doel bereikt had. Met recht gaat gij er groot op een man aan de spits uwer partij gehad te hebben, die zich nooit, noch door de macht zijner tegenstanders, noch door de strooming der publieke opinie, van zijn weg liet afleiden, die zoozeer zijn vaderland bemind en zijn vorst de verschuldigde gehoorzaamheid bewezen heeft, dat hij de vervulling zijner plichten nooit van de belijdenis zijner godsdienstige overtuiging gescheiden heeft, die zoodanig met het gewicht zijner bewijsgronden en met de kracht zijner onweerstaanbare welsprekendheid zijn tegenstanders bestreden heeft, dat men gemakkelijk zien kan, hoe bij hem alleen de ijver voor de waarheid de drijfveer tot strijden was, niet de zucht naar voordeel of eer".

De man, wien het hoogste gezag der wereld dit eerekruis op de borst hangt, is Ludwig Windthorst.

Men noemde hem »de kleine Excellentie", klein ja, doch

alleen naar het lichaam; men noemde hem »de parel van Meppen", een parel in een onaanzienlijke schaal, doch van onschatbaren prijs.

Deze Excellentie was ook gesteld tot een teeken, dat tegengesproken zoude worden. Het overwicht van Windthorst en de wrok zijner persoonlijke en politieke vijanden verklaren die tegenkanting voldoende. »Weet gij — vroeg de liberale afgevaardigde Georg von Vincke voor dertig jaren aan een collega — wie de drie »gescheitesten" mannen bij ons thans zijn? Het zijn drie geannexeerde Hannoveranen: de eerste is Bennigsen, hij is zeer »gescheit"; de tweede is Miquel, hij is nog »gescheiter" dan de eerste; maar de derde is — Windhorst, en die is nog »gescheiter" dan de beide anderen samen".

»De man — schreef een vriend van Windhorst na diens dood over hem in de *Kölnische Volkszeitung* — wien het slechts een woord gekost zou hebben om de hoogste plaatsen te bekleeden, heeft gelaten de volle zwaarte der door godsdienstwist vergiftigde politieke vijandschap op zich genomen. Haat en hoon, persoonlijke krenking en grove beschimping, niets werd hem gespaard; hij echter bleef, wie hij was. De brutaliteit heeft hij door zijn spot, de gekunstelde verachting door zijn genie, alle tegenkanting door zijn taai geduld ontwapend. Hij had den tijd: nooit verliet hem het vertrouwen, dat ook zijn dag zoude komen. En die dag kwam; stap voor stap ging hij voort; een groot deel zijner tegenstrevers heeft hij ook inwendig overwonnen.

Bij de septenaatsverkiezingen kwam de oude wrok tot een laatste uitbarsting; sedert beproefde hier en daar nog een jeugdige journalist om zijn moed te koelen aan den ouden en zwak geworden »Welf", die »met bevende hand de strijdbijl zwaait", maar geen ernstige politicus heeft hem voortaan zijn achting geweigerd. En er is meer dan dit: allen mochten hem gaarne lijden. Iedereen wist van lieverlede, dat dit een geheel buitengewoon man was, die boven vele, anders schier onvermijdelijke zwakheden hoog verheven stond, een in den volsten zin des woords onomkoopbaar

karakter, waarop de vleierij, de kleine en groote diplomatische beleefdheden, machteloos afstuitten.

Lodewijk Windthorst was een echte man des verstands. Een doordringende scherpzinnigheid, een wonderbaar combinatievermogen, door een reusachtig geheugen ondersteund, was zijn onderscheidende geestestrek. Maar het zou geheel met de waarheid in strijd zijn, wanneer men hem het gevoel betwistte. De meesten hebben slechts de buitenzijde van hem gekend: zijn goedigen humor, die de scherpte van den politieken strijd verzachtte en zelfs hem, die getroffen werd, een glimlach afdwong, zijn vriendelijk uiterlijk, de tintelende geestigheid, waarover hij ook in de zwaarste zorgen beschikte. Zij, die in nauwere betrekking tot hem stonden, hebben ondervonden, dat deze beminnelijke eigenschappen meer dan een schitterend kleed waren, dat deze kleine man met de stroeve, niet schoone trekken een gouden hart had, een teedere echtgenoot en vader, een trouwe vriend was, steeds bereid om een bitter woord weer goed te maken, steeds bereid om te helpen, offerwillig en vol zelfverloochening. Deze zelfverloochening openbaarde zich voor alles in een getrouwe plichtsvervulling, die boven allen lof verheven is. Dit is algemeen bekend, maar niet, hoe zwaar hem de plichtsvervulling bij het toenemen der jaren werd. Van zijn medewerkers heeft hij dikwijls veel verlangd, doch niets, wat hij niet van zich zelven vorderde. Vaak is hij schier neergezonken onder den last der bezigheden, der zorg en der verantwoordelijkheid; maar als de plicht riep, stond hij weder vast en spoorloos verdween de zwakte voor de eischen van het oogenblik".

Het lust ons dezen ridder des kruises *sans peur et sans reproche* te schetsen. »*Bewahren Sie mir ein freundliches Andenken und lassen Sie mich hoffen, dass wenigstens Ihre Gebete mir folgen, wenn ich nicht mehr bin*". Dit was Windthorst's nederig en laatste verzoek in zijn slotrede op den Katholiekendag te Coblenz (Aug. 1890).

Wie echter een getrouw beeld van Windthorst's persoonlijkheid teekenen wil — zegt zijn levensbeschrijver C. Schlesinger — staat voor een zware taak.

Gelijk geen der van Windthorst voorhanden portretten, schoon zij alle op hem gelijken, Windthorst weergeeft, zooals hij werkelijk was in handel en wandel, zoo vermag het ook geen beschrijving. Windthorst was een te eigenaardig, zeldzaam, ja, eenig karakter.

Hij is het toonbeeld van een onverzettelijke rechtlievendheid, die, in wien ook, de waarheid erkent, de waarheid wil, de waarheid huldigt; die ook den vijand geeft, wat hem toekomt, tot den laatsten penning; die geen onrecht duldt. Hij is het toonbeeld van het helder doorschouwend en koel berekenend verstand. Hij is het toonbeeld van den veldheer, die in de gegeven omstandigheden de juiste stelling zijner troepen begrijpt en ze, een van hart en een van ziel, in ondoorbreekbare gelederen naar de viktorie voert. Hij is het toonbeeld van een onverschrokken belijder des geloofs, die met verachting van alle menschelijk opzicht, van eer en gewin, altijd kleur bekent en voor zijn overtuiging uitkomt.

Velen strijden voor waarheid en recht, voor Kerk en Staat. Maar bij sommigen loopen er nevenbedoelingen door en zij zoeken onwillekeurig zich zelven. Anderen bewandelen in het verborgene duistere paden, schoon zij lichten zijn voor het oog der wereld. Weer anderen zwoegen en strijden jaren lang en toch werken zij weinig bij de tegenpartij uit, niet omdat hun meening niet goed is, noch omdat zij voor de goede zaak niet genoeg vechten, maar omdat zij niet goed strijden, omdat zij de rechte krijgstaktiek missen en slechts éénen weg volgen, omdat zij hun tegenstanders meer verbitteren dan winnen. Niet aldus Windthorst. Hij behoorde tot diegenen, van wie een groot menschenkenner heeft gezegd: »Op twee wieken verheft de mensch zich boven het aardsche: eenvoudigheid en zuiverheid, eenvoudigheid in de bedoeling en zuiverheid in de neiging". Met volle recht bekende een voornaam Protestantsch staatsman na den dood van Windthorst: »Hij heeft de zaak, welke hij verdedigde — en het is de edelste, die er op de wereld bestaat — godsdienstvrijheid tegenover een staatskerk, volkomen ter viktorie geleid".

I. Jeugd en Studietijd van Windthorst.

In het hart van het goede Westfalen, in de parochie Osterkappeln, op het goed Kaldenhof, zag den 17den Januari 1812 het levenslicht: Lodewijk Joseph Ferdinand Gustaaf, zoon van Frans Joseph Benedictus Windthorst, utriusque juris doctor, en Clara Antoinette Josephine Niewedde.

Niemand vermoedde van dien knaap, tot welk een lang, werkzaam en verdienstelijk leven hij geroepen was. Integendeel, men schreef hem geen dag levens toe, zoo zwak en misvormd zag hij er uit. Vader Windthorst stuurde terstond iemand naar den pastoor, opdat hij zijn kind onverwijld zoude doopen. Gelijk Windthorst zelf later dikwijls op zijn luimige manier vertelde, babbelde de bode onder weg reeds rond, waarvoor men op den Kaldenhof vreesde. Als een vuurtje verspreidde zich het nieuws. »Hebbet ji schon höret — ging het van mond tot mond — de Windthorst het 'n Jongen mit 'm Waterkopp kregen! Do steckt ja der Düwel drin, dä mot utdrewen wer 'n". De goede lieden van het dorp meenden in hun eenvoud, dat voor het doopsel in tijd van nood de doopvont der parochiekerk afgebroken en naar den Kaldenhof gebracht moest worden. Met de woorden: »Dat behoeven wij ons niet te laten welgevallen!" trokken zij naar de kerk, braken de deur van den toren open en luidden storm. Eerst tegen den avond, toen niemand den doopvont weggehaald had, keerden zij rustig huiswaarts. »Zoo heb ik reeds bij mijn geboorte revolutie gemaakt!" placht Windthorst dit verhaal te besluiten.

Donker en treurig zagen de tijdsomstandigheden er uit, zoowel op staatkundig als kerkelijk gebied.

Het heilige Roomsche rijk was ter aarde besteld. Een groot deel van Duitschland zuchtte onder de dwingelandij van Napoleon. Pruisen had meer dan de helft van zijn grondgebied verloren. Oostenrijk's macht was verlamd en gebroken.

Paus Pius VII, van al zijn staten beroofd, zuchtte ver van Rome in ballingschap. Den drie Keurvorsten van Mainz, Keulen en Trier, benevens drie en twintig Aartsbisschoppen en

Bisschoppen, gestichten, kloosters en kerkelijke instellingen had men hun wereldlijk gebied en goederen ontnomen. De Bisschoppen waren gedeeltelijk verjaagd, een geregeld bestuur der bisdommen, een geregelde bediening der parochies onmogelijk gemaakt. Rationalisme en Febronianisme hadden de geestelijkheid voor een goed deel besmet. Was het wonder, dat het godsdienstig en het kerkelijk leven bij het volk uitstierf?

De ouders van Windthorst waren ontsproten uit aanzienlijke families. Zijn vader was te Osterkappeln advokaat bij de rechtbank »Zur Angelbecke" en tevens rentmeester van den Kaldenhof, die aan de grafelijke familie van Droste-Vischering toebehoorde. Dit goed lag ruim twintig minuten van Osterkappeln in een dal van het Wichengebergte, het heerenhuis, een ruim, degelijk gebouw zonder verdieping, zeer schilderachtig in het midden van een kleinen vijver. Hier en daar verspreid lagen de woningen der pachters. Verscheidene beekjes, van het gebergte neervlietend, vereenigden zich in het dal en besproeiden de vruchtbare weigronden, die met akkers, boomgaarden en bosschen afwisselden.

Behalve zijn vijf broeders en zusters had Lodewijk geen speelmakkers dan de kinderen der pachters. Met hen bezocht hij de school en de kerk van Osterkappeln. Men zette hem op een meisjesschool, wijl de onderwijzeres, mejuffrouw Ott, den naam had, dat zij haar vak beter kende dan de meester van het dorp. Hij leerde daar ook breien. Op zekeren dag kwam de pastoor in de school, zag den knaap en riep verbaasd uit: »Louis, gij hier?" Van nu af mocht »Louis" niet meer naar de meisjesschool. De schoollucht had ook weinig bekoorlijks voor hem. Liever ging hij in de vrije natuur met de pachterskinderen aardappelen rooien, schapen en koeien hoeden of een vuurtje stoken, waarbij de in de asch gebraden patatters niet mochten ontbreken. Geen sloot was voor hem te breed, geen boom te hoog. Lustig schommelde hij in de hoogste kruinen op den golvenden wind, ving lijsters of joeg bij drijfjachten als »vrijwilliger" het wild voor de jagers op. Zou hij er toen aan gedacht hebben, dat hij later met de

wapenen des geestes in het parlement zoo menigen »wilden" in zijn netten zou vangen?

Veel leerde hij intusschen niet; hij schijnt ook niet weinig guitenstreken uitgehaald te hebben. De liberale afgevaardigde en neef Windthorst van Bielefeld deelde den 11 Maart 1873 tot groot vermaak der Kamers en zonder tegenspraak van den kant zijns ooms het volgende mede: »Er bestaat een vrome familie-overlevering in ons huis, volgens welke een man, die bij zijn latere ontwikkeling tot groote waardigheden en tot nog hoogere eer gestegen is, in zijn jeugd dolle streken uitgehaald, ja, zoo weinig gedeugd heeft en nog minder heeft willen leeren, dat zijn leermeesters wanhopig het hoofd geschud en zijn vader den troosteloozen raad gegeven hebben, om den bengel, bij wien alle moeite boter aan den galg was, niet te laten studeeren, maar hem liever een eerlijk handwerk te leeren en schoenmaker te laten worden. En dit lid mijner familie, hetwelk, voor zoover ik weet, toch in geen gesticht opgevoed is, heb ik de eer op dit oogenblik als mijn eerzamen tegenstander en oom te begroeten".

»Na eenigen tijd — zoo verhaalt ons Rector Max. Windthorst — werd het vraagstuk van zijn verdere opvoeding aldus geregeld. Voor het ouderlijk huis hield hoog te paard een knecht stil; men gaf hem den kleinen Lodewijk aan en weg reed hij in vliegende vaart naar Falkenhagen in Lippe-Detmold nabij Pyrmont (voorjaar 1820). Daar droeg oom Ferdinand, mede een broeder van Papa Windthorst, den herherstaf. Met eenige andere jongens, waaronder zijn neef August Windthorst, ontving hij hier hooger onderwijs, inzonderheid in het Latijn. De leermeester ten huize van heeroom was de kapelaan Vondey, ontegenzeggelijk een onverstandig en onmenschkundig opvoeder. Hij liet namelijk de knapen reeds des morgens om vier uur voor de les roepen; dan konden zij hem later op jacht als drijvers dienen. Geen wonder, dat de jongens den volgenden morgen om vier uur de oogen niet open konden houden. Met betrekking tot den kleinen Lodewijk profeteerde Vondey, dat hij weinig aanleg voor de studie scheen te hebben en dat de ouders

verstandiger deden, als zij hun jongen draaier lieten worden. Dat die guitige profeet juist het draaiersberoep adviseerde, had zijn reden in het feit, dat de kleine Lodewijk zulke mooie fluitjes kon snijden, wanneer hij de ganzen hielp hoeden. Maar de negenjarige Lodewijk was nauwelijke een jaar bij oom geweest, toen deze stierf (30 Maart 1821). Toen het lijk van oom in de kist boven aarde stond en de beide neven Lodewijk en August hem treurig en stil beschouwden, werd Lodewijk door het schreien van August bewogen en zeide tot hem met kinderlijke zalving: »Hij weidt thans een betere kudde". Wanneer men hem destijds vroeg: »Louis, wat wilt gij worden?", dan antwoordde hij: »Ik wil het pastoorspelen leeren".

De dood van oom Ferdinand ontbond de kleine school te Falkenhagen. Lodewijk verhuisde in zijn elfde jaar naar het Karolinum te Osnabrück (1822). Deze school, door Karel den Groote gesticht (773), was de oudste en vermaardste inrichting voor hooger onderwijs in Duitschland. Lodewijk woonde bij den, met zijn familie verwanten, plebaan Cruse, die als een vader voor hem zorg droeg.

Iedereen stak hier de loftrompet over de rustelooze vlijt, de vorderingen, de stalen werkkracht en het bescheiden, voorbeeldig gedrag van den jeugdigen student. Een zijner leeraren roemde zijn groot vernuft, zijn scherpzinnigheid, zijn innige godsvrucht ondanks zijn prikkelbaren aard. Men kon van hem zeggen: »Verstand is zijn karakter".

Na acht jaren van ernstige studie verliet hij het Karolinum (zomer 1830). Hij bracht een getuigschrift eerste klas aan zijn goede moeder. Zijn vader was inmiddels overleden. Het luidde: 1. Gedrag en manieren, steeds onberispelijk en voortreffelijk. 2. Duitsche en Latijnsche taal, Geschiedenis, Mathesis en Natuurkunde, zeer goed. 3. Grieksche taal, goed. 4. Fransche taal, vrij goed.

Later heeft Windhorst het Fransch grondig geleerd. Hij stelde de Fransche letterkunde op hoogen prijs en liet zich dikwijls uit Fransche werken, vooral uit Thiers, voorlezen.

Voor het eindexamen behandelde hij het volgende thema: »Over de hooge waarde van de jeugdige vlijt voor den

studeerenden jongeling zoowel met betrekking tot de te verwerven kundigheden als ook met betrekking tot het vroegtijdig gewennen aan werkzaamheid in het vervullen der toekomstige beroepsplichten en tot het vermijden van de alle zedelijkheid ondermijnende ledigheid".

In de inleiding vraagt Windthorst: »Welk is het doel, waarheen de studeerende jongeling met steeds onvermoeiden ijver snellen moet?" Hij antwoordt: »Dat hij voor zich de voor zijn tijdelijk onderhoud en voor het welzijn van Staat en Kerk nuttige en noodzakelijke kundigheden verwerve; dat hij zich in staat stelle om na voleinding van zijn aardsche loopbaan een waardig lid der Zegepralende Kerk te worden; kortom, dat hij trachte om zich tot een bruikbaar man en een goed christen te vormen. Om dit doel te bereiken is niets meer noodzakelijk dan standvastige, onvermoeide werkkracht, welke alleen een hechten grondslag voor zijn tijdelijk en eeuwig welzijn leggen kan".

Deze mannelijke taal was geen ijdele, holle klank voor Windthorst, maar een diep gevoelde, reeds doorleefde en doorstreden waarheid, volgens welke hij op het Karolinum steeds gehandeld had en in zijn later leven bleef handelen. Daarom mocht ook Nordheider, de directeur der inrichting een priester naar het hart van God, liefdevol, goedig, werkzaam, vroom, zijn toespraak tot de hoogste klas met deze woorden besluiten: »Inderdaad, 't is niet iedereen gegeven om de inrichting zoo veel eer aan te doen als de man gedaan heeft, die eens het toonbeeld van al haar leerlingen was, een heerlijken aanleg met een voorbeeldige vlijt en een voorbeeldig gedrag verbindend: Lodewijk Windthorst, de trots van het Karolinum".

Windthorst stond nu voor de keuze van een levensstaat. Mogelijk heeft hij er een oogenblik aan gedacht om priester te worden. Hij koos evenwel de loopbaan van zijn vader en studeerde in de rechten eerst aan de universiteit van Göttingen, later aan die van Heidelberg (1830—1833).

De studie was licht voor hem; toch legde hij er zich met de borst op toe, maar vluchtte het gezellige en lustige leven

der studenten ook niet. Later vertelde hij nog menigmaal allerlei grappen uit dezen joligen tijd.

Op de studentenpartijen, die op de jaarlijksche Katholiekendagen in Duitschland volgen, was het aardig om te zien, met welk een zaakkennis en met welk een levendige belangstelling de oude heer weder aan de academische gebruiken deel nam.

Of hij reeds in zijn studententijd een zoo beslist vijand van de academische »Frühschoppen" was, staat niet vast. Zeker echter was matigheid niet de geringste onder zijne deugden, schoon hij in vriendenkring een goeden beker Rijn- of Moezel-wijn niet versmaadde.

In het jaar 1836 deed Windthorst schitterend zijn staatsexamen en vestigde zich als advokaat te Osnabrück. Zijn helder, scherp onderscheidend verstand en zijn rijke kundigheden maakten hem tot een uitstekend jurist.

»Voor de balie — aldus de *Kölnische Zeiting* (14 Maart 1891) — was Windthorst geknipt. Verrijkt met een slagvaardigheid van geest, die haars gelijke zocht, met een oordeelkundig ontledend verstand en tevens een allerfijnst vermogen om te kombineeren, was hij van nature niet alleen een geboren jurist, maar ook uiterst bekwaam om een zaak met alle werkelijke en vermeende [*sic*] gronden te verdedigen, de zwakke punten der tegenpartij op te sporen en te schilderen..."

Hij was de meest gezochte advokaat te Osnabrück.

Staatsbetrekkingen schenen voor hem niet weggelegd, want adel, geld en een goede kruiwagen ontbraken hem. Dat hij katholiek was en een onaanzienlijk voorkomen had, maakten het niet beter. Dag en nacht heeft hij gearbeid en door overspanning en nachtwaken zijn niet al te scherp gezicht verzwakt. Nog op zijn ouden dag klaagde hij er over, dat men hem wegens zijn kleine gestalte niet vertrouwde, ja, dat men hem voor »Jesuïet" schold, wanneer hij in iets slaagde.

Windthorst dacht er nu aan, om een eigen haard te stichten. De keus eener levensgezellin schijnt hem niet veel hoofdbrekens gekost te hebben. Door zijn vriend Ferdinand Engelen, die met hem het Karolinum verlaten had, was hij met diens zuster Julia in kennis gekomen. Julia, dochter van den advo-

kaat Ignatius Engelen en Francisca Westendorf, had den 12 Sept. 1805 te Oedingberge in de parochie Glandorf (Hannover) het levenslicht aanschouwd. Hare edele inborst en huiselijke deugden maakten een diepen indruk op den jongeling. Hij besloot om hare hand te vragen. Zonder hindernissen verkreeg hij die evenwel niet. De bezorgde vader vorderde eerst een bewijs, dat de toekomstige schoonzoon een huisgezin onderhouden kon. Dit was spoedig geleverd. Doch nu moest het hart der geliefde vermeesterd worden. De bruidegom liep een blauwtje, al had hij zich in zijn feestpak gestoken. Maar een blauwtje sloeg Windthorst niet uit het veld. Wat hij zich eens had voorgenomen, moest er door. Daar hij vernomen had, dat Julia Engelen veel van het gitaarspel hield, begon hij terstond deze edele kunst te leeren. Weldra kon hij eenige liederen met dat instrument begeleiden. Op een mooien herfstavond trok hij met zijn speeltuig als »fahrender Sänger" naar de woning van de uitverkoren bruid. Achter struikgewas verscholen tegenover het venster van Julia, begon hij zijn serenade. Daar opent de geliefde het venster om te luisteren. De minstreel treedt terug, struikelt en rolt achterover in een voorbijvlietende beek.

Een luide gil uit het huis, en Julia staat voor den zanger, die zich intusschen heelhuids uit het koude bad gewerkt had. Zulk een offervaardige liefde mocht niet onbeloond blijven. Zij reiken elkander de hand, het jawoord wordt gegeven en bruid en bruidegom treden stralend van blijdschap de ouders te gemoet, die den verloofden hun zegen schenken.

Den 29 Mei 1838 zegende de Wijbischop Lüpke van Osnabrück hun huwelijk in de huiskapel der familie Engelen te Oedinberge in. Rijke zegen rustte op dezen christelijken echt, maar ook kruis en strijd ontbraken niet.

(Wordt vervolgd.) p. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

HET JONGSTE WERK VAN PAUL BOURGET.

Drames de famille.

Huysmans, Coppée, Brunetière en nu ook Paul Bourget teruggekeerd.

Wel een merkwaardige en heuglijke gebeurtenis. Heuglijk zeker allereerst voor de bekeerlingen zelf, maar ook voor ons, omdat wij in hen degelijke beoefenaars van wetenschap en kunst hebben gewonnen, die na hun overgang met Leo XIII het den H. Gregorius den Grooten nazeggen: »Habens ergo intellectum, curet omnino ne taceat"; en de daad doende volgen op het woord, met overtuiging en geestdrift uitkomen voor hun nieuw geloof, wetende, dat werken noodig is en plicht voor wie werken kan, dat zich onttrekken aan den strijd lafheid heet:

»Celui qui s'abstient est un lâche,
Celui qui se réserve a peur.
Je me suis donc mis à la tâche
En honnête et bon travailleur" [1]).

In zoover wijkt Paul Bourget van veel convertieten af, dat zijn jongste werk *Drames de famille* ons geen bekeeringsgeschiedenis meedeelt, noch in zijn geheel een verheerlijking van het katholicisme geeft. Maar, terwijl natuurlijk reeds de invloed des geloofs merkbaar is op de keuze, vooral op de behandeling der stoffen, getuigt ook hier de dichter op menige bladzijde duidelijk van hetgeen er met hem gebeurd is.

1) François Coppée, *Le Devoir Nouveau* (1900).

De litteratuur toch is gevolg geen oorzaak, zooals Bourget zelf zegt. »Mon erreur — getuigt hij omtrent zijn debuut-jaren — mon erreur, qui fut celle de tant d'autres jeunes gens égarés par une précoce ambition d'écrire, consistait à faire de la littérature un but, au lieu qu'elle n'est qu'un résultat". Wie de juistheid der opmerking zal erkennen, ziet tevens helder in, hoeveel subjectiefs tot elk kunstvoortbrengsel mee moet werken, hoezeer dus de persoon des schrijvers, zelfs van den meest objectieven, noodzakelijk moet oprijzen achter zijn werk. Zoo leert ons ook *Drames de famille*, dat Bourget, met zijn scherpe psychologische analyze nu erkent, dat de beantwoording aller vragen, de oplossing aller moeilijkheden, het einde van alle hartepijn alleen volkomen te vinden zijn in het geloof. Maar het is niet noodzakelijk, dat een werk vooral een apologetische strekking hebben moet om tot de katholieke litteratuur gerekend te worden. En ofschoon zijn jongste boek dus niet gerangschikt moet worden onder de katholieke werken in den engsten zin, behoort het door de geheele bewerking, door het slot van twee der verhalen vooral, toch tot de roomsche litteratuur.

En zooals dit boek er een is hebben wij ze òòk noodig. Getuigen is goed, is vaak plicht, maar toch niet altijd noodzakelijk. Zeker, het nauwkeurig verhaal van de verandering van denkbeelden, die daar plaats grijpt, van de werking der geheimzinnige kracht, die als een magneet den mensch trekt in zekere nieuwe richting, het op den voet volgen van een menschenziel langs den moeilijken langen weg, waar hij eerst een enkele lichtstraal opvangt, tot het steeds heller wordt en eindelijk alles in volle klaarheid voor hem staat, het relaas van den strijd der hartstochten tegen den geest, die nu beter weet, het woeste uitbarsten der eerste, het haast-wanhopig worstelen van den laatste, die vreest de zwakste te zullen zijn, tot hij met vreugde bemerkt, dat andere vroeger niet vermoede, bevriende machten strijden aan zijn zijde, en hij met één laatste beslissende spanning aller spieren zich losrukt uit de armen, die hem nog dreigend met verstikking omgrepen, en dronken van geluk en zwelgend in zijn vrijheid

zijn overwinning uitroept naar alle, alle kanten — zulk een verhaal, meegedeeld door een man van talent, door een dichter-kunstenaar, blijft behooren tot het aangrijpendste, wat we kennen. Want iedere ziel heeft hare eigene diepten, ongeweten en ondoorzocht door anderen, want iedere ware bekeeringsgeschiedenis is nieuw, als alles wat echt is, want ieder verhaal van een mensch, zoekend en verlangend naar God en Hem vindend, is een belangrijk deel van *het* groote werelddrama, waarin we allen betrokken zijn als verantwoordelijke medewerkers.

Maar juist die verbazingwekkende veelzijdigheid van 't menschelijk gemoed, die ontelbare schakeeringen, welke het vertoont, maakt, dat alles wat met dit innerlijk leven in verband staat, belangrijk wordt voor den zich met de handelenden verwant voelenden beschouwer. En ieder, die ons leert kennen wat er op elk gebied omgaat in het hart onzer medemenschen, heeft recht op onze aandacht, wanneer hij met ernst zijn taak vervult. Welk zielkundig probleem hij ook tracht te ontrafelen, welk psychologisch conflict hij probeert op te lossen, wanneer hij kunstenaar en dichter is, zullen wij hem voor zijn werk danken.

Want — och! dat dit nog zoo vaak herhaald moet worden — een roman behoort wel degelijk tot de echte kunst. Hij kan tot de groote kunst behooren, en wij kennen er die geen epos in verhevenheid van compositie, in belangrijkheid van conflict, in breedte van opvatting, in diepte van beschouwing wijken. Men verwarre slechts niet de duizend en een prullen met de uit den aard der zaak oneindig minder talrijke meesterwerken. Doch wie letterkunde beoefent en den roman geen kunstwerk acht, heeft het ware wezen der poëzie nog niet in al zijn gedaanten aanschouwd.

Wil ik hiermee zeggen, dat *Drames de famille* van Bourget tot die allerhoogste kunstwerken te rekenen is? Dat nu wel niet. Maar tot de zeer goede kunst behoort het stellig. Vooral om die twee verhalen *L'Echéance* en *Le luxe des autres*. Want Bourget is een psycholoog van goeden huize, die met scherpe lijnen het beeld van zijn figuren trekt, die

ons den causalen keten van oorzaken en uitwerksel, van reden en handelen doet volgen en met logische gestrengheid de kiem eener neiging doet groeien en ontluiken tot natuurlijke daad. In dit opzicht mag hij tegelijk met De Balzac genoemd worden. Ja, heeft hij ons al niet zulk een breede galerij van levende wezens doen zien als deze grootmeester der psychologie, Bourget's stijl overtreft dien van De Balzac verre. Hij is juister, helderder, beknopter, vloeiender, schoon al niet kleuriger. Bourget overschouwt niet dat wijde gebied, waarover zijn voorganger als heer en koning regeerde, maar op zijn begrensder terrein is hij volkomen thuis.

Hiervan levert hij in *Le luxe des autres* vooral het bewijs. Langzaam aan maken zich de karaktertrekken van Hector Le Prieux, van zijn vrouw Mathilde, »la *belle* Madame Le Prieux", en die van hun dochter Reine los uit de beschouwingen van den auteur en vereenigen zich, tot eindelijk de drie genoemde personen levend voor ons staan. Dan brengt Bourget deze drie naturen nader tot elkaar, doet een conflict ontstaan en beschrijft het verloop daarvan tot de geheel natuurlijke en gelukkige oplossing. En Bourget, van wien men om zijn zielkundige analyse wel eens beweerde, dat hij zwaar-op-de-hand is, laat den lezer niet los, zoozeer weet hij te boeien door de belangrijkheid, welke aan dit kleine huiselijk drama verleend wordt door het meesterschap, waarmee het weergegeven is.

Onder den hoofdtitel *Coeurs d'enfants* vereenigt de schrijver drie kleinere schetsjes, o.i. van groote waarde. Ook paedagogische. Dit woord wilde ik liefst in engeren zin opgevat zien. Want — en ook dit wordt niet algemeen genoeg erkend — de *echte* poëzie heeft een zeer groote opvoedkundige waarde. Zij heeft opvoedende kracht, doordat zij de draagster is der schoonheid, die ieder, welke haar nadert, van haar adel meedeelt. Maar in nog nauwer zin, ook door de kennis der ziel van anderen, die ieder er uit op kan doen. En in den allerengsten zin, wanneer zij, zooals in *Le talisman*, een zuiver paedagogisch geval verhaalt. Ook *Sentiments précoces* geeft in dat opzicht te leeren, terwijl *Résurrection*

een aantrekkelijke schets is, een Paasch-novelle, waarin de poëzie van dat feest der opstanding, uitspruitend in geheel de natuur, en de liefde van twee kinderen, het hart eener felgeschokte moeder, doen oprijzen uit de diepte van twijfel en wanhoop.

Toch treedt deze schets niet buiten het gewone kader, waarin we zooveel honderden kerstverhalen hebben zien staan, in welke de goede bedoeling de uitvoering vaak verre overtrof en waarin van zielkundige motiveering maar zelden in eenige, nog meer zelden in voldoende mate sprake is. *Résurrection* dunkt mij wel het zwakste van alle verhalen. Maar naast het voortreffelijke *Le luxe des autres*, ja daarboven, om het nieuwe groote idee, staat *L'Echéance*. En daarin raakt ook de dichter de belangrijke vraag van het geloof. Hij verhaalt er den terugkeer tot het katholicisme van een zijner meest vertrouwde vrienden. Een drama zoo vreeselijk in zijn verwikkeling, maar ook zoo bevredigend in zijn ontspanning, dat het vermoeden gewettigd is, dat dit op Bourget's omkeer zeker grooten invloed zal hebben gehad. Want de omkeer bij Bourget's vriend Eugène Corbières van ongeloovige tot geloovige was zeker even radicaal als bij Bourget, die van zichzelf getuigt omtrent de eerste jaren van zijn letterkundige loopbaan: »J'avais adopté comme un indiscutable axiome qu'il n'y a pas dans la nature trace de volonté particulière. Je ne croyais donc en aucune manière à cette logique secrète du sort que les chrétiens appellent la Providence et que les positivistes définissent par la formule, non moins obscure, de justice immanente".

Ook Corbières was die meening toegedaan en vond jarenlang rust in deze overtuiging en die, dat zijn wetenschap, der medicijnen, hem in elk geval, hetzij er een God bestaat of niet, rust en bevrediging zou schenken. Maar langzamerhand, zonder dat de medicus er zichzelf van bewust was, wijzigden zich zijn opvattingen, en toen het vreeselijk drama, waarvan Bourget ons het verloop verhaalt, zijn einde naderde, voelde Corbières, die er de hoofdrol in vervuld had, den vasten bodem zinken. Zijn zekerheid was verdwenen. Hij

kon het raadsel niet meer oplossen uit zijn ongeloof, maar zag scherp en duidelijk, dat het geloof dit wel kon. Er was onrecht gepleegd, dat niet kon worden vergoed, tenzij een opperste rechter bestond. En het werd hem klaar en helder, dat »derrière la justice, il faut bien un juge; derrière l'échéance, il faut bien un créancier". En het verlangen om het recht te doen zegevieren deed hem den Rechter terugvinden, en daarmee den vrede des gemoeds en het antwoord op alle vragen.

Wij ontvangen in Bourget's nieuwste werk een degelijke aanwinst der goede litteratuur. Natuurlijk is dit geen boek voor onvolwassenen. 't Is haast kinderachtig dat te moeten herhalen. Ja veel ouderen zullen het werk niet genieten, omdat het niet oppervlakkig is, al mag men uit deze opmerking geen verwijt van duisterheid aan 't adres van den schrijver lezen. Men versta er uit: dat zijn kunst serieus is in den goeden zin van het woord. Zij is helder en klaar, maar: »Hier steken kruymen in", zou Cats zeggen, zooals hij het zoo kleurig deed van Huygens dicht:

»Hier is gheen lary-kouck voor sacht-ghevviechde menssen,
Maer mostert opte vis, en peper opte penssen;
Hier is een ampervocht, dat in de roove snijt;
Hier is een manne-vvijn, die opte tonghe bijt".

En wie zich door deze ietwat drastische aanprijzing graag zou willen laten afschrikken, luistere nog even naar onzen aardigen zeventiendeëeuwer:

»Denckt, dat het beste graen leyt midden in de schoof;
En dat de rijpste druyf schuylt in het dichtste loof".

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

DE UNIVERSITEITEN IN DE MIDDELEEUWEN.

(*Vervolg en slot van bl. 260.*)

II.

Thans moeten wij gaan beschouwen de inrichting of organisatie der universiteiten in de Middeleeuwen, waarbij ons ook over haar ontstaan nog meer duidelijk worden zal.

Natuurlijk is hier, nog klemmender dan in ons eerste gedeelte, slechts een algemeen overzicht mogelijk en wenschelijk. Anders zou ik minstens een boekdeel moeten volschrijven. We dienen alzoo te volstaan met datgene, wat als »genus proximum" aan alle middeleeuwsche universiteiten min of meer gemeenzaam was, en ons vrijwel te onthouden van nadere uiteenzetting der eigenaardigheden, die een of andere hoogeschool afzonderlijk kenmerkten. Niet toch om een komplete geschiedenis der oude hoogescholen is het te doen, maar slechts om een algemeene, vluchtige schets van haar inrichting of organisatie. In breede contours gehouden, behoeft het karakterbeeld daarom niet minder sprekend en aanschouwelijk te zijn.

* * *

Beginnen we met het *bestuur* eener middeleeuwsche universiteit.

Aan het hoofd daarvan stond oorspronkelijk niet de rector, zooals vroeger bijna algemeen werd aangenomen, maar de kanselier [1]). Deze, met zijn pompeuzen titel van »cancellarius"

[1]) Denifle 106.

(die slechts te Angers en in enkele andere plaatsen met dien van »scholasticus" werd verwisseld), vertegenwoordigde den Paus als oppersten leeraar der Kerk en had in die hoedanigheid de opperste leiding eener hoogeschool. Hier bekleedde hij denzelfden rang en behoorde hij eigenlijk denzelfden invloed uit te oefenen als de scholaster aan eene Domschool [1]).

Bij examens nam hij het presidium waar; hij verleende de „licentia docendi" of doctoralen graad; in zijne handen legden zoowel de professoren als de studenten den eed af voor een trouwe naleving der statuten; hij voerde het toezicht op de handhaving van regel en tucht.

Wijl, zooals gezegd, de kanselier den Paus, d. w. z. het kerkelijk gezag, vertegenwoordigde, werd zijn invloedrijk ambt doorgaans bekleed door den bisschop der universiteitsstad, of door een ander hooggeplaatst geestelijke, zooals de aartsdiaken of domproost [2]).

Eerst later, in de tweede helft der 13e eeuw, begint allengs meer de rector als het hoofd der hoogeschool te verschijnen [3]). Van huis uit was hij niets anders dan hoofd der artisten (studenten in de vrije kunsten), wier faculteit te Parijs verreweg de meerderheid vormde [4]). Als zoodanig trad hij bij gewichtige aangelegenheden op in naam van de »procuratores" der vier natiën (waarover straks meer), en werkte hij zich geleidelijk op tot rector van de artistenfaculteit zelve. Eenmaal aan dezer hoofd geplaatst en officieel erkend, wist hij ook de drie andere faculteiten onder zijn invloed te krijgen.

Nog ten jare 1283 kon de kanselier te Parijs met succes staande houden, dat *hij* rechtens het hoofd der universiteit was, ofschoon zijn aanspraken toen reeds door de artisten, die voor hun rector opkwamen, werden betwist. Maar na hardnekkigen strijd, waarin het pauselijk gezag meermalen

---

1) Rashdall I, 281 vv. en 306—307.

2) *Kirchenlexikon* XII, 328.

3) Denifle 119 vv. Rashdall I, 314 vv.

4) Parijs was het model der meeste andere hoogescholen in Midden- en Noordelijk Europa. Vgl. *De Katholiek* blz. 258.

verzoenend tusschen beiden trad [1]), won het toch de tweevoudige macht èn der meerderheid èn der omstandigheden, welke den rector steunde, ten slotte over het recht van den kanselier.

In het jaar 1341 staat de Parijsche rector officieel aan de spits der gansche hoogeschool, en sindsdien is zijn positie onaantastbaar gebleven. Zijne verkiezing gold aanvankelijk voor een half, doch spoedig voor een geheel studiejaar [2]).

Zooeven hoorden wij van faculteiten en natiën. Beide termen behoeven een verklaring, die weêr andere meebrengt.

Het aantal *faculteiten* aan een middeleeuwsche hoogeschool bedroeg hoogstens vier, te weten: vrije kunsten of wijsbegeerte, medicijnen, kerkelijk en burgerlijk recht, en theologie.

Gedreven door een mystieke zucht naar voorafbeelding in het O. T., die toen aan de wetenschap eigen was, zag men deze vier faculteiten afgebeeld in de vier groote stroomen, waardoor het aardsche paradijs werd verdeeld [3]). Evenals die vier levensstroomen moesten de vier takken van wetenschap »een overvloed van vruchtbaarheid en zegen over alle landen der aarde verspreiden, tot vreugde aller geslachten en ter eere van den Allerhoogste" [4]).

Maar gelijk wij reeds hierboven opmerkten, [5]) de voltalligheid dezer vier faculteiten aan dezelfde hoogeschool was langen tijd een zeldzaam verschijnsel. En niet slechts in den perkamenten stichtings- of giftbrief eener jeugdige hoogeschool, waarbij soms een of meer faculteiten uitdrukkelijk verboden werden. Zoo bijv. verbood Paus Honorius III ten jare 1219 te Parijs het onderwijs in 't burgerlijk recht [6]).

---

1) Niet altoos ten gunste van den kanselier. Zoo besliste Paus Innocentius III in 1212, ten gunste der meesters, hun twist met dien titularis. Vgl. Rashdall I, 309 vv.

2) Rashdall I, 399.

3) Genesis II: 11—14.

4) Stichtingsbrief van Lodewijk den Beijer voor de universiteit Ingolstadt. Vgl. *Kirchenlexikon* Bd. XII, Sp. 334.

5) *De Katholiek* blz. 253.

6) Rashdall III, 322 vv. en 426 vv.

Maar nog sterker in de praktijk, zoodat de meeste hoogescholen zich meer bizonder op een bepaalde faculteit toelegden, om daarin vooral boven andere mededingsters uit te munten.

Zoodoende trachtte elke universiteit een beroemde specialiteit te worden. Bologna bleef steeds haar oude reputatie op het gebied van kerkelijk en burgerlijk recht, haren eerenaam: »legum nutrix" — voedster der wetten — handhaven [1]). Parijs gaf eeuwenlang den toon aan in de godgeleerdheid. De grootste theologen als Albertus Magnus, Thomas van Aquino, Bonaventura, Joannes Duns Scotus, Peter van Ailly, Johannes Gerson, hadden daar hun leerstoel opgeslagen. Eveneens waren Oxford en Cambridge wijdvermaard door eminente godgeleerden; Orleans [2]) door voortreffelijke juristen; Salerno en Salamanca door bekwame geneeskundigen. Aan de meeste universiteiten in Duitschland, welke dan ook eerst later, te beginnen met de 14e eeuw [3]), ontstaan zijn, werden met voorliefde de vrije kunsten beoefend [4]). De lust tot vage bespiegeling schijnt den Duitschers wel van oudsher in het bloed te hebben gezeten!

Wat verstond men nu onder de faculteit der »artes liberales" of vrije kunsten?

Men zou haar tegenwoordig de litterarische faculteit noemen. Zij omvatte zoowel de eigenlijk gezegde wijsbegeerte als de studie der fraaie letteren. Ja zelfs de wis- en natuurkunde behoorden ertoe, ofschoon, naar genoegzaam bekend is, vooral in de vroegere Middeleeuwen de exacte wetenschappen slechts matig beoefend werden. De hulpmiddelen waren daartoe nog veel te gebrekkig.

Opmerking verdient ook, dat de studie der vrije kunsten eigenlijk een voorbereidenden cursus vormde tot hoogere takken van wetenschap, met name tot de godgeleerdheid.

---

1) Denifle 47.

2) Hier bloeide in de 14e eeuw de universiteit bijna uitsluitend als rechtsschool. Vgl. Denifle 252.

3) Kaufmann I, 158.

4) Denifle 249 vv. 696 en 702.

Reeds Abelard had geleerd, dat de philosophie slechts als inleiding diende tot de theologie, die het eigenlijke doel der wijsgeerige studie heette.

Dit verklaart genoegzaam, waarom de studenten in de vrije kunsten, artisten genaamd, doorgaans de overgroote meerderheid der studeerende jongelingschap uitmaakten. Vooral was dit het geval te Parijs.

Evenzoo wat de professoren betreft. Tegen 25 à 30 hoogleeraren in de faculteit der vrije kunsten, stonden er niet meer dan 3 tot 6 in elk ander vak, terwijl de professoren in de geneeskunde nauwelijks een tweetal bedroegen [1]).

Wie derhalve reeds bevorderd heette tot meester in de vrije kunsten, kon opnieuw een cursus gaan volgen in de godgeleerdheid of rechten. Hij kon dan ook tegelijkertijd een leerstoel bekleeden in de wijsbegeerte, en toch scholier zijn in een andere faculteit, om aan de voeten van een professor der godgeleerdheid of rechten op de schoolbanken plaats te nemen [2]).

Dezelfde omstandigheid verklaart tevens, dat men veelal zulke jeugdige studenten aantreft. Knapen van 13 à 14 jaar begonnen hun academische loopbaan, door zich te laten inschrijven (»immatriculeeren") als student in de faculteit der vrije kunsten. Slechts een matige bedrevenheid in het Latijn werd daartoe vereischt [3]). Het Latijn was toen onverdeeld de wereldtaal der wetenschap, die ieder ontwikkeld man behoorde te kunnen spreken of althans schrijven en verstaan. Na zeven jaren studie kon de graad van magister worden behaald, zoodat niet zelden een baardelooze jongeling van twintigjarigen leeftijd tot meester in de vrije kunsten werd bevorderd. Intusschen moest ten minste de leeftijd van twintig jaren bereikt zijn, wilde iemand in de vrije kunsten promoveeren [4]).

---

1) *Staatslexikon* 808, Denifle 123 en 711.

2) Denifle 98 en 102.

3) Rashdall I, 453, II, 604, III, 593 vv. en 627.

4) Rashdall III, 454 vv. 604. In Duitschland, volgens Kaufmann II, 304, was het 21e levensjaar vereischt, terwijl men, om baccalaureus te worden, 17 jaar oud moest zijn en anderhalf jaar gestudeerd hebben minstens.

Evenwel, de wetenschappelijke waarde van dezen academischen graad moet niet al *te* hoog worden aangeslagen. Want het meesterschap in de vrije kunsten droeg een voorbereidend, propaedeutisch karakter en kan misschien, wat de algemeene kennis aangaat, betrekkelijk op één lijn worden gesteld met ons voormalig propaedeutisch examen.

Nochtans moet hier één groot en essentieel onderscheid geconstateerd worden. Een meester in de vrije kunsten behoorde iemand te zijn van algemeene kennis en ontwikkeling, waartoe als het voornaamste bestanddeel gerekend werd een grondige opleiding in de logica en philosophie. Volkomen juist laat Goethe zijn Mephistopheles dan ook zeggen:

»Mein theurer Freund, ich rath' euch drum:
»Zuerst Collegium logicum".

Tegenwoordig evenwel is, jammer genoeg, in verreweg de meeste faculteiten de wijsbegeerte geen verplichtend leervak meer, zoodat ons hooger onderwijs niet steunt op den breeden, onmisbaren grondslag eener soliede philosophie. Zoowel in Duitschland, waar de »Wissenschaft" het meest heet te bloeien, als ten onzent, waar men door het geestesleven onzer Duitsche naburen sterk wordt beheerscht.

Laat mij een paar gezaghebbende zegslieden aanvoeren. Professor Ernst Bernheim getuigde: »Allerdings meine ich, dass ein Hauptmangel unserer gegenwärtigen Geisteskultur der Mangel an philosophischer Durchbildung im weitesten Sinne des Begriffes ist". Reden waarom de hedendaagsche hoogeschool aanmerkelijk te kort schiet in haar gewichtigste taak: *niet* vakkennis en practische routine in te pompen, »sondern richtig beobachten und denken, sowie das Beobachtete und Gedachte entsprechend formulieren zu können" [1]). Vandaar ook dat aan Bernheim de verzuchting ontsnapt: »Spottwenig von philosophischem Geiste, von Interesse für

---

[1]) *Der Universitätsunterricht und die Erfördernisse der Gegenwart* (Berlin 1898) S. 13—14.

die Universitas litterarum ist thatsächlich bei der Mehrzahl der Studenten zu finden" [1]).

Niet minder onbewimpeld verklaart professor Freiherr von Hertling: »Es sei der modernen Wissenschaft in weitem Umfange der philosophische Geist abhanden gekommen" [2]).

En om nu het driemanschap met een vaderlandschen getuige te kompleteeren, evenzoo klaagde prof. Dr. B. H. C. K. van der Wyck, dat de Wet op het Hooger Onderwijs van 1878 »enkel strekte, om aan de philosophie een eervolle begrafenis te bezorgen".

Hoe het dan in onzen bij uitstek zich als wetenschappelijk roemenden tijd toegaat? »De toestand is thans deze, dat men in allerlei wetenschappen doctor kan worden, zonder ooit de oogen geopend te hebben voor die diepere wereld- en levensvragen, zonder wier overdenking er aan de beschaving van den knapsten vakgeleerde iets wezenlijks ontbreekt". En de gevolgen van dien toestand zijn nog dezelfde, als deze Utrechtsche hoogleeraar der wijsbegeerte reeds vóor vijftien jaar signaleerde: »Nu de wijsgeerige voorbereiding ontbreekt, welke in het brein der jongelieden ideeën doet post vatten, wordt het aan het toeval van dikwijls slecht gekozen liefhebberijlectuur en omgang overgelaten, met welke denkbeelden over recht en onrecht, over mensch en wereld, over godsdienst en zedelijkheid, over Staat en maatschappij zij hunne loopbaan als burgers zullen binnentreden" [3]).

Hoe gunstig steekt daarbij de toestand af in de »duistere Middeleeuwen"! Toen was het een noodzakelijk vereischte, eerst bekroond te zijn met den lauwer van het meesterschap in de vrije kunsten, vóórdat de studie van een eigenlijk hoofdvak, als godgeleerdheid, rechten of medicijnen, beginnen mocht. Uit dit algemeen gebruik kwam later de spreekwijze op: »Universitas fundata est in artibus" [4]), hetgeen vrij zou

---

[1]) T. a. p. S. 55.

[2]) *Das Princip des Katholicismus und die Wissenschaft* (Freiburg 1899) S. 99.

[3]) *Eene halve Eeuw 1848—1898*. Historisch Gedenkboek onder redactie van Dr. P. H. Ritter (Amst. 1898) II, blz. 93—95.

[4]) Gladstone, *Gleanings* VII, 4.

kunnen vertaald worden: het hooger onderwijs aan de middeleeuwsche universiteit steunde op de philosophie als op haar fundament.

Wat de drie andere faculteiten betreft, kunnen wij hier niet zooveel karakteristieks opmerken en dus korter zijn.

In de theologie waren niet minder dan zestien volle studiejaren en een 30jarige leeftijd noodig, om den doctorstitel te behalen, weshalve deze allerhoogste onderscheiding der wetenschap tamelijk zeldzaam bleef [1]). Ook in de rechten en medicijnen werden voor den graad van magister nog al zware eischen gesteld, zoodat de meeste studenten zich met een lageren graad, als van baccalaureus of licentiaat [2]), tevreden stelden; ja niet weinigen vergenoegden zich eenvoudig met hun meesterschap in de vrije kunsten. Alleen wie jurist van beroep wilde worden, hetzij op den katheder, hetzij aan de balie, hij moest ook in een der beide rechten minstens den graad van licentiaat hebben behaald [3]). Evenzoo was de doctorstitel in de godgeleerdheid geen vereischte voor elken professor in dat vak, maar slechts voor den »professor ordinarius", die een *vasten* theologischen leerstoel had te bekleeden.

De geneeskunde werd meestal uitgeoefend door kwakzalvers en barbiers. Niettemin waren er vele meesters in de vrije kunsten, die zich ook op de studie der medicijnen toelegden. Dan konden zij hunne promotie over beide faculteiten uitstrekken en zich later betitelen als meester in de vrije kunsten en medicijnen. Voor het doctoraat in de medicijnen werden vereischt 4—6 studiejaren tot aan het licentiaat toe, en daarna één jaar praktijk onder leiding van ervaren artsen [4]).

* * *

[1]) Over het baccalaureaat en licentiaat, alsook over de plechtige promotie tot doctor vgl. Kaufmann II, 276 vv.

[2]) Hiervoor waren 5—8 studiejaren noodig, Kaufmann II, 289.

[3]) Kanoniek recht heette: »in decretis", burgerlijk recht: »in legibus". Voorbeelden *Bullarium Trajectense* numm. 1451—1464.

[4]) Kaufmann II, 295—296. De termijnen variëerden aan de verschillende hoogescholen, ook voor andere faculteiten. De gemiddelde maatstaf is hier aangeduid.

Thans komen wij tot de *professoren* der vier faculteiten.

Deze hadden, om een leerstoel te beklimmen, geen officiëele benoeming of aanstelling noodig. De doctorsgraad was toen geen ijdele titel, maar een rang, welke rechten en verplichtingen meebracht. Wie eenmaal tot doctor gepromoveerd was, had dan vanzelf het recht, om overal ter wereld in zijn vak als professor op te treden.

En niet alleen het recht. Aan de meeste universiteiten, met name te Parijs, moest de pasgelauwerde doctor ook de verplichting op zich nemen en plechtig bezweren, dat hij minstens twee jaren lang onderwijs zou geven in zijn vak van wetenschap [1]). Hij werd dan »professor extraordinarius", die buiten de gewone lesuren, meestal in den namiddag, zijn voorlezingen mocht houden, en wel over een minder gewichtig onderwerp, terwijl de »professor ordinarius" in den voormiddag de eigenlijke leerboeken, althans de voornaamste stoffen ervan, te verklaren had [2]). Voor de wijsbegeerte werd vermoedelijk als handboek gebezigd het *Doctrinale* van Alexander van Hales, met enkele geschriften van Aristoteles; voor de medicijnen de geschriften van Hippocrates, Galienus, Theophilus, Philaretus, Egidius, Viaticus Constantini enz. [3]); voor het Romeinsche recht gebruikte men als leerboek de oude *Digesta* en den *Codex Justinianeus;* voor het kanoniek recht het *Decretum Gratiani* en de Decretalen; voor de theologie de *Libri Sententiarum* van Petrus Lombardus [4]).

Eerst nadat een meester in de vrije kunsten aan zijn verplichting, om gedurende twee jaren onderwijs te geven, voldaan had, kon hij in een der drie andere faculteiten een academischen graad behalen [5]).

Deze regeling steunde op het oude adagium: »docendo

---

1) Rashdall I, 456.

2) Dit zakelijk onderscheid ging later verloren en bleef toen enkel honorair. Vgl. *Staatslexikon* V, Sp. 807.

3) Kaufmann II, 303—304 en 294.

4) Rashdall I, 403, *Kirchenlexikon* Bd. XII, Sp. 331—332, De Groot *De H. Thomas v. Aq.* blz. 93 vv.

5) *Staatslexikon* Bd. V, Sp. 807.

discimus". Een doctor werd eerst dàn geacht degelijk in zijn vak onderlegd en doorkneed te zijn, wanneer hij eenige jaren zijn kennis aan anderen als leermeester had medegedeeld. Onnoodig te zeggen, dat van deze middeleeuwsche zede onze tegenwoordige promotie op stellingen een maar al te schamel overblijfsel is!

De oude methode had ook dit voordeel, dat men zich niet gemakkelijk als professor van beroep kon vestigen, zonder voor het geven van onderwijs de eigenaardige geschiktheid te bezitten. Zoo goed als onmogelijk waren toen professoren, wier misschien fabelachtige geleerdheid voor hun toehoorders een verborgen schat blijft, wijl de gave ontbreekt, om de verworven kennis aan anderen mee te deelen. En staat er niet geschreven: »Verborgen wijsheid en een onzichtbare schat, welk nut is in beide gelegen"? [1]).

Wie in de Middeleeuwen professor van beroep wilde worden, hij moest vooraf de vuurproef eener tweejarige ondervinding doorstaan. Bleek hij tegen deze proef niet bestand, dan was hij wel genoodzaakt een anderen werkkring te gaan zoeken.

Want een professor, die op zijn leerstoel min of meer fiasco maakte, sprak natuurlijk heel spoedig voor stoelen en banken. En wat nog meer zegt: de professorale waardigheid bracht hem dan weinig of niets op. Immers, aan het ambt van professor als zoodanig was aanvankelijk geen vast salaris verbonden [2]). De geldelijke vergoeding moest in hoofdzaak komen van de collecte, die aan het einde van een leercursus onder de studenten gehouden werd. Soms was het minimum bepaald, hetwelk ieder student aan den professor, wiens lessen hij gevolgd had, moest bijdragen, soms evenwel ook niet.

Zoo lezen wij van den eminenten professor Odofredus, die omstreeks 1260 te Bologna het recht doceerde, dat hij aan het einde van zijn jaarlijkschen cursus ten afscheid zeide: »Mijne hoorderen, het volgend jaar zal ik geen buitengewone

---

[1]) Prediker XX : 32 en XLI : 17.

[2]) Kaufmann I. 204 vv.

college's, geen namiddaglessen, meer geven. Waarom niet? Omdat gijlieden wèl van mijn onderwijs profiteeren wilt, maar er zoo weinig voor over hebt".

Wat was er gebeurd? De collecte voor den professor was bitter tegengevallen. De Muzen-zonen waren zeker schraal bij kas geweest! En nu gaf Z.Hooggel. er eenvoudig den brui van, om zijn buitengewone namiddaglessen voort te zetten en meer college te houden, dan hij op de vastgestelde lessen, des ochtends, streng verplicht was.

Professoren in de rechten en medicijnen — van deze laatsten bevonden er zich doorgaans maar 1 of 2 aan een middeleeuwsche hoogeschool — behaalden tevens aanzienlijke bijverdiensten door uitoefening van praktijk. Desniettemin gebeurde het niet zelden, dat hun inkomen zeer schraal bleef en zij hun toevlucht moesten nemen tot andere middelen, om zich het noodige levensonderhoud te verschaffen. Vandaar, dat sommige professoren zich niet ontzagen een herberg te openen [1]), waarvan de studenten natuurlijk trouwe bezoekers werden, waarschijnlijk nog ijveriger dan van de leszaal! Anderen schroomden niet, allerlei middelen van reclame aan te wenden, ten einde meer hoorders voor hun leerstoel te lokken. Zij bedienden zich van colporteurs, herbergiers, ja zelfs van lichte vrouwspersonen, om studenten te werven voor hun leszaal. Ook leenden zij geld aan hun toehoorders, onder voorwaarde, dat de college's trouw zouden gevolgd worden [2]). En voor dit argument van klinkende munt zullen niet weinig Muzenzonen maar al te ontvankelijk zijn geweest.

Deze en dergelijke misbruiken leidden er waarschijnlijk toe, om aan de professoren een vast jaargeld te verzekeren.

Begonnen werd hiermee te Bologna, waar tegen het eind der 13de eeuw aan sommige hoogleeraren een salaris werd toegezegd van 100 tot 150 ponden [3]). Toch bleef het vaste inkomen van een professor doorgaans zeer gering. Tot de

---

1) *Staatslexikon* Bd. V, Sp. 810—811.
2) Kaufmann I, 209 vv.
3) Rashdall I, 202.

15de eeuw zweefde het tusschen de 60 en 150 goudguldens [1]). Maar aanzienlijke schadeloosstelling vonden de meeste professoren in hun kerkelijke beneficie's, waarmee zij door den H. Stoel ruimschoots begiftigd werden. Zonder die tegemoetkoming, waardoor de Kerk zich een waren Maecenas der wetenschap betoonde, zou menig beroemde professor, ja zelfs menige universiteit door geldgebrek spoedig te gronde zijn gericht. Op kerkelijke inkomsten heeft het universiteitsleven der Middeleeuwen grootendeels, en lang niet zuinig geteerd.

Uit het voorafgaande valt ook deze gevolgtrekking te maken, dat oudtijds de professor in de uitoefening van zijn leerambt grootendeels afhankelijk was van het succes, waarmede hij doceerde. Zooveel te meer, wanneer hij zich, gelijk te Bologna en ook aan andere hoogescholen plaats had, slechts voor één enkel jaar een leerstoel zag toevertrouwd.

Te Bologna geschiedde zulks door de studenten zelven. Uit vrije verkiezing besloot dan een zeker aantal studenten, om de lessen van een of anderen doctor te volgen, en diens leerstoel was gevestigd. Maar niet langer dan voor één studiejaar, hetwelk aan de meeste hoogescholen begon op 20 October, en 7 September, daags voor Maria-Geboorte, een einde nam. De tusschentijd van ruim vijf weken was voor de groote vacantie bestemd. Buitendien waren alle Donderdagen en óók natuurlijk de verplichte kerkelijke feestdagen vrij [2]).

Bij de uitoefening van zijn ambt was de professor alleen tegenover zijn toehoorders verantwoordelijk. Zelfs aan een bepaalde, vaste leszaal was hij niet gebonden. Hij kon zijn katheder opslaan, waar hij verkoos, en deed zulks meestal in zijn eigen woonhuis, of wanneer dat te klein was, in een gehuurd lokaal [3]), en de huurders volgden hem als trouwe schapen den herder. Eerst in de 14de eeuw werden openbare gehoorzalen ingericht, hetzij in, hetzij naast het officieele

---

1) *Staatslexikon* t. a. p.

2) Rashdall I, 477, *Staatslexikon* t. a. p. 809.

3) Bij voorkeur werd zulk een lokaal gehuurd in een of ander collegie. Vgl. Kaufmann II, 224.

academiegebouw, dat zich intusschen, maar uiterst geleidelijk, een bestaan had veroverd [1]).

Doch overigens was de professor geheel vrij in de wijze, waarop hij les gaf, mits hij op de vastgestelde college-uren zijne plaats innam. Dat hij behoorlijk aan zijn taak voldeed, werd voldoende door het auditorium gewaarborgd. De studenten konden hem immers voor stoelen en banken laten staan en naar een anderen professor overloopen, hetgeen met boycotten gelijk stond. Ze konden hem, wat te Padua en Bologna dikwijls gebeurde, door een helsch spektakel het spreken onmogelijk maken [2]). Ze konden hem aanklagen bij den deken, dien elke faculteit zich jaarlijks koos, en bij den kanselier (rector) der hoogeschool, opdat na een grondig onderzoek den schuldigen of nalatigen professor de verdiende straf niet zou worden onthouden.

Dit alles hing gelijk het zwaard van Damocles steeds den professor boven het hoofd, die zijn ambt niet behoorlijk vervulde. Voor alle hoogleeraren gold onverbiddelijk het zuiverdemocratische stelsel, dat Jules Simon in onzen tijd als een nieuwontdekten eisch van sociale rechtvaardigheid aanprees: »A chacun selon ses capacités; à chaque capacité selon ses œuvres."

Des te meer bevoorrecht was de professor, die werkelijk uitmuntte op den hem toevertrouwden leerstoel. Van alle kanten stroomden de studenten naar hem toe.

Om hun geliefden leermeester te behouden, tastte het weetgierig auditorium gaarne in de beurs, en na het einde van den jaarlijkschen cursus overtrof de gehouden collecte vaak aller verwachting. Ook de stad of universiteit, waar een beroemd professor zich had neergelaten, ontzag geen geldelijk offer, om dat licht van wetenschap aan zich te verbinden en te beletten, dat een concurreerende hoogeschool hem tot zich trok. De faam van den leeraar verspreidde zich over geheel Europa, met de internationale schaar van studenten, die aan

---

[1]) Rashdall I, 190, 218—219, 456, *Staatslexikon* t. a. p.

[2]) Kaufmann I, 210.

zijne voeten had neergezeten. Hij was een souverein op zijn gebied, heerschend alleen door de macht van zijn talent en door de aanhankelijkheid zijner leerlingen.

Een merkwaardig voorbeeld levert ons onder dit opzicht de vermaarde canonist Joannes Andreae.

Deze nam te Bologna van het jaar 1302 tot 1348, dus zes en veertig jaar lang, een academischen leerstoel der rechten is. Tòch handhaafde hij zijn roem ten einde toe. Ofschoon van alle kanten zijn advies in kerkelijke, staatkundige en burgelijke rechtsvragen werd ingewonnen, hield Joannes Andreae er een hooger instantie op na, bij welke hij in uiterst moeilijke gevallen raad ging halen. Het was — risum teneatis, amici! — zijn eigen vrouw, Melancia genaamd. Want deze wereldberoemde rechtsgeleerde had een bizonder gunstigen dunk van de aangeboren schranderheid der vrouw.

Novella, onder acht kinderen zijn lieveling, een meisje, uitmuntend zoowel door schoonheid als door geestesgaven, was dan ook een waardige dochter van haar geleerden vader. Naar zijn geliefde dochter noemde Joannes Andreae zijn voornaamste werk, een doorloopende commentaar op de Gregoriaansche decretalen, hetwelk dus ook *Novella* heet.

Maar nu komt het merkwaardigste van al. Zóó groot was de geestdrift, die Joannes Andreae onder zijn leerlingen wist te wekken, zóó groot de ijver, waarmede zijne lessen gevolgd werden, dat geen enkel college-uur ooit mocht worden verzuimd. Wanneer de vader nu door ongesteldheid of wegens dringende staatszaken verhinderd was, zijn college waar te nemen, dan liet hij zich geregeld vervangen door zijne dochter Novella, die natuurlijk reeds in de rechten den doctorsgraad behaald had.

Onbeschroomd trad Novella dan op den leerstoel haars vaders, waaromheen reeds honderden leergierige jongelingen met ongeduld zaten te wachten. Zij las het gewone dictaat; zij verklaarde het; zij helderde gemaakte moeilijkheden op; zij weerlegde de tegenwerpingen. Maar hetzij om den blos te verbergen van haar maagdelijke schroomvalligheid, hetzij om te voorkomen, dat de aandacht der levenslustige studenten

zich meer zou wijden aan de jonkvrouw-zelve dan aan hetgeen door haar gedoceerd werd, stond zij verscholen achter een voorhangsel of gordijn, dat voór den leerstoel was neergelaten [1]).

Zoo gaf Novella herhaalde malen te Bologna college in de rechten, en met geen minder succes dan haar beroemde vader.

Dit is inderdaad geen anecdote, maar een echt gewaarborgd historisch feit. Het werpt echter een frappant licht op de beweging voor de emancipatie der vrouw, die in onzen tijd zooveel hoofden en harten warm maakt. Evenmin als veel andere hoog opgevijzelde nieuwigheden, die als veroveringen van den modernen tijd worden aangeprezen, evenmin is het zoogenaamde feminisme een geheel oorspronkelijke vinding der 19de eeuw.

Zoo werd onlangs in de nieuwsbladen als een groote bizonderheid meegedeeld, dat thans aan de Utrechtsche hoogeschool een jonge dame theologie studeert. Waarlijk, daar is toch niets nieuws onder de zon! Dezelfde excentriciteiten hebben niet eens, maar veelvuldig plaats gehad in de Middeleeuwen.

De oude universiteit van Salerno heeft in haar bloeitijd tal van vrouwen gekend, die als practische geneeskundigen of als hoogleeraressen en schrijfsters op medisch gebied werkzaam waren. Men noemt onder die vrouwelijke doctoressen en professorinnen bizonder Trotula, dle omstreeks het jaar 1060 leefde en verschillende geleerde werken over vrouwenziekten naliet. Niet langen tijd daarna, in de laatste helft der 12de eeuw, heeft Parijs een professor gekend, Mangold genaamd, wiens dochters niet college *liepen* in de theologie, maar — sterker nog — college *gaven* in dezen toen allerhoogsten tak van wetenschap [2])!

Nog eens, zulke excentriciteiten behoorden — ook in de Middeleeuwen — gelukkig tot de uitzonderingen. Maar zij

---

1) *Kirchenlexikon* Bd. VI, Sp. 1601.

2) Denifle 233; Rashdall I, 86.

leveren toch een teekenachtig bewijs, hoe *vrijzinnig* het ambt van hoogleeraar aan de middeleeuwsche universiteiten werd opgevat en uitgeoefend. En ziedaar wel een der meest karakteristieke eigenschappen van het academisch onderwijs in de Middeleeuwen.

* * *

Buitendien zijn er nog verschillende andere, waardoor dat onderwijs — deels gunstig, deels ongunstig — afsteekt tegen het academieleven in onze dagen.

Vooreerst het *internationale karakter*, dat aan elke middeleeuwsche hoogeschool eigen was. Daar leefden en studeerden met elkaar honderden, ja duizenden weetgierige jongelingen, niet van een enkele natie, niet uit een bepaalde landstreek afkomstig, maar samengestroomd uit alle gewesten van het beschaafd Europa. Reden waarom de studentenbevolking gewoonlijk was afgedeeld in verschillende *natiën*, waarvan ik nog eene verklaring schuldig ben.

Te Parijs bestonden vier natiën: de Franschen, Picarden, Noormannen en Engelschen. Tot deze laatsten werden ook de Duitschers, en met hen onze voorvaders gerekend. Maar door hun numerieke overmacht werden de Duitschers allengs het eigenlijk hoofdelement der »natio Anglicana", zoodat deze van het jaar 1430 af ook Duitsche natie genoemd wordt. Te Bologna, Oxford en Cambridge bestonden twee natiën, de Nood- en Zuidelijken, »ultramontani" en »citramontani". Te Praag, Weenen, Leipzig, Heidelberg en aan andere Duitsche hoogescholen telde men, naar het meestal gevolgde model van Parijs, eveneens vier natiën [1]).

Elke natie had aan hare spits een procurator, die meester in de vrije kunsten moest zijn, de leden inschreef op de naamlijst en de kas beheerde. Met het onderwijs had de »natio" als zoodanig niet te maken.

De indeeling in verschillende natiën was trouwens niet

---

1) *Staatslexikon* Bd. V, Sp. 805—806; *Kirchenlexikon* XII, Sp. 329; Rashdall I, 319 vv. en 549, II, 252; Kaufmann II, 67,

zoozeer berekend voor de belangen van het onderwijs, maar steunde op financieele en administratieve verhoudingen in elke der vier groote studentengroepen, en had tevens de onderlinge handhaving der tucht ten doel. Elke »natio" afzonderlijk streefde zooveel mogelijk naar een zelfstandige organisatie, waarvan het bestuur, naijverig tegen vreemde inmenging, voor een krachtige »home rule" te zorgen had [1]).

De middeleeuwsche »nationes" zouden nog het best kunnen vergeleken worden bij onze tegenwoordige studentencorpsen. Nochtans met een groot en dubbel onderscheid: 1° tot een »natio" behoorden zoowel de professoren als de studenten; 2° zij bezat haar eigen studiehuizen en collegie's; haar eigen beurzen; haar eigen rechtsspraak in minder gewichtige aangelegenheden; haar eigen reglement, dat onder straf, ook voor den kerkelijken en burgerlijken rechter geldig, verplichtend was [2]).

Alleen bij zeer belangrijke vragen trad een »natio" buiten haar machtssfeer in verbinding met andere natiën, en traden zij gezamenlijk op in de persoon van den rector, die de vier procuratoren vertegenwoordigde. Deze rector wist zich geleidelijk op te werken tot *de* grootmacht aan de Parijsche universiteit, zooals wij reeds boven zagen [3]), en er ten slotte de opperste leiding in handen te krijgen, welke oorspronkelijk aan den kanselier toekwam.

Men wane evenwel volstrekt niet, dat zulk een nationale indeeling een overtollige maatregel was. Dit blijkt wel het frappantst uit de hooge bevolkingscijfers, die menige universiteit in de Middeleeuwen bereikte, cijfers, waaraan tegenwoordig nauwelijks meer te denken valt.

In het begin der 13e eeuw reeds telde Bologna alleen niet minder dan 10,000 studenten binnen haar muren; Parijs eeuwenlang minstens 6 tot 7000; Oxford, Cambridge en Praag

---

1) Vgl. *Archief Aartsbisdom Utrecht* XXVI, 122 vv., alwaar ik reeds citeerde Denifle I, 97 en Rashdall I, 314.

2) *Archief* t. a. p.

3) Vgl. blz. 355.

hebben vaak het aantal van 3000 behaald; Weenen en Leipzig bereikten niet zelden het cijfer van 2000 studenten tegelijk [1]).

Deze cijfers zijn aan geen ernstigen twijfel onderhevig. Wèl heeft men nog veel hooger getallen genoemd. Zoo spreken bijv. oude kronieken van de universiteit te Oxford, alsof daar tegelijkertijd 30, ja 60,000 studenten vertoefd hebben. Maar wijl Rashdall zulke moeilijk geloofbare cijfers in twijfel trekt, zullen wij ons eenvoudig aan bovengenoemde opgaven houden, waaraan buiten kijf alle overdrijving vreemd is. Zelfs die minimum-berekeningen zeggen ons genoeg over den bloei en de uitbreiding der middeleeuwsche universiteiten, te meer, als men bedenkt, dat de bevolking van Europa destijds ten hoogste, ja waarschijnlijk nog lang niet, het *zesde* deel bereikte van tegenwoordig.

Genoeg ook om ons een flauwe voorstelling te maken van het cosmopolitisch karakter, dat aan een universiteit der Middeleeuwen, — waarlijk »een school voor allen", zonder onderscheid van nationaliteit — eigen was.

Jaren achtereen verkeerden toen de studenten in een brandpunt van internationale wetenschap en beschaving. Professoren en leerlingen van allerlei landaard gingen dagelijks met elkander om, leefden in nauwe broederschap, ruilden onderling hun indrukken en gedachten, oefenden een voortdurende wisselwerking uit op geest en hart. Onberekenbaar groot moet dan ook de invloed zijn geweest, die op Europa's algemeene ontwikkeling van de middeleeuwsche universiteiten is uitgegaan. Zooveel te meer, als men bedenkt, hoe gebrekkig de verkeersmiddelen toen nog waren. Geen wonder, dat een geniaal man als Gladstone, in bewondering voor de hoogeschool der Middeleeuwen, geestdriftig uitriep: »All the elements of intellectual culture, scattered throughout Europe, were brought by them into near communion. They etablished a great brotherhood of understanding . . . ." [2]).

* * *

[1]) Rashdall I, 182, III, 581 vv. en 589.

[2]) *Gleanings* l. c. 11.

Op een paar geheel eigenaardige karaktertrekken der middeleeuwsche universiteit dien ik nog te wijzen.

Vooreerst op haar volstrekte *onafhankelijkheid van den Staat*, haar zelfbestuur of autonomie [1]). Geen instelling, geen orgaan van den almachtigen Staat was de universiteit in de Middeleeuwen, zij was geheel en al zelfstandig op haar gebied. Zij bezat haar eigen kanselier of rector, die met den senaat der faculteiten en natiën, een koning was — zij het ook een constitutioneel vorst — in zijn rijk. Zij omschreef en bepaalde zelf hare statuten. Zij beheerde zelf haar vermogen, ook in onroerend goed. Zij erkende of schrapte naar welgevallen de hoogleeraren. Zij oefende zelfs over haar onderhoorigen rechtspleging uit. En deze strekte zich uit, niet slechts over de professoren en studenten, maar ook over de zoogenaamde verwanten der universiteit, d. w. z. allen, wier arbeid in een academiestad onmiddellijk aan den dienst der wetenschap ten goede kwam. Zooals afschrijvers en verluchters der manuscripten, perkament- en papiermakers, boekhandelaren, drukkers en binders, ja zelfs de apothekers en instrumentmakers, de beambten der collegie's, beurzen, wetenschappelijke instellingen enz [2]).

Kortom, een middeleeuwsche universiteit was een souvereine Staat in den Staat. En wanneer zij met andere machten in botsing geraakte, stonden haar genoeg middelen van tegenweer ter beschikking. Of liever gezegd: één geweldig middel, hetwelk doorgaans onweerstaanbaar van uitwerking was.

Wanneer een universiteit meende, dat haar onrecht was aangedaan, en dit onrecht werd niet voldoende hersteld, dan hield zij eenvoudig... algemeene werkstaking! Vóór twee jaren ongeveer heeft men met verwondering gehoord, dat eenige honderden Duitsche studenten te Weenen, om reden van politieken aard, besloten hadden voorloopig geen academische lessen meer te volgen. Een strike dus van studenten. In de Middeleeuwen hield somtijds geheel de

---

[1]) Vgl. Rashdall I, 153, 165, 189 vv.

[2]) Vgl. *Kichenlexikon* Bd. XII, Sp. 330—331.

universiteit werkstaking, zoowel de professoren als de studenten, òfwel het besluit daartoe werd door ééne van beide partijen genomen, zoodat de andere dan vanzelf volgen moest.

Zoo gebeurde het ten jare 1209 in Oxford, dat twee of drie studenten wederrechtelijk werden gevangen gezet. De universiteit eischte hun onverwijlde invrijheidstelling. Te vergeefs. Toen verlieten drieduizend studenten op staanden voet Oxford, om zich in Cambridge te gaan vestigen, waar de hoogeschool van toen af in hoogen bloei geraakte [1]).

Te Bologna werden in verloop van tijd wel dertien zulke emigratie's gehouden. Te Parijs kwamen ze niet minder veelvuldig voor. Te Praag — deze »secessio" is beroemd in de geschiedenis — vertrokken in het jaar 1409 tweeduizend Duitsche studenten tegelijk, omdat zij bij den koning van Bohemen hun chauvinistischen zin tegen de Czechen niet vermochten door te zetten [2]).

Hier komt duidelijk aan het licht, hoe de macht eener middeleeuwsche universiteit vooral steunde op haar schijnbare zwakheid. Namelijk op haar betrekkelijke armoede, want vaste gebouwen en goederen bezat zij maar weinig [3]). Daarom was zij aan geen bepaalde plaats gebonden, maar desnoods kon zij, als een Nomadenvolk, hare tenten elders opslaan. Dan op haar losheid van den Staat. Want al miste zij nu den steun van diens ijzeren arm, hare vrijheid was nu ook in geen zilveren banden gekneld. Zoodoende bleef zij souvereine in eigen kring, die zonder iemand naar de oogen te zien, uitsluitend kon zorgen voor de handhaving harer rechten en voor de waarachtige belangen der wetenschap. Zelfs in dien tijd van wapengekletter en ruw geweld bleek doorgaans de overmacht des geestes sterk genoeg, om zegevierend bestand te zijn tegen de brutaliteit van materiëele overmacht.

Niet ten onrechte heeft men dan ook de middeleeuwsche

---

1) Rashdall III, 349, 736, Denifle 242 en 368. Aan een dergelijke »secessio" uit Bologna dankten de hoogescholen te Vicenza, Padua en Arezzo haar ontstaan, evenzoo Vercelli ten opzichte van Padua. Vgl. Denifle 730.

2) Rashdall II, 225.

3) Rashdall I, 405.

hoogescholen »burchten der vrijheid" genoemd. »Met onze vrijheden en rechten — dorst de Leipziger professor Johann Kine in 1445 tegenover den hertog van Saksen verklaren — heeft geen koning, geen kanselier zich te bemoeien" [1]). Dien ontembaren vrijheidszin hadden de universiteiten min of meer overgeërfd van aller gemeenschappelijke moeder te Parijs, waar de hoogeschool zichzelve fier den eerenaam toekende van: »oudste dochter des konings" en het Parlement haar »jongere zuster" noemde, en waar geheel de Seine-stad grootging op haar universiteit: »Paris was proud of her University" [2]).

Veel andere, niet minder eigenachtige staaltjes zouden dezen eigenaardigen karaktertrek eener middeleeuwsche universiteit nog kunnen illustreeren. Maar de ruimte laat dit thans niet toe. Het vorenstaande zal reeds genoegzaam hebben aangetoond, met hoeveel recht Hastings Rashdall kon spreken van »de groote democratie der wetenschap in de Middeleeuwen" [3]).

Of het op dit stuk, in onzen vrijheidlievenden tijd, er beter op geworden is?

De Berlijnsche hoogleeraar Paulsen gewaagt over de volstrekte afhankelijkheid, waartoe de hedendaagsche universiteiten als organen van den almachtigen Staat geraakt zijn, als over den »Krebsschaden", den kanker, die ze in het bloed zit. Zeer tot schade van het onderwijs zelf. Want: »damit hat das Publikum zugleich die Beseitigung der Individualität der Schulen, die Umwandlung der Lehrer in unpersönliche Lehrkräfte gutgeheissen" [4]).

En verlangt men ten overvloede nog een onverdachten getuige uit ons eigen land?

---

1) *Kichenlexikon* Bd. XII, Sp. 332. Volgens Kaufmann II, 110 vv. werd de autonomie der hoogescholen in Duitschland nogal door den landsheer beperkt en beheerscht; maar het schijnt, dat hij langs dien weg ietwat tendentieus den staatsinvloed wil bepleiten.

2) Rashdall I, 520, 555 vv.

3) I, 553; vgl. 138 vv. en 197.

4) *Geschichte des gelehrten Unterrichts* Bd. II, S. 676; vgl. *Litterarische Rundschau* 1898, No. 2, Sp. 45 ff.

In het jaar 1881 aanvaardde iemand te Groningen het hoogleeraarsambt in het staatsrecht met een inaugurale rede, waarin het volgende onbevangen oordeel:

»Nòg kiest de Staat partij.

»Nòg houdt het schrikkelijk pleit van dwang en vrijheid aan. Het onderwijs is nog Staats-godsdienst, en aan de hoogescholen wordt nog officieel gestempelde wetenschap gedoceerd.

»Nog altijd spookt — naast de infaillibiliteit van godsdienstige dogmata — de zekerheid van wetenschappelijke hypothesen en kleedt de Staats-wetenschap zich in den afgedragen mantel van Staats-godsdienst" [1]).

Wie toch wel de hoogleeraar mag zijn, die bij zijn inauguratie zulk een kras oordeel, om niet te zeggen een vonnis, over het Hooger Onderwijs van onzen tijd dorst uitspreken? Het is niemand anders dan Z.Exc. de tegenwoordige minister van Justitie, Mr. Cort van der Linden.

* * *

Nu wij onze aandacht schenken aan de verhouding der middeleeuwsche universiteiten tot den *Staat*, komt als vanzelf ook hare verhouding tot de *Kerk* ter sprake. Deze was inderdaad een zeer nauw toegehaalde band, die echter de zelfstandige vrijheid der hoogescholen geenszins belemmerde.

Reeds hierboven [2]) zagen wij, hoe de kanselier als vertegenwoordiger van den Paus oorspronkelijk het hoofd was der universiteit. Elke hoogeschool had aan den H. Stoel, zoo niet haren stichtingsbrief, dan toch een of meer perkamenten oorkonden te danken, waarin hare vrijheden en voorrechten stonden gewaarborgd [3]).

Maar ook wanneer een universiteit door den landsvorst of door het stedelijk bestuur in het leven geroepen was, stond in haren stichtingsbrief als bizonder doel aangeduid: de bevordering van het katholiek geloof en weten [4]).

---

[1]) *Rede* enz. (Gron. 1881) blz. 12—13.

[2]) Blz. 355.

[3]) Vgl. *De Katholiek* blz. 258.

[4]) Vgl. *Kirchenlexikon* Bd. XII, Sp. 343.

Toen dus Willem van Oranje aan de stad Leiden een hoogeschool verleende, hoofdzakelijk om te zorgen voor de opleiding van geschikte Evangelie-bedienaars, deed hij niets anders dan het reeds eeuwen herwaarts in de Katholieke Kerk gegeven voorbeeld navolgen.

Ook ontbraken, reeds vóór de groote Westersche scheuring, aan verschillende universiteiten de noodige bepalingen niet, om zich bij een promotie omtrent de rechtzinnigheid van den candidaat te verzekeren.

Evenals de geest der Kerk over 't algemeen het gansche burgerlijke en staatkundige leven van de Middeleeuwen gelijk zuurdeesem doordrong, zoo ook bij de organisatie van het Hooger Onderwijs. De rector en zijn raadslieden moesten oorspronkelijk tot den geestelijken stand behooren en zelfs ongehuwd blijven. Leermeesters en scholieren hadden een eigen clericale kleederdracht [1]) en werden gerekend tot den geestelijken stand te behooren [2]). Zij woonden meestal in afzonderlijke studiehuizen (»collegia", »bursae"), volgens een gemeenschappelijke dagorde, waarvan tegenwoordig bijv. de collegie's in Oxford en Cambridge nog overgebleven zijn [3]). De gezamenlijke leden der hoogeschool noemden zich »clerus universitatis" [4]). De verkiezing en installatie van den rector had menigmaal plaats in den Dom of in een andere kerk der universiteitsstad. Daar geschiedde ook meestal de plechtige promotie, en wel op pauselijk gezag, welke plechtigheid met een *Te Deum* en een Mis van dankbaarheid werd besloten.

Als kerkelijke genootschappen hadden vele universiteiten, met name Parijs, ook het recht, om aan den Paus een zoogenaamden »rotulus", een naamlijst van studenten, die met een kerkelijk beneficie zouden begiftigd worden, over te leggen [5]). Door Nederlandsche studenten aan de hoogeschool te Parijs

---

[1]) Rashdall II, 637 vv. In Duitschland bestond een eigen »habitus scholasticus", volgens Kaufmann II, 82.

[2]) Rashdall 658.

[3]) T. a. p. I, 478 en 501 vv.; II, 608—609 en 653; Kaufmann II, 214 vv.

[4]) In Keulen noemde men de studenten »halfpapen", vgl. Kaufmann II, 91.

[5]) Rashdall I, 532.

werd van dit voorrecht gretig geprofiteerd [1]). En de vrijgevigheid, waarmee de H. Stoel de studenten eener hoogeschool dispenseerde van de verplichting, om persoonlijk bij hun beneficie te resideeren [2]), werd in het ten onzent geldend kerkelijk recht niet minder ruim erkend en toegepast [3]).

Wederkeerig bewezen de middeleeuwsche universiteiten aan de Kerk gewichtige diensten.

Onberekenbaar groot was haar invloed op het geestesleven van haren tijd in Kerk en maatschappij [4]).

Zij werden geraadpleegd bij de beslissing over de meeste belangrijke vraagstukken. Zij werden, vooral gedurende het Westersche schisma, tot algemeene en gewestelijke Concilies uitgenoodigd en zoowel door Pausen als andere Kerkvoogden herhaaldelijk om advies gevraagd. Hare afgevaardigden speelden op verschillende kerkvergaderingen een voorname, soms, gelijk te Pisa, Constanz en Basel, een *te* voorname rol. De hoogeschool van Weenen verkreeg zelfs het recht om inquisitie naar ketterij te houden, in sommige gevallen den ban uit te spreken en van censuren te ontslaan.

Alle universiteiten zonder uitzondering namen volop deel aan het godsdienstig leven der Kerk. Hare statuten beginnen haast overal met den titel: Over hetgeen zeden en godsdienst betreft (»De his, quae morum sunt et divini cultus"), stellen de hoogeschool met haar verschillende corporaties onder de bescherming van heilige schutspatronen, schrijven nauwkeurig voor, hoe de hoogeschool zal optreden bij openbare kerkelijke plechtigheden, en bepalen gebeden en Offerande voor de zielerust der gestorven leden [5]).

Waarlijk, de middeleeuwsche universiteiten mochten het volop ondervinden, dat het onder den kromstaf toch goed leven is.

---

1) Vgl. bijv. *Bullarium Trajectense*, numm. 1722—1732.

2) Decretum Gregor. Lib. III, Tit. IV, cap. IV *(Relatum est)*, cap. XII *(Tuae fraternitatis)* en Lib. V, Tit. V, cap. V *(Super specula)*.

3) S. Muller Fz., *Het Rechtsboek van den Dom* ('s-Hage 1895) blz. 206 en 218.

4) Vgl. Rashdall I, 518 en 545 vv.

5) *Kirchenlexikon* Bd. XII, Sp. 344—345.

Maar van den anderen kant toonden zij ook doorgaans haar erkentelijkheid voor de ontvangen steun en weldaden. Zij bewezen metterdaad, dat het geen vrome wensch, geen ofschoon rechtmatige, toch zelden of nooit te verwezenlijken eisch behoeft te zijn, maar dat het een voor beide partijen zegenrijke verhouding is, wanneer er waarachtige en volle harmonie bestaat tusschen geloof en wetenschap.

* * *

Indien uit de tot nog toe geleverde beschouwingen over de middeleeuwsche universiteit niets voor ons te leeren viel, dan zou de geschiedenis niet meer zijn, gelijk reeds Cicero haar prees: »testis temporum, lux veritatis, magistra vitae", of zooals een oude kroniekschrijver deze uitspraak vertaalde: »een geheugenisse der tyden, een lichte der waarheyt, een meesteresse des levens" [1]).

Daarom op de eerste plaats, maar dan voor eens en voor goed, afgerekend met de oude gemeenplaats: »duistere nacht der Middeleeuwen" [2]).

Zeker, aan de universiteiten in de Middeleeuwen hebben leelijke schaduwzijden geenszins ontbroken. Enkele daarvan zagen we reeds niet onduidelijk doorschemeren, en het zou niet moeilijk zijn, die schaduwen nog te vergrooten of aan te dikken. Zeker, onze tijd mag vrij bogen op onberekenbare vorderingen, welke de wetenschap, met name de natuurkundige wetenschap, met reuzenschreden maakt. Het zou dan ook wel schande zijn, indien een eeuwenlange ondervinding onze tegenwoordige hoogescholen niet wist te vrijwaren tegen sommige fouten en gebreken van voorheen. Men zou wel moeten wanhopen aan den vooruitgang van den menschelijken geest, indien de hedendaagsche wetenschap niet kon wijzen

---

[1]) Broeder Albertus Cuperinus in zijn »Prologe" tot de *Chronieken* van 's Hertogenbosch.

[2]) Dat ze nog niet definitief naar den rommelzolder is verwezen, bemerk ik tot mijn teleurstelling in de jubelrede van professor Pasquale Villari te Florence. Deze gevierde historicus sprak 18 November jl. zoo waar nog van de: »buia notte del Medio Evo"! — Vgl. *Fondazione Villari* (Firenze 1900) p. 45.

op menige verovering, welke voor de universiteit der middeleeuwen nog »terra incognita" was.

Maar past het daarom, uit de hoogte neer te zien op het wetenschappelijk streven onzer voorouders? De hulde onzer rechtmatige bewondering te ontzeggen aan de middeleeuwsche universiteit? Evenmin als het den man van gerijpte ondervinding, die over tal van hulpmiddelen beschikt en al doende geleerd heeft — niet het minst door geleden »schade en schande" — betamen zou, minachtend neer te zien op zijn jongelingsjaren, toen hij nog in het stadium van ontwikkeling verkeerde en met allerlei moeilijkheden te kampen had [1]). Veeleer zal die gerijpte man vaak met heimwee terugdenken aan zijn bloeiende jeugd, toen hij geestdriftig zijn idealen hooghield en edelmoedig streefde naar een grootsch, verheven doel, hunkerend naar al wat goed en schoon is, gelijk de jongeling van Longfellow met het kloeke devies op zijn wapperende banier, met den stouten kreet op zijn trillende lippen: *Excelsior!*

Zóó behooren wij de middeleeuwsche universiteit te beschouwen. En dan overkomt ons onwillekeurig dezelfde gewaarwording, die professor Moll hier beleed te hebben ondervonden: de terugblik op het verleden is »een geneeskrachtig bad, waarin de mensch zich een frisscher en als verjongd leven bereidt... weldadig als de herdenking onzer jeugd in de jaren des ouderdoms" [2]).

Maar ten andere, dan moet de middeleeuwsche universiteit ons óók eeren voor de *toekomst.*

Slechts één enkele onder de talrijke, voor de hand liggende gevolgtrekkingen meen ik mij hier te mogen veroorloven.

Ontelbare malen hoorden wij — en terecht — roemen op de Middeleeuwen als op den echt katholieken tijd, waarin de Kerk haar zegenrijke werking in de maatschappij volop ontplooien kon. Wie durft alsnog betwijfelen, of onder de natuurlijke middelen, waarvan de Kerk zich toen heeft bediend, om

---

[1]) Vgl. Denifle 798.

[2]) *De idee der universiteit*, blz. 6.

haar leidenden invloed op geesten en harten te vestigen, maar vooral te handhaven, is wel een der machtigste factoren geweest de middeleeuwsche universiteit? En wie zal ontkennen, dat de Kerk geen offers van haren kant te groot, geen tegemoetkoming ruim genoeg, geen eerlijke samenwerking met alle bruikbare elementen te zwaar heeft geacht, om zulk een machtigen factor eerst in het leven te roepen en trouw in haren dienst verzekerd te houden?

Welnu dan:

»In 't verleden,
Ligt het heden
In het nu wat worden zal".

Zoo de Kerk in onzen tijd, die meer dan ooit te voren het intellect huldigt, om niet te zeggen verafgodeert, haar goddelijke zending als »licht der wereld en zout der aarde" [1]) ten volle zal uitoefenen, dan wordt daartoe, onder de natuurlijke middelen, wel ongetwijfeld vereischt een rechtmatige invloed op het onderwijs aan de hoogescholen. En wie durft volhouden, dat zulks in onze dagen, met name in ons vaderland, werkelijkheid is? Nu het katholiek element aan onze universiteiten vertegenwoordigd is door een zeker aantal katholieke studenten ja, maar die nauwelijks in de gelegenheid zijn, om enkele malen een schaarsch voedsel te ontvangen voor hunne geestesrichting.

»Gedurende de laatste honderd jaren zijn aan een Noord-Nederlandsche universiteit slechts drie katholieken tot een leerstoel beroepen" [2]). Over de oorzaken van dit treurig feit kan men lang redetwisten, levendig zijn beklag doen, krachtig protesteeren zelfs, het *feit* blijft er niet minder om. En zulk een evident achterafblijven, indien men liever wil achteruitzetten, in zake profaan Hooger Onderwijs, maakt toch eigenlijk verder dispuut over het al of niet-bestaan van een »te-kort

---

[1]) Matth. V: 13—14.
[2]) *De Tijd.* 1 October '98.

der Katholieken in de wetenschap" tot een dragen van uilen naar Athene.

Nu troost men zich wel met het ideale vooruitzicht van een eigen katholieke universiteit, gelijk de Alma Mater van Leuven in schoone werkelijkheid vertoont. Doch met dit ideaal is men op het oogenblik niet geholpen. Zelfs niet in afzienbare tijdruimte.

Wanneer men nagaat, dat Mgr. von Ketteler reeds vóór bijna veertig jaren, met zijn weergalooze energie, het plan ontwierp en propageerde van een katholieke hoogeschool voor Duitschland [1]), en dat van zijn grootsche onderneming nog het minste niet gerealiseerd is, dan zou de eventueele uitvoering van een dergelijk plan in Nederland wel »ad Calendas Graecas" kunnen verschoven worden.

Sterker nog, een bevoegd beoordeelaar als professor von Hertling schroomde niet onlangs te verklaren: »Das katholische Deutschland ist nicht reich genug und ist schon zu viel durch alle möglichen charitativen und social-politischen Aufgaben in Anspruch genommen, als dass es durch freiwillig aufgebrachte Mittel eine Universität unterhalten könnte, welche den an eine solche zu stellenden Anforderungen genügte" [2]). — En dat wordt verklaard van het groote Duitsche rijk, met zijn 18 millioen Katholieken, en toenemenden nationalen rijkdom!

O zeker, het streelt onze liefste verwachtingen in de toekomst, als we van een andersdenkende te hooren krijgen: »De Roomsch-Katholieke Nederlanders, twee vijfde onzer bevolking, tot dusver op den achtergrond gebleven, schuiven langzamerhand naar voren; overal ziet men hunne kerken en gestichten verrijzen; het voorbereidend Hooger Onderwijs hebben zij in navolging der Kalvinisten zelf ter hand genomen, in hope van eene eigen universiteit, waar zij mettertijd hunne toekomstige

---

[1]) Vgl. Otto Pfülf S. J. *Bisschof von Ketteler* (Mainz 1899) II, 222 vv.

[2]) *Hist. politische Blätter* Bd. CXXIV (1899) S. 859. Men lette wel op, dat ook de Vrije Universiteit te Amsterdam op verre na niet aan von Hertlings »Anforderungen" zou beantwoorden, en dat onze eischen strikt genomen lang zoo hoog niet behoeven te zijn, als hij ze voor Duitsche toestanden stelt.

leiders zullen kunnen vormen, naar het voorbeeld, dat de vrije Universiteit te Amsterdam hun geeft" [1]).

Verraadt het nochtans wel kleinmoedigheid te vragen: of wij onszelven dan niet min of meer verheugen over het bezit van een schoon . . . vergezicht? Intusschen *blijft* de nood des tijds dringen.

Intusschen bewijst het openbare leven bijna iederen dag, hoe waar Dr. Kuyper het als »een niet te loochenen feit" constateerde: »dat in de sfeer van het hoogere denken de christelijke grondgedachte nog slechts zeer sporadisch leidstar is" [2]).

Voorzeker, hier is een allermoeilijkst probleem ter oplossing.

Maar de langste weg is somwijlen de kortste. En dezen meen ik, in alle bescheidenheid, te zien aangeduid door een eminenten wegwijzer als von Hertling, waar hij zegt: »Mir scheint, dass wir uns nicht durch die Gründung einer solchen freien katholischen Universität *in unserer Isolirung neuerdings befestigen*, sondern vielmehr versuchen müssen, katholische Gelehrten soweit nur immer möglich, auf die staatlichen Lehrkanzeln zu bringen. Das geht nicht mit einem Schlage, aber es geht — *sobald nur die Leute dazu da sind*" [3]).

Van »staatlichen" leerstoelen, zooals von Hertling in Duitschland wil, zal in Nederland voor ons, Katholieken, voorloopig nog weinig sprake kunnen zijn. Ten minste zoolang niet »die Leute dazu da sind", maar dan in zóó groot aantal en van zóó onbetwistbare superioriteit, dat eene Regeering ze niet kan of durft passeeren. Maar een tusschenweg, een geleidelijke overgang is misschien aangewezen door de treffende opmerking, welke Dr. Andreas Jansen, in zijn kloek opstel over de kerkprovincie Utrecht, in de laatste aflevering van het *Kirchelenxikon* [4]) maakt.

Daar spreekt hij over de heuglijke benoeming van professor J. V. de Groot aan de gemeentelijke universiteit te Amster-

---

1) Professor Dr. G. Kalff in *De Gids* Sept. 1898, blz. 431.

2) *Evolutie*, Rede op 20 Oct. 1899 blz. 7.

3) *Hist. pol. Bl.* t. a. p. 860. De cursiveering is van mij.

4) Bd. XII, Sp. 524.

dam en besluit dan: »Hoffentlich ist diese freisinnige That der Behörde Amsterdams der erste Schritt auf dem Wege, der zu einer befriedigenden Lösung der schwierigen Universitätsfrage führt"....

Verder nog op deze moeilijke en delicate quaestie ingaan, betaamt mij hier om velerlei redenen niet. Sapienti sat! Wellicht ben ik naar sommiger meening reeds *te* ver gegaan. Maar dan moge de goede meening mij verontschuldigen, dat slechts het vurig verlangen naar een bevredigende oplossing van dit allergewichtigst vraagstuk mij den moed gaf, het slechts even aan te roeren in verband met de middeleeuwsche universiteit.

»Wir müssen uns anstrengen, uns nicht bloss wissenschaftlich, sondern auch wirthschaftlich nicht überflügeln zu lassen" [1]), dat woord blijft mij soms in de ooren nadreunen als een bazuinstoot. Maar dan klinkt mij tegelijkertijd, geheel anders dan als vreeswekkend geroep ten oordeel, een gezaghebbende stemme tegemoet, die reeds op zoo menig katholiek gebied het sluimerend leven ter blijde verrijzenis wekte. 't Is de vaderlijke stem van Paus Leo XIII: »Alle gezonde en levensvatbare factoren der moderne cultuur moeten aan de eeuwige waarheid en de Kerk dienstbaar worden gemaakt".

»Dat immers — zoo heeft Mgr. Paul von Keppler zich het vorige jaar te Ravensburg uitgesproken, en zijn opvatting werd nog dezer dagen uitdrukkelijk door den H. Vader goedgekeurd [2]) — dàt is de groote levensgedachte van Paus Leo XIII, en deze gedachte houdt een geheel programma in, een echt katholiek program" [3]).

---

1) *Hist. pol. Blätter* t. a. p. 504.

2) »Recevant Mgr. Keppler, Léon XIII s'est enquis du mouvement catholique en Allemagne. L'évêque de Rottenburg au Wurtemberg, on le sait, a prononcé à la dernière réunion de la »Goerresgesellschaft" un discours important et magistral sur la nécessité pour les catholiques de renouveler leurs méthodes d'éducation et de marcher à la tête des sciences. C'est le sentiment même du Pape, à condition qu'on observe le bornage exact et rigoureux des idées et des choses". Romeinsche correspondentie in de *Patriote* 23 Mars 1900.

3) Vgl. M. A. P. C. Poelhekke. *Het te-kort der Katholieken in de wetenschap*, (Nijmegen 1900) blz. 60; *De Katholiek* blz. 303.

De Middeleeuwen hebben ons het voorbeeld gegeven, om zulk een »katholiek program" tot uitvoering te brengen, een voorbeeld, dat niet slechts bewondering verdient, doch naar de gewijzigde tijdsomstandigheden, ook navolging, met inspanning van al onze krachten.

Men vergete het niet: de middeleeuwsche universiteiten, die op Aristoteles een rijken buit veroverden [1]) en Averroës' verderflijke dwaalleer schitterend overwonnen, hebben ons, te haren tijde, onder Gods zegen de verwezenlijking van dat »katholiek program" voorgedaan.

Dr. G. BROM.

---

1) »Spolia gentium". Vgl. Dr. Schaepman, *St. Thomas van Aquino*. Drie voorlezingen (Utr. 1898) blz. 101.

NIEUWE LENTE.

Ik sta aan uw venster en klop!
. . . . . .
Ik ben de gouden, zonnelichte dag,
Die in de neevlen lang te sluimren lag;
Zie mij nu komen.
Het sneeuwt van bloesemvlokken door de lucht
En 't morgenwindje brengt de blijde vlucht
Der lentedroomen.
Wat toeft gij? Sla uw oogen op,
Ik sta aan uw venster en klop!

Zoo lang, zoo droevig hebt gij mij gewacht,
Ik kom, en mijne zoete toovermacht
Zal u doordringen.
De meie geurt, hoog juicht de vink zijn lied,
De blije vooglen drijven in 't verschiet
In breede kringen.
Wat toeft gij? Sla uw oogen op,
Ik sta aan uw venster en klop!

ALB. S.

GELIJK DE ZON.

Gelijk de zon op 't zomermorgenuur, —
  En alles blinkt in blanke schitterpraal,
  En alles zingt, de bloem, de nachtegaal:
Eén machtig vreugdelied zingt heel natuur! —

Zóó staat gij, Poëzie, een enkle maal,
  Een enkle maal aan 's levens lief azuur,
  En schouwt mijn ziel uw gouden hemelvuur
In zachten tooverglans van 't ideaal.

Dan gloeit mijn blijde ziel van liefde en licht,
Dan stoeit door àl mijn ad'ren een gedicht; —
  O heerlijk scheppen, heerlijk dichter zijn!

  Eén uur van jubel in uw zonneschijn
Schenkt, Poëzie, den moeden pelgrim kracht,
Om kloek te gaan door langen, grijzen nacht.

Nijmegen. W. DE VEER, S. J.

UIT MOSES.

(FRAGMENTEN.)

I. DE NIEUWE PHARO.

»Egypte's Pharo is gevallen,
»De laatste van 't beroemd geslacht!"
Zoo wordt de treurmare omgebracht
Aan onderdanen en vazallen,
Beantwoord door de ziele-klacht
En 't plechtig rouwmisbaar van allen.

»Den Pharo heil!" Een dondrend koor
Van jubel huldigt allerwegen
Het nieuw geslacht, ten troon gestegen, —
Maar Isrels juichkreet gaat te loor
In 't haatgeschreeuw, dat daarbij tegen
Hen opgaat, heel Egypte door.

»Den Pharo heil! Zijn glansen rijzen
»Gelijk een daagraad over 't land,
»Die nacht en nevelen verbant,
»En ons den Zonnegod doet prijzen,
»Dien Isrels herdersvolk, o schand!
»Verstoken laat van eerbewijzen.

»Den Pharo heil! Weg met een macht,
»Die schier zijn macht kan evenaren,
»Die straks hem en de Egyptenaren
»Te slaan en te onderjukken tracht!
»Haar verdre groei is vol gevaren!
»Waarom dien niet tot staan gebracht?

»Den Pharo heil! Zijn wijze wetten
»Besparen hem en ons dien hoon!
»Als zij dat volk, aan rust gewoon,
»Door harden arbeidsdruk verpletten,
»En, voor het heil van land en troon,
»Zijn wasdom en zijn bloei beletten!"

Verstomd was Isrels zegenbee
Bij 't kronen van Egyptes koning,
En zijn gejuich en eerbetooning
Verdronken in een tranenzee,
Daar ieder hart en iedre woning
Weldra één kreet slechts kende: Wee!

II. LIJDENS-BEURTZANG.

Wee! waar is ons heil gebleven!
Wee! ons leven is geen leven!
Wee! wat hebben wij misdreven?

Wee! wat jammerlijke ellende,
Wat al lijden zonder ende
Bracht ons Pharo's beulenbende!

Wee! als wolven en hyënen
Sleepten ze onze goedren henen,
Zelfs de nooddruft onzer kleenen!

Wee! op 't onverwachts besprongen,
Werden we onder 't juk gewrongen
En tot slavenwerk gedwongen!

Wee! een slaaf is te benijden,
Daar zijn meesters van veel lijden
Om zijn prijs hem nog bevrijden!

Wee! in onze smarten zwelgen
Harde meesters, duivelstelgen,
Om van de aarde ons uit te delgen!

Wee! hoe knellen hunne boeien,
Bij 't voortdurend ovengloeien,
Onder 't brandend zonneschroeien!

Wee! de rotsen los te scheuren,
Of uit de aarde omhoog te beuren,
En, zoo zwaar, naar 't werk te sleuren!

Wee! die steenen te behouwen,
En met bok en takeltouwen,
Ze tot muren op te bouwen!

Wee! als we ons een wijl beklagen,
Of om wat verlichting vragen,
Dan is 't antwoord geeselslagen!

Wee voortdurend snerpt de roede
Op ons lichaam, reeds zoo moede,
Opdat het nog meer zich spoede!

Wee! de nood is 't hoogst gestegen,
En geen uitkomst lacht ons tegen;
Ach, de dood ware ons een zegen!
. . . . . .
. . . . . .

Wee! wee! wee! Al wat wij' leden
Is nog niets, daar zij op heden
Ons het harte gaan vertreden!

Wee! wee! wee! Om ons te mindren,
En onz' aanwas te verhindren,
Doodt men onze onnooz'le kindren!

Wee! wee! wee! Hoe kan 't gebeuren
't Kind van 't moederhart te scheuren,
Om het naar den Nijl te sleuren!

Wee! wee! wee! De moeders kermen,
Smeeken voor haar kroost ontfermen,
Worstlen om het te beschermen!

Wee! wee! wee! Teruggesmeten,
Wordt haar 't kind uit d' arm gereten,
Spot men met haar jammerkreten!

Ach! bij 't werken tot den bloede
Onder 't striemen van de roede,
Is het machtlooze onzer woede,
Nog de pijnlijkste aller plagen,
Die in wanhoop ons doet vragen:
God! zie neer op onzen nood,
Geef ons uitkomst of den dood!

III. Doodsangst en doodsnood.

De moedertrouwe
Van Amram's vrouwe
  Had bevend, bang,
In duizend zorgen
Haar kind verborgen
  Reeds maanden lang.

Wat teeder wichtje!
Wat zoet gezichtje!
  Wat englen-lach!
En dat zou sterven!
Dat zou zij derven!
  Zij kan niet! Ach!

Neen, wat gevaren
Ze, ook voor de haren,
  Om 't knaapje tart;
Dien angst versmoort ze;
Eén stem slechts hoort ze:
  Haar moederhart.

Haar eigen leven,
O, mocht ze 't geven
  In ruil voor 't kind!
God! Had zij krachten!
Maar, ijdle klachten!
  Ze is als ontzind!

Zij ziet het waren
Der moordenaren
  Rondom haar woon,
Al glurend, loerend,
En 't moordzwaard voerend
  Voor 't kind, haar zoon!

Hoe angstig beeft ze!
Hoe dikwijls heeft ze,
  Op 't minst gedruisch,
Haar kindje onttogen
Aan aller oogen,
  In 't diepst van 't huis!

Hoe zorgvol sust ze,
En koost en kust ze
  Het wichtje zoet
Met fluistrend vleien,
Opdat zijn schreien
  Geen oor ontmoet.

Zij waakt de nachten,
En als haar krachten
  Zijn uitgeput,

En ze op de dagen
Wat rust zal wagen,
't Brengt haar geen nut.

Als de afgematte
Den slaap soms vatte
Een oogenblik,
Dan, koortsig rillend,
Vliegt ze eensklaps gillend
Weer op vol schrik.

't Wordt altijd banger;
Ach! 't kan niet langer:
Het beulenrot
Komt dag aan dagen
Vol argwaan vragen; —
O God! o God!
. . . . . .

Is dan alles toch verloren?
Is dat lieve, lieve wichtje
Met dat englen-aangezichtje
Om te sterven haar geboren?

Zal men straks haar 't kind ontscheuren,
Om het, spottend met haar gillen,
Tot een aas der krokodillen,
Naar den Nijlstroom weg te sleuren?

Ach! schoon de uren snel verloopen,
En elk uur 't gevaar doet groeien,
Blijft ze haren geest vermoeien,
Of nog uitkomst is te hopen.

Eindelijk, na lang beraden
Om een mooglijk plan te kiezen,
Vlecht ze in haast een korf van biezen,
En besmeert met pek de naden.

Dan omwindt ze 't kind met doeken,
Heel, behalve het gezichtje,
Opdat niet het teeder wichtje
Zich verwonde aan punt of hoeken.

Voor zij het in 't korfje plaatste,
Kuste zij het knaapje teeder,
Kust het weer en nog eens weder,
Telkens, telkens nog voor 't laatste.

Maar niet langer mag zij wachten...
God! als eens de beulen kwamen,
En haar nog het korfje ontnamen,
En heur laatste hoop versmachtten...

En reeds heeft zij 't opgenomen;
Zie, daar gaat ze met haar dochter,
Die met 't kind zal vluchten, mocht er
Een van Pharo's lieden komen.

Met den dierbren last beladen,
Vluchten ze, onder snikkend weenen,
Haastig naar den Nijlstroom henen,
Langs de minst begane paden.

Dan, ziet ze ook geen vijand naadren,
Elke schrede maakt haar droever
Bij het voortgaan, tot ze aan d'oever
't Bloed schier stollen voelt in de aadren.

God! van die zoo wijde golven
Durfde zij zich redding droomen!
Ach! zoodra de vloed zal komen
Is het korfje in eens bedolven...

Toch... het moet... Nauwlettend turen
Ze eerst in 't rond naar alle kanten,
Of niet Pharo's beulstrawanten
Uit de verte haar begluren.

Dan beveelt ze in smartlijk zwijgen
't Hulploos wichtje aan d'Albehoeder,
Met gezucht, als slechts een moeder
Tot Gods vaderhart doet stijgen.

En zij plaatst met bitter kermen
't Korfje tusschen de oevergrassen,
Om, als 't water straks gaat wassen,
Voor den stroom het te beschermen.

Met de doodsverf in haar trekken,
't Hart tot berstens toe vol rouwe,
Moet zij gaan thans, de arme vrouwe,
Om geen argwaan op te wekken.

Maar zij doet Maria blijven,
Om, van verre en in 't verborgen,
Voor 't geliefde pand te zorgen,
En 't niet weg te laten drijven.

C. W. SNELDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

H. J. A. COPPENS, *Algemeen overzicht der kerkgeschiedenis van Noord-Nederland, van de vroegste tijden tot het jaar 1581.* — Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1900.

Hoc erat in votis, zal menigeen, wien de geschiedenis van het katholieke Nederland ter harte gaat, met ingenomenheid gezegd hebben, toen de dagbladen het *Algemeen overzicht der kerkgeschiedenis van Noord-Nederland*, door H. J. A. Coppens, aankondigden. Bij wie immers moest men tot nog toe te raden gaan, om het leven en de werken onzer katholieke voorvaderen te leeren kennen? Bij rechtzinnige of moderne Protestanten, die vaak met den besten wil zich aan de erfelijke vooroordeelen niet konden onttrekken en niet wisten door te dringen tot den geest en het wezen van een voorgeslacht, zoozeer van hen vervreemd. Bij Jansenistische schrijvers, wier bronnen, hoe rijkelijk ook vlietend, troebel, drabbig waren gemaakt door verholen partijzucht en oneerlijk streven. Wel konden wij in den laatsten tijd wijzen op enkele, degelijke monografieën, wel mochten wij ons verheugen, dat de schatten, in de *Archieven* der bisdommen van Utrecht en Haarlem geborgen, aanmerkelijk vermeerderden, maar toch lag het veld onzer katholieke kerkgeschiedenis vóór de Hervorming grootendeels braak. Of die treurige toestand nog lang zou aanhouden, of de oproeping van een onzer meest begaafde geschiedschrijvers zou blijven klinken als een stem in de woestijn? Wij wagen het niet, hierop te antwoorden. De schrijver was van meening, niet tot de vervulling dier rechtmatige eischen te moeten wachten. Gedachtig aan het:

bis dat qui cito dat, beproefde hij een handboek saam te stellen, »hetwelk de feiten beknopt en geleidelijk behandelt en door een ieder gebruikt kan worden". Van harte brengen wij hem voor dien volbrachten arbeid onzen dank.

Men behoeft het werk slechts vluchtig te doorbladeren om te erkennen, dat de uitgebreide stof ordelijk met zorg en veel zaakkennis behandeld is. Achtereenvolgens wordt beknopt en bevattelijk in verschillende hoofdstukken verhaald: de invoering en verbreiding van het Christendom, de opkomst, de bloei, het verval en het einde van het Utrechtsche Bisdom. Men leert daaruit, dat niet het Graafschap Holland met zijn bekende vorstenlijst, die der leergierige jeugd trouw wordt ingeprent, maar het Bisdom Utrecht met zijne reeks vrome, geleerde en kloeke kerkvoogden het begin en het brandpunt van Neerland's beschaving en ontwikkeling geweest is. Volmondig zal men met den eerw. schrijver instemmen, als hij blz. 277 met deze woorden besluit: »Ontegenzeglijk is de bisschoppelijke regeering ons vaderland ten zegen geweest tot welvaart en beschaving; en ons roemrijk verleden op velerlei gebied danken wij voor een zeer groot deel aan de Bisschoppen van *Utrecht*".

De hoofdstukken van de opkomst en de verbreiding der Hervorming in Nederland behooren, naar onze meening, tot de verdienstelijkste bladzijden, die van katholieken kant over dat ingewikkeld en veelbewogen tijdvak geschreven zijn. De oorzaken der Hervorming in Nederland, vooral het samengaan der staatkundige beweging met de kerkelijke onlusten, of liever „de Hervorming in dienst van den politieken opstand tegen Spanje", de dubbelzinnige houding van den Zwijger, de beteekenis en de gevolgen van de Pacificatie van Gent en de Unie van Utrecht, zijn uiteengezet met zulk een helderen, ruimen blik, met zulk een juist en onpartijdig oordeel, met zooveel overtuiging en zeggingskracht, dat zulk een behandeling de meesteischende critici bevredigen moet.

Kinderlijke piëteit, warme liefde voor de oude Moederkerk spreekt er uit de regelen, waar de schrijver gewaagt van den vruchtbaren arbeid van St. Willibrord en diens apostelen,

van den weldadigen invloed des Christendoms, dat op Neerland's bodem kerken, scholen en kloosters te voorschijn riep, wetenschap en kunst aanmoedigde en beschermde. Het is hem een edele vreugde, een rechtmatige trots in zijn geschiedverhaal enkele lauweren te vlechten den geloofshelden ter eer, die in de ure des gevaars pal stonden voor Rome's leer en Sint Willibrord's kudde. En toch verhindert hem deze zonneglans niet, de schaduwzijde waar te nemen. Onbeschroomd ziet hij de misbruiken en misstanden in de oogen, verheelt de menschelijke zwakheden niet, volgens den gulden raad van onzen Paus: »l'historien de l'Eglise sera d'autant plus fort pour fair ressortir son origine divine, supérieure à tout concept d'ordre purement terrestre et naturel, qu'il aura été plus loyal à ne rien dissimuler des épreuves que les fautes de ses enfants, et parfois même de ses ministres, ont fait subir à cette Epouse de Christ dans le cours des siècles" *(Lettre au clergé de France,* 8 Sept. 1899).

Na deze loffelijke getuigenissen, die genoegzaam aantoonen, hoezeer wij dit werk, een arbeid van verscheidene jaren, op prijs stellen, hopen wij door enkele opmerkingen, misschien wel aanmerkingen, den beloofden dank des schrijvers te verdienen.

Van bevoegde zijde is elders reeds aangewezen, dat de chronologische orde, volgens welke dit handboek heet samengesteld te zijn, door »ongemotiveerde inlasschingen" verbroken is. Wij stemmen dit grif toe, maar zouden toch die inlasschingen niet gaarne missen, omdat zij welkome gelegenheden zijn om zich op den vaak dorren, eentonigen weg wat te verpoozen. Tot welke hoofdfeiten immers wordt de regeering van menigen Kerkvoogd teruggebracht? Twist bij de keuze, oneenigheid met den adel en de steden, strijd tegen Holland en Gelre. Bij al dat krakeel en wapengekletter doet het inderdaad goed, eens een vreedzaam en vroom tooneel bij te wonen, waar de godsdienst de hoogere gevoelens der menschen veredelt en verheft.

Een andere onregelmatigheid meenen wij waar te nemen in de bewerking der stof; terwijl namelijk de 16de eeuw een waar leeuwendeel vordert (van blz. 269 tot blz. 452), moeten

de voorgaande tien eeuwen zich met heel wat minder tevreden stellen. Wellicht is deze aanmerking wat banaal, omdat een werk meer naar de intensiteit dan naar de extensiteit dient beoordeeld te worden, maar van die meerdere intensiteit bespeuren wij in de eerste helft van dit werk niet veel. Integendeel, daarin zijn vele bijzonderheden, wetenswaardig op zich zelf, doch voor een handboek, een overzicht, vrij overbodig, zoo niet hinderlijk. Welke merkwaardigheid is er in gelegen, dat de Wijbisschop van Utrecht in 1271 de kerk consacreerde der nieuw opgerichte parochie te Schiedam (bl. 164)? dat door een anderen Wijbisschop den 24sten Januari 1433 een altaar gewijd werd in het klooster van de H. Maria Magdalena te Amsterdam, en later, den 31sten Maart 1449 in hetzelfde klooster nog een tweede altaar? (Zie bl. 246, 251, 261, 262, 265.)

Wij voor ons, hadden liever gezien, dat de schrijver, in plaats van deze bijzonderheden zoo nauwkeurig te vermelden, een flinke greep had gedaan in het rijke katholieke volksleven der Middeleeuwen. Een aanschouwelijk verhaal der vrome zeden en zinrijke gebruiken, zoo binnen de kerk als daarbuiten, zou de aantrekkelijkheid van het boek aanmerkelijk hebben vermeerderd.

Een tweede vraag, die wij wenschten te stellen, is deze: zou het niet verkieselijk geweest zijn, zoo de talrijke kloosterstichtingen, die nu over zooveel bladzijden verspreid liggen, onder enkele hoofdstukken, bijv. aan het einde van een tijdvak, vereenigd waren? Deze methode door vele schrijvers van naam gevolgd, biedt niet te versmaden voordeelen. Men heeft dan geschikter gelegenheid om het doel en de instelling eener Orde breeder uiteen te zetten, haren bijzonderen arbeid onder de verschillende standen, haren eigenaardigen invloed op de maatschappij na te gaan. Een klooster is wel een klooster, maar er bestaat toch een hemelsbreed verschil tusschen religieuzen, die zich op het beschouwend leven toeleggen, en hen, die het beschouwend leven met het werkdadige vereenigen. Ook ware het wellicht niet overbodig, het groote nut te doen uitkomen van het beschouwend

leven voor de christelijke maatschappij, gelijk P. Alb. Weisz in zijn bekende *Apologie* schrijft: »Der Heilige Geist hat unseren Vätern ins Herz gegeben, einen eigenen Stand zu stiften, damit hier von Berufeswegen in Stellvertretung, im Namen und zur Aufmunterung des gesammten Christenvolkes das Schlachtopfer der Busze und der Abtödtung, das Brandopfer der Selbstverläugnung, das ununterbrochene Rauchopfer des Gebetes auf dem Altar unserer Herzen Gott dargebracht werde. Das Aufhören dieses ewigen Opfers würde bedeuten, dasz Gott sein Volk verworfen habe" (Band V, S. 619). Te veel klem wordt er, onzes inziens, gelegd op de werken der kloosterlingen naar buiten, alsof de verdienste van een abdij en een klooster moet afgemeten worden naar het aantal bunders, die zij hebben ontgonnen of ingedijkt.

De Inquisitie (bl. 302 en volg.) zagen wij liefst meer principiëel behandeld (vergelijk: Claessens, *L' Inquisition dans les Pays Bas du passé);* terwijl de *pauselijke* inquisitie, na hetgeen P. Frédericq hierover aan 't licht heeft gebracht, duidelijker had kunnen zijn omschreven.

Menigen leek, die het standaardwerk van Dr. Acquoy niet gelezen heeft, zal het ook moeilijk vallen, uit de hier meegedeelde gegevens zich een juist begrip te vormen van de Broeders van het Gemeene Leven en de Reguliere Kanunniken van Windesheim. Nog minder zal hij in hare uitgebreidheid die heerlijkschoone reactie der 15de eeuw bevroeden, zoo met recht hervorming genoemd, toen Windesheim met zijn devoten, P. Brugman met zijn Observanten, den oorspronkelijken kloostergeest uit zijn sluimering opwekten, en Benedictijnen, Dominicanen, Carmelieten tot vromen wedijver aanspoorden, toen een nieuw en krachtig godsdienstig leven door de zoo geschokte Kerk van Nederland voer en zich wijd en zijd aan de omringende landen mededeelde.

Over kleine onjuistheden van personen en zaken zullen wij zwijgen; wie duidt het den veldheer euvel, indien onder de duizendtallen, die bij de wapenschouwing hem voorbij trekken, enkele onvolledig uitgeruste soldaten aan zijn scherpziend oog ontsnappen?

Slechts op ééne bijzonderheid, die echter niet komt op rekening van den eerw. schrijver, maar van zijne zegslieden, veroorloven wij ons bij deze gelegenheid eene aanmerking te maken. Bl. 93 leert ons, dat de school te Nijmegen in de 10de eeuw tot de voornaamste scholen behoorde, dat zij er zich op beroemen mocht Paus Gregorius V onder hare leerlingen te hebben gehad. Voor zoover wij konden nagaan, steunt geheel deze loffelijke vermelding op het grafschrift van Paus Gregorius V bij Heda (*Hist. Episc.* p. 96), waar wij o. a. lezen: *Lingua Teutonicus, Numaga doctus in urbe.* Als kantteekening staat echter bij *Numaga*: *Wangia alii.* Slaat men nu Baronius' *Annales* op: *Anno 999, I,* dan leest men alleen: *Wangia doctus in urbe.* De Bollandisten, in het leven van den H. Heribertus (*A. SS.* 16 Mart. p. 472) verhalen uitdrukkelijk, dat Paus Gregorius V, eertijds Bruno geheeten, met Heribertus gestudeerd heeft te Worms, *urbs Vangionum ad Rhenum,* en voeren deze omstandigheid als reden aan, waarom het grafschrift luidt: *Wangia doctus in urbe.* Niet anders leest men ook thans nog op 's Pausen graf, gelijk wij ons hebben laten vergewissen. Het is dus raadzaam, voor de beroemdheid der Nijmeegsche school zekerder bewijzen aan te halen.

Niet genoeg kan ten slotte de uitvoering van het geschiedwerk geroemd worden — formaat, papier en druk zijn aanbevelenswaard; vooral door het *Register der namen van personen en plaatsen,* heeft het als handboek in bruikbaarheid veel gewonnen. Het verdienstelijk boek van pastoor Coppens worde derhalve — dit is onze oprechte wensch — door zoovelen gelezen, bestudeerd en overwogen, dat de eerw. schrijver zich weldra genoopt ziet de ernstige klacht terug te trekken: »Te weinig wordt de Kerkgeschiedenis van ons vaderland door ons, Katholieken, over het algemeen beoefend".

Mogen allen, die fier zijn op het *Vindicamus haereditatem patrum nostrorum,* erkennen, dat het plicht is, eerst die *haereditas* te leeren kennen en waardeeren.

Nijmegen. G. A. MEIJER, O. P.

MOLECULEN EN ATOMEN?

(Vervolg van bl. 85 vv.).

III.

De scheikunde heeft de moleculen en atomen strikt genomen niet noodig, zoolang zij zich met lichamen bezig houdt, die in samenstelling verschillen, d. i. die òf wel uit verschillende grondstoffen ontstaan òf althans uit verschilllende gewichtshoeveelheden van overigens dezelfde grondstoffen worden opgebouwd. En wanneer men ook al formules gebruikt om het geheugen ter hulp te komen, is het toch voldoende met de scheikundige teekens het denkbeeld van eene bepaalde gewichtshoeveelheid te verbinden, om zich volkomen van alle scheikundige verschijnselen, warmteontwikkeling en electrische lading incluis, rekenschap te geven.

De anorganische scheikunde, en in veel hoogere mate de organische, leert ons echter lichamen kennen, die uit dezelfde gewichtshoeveelheden van dezelfde elementen worden opgebouwd en toch in eigenschappen geheel verschillen.

Uit 40 % koolstof, $6^2/_3$ % waterstof en $53^1/_3$ % zuurstof b.v. ontstaan twee geheel verschillende lichamen; het eene zuur van smaak, het azijnzuur, het andere zoet, de glycol.

Nemen wij, volgens de atomen- en moleculen-theorie, voor 't oogenblik eens aan, dat wij het betrekkelijk gewicht eener molecule kunnen bepalen en tevens, dat wij de betrekkelijke atoomgewichten der elementen kennen. De methoden dezer bepaling zullen wij later dienen te onderzoeken.

Zij dit moleculair gewicht voor beide verbindingen $M = 60$, terwijl de atoomgewichten $H = 1$, $C = 12$, $O = 16$ zijn.

Eene eenvoudige rekenkundige redeneering leert ons dan, dat,

indien op 100 gewichtsdeelen der verbinding 40 dl. koolstof voorkomen, op 60 dl. (d. i. het *zoogenaamd* mol. gew.) $\frac{60}{100} \times 40$ of 24 gewichtsdeelen koolstof zijn. Daar nu 12 het atoomgew. v. C (koolstof) is, representeeren 24 gw. dl. twee atomen koolstof C_2. Op gelijke wijze vinden wij dan 4 atomen waterstof en 2 atomen zuurstof zoowel in azijnzuur als in glycol.

De scheikundige formule onzer verbinding wordt nu $C_2\ H_4\ O_2$ en daar deze geeft, wat uit de ervaring afgeleid wordt, noemt men ze de empirische formule. Geheel juist is dit echter niet; in *deze* formule is reeds, zooals wij boven aanstipten, gebruik gemaakt van de veronderstelling, dat de verbinding werkelijk uit moleculen bestaat en dat het gewicht ééner molecule $= 60$ is ($H = 1$ genomen).

De eenvoudigste empirische formule, die aan de procentische samenstelling beantwoordt, zoude zijn: CH_2O.

Bij deze beide formules echter heeft men het begrip molecule en atoom niet volstrekt noodig; ze kunnen beide nog als eenvoudige uitdrukkingen van de samenstelling in gewicht opgevat en gelezen worden, waarbij men dan de vraag, waarom deze gewichten als onderdeelen van 60 (of 30) liever dan als onderdeelen van 100 aangegeven worden, tot later moet uitstellen, daar deze vraag met het onderzoek naar het moleculair gewicht samenhangt.

Onderzoekt men beide lichamen nader, dan vindt men, dat bij het azijnzuur ééne gewichtshoeveelheid waterstof gemakkelijk door metalen (23 gw. dl. natrium, 39 gw. dl. kalium b.v.) kan worden vervangen, terwijl bij de glycol 2×16 zuurstof en 2×1 gw. dl. waterstof, zonder moeite door andere lichamen kunnen gesubstitueerd worden. Dit *feit* kan men uitdrukken ken door eene bijzondere schrijfwijze: $(C_2\ H_3\ O_2)\ H$ en $(C_2\ H_2)\ (H_2\ O_2)$ b.v.

Is deze substitutie in het azijnzuur geschied, (door natrium b.v.) dan schrijft men het nieuwe lichaam $(C_2\ H_3\ O_2)\ Na$.

De groep $(C_2\ H_3\ O_2)$, die in beide lichamen blijft, noemt men wel eens een scheikundig radikaal en onze formules zijn radikaal-formules.

Nog altijd kunnen we deze formules als de scheikundige schrijfwijze van waargenomen feiten opvatten en in de C, H en O niet de atomen zien, waaruit de verbinding *bestaat*, maar de gewichtshoeveelheid koolstof, zuurstof, waterstof, waaruit ze *ontstaat* en waarin ze *ontleed kan worden*. De H en de (H_2 O_2) die naast de radikalen (C_2 H_3 O_2) en (C_2 H_2) geschreven werden, willen dan zeggen, dat de eene verbinding gemakkelijk 1 gw. dl. van de waterstof, die aan de samenstelling heeft deelgenomen, wederom afstaat en dat de andere evenzoo twee gw. dl. waterstof en 2×16 gw. dl. zuurstof uitwisselt tegen iets anders.

Op weinige uitzonderingen na, komt men met deze leeswijze der formules goed uit voor de geheele anorganische en voor een deel der organische scheikunde, en kan men daarin alle reacties (warmteontwikkeling en electrische lading inbegrepen) uitdrukken.

De ontdekking van nieuwe isomeriën (lichamen, die uit gelijke gewichtshoeveelheden van dezelfde stoffen bestaan maar verschillende eigenschappen bezitten) hebben echter in de scheikunde eene nieuwe schrijfwijze noodig gemaakt.

In de groep der alcoholen beantwoorden aan de empirische formule C_3 H_8 O en evenzeer aan de radikaal-formule (C_3 H_7) OH twee verschillende lichamen, de zoogenaamde primaire en de secundaire propyl-alcohol.

De eenvoudige radikaal-formule is niet meer voldoende, vooral niet, wanneer men kort en toch duidelijk wenscht te zeggen of te schrijven, over welk lichaam van de twee men spreekt. Het middel, dat voor de hand lag, nl. de radikalen met een volgnummer te voorzien en te schrijven: (C_3 H_7) ^{I}(OH), (C_3 H_7) ^{II}(OH) heeft men niet gebruikt, omdat men, toen de noodzakelijkheid van nieuwe formules bleek, reeds een beter middel ter onderscheiding meende te bezitten, door niet alleen het atoombegrip in de formule op te nemen — dit had men al sedert lang gedaan, ofschoon het niet noodig was — maar door daarenboven met de atomen-leer de theorie der valenties te verbinden.

De meening waarvan de valentie-leer uitgaat is, dat elk

atoom slechts een begrensd, een bepaald vermogen heeft om zich met andere atomen te verbinden. Waarin dat vermogen bestaat, waardoor het werkt, waaraan de beperking te danken is, weet men hoegenaamd niet, zoodat volgens de meening van Ostwald de valentie-leer nauwelijks den naam eener theorie verdient.

De grondvoorstelling dezer valentie-leer is de hypothese, dat de scheikundige kracht, de zoogenaamde affiniteit, die in de atomen zetelt, slechts in bepaalde punten — of in een bepaald aantal punten werkzaam is.

Aangenomen, dat het moleculaire gewicht van water 18 is, dat op die 18 gw. dl. 2 gw. dl. waterstof en 16 gw. dl. zuurstof voorkomen en dat verder het atoomgew. van H (waterstof) = 1 en van O (zuurstof) = 16 is, schrijft men de formule van de molecule water H_2O [1]). Om zich nu de molecule water voor te stellen denkt men zich het atoom zuurstof met twee scheikundige attractie-punten voorzien, het atoom waterstof slechts met één — of algemeener: het atoom zuurstof met dubbel zooveel attractiepunten als het atoom waterstof, dat als éénheid wordt beschouwd. Wijl men nu geen voorbeeld kent eener verbinding, waarin zich 16 gw. dl. zuurstof met meer dan twee gw. dl. waterstof verbinden, neemt men *twee* als de constante valentie van zuurstof aan en men schrijft dit voor eerstbeginnenden $\overset{II}{O}$, terwijl de graphische voorstelling der mol. water $O<\begin{matrix}H\\H\end{matrix}$ of H—O—H

of $\begin{matrix}H\\|\\O\\|\\H\end{matrix}$ kan worden.

Het gas, hetwelk bij de verbranding van koolstof C ontstaat en door verbinding van koolstof met zuurstof gevormd wordt, heeft tot mol. gew. 44; daarbij is het at. gew. C = 12 en zijn er 2 × 16 gw. dl. zuurstof in de molecule

---

1) De juistheid dezer bepalingen van atoom- en moleculair-gewicht zullen wij later dienen te onderzoeken.

koolzuur. Van de twee verbindingspunten van de zuurstof uitgaande, en aannemende, dat in de scheikundige verbindingen meestal alle attractiepunten iets te doen krijgen, of, wat hetzelfde is, dat er slechts weinig onverzadigde verbindingen (eigenlijk verbindingen met onverzadigde attractie- of affiniteitspunten- of valenties) bestaan — zou men de molecule koolzuur graphisch kunnen voorstellen:

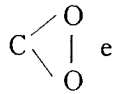

en aan koolstof twee valenties kunnen toekennen.

Dan, er bestaat eene verbinding van koolstof met waterstof (het methaan of het moerasgas) die CH_4 geschreven en

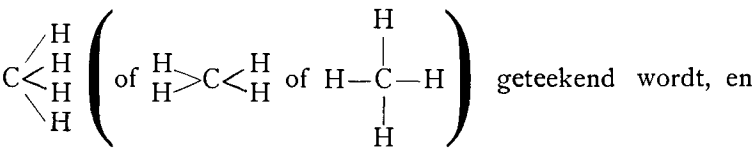

geteekend wordt, en deze leert ons, dat koolstof niet *twee*, maar *vier* valentiepunten heeft. Het beeld van het koolzuur wordt nu (of O=C=O).

Passen wij deze theorie op het boven door ons aangegeven voorbeeld toe, dan vinden wij — rekening houdend met sommige scheikundige eigenschappen, wier bespreking ons hier te ver zou voeren — voor de twee propyl-alcoholen de volgende beelden:

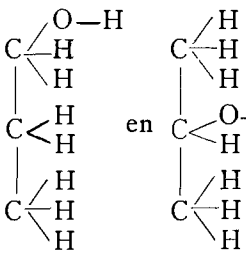

of CH_2 OH. CH_2. CH_3 en CH_3. CHOH CH_3.

De schrijfwijze: C—C of C.C wil in dergelijke formules zeggen, dat van de vier valenties van elk koolstofatoom één gebruikt wordt om de binding met het andere koolstofatoom te bewerken, zoodat elk der beiden nog *drie* atractiepunten beschikbaar heeft om andere elementen te binden.

In C—O—H is de zuurstof met één harer beide affiniteitspunten aan een affiniteitspunt van het koolstofatoom gebonden, het ander dient ter verzadiging der ééne (en eenige) valentie van het waterstofatoom.

Wij krijgen op deze wijze heel aardige structuurformules, die — zooals ieder, die scheikunde geleerd heeft, uit ervaring weet — zeer geschikt zijn om het onthouden van ten minste eenige der tallooze organische verbindingen mogelijk, en zelfs betrekkelijk gemakkelijk te maken. Maar dit is volstrekt niet het eenige, noch ook het hoogst nut dier formules; zij dienen vooral als wegwijzers bij de organische synthese.

Wij wagen het, dit door een voorbeeld toe te lichten.

Nemen wij aan, dat we, door een of andere proefneming en redeneering tot het besluit zijn gekomen, dat de structuur

van den primairen propyl-alcohol deze is: 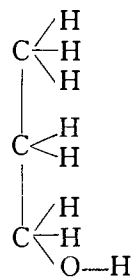 en dat

wij eveneens weten dat de structuur van moerasgas (CH_4) wordt voorgesteld door 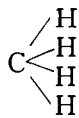 en die van æthylalcohol (de gewone alcohol) door 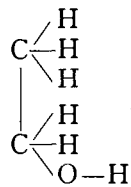 , dan kunnen wij scheikundig aldus redeneeren: lukt het ons in moerasgas een H weg te nemen en eveneens in de van den æthylalcohol, terwijl beide lichamen (in gasvorm) in elkanders nabijheid zijn,

dan is het mogelijk, dat de vrijkomende attractiepunten zich wederkeerig binden en dat derhalve uit moerasgas en æthyl-alcohol propyl-alcohol ontstaat. Rechtstreeks lukt dit wel niet, maar de wijze waarop het geschieden kan, kunnen wij toch eenigszins bevattelijk maken. Wij kunnen in elk der beide verbindingen één atoom waterstof door chloor (een gas waarvan het atoom in ons geval één valentie schijnt te hebben) ver-

vangen en als gassen bij elkander brengen 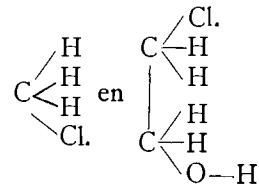 en

Door een of ander metaal is het nu mogelijk het chloor aan deze verbindingen te onttrekken, terwijl zich op 't oogenblik dier onttrekking de vrije valenties over en weer verzadigen. In beeld uitgedrukt: nà de chlooronttrekking heeft men

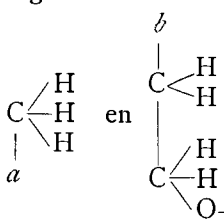 en

De twee stukken hebben bij *a* en *b* een punt waar zij zich kunnen vereenigen en door die ver-

eeniging ontstaat 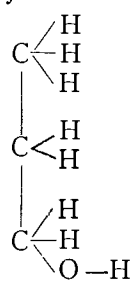 of primaire propyl-alcohol.

Zulke synthesen, die langs een of anderen weg beproefd werden, omdat de structuurformule dien weg aangeeft, zijn er in de laatste jaren zeer vele en met den besten uitslag gedaan. Volgt nu daaruit, dat de valentie-leer en daarmee de theorie der atomen waarheid is, of ook maar, dat de

hypothese iets meer moet zijn dan eene gewone werkhypothese?

Wij meenen van niet.

Men moet in de natuurwetenschappen voorzichtig zijn met hypothesen en niet spoedig meenen, dat een of andere proefneming een »experimentum crucis" is.

Een paar voorbeelden zullen dit staven. Wij ontleenen die aan de redevoering, welke prof. Bolzmann — die als »reactionair" poseert en een aanhanger is der oude atomistische hypothese, welke hij tegenover de nieuweren verdedigt — op de »Versammlung deutscher Naturforscher u. Aerzte" in Munchen den 22sten Sept. 1899 gehouden heeft.

»De klassieke theoretische physica, was met hare meening over den lichtether kant en klaar. Eene zaak ontbrak er slechts om deze theorie onomstootelijk waar te maken, de longitudinale golven nl. die men maar niet kon vinden. En nu, op 't oogenblik, dat het bewezen is, dat de lichtether op geheel andere wijze geconstrueerd moet zijn [als men eerst meende] . . . op 't oogenblik, dat de oude opvatting voor goed van de baan is, komt men, post festum, zeer dicht bij de lang verwachte bevestiging der leer, door de ontdekking der longitudinale trillingen (in de Röntgestralen nl.). Evenzoo ging het met de elektrodymanische theorie van Weber . . ".

De waarschuwing door Bolzmann den natuurkundigen gegeven, geldt ook in de scheikunde. Zulke verschijnselen bewijzen, dat men zeer voorzichtig moet zijn, wanneer men in de bevestiging (door de proefneming of de waarneming) eener gevolgtrekking, een bewijs voor de onvoorwaardelijke juistheid eener theorie wil zien. Volgens de zienswijze van Maxwell »passen beelden, die voor vele gevallen passend gemaakt zijn, ook nog in andere gevallen geheel van zelf; maar daaruit volgt nog niet de overeenstemming tusschen beeld en werkelijkheid in *alle* gevallen. Van den anderen kant leeren ons deze feiten, dat ook eene valsche theorie nuttig kan zijn, mits zij slechts tot nieuwe proefnemingen aanspore" [1]).

---

[1]) *Naturwissenschaftliche Rundschau* (XIV, S. 497).

Zoo kan men a pari voor de scheikunde zeggen: de schijnbare bevestiging der structuur-chemie door de schitterende synthesen, drukt op deze theorie nog niet den stempel der waarheid.

In weerwil dezer schijnbare bevestiging durft zelfs E. Mach, nadat hij aan de »heuristische en didaktische" waarde der atoom-theorie alle recht heeft laten wedervaren, op zeer irreverentieuse wijze zeggen, dat »de atomistiek, met hare kinderachtige en overtollige voorstellingen, zich in eigenaardige tegenstelling met de philosophisch-ontwikkelde physica bevindt" [1]).

Ernstiger en bezadiger spreekt Nernst over de valentieleer: »Men mag niet over het hoofd zien, dat hij, die er naar streeft om de atomistiek in de aangegeven richting verder uit te breiden [de richting nl. der constitutie- of structuur-formules] en om tot bepaalde voorstellingen over de rangschikking der atomen in de molecule te komen, een gebied wil betreden van geheel-en-al hypothetischen aard en dat hij er wel niet komen zal dan op de vleugelen eener zeer stoute verbeelding" [2]).

Wij wenschen de vleugelen der chemische phantasie noch te kortwieken noch te verlammen, maar wèl vooreerst aan te toonen, dat het rijk, waar ze den chemicus heenbrengen, niet het rijk van de waarheid is, al is er wellicht waarheid te vinden.

Van de fraaie structuur-formules, die de constitutie van één lichaam kunnen voorstellen, kan er, indien er meer dan ééne mogelijk is, toch slechts ééne de ware zijn. Een en hetzelfde lichaam kan, in den zin der structuur-chemie, slechts

---

1) *Die Prinzipien der Wärmelehre* (1896, S. 428). Wij ontleenen dit citaat aan een opstel door P. A. Linsmijer S. J., een aanhanger der atomen-theorie, in *Natur u. Offenbahrung* (Bd. 46, S. 1 ff.) geplaatst. Wij maken van deze gelegenheid gebruik om tevens te zeggen, dat wij in ons vorig artikel ons onbewust aan plagiaat hebben schuldig gemaakt. De vergelijking tusschen verbinding en formule van den eenen kant, en van kromme lijn en algebraische vergelijking van den anderen kant, wordt reeds door Ostwald in zijn *Allgemeine Chemie* gebruikt.

2) *Theoretische Chemie* (1898, S. 269).

ééne constitutie hebben. Maar dan volgt daaruit, dat alle synthesen en alle reacties van dat lichaam aan deze bepaalde structuur-formule moeten beantwoorden.

Omgekeerd, indien een en hetzelfde lichaam synthetisch opgebouwd kan worden langs wegen, die aan geheel verschillende structuur-formules beantwoorden, of reageert volgens de eischen van geheel verschillende structuur-formules, dan kan men zeggen, dat geen van allen eigenlijk een juist beeld van het scheikundig lichaam mag heeten. Al blijft dan het groote heuristische en didaktische nut dezer formules en der valentie-leer, die met *deze* formules juist zoo nauw samenhangt — onverminderd, als men wil — voortbestaan, de *noodzakelijkheid* van deze wijze van voorstelling, en nog veel minder de objectieve verwezenlijking der formule in de scheikundige lichamen, kan men niet staande houden.

Zoo is het o. a. met Benzol, een product der distillatie van steenkolen. Voor dit scheikundig lichaam zijn o. a. de ringformule van Kekulé, de diagonaal-formule van Claus, de prisma-formule van Ladenburg, de centrische-formule van Armstrong en Bayer in gebruik. Elk dezer formules beantwoordt aan vele of aan eenige reacties van dat lichaam, geen enkele omvat ze alle, geen enkele is dus *de* waarheid.

De structuur-formule, welke geleid heeft tot de kunstmatige productie van Rosaniline, de grondstof der aniline-kleurstoffen, was een andere dan die, welke men tegenwoordig voor de ware houdt; de formules, waardoor Fischer de constitutie der twee organische lichamen Coffeine en Xanthin voorstelde, en die van alle reacties dier beide lichamen rekenschap gaven, zijn volgens de jongste onderzoekingen van denzelfden geleerde onjuist en moeten door andere vervangen worden.

Wij zouden het aantal dezer voorbeelden gemakkelijk kunnen vermeerderen, maar de niet-chemici onzer lezers zouden daarmee niet gediend zijn.

De geheele structuur-chemie steunt op de leer der valentie, en de leer der valentie is niet slechts louter phantasie maar daarbij — het didaktisch en heuristisch belang buiten rekening gelaten — eene niet zeer redelijke phantasie.

Indien wij ons het atoom als een stoffelijk iets voorstellen — en dat zal 't wel moeten zijn, daar het als het laatste ondeelbare stofdeeltje beschouwd wordt — en overtuigd zijn, dat het atoom ook eene zekere werkzaamheid kan uitoefenen of krachten bezit, dan is 't volstrekt niet redelijk, die krachten in bepaalde punten van het atoom te localiseeren of aan een bepaald aantal richtingen te binden, zelfs dan niet, wanneer men aan het atoom den een of anderen mathematischen vorm toekent of de krachten in het ether-omhulsel der atomen zoekt.

Want bij »innige aaneenligging" der atomen in de molecule kan men *alle* punten der aaneengelegen oppervlakken als werkende aantrekkingspunten beschouwen, en bij eenigen onderlingen afstand der atomen, zou men, steunende op hetgeen men van andere krachten kent, eer aan de concentratie in één punt, dan aan eene verdeeling over vele punten denken.

Wanneer men daarentegen de valenties met de beweging wenscht samen te brengen en van roteerende atomen gaat spreken, dan komen wel is waar bijzondere punten, de polen der rotatie-assen, te voorschijn, maar dan zijn de oneven valenties niet meer verklaarbaar.

Wij kunnen de valentie-leer wel gebruiken als hulpmiddel bij ons voorstellingsvermogen, maar wij kunnen haar niet beschouwen als de uitdrukking der werkelijkheid. Dit blijkt te meer, wanneer men nagaat, hoe met die theorie gewerkt is.

Tot voor niet zoo heel langen tijd, zijn al de structuurformules planimetrische formules geweest; alles werd in een plat vlak geteekend en slechts toen men met de planimetrische formules niet meer uitkwam, toen men ontdekte, dat er meer isomeriën waren als eene planimetrische formule kon uitdrukken, heeft men zijne toevlucht tot stereometrische formules genomen.

Redelijkerwijze had men — de atomen als elementaire lichaampjes verondersteld — terstond met tridimensionale formules moeten beginnen. Waren de structuur-formules iets, dat aan de werkelijkheid beantwoordde, dan had men met de drie afmetingen der ruimte van meet af rekening moeten houden;

zijn ze slechts hulpmiddelen, dan kon men handelen, zooals men gedaan heeft.

Daarom zegt ook van de heerlijke structuur-formules zeer terecht de beroemde chemicus Lothar Meijer: »Den Benzol-ring en het asymetrische koolstof-atoom [1]) kan men wel als zekere ontdekkingen beschouwen, maar de vorm, waarin wij deze ontdekkingen uitdrukken, zal nauwelijks zooveel op de werkelijkheid gelijken, als eene koolteekening, die men op een ruw muurvlak krast, op een zonnig landschap lijkt. Alle voorstellingen, die verder gaan en in bijzonderheden afdalen, zullen minder kans hebben met de werkelijkheid overeen te komen; en het wordt gevaarlijk voor den leerling deze voorstellingen met de werkelijkheid te verwisselen" [2]). Wij voegen hier slechts bij, dat men voor »Benzol-ring" evengoed »kern" kan zeggen en zich dien kern geheel anders dan als een »ring" kan denken, en dat zelfs het asymetrische koolstofatoom niet meer voldoende schijnt om onlangs ontdekte lichamen van een passende structuur-formule te voorzien, zoodat zelfs de »zekere ondekking" de waarde blijkt te hebben van een beeld, een symbool, dat op 't oogenblik dringend behoefte heeft aan verbetering of aan aanvulling, zooals blijkt uit de in den aanhef van deze studie geciteerde woorden.

De valentie-leer heeft nog een ander gebrek, dat haar wel is waar niet ongeschikt maakt voor een symbolisch gebruik maar ons toch belet, haar als de waarheid aan te nemen.

Daar het atoom, volgens den eisch der scheikunde, het laatste en onveranderlijke samenstellende deel der lichamen is, zou men denken, dat de punten, waarin — of de richtingen, volgens welke — het zijne scheikundige kracht doet gelden even constant moesten zijn als het atoom zelf.

Met de eenheid H (waterstof) tot grondslag, vindt men dat eene elementaire hoeveelheid zuurstof 2 hoeveelheden waterstof kan binden en men kent daarom aan zuurstof twee

---

[1]) Zie hierover: *De Katholiek* (1895), Dl. CVIII, bl. 390.

[2]) *Lieb. Annalen*, 247 (1888, S. 254), geciteerd uit *Jarhbuch der Erfindungen* (1892, S. 273).

scheikundige attractiepunten toe. Wijl nu de elementaire hoeveelheid zwavel (S = 32) 2 × 16 zuurstof kan opnemen, neemt men aan, dat het atoom S vier attractiepunten heeft.

Nu zou men verwachten dat S ook 4 atomen H zoude kunnen binden, maar zulks is niet het geval; S bindt slechts 2 eenheden waterstof (SH_2). En wat meer is, eenzelfde atoom (S b.v.) kan ten opzichte van atomen van dezelfde soort eene wisselende valentie bezitten; zoo kennen wij SO_2, waarin zwavel quadrivalent, en SO_3, waarin dezelfde zwavel hexavalent moet zijn.

Men heeft verschillende hulp-hypothesen opgesteld om de wisselende valentie van eenzelfde atoom te verklaren, die echter geen van allen voldoende opheldering geven en waarvan Nernst niet wil onderzoeken: »in hoever hier *woorden* in de plaats komen van het eigenlijk begrip valentie".

De fout der hulp-hypothesen ligt wel daarin, dat men op eene of andere wijze, sterkere en zwakkere attractiepunten moet aannemen in een atoom, dat men zich toch als homogeen van samenstelling dient voor te stellen; of dat men bij een bepaalden vorm een vrij gecompliceerde beweging moet aannemen, om ten gevolge van die beweging tot maxima en minima van aantrekking te komen.

De geduldige lezer neme 't ons niet kwalijk, dat wij hem hier zoo lang met structuur-formules en valenties hebben bezig gehouden.

Wij meenden, dat zulks noodig was, om hem te overtuigen, dat de structuur-formules niet de juiste beelden zijn der werkelijkheid, vooreerst omdat men die onjuistheid op zichzelf kan aantoonen, en ten tweede omdat de valentie-leer der atomen, zonder welke geene structuur-formule thans bestaat, niet de waarheid, althans niet de geheele waarheid kan bevatten. En daaruit komen we dan verder tot het besluit, dat wij om der wille der structuur-formules en der valentieleer niet verplicht zijn, het feitelijk bestaan der atomen in de verbindingen aan te nemen.

Ziedaar het negatief resultaat van een arbeid, dien wij ook dan zouden ondernomen hebben, indien er niets meer door bereikt kon worden dan de overtuiging, dat eene leer, welke door velen als de waarheid gehuldigd wordt, niet het recht heeft om als *de* waarheid te poseeren.

Maar wij hebben toch iets meer gedaan.

In ons vorig artikel en in 't begin van dit artikel toonden wij tevens aan, dat de scheikundige *feiten*, die men zonder dwingende reden met het begrip: atoom heeft verbonden, ons volstrekt niet behoeven te beletten aanhangers te zijn van eene leer, die wezenlijke, substantieele veranderingen der lichamen aanneemt.

Laten we thans een schrede verder gaan en onderzoeken, wat de kern waarheid, die er in de valentie-leer schuilt, ons kan leeren.

De waarheid, die door de weegschaal bevestigd wordt, is deze: dat de valentie-getallen, in verband met het elementaire gewicht der grondstoffen, ons leeren, volgens welke gewichtsverhoudingen de elementen zich meestal met elkander zullen verbinden of elkander in de verbinding zullen vervangen.

Zij, bij wijze van voorbeeld: $\overset{II}{O} = 16$; $\overset{IV}{C} = 12$; $\overset{I}{H} = 1$; $\overset{III}{N} = 14$; $\overset{II}{S} = 32$.

Dan leert ons de beschouwing van dit lijstje dat 2 waterstof zich met 16 zuurstof of, met 32 zwavel of met 6 koolstof zullen verbinden; of dat in de verbinding CO_2 (koolzuurgas) 2×16 zuurstof kunnen vervangen worden door 2×32 zwavel. Bij dit laatste dient in 't oog gehouden te worden, dat in het laatste geval, volgens hetgeen wij vroeger gezegd hebben, eene geheel nieuwe en van CO_2 verschillende verbinding ontstaat.

Insgelijks leert ons dit lijstje, wanneer wij er bij onthouden dat alle zoogenaamde valenties verzadigd moeten worden, dat 2×14 N (stikstof) 3×16 O zuurstof zullen kunnen opnemen: N_2 O_3 of met een zoogenaamde structuurformule $\begin{matrix} N<O \\ N>O \\ N<O \end{matrix}$

Wij zeggen »meestal" omdat de weegschaal ons tevens leert, dat de gewichtshoeveelheden, die elkander kunnen vervangen, niet constant zijn.

In het boven reeds besproken voorbeeld (bl. 413) zou men daaruit, dat in de verbinding SO_2 zwavel vierwaarwaardig terwijl waterstof éénwaardig is, moeten besluiten dat voor de 2×16 zuurstof viermaal één waterstof konden komen, terwijl er feitelijk slechts twee plaats vinden (niet SH_4 maar SH_2); in CO_2 daarentegen kunnen 2×16 zuurstof door 4×1 waterstof vervangen worden.

De gewichtshoeveelheden, waarin de elementen zich met elkander kunnen verbinden, of volgens welke zij elkander kunnen vervangen, hangen dus niet alleen van de afzonderlijke elementen af, maar ook van den aard der elementen, waarmee de verbinding wordt aangegaan.

En niet alleen hangen die hoeveelheden van den aard der elementen af, die zich met elkander verbinden, maar tevens van den aard der verbinding, die er gevormd wordt.

Dit blijkt uit het andere voorbeeld boven besproken. Tusschen zwavel en zuurstof zijn twee verbindingen mogelijk, waarbij zwavel 2×16 of 3×16 zuurstof opneemt, naarmate er zwaveligzuurgas (SO_2) of zwavelzuuranhydrid (zwaveltrioxyde SO_3) gevormd wordt. De natuur der gevormde verbinding is van invloed op de hoeveelheid der samenstellende gewichtshoeveelheden.

Wij hebben bij onze redeneering de omstandigheden, welke voor de een of andere reactie noodig zijn, buiten bespreking gelaten, wijl de werkelijke reden van het tot stand komen eener verbinding in de zich verbindende elementen moet liggen, en de omstandigheden slechts de werking kunnen bespoedigen, inleiden of verhinderen.

In de handboeken, welke de valentie-leer aanhangen, kan men somtijds een redeneering vinden, welke juist andersom loopt dan de onze. Daar heet het: wijl zuurstof bivalent is en zwavel quadrivalent zullen zich 32 gw. dl. zwavel met 2×16 gw. dl. zuurstof verbinden. De aanwezige valentie wordt dus als oorzaak der verbinding beschouwd; maar wanneer

men — wijl nu eenmaal het woord valentie een woord is, waarvan men het juiste begrip niet kent, en de theorie der valenties in zich zelf niet redelijk is — het reëele, de gewichten, in zijne beschouwing opneemt, kan de redeneering niet in de omgekeerde richting gebruikt worden, daar in het bloote gewicht van een element geen grond kan liggen om het gewicht van een andere grondstof, die zich met de eerste zal verbinden, te bepalen. Overigens zou ook dan nog met evenveel recht kunnen gezegd worden: de aard der elementen, die zich met elkaar verbinden, bepaalt hunne valentie ten opzichte van elkaar.

Vatten wij het resultaat onzer beschouwingen in korte woorden samen.

1°. Geen enkele formule, welke niet structuur-formule moet zijn, eischt, dat men onder de scheikundige teekens atomen versta; gewichtshoeveelheden zijn voldoende.

2°. Aan het woord valentie beantwoordt geen juist omschreven begrip.

3°. De leer der valentie is niet vrij van tegenstrijdigheden en onwaarschijnlijkheden.

4°. De structuur-formules, met behulp der valentieleer opgesteld, kan men niet als beelden beschouwen van de scheikundige verbindingen, zooals deze werkelijk zouden zijn, maar als symbolen met een hooge heuristische en didaktische waarde.

5°. Ook deze kunnen ons dus niet overtuigen, dat er werkelijk in de verbindingen atomen als zoodanig bestaan.

6°. Er zijn in de scheikunde wezenlijke veranderingen der lichamen.

7°. Zoowel de aard der elementen, die tot eene verbinding samenkomen, als de aard der gevormde verbinding hebben invloed op de gewichtshoeveelheden, waarmede de elementen aan de verbinding deelnemen.

Dat deze uitkomsten gunstig zijn voor de scholastieke op-

vatting over het wezen der stof en den aard der veranderingen, is niet onze schuld. Wij hebben zonder eenig vooroordeel de leer der atomen naar waarde willen schatten.

Ons onderzoek is — helaas, zal de lezer zeggen! — nog niet ten einde; wij dienen nog te bespreken, hoe men 't atoom- en moleculair-gewicht bepaalt en moeten nog de waarde dezer methode onderzoeken.

Wij hopen echter ditmaal in waarheid te kunnen zeggen: slot volgt.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

DE PROFETIE DER PAUSEN VAN DEN H. MALACHIAS.

Aanschouw de waarheid onzer dagen,
Aanschouw ze, kind der eeuw! en zoo ge kunt, bemin
En volg haar!

DR. SCHAEPMAN.

Malachias' naam is sinds het einde der zestiende eeuw meer dan bekend. Het is de aartsbisschop, die met den profeten-mantel omhangen, honderd en elf Pausen met kernvolle motto's geteekend heeft voor de komende geslachten. De begenadigde, die der volkeren ten troost, de schakels aangaf der machtige keten, waarmeê Sint Petrus' troon aan dien van Christus verbonden is. De door-hooger-licht-bestraalde, die ver, heel ver, den morgen aan zag lichten, waarop de wereld-schepping in assche zou tenondergaan!

Zoo hielden Malachias velen, niet allen. Want sedert den dag, waarop voor 't eerst zijn kostbaar kleinood den volke werd toevertrouwd, is het eenerzijds met dankbare liefde aanvaard, anderzijds smadend verworpen als een ding zonder waarde. Drie eeuwen zijn over dien gedenkvollen dag heengegaan en schier dien tijd hebben eerwaardige mannen het goud van hun denken en vorschen, zoo ter linkerzijde als ter rechter, geworpen in de schaal der critiek. In onze dagen valt onder de geleerden eenzelfde strooming in de opvatting van Malachias' zienersgave niet te loochenen. Slechts weinigen maken bezwaar tegen Herbert Thurston's [1]) uitspraak in de Juni-aflevering van *The Month* 1899: »The fraud has been made abundantly clear by many previous investigators".

[1]) Herbert Thurston is een geleerde, Engelsche, Jesuïet, wiens pen bijna maandelijks hoogst belangrijke artikelen in genoemd tijdschrift te genieten geeft.

De laatste, die in den lande, zoover ik weet, zijn stem verhief als reporter harer verdedigers, was de Eerw. Heer Blaisse in de Juni-aflevering van *De Katholiek*, ten jare 1896. Dies is 't billijk, dat aan het »audi et alteram partem", ten deze, gerechtigheid geworde.

* * *

In het begin der 12e eeuw leefde in het land van St. Patricius, de besproken Malachias, wiens naam, om zijn stichtenden levenswandel, zweefde op de lippen der tijdgenooten. Wat het hart van dien vromen Bisschop der Kerk ten heil verlangde of zijn geest bedacht, werd bevleugeld door de genade Gods en als door engelenhanden ten uitvoer gebracht. Tusschen hem en den H. Bernardus heerschte een vriendschap als die van David en Jonathas, en gelijk de Koninklijke Zanger de snaren trillen deed van zieleleed over den dood zijns vriends, zoo greep ook de Doctor Mellifluus zijn gouden veder, om in zijn *Vita S. Malachiae* de gevoelens te vertolken van zijn treurend vriendenhart. Zijn bevende vingeren brachten een reeks van wonderen ten papiere, die door zijn vriend, in leven en dood, waren gewrocht [1]).

Maar bij al dien overvloed van stof en rijkdom van taal spreekt de lofredenaar, in de dertig klein-gedrukte bladzijden van genoemd leven, slechts eén enkele maal en dan in 't voorbijgaan over de zienersgave zijns vriends:

»Si [2]) bene advertimus pauca ipsa quae dicta sunt, *non profetia defuit illi, non revelatio* [3]), non ultio impiorum, non

---

1) Sommige zijn vrij zonderling: vgl. b.v. *S. Bern. Op* T. II, p. 84.

2) T. a. p. p. 92. Vertaling. »Als we het weinige, wat is medegedeeld, wèl overwegen, dan blijkt daaruit voldoende, dat aan Malachias noch de gave der profetie ontbrak, noch de openbaring, noch de bestraffing der goddeloozen, noch de gave van genezing, noch de verandering der gemoederen, noch de opwekking der dooden. Door alle deze werken worde God verheerlijkt, die zijnen dienaar zoo heeft bemind en geëerd, die hem ook groot heeft gemaakt voor het aanschijn der koningen en met glorie gekroond".

3) »Noch war kein Schriftstück bekannt, welches jenes Zeugnis Bernhard's rechtfertigte. Eine Unterschiebung hatte mithin Aussicht, Glauben zu finden". Harnack, *Zeitschrift für Kirchengeschichte.*

gratia sanitatum, non mutatio mentium, non denique mortuorum suscitatio. Per omnia benedictus Deus, qui sic amavit et ornavit eum: qui et magnificavit eum in conspectu regum et dedit illi coronam gloriæ".

Doch al is, te dien tijde, het licht van Malachias' profetische ziel den tijdgenooten schier verborgen geweest, hoog zou het stralen, wanneer, vier eeuwen na zijn dood, Wion hem der wereld te gemoet zou voeren als den vader eener profecy, welke, te beginnen met Coelestinus II (1143), honderd en elf Pausen aangaf, die elkander op den Stoel van Petrus zouden opvolgen, met een paar woorden hun persoon of regeering karakteriseerende, en ten slotte den naam noemend van den laatsten Paus, die aan het einde der wereld de kudde van Christus weiden zal.

* * *

Duidelijkheidshalve volge hier een afschrift van het door Wion gevonden document, zonder de toepassing en uitlegging van Ciaconius.

GEWAANDE MALACHIAS' PROFETIE:

1.	Ex castro Tiberis [1]).	Coelestinus II,	1143.
2.	Inimicus expulsus	Lucius II,	1144.
3.	Ex magnitudine montis . . .	Eugenius III,	1145.
4.	Abbas suburbanus	Anastasius IV,	1153.
5.	De rure albo	Adrianus IV,	1154.
6.	Ex tetro carcere	[2]) *Victor IV,*	*1159?*
7.	De via Transtiberina	*Paschalis III,*	*1164.*
8.	De Pannonia Tusciae. . . .	*Calistus III,*	*1168.*
9.	Ex ansere custode	Alexander III,	1159.
10.	Lux in ostio	Lucius III,	1181.
11.	Sus in cribro	Urbanus III,	1185.
12.	Ensis Laurentii	Gregorius VIII,	1187.
13.	De schola exiet	Clemens III,	1187.
14.	De rure Bovensi.	Coelestinus III,	1191.
15.	Comes signatus	Innocentius III,	1198.

[1]) De cijfers zijn alleen van mij.

[2]) De gecursiveerde Pausen zijn tegenpausen.

16.	Canonicus de latere	Honorius III,	1216.
17.	Avis Ostiensis.	Gregorius IX,	1227.
18.	Leo Sabinus	Coelestinus IV,	1241.
19.	Comes Laurentius	Innocentius IV,	1243.
20.	Signum Ostiense.	Alexander IV,	1254.
21.	Jerusalem Campaniae	Urbanus IV,	1261.
22.	Draco depressus	Clemens IV,	1265.
23.	Anguineus vir.	Gregorius X,	1271.
24.	Concionator Gallus.	Innocentius V,	1276.
25.	Bonus comes	Adrianus V,	1276.
26.	Piscator Tuscus	Joannes XXI,	1276.
27.	Rosa composita	Nicolaus III,	1277.
28.	Ex Telonio Liliacei Martini .	Martinus IV,	1281.
29.	Ex Rosa Leonina	Honorius IV,	1285.
30.	Piscus inter escas	Nicolaus IV,	1288.
31.	Ex Eremo celsus.	Coelestinus V,	1294.
32.	Ex undarum benedictione . .	Bonifacius VIII,	1294.
33.	Concionator Pataraeus . . .	Benedictus IX,	1303.
34.	De Fasciis Aquitanicis . . .	Clemens V,	1305.
35.	De Sutore osseo.	Joannes XXII,	1316.
36.	Corvus schismaticus	*Nicolaus V,*	*1328.*
37.	Frigidus Abbas	Benedictus XII,	1334.
38.	Ex rosa Atrebatensi	Clemens VI,	1342.
39.	De montibus Pammachii. . .	Innocentius VI,	1352.
40.	Gallus Vicecomes	Urbanus V,	1362.
41.	Novus de virgine forti . . .	Gregorius XI,	1370.
42.	De cruce apostolica	*Clemens VII,*	*1378.*
43.	Luna Cosmedina.	*Benedictus XIII,*	*1394.*
44.	Schisma Barcinonicum. . . .	*Clemens VIII,*	*1424.*
45.	De inferno Prignani	Urbanus VI,	1378.
46.	Cubus de mixtione.	Bonifacius IX,	1389.
47.	De meliore sidere	Innocentius VII,	1404.
48.	Nauta de ponte Nigro. . . .	Gregorius XII,	1406.
49.	Flagellum Solis	*Alexander V,*	*1409.*
50.	Cervus Sirenae	*Joannes XXIII,*	*1410.*
51.	Corona veli aurei	Martinus V,	1417.
52.	Lupa coelestina	Eugenius IV,	1431.
53.	Amator Crucis	*Felix V,*	*1439.*
54.	De modicitate lunae	Nicolaus V,	1447.
55.	Bos pascens	Calistus III,	1455.
56.	De capra et albergo	Pius II,	1458.
57.	De cervo et leone	Paulus II,	1464.
58.	Piscator Minorita	Sixtus IV,	1471.
59.	Praecursor Siciliae	Innocentius VIII,	1484.

60.	Bos albanus in portu	Alexander VI,	1492.
61.	De parvo homine	Pius III,	1503.
62.	Fructus Jovis juvabit	Julius II,	1503.
63.	De craticula Politiana. . . .	Leo X,	1513.
64.	Leo Florentius	Adrianus VI,	1522.
65.	Flos pilae	Clemens VII,	1523.
66.	Hyacinthus Medicorum . . .	Paulus III,	1534.
67.	De corona Montana	Julius III,	1550.
68.	Frumentum flocidum	Marcellus II,	1555.
69.	De fide Petri	Paulus IV,	1555.
70.	Aesculapii pharmacum . . .	Pius IV,	1559.
71.	Angelus nemorosus.	Pius V,	1566.
72.	Medium corpus pilarum . . .	Gregorius XIII,	1572.
73.	Axis in medietate signi . . .	Sixtus V,	1585.
74.	De rore coeli	Urbanus VII,	1590.

TWEEDE GEDEELTE.

75.	De antiquitate urbis	Gregorius XIV,	1590.
76.	Pia civitas in bello.	Innocentius IX,	1591.
77.	Crux Romulea	Clemens VIII,	1592.
78.	Undosus vir	Leo XI,	1605.
79.	Gens perversa.	Paulus V,	1605.
80.	In tribulatione pacis	Gregorius XV,	1621.
81.	Lilium et rosa.	Urbanus VIII,	1623.
82.	Jucunditas crucis.	Innocentius X,	1644.
83.	Montium custos	Alexander VII,	1655.
84.	Sydus olorum	Clemens IX,	1667.
85.	De flumine magno	Clemens X,	1670.
86.	Bellua insatiabilis	Innocentius XI,	1676.
87.	Poenitentia gloriosa	Alexander VIII,	1689.
88.	Rastrum in porta	Innocentius XII,	1691.
89.	Flores circumdati	Clemens XI,	1700.
90.	De bona Religione.	Innocentius XIII,	1721.
91.	Miles in bello.	Benedictus XIII,	1724.
92.	Columna excelsa.	Clemens XII,	1730.
93.	Animal rurale.	Benedictus XIV,	1740.
94.	Rosa Umbriae.	Clemens XIII,	1758.
95.	Visus velox, vel: Ursus velox.	Clemens XIV,	1769.
96.	Peregrinus apostolicus. . . .	Pius VI,	1775.
97.	Aquila rapax	Pius VII,	1800.
98.	Canis et coluber.	Leo XII,	1823.
99.	Vir religiosus	Pius VIII,	1829.
100.	De balneis Hetruriae	Gregorius XVI,	1831.
101.	Crux de cruce	Pius IX,	1846.

102.	Lumen in coelo	Leo XIII,	1878.
103.	Ignis ardens		
104.	Religio depopulata		
105.	Fides intrepida		
106.	Pastor angelicus		
107.	Pastor et nauta		
108.	Flos florum.		
109.	De medietate lunae		
110.	De labore solis		
111.	De gloria olivae		

In persecutione extrema sacrae Romanae Ecclesiae sedebit Petrus Romanus, qui pascet oves in multis tribulationibus, quibus transactis, civitas septicollis diruetur, et judex tremendus judicabit populum suum. Amen.

* * *

Wie was Wion?

Arnoldus Wion was te Douai, in België, ten jare 1554 geboren. Weldra verliet hij zijn vaderland en begaf zich naar Italië, waar hij »uit zucht naar eenzaamheid, studie en gebed" zich aansloot bij de ordebroeders van Sint Benedictus. In de heraldiek en geschiedenis der Pausen toonen zijn werken hem opperst ervaren. Hij schreef de geschiedenis van zijn orde in het Latijn, evenzoo het leven van den H. Gerardus, martelaar en apostel van Hongarije, en een *Martyrologium* van de orde van den H. Benedictus, dat in 1629 opnieuw door Dom. H. Menard werd uitgegeven.

Niettemin wordt Wion, met allen eerbied voor zijn geleerdheid, door Weingarten, *Theologische Studien und Kritiken* (S. 569), kortweg genoemd: »ein Mann ohne Kritik, voll glaübiger Annahmen und Vorurtheile".

Wion dan was de gelukkige vinder. Maar aleer haar op te nemen in zijn historiewerk [1]) en wereldkundig te maken, wilde hij haar eerst zelf bestudeeren en door de geleerden, met wie hij in nauwe relatie stond, laten onderzoeken.

In dien tijd leefde er te Rome een geleerde Dominicaan,

---

[1]) *Lignum vitæ, Ornamentum et Decus Ecclesiæ.* Ven. 1595.

Ciaconius, die geheel zijn leven met de studie der christelijke oudheden en der kerkelijke geschiedenis had doorgebracht en wiens vier-deelig standerdwerk: *Vitæ et res gestæ Romanorum Pontificum et S. R. E. Cardinalium* nog heden ten dage van zijn groote eruditie blijk geeft. Tot dezen wendde zich Wion. Ciaconius schatte het document zoo hoog, dat hij de symbolen der voorspelling op de eerste 74 Pausen, tot en met »De rore cœli" van Urbanus VII, toepaste en uitlegde. En met dezen commentaar voorzien gaf Wion, 1595, op aandrang van velen, de voorspelling in het licht, met de volgende bemerking: »Scripsisse fertur et ipse [Malachias] nonnulla opuscula, de quibus nihil hactenus vidi, præter quamdam profetiam de Summis Pontificibus, quæ, quia brevis est, et nondum, quod sciam, excusa, et a multis desiderata, hic a me apposita est. Quæ ad Pontifices adjecta, non sunt ipsius Malachiæ sed R. P. F. Alphonsi Ciaconii, Ord. Prædicatorum, hujus profetiæ interpretis" [1]).

Zoodra dan de profetie in het *Lignum Vitæ* wereldkundig was geworden, trok zij, schoon slechts enkele bladen in een lijvig werk, de aandacht van schier iederen historicus. Met open armen werd zij door bijkans elken geleerde ontvangen en te pas of te onpas tusschen velerlei diepzinnige verhandelingen ingeschoven. De Cisterciënser Robert Rusca nam haar op in zijn *Geschiedenis van Citeaux*. Thomas van Messingham drukte haar over in zijn *Florilegium Insulæ Sanctorum* (1624) en vervolgde de uitlegging van Ciaconius tot Urbanus VIII »Lilium et rosa" (1623). De Dominicaan Domptius hield er een lofrede op in zijn *Reductio analytica* etc. (1625). Zelfs ging enthusiaste liefde deze weinige bladzijden uitgeven met verklaringen in de moeder-

---

1) L. c. T. I, p 307. Vertaling. »Men zegt, dat ook Malachias sommige werkjes geschreven heeft, van welke ik echter tot nu toe geen enkel heb aangetroffen, behalve zekere profetie over de Pausen. Daar deze kort is en, voor zoover ik weet, nog niet is uitgegeven, heb ik haar hier, om aan veler verlangen te voldoen, bijgevoegd. De toepassing op de Pausen is niet van Malachias zelven, maar van den Dominicaan P. F. Alphonsus Ciaconius, den commentator dezer profetie."

taal, opdat eveneens ongeletterden en minvermogenden zich konden vermeien in de genade-gave Gods. Te 's Gravenhage verscheen in 1645 een overdruk Latijn-Hollandsch.

Tegen dezen hooger en hooger bruisenden stroom van geestdriftige bewondering trachtte het eerst de Fransciscaner-monnik Carrière (1629) met kracht van redenen een dam op te werpen. Niet aanstonds vond hij gehoor; eerst in der tijden loop zou bij gebreke van forsche stemmen de hymne zachter en zachter gaan ruischen, om, na drie eeuwen, als finale te hebben: een diepen zucht.

Na Carrière, de oudste bron van tegenspraak, traden, om slechts enkelen te noemen, als aanvallers der profetie ten tooneele:

1689 Menestrier S. J.: *Réfutation des profécies faussement attribuées à S. Malachie.* — 1747 Moreri: *Le grand dictionaire historique.* — 1787 Gastaldi: *Nuova raccolta degli opuscoli scientifici.* — 1802 Navæs: *Storia d' Sommi Pontefici.* — 1852 Moroni: *Dizionario di erudizione storica-ecclesiastica.* — 1857 Weingarten: *Theologische Studien und Kritiken.* — 1857 *Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche.* — 1859 O'Hanlon: *The life of Saint Malachy O'Morghoir.* — 1879 Harnack: *Zeitschrift für Kirchengeschichte.* — 1893 *Kirchenlexicon.* — 1899 *The Month, a catholic magazine.*

Bespreken we thans eenige der meest voor de hand liggende argumenten, die pleiten tegen de echtheid der profetie; wijders wordt met waarschijnlijkheid de bron aangegeven, waaruit de profeet zijn gegevens geput heeft.

I. Het bestaan zelve der profetie.

Een profetie is, volgens de godgeleerden, de zekere voorzegging van eene toekomstige gebeurtenis, die in hare natuurlijke oorzaken door geen enkel geschapen wezen kan worden gekend [1]). Door God werd zij te allen tijde aangewend als een der voornaamste teekenen der goddelijke openbaring. Is nu Sint Malachias, in waarheid, door God onder het

---

1) Devivier, *Apologie des Christendoms*, bl. 163.

profeten-tal opgenomen, dan geschiedde dat, allerzekerst, tot een voortreffelijk doel. Welnu, wie ter wereld is in staat, slechts bij benadering, aan te geven, wat nuts deze duistere profetie den volke kon of moest aanbrengen? Zou het zijn om het menschdom te versterken in Christus' woord, dat Hij te allen tijde wezen zoude met zijne Kerk? Maar de klare belofte des Evangelies houdt iederen twijfel verre. Of wilde zij wellicht »in ædificationem" lauweren vlechten om het hoofd der Opperpriesters? Maar is een kwalifikatie van den beminnelijken en in-devoten Innocentius III »Bellua insatiabilis" (86) niet meer »in destructionem"? Of wat te denken van een Paus den naderenden geslachten aangekondigd door »Sus in cibro" (11) of »Animal rurale" (93)? Die 't weet, dat hij het zegge.

II. De onbekendheid met deze profetie voor 1590.

Vallemont, Van Papenbroeck en de *Civiltà cattolica* staan gereed om te getuigen, dat, vóór het jaar 1595, geen sterveling over deze profetie een letter ten papiere bracht. Men mag aankloppen bij [Malachias' tijdgenooten, het stof vegen van der middeleeuwen perkamenten, de schrijvers openslaan, die dergelijke onderwerpen behandelen, zonder bescheid wordt ge verder en verder voortgeduwd in den gang des tijds, tot ge ten slotte bij Wion te rade komt, die heel de profetie in den breede u te lezen geeft. En als nu de menschelijkste aller menschelijke vragen zich opdringt: »Waar hebt ge ze gevonden?" — dan voelt men een tik op de vingeren en hoort zijn tegenstander fluisteren: »Was het noodig, dat Wion bij zijn uitgave te werk ging, zooals wij dat thans met onze negentiend'eeuwsche begrippen van geschiedschrijving verlangen?" Zoo zouden onze vaderen niet weten, hoever de grenzen gaan der gezonde critiek?

Hoe kunt ge twijfelen? »Wion [immers] verklaart, dat het publiceeren der ontdekking door velen verlangd werd, waaruit volgt, dat deze aan vele geleerden, tusschen 1590 en 1595, was bekend geworden, die nu ook het manuscript wilden bezitten en bestudeeren". — Het schijnt echter, dat aan het

verlangen zijner »geleerde" vrienden reeds spoedig voldaan was, want in de Duitsche uitgave, die van het *Lignum Vitæ* ten jare 1607 te Augsburg verscheen, is de profetie teneenenmale overgeslagen.

Twijfelen? Maar Ciaconius, de geleerde Dominicaan, gansch doorkneed met kennissen van christelijke oudheden en kerkhistorie, deed er zijn licht over opgaan en »verklaarde de [eerste 74] symbolen op de verschillende Pausen". — Een vraag: hoe komt het, dat genoemde Dominicaan, die zoo groot een aandeel had in deze profetie, na ettelijke jaren, bij de uitgave van zijn standerdwerk: *Vitæ et res gestæ Pontificum Romanorum et S. R. S. Cardinalium,* een diep stilzwijgen bewaart over de gelukkige vondst zijns vriends, schoon hij meermalen over Malachias gewaagt? En wederom, hoe komt het, dat Ciaconius — die, naar het zeggen van Wion de profetie uitlegde en toepaste, — in dit zijn eigen historiewerk, bij de beschrijving der Pausen, *niet* die in 't oog vallende historische fouten maakt, waarvan de profetie, volgens Weingarten, nu eenmaal niet valt vrij te pleiten? Heeft wellicht de geleerde Dominicaan de jaren, die tusschen zijne inlichtingen en de uitgave zijns werks gelegen zijn, met stoere studie benut? Of deed geestdrift Wion te haastig uitleg en toepassing copiëeren?

Lezers, gaat het nu wel aan, de tegenstanders der profetie, mogen zij uit gezegde moeilijkheid eenig bewijs trekken, te bezwaren met het onus probandi: »dat èn Wion èn Ciaconius èn de geleerden den wil hebben gehad te bedriegen"? Ligt immers naast het bedriegen geen andere factor: te goeder trouw in dwaling verkeeren, vooral wijl Wion wordt aangeduid als »eine Mann ohne Kritik, vol gläubiger Annahmen und Vorurtheile"?

III. De Tegenpausen.

Niet zonder nadruk wordt gewezen op het feit, dat in Malachias' lijst, tusschen de ware Pausen, acht tegenpausen staan opgenoemd, die, behoudens Nicolaas V »Corvus schis-

maticus" (36), op geenerlei wijze van de echte te onderscheiden zijn. Zelfs koos de ziener voor den tegenpaus Clemens VII (1378) het meewarige motto: »De cruce apostolica" (42). Nu kan men tegenvoeren, dat dergelijke Pausen rechtmatig eischen, te worden vermeld op de rollen der historie, wijl zij voor het oog hunner tijdgenooten als Gods plaatsbekleeders zijn voorbijgetrokken; of opmerken, »dat juist door deze profetie hun de tiaar, die zij met eigen hand op het hoofd hadden gedrukt, wordt afgeslagen; dat zij geteld worden, maar niet medegerekend, gewogen, maar als valsch geld weggeworpen". Doch waar sprake is van een Heilige, in wien, met Gods hulp, de geest der oude profeten gewoond heeft, maakt zulk een antwoord den ontmoedigenden indruk van een uitvlucht.

IV. Het karakter der profetie.

Zonder bedenking zal een ieder de gulden woorden onderschrijven, waarin Prof. Dessens een der redenen voor de echtheid van de boeken-Moses kleedt: »In verscheidene woorden en woordvormen bewaarde de Pentateuch de merken eener oudheid die eenig is. Ook herinnert het gebruik van Egyptische woorden aan den leeftijd van Moses. Bij ernstige lezing blijkt klaar, dat de Pentateuchschrijver van afkomst en godsdienst Hebreër, door opvoeding en tijdelijk verblijf Egyptenaar was; kortom dat hij Moses geweest moet zijn en de Pentateuch op hem gelijkt als het kind op zijn vader."

Maar pas nu deze argumentatie eens toe in zake Malachias, wat droeve teleurstelling voor zijn aanhangers! Ten deze kan geen sprake zijn van »merken eener oudheid, die eenig is". Want wie ziet niet 't anachronisme eener betiteling van Sixtus IV »Piscator minorita" (58)? Hij, de zoon eens visschers, behoorde tot de Orde van Sint Fransciscus, zegt de commentator-Ciaconius. Wat Zanetti vol spot schrijven deed: »E'cosa mirabile, perchè ai tempi di S. Malachia, non era

encor nato il fondatore di quell' Ordine, S. Francesco d'Assisi" [1]).

»Ook herinnert het gebruik van Egyptische woorden aan den leeftijd van Moses". Ten deze is een profeet aan 't woord, die door Italiaansche woorden en woordvormen aan veel lateren leeftijd denken doet. Hier wordt een profetie verduidelijkt door een taal, den profeet ten eenenmale onbekend. Coelestinus V heet »Ex eremo celsus" (31): hij werd eertijds Peter de Morrone genoemd, en was een kluizenaar. Deze verklaring is alleen voor een Italiaan bevattelijk, wien »celsus" uit het motto doet denken aan gelso = moer-beziënboom: een synoniem van moro of morone en alzoo een toespeling op den Morrone De zachte uitspraak der g van gelso en de zachte ch-klank van celsus wijzen den zoon van het Zuiden op een innig verband tusschen beide woorden.

Pius III, die een aangenomen kind was der familie Picolomini, heeft tot symbool »De parvo homine" (61): picollo = klein, uomini = menschen. Paulus IV, met den familienaam Joannes Petrus Caraffa, is aangeduid door »De fide Petri" (69), wederom alleen te begrijpen, voor wie zich de Italiaansche vertelling herinnert, dat de familie haar naam Caraffa ontleende aan de woorden »cara fide". »Der Verfasser ist der italienischen Sprache kündig gewesen; ja es finden sich sogar Italismen im Latein 9, 34, 56, 65", zegt Weingarten.

Bij ernstige lezing blijkt geenszins, dat de maker der profetie van afkomst een Iersche monnik uit de 12e eeuw, maar wel een volbloed Italiaan na de Renaissance geweest is. Want der heraldiek, die in de 12e eeuw nog in de watten lag en eerst in de dagen der Renaissance haar bloei-tijdperk was ingetreden, is in de Malachias-profetie het volste recht wedervaren. Van de eerste 74 motto's worden er 28 door 's Pausen wapen verklaard, zoodat de zoon van Clairvaux onmogelijk de fabrikant dezer profetie kan zijn, wijl zij evenmin op hem gelijkt, als de vader op het kind.

---

[1]) *Civiltà* (1895). Vertaling: »'t Is wonderlijk, want bij 't leven van Malachias was de stichter dier orde, Sint Franciscus van Assisië, nog niet geboren".

V. Het verschil tusschen het eerste en het tweede gedeelte der profetie.

Voór het jaar 1590 is, zooals van Papenbroeck verzekert, elke Paus duidelijk aangegeven in deze profetie: »et sic cum aliqua allusione ad insignia, nomen, patriam, familiam, professionem, Sixti illius decessores, incipiendo a Coelestino II, qui creatus est anno 1143", terwijl daarna geen uitleg meer mogelijk is: »torquens se ingenium Ciaconii . . . nulla dabatur, vel per umbram tolerabilis explicatio" [1]). En Carrière met Menestrier leidden de mogelijkheid, dat de profetie eerst in 1590 gemaakt zou zijn, hieruit af, dat naar hunne meening de Pausen voór dien tijd zóo duidelijk waren aangegeven, dat het niet anders kon, of de geschiedboeken moesten zijn geraadpleegd. In hoeverre de geschiedboeken geraadpleegd zijn, onderzoeken we straks, thans alleen beweren we, dat de Pausen voor 1590 allerduidelijkst zijn aangewezen.

Zooals Papenbroeck opmerkte, zijn de eerste 74 motto's ontleend of aan het wapen, den doop- en familienaam des Pausen, aan zijn vroegere waardigheid, kardinaalstitel, geboorteplaats, ofte wel, ze zijn een combinatie van twee of meerdere dezer elementen. Zoo wijzen er: *a.* vier op hun geboorteplaats; *b.* elf op hun doop- en familienaam; *c.* tien op hun wapen; *d.* veertien op hun vroegere waardigheid.

De overige 35 deviezen zijn combinaties: $ab = 2$; $ac = 2$ $ad = 7$; $bc = 5$; $bd = 11$; $cd = 8$. Alleen Marcellus II »Frumentum flocidum" maakt een uitzondering, daar Ciaconius door »ideo flocidum, quod pauco tempore vixit in papatu" melding maakt van diens kortstondig *pontificaat.*

Deze gegevens sluiten ieder toeval of lusus ingenii uit; de eerste 74 Pausen zijn hoogst duidelijk aangegeven, er gaat zelfs door die symbolen een draad, welke alle ten nauwste verbindt; de minste afwijking is een dissonant in des zieners lied.

---

[1]) Vertaling: »Zoo vindt men altijd van af Coelestinus II, die Paus werd in 1143, tot aan Sixtus toe, de eene of andere toespeling op het wapen, den naam, het vaderland, de familie, of het ambt; daarna is er geen schaduw zelfs van eene dragelijke uitlegging te vinden".

Om met een paar voorbeelden de zaak op te helderen: Coelestinus II (1) heet »Ex castro Tiberis", als geboren in een kasteel aan den Tiber. Innocentius III (15) heet »Comes signatus": hij behoorde tot het grafelijk geslacht der Conti, wiens bezittingen in Segni gelegen waren. Gregorius IX (17) wordt »Avis Ostiensis" genoemd: hij was kardinaal-bisschop van Ostia en voerde in zijn wapen een adelaar. Urbanus VI (21) wordt aangeduid door »Jerusalem Campaniae": hij was geboortig van Campanië en patriarch van Jerusalem onder Alexander VI. De beide Borgia's Calixtus III (55) en Alexander VI (60) zijn de eenigen, die een os in hun schild voeren. Ook tweemaal, en niet meer, heeft de profeet in zijn motto-reeks van den os melding gemaakt en juist in het geval van deze twee Pausen. Calixtus' wapen toont een grazende os met »Bos pascens" tot onderschrift; en Alexander VI, die achtereenvolgens den kardinaalstitel droeg van Episcopus Albanus en Episcopus Portuensis, wordt zeer juist aangeduid door »Bos Albanus in Portu". Adrianus VI (64), onze Neêrlandsche Paus, heet »Leo Florentius". Waarom? omdat zijn vader Florentius heette en hij zelf een leeuw in zijn wapen had.

Aan het bovenstaande, knoopen we een andere bemerking vast. Zij is van prof. Harnack (*Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Vol. III, S. 221). Merk op, hoe geen enkele der 74 eerste motto's, behoudens 68, *'t pontificaat des Pausen teekent.* Zelfs de meest glorieuze regeeringen als die van Innocentius III, Bonifacius VIII, Nicolaas V en Leo X zijn door nietszeggende symbolen aangeduid. Toch zal deze bizonderheid geen verbazing wekken, mits men in 't oog houde, dat de vervaardiger als princiep heeft gevolgd »*die Päpste lediglich nach Merkmalen zu charakterisiren, die ihnen vor ihrer Wahl zum Nachfolger Petri zukamen*". Is dat zoo, dan wilde de ziener met zijn profetie niet verkondigen, *op wat wijze* de nieuw-gekozene Paus het bestuur zoude voeren over Gods Kerk, maar alleenlijk aangeven »*welcher Cardinal züm Papst gewählt werden soll*".

Eensluidend is de bemerking van Weingarten over het eerste gedeelte der profetie: »Auf Eigenthümlichkeiten des

Charakters der Päpste, ihrer Verhältnisse, ihrer Handlungen wird fast nirgends auch nur die geringste Rücksicht genommen".

Bezien we thans met de gegevens dezer geleerden voor oogen het tweede gedeelte der profetie.

Voetstoots zal men toegeven, dat de weinige symbolen, die in de laatste drie eeuwen zoo wondervol zijn bewaarheid (?) hun kracht ontleend hebben, niet aan feiten, welke 's Pausen keuze *voorafgingen*, maar aan die, welke hun *pontificaat vergezelden.*

Het »Peregrinus apostolicus" (96) van Pius VI is ongetwijfeld een treffende spreuk. Die Opperherder was 'n pelgrim in den volsten zin des woords, toen hij in den stormachtigen nacht van 19 op 20 Februari de Eeuwige Stad verliet en, zijn goddelijken Meester gelijk, den weg van smarten betrad, om, der waarheid ter wille, zijn leven ten offer te brengen:

»'k Zie Christus gijz'len in zijn plaatsbekleeder,
'k Moet andermaal op zijn bespotting staren:
Hem gal en edik daar opnieuw zien brouwen,
En hem gedood zien tusschen moordenaren" [1]).

Ligt evenwel de vervulling van dit symbool niet in de *regeering* van Pius VI?

»Crux de cruce" van Pius IX eischt eerbied en bewondering. Behoudens zijn eigen kruis, voelde hij, als plaatsbekleeder Christi, dat zijns Meesters loodzwaar op zijn schouderen; naast zijn eigen kruis lag het kruis van Savoye; en wèl mocht de dichter-staatsman met dit vlammend devies voor den geest hem 's Heeren woorden in den mond leggen:

»'t Was of er achttien eeuwen vloden,
En weer des Meesters heilig woord
Door 't jongrental werd aangehoord:
»Mij zal de hand der misdaad dooden;
Mij zal de haat der wereld slaan;
Maar schoon ook u haar hiel vertrede,
Schoon 't Kruis het lot blijft van uw baan,
Zie ik, ik laat u mijnen vrede!" "

[1]) Dante, *Purg.* XX, 87—90. Vert. Mr. Bohl.

Komt niet dit motto eerst tot zijn recht tijdens Pius' *pontificaat?*

Wanneer schoot het duistere symbool van Pius VII »Aquila rapax" (97) voor 't eerst zijn lichtende stralen? Was het niet, toen de adelaar, Napoleon, in steeds enger kringen om den Stoel van Petrus zweefde, waarop Pius *zetelde?* Waar is thans de gouden draad, die de eerste 74 Pausen door hun wapen, doop- en familienaam, waardigheid, kardinaalstitel of geboorteplaats zoo innig te zamen bond?

Bovendien, wanneer de een of andere copiist zich vergiste of liever beweerde, dat Pius VI »Crux de cruce" en Pius IX »Peregrinus apostolicus" tot devies heeft gevoerd, zoude er dan, ten bate der profetie, een heir van critici van noode zijn om het oorspronkelijke te handhaven? Was Pius IX in zijn vlucht naar Gaëta in geringere mate een apostolische pelgrim, of voelde Pius VI naast zijn eigen pauselijk kruis niet dat van Joseph den tweede? Aan zulk een dartel spel wordt in de eerste 74 motto's, op poene van grove onjuistheid, de pas afgesneden. Eerst daarna moogt ge spelen naar hartelust. Zet het »Vir religiosus" (99) of »De bona religione" (90) achter wien ook, te eeniger tijd was het zeker op hem toepasselijk. Schud dooreen naar uw begeeren, wellicht zal het lot beter karakterizeeren dan thans zienerswijsheid. De afgeleefde, blinde Clemens VIII wordt »Columna excelsa" (92) genoemd; de geleerde en hoofsche Benedictus XIV wordt door »Animal rurale" (93) geteekend; de zachtaardige en vergevingsgezinde Pius VII (97) is »Aquila rapax".

De logische orde, die zoo trouw bij het eerste gedeelte der profetie de wacht hield, is gevlucht: de deuren staan wagenwijd open voor de meest verrassende explicaties. »Nulla dabatur vel per umbram tolerabilis explicatio" [1]), zou van Papenbroeck zeggen.

De profeet Malachias had gemeend Leo XI met »Undosus vir" (78) te moeten voorstellen. Hoe rijmt zich dat? O, luister! Zijn pauselijk leven was als een golfslag: 't omvatte de korte

1) »Er is geen glimp zelfs van dragelijke uitlegging te vinden."

spanne tijds van 25 dagen. Bevalt ze niet? Ziehier wat anders. De man stierf aan waterzucht. Paulus V is betiteld »Gens perversa" (79). Waarom? Omdat hij vermaagschapt was met de familie Caffarelli, die in geen goeden reuk stond. Clemens X heet »De flumine magno" (85), want bij diens geboorte was de Tiber buiten zijn oevers. Clemens XIV is »Ursus velox" (95), wijl hij bizonder vlug is geweest in de afschaffing der Jesuïeten-Orde!

Wilt ge nog meer? Leo XII heeft tot symbool »Canis et coluber" (98): hij paarde de waakzaamheid van den hond aan de voorzichtigheid van de slang; ofte wel: de vijanden zijner regeering beblaften hem als honden en kropen, aan slangen gelijk! Drie bijen heeft Urbanus VIII in zijn wapenschild met het onderschrift: »Lilium et rosa" (81), wijl hij geboren was te Florence, wat »bloemenstad" beteekent, en de bijen bizonder belust zijn op leliën en rozen!

Zeer bizonder zacht drukt zich de Eerw. Heer Blaisse uit, wanneer hij van dit argument getuigt, dat »er veel waars in ligt", en zeker stond nog van Papenbroeck c. s. hem voor den geest, toen hij aan het eind van zijn artikel over het resultaat van den strijd terneerschreef: »Er ligt in deze profetie veel duisters, niet alleen in hare bewoordingen, ook in hare geheele geschiedenis, hare ontdekking, hare bestrijding, hare verdediging".

In trouwe, laat ons eerlijk zijn, en in 't licht voeren het testimonium paupertatis, wat voorstanders te berde brengen, waar het geldt de duidelijkheid te staven van het tweede gedeelte der profetie: Alexander VII »Custos montium" (83) en Leo XIII »Lumen in coelo" (102). Bovendien zouden beide motto's hun oorsprong danken aan de heraldiek, zooals zoovele in het eerste gedeelte, want het wapen van Alexander VII is: drie heuvelen en een ster; dat van Leo XIII: een ster, leliën en een cypres. Ziedaar de schat der voorstanders.

Ons erachtens echter zou de profeet meer trouw zijn gebleven aan het eerste gedeelte zijner profetie, wanneer het »Lumen in coelo" niet toepasselijk ware op elf andere Pausen na 1590, die evenzeer een ster of sterrengroep in hun schild voeren. En het »Custos montium", wat ook al voor vijf

andere pausen na 1599 bruikbaar is, hadde b. v. eenige bewijskracht, zoo Alexander VII geboren ware of was opgevoed of bisschop geweest in een der vele steden van Italië, die met Monte zijn samengesteld.

* * *

Wie over de echtheid dezer profetie nog in het onzekere mocht verkeeren, hem willen we niet beproeven te overtuigen met andere voor-de-hand-liggende bewijzen [1]). Een betoog over foutieve jaartallen, onjuiste volgorde van Pausen, of wat dies meer, kan slechts voeren, uit hoofde der vele verschillende lezingen, naar een veld van haarkloverijen, waarvan geen enkele vrucht te wachten valt. Vandaar verwijzen we in gemoede den weetlustige naar den Jesuïet Menestrier: *Réfutation des prophéties faussement attribuées à S. Malachie* — het standaardwerk, zegt Blaisse, waaruit alle volgende slechts uittreksels zijn of weer omwerkingen van deze — met de bemerking van Thurston: »that no person of sound judgment, who will take the trouble to peruse the detailed analysis of the prophecies given by the last named writer [Menestrier] can hesitate for a moment in his verdict as to their spuriousness" [2]).

* * *

Ik weet wel, dat velen in den lande zullen vasthouden aan de echtheid der profetie, al was het alleen om het *feit der samenstelling*. Want wie is op het eind' der zestiende eeuw, zonder Gods bestraling, met zóo groote heraldieke en geschiedkundige kennis toegerust, dat hij in staat zoude zijn dergelijk document te vervaardigen?

Op deze niet van ernst ontbloote moeilijkheid hoop ik een bevredigend antwoord te geven, door te verwijzen naar de bron, waaraan de profeet zijn zienersgave moet dank weten.

Onufrius Panvinius, een beroemde Romeinsche oudheidkenner, had, verhaalt Thurston, op aanraden des Pausen een schat van historische bizonderheden bijeengegaard, ter toe-

---

1) Vgl. Prof. de Bruijn, *Comp. Theol.* T. II, p. 433.

2) *The Month*, p. 565.

lichting van Platina's werk: *De vitis Pontificum Romanorum.* Een schat, bestaande uit lijsten van de onder ieder pontificaat gekozen kardinalen, uit teekeningen hunner wapenschilden, en korte levensberichten, van wie St. Petrus waren opgevolgd. Dit document geraakte, *insciente me*, zegt Panvinius, uit zijn studeervertrek en viel waarschijnlijk in handen van een drukker te Venetië, die terstond wapens en copie in folio-formaat publiceerde. Dit geschiedde in 1557. Te elfder ure werd het bedrog ontdekt, en Panvinius, ten zeerste treurend over een onafgewerkte en van fouten overvloeiende copie, die ter perse gezonden was, zette alle zeilen bij, om na omwerking en verbetering van den tekst nog hetzelfde jaar hetzelfde werk te Venetië het licht te doen zien. »Breviorem alium librum statim, etiamsi contra animi mei sententiam, publicavi, in quo eaedem res aliquanto diligentius tractarentur, sed et is, quum immaturus et celeriter confectus esset, non omni ex parte incorruptus et integer exire potuit: res enim magni laboris et multarum vigiliarum longius omnino tempus desiderabat" [1]). Zoo verscheen insgelijks ten jare 1557 van Panvinius' hand, maar uit tijdgebrek, niet door wapenschilden vermooid: *Onufrii Panvinii Veronensis fratris eremitae Augustiniani, Pontificum Romanorum Chronicon.*

Wie nu verschillende schrijf- en drukfeilen in deze werken door de vingers ziet, heeft thans heel de stof, die de profeet voor de samenflansing zijner profetie benut heeft, in den breede voor zich. Van de weinige Pausen immers, die sinds 1557—1590 Gods Kerke hadden bestuurd, kon hij hoogst gemakkelijk een levendige herinnering bewaard hebben.

Onder de wapenschilden nu, had Panvinius een zeer korte biographie van den Paus geplaatst, *voór zijn verkiezing.* Want 't *Chronicon* strekte alleen tot aanvulling van Platina's werk: *De vitis Pontificum Romanorum.* Iedere herhaling dus uit

---

1) Vertaling: »Terstond heb ik, schoon tegen mijn wil, een ander korter geschrift uitgegeven, waarin dezelfde zaken een weinig nauwkeuriger behandeld werden. Maar daar het ontijdig en snel was samengesteld, is het ook niet geheel en al zonder fouten en gebreken: er had veel meer tijd en arbeid aan besteed moeten worden."

's Pausen leven, als reeds behandeld, was overbodig en nutteloos. Zoo behoefde de profeet, die thans de wapens en de voornaamste levensberichten des Pausen, kort samengevat, voor zich had, slechts enkele bizonderheden te lichten uit die gegevens, ze kernachtig te vereenigen en het motto was geboren.

Ter opheldering een voorbeeld.

Volgens Panvinius had Bonifacius VIII tot doopnaam Benedictus en tot wapenschild golven: de profeet verbindt deze gegevens en krijgt als motto: »Ex undarum benedictione". De tegenpaus Clemens VII heet »De cruce apostolica": wie nu in de folio-uitgave ziet, dat 's Pausen wapenschild een *kruis* was en in de quarto-uitgave vindt opgeteekend »presbyter cardinalis Basilicae *Sanctorum 12 Apostolorum* a Gregorio II factus", zal het droefvolle motto: »De cruce apostolica" zeer begrijpelijk vinden.

Eerst thans valt op Prof. Harnack's woord het volle licht: de vervaardiger heeft als princiep gevolgd: »die Päpste lediglich nach Merkmalen zu charakterisiren, die ihnen vor ihrer Wahl zum Nachfolger Petri zukamen".

Marcellus II, zooals we gewaagden, maakt een uitzondering. Waarom? Naar Panvinius' zeggen, was Marcellus II zijn zeer bizondere vriend: »cui ego in clientelam totum dederam"; daarom voegt hij, door liefde gedreven, bij uitzondering, na de laconische gegevens een korte panegyriek, waarin hij den vroegtijdigen dood van den Paus diep betreurt. En nu, waarde lezers, wordt deze Paus, en deze alleen, niet als kardinaal maar als Paus geteekend in het motto: »Frumentum flocidum". »Frumentum", als voerende korenhalmen in zijn schild, en »flocidum", wijl hij slechts ettelijke dagen de driekroon droeg, zegt Ciaconius.

Meer nog. Heel de reeks van Pausen en tegenpausen — volgens Menestrier allesbehalve correct — is die van Onufrius Panvinius, »der deszhalb viel getadelte" [1]).

Wist Panvinius niet, hoe het wapenschild was van den

[1]) Weingarten, l. c. p. 570.

Paus, dan liet hij het geheel blank. Opmerkelijk, in geen dier gevallen, heeft de profeet een motto daaraan ontleend. Gebeurde het, dat Panvinius dwaalde, dan volgde de profeet den geschiedschrijver op den voet en vergiste zich evenzeer in zijn hemelspraak: »So haben in ihr . . . alle die falschen Familiennamen und Wappen der Symbole ihren Ursprung und ihre Erklärung". De vader b. v. van Joannes XXII was geen schoenmaker, noch zijn familienaam Ossa, maar Duessa, wat Menestrier met de stukken in de hand heeft aangetoond. Panvinius vergiste zich, de ziener insgelijks: »De sutore osseo".

Ten slotte: dat met Coelestinus II, een zoo onbeduidende persoonlijkheid, de profetie een aanvang neemt, komt eveneens ten laste van genoemden historicus. Volgens Panvinius toch zou Coelestinus de eerste Paus geweest zijn, die alleen door de kardinalen is gekozen geworden, »wovon andere Geschichtschreiber nichts wissen".

Zonder voorbarig te zijn, durven we besluiten, dat de profetie ontstaan is op het einde der zestiende eeuw, en geput uit de folio of de quarto of uit beide uitgaven van Panvinius [1]). De Eerw. Heer Blaisse, wiens keurig artikel ons aanleiding was tot dit opstel, zal, naar ik hoop, van heeler harte met mij instemmen, dat in onze dagen de weegschaal naar den kant harer aanvallers flink is doorgeslagen en het merkteeken der openbaring der profetie ten eenenmale ontbreekt.

Zoeterwoude. J. C. v. d. Loos.

---

[1]) Op de vraag, waarom de profetie op naam is geschoven van S. Malachias antwoordt prof. Harnack het volgende: »Sollte aber die Weissagung mit Cölestin II beginnen, so musste sich der Verfasser nach einem hervorragenden Zeitgenossen Cölestin's umsehen, dem er die Prophetie in den Mund legen konnte. Dem Malachias von Armagh hatte der H. Bernhard am Grabe das Zeugnis ausgestellt, dass er die Gabe der Visionen und der Prophetie besessen habe".

PROBABILISME OF AEQUIPROBABILISME [1]).

De lezer zal zich herinneren, dat wij in de October-aflevering van *De Katholiek* de voornaamste moraal-systemen, het *Probabilisme* en het *Aequiprobabilisme*, bespraken. Wij hebben daarin vooreerst laatstgenoemd systeem verdedigd, en vervolgens de moeilijkheden weerlegd, die door de Probabilisten gemaakt worden.

Pater J. Kerlen S. J. heeft in de Januari-aflevering van de *Studiën* een aanval daartegen beproefd. Naar het voorbeeld der meeste Probabilisten beroept hij zich daarbij met voorliefde op eene verhandeling, welke de H. Alphonsus ten jare 1755, ter verdediging van het *Probabilisme*, in het licht gaf.

Ziedaar de aanleiding dezer repliek, waarin wij hopen aan te toonen, dat de aanval van P. Kerlen onzer stelling onder geen enkel opzicht geschaad heeft.

Wij zullen *vooreerst* onze *bewijsvoering* verdedigen, *daarna* onze *weerlegging* tegen alle bedenkingen van onze geachten tegenstander handhaven, en *eindelijk* het onze over boven vermelde verhandeling zeggen.

I.

De vraag, welke wij ons stelden, was: Mag ik eene m. i. minder waarschijnlijke meening, welke voor de vrijheid pleit, volgen, terwijl ik de meening, welke het bestaan der wet voorstaat, voor waarschijn-

[1]) Door plaatsgebrek is dit artikel al te lang vertraagd. RED.

lijker houd? En het antwoord luidde: ik schaar mij aan de zijde der zoogenaamde *Aequiprobabilisten* en zeg: »Ik moet in dat geval de meening volgen, die de wet voorstaat, en naar mijne meening waarschijnlijker is"[1]).

Het bewijs, wat wij ter verdediging daarvan aanhalen, kon, gelijk Pater Kerlen bemerkt, tot de volgende sluitrede teruggebracht worden:

»Om zedelijk te handelen, moet ik die handeling kiezen, welke zich als de *eenig redelijk* kiesbare aan mij voordoet.

Maar in den strijd van een *opinio probabilior* voor de wet met een *opinio probabilis* voor de vrijheid is de *eenig redelijke keuze* te handelen volgens de *opinio probabilior.*

Derhalve moet ik in dit geval, om zedelijk te handelen, de *opinio mihi probabilior* volgen. *De Probabilisten* geven natuurlijk de *major* toe, maar ontkennen de *minor*; zij ontkennen nl., dat in dien strijd van twee meeningen de eenige zedelijke keuze is te handelen volgens de *opinio probabilior.* Zij beweren juist, dat men ook *redelijk* en bijgevolg *zedelijk* kiest, wanneer men de tegenovergestelde meening volgt, mits die *vere* en *solide probabilis* zij.

De schrijver is dan ook overtuigd, dat de *minor* bewijs noodig heeft en poogt in de tweede alinea dat bewijs te leveren. Gemakshalve geven wij het in eene sluitrede weer.

Wanneer er mijns inziens *meer reden* is, om eene handeling niet, dan om ze wel te mogen stellen, is de *eenig redelijke keuze* de handeling niet te stellen.

Maar in den strijd van een *opinio mihi probabilior*

---

1) M. a. w. geldt het princiep: Lex dubia non obligat, ook voor eene wet, die niet in *strikten,* maar slechts in *wijderen* zin twijfelachtig is, d. i. naar mijne overtuiging, *waarschijnlijker* bestaat, dan niet bestaat? De *ware* zin van het princiep wordt dus gezocht. Ik bemerk dat, opdat de lezer al aanstonds begrijpe, dat de Probabilisten, voor zoover ze op dat princiep steunen, zich aan een *petitio principii* schuldig maken.

(pleitend voor de wet) met een *opinio probabilis* (pleitend voor de vrijheid) is er, mijns inziens, *meer reden* om de handeling niet, dan om ze wel te mogen stellen.

Derhalve is in dien strijd *de eenig redelijke* keuze de handeling niet te stellen".

Pater Kerlen bemerkt, dat het argument *in forma* maar daarom geenszins voldoende is. Hij ontkent de *major* en vraagt:

»Eilieve, hoe bewijst gij de major? Daar komt het juist op aan. De *Probabilist* zal zeggen: *salva reverentia nego majorem.* Hij ontkent immers, dat, wanneer een *opinio probabilior* pleit voor de wet, of, wat met andere woorden precies hetzelfde is, wanneer er mijns inziens meer reden is om de handeling niet te mogen stellen, zoolang er slechts van *waarschijnlijke* en geen *beslissende* redenen sprake is, de *eenig redelijke* keuze wezen zou partij te kiezen voor de wet. Goed beschouwd brengt ons dit argument dus geen stap verder. Er valt niets anders van te zeggen, dan dat het veronderstelt wat juist bewezen moet worden. En zoolang de *major* niet bewezen is, heeft de Probabilist recht te zeggen: quod gratis asseritur gratis negatur.

Pater Kerlen ontkent dus, dat »wanneer een *opininio probabilior* pleit voor de wet, zoolang er slechts van *waarschijnlijke* en geen *beslissende* redenen sprake is, de *eenig redelijke* keuze wezen zou partij te kiezen voor de wet". Ik bemerk hierop, dat er sprake is, niet slechts van *waarschijnlijke,* maar van *waarschijnlijkere* redenen, m. a. w. van eene daad, die m. i. *waarschijnlijker* objectief kwaad en dus van dien aard is, dat er *meer* reden is om ze *niet* dan om ze *wel* te mogen stellen. Welnu, juist dat waarschijnlij*kere*, juist dat *meer*, wat P. Kerlen zoo aanstonds toegeeft, is, waar het een *redelijke* keuze geldt, *beslissend.* De lezer oordeele.

Men kiest *onredelijk* en bijgevolg *onzedelijk* [1]), als men niet kiest volgens het *gewicht* der redenen, die *vóór* of *tegen* de kiesbaarheid eener daad pleiten, m. a. w. wanneer men zich bij de keuze niet *alleen* door objectieve motieven laat leiden. Welnu, men kiest niet volgens het *gewicht* dier redenen, als men een daad kiest, die *waarschijnlijker* rechtstreeks kwaad dan goed, en gevolgelijk van dien aard is, dat *meer tegen* dan *voor* hare kiesbaarheid pleit, m. a. w. als men de *certo minus probabilis* volgt. Ziedaar eenige toelichting van het argument, wat we in *De Katholiek* (Dl. CXVI, bl. 242) voorstelden en met deze woorden van den H. Alphonsus bevestigden: »Wanneer het ons verstand met zekerheid voorkomt, dat de waarheid zich meer aan de zijde der wet, dan aan de zijde der vrijheid bevindt, dan kan de wil niet meer voorzichtiglijk en zonder schuld de minder zekere meening volgen" (*Corr. spec.* CCXIX).

En daar het Aequiprobabilisme, gelijk P. Kerlen begrijpt, geheel en al van deze bewijsvoering afhangt, willen wij ze, èn om het gewicht der zaak, èn om de duidelijkheid, nog op een andere wijze voorstellen.

Eene keuze, waarop geen enkele reden, geen enkel motief redelijkerwijze invloed kan uitoefenen, is *onredelijk*. Zoodanig nu zou de keuze zijn eener daad, die *waarschijnlijker* objec-

---

1) »Cum homo sit homo per hoc, quod rationem habet, oportet, quod bonum hominis sit *secundum rationem esse*" (S. Thom. *Quaest. Disp. De virtut.* Q. I, a 13).

»Virtus autem uniuscujusque rei consistit in hoc quod sit bene disposita secundum convenientiam suae naturae, ut supra dictum est... Sed considerandum est, quod natura uniuscujusque rei potissime est forma, secundum quam res speciem sortitur. Homo autem in specie constituitur per animam rationalem. Et ideo id, quod est contra ordinem rationis, proprie est contra naturam hominis, inquantun est homo; quod autem est secundum rationem, est secundum naturam hominis, in quantum est homo. *Bonum autem hominis est secundum rationem esse et malum hominis est praeter rationem esse*... Unde virtus humana, quae hominem facit bonum et opus ipsum bonum reddit, in tantum est secundum naturam hominis, in quantum convenit rationi; vitium autem in tantum est contra naturam hominis, in quantum est contra ordinem rationis" (S. Thom. *Summa theol.* I II, Q. 71, a. 2).

»Ejusdem rationis est, quod vitium et peccatum sit contra ordinem rationis humanae, et quod sit contra legem aeternam" (S. Thom. l. c.).

tief kwaad dan goed, en gevolgelijk van dien aard is, dat *krachtiger* reden *tegen* dan *voor* hare kiesbaarheid pleit.

Immers de *mindere*, de *zwakkere* reden, die de kiesbaarheid voorstaat, wordt, *wat haar invloed op de keuze betreft* [1]), door de *kraçhtiger* reden, die *tegen* de kiesbaarheid pleit, geneutraliseerd. Maar als de *mindere* reden, die de kiesbaarheid voorstaat, *wat haar invloed op de keuze betreft*, door de *krachtiger* reden, die *tegen* de kiesbaarheid pleit, geneutraliseerd wordt, dan blijft er niets over, wat invloed op de keuze dier daad kan uitoefenen. En zoo wordt juist dat waarschijnlijk*kere*, dat *meer*, wat onze geachte tegenstander toegeeft, waar het een *redelijke keuze* geldt, *beslissend*:

Geven we thans vrij het woord aan P. Kerlen; het zal den lezer hoe langer zoo duidelijker worden, waar eigenlijk de fout schuilt.

> »Maar P. Wouters zal aandringen, ik heb toch *meer reden*, om te zeggen, dat de handeling verboden is. Derhalve zou het onredelijk en bijgevolg onzedelijk zijn op de *mindere reden* der tegenovergestelde meening te blijven steunen: »ze desniettegenstaande kiezen ware blijkbaar eene onredelijke keuze doen".
>
> *Meer reden*, ja, anders zou die meening niet waarschijnlijker zijn; eene *beslissende* reden, neen, anders zou die meening geen meening meer zijn, maar *zekerheid* worden".

Wat wij te denken hebben van het consequente dier bewering: »*meer* reden, ja, anders zou die meening niet waarschijnlijker zijn; eene *beslissende* reden, neen, anders zou die meening geen meening meer zijn, maar *zekerheid* worden", is reeds gezegd, toen wij bemerkten en aantoonden, hoe juist dat »*meer*", waar het de *redelijkheîd der keuze* betreft, *beslissend* wordt.

---

[1]) Ik voeg er duidelijkshalve bij: »*wat haar invloed op de keuze betreft*", ofschoon de zin van het woord *neutraliseeren* deze bijvoeging strikt genomen overbodig maakt.

Pater Kerlen vervolgt:

»Van den anderen kant heb ik een krachtige reden, die voor het tegendeel pleit, een reden, waarbij zich een verstandig en voorzichtig man kan neerleggen: dit wordt immers vereischt tot een *opinio probabilis*.

Al heeft men derhalve *meer reden*, om te zeggen: de handeling is verboden: men heeft toch een *goede reden*, om te zeggen: de handeling is niet verboden. De eerste meening moge dan *redelijker* zijn, omdat zij steunt op een *zwaardere* reden; de tweede meening is *redelijk*, omdat zij steunt op een wel *minder zware*, maar toch *genoegzaam zware* reden. De *opinio probabilior* staat niet tegenover de *opinio probabilis* als een *redelijke* tegenover een *onredelijke*, maar als een *meer redelijke* tegenover eene wel *minder*, maar toch *alleszins redelijke* meening. Doch let wel op, dit geldt alleen voor de speculatieve orde: in de praktijk kan geen meening, hoe *waarschijnlijk* ook, het richtsnoer zijn van den wil".

Wij willen als waar veronderstellen, wat P. Kerlen in bovenstaande zinsneden beweert, nl. dat de meening, die voor de vrijheid pleit, *redelijk* [1]), d. i.: waarschijnlijk is [2]), en ik gevolgelijk een *goede* reden heb, om te zeggen: »de handeling is niet verboden". Maar de groote vraag is (en dit wordt voorbij gezien), of de *keuze* van zulk eene daad *redelijk* en bijgevolg zedelijk is. Dat nu juist ontkennen wij, daar de *krachtige* reden, die hare kiesbaarheid *voorstaat*, wat haar invloed op een redelijke keuze betreft, door de *meer krachtige* reden, die *tegen* hare kiesbaarheid pleit, geneutraliseerd wordt.

---

1) *Redelijk* beteekent hier: »op een gewichtige reden steunend".

2) Wij geven m. a. w. toe, dat de certo minus probabilis in *logischen*, maar wij ontkennen, volgens de leer van den H. Alphonsus, dat ze in *ethischen* zin en voor de *praktijk* probabel is. De eerste waarschijnlijkheid heeft met ons argument, ja, o. i. met het geheele systeem, niets te maken.

En daar eene daad, welke *niet redelijk kiesbaar* is, *noodzakelijk* en *zeker* verboden is, antwoorden wij *ontkennend* of althans met eene onderscheiding op de allesbeslissende vraag, welke P. Kerlen ons thans gaat stellen.

> »En waarom zou ik nu niet, steunend op die gewichtige reden, en bijgevolg handelend als een voorzichtig man, mogen volhouden, dat het *verbod der handeling onzeker is?*"

Het moge *rechtstreeks* (directe) *onzeker*, althans in wijderen zin, wezen, *zijdelings* (indirecte) is het *zeker*, volstrekt *zeker* krachtens het *zeker* verbod, om eene handeling te stellen, welke *niet redelijk kiesbaar* is. Onze redeneering is alzoo deze:

Eene handeling, die *niet redelijk kiesbaar* is, is *zeker* verboden.

Maar eene daad, die *zeker waarschijnlijker objectief kwaad* en gevolgelijk van dien aard is, dat er m. i. *meer* reden is om ze *niet* dan om ze *wel* te mogen stellen, is *niet redelijk kiesbaar*.

Derhalve is ze *zeker* verboden.

Of, wat hetzelfde is.

De handeling, welke zich in het geval, dat ik moet kiezen, als de *eenig redelijk kiesbare* voordoet, is *zeker* geboden.

Welnu, de daad, die m. i. *waarschijnlijker objectief kwaad dan goed* is, doet zich bij de noodzakelijke keuze, die wij veronderstellen, als de *eenig redelijk kiesbare* voor.

Derhalve is ze *zeker* geboden.

Wij schreven daarom in ons artikel te recht, en herhalen het, na de bestrijding van Pater Kerlen, zonder tittel of jota daarvan terug te nemen:

»Zal men de daad, welke waarschijnlijker rechtstreeks zedelijk is, kiezen, zeggende: dat de handeling, welke zich slechts als waarschijnlijker rechtstreeks zedelijk voordoet, nog niet *genoegzaam als zoodanig* bekend, dat er gevolgelijk nog geen *wet* bestaat, welke *deze* gebiedt en de *andere* verbiedt?

Ik antwoord: de handeling, welke zich als waarschijnlijker

rechtstreeks zedelijk voordoet, is genoegzaam bekend, om voorgeschreven te zijn en te moeten zijn. Zij is immers in zooverre bekend, dat, wanneer men de twee handelingen, tusschen welke moet gekozen worden, op zich zelve beschouwt, zij blijkbaar de *eenig redelijk kiesbare* is; welnu, wat blijkbaar het eenig redelijk kiesbare is, moet door een redelijk wetgever als *te* kiezen worden voorgeschreven. God kan niet toelaten, dat de mensch eene onredelijke keuze doe".

Wij bemerken evenwel, dat de Aequiprobabilisten daarom geenszins *waarschijnlijker* redelijkheid als richtsnoer van den wil aannemen. Het richtsnoer van den wil is niet de *waarschijnlijker* meening *als zoodanig*, maar de *rede*, die de *proxima honestatis norma* is, en mij dicteert, dat ik redelijk moet handelen, en om *redelijk* te handelen, bij gemis aan *volstrekte* zekerheid, die meening moet volgen, welke m. i. de objectieve waarheid of de rechtstreeksche zedelijkheid *meer nabij komt* [1]). Men kan dat *dictamen rationis* zelf de wet, de meer algemeene, zich tot alle waarschijnlijker geboden handelingen uitstrekkende, wet noemen. En daar die algemeene wet, gelijk wij zagen, op de *rede* gegrond is, antwoorden wij den Probabilisten, die ons zoo dikwijls de vraag stellen: »Waar staat die algemeene wet, welke zich tot alle waarschijnlijker geboden handelingen uitstrekt, geschreven?" zij staat geschreven in het hart des menschen, zij is eene *natuurwet*; en haar bestaan moge dan niet voor iedereen duidelijk wezen, gelijk zooveel andere conclusies der natuurwet voor velen duister zijn; zij is duidelijk voor de *Aequiprobabilisten*, en voor de *Probabilioristen*, en gelijk we straks zien zullen, voor het meerendeel der moralisten, die sedert de 13de eeuw dit vraagstuk behandeld hebben. Ja ... ik wil een stout woord zeggen, zij is duidelijk voor het gezond menschenverstand, dat niet door de disputen der geleerden op het dwaalspoor gebracht is. Waar is de onbevooroordeelde, die niet onwillekeurig, aanstonds *ontkennend* zal antwoorden op de

---

[1]) De Probabilisten geven toe, dat de *Probabilissima* verplicht. Nemen ze daarom aan, dat *allerwaarschijnlijkste* zedelijkheid het richtsnoer van den wil is?

vraag: »Moogt gij doen, wat volgens uw vaste overtuiging waarschijnlijker verkeerd dan goed, waarschijnlijker met Gods wet in strijd dan daarmede overeenkomstig is?" Zoo diep is de drift, de liefde voor de waarheid, voor de waarheid in de speculatieve en in de moreele orde, ons door den God der waarheid in het hart gegrift.

Maar daar wij met declamaties en vragen toch niet verder komen, willen we, alvorens tot het tweede deel onzer repliek over te gaan, onze redeneering nog eens kort en bondig weergeven.

Men mag geen daad stellen, die niet *redelijk kiesbaar* is.

Maar *zulk* eene daad zou men stellen, als men de *certo minus probabilis* volgde.

Derhalve mag zij niet gevolgd worden.

De *major* wordt niet bestreden, en de *minor* aldus bewezen.

Het is *onredelijk* eene daad te stellen, die *o. i. waarschijnlijker objectief* kwaad dan goed is (zie bladz. 442).

Maar *zulk* eene daad zou men stellen, als men de *certo minus probabilis* volgde.

Derhalve mag ze niet gevolgd worden.

Mocht men ten slotte nog de onlogische bemerking maken: »Ik kies de daad, welke m. i. waarschijnlijker objectief kwaad is, niet om hare *waarschijnlijke goedheid* maar steunend op hare *geoorloofdheid*, dan antwoord ik, dat eene daad, die niet *redelijk kiesbaar* is, niet kan geoorloofd wezen [1]).

Hiermede achten wij de aanvallen, tegen onze bewijsvoering gericht, afgeslagen. En daar onze weerlegging geheel en al op die bewijsvoering gegrond is, zal het niet moeielijk zijn ook deze te handhaven.

II.

Na een aanval tegen onze bewijsvoering beproefd te hebben, gaat P. Kerlen tot de weerlegging van P. Jansen over. Deze heeft echter in de Maart-aflevering van *De Katholiek* ver-

---

[1]) „Ejusdem rationis est, quod vitium et peccatum sit contra *ordinem rationis humanae*, et quod sit contra *legem aeternam*" (S. Thom. *Summa theol.* I II, Q. 71, a. 2.)

klaard, dat de weerlegging uitsluitend op misvattingen berust. Wij kunnen alzoo de tien volgende bladzijden, waarin tegen niets reëels gestreden wordt, ter zijde laten, en overgaan tot dat gedeelte van het artikel, waarin hij onze weerlegging van de moeielijkheden der Probabilisten bespreekt.

»Pater Wouters komt verder in verzet tegen den zin, die door de Probabilisten aan het beginsel: *eene twijfelachtige wet verplicht niet:* gegeven wordt. »Ik wil de plank doorzagen, waar zij het dikst is, zoo schrijft hij in *De Katholiek*, d. i. met de grootste, ik zou haast zeggen, de éénige tot nu toe aangevoerde moeielijkheid beginnen. Men zegt: *een twijfelachtige wet verplicht niet; welnu, eene wet, die o. i. slechts waarschijnlijker bestaat, maar ook waarschijnlijk niet bestaat, is twijfelachtig* . . .

Ik geef toe, dat eene wet, die in den *strikten* zin des woords *twijfelachtig* is, d. i. voor welker bestaan en niet-bestaan *geen* of *gelijke* redenen aangevoerd worden, inderdaad niet verplicht. Wat echter eene wet betreft, die niet *geheel* twijfelachtig is, doch van dien aard, dat haar bestaan voor mij *waarschijnlijker* is dan haar niet-bestaan: eene zoodanige wet verplicht wel is waar niet *rechtstreeks* (directe), evenmin als eene wet, die *allerwaarschijnlijkst* (probabilissima) of *bijna zeker* (fere certa) is, *direct met volstrekte zekerheid* kan verplichten; zij verplicht evenwel gelijk *deze, zijdelings* (indirecte), d. i. krachtens het hooger princiep, wat wij in bovenstaande regelen opgezet en bewezen hebben: *ik moet, waar ik te kiezen heb tusschen eene daad, welke m. i. waarschijnlijker rechtstreeks zedelijk, en eene andere, welke waarschijnlijker rechtstreeks onzedelijk is, de eerste kiezen en stellen.*"

Pater Kerlen merkt daarop aan:

»Aan goeden wil om de plank door te zagen, behoeft men niet te twijfelen, maar is het gelukt? Dit moge de aandachtige lezer beoordeelen."

Om den aandachtigen lezer van mislukking te overtuigen, zegt onze geachte tegenstander *vooreerst*, dat onze stelling, als zou het princiep: *lex dubia non obligat*, tot zoo enge grenzen moeten beperkt worden, een *onbewezen* bewering is:

> »Vooreerst, dat het beginsel beperkt moet worden binnen de enge door hen aangegeven grenzen, is een onbewezen stelling, die al weder steunt op de evenmin bewezen bewering, dat men in den strijd van een *opinio probabilior* voor de wet met een *opinio probabilis* voor de vrijheid de *verplichting* heeft zich aan de zijde der eerste te scharen, en ten laatste steunt op het onverdedigbaar gevoelen, dat waarschijnlijke zedelijkheid het richtsnoer der handeling wezen kan".

Wij leeren alzoo, dat het princiep: *lex dubia non obligat*, slechts toepasselijk is op eene wet, die in den *strikten* zin des woords twijfelachtig is. Maar deze leer steunt niet op de »onbewezen" maar op de bewezen bewering, dat men, in den strijd van een opinio *probabilior* voor de wet met een *probabilis* voor de vrijheid, de *verplichting* heeft zich aan de zijde der eerste te scharen. Wij hebben toch die *bewering*, die *verplichting* afgeleid uit de *zekere*, algemeen aangenomen verplichting om die daad te stellen, welke *alleen redelijk kiesbaar* is. Deze daad nu, gelijk we bl. 442 aantoonden, stellen wij alleen dan, wanneer we de *certo probabilior* volgen. Zoolang dat betoog staat, staat ook *onze* verklaring van het princiep: *lex dubia non obligat*, en zoo was niet slechts de goede wil, maar ook de macht om de plank door te zagen, aanwezig.

Pater Kerlen bemerkt verder, dat de reden, waarin het princiep: *lex dubia non obligat*, volgens de Aequiprobabilisten zijn verklaring vindt, tegen het Aequiprobabilisme, voor zoover het waarheid bevat, kan gericht worden.

> »Dan is de eenige vaste grondslag ondermijnd van het Aequiprobabilisme, voor zoover het waarheid bevat, voor zoover het nl. met het Probabilisme erkent, dat

men de meening, die de vrijheid begunstigt, volgen mag, wanneer deze *waarschijnlijker* of *even waarschijnlijk* is als de meening pleitend voor de wet... zij [de Aequiprobabilisten] hebben hun eigen schepen verbrand".

Nu moet P. Kerlen evenwel weten, dat die *reden* (en dit ontslaat ons van alle verdere citeering zijner bewijsvoering), welke hij veronderstelt, geenszins de reden der Aequiprobabilisten is. Laten wij hem het woord:

»Pater Wouters neemt als Aequiprobabilist het beginsel: *lex dubia non obligat*, alleen aan in het geval, dat het bestaan der wet even waarschijnlijk is als het niet-bestaan... En waarom dit? Dan alleen heeft er *twijfel* plaats in den strengen zin des woords; nl. het verstand, van beide zijden *gelijke redenen* aanschouwend, hangt besluiteloos tusschen de beide contradictoria? Zou dat waar zijn? Zou het beginsel: *lex dubia non obligat*, zijn verklaring vinden in de gelijkwaardigheid van twee tegenovergestelde meeningen, en de besluiteloosheid van het verstand om ja of neen te zeggen? De Aequiprobabilisten kunnen met den besten wil hunne bewering niet volhouden".

Ik zeg met P. Kerlen, dat het niet waar is, en van »volhouden" kan geen sprake zijn, daar we nooit zoo iets gehouden of beweerd hebben.

Wij zeggen wel, *dat* men vrij is, als de meening, die het *niet-bestaan* der wet voorstaat, *even waarschijnlijk* is als het gevoelen, dat haar *bestaan* verdedigt; maar we beweren niet, dat men vrij is *om* of *krachtens* de *even groote waarschijnlijkheid* dier beide meeningen. Wij staan bij volslagen twijfel de vrijheid voor, o. a. omdat bij *gelijke* redenen vóór en tegen, de conditie des *bezitters* gelijk men zegt, de beste is. *In pari causa potior est conditio possidentis* [1]). Niet de *paritas causae*,

1) De H. Alphonsus leert niet anders. Na gezegd te hebben, dat men bij speculatieven twijfel door een zeker princiep tot practische zekerheid komen

maar de *possessio in pari causa* is een der laatste en diepste gronden. Ziedaar een der redenen (niet die, welke P. Kerlen ons toedicht, en waarop hij geruimen tijd voortredeneert), waarom volgens ons eene *volstrekt twijfelachtige* wet niet verplicht; ziedaar een reflex-beginsel, wat mij zekerheid geeft, dat ik de meening der vrijheid volgen mag, wanneer beide meeningen vóór en tegen de wet *even waarschijnlijk* zijn.

Die reden nu geldt, zooals een ieder begrijpt, *a fortiori*, wanneer de waarheid zich niet slechts *even waarschijnlijk*, maar zelfs *waarschijnlijker* aan de zijde des bezitters (in casu de vrijheid) bevindt, m. a. w. als de wet m. i. *waarschijnlijker* niet bestaat... Waar blijft nu het vuur, dat onze schepen verbrand heeft? 't Is slechts een geschilderd, neen niet eens, 't is slechts een ingebeeld vuur geweest.

Opdat echter dat ingebeeld vuur onze polemiek niet in vlammen doe uitslaan, willen we ons maar spoedig daarvan verwijderen en tot andere bedenkingen van P. Kerlen overgaan.

> »Ik wil verder met nadruk bemerken", zegt P. Wouters, »dat onze tegenstanders zich eigenlijk bij het opzetten hunner moeielijkheid aan een »*petitio principii*" schuldig maken. Zij steunen op een beginsel (lex dubia non obligat), wat in den zin, waarin zij het opnemen, door ons vooreerst ontkend, en vervolgens door onze bewijsvoering rechtstreeks bestreden wordt".
>
> »Wat vooreerst die *bewijsvoering* betreft, waardoor de Aequiprobabilisten hunne tegenstanders trachten te weerleggen, daarvan meenen wij genoeg gezegd te hebben".

Wij meenen op onze beurt genoeg van die weerlegging, door P. Kerlen beproefd, gezegd te hebben. Zij is gewogen en te licht bevonden.

---

kan, gaat hij aldus voort: »Est [dat zeker princiep] illud: »Melior est conditio possidentis", aut aliud simile. Qua de re in dubio videndum est, cujus sit possessio praecepti an libertatis" (*Homo apost.* Lib. I, Cap. 2, n. 14). En: »Casu igitur, quo possidet lex, pro ea standum est; si vero possidet libertas, standum pro libertate" (*Theol. mor.* Lib. I, n. 26).

»Wij meenen duidelijk te hebben aangetoond, dat juist zij vervallen in het euvel, waarvan hier de Probabilisten beticht worden. Men is verplicht, zeggen zij immers, een *opinio probabilior* te volgen, wanneer zij de wet begunstigt. Waarom? Omdat er dan *meer* reden is te zeggen: de handeling is verkeerd. Dergelijke redenen bewijzen slechts, indien men verplicht is, de *sententia probabilior* te volgen".

Neen, dergelijke redenen bewijzen juist, *dat* men verplicht is de *sententia probabilior* te volgen. Zij bewijzen zulks, als eene handeling, welke van dien aard is, dat er *meer* reden is te zeggen: *zij is verkeerd*, niet *redelijk kiesbaar* is; dit nu hebben wij boven aangetoond (bl. 442).

»Ook hebben wij gezien, in welke ongelegenheid de Aequiprobabilisten geraken bij het consequent volgen van hun beginsel".

Wij hebben ons daaruit zonder moeite gered, of, zoo ge wilt, niet gered, daar de oorzaak, welke ons in die ongelegenheid brengen moest, slechts in den geest van onzen geachten tegenstander bestaan heeft.

»Men vervalt in een *petitio principii*, als men veronderstelt, wat bewezen moet worden.... Hieraan nu maken zich de Probabilisten niet schuldig, wanneer zij het beginsel: *lex dubia non obligat*, in hun zin verdedigen. Zij brengen deugdelijke bewijzen bij, die wij thans in het kort zullen aangeven. En daartoe zullen wij geen andere woorden bezigen dan die van den H. Alphonsus zelven".

Wij zullen de deugdelijkheid dier bewijzen onderzoeken, als wij het onze zeggen zullen over het geschrift, waaraan ze ontleend zijn, nl. over de dissertatie, welke de H. Alphonsus in 1755 uitgaf. Wat echt goud schijnt, zal bij nadere beschouwing klatergoud blijken.

Maar al zouden die bewijzen (welke wij hopen te weer-

leggen) deugdelijk zijn, dat neemt niet weg, dat de Probabilisten, voor zoover zij steunen op het beginsel: *lex dubia non obligat*, zich aan een *petitio principii* schuldig maken. Men maakt zich immers daaraan schuldig, als men zich beroept op een princiep, maar *in zijn zin* genomen, terwijl juist *de ware* zin van dat princiep gezocht wordt. Welnu, zoo handelen de Probabilisten, voor zoover zij zich beroepen op het axioma: *lex dubia non obligat.*

De groote vraag, welke door beide partijen gesteld wordt, is juist deze: welke onzekerheid wordt er vereischt, opdat de wet niet verplichte? M. a. w.: in *welken zin* is het beginsel: *lex dubia non obligat* waar? En dan antwoorden de *Probabilisten*: »Het gaat op voor *elke* wet, die *onzeker* is". En het bewijs? Geen intrinsiek, aan de natuur der zaak ontleend bewijs. Het axioma zelf: *lex dubia non obligat*, dat axioma, in *hun* zin genomen, terwijl juist de ware zin gezocht wordt, is het grootste, diepste, allerlaatste bewijs van het *Probabilisme*. Waar zou de *petitio principii* wezen?

De *Aequiprobabilisten* daarentegen antwoorden: het beginsel: *lex dubia non obligat*, gaat op voor elke wet, die *even waarschijnlijk* niet bestaat, dus voor elke wet, die *stricte dubia* is", maar niet voor eene wet, die o. i. *waarschijnlijker* bestaat. En om dat te bewijzen (want zij laten het niet gelijk de Probabilisten bij een eenvoudig beweren), klimmen zij op tot het hoogste, door allen aangenomen princiep en zeggen: om *zedelijk* te handelen, moet men *redelijk* handelen; maar, wie eene wet overtreedt, welke z. i. *waarschijnlijker* bestaat, stelt eene daad, die *niet redelijk kiesbaar* is (bl. 442).

En hiermede is ook het antwoord gegeven op die redeneering van P. Cathrein S. J., die P. Kerlen „zeer juist" maar ons, gelijk zijne geheele behandeling van dit vraagstuk, zeer oppervlakkig voorkomt.

»Dit axioma, zegt genoemde schrijver: *eene twijfelachtige wet verplicht niet* is waar of niet" [1]). Ik antwoord al aan-

---

[1]) *Philosophia moralis*, n. 207.

stonds (en dit maakt alle verdere aanhaling geheel overbodig), dat het dilemma niet opgaat, daar een derde term mogelijk is: nl. het axioma kan in zekeren zin waar en in anderen zin niet waar wezen. Of, om duidelijkshalve het bovengezegde nog eens te herhalen: wij vragen juist, *Probabilisten* en *Aequiprobabilisten*, in welken zin het axioma waarheid bevat. Gij zegt, dat het op *elke onzekere* wet toepasselijk is; doch wij beweren, dat eene wet, die o. i. *waarschijnlijker* bestaat, moet worden uitgesloten, omdat het principe alsdan in strijd zou komen met een hooger, door allen aangenomen principe, met het principe, dat men geen daad mag stellen, die niet *redelijk kiesbaar* is.

En zoo komen we ten langen leste tot het besluit, dat wij den Probabilisten te recht, en zij den Aequiprobabilisten ten onrechte een *petitio principii* verweten hebben.

Wij behandelden ten slotte nog eene andere moeielijkheid, »die, zoo schreven we, door den geleerden Pater Lehmkuhl en misschien ook door anderen als van de eerste onderscheiden voorgesteld wordt".

Daarop bemerkt P. Kerlen, dat hier blijkbaar eene vergissing in het spel is. Dat we ons met de citeering van het nummer (91 moet 92 zijn) vergisten, is waar. Het bewijs zelf echter, door P. Lehmkuhl voorgesteld, verschilt voor zoover het tegen de Aequiprobabilisten kan gericht worden, slechts *woordelijk*, niet *zakelijk*, van de moeielijkheid, welke wij voorstelden en weerlegden. Als antwoord ontleent P. Kerlen het een en ander aan de dissertatie, in 1755 door den H. Alphonsus uitgegeven. En daar deze, gelijk de lezer reeds zal bemerkt hebben, in het artikel van onzen geachten bestrijder een gewichtige rol speelt, willen wij tot een afzonderlijke bespreking daarvan en van hetgeen daaraan ontleend wordt, overgaan.

III.

Pater Kerlen citeert dan naar het voorbeeld van alle *Probabilisten* met voorliefde de dissertatie, welke de H. Alphonsus

in 1755 in het licht gaf. Men kan zich daarop beroepen, of wel om het gezag van hem, die ze schreef, of wel om de bewijzen, die daarin voor het *Probabilisme* worden aangevoerd, of om beide te zamen.

Wat *het gezag* van den H. Alphonsus betreft, ik meen mij met meer recht daarop te mogen beroepen, als ik mij niet eens verklaar met eene verhandeling, die geen vrucht van algeheele persoonlijke overtuiging geweest is, die hem reeds spoedig na hare uitgave zooveel gewetensbezwaren veroorzaakte [1]), die later nooit meer door hem geciteerd werd, en, last not least, door hem herroepen is [2]) en in zijn latere geschriften voortdurend bestreden wordt.

En daar het een iegelijk van het grootste gewicht moet toeschijnen de leer van den grooten Moralist met zekerheid te kennen, kunnen en mogen wij niet nalaten eenige verklaringen, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten, aan zijne geschriften en brieven te ontleenen.

De H. Leeraar verklaart vooreerst: »dat hij eerst na dertig jaren van studie en gebed [nog niet in 1755] zijn moraalsysteem definitief vaststelde" [3]). Welk dat systeem geweest is, mogen de citaten uitwijzen, die wij zonder eenige nevenbedoeling, slechts om der waarheid wille, gaan aanhalen.

»Ik beweer — zoo schrijft Alphonsus — dat men de strenge meening moet volgen, als ik *weet*, dat zij *waarschijnlijker* is, en hierin ben ik het niet eens met de Jesuïeten" [4]).

»Utrum autum liceat cum opinione probabili operari, tres adsunt sententiae. Prima . . . est, ut possit quis licite sequi

---

[1]) Als hij in 1756, dus een jaar na de uitgave zijner verhandeling, van een zware ziekte hersteld was, zeide hij: »Eene zaak slechts beangstigde mij, toen ik in stervensgevaar verkeerde, nl. dat ik de waarschijnlijke meening omhelsd heb; maar de gehoorzaamheid, welke ik mijn zielbestuurders moest bewijzen, vorderde het".

[2]) Daar de dissertatie van 1755 anoniem was uitgegeven, behoefde Alphonsus, als hij later voortdurend verklaarde geen Probabilist te zijn, er niet bij te voegen, dat hij daarmede zijne verhandeling wilde herroepen.

[3]) *Dichiarazione del sistema*, n. 49.

[4]) *Lettere*: *Corrisp. spec.* CCXVII (1768).

opinionem etiam minus probabilem pro libertate, licet opinio pro lege sit certe probabilior. Hanc sententiam elapsi saeculi auctores quasi communiter tenuere, sed nos dicimus eam esse laxam et licite amplecti non posse" [1]).

»Ik verschil niet alleen in de leerstellige godgeleerdheid [wat de scientia media betreft] van de Jesuïeten, maar ik kom ook niet in de zedekundige godgeleerdheid met hen overeen. De Jesuïeten toch verdedigen algemeen de leer, dat men de *minder waarschijnlijke* mag volgen; ik daarentegen beweer: zoo dikwijls de meening, die voor de wet pleit, als *waarschijnlijker* dan het tegenovergesteld gevoelen erkend wordt, *mag de minder waarschijnlijke niet gevolgd worden.* De Jesuïeten hebben zich daarover bij mij beklaagd" [2]).

»Ik zal in dat werk [nl. *Dichiarazione del sistema*] openlijk verklaren, dat ik de leer van de Jesuïeten *verwerp*, wel verre van ze te omhelzen... Ik zal daarenboven openlijk verklaren, dat men naar mijne meening het gevoelen, wat voor de wet pleit, moet volgen, als het *waarschijnlijker* is, en dat ik het *Probabilisme volstrektelijk verwerp.* Dit alleen zeg ik, dat de wet niet verplicht, als de meening, die voor de vrijheid pleit, *geheel twijfelachtig* is" [3]).

Alphonsus verwierp, bestreed dus de leer der toenmalige Jesuïeten, die algemeen het Probabilisme waren toegedaan. Dat hij desniettegenstaande de Sociëteit hoogachtte, behoeft niet gezegd. Alleen maar: »Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas".

Ik zou de aangehaalde citaten nog met veel andere kunnen vermenigvuldigen.

Maar waartoe verder getuigenissen bijbrengen. Habemus confitentem reum: Pater Lehmkuhl en Pater Kerlen [4]) richten hunne aanvallen tegen een bewijs, wat door den H. Alphonsus,

---

1) *Homo apost.* Ed. 3*a* et seqq. Tr. I, Cap 3, n. 31 (1769).

2) *Lettere: Corrisp. spec.* CCXXX (1769).

3) *Lettere: Corrisp. spec.* CCLXXXIV (1773).

4) P. Kerlen schrijft: »Maar een *opinio probabilior* komt toch dichter bij de

in de laatste door hem bewerkte uitgave zijner moraal-theologie, als het groote bewijs van zijn systeem wordt aangevoerd, tegen een bewijs, dat goed beschouwd, in geenen deele verschilt van het argument, in onze artikelen uiteengezet. Weshalve wij ook (dit zij terloops aangemerkt) met voldoening geconstateerd hebben, dat we geen nieuw bewijs, maar het oude, degelijke, steekhoudende argument van den H. Alphonsus voorstelden. Zal men na dit alles nog met P. Kerlen instemmen, als hij zegt: »Heeft de Aequiprobabilist reden zich te beroepen op het gezag van den grooten Moralist, de Probabilist kan daarop evenveel, zoo niet veel meer recht doen gelden". Maar welk criticus beroept zich bij de verdediging

---

waarheid. Welnu, als men de waarheid niet met zekerheid ontdekken kan, is men gehouden het gevoelen te omhelzen, dat het dichtst tot de waarheid nadert en het gevoelen te laten varen, dat zich verder van de waarheid verwijdert".

»Hierop: — zoo gaat hij voort — antwoordt P. Lehmkuhl in de voorrede van de 9de editie zijner *Theologia Moralis* onder meer het volgende: »Dat een *sententia probabilior* dichter tot de waarheid nadert, en een *sententia solide quidem sed minus probabilis* verder van de waarheid afstaat, kan in 't geheel niet gezegd worden. Immers, om dit met recht te mogen zeggen, moest ik al den *terminus* zelf der waarheid kennen, waarvan het eene gevoelen zich verwijdert en waartoe het andere nadert. Dit nu druischt tegen elk begrip van meening in, hetzij die minder of meer waarschijnlijk zij. Vervolgens kan men zoo weinig zeggen, dat een *opinio probabilior* meer tot de waarheid nadert dan de tegenovergestelde *probabilis*, dat de valschheid van de *probabilior* en de waarheid van de *probabilis* zeer goed mogelijk, zelfs waarschijnlijk is".

P. Lehmkuhl ontkent dus de *major*; maar de zin daarvan is volgens de *Aequiprobabilisten* deze: een *opinio probabilior* is eene opinie, die *mijns inziens dichter* bij de *objectieve waarheid* komt. Zoodanige opinie nu veronderstelt geenszins, noch dat de *term* der waarheid met *zekerheid* bekend is, noch dat de *waarheid* der *tegenovergestelde probabilis* onmogelijk is. Dat wil met andere woorden zeggen, dat de argumenten van P. Lehmkuhl niets bewijzen tegen de *major*, zooals zij door de Aequiprobabilisten bedoeld wordt. Een *opinio probabilior*, ziedaar den zin, is eene opinie, die *mijns inziens* dichter bij de objectieve waarheid komt, terwijl de *opinio minus probabilis* zich *mijns inziens* meer daarvan verwijdert. Maar nu is het toch *onredelijk* en bijgevolg *onzedelijk* niet de opinie te volgen, die, volgens het *inzicht* mijner *rede*, *meer* tot de *objectieve waarheid nadert*, maar de meening, welke zich, *mijns inziens*, *meer* daarvan verwijdert. Wie dit niet inziet leze nog eens het bewijs, wat we ten overvloede daarvan gegeven hebben (blz. 442).

eener meening op het gezag van een schrijver, die éenmaal die meening gehouden, maar ze, na rijpere studie, verworpen, bestreden heeft?

Moet ik thans nog spreken van de schrijvers, die, volgens P. Kerlen, zoo »heerlijke pogingen" aanwendden, om aan te toonen, dat de H. Alphonsus altijd hetzelfde systeem gehouden heeft? Een enkel woord over Pater Ballerini en Pater Arendt, die met name vermeld worden.

Pater Ballerini beweert: »De H. Alphonsus leert wel, dat hij de *aeque probabilis*, maar geenszins, dat hij *alleen* de *aeque probabilis*, en dus niet de *minus probabilis* toestaat" [1]).

Nu zegt de H. Leeraar herhaaldelijk, dat hij *alleen* de *aeque* en niet de *minus probabilis* geoorloofd acht, o. a. in deze zinsnede: »Die meening *alleen* — aldus Alphonsus — is *werkelijk waarschijnlijk*, welke op *even of bijna even krachtige* intrinsieke en extrinsieke redenen steunt, als de tegenovergestelde, die voor de wet pleit, zoodat de wet *zeker en strikt twijfelachtig* is" (*Dell' uso moder.* (1765), C. 5, n. 25). Pater Ballerini citeert deze plaats en dezen tekst, maar laat de woorden *alleen* en *even of bijna even krachtige*, dus juist de woorden, die voor hem verpletterend zijn, weg [2]). Dat over de critische waarde van Ballerini.

En hoe is het met P. Arendt S. J. gesteld?... Deze beweert, dat Alphonsus door een opinio *quasi* aeque probabilis, een *vere inaequalis* in den zin der Probabilisten bedoelt. Maar de H. Leeraar zegt uitdrukkelijk, dat hij door dat *fere* of *quasi* aeque een excessus *parvus*, *exiguus*, *modicus*, *tenuis*, *dubius* verstaat, dezelfde *geringe* en *twijfelachtige* excessus, waarvan alle Probabilisten en Anti-probabi-

---

[1]) «Licere *solum* sequi opinionem pro libertate, cum vel *probabilior* est vel *aeque probabilis* ac opposita, ubinam et quibus argumentis demonstravit S. Doctor? Nam aliud est, quod defenderit thesin, licere sequi opinionem *aeque probabilem* pro libertate in concursu aeque probabilis pro lege, aliud est asserere *tunc solum* licitum esse usum opinionis probabilis pro libertate (*Opus theol. mor.* T I, Appendix, Praef. n. 4).

[2]) L. c. n. 44.

listen zeggen: *parum pro nihilo reputatur* [1]). Hoe zal P. Arendt zich redden? Zeer eenvoudig. Alphonsus bedoelt met zijn *aeque* probabilis hetzelfde, wat alle andere moralisten bedoelen met hun *quasi* aeque probabilis, en het *quasi aeque* van Alphonsus (waarvan *nota bene* de Heilige zelf zegt, dat hij daaronder hetzelfde verstaat als de andere moralisten, nl. een *excessus*, die *niets* beteekent) wordt de *vere inaequalis*, de *hoogere* graad van waarschijnlijkheid, waarvan we boven gewaagden. Aldus P. Arendt [2]).

En *zulke* pogingen worden goedgekeurd, geprezen, *heerlijk* genoemd?.... Maar ik gevoel, dat het pad der polemiek glibberig wordt.

Gaan we dus over tot de »zeven slaande en volgens scholastieke methode voorgedragen argumenten", die de waarheid van het *Probabilisme* moeten bewijzen. Wij zullen zien, dat Alphonsus ze terecht, al zeer spoedig te licht bevonden heeft.

> »In de eerste plaats beroept hij zich op *het gezag der geleerden.* Hij noemt een honderdtal van de grootste geleerden vooral op het gebied der Moraal op, onder wie verschillende Bisschoppen en Kardinalen, ook paus Benedictus XIV".

Ik antwoord daarop, dat het een groote overdrijving is te beweren, dat het gezag van bijna alle groote moralisten voor het Probabilisme pleit. Ten bewijze het volgende.

Het is vooreerst zeker, dat de oude scholastieken van de 13de tot het einde der 16de eeuw over het algemeen leerden, dat men de *probabilior* volgen moet. De eerste Probabilisten

---

1) »Dicitur *aequaliter* aut quasi *aequaliter* probabilibus, *quia* (sicut omne et probabilistae et antiprobabilistae conveniunt) cum inter utramque opinionem modica est praeponderantia, ita ut *valde tenuis* et *dubius* sit excessus, tunc ambae opiniones aeque probabiles existimantur juxta commune illud axioma: *parum pro nihilo reputatur*" (*Theol. mor.* I, 55).

2) »S. Doctor dicendo *aeque probabilem*, hanc *plus minusve* aequam probabilitatem voluit certo certius significare. Ergo constanter addendo: vel *quasi* aeque probabilem, *alium superiorem* gradum voluit significare *praeter eum*, qui jam in prima parte dictionis implicatur" (*Crisis Aequiprobabilismi hodierni*, p. 202).

zelf zijn daar om dit te bevestigen [1]), en eęn critisch-historische studie over dit onderwerp, die weldra ter perse gaat, zal dit nader uitwijzen. Al verder is het onloochenbaar, gelijk Pater Ter Haar uit de bronnen zelf bewezen heeft, dat het grootste gedeelte der godgeleerden op het einde der 17de en in de geheele 18de eeuw Anti-probabilist was [2]). En eindelijk zij nog bemerkt, dat geenszins alle zoogenaamde Probabilisten van het einde der 16de en uit de 17de eeuw als verdedigers der *certe minus probabilis* kunnen worden aangehaald [3]). P. Ter Haar heeft aangetoond, dat menig schrijver, in de dissertatie van 1755 als Probabilist voorgesteld, òf wel zeer duister is òf wel het Probabilisme verworpen heeft [4]).

Wat paus Benedictus XIV betreft, deze stelt in zijn werk: *De Synodo* (Lib. VII, c. 11, n. 3) de vraag, of iemand, die des morgens, ex devotione gelijk men zegt, gecommuniceerd heeft, en daarna in den loop van den dag in stervensgevaar komt, het Viaticum moet of mag nemen. Hij antwoordt (en dit moet zijn *Probabilisme* bewijzen): »In tanta opinionum d.d. discrepantia integrum erit parocho eam sententiam amplecti, quae sibi magis arriserit". Hoe hieruit ontwijfelbaar volgt, dat de geleerde Benedictus XIV het Probabilisme was toegedaan, is mij niet duidelijk. Is geen der verschillende meeningen *blijkbaar waarschijnlijker* dan de andere, dan moet men als *Aequiprobabilist* eenzelfde beslissing geven.

»De eerste (intrinsieke) reden nu door den Heilige aangewend is deze: *lex dubia non obligat.* En in welken

---

1) Zie hunne getuigenissen, woordelijk aangehaald in het werk: *De systemate morali antiquorum probabilistarum dissertatio historico-citica*, auctore Francisco Ter Haar C.SS.R. p. 18.

2) L. c. p. 101.

3) L. c. p. 101.

4) Christianus Lupus, in de dissertatie van 1755 aangehaald, zou beweren, dat vele Vaders de minder waarschijnlijke meeningen zouden gevolgd hebben. P. Ter Haar bemerkt daaromtrent: »Quodsi docet [Lupus] sanctos Patres quandoque secutos fuisse opiniones *minus probabiles*, ex contexta oratione plane manifestum est. Lupum intelligere opiniones, quae communius habebantur vel *reipsa* erant *minus probabiles* vel potius falsae, sed quae ipsis Patribus operantibus per errorem videbantur probabiliores vel certae" (l. c. p. 46).

zin genomen? Meent hij wellicht dat de *lex* dan slechts *dubia* is, wanneer de redenen voor en tegen de wet *even zwaar* wegen? Onmogelijk".

Maar, geachte bestrijder, dat meenen wij ook niet. Wij geven toe, dat eene wet, welke slechts *waarschijnlijker* bestaat, *dubia* is, althans in wijderen zin; maar wij ontkennen, dat het princiep, *lex dubia non obligat*, zoo opgevat, waarheid bevat; maar wij beweren, dat eene wet, om te verplichten *niet zeker* doch slechts *zeker waarschijnlijker* behoeft te wezen; maar wij leeren, dat eene wet, die o. i. *waarschijnlijker* bestaat, reeds verplicht, verplicht niet *rechtstreeks* (dat doen de *probabilissima* en *fere certa* ook niet) [1]) maar *zijdelings*, krachtens de verplichting (of zoo ge wilt de *zekere meer algemeene wet*) om *redelijk* te handelen en geen daad te stellen, die *niet redelijk kiesbaar* is. Kort en bondig: wij ontkennen, wat de Probabilisten beweren: *opdat de wet verplichte moet ze zeker zijn*, en bewijzen het goed recht dier ontkenning.

Wat verder ter bevestiging dier bewering uit de dissertatie van den H. Alphonsus aangevoerd wordt, is slechts toelichting, geen bewijs van de stelling, dat de wet om te verplichten, *zeker* moet zijn. Want of men zegt: *de wet moet zeker zijn*, of: *de wet moet zeker gekend zijn*, of: *de wet verplicht niet, tenzij ik wetenschap* (genomen in den zin van *zekere kennis*) *van haar hebbe*, dat is alles hetzelfde, zoodat het eene niet als bewijs van het andere kan doorgaan.

Als de H. Alphonsus zegt, dat wetenschap der wet gevorderd wordt, opdat zij verplichte, dan spreekt hij van *wetenschap* in wijderen zin genomen. Hij leert immers, gelijk we duidelijk aantoonden, en herhaalt het voortdurend, dat eene wet, die als zeker waarschijnlijker erkend is, verplicht [2]).

---

[1]) Dat deze zeker verplichtend zijn, wordt door niemand ontkend. Maar die *zekere* verplichting kan geen *rechtstreeksche* wezen, daar noch de *probabilissima*, noch de *fere certa absoluut zeker* zijn. Daar blijft dus niets anders over dan aan te nemen, dat ze krachtens een reflex-beginsel verplichten.

[2]) Moeielijker is het uit te maken, welke *wetenschap* de H. Thomas vordert als hij zegt: »Nullus ligatur per praeceptum aliquod nisi mediante *scientia*

De tweede reden, door den H. Leeraar aangehaald, komt, gelijk P. Kerlen bemerkt, op de vorige neer, zoodat ze geen afzonderlijke bespreking vordert.

> »Plaatsruimte laat niet toe op de vier andere argumenten ook slechts een vluchtigen blik te slaan, hoe gaarne wij die nog bespraken, om de voortreffelijkheid van het geschrift des H. Kerkleeraars in het volle licht te stellen. Een enkel woord toch over de beide laatste bewijzen.
>
> Het *zesde* luidt: »De wet, dat men de meer waarschijnlijke meening moet volgen, zou *te zwaar zijn voor de krachten van den mensch*".

Die moeielijkheid wordt door de Aequiprobabilisten nog al goedsmoeds gedragen. En wat dat bezwarend onderzoek, waarvan Roncaglia bij P. Kerlen (blz. 492) spreekt, betreft, bemerk ik, dat niets anders gevraagd wordt dan hetgeen alle degelijke moralisten vorderen, nl. eene *moralis* et *proportionata diligentia*. Is men daarna niet *overtuigd*, dat de eene meening zeker *waarschijnlijker* is dan de andere, dan blijft men vrij. Eene wet, die twijfelachtig waarschijnlijker is, verplicht, gelijk de H. Alphonsus leert, niet. En daar eene meening, die slechts *een weinig* [1]) waarschijnlijker is, volgens den H. Alphonsus niet *zeker* waarschijnlijker zijn zal,

---

illius praecepti". (*De Ver.* Q. 17, a. 3). Hij gebruikt in het artikel zelf ook het woord »notitia", wat dus evengoed zijne bedoeling uitdrukt, en in een ander artikel van dezelfde quaestie, die over het geweten handelt, zegt hij: »Vel cum dico conscientiam non dico vel implico scientiam solummodo stricte dictam, prout est tantum verorum, sed scientiam largo modo acceptam pro *quacumque notitia*, secundum quod omne quod novimus communi usu loquendi *scire* dicimur" (Q. XVII, a. 2). Voeg daarbij nog zooveel andere teksten, die door de voorstanders van de verschillende stelsels aan Thomas ontleend worden. De Probabilisten zeggen, dat hij Probabilist, de Probabilioristen (b.v. Billuart), dat hij Probabiliorist, en gij, zegt de lezer, zult zeker wel bewerén, dat hij Aequiprobabilist is. Dat zulks mij, alles te zamen genomen, waarschijnlijker voorkomt, is waar. Daar echter de zaak twijfelachtig is, meen ik, dat het gezag van den H. Thomas, zoolang daarover niet meer licht verspreid wordt, de kwestie niet kan uitmaken.

1) »Quod parum est quasi nihil accipit ratio" (*Summa theol.* I. II, Q. 14, a. 4).

kan men zeggen, dat de wet, om te verplichten, notabiliter probabilior wezen moet [1]).

> »Het zevende wordt aldus aangekondigd: »Wij zeggen, dat ons gevoelen, nl. dat het geoorloofd is eene waarschijnlijke meening voor de vrijheid, met voorbijzien van eene meer waarschijnlijke, te volgen, verreweg waarschijnlijker, zelfs zeer waarschijnlijk, ja *moraliter* zeker- of *zeker* in wijderen zin is. Dit blijkt uit de argumen, ten boven aangevoerd".

Het is ons geenszins gebleken. Die bovenaangevoerde argumenten zijn te licht bevonden, en daarmede is ook het zevende bewijs, wat zijn kracht daaraan ontleenen moet, onschadelijk gemaakt.

Daarenboven, al zou het ons gebleken zijn, dat men *waarschijnlijker*, ja *allerwaarschijnlijkst*, ja *bijna zeker* de *minus probabilis* volgen mag, dan mag ze o. i. nog niet in praktijk gebracht worden. Om de *minus probabilis* te mogen volgen moet men daarvan *zeker*, *volstrekt zeker* zijn. Tot die *zekerheid* nu kunnen de Probabilisten niet komen, daar het reflexbeginsel, wat hun die zekerheid geven moet, niet *geheel zeker*, maar minstens *eenigszins twijfelachtig* is [2]).

En daar velen zullen blijven beweren, dat deze kwestie in ieder geval duister blijft, willen wij deze bewijsvoering tegen het *Probabilisme* nadrukkelijk handhaven.

Men heeft ons van vele en hooggeachte zijden bezwaren daartegen voorgesteld, die alle tot deze vraag kunnen teruggebracht worden: zou ik het *Probabilisme* niet mogen volgen als het maar *even waarschijnlijk* is als het *Aequiprobabilisme*, wijl ik dan een *zeker*, door *allen* aangenomen reflex-beginsel

---

[1]) Vergeet echter niet, dat de kracht van ons bewijs niet van de *notabilis*, maar van de *certa* probabilioritas afhangt.

[2]) Het is ons tot onze groote voldoening gebleken, dat Billuart op dezelfde wijze redeneert (*Summa Sancti Thomae:* Tractatus de actibus humanis, Diss. VI, Art. 1). Zijne geheele bewijsvoering, die op het *Probabiliorisme*, wat thans als *zeker* valsch verworpen wordt, niet meer toepasselijk is, kan op het *Aequiprobabilisme* overgebracht worden.

kan toepassen: nl. *het is geoorloofd de even waarschijnlijke meening te volgen?*

Met allen eerbied voor de geleerden, die dit bezwaar voorstelden, meenen wij onze stelling te moeten volhouden.

Ik zeg dan: als het *Probabilisme* niet *zeker* waar, en het *Aequiprobabilisme* niet *zeker* valsch is, mag eerstgenoemd systeem niet in praktijk gebracht worden.

Immers om de *minus probabilis* te mogen volgen, moet men vast overtuigd wezen, dat ze gevolgd mag worden. Welnu, als het *Aequiprobabilisme* niet *zeker* valsch is, kan men nooit tot die overtuiging, tot die zekerheid komen.

De *major* wordt door allen toegegeven, en de *minor* aldus bewezen: een reflex-beginsel verandert *niets* aan het *oordeel* (*judicium*) of, zoo ge wilt, aan de waarheid van het oordeel, waarop het toegepast wordt [1]). Het oordeel (judicium) nu, waarop de Probabilisten een reflex-beginsel moeten toepassen, luidt, als het *Aequiprobabilisme* niet *zeker* valsch is, aldus: *het is onzeker, of ik de minus probabilis volgen mag.* Dus blijft dat oordeel, dus blijft het, welk principium reflexum men ook uitdenke, onzeker, of de *minus probabilis* mag worden gevolgd. En als dat *onzeker* blijft, mag ze niet in praktijk gebracht worden.

Nu kunnen we veilig overgaan tot de weerlegging der moeilijkheden, waarvan we boven gewaagden.

Men zegt: men mag zeker eene meening volgen, die *even waarschijnlijk* is; welnu, als het *Probabilisme even waarschijnlijk* is als het *Aequiprobabilisme*, is de meening, dat ik de *minus probabilis* mag volgen, *even waarschijnlijk* als het gevoelen dat ik ze niet mag volgen [2]).

---

[1]) Als ik op het oordeel (judicium): *die of die daad is even waarschijnlijk objectief kwaad als goed*, het reflex-beginsel toepas: *ik mag zeker doen wat even waarschijnlijk objectief kwaad als goed is*, dan kom ik daardoor wel tot de *zekerheid*, dat die daad mij *geoorloofd*, maar geenszins tot de *overtuiging*, dat zij *objectief goed* is. Dat oordeel (judicium), waarop het reflex-beginsel werd toegepast, nl.: *die daad is even waarschijnlijk objectief goed als kwaad*, is onveranderd gebleven.

[2]) Kerlen redeneert in zijn tweede artikel aldus: »Volgens de Aequiprobalisten mag men de *meer waarschijnlijke* meening volgen. Maar het Probabilisme is de *meer*

Ik onderscheid de *major*. Ik mag zeker eene *even waarschijnlijke* meening volgen, als die even groote waarschijnlijkheid de *objectieve materiëele goedheid* der handeling betreft: *Ja*, — als die even groote waarschijnlijkheid de *formeele goedheid* der daad, hare *strikte geoorloofdheid* de *niet-verplichting der tegenovergestelde handeling* betreft... *Neen*. Welnu, als het *Probabilisme* slechts *even waarschijnlijk* is, dan is het slechts even waarschijnlijk *geoorloofd* de *minus probabilis* te volgen, dan ben ik slechts even waarschijnlijk *niet verplicht* volgens de *probabilior* te handelen. En zoolang *dat* slechts *even waarschijnlijk*, zoolang *dat* niet *geheel zeker* is (en het kan niet zeker worden, daar een reflex-beginsel, gelijk gezegd, niets verandert aan de *waarheid* van het oordeel (judicium), waarop het toegepast wordt) mag ik niet de *minus probabilis*, maar moet ik de *probabilior* in praktijk brengen [1]).

Nog een enkele bemerking betreffende de woorden, waar-

---

waarschijnlijke meening" (*Stud.* Dl. LIV, bl. 278). Verander in onze weerlegging de woorden: *even waarschijnlijk*, in: *waaschijnlijker*, en: *even groote waarschijnlijkheid* in: *gootere waarschijnlijkheid*... en de moeilijkheid van P. Kerlen is opgelost.

1) Men kan dezelfde moeielijkheid ook in dezer voege voorstellen. Als de wet *volstrekt twijfelachtig* is, bestaat er zeker geen verplichting. Welnu de wet, die voorschrijft de *probabilior* te volgen, is *volstrekt twijfelachtig*.

Hierop kan een tweevoudig antwoord, wat echter in den grond niet verschilt, gegeven worden.

Vooreerst: Ik onderscheid de *major*, d. i. ik stem daarmede in, uitgenomen, waar het de *algemeene* wet geldt, welke voorschrijft de *probabilior* te volgen. Immers, is het *Probabilisme*, gelijk verondersteld wordt, niet *zeker* waar, en het *Aequiprobabilisme* niet *zeker* valsch, dan is het *niet zeker*, dat ik niet verplicht ben de *probabilior* te volgen.

Ten tweede. Ik laat de *major* voor wat zij is, maar ontken de *minor* m. a. w. de wet, die voorschrijft de *probabilior* te volgen, is, in de veronderstelling, dat het *Aequiprobabilisme* niet *zeker* valsch is, niet twijfelachtig, maar *zeker*. Daar bestaat toch *zeker* eene wet, welke gebiedt de *probabilior* te volgen, zoolang ik geen *zekerheid* heb, dat ik daartoe niet verplicht ben. Die *zekerheid* nu ontbreekt mij en blijft mij ontbreken, als de bewijzen voor het *Probabilisme*, en gevolgelijk het *Probabilisme* zelf, niet *zeker* zijn.

De fout van alle uitvluchten schuilt hierin, dat men het systeem, wat als twijfelachtig aangenomen wordt, wil bewijzen, door een argument, wat de zekerheid daarvan veronderstelt.

mede de H. Alphonsus zijne geheele bewijsvoering voor het *Probabilisme* besluit.

> »Was het goedgunstig gevoelen valsch, dan zou het volstrekt niet algemeen overal door de geleerden zijn aangenomen, zooals dit in werkelijkheid geschied is, of althans zou de Kerk het niet geduld hebben, door te gedoogen, dat de zielen, door zulke leidslieden bedrogen, algemeen dezen weg des verderfs bewandelen".

Wij geven toe, dat het *Probabilisme* in de 17de eeuw gedurende eenigen tijd door de meesten is aangenomen. Daar staat evenwel tegenover, dat het van de 12de tot de 16de eeuw zoo goed als algemeen verworpen, en de leer dergenen, die het verwierpen, door de Kerk geduld werd. Dat nu eene meening eenigen korten tijd bijna algemeen gehouden, en later algemeen verworpen wordt, is, gelijk Franzelin [1]) en de Lugo [2]) leeren, wel mogelijk, maar dat eene leer, in casu het *Probabilisme*, die zoo geruimen tijd verworpen werd, waar zou wezen, klinkt wel wat bedenkelijk.

Wat de overige bewijzen betreft, die P. Kerlen om gebrek aan plaatsruimte niet bespreken kan... deze zullen ook wij laten rusten, totdat een of ander Probabilist ons niet alleen verwijst naar het geschrift, waar ze te vinden zijn, maar er mêe voor den dag komt, ze uiteenzet en staaft.

Het is trouwens ook beter, dat wij ons bij het hoofdargument, het groote en eigenlijke argument van beide partijen bepalen; een dispuut over de andere bewijzen, die ten slotte toch slechts zoogenaamde *rationes convenientiae* zijn, zou al te zeer van de hoofdzaak, die alle aandacht vraagt, afleiden.

En hiermede hebben wij, naar onze meening, voldoende aangetoond, dat de H. Alphonsus de bewijzen, in zijne dissertatie van 1755 vervat, te recht verworpen en een ander systeem, het systeem van het *Aequiprobabilisme* omhelsd heeft.

---

1) *De Div. Trad.* Thes. 17.
2) *De Fide.* Disp. 20, n. 128.

Pater Kerlen besluit zijne aanhalingen uit de dissertatie van 1755:

> »Zonneklaar blijkt derhalve, hoe Alphonsus denkt over het beginsel der Aequiprobabilisten: men is verplicht de meer waarschijnlijke meening te volgen als zij strijdt voor de wet".

Juister gezegd: hoe Alphonsus *ten jare 1755 daarover dacht*; dat hij er later anders over gedacht heeft, zal thans den meesten wel even zonneklaar wezen. Maar al zou hij later een ander gevoelen omhelsd hebben,

> »Probabilist is voorzeker de H. Alphonsus geweest, jaren lang in den besten tijd zijns levens, toen zijn genie het glanspunt bereikt had. En nooit is hij voor een ander stelsel opgekomen met zulk een gloed van overtuiging, met zulke duidelijke en slaande argumenten, als hij in dit geschrift strijdt voor het goed recht van het Probabilisme".

Pater Kerlen moge die overtuiging hebben, maar als men weet, dat de H. Alphonsus na 1755 nog 32 jaren geleefd en nooit eenig teeken van geestverzwakking gegeven heeft, als men weet, dat hij nog 22 jaren lang de zedekundige godgeleerdheid en met name de kwestie, welke ons bezig houdt, bestudeerd en voortdurend daarover geschreven heeft, als men eindelijk weet en bedenkt, dat hij, naar eigen verklaring, eerst in den loop dier 22 jaren zijn systeem vastgesteld heeft, dan geraakt men niet gemakkelijk meer onder den indruk van beweringen als deze: »Probabilist is voorzeker Alphonsus geweest... toen zijn genie het glanspunt bereikt had".

> »En nooit is hij voor een ander stelsel met zulk een gloed van overtuiging opgekomen".

Dat die overtuiging niet zoo groot geweest is, blijkt genoegzaam uit hetgeen we bl. 455 gezegd hebben. Maar

als de nevelen, die over dat donker vraagstuk verspreid lagen, waren opgetrokken, en het licht der waarheid hem klaar en schoon en helder tegenstraalde, wat een overtuiging, wat een beslistheid, wat een zalig zijn in het bezit van een schat, dien hij dertig jaren lang gezocht had!

»Heeft hij later werkelijk de zijde verlaten van het Probabilisme pur et simple, om Aequiprobabilist te worden? Wij laten het antwoord aan de vakmannen over. Maar dit willen wij bekennen, dat wij de pogingen heerlijk vinden, in 't werk gesteld door een P. Ballerini, een P. Arendt en anderen, om aan te toonen, dat de groote kerkleeraar zich steeds is gelijk gebleven".

Wij ook achten die pogingen, om de laatste meening van den H. Alphonsus met zijn vroegere overeen te brengen, in zekeren zin, d. i. voor zoover ze goed bedoeld zijn, heerlijk doch vruchteloos. Maar alleszins heerlijk achten wij de poging, om die laatste meening, welke de Heilige omhelsd heeft, om het systeem, wat hij, volgens zijn eigen verklaring, nog niet in 1755, maar eerst na dertig jaren van gebed en studie opzette, te leeren kennen. Wie dat systeem aanneemt kon moeielijk bezijden de waarheid wezen. Wie toch zal zonder aarzeling beweren, dat de groote Leeraar der moraal-theologie, die, zoools de Kerk verklaart, als zoodanig eene geheel bijzondere zending vervuld heeft, zich ten slotte in een vraagstuk, wat zoo gewichtig is en de geheele zedenleer beheerscht, in een vraagstuk, wat door hem meer dan alle andere bestudeerd is, vergist en een valsch systeem omhelsd heeft? Men trachte dus zijn systeem te kennen, maar ga daarbij niet uit van de meening, dat hij later hetzelfde moet geleerd hebben, wat hij in vroegere dagen leerde, te meer, daar hij zelf getuigt, dat hij eerst na dertig jaren zijn systeem heeft vastgesteld.

Pater Kerlen besluit:

»Ten slotte willen wij nogmaals een duidelijke en beknopte voorstelling van het Probabilisme geven. Wij

hebben het volste vertrouwen, dat zoo maar eenmaal alle misverstand uit den weg geruimd is, wij het wel eens zullen worden met onze hoogvereerde bestrijders".

Het verwondert ons, dat P. Kerlen van misverstand spreekt, terwijl hij geen enkel punt, waarin wij de *Probabilisten* niet goed zouden begrepen hebben, heeft aangehaald. Wilt gij ons van misverstand beschuldigen, goed, maar, als ik u bidden mag, niet zonder bewijs. Ontbreekt daarbij alle bewijs, dan krijgt men den indruk, alsof de schrijver gedacht heeft: Misverstand of geen misverstand, daar moet in een polemisch artikel toch ook eens van misverstand sprake wezen . . . Neen, daarvan moest geen sprake wezen. Evenmin als van een »uitgestreden strijd", terwijl de hoofdmacht des vijands nauwelijks bespeurd, laat staan bestreden, verzwakt, verslagen is.

Waar werkelijk misverstand was, zullen de »Rectificatie" van P. Jansen, en dit artikel wel geleerd hebben. Als de toenadering van die zijde komen moet, staan de kansen van het *Aequiprobabilisme* schoon.

Wat dan ook verder ter wegruiming van dat zoogenaamd misverstand gezegd wordt, was ons, zooals onze artikelen genoegzaam te kennen geven, geen geheim. Moge ook het ware, het eigenlijke bewijs van het *Aequiprobalisme* den Probabilisten geen geheim blijven, en het hun duidelijk worden, dat hun geheele bewijsvoering niet slechts een reusachtige *petitio principii*, maar ook met een der eerste beginselen van de ethica strijdig is.

L. M. WOUTERS,
Congr. SS. Red.

AANHANGSEL.

Deze repliek was reeds voltooid en ingezonden, als het laatste artikel van Pater Kerlen ons gewerd (*Stud.* Dl. LIV, bl. 223 vv.). Wij hebben evenwel met voldoening gezien, dat alles, wat onze geëerde tegenstander tegen ons in het midden brengt, reeds in onze repliek besproken en weerlegd is, zoodat eene verwijzing daar heen ter onzer verdediging volstaat.

Pater Kerlen bespreekt dan het tweede argument, dat wij in ons laatste artikel (*De Katholiek*, Febr. blz. 136—137) aldus voorstelden: »Opdat men het *Probabilisme* in praktijk moge brengen, moet men *ten volle* van dat systeem *overtuigd* wezen, m. a. w. opdat men de *minus probabilis* moge volgen, moet men *volstrekt zeker* zijn, dat ze gevolgd mag worden. Geen godgeleerde, die dit ontkent. Maar hoe zal men *zeker* zijn van eene bewering, die door zooveel geleerden bestreden wordt; van eene bewering, die een bewijs tegen zich heeft, wat tot dusverre nog door geen enkelen Probabilist is weerlegd, om niet te zeggen, is aangetast geworden?"

Onze bestrijder bemerkt daarop vooreerst, dat deze bewijsvoering kan omgekeerd en tegen het Aequiprobabilisme gericht worden:

> »Verondersteld, P. Wouters heeft goed geredeneerd, dan kunnen wij zijne redeneering aldus omkeeren. Om het Aequiprobabilisme in praktijk te mogen brengen, moet men volstrekt zeker zijn, dat men de *aeque probabilis* volgen mag. Maar daarvan kan men niet zeker zijn. Derhalve mag men het Aequiprobabilisme niet in praktijk brengen."

Prachtig voorbeeld van bewijs-omkeering! P. Kerlen bedenkt hier blijkbaar niet, dat het *Aequiprobabilisme*, voor zoover het de *aeque probabilis* toestaat, m. a. w. voor zoover het met het *Probabilisme* overeenkomt, niet meer bestreden, maar door *alle* godgeleerden der H. Kerk, ook door de *Probabilisten*, als *zeker* aangenomen wordt. Geheel anders is het met het *Probabilisme* gesteld, met het *Probabilisme*, dat, voor zoover het de *certo minus probabilis* toestaat, door tal van godgeleerden, en daaronder door den grooten Leeraar der moraal-theologie, door den H. Alphonsus, verworpen, en door eene bewijsvoering, welke nog niet verzwakt is, bestreden wordt. Het gaat eenvoudig

niet aan te zeggen, dat zulk een systeem *zeker waar*, en wat zooveel anderen leeren, *zeker valsch* is. Men duide het ons dan ook niet euvel, dat wij ons weinig geneigd gevoelen van iemand, die zoo iets beweert, eene les in de bescheidenheid aan te nemen.

P. Kerlen beweert dat, en beroept zich te dien einde op het eerste bewijs door den H. Alphonsus, in zijne dissertatie van 1755 voorgesteld, en aan het gezag ontleend.

Wij hebben echter dat bewijs in onze repliek geheel ontzenuwd. Wij zagen, hoe het gezag van Kerk en moralisten veeleer tegen dan voor het Probabilisme pleit, ja, dat genoemd systeem gedurende drie eeuwen verworpen werd. Dat de Kerk een algemeene practische dwaling *zoolang* zou geduld hebben, is moeielijker te verklaren, dan dat ze het *Probabilisme* eenige tientallen van jaren door zeer velen liet voorstaan. Wij zagen verder, hoe menig schrijver, door P. Kerlen uit de dissertatie van 1755 geciteerd, of wel het Probabilisme niet geleerd of wel in duistere termen over dit vraagstuk gesproken heeft; wij zagen, dat de Vaders, van wie Christianus Lupus (zie P. Kerlen, bl. 277) spreekt, meeningen gevolgd hebben, die, ze mochten *in zich minder* waarschijnlijk zijn, of door anderen als zoodanig beschouwd worden, hun zelf *waarschijnlijker* of *zeker* voorkwamen, en dat Lupus, gelijk uit den samenhang [1]) blijkt, niets anders beweren wil. Wat zeg ik... het is, zooals P. Ter Haar [2]) heeft aangetoond, het is zelfs veel waarschijnlijker, dat Lupus — Lupus, die door P. Kerlen aldus wordt ingeleid: »En wat getuigt dan wel Christianus Lupus?" — Lupus, die zoo heerlijke getuigenissen ten gunste van het Probabilisme moet afleggen, dat diezelfde Christianus Lupus nooit of nimmer het Probabilisme maar een geheel andere meening gehouden en verdedigd heeft. Ja, wie had het kunnen vermoeden... het is zelfs zeer twijfelachtig, of Moya, Moya, die universiteiten, en geestelijke instellingen, en Bisschoppen en Pausen als voorstanders van het Probabilisme moet voorstellen, het is zelfs zeer twijfelachtig, of Moya zelf het Probabilisme, waartegen wij den strijd hebben aangebonden, verdedigd heeft [3]).

Het antwoord op de vraag, ons door P. Kerlen bij het einde zijner bewijsvoering gesteld, is dan ook spoedig gegeven. »Wat dunkt P. Wouters?" zoo vraagt hij. P. Wouters dunkt, dat P. Kerlen deze en meer vragen wel zou hebben weggelaten, als hij de dissertatie van 1755 niet slechts vertaald had, maar in de jongste critische verhandeling over dit vraagstuk had nagegaan, of alles, wat daarin gezegd wordt, den toets der critiek doorstaan kan.

---

1) *Opera*, T. XI, C. III.

2) *De systemate morali... dissertatio historico-critica*, p. 46.

3) Ter Haar, p. 93.

Wij kunnen ook niet met P. Kerlen instemmen, als hij zegt, dat tegenwoordig verreweg het meerendeel der moralisten de zijde van het Probabilisme gekozen heeft. Kardinaal d'Annibale schrijft nog: »*Aequiprobabilismus* mediam inter Probabilismum purum et Tutiorismum viam tenet. Hunc profitentur hodierni theologi *fere omnes*" (*Summula*, Tom, I, 259. n. 21). En Müller, eertijds professor aan de universiteit van Weenen: »*Aequiprobabilismus*, qui hodiedum in scholis fere ubique docetur" (*Theol. mor.* T. I, L. I, 78, n. 3). Zou dan, sinds deze schrijvers deze getuigenissen aflegden, de algemeene meening, in een zoo moeielijk vraagstuk, zoo volslagen gekeerd zijn? Waarlijk, men moet maar durven.

En als iemand uit dit alles besluiten mocht, dat het gezag ten minste eenigszins duister is, en noch het een noch het ander systeem *doorslaand* en *afdoende* bewijst, dan antwoorden wij: die twijfelachtigheid is ter handhaving onzer bewijsvoering voldoende. Ons tweede bewijs toch berust op de *niet-algeheele zekerheid* van het *Probabilisme*. Die *algeheele zekerheid* nu kan door een argument, wat ook maar *eenigszins twijfelachtig* is, niet verstrekt worden.

Onze geachte bestrijder tracht dan ook verder aan te toonen, (en dit is het eenige middel, om zich uit deze moeielijkheid los te werken) dat het *Probabilisme* niet *zeker* behoeft te wezen.

> »'t Is voldoende, dat het *Probabilisme*, als het gemeenschappelijk gevoelen van bijna alle [?] groote Moralisten waarschijnlijker is dan het Aequiprobabilisme. Immers: volgens de Aequiprobabilisten zelven mag men de *meer waarschijnlijke* meening volgen. Maar het Probabilisme is de meer waarschijnlijke meening. Derhalve mag men volgens de Aequiprobabilisten zelven het Probabilisme volgen.

Zie de weerlegging van deze bewijsvoering en van andere nog te bedenken uitvluchten der Probabilisten in onze repliek (bl. 464 en 465). Wij hebben daar dat »ander geschut", wat P. Kerlen niet weinig vervaarlijk schijnt voor te komen, nog wat vooruit geschoven. Dat de tegenstander daaraan nog ontsnappen zal, gelooven we niet.

P. Kerlen bespreekt eindelijk in eene noot (bl. 284) de nieuwe bewijs-voorstelling, welke wij in de Februari-aflevering van *De Katholiek* leverden:

> »In zijn tweede opstel (*De Katholiek*, Febr. 1900) draagt P. Wouters nog een anderen grondsteen aan".

Deze woorden mogen eene aardigheid bevatten, ze bewijzen al wederom, dat de *zin* van ons bewijs voor P. Kerlen nog een geheim gebleven is. Wij droegen geen *anderen* grondsteen aan, evenmin als

P. Jansen, gelijk P. Kerlen nog altijd schijnt te veronderstellen, een bewijs, wat van het onze verschilt, wil aangeven. Beiden bouwen we voort op den grondsteen, niet eerst door ons in ons tweede opstel, maar door den H. Alphonsus in zijn latere geschriften aangedragen.

Wij bedoelden alzoo, gelijk wij uitdrukkelijk getuigden, geen nieuw bewijs, maar slechts een andere voorstelling en bevestiging van het bewijs, wat wij in onze repliek tegen de aanvallen van P. Kerlen verdedigden. De geachte schrijver bemerkt echter, dat wij het bewijs van de *minor*, »waarop alles aankomt", vergeten hebben. Ik zou daarop kunnen antwoorden, dat niet het bewijs door ons, maar de aanhaling daarvan door onzen bestrijder vergeten is. Het volgt, nog wel in den vorm eener sluitrede, onmiddelijk na de woorden door hem geciteerd. Daar echter datgene, wat P. Kerlen als terloops op onze bewijsvoering en later op de »Rectifieatie" van P. Jansen aanmerkt, duidelijk te kennen geeft, dat hij de bedoeling der Aequiprobabilisten nog niet begreep [1]), willen we dit *Aanhangsel* besluiten met een duidelijke samenvatting van alles, wat we tot nu toe, ter verdediging van het Aequiprobabilisme, in het midden brachten.

Wij zeggen dan: het is onzedelijk eene meening te volgen, die, naar *mijne overtuiging*, *waarschijnlijker* strijdig dan overeenkomstig is met de *objectieve*, de *innerlijke zedelijkheid* der betrokken daad [2]), in laatste instantie met de absolute, eeuwige Wet Gods [3]). Van dien aard nu is de meening, die voor de vrijheid pleit, maar naar mijne overtuiging *minder waarschijnlijk* is.

De *major*, waarvan alles afhangt, wordt aldus bewezen.

Ten eerste: Men mag eene zoodanige meening niet volgen, tenzij men bewijze, dat ze *zeker*, *absoluut zeker* mag gevolgd worden, m. a. w. dat het *Probabilisme zeker* waar is. Dat nu is niet geschied, en zal, daar het een zoo ingewikkeld vraagstuk betreft, bezwaarlijk geschieden [4]) (bl. 464).

---

[1]) Hij schrijft: »Maar ben ik ten minste niet verplicht *zooveel mogelijk waarschijnlijke directe* zedelijkheid na te streven?... Juist — dit ligt wel in de bedoeling der Aequiprobabilisten" (bl. 292). Neen, niet juist. Dat ligt niet in de bedoeling der Aequiprobabilisten. Wij willen zeggen, dat we zooveel mogelijk moeten zorgen, dat onze daad overeenkomstig is met de *innerlijke*, de *directe zedelijkheid*, de absolute, eeuwige Wet Gods.

[2]) De waarheid in de zedelijke orde.

[3]) Ik noem de absolute eeuwige Wet Gods de Goddelijke Rede, voorzoover ze, onafhankelijk van 's menschen opvatting, de daden des menschen ordent. Zij kan gebiedend, veroorlovend en verbiedend zijn.

[4]) Zeggen met Kerlen, P. Lehmkuhl en zooveel andere Probabilisten: dat principp is: *lex dubia* (inbegrepen de wet, die niet *stricte dubia* is, maar waarschijnlijker bestaat dan niet bestaat) *non obligat*, is met andere woorden beweren: *Het is wel geoorloofd eene meening te volgen, die m. i. met de objectief*

Ten tweede: Ik moet zooveel mogelijk zorgen, dat mijn daad overeenkomt met de *objectieve zedelijkheid*, met de *absolute Wet Gods*. (Immers, daar God *simpliciter* en *absolute* de onderhouding zijner absolute Wet wil, is de mensch *simpliciter* en *absolute* daartoe verplicht. Maar als hij *simpliciter* en *absolute* daartoe verplicht is, dan moet hij ook zooveel mogelijk zorgen, dat zijn daad daarmede overeenkomstig is). Welnu, daarvoor zou ik niet zooveel mogelijk zorgen, als ik eene meening volgde, die naar mijne overtuiging, daarmede waarschijnlijker strijdig dan overeenkomstig is [1]).

Ziedaar onze bewijzen. Men kan ze, gelijk P. Cathrein ignoreeren, of, gelijk anderen, met een beroep op een »uitgestreden strijd", voorloopig, gelijk men zegt onschadelijk maken; de kracht daarvan zal vroeg of laat doorbreken en de *Probabilisten* dwingen er rekening mede te houden. Bewegingen om de hoofdstelling des vijands kunnen eenigen tijd aanhouden, het oogenblik komt, waarop men staat voor de keuze: of retireeren, of zich in het vijandelijk vuur wagen.

L. M. WOUTERS,
Congr. SS. Red.

Amsterdam.

---

zedelijke orde, met de absolute, eeuwige Wet Gods waarschijnlijker strijdig dan overeenkomstig is. Ik vraag dus het *bewijs* van het beginsel in dien zin genomen, ik vraag een *principe*, een *zeker* principe van zedelijkheid, wat die bewering rechtvaardigt.

[1]) Zijn de *objectieve redelijkheid* der daad, de *absolute, eeuwige Wet Gods volstrekt twijfelachtig*, m. a. w. is de meening, welke zegt: *die handeling is geboden*, m. i. *even waarschijnlijk* als het gevoelen: *die handeling is niet geboden*, dan heb ik niet meer reden om de een dan om de andere te moeten volgen. Ik blijf dan vrij.

VISIOEN.

I.

'k Zie in de groote stad veel schimmen waren:
Ellenden, ziekten, armoe, hongersnood,
Trawanten van den bleeken koning Dood
Met vaal gelaat en losgewaaide haren.

Zij komen stil mijn venster langs en staren;
De sluier, die haar dekt, is grauw als lood,
En voor één enk'le, die er langzaam vlood,
Komen weer velen zich geluidloos scharen.

De groote stad ligt weerloos in haar macht,
En waar zij gaan, daar gilt een woeste klacht,
Of heerscht een dof, wanhopig-somber zwijgen

Van duizenden, die ook Gods kind'ren zijn,
Die ook verlangen naar den gouden zonneschijn,
Wier harten ook naar levensvreugde hijgen.

* * *

II.

God, waar is hulp? Wél zie ik de Engel zweven,
De Charitas met wonderzoet gelaat,
Die om de sombre stad haar mantel slaat,
Terwijl aan hare wimpers tranen beven.

Wél doet zij hier en ginds de hoop herleven,
Maar vaak hult ze in de plooien van 't gewaad
Het bleeke voorhoofd, hulploos, niet in staat
Der breede, droeve schare brood te geven.

O Zoon des menschen! die ter woestenij
De schare spijsde, heb weer medelij
Gij, die al 't leed der wereld hebt gedragen!

O, trek tot U het arme menschenkind;
Dat op Uw voetspoor troost in lijden vindt,
En U het eeuwig heil als loon kan vragen!

ALB. S.

NIEUWE UITGAVEN.

Levenswijding, drie voordrachten, uitgesproken te Leuven voor het Sint-Thomasgenootschap der Studenten van de Katholieke Hoogeschool, door p. Mag. J. V. DE GROOT O. P. Hoogleeraar te Amsterdam. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1900. Pr. *f* 0.90.

Prof. de Groot heeft door de uitgave zijner voordrachten ongetwijfeld menigeen buiten den kring van het Leuvensch Sint-Thomasgenootschap aan zich verplicht, en het ware te wenschen, dat zijn woord doordrong overal waar de troosteloze en neerdrukkende leer van monisme en pantheïsme in een hunner vele schakeeringen de geesten heeft verward. De tegenstelling met de verheffende en eenvoudig-ware verklaring der christelijke wijsbegeerte zou velen hunner de oogen doen opengaan.

De eerste voordracht geeft de scholastieke leer over den aard van het leven in tegenstelling met de doode stof en in zijn drie bekende trappen of graden, waarbij natuurlijk op het geestelijk karakter van het hoogere menschelijke leven het volle licht valt.

Op de tweede plaats wordt ons het spiritualisme getoond als het stelsel niet der ontwapenden en overwonnenen, maar als dat van den goeden en waardigen strijd. De grondstellingen van het Christendom, de aard der menschelijke natuur, de geschiedenis en onze eigen omgeving treden als getuigen op voor de waarheid van het bekende woord: »Een strijd is 's menschen leven op aarde". Die strijd is eerstens een inwendige, met ons zelven, met den lageren mensch in ons, een uitwendige vervolgens tegen den aandrang der antichristelijke machten, ter verdediging van al wat goed en waar is,

belichaamd in het vaderland, den godsdienst, de lijdenden, de vrouw en het kind.

De derde voordracht bespreekt de ontwikkeling des levens tot het einddoel, dat den mensch gesteld is. De rede leert zeer zeker, dat dit doel, aan onze natuur geëvenredigd, niet anders dan het bezit der eeuwige waarheid en van het onbegrensde goed wezen kan, dat God het einddoel wezen moet van alle menschelijk streven. Maar uit den aard der zaak openbaart zich vooral hier, in de algemeene vergetelheid, waarin die waarheid eens geraakte, de zwakte der rede, die aan zich zelve is overgelaten. Onmisbaar dan ook is voor de ware ontwikkeling van het menschelijk leven het Christendom met zijn dogmen van openbaring, genade en onsterfelijkheid, die ons langs zekere en veilige paden naar de woning des vredes geleiden.

Moge de lezing dezer diepdoordachte bladzijden bij velen een geestdrift wekken even groot als de bijval, dien het gesproken woord te Leuven vond, en hen opwekken ter volharding in een waarlijk christelijken levensstrijd.

B.

Dictionnaire de Théologie Catholique contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leurs preuves et leur histoire, plublié sous la direction de A. Vacant, docteur en théologie, professeur au grand-séminaire de Nancy, avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs. — Fascicule I et II: Aaron-Agnus Dei. — Paris, Letouzey et Ané, 1899—1900.

L'Esthétique du Dogme Chrétien, par JULES SOUBEN, *professeur au Prieuré de Farnborough.* — In 8°. 348 p. Paris, P. Lethielleux. — Prix: fr. 3.50.

La foi et l'acte de foi, par le R. P. BAINVEL S. J — In 8°. 232 p. Paris, P. Lethielleux. — Prix: fr. 3.50.

I. Menigeen onder de jongeren vindt het jammer, dat Herder's *Kirchenlexikon* al zoo vér gevorderd is en dienten-

gevolge slechts tegen betaling van een groote som gelds in eens kan worden aangeschaft. Hun vooral zal het aangenaam zijn, met bovengenoemde uitgave, waarvan nog slechts twee afleveringen verschenen zijn, kennis te maken.

De *Dictionnaire de Théologie Catholique* is voor het uiterlijk geheel geschoeid op den leest van Vigouroux's *Dictionnaire de la Bible* en verschijnt dus in quarto-afleveringen van 160 blzn. of 320 kolommen druks, tegen den prijs van *f* 2.50. In de tweede aflevering komen enkele kleine gravures tusschen den tekst en twee uitslaande kaarten voor. De letter-type is vrij klein, maar zeer scherp. Het werk is berekend op vijf deelen; uit hoeveel afleveringen elk deel zal bestaan, wordt niet gezegd, doch ik vrees, dat de uitgevers ook onder dit opzicht bovengenoemden *Dictionnaire de la Bible* zullen navolgen. Is dit zoo, dan krijgen we onhandelbaar dikke deelen, bestaande uit zeven of acht afleveringen.

Het program van onzen *Dictionnaire* is enger dan dat van het Duitsche *Kirchenlexikon*; de redactie heeft de hoofdlijnen aldus aangegeven: »Notre cadre embrassera, sous leurs nombreux aspects, toutes les questions qui rentrent dans nos traités actuels de théologie fondamentale, de théologie dogmatique et de théologie morale." Ten opzichte der H. Schrift willen de bewerkers zich in hoofdzaak bepalen tot haar leerstelligen en zedekundigen inhoud, terwijl ze voor het overige naar Vigouroux's werk verwijzen. Het kerkelijk recht is uitgesloten en van de hulpwetenschappen der theologie wordt slechts zooveel opgenomen, als voor de geloofs- en zedeleer van rechtstreeksch belang is.

Daar staat echter tegenover, dat op de behandelde vraagstukken breedvoeriger wordt ingegaan, en althans die zaken, welke om een of andere reden bijzonder belangrijk zijn, *au fond* behandeld zullen worden. Vooral aan de z. g. dogmengeschiedenis zal ruimschoots plaats worden verleend. Voortreffelijk! want juist op dat gebied concentreert zich hoe langer zoo meer de theologisch-wetenschappelijke strijd onzer dagen. Dáár wacht de katholieke geleerden een zware en moeitevolle, maar hoogst verdienstelijke arbeid, een arbeid,

die slechts volop rijpe vruchten kan afwerpen, zoo hij verricht wordt door katholieken, die evenzeer met de theologie als met de geschiedenis vertrouwd zijn. Immers, de gegevens der dogmengeschiedenis naar behooren te waardeeren en te verklaren is slechts mogelijk voor een historicus, die de theologie volkomen beheerscht. En allerminst kan men zich verlaten op de waardeeringen en resultaten van geleerden, die van de ontwikkeling der kerkleer òf geen begrip hebben, òf een begrip, dat met het katholieke dogma in lijnrechten strijd is. Men behoeft geenszins te twijfelen aan de persoonlijke eerlijkheid en goede trouw van een geleerde, wiens beginselen tegenover de onze staan, om in zaken, als die het hier geldt, zijne uitkomsten slechts onder beneficie van inventaris te aanvaarden. Met levendige belangstelling en groote ingenomenheid begroeten we daarom het voornemen der redactie van onzen *Dictionnaire*, bijzondere aandacht te wijden aan de geschiedenis der leerstellingen. Indien zij er in slaagt werkelijk bevoegde medewerkers voor deze stoffe te vinden, mannen, die in echt katholieken geest het *vetera novis augere* toepassen, die van heinde en ver hun garven verzamelend, zoowel bij den nieuwen oogst als bij den ouden voorraad, het kaf weten af te scheiden van het koren, zal zij der katholieke wetenschap een onwaardeerbaren dienst bewijzen en haren *Dictionnaire* onmisbaar maken voor iederen beoefenaar der theologie.

Laat ik er bij voegen, dat op de lijst der medewerkers aan de reeds verschenen afleveringen verscheidene namen voorkomen, die een zeer goeden klank hebben, terwijl artikelen als b. v. *Absolution des péchés* in de eerste en *L'adultère et le lien du mariage* in de tweede aflevering, hooge verwachtingen voor de toekomst rechtvaardigen.

Moge de uitgave niet al te zeer den slakkengang gaan!

II. *L'Esthétique du Dogme Chrétien* is een korte uiteenzetting van de katholieke geloofsleer, met het doel om den ordelijken samenhang en de treffende schoonheid dier leer in het licht te stellen.

»J'analyse — aldus de schrijver zelf in zijn voorrede — un à un tous les dogmes du Christianisme en faisant ressortir la beauté spéciale que chacun d'eux manifeste, et je m'efforce de presenter une image réelle de la beauté que la pratique de sa morale produit en l'ame du chrétien. Puis dans une conclusion rapide, je trace un tableau d'ensemble du Christianisme au point de vue dogmatique, moral et social, montrant comment la religion chrétienne, en poursuivant le bien, a naturellement engendré le beau."

Het boekje veronderstelt geen theologisch gevormde lezers; eenigszins ontwikkelde leeken zullen het, met uitzondering misschien van een paar bladzijden, zeer gemakkelijk kunnen volgen, en ik geloof, dat zij het werkje, dat in vloeienden, aangenamen stijl geschreven is, met genoegen en tevens met vrucht zullen lezen. Mannen, die wat zwaarder spijs verdragen kunnen, zullen beter doen zich *Die innere Schönheit des Christenthums* van Emil Lingens S. J. aan te schaffen, een zeer degelijke studie, die overigens, wat aanleg en uitwerking betreft, geenszins met het boekje van prof. Souben samenvalt.

III. Wat is gelooven? — en: hoe komt de geloofs-act tot stand? — ziedaar de twee zeer belangwekkende vragen, waarop P. Bainvel in zijn *La Foi et l'Acte de Foi* antwoord geeft. De geleerde schrijver is zijn stof meester en verstaat de kunst, met vermijding van schoolsche termen, te handelen over afgetrokken en bovendien nogal verwikkelde vraagstukken. Ook leeken, aan wie de hoofdproblemen der zielkunde niet geheel vreemd zijn, zullen den schrijver over het algemeen kunnen volgen en uit de lezing ongetwijfeld veel profijt trekken. Wie met de verschillende pogingen tot ontleding van den geloofs-act eenigszins van naderbij bekend is, leest het boekje met gemak — en hij moge dan met den schrijver instemmen of niet — zeker ook met belangstelling.

V. N.

Rollo van Moerland. Tooneelspel in vijf bedrijven, door Dr. HALLER VON ZIEGESAR. Gent, A. Siffer, 1899.

In het laatste tooneel sterft zekere Ada, de bruid van den held Rollo. Ze heeft zich zelve gewond om niet in schande te vervallen, en bloedende uit een hartwonde nogal, wordt ze op het tooneel gedragen, houdt een geregelde samenspraak met haar wanhopigen bruidegom, en sterft ten slotte aldus:

A d a.

Reik mij uw zwaard, mijn Rollo, 'k wil het zeg'nen.

(Rollo staat langzaam op en reikt haar het zwaard; zij neemt het, legt het op haar borst en zoent het.)

Nu 't werk volbracht waarvan 'k d'aanvang zag;
Mocht ik de zegepraal niet medevieren,
Ook vallen voor het vaderland is zoet.

(Reikt Rollo het zwaard terug.)

Ik streelde 't met mijn laatsten ademtocht;
Onschendbaar is 't geworden als mijne eer.
In uwe hand, mijn Rollo, zal 't bezegelen
Uw groote trouw aan mij en 't Vaderland.
O Vaderland, gezegend Vaderland!
Ik keer gelukkig in uw schoot, u waard!
Ik sterf maar laat u veilig, Rollo waakt.

(Sterft.)

Ik zeg maar: wie zoo sterven kan, is waardig een heldenbruid te zijn, en had eigenlijk niet moeten sterven.

* * *

Dit tooneeltje geeft, mijns inziens, het beste denkbeeld over het geheele drama. Want zooals deze stervende Ada spreekt, zoo spreken allen: n.l. volkomen in hun rol. De helden heldhaftig; de verraders boosaardig; de Romeinen hooghartig; de Moeren geestdriftig; de slaven ordinair; de soldaten ruw; Rollo koninklijk en Ada engelachtig. Verder

worden ze woedend of niet woedend, naar gelang de omstandigheden het meebrengen.

* * *

De inhoud van het tooneelspel is de oude geschiedenis. Van een held en een volk, dat dien held noodig heeft, en van een bende onderdrukkers, die den held het volk en het volk den held misgunnen. Wat natuurlijk leelijk is. Maar tusschen die drie zweeft de heldenbruid als een weldoende tooverfee, die alles ordent, en zorgt voor een knoop en een ontknooping. Het einde is goed: de held overwint en wordt koning:

Bor.

Wij zweren! Wees ons koning!

Rollo.

Wees mijn volk!

Bor.

Aan Koning en aan Vaderland getrouw
Vechten we ons Moerenland voor eeuwig vrij!

Stemmen.

Voor eeuwig vrij!

Allen.

Voor eeuwig, eeuwig vrij!

* * *

We willen gaarne aannemen, dat dit tooneelspel in zijn soort groote verdiensten heeft: zelfs dat het zeer aanbevelenswaardig is voor volksbonden en opvoedingsgestichten, waar vaak drama's worden vertoond, wier taal, stijl en versificatie een even treurig verloop hebben als de lotgevallen van den held. Want Rollo van Moerland is, wat die drie noodzakelijkheden des middels betreft, heel en al op de vereischte hoogte.

Maar de soort van het spel bevalt ons niet: het is van het oude geslacht der zoogenaamde „draken". En wij, die,

voor sommigen helaas! maar voor ons zelven Goddank!, geboren en getogen zijn in deze nieuwe tijden, waarin natuur en waarheid weer wakker worden, wij gruwen van zulke helden en bruiden en brullende vaderlandslievende scharen! Wij willen òf terug naar Vondel, òf blijven in onzen eigen kring van het gewone burgerlijke leven. Maar wij willen ons niet andermaal gaan uitrusten als geharnaste en gesluierde wezens — terwijl een gewone heerenjas of een modieus dameshoedje veel beter en natuurlijker kleedt....

Ook voor ons tooneel gruwen we van rethorica. Sinds Vondel heeft ze zich ook op het tooneel ingedrongen. Jan Vos heeft haar ingeleid:

»Noyt daverd' het aloud tooneel met meer gespoocks,
Noyt saghmen by de Griek meer bloetgespat noch roocks".

Bilderdijk heeft haar gehandhaafd; Bilderdijk, die wel heel mooie theorieën neerschreef over het treurspel [1]), maar die in praktijk al even onmogelijke menschenpoppen op het tooneel liet paradeeren als de alleronuitstaanbare Wiselius, wiens „Stem des bloeds" straks galmde in allerlei toonaarden en variaties, daar, waar Vondels Englenreien nimmer mochten gehoord. En na Wiselius bleef ons tooneel troonzaal van onnatuur en onwaarheid: men leze de bekende *Spectator* van Thijm en Schimmel, en bewondere de taaiheid van onzen Hollandschen wansmaak! En nog in onzen tijd heerscht die rethorica machtig in onze tooneellitteratuur. De titels der drama's zijn teekenend genoeg. En wel treurig is het, dat ook hier de reactie ons tooneel in nog droeviger omstandigheden bracht. Waar oorspronkelijke stukken ontbraken, nam men zijn toevlucht tot de vreemden: en een bandelooze bende van laffe familiestukken uit Duitschland, en van frivole liefdedrama's uit Frankrijk bestormden onze

---

[1]) *Dichtwerken* (uitgave v. Vloten, III, 132 vv.). Kenmerkend is wel, dat Bilderdijk in 14 dagen tijds twee volledige treurspelen „wrochtte". En dat, terwijl hij vroeger nooit zoo iets bij de hand had gehad, en er zelfs „een walg aan had".

schouwburgen, tot schâ en schand van schoonheidszin en zedelijkheid! Kluchtspelen hebben we genoeg: blijgeestig zijn de Hollanders van ouds. Het ras van Pijpers en v. Maurik is onsterfelijk in Nederland, waar eenmaal de wieg stond van Pieter Langendijk. Maar oorspronkelijke tooneelspelen, die niet offeren aan den ouden afgod onzer vaderen, zijn schaars te vinden.

Maar ze zijn er toch, en ze zullen komen! Dàt spellen de teekenen. Vondel wordt weer gehuldigd [1]); de groote buitenlandsche meesters vertaald en gelezen; nieuwere dramaturgen gewaardeerd. Zeker: onder ons, katholieken, is nog het oude zuurdeesem niet uitgegist: lees maar het repertoire der tooneelspelen onzer R. K. vereenigingen: altemaal heldentitels, of anders soortnamen uit het woordenboek van wraak en verzoening. Maar er is goede wil en overtuiging, dat het anders moet. Als nu enkel slechts een kunstenaar geboren werd? Neen! de kunstenaar is er.... als hij zich ontworstelen wou aan de boeien van de poëzie-doodende conventie!

De kunstenaar is er: ik denk hier aan Dr. Haller von Ziegesar. Wellicht een compliment, als zoete bonbon na een bitter drankje? Ik zou me schamen voor zulk een onoprechtheid. Ik hoop te meenen, wat ik schrijf.

Deze Dr. Haller is en moet een dichter zijn. Reeds vroeger heb ik het gemerkt in de vertaling van Körners werken. Toen kon ik evenmin lof geven aan de keuze als hier aan den inhoud, maar bewondering moet ik alweer betuigen voor zijn prachtige verzen. Wie zulke jamben componeert, heeft muziek in zijn ziel. Ik heb daarenboven in dit drama het bewijs, dat deze dichter de techniek van het tooneelspel kent, en zicht heeft op verdeeling en situatie. Den vorm is hij meester.

Hem ontbreekt alleen: een waardige stoffe. Och! dat hij al die helden toch rusten liet in hun graf, en zijn vader-

---

[1]) Ik bedoel echter hier niet die jeugduitgaven van Vondels treurspelen. Dat zijn middelen, erger dan de kwaal. Men moest toch bedenken, dat verzen geen verduurzaamde levensmiddelen zijn.

landsliefde wat afkoelen ging in een bad van menschenliefde. Laat de dooden de dooden begraven: de echte dichter verkondige het levende rijk van schoonheid en waarheid!

Greift nur hinein ins volle Menschenleben!

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

DR. F. A. STOETT. *Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden, naar hunnen oorsprong en beteekenis verklaard.* Zutphen W. J. Thieme & Cie. 1900. Eerste Aflevering [1]).

Wat de schrijver met dit werk bedoelt te geven, blijkt voldoende uit den titel, die ieder taalbeoefenaar wel zal doen verlangen naar kennismaking. Want dit boek voorziet werkelijk in een lang gevoelde behoefte. Zoolang het groote *Woordenboek* nog niet af is, en ook Verdam's veelomvattend *Mdnl. Woordenboek* niet, zit ieder meermalen verlegen, wanneer hij een der bovengenoemde taalvormen wil verklaren. Waarbij nog komt, dat onder hetgeen alzoo als koren werd aangeboden veel kaf voorkomt, en ook dat het gevondene te zeer verspreid is en niet steeds even gemakkelijk na te slaan of te bereiken. Het is dus een goede daad van Dr. Stoett in één boek samen te vatten wat alreeds door anderen was opgespoord, en dit, voor zoover noodig, aan te vullen met hetgeen hij-zelf heeft moeten zoeken.

Dat laatste zal, vermoed ik, niet gering zijn. De volgende afleveringen zullen ons dat nog veel duidelijker toonen dan de nu verschenene, waar de geleerde schrijver bijna steeds kan putten uit het *Woordenboek*. Die vaste steun zal hem verder maar bij enkele kleine gedeelten van het werk blijven. En in dit wat hij dus zelf moet bijeenzoeken schuilt de groote waarde die het boek zal krijgen. Immers het is geen kleinigheid te volbrengen hetgeen Stoett heeft aangedurfd. Want mochten vroegere verklaarders vaak, wanneer ze met een

---

[1]) Dit werk zal compleet zijn in 10 afleveringen, elk van drie à vier vel druks, en in geen geval meer dan *f* 5.— kosten.

woord geen weg wisten, er maar een slag naar slaan, à la Bilderdijk, nu eischen we plaatsen en vragen niet naar onbewezen hypothesen. Dat we die bewijsplaatsen zullen krijgen, waarborgt ons de naam van den samensteller, die op het gebied der woordverklaring zijn sporen lang verdiend heeft. Zoo zal dit boek, welks eerste aflevering ons al toont hoe nauwgezet het is bewerkt, stellig aan zijn dubbele bestemming voldoen: 1° voor den taalminnaar de verklaring brengen van meer dan 2000 spreekwoorden, spreekwijzen, gezegden en uitdrukkingen, en 2° den taalbestudeerder het materiaal geven om Stoett's beweringen te controleeren en zijn onderzoekingen steeds meer uit te breiden.

Ik hoop later, wanneer het boek compleet zal zijn, op deze belangrijke uitgave terug te komen, die verdient door allen, welke belang stellen in de kennis onzer moedertaal, met kracht gesteund te worden. Dat het boek gereed is en dus verwacht kan worden dat de afleveringen elkaar met bekwamen spoed zullen volgen, is een aanbeveling te meer.

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

Nazareth et la famille de Dieu dans l'humanité. Par le R. P. A. DECHEVRENS, de la Compagnie de Jésus, ex-prof. de théologie aux facultés catholiques d'Angers. Paris, P. Lethielleux. 2 vols in 12°. Prix: 5 fr.

Tegenover het naturalisme onzer dagen wenscht de schrijver het volle licht te laten vallen op ons bovennatuurlijk leven als aangenomen kinderen Gods, niet bij wijze van spreken in figuurlijken zin, maar in volle werkelijkheid door onze vereeniging met Jesus Christus, Zoon Gods van nature.

Een paar jaar geleden is datzelfde onderwerp op zeer grondige wijze behandeld door P. J. B. Terrien S. J. [1]), die in twee octavo-deelen breedvoerig uiteenzet, wat de

[1]) *La grace et la gloire ou la filiation adoptive des enfants de Dieu étudiée dans sa réalité, ses principes, son perfectionnement et son couronnement final.* Par le R. P. J. B. Terrien, S. J. Ancien professeur de Dogme à l'Institut catholique de Paris. (Paris, Lethielleux. 2 vols 8°. Prix: 9 frs.)

H. Schrift en de Kerkvaders en de groote meesters van het geestelijk leven leeren omtrent dat kindschap, dat in de genade van God hier op aarde zijn beginsel heeft, door genade en vrije medewerking des menschen zich ontwikkelt, en in de glorie des hemels zijne voltooiing vindt. Dit verdienstelijk werk, verleden jaar gunstig besproken (Dl. CXVI, bl. 199), is wel niet uitsluitend voor godgeleerden geschreven, maar toch hoofdzakelijk van leerstelligen aard. P. A. Dechevrens daarentegen volgt hetzelfde spoor, maar heeft meer het oog op de practijk; hij wil in het heilig gezin van Nazareth het verwezenlijkte ideaal laten zien ten toonbeeld voor de Kerk, het groote gezin der kinderen Gods.

Het leerstellige is daarbij niet uitgesloten. Want de schrijver stelt voorop wat de Heer zelf en zijne Apostelen — Joannes, Petrus, Paulus — ons geleerd hebben omtrent het plan van Gods goedheid en liefde ten opzichte van den mensch als aangenomen kind van God. Dit is echter meer voorbereiding en grondslag om te wijzen op de volle verwezenlijking van het plan Gods in het heilig huisgezin van Nazareth, ten einde daarna den vollen luister van een zoo schoon toonbeeld te laten afstralen over de christelijke volmaaktheid, die aldaar in haar wezen en in hare opklimmende graden kan geleerd worden.

In het leerstellige is P. Dechevrens minder bezorgd dan zijn voorganger om steeds het zekere van het onder godgeleerden betwiste te scheiden: overeenkomstig zijn meer practisch doel, kiest hij zelf eene meening zonder zich met weerlegging van anderen in te laten. Ook de practische middelen, die aanbevolen worden, zijn in zich altoos goed en heilzaam, maar behooren niet steeds tot het onvermijdelijk noodzakelijke. Er blijft eenige ruimte voor schifting en voorkeur. Natuurlijk bekleedt de vereering van het heilig gezin van Nazareth een voorname plaats.

Vooral aan bestuurders van Broederschappen der H. Familie durf ik deze twee deeltjes als grondslag voor onderrichtingen aanbevelen. Maar zij moeten zelfstandig bewerkt worden.

A. M. C. v. C.